ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN

A vörös kerék I.

1. CSOMÓ
Tizennégy augusztusa

Katalizátor

А. И. Солженицын: **Красное колесо**
Повествованье в отмеренных сроках
в 4 узлах – узел 1: Август четырнадцатого i. 1.

Fordította: Katona Erzsébet

A sorozatot szerkeszti és a fordítást ellenőrizte:
Gy. Horváth László

ISBN 963 86396 5 2

Katalizátor Könyvkiadó, Budapest, 2004
Felelős kiadó: Moldován László

Nyomdai előkészítés: Jonatán Press Bt.
Nyomás: ETO-Print Nyomdaipari Kft.

Tartalomjegyzék

REGÉNYTÉRKÉP..10

ELSŐ FELVONÁS *A forradalom*..14

1. CSOMÓ *Tizennégy augusztusa* (Augusztus 23. – szeptember 3.) 1 – 48. fejezet..15

1. fejezet...16

A kaukázusi hegylánc. – Szanya Lazsenyicin az állomásra megy. – Az ő falusi világa. – Az első újsághírek. – Találkozás Varjával. – A lány hívja. – Hogyan találkozgattak azelőtt. – Varja élményei a háború első napjaiban. – Lebeszélné a fiút a katonáskodásról............16

1. SZ. DOKUMENTUM (augusztus 5.) Paléologue francia követ II. Miklós cárhoz..29

2. SZ. DOKUMENTUM augusztus 13. Joffre marsall feljegyzése..30

3. SZ. DOKUMENTUM augusztus 14. II. Miklós Szazonov miniszterhez..30

2. fejezet...31

A lélek nincs felkészülve a háborúra. – Siránkozás. – Szanya éjjel a vonaton. – A Lazsenyicin család története. – Napfelkelte a sztyeppen. – Látogatás Lev Tolsztojnál. – Nem tud eligazodni a sok igazság között. – Búcsú a sztyepptől. – Kitekintés a kubányi gazdálkodásra...........31

3. fejezet...42

Irina haragban van a férjével. – Azt erősítsük, ami van. – Reggeli az anyóssal. – A család élete. – A ház és a park..42

4. fejezet...52

Kszenyija ébredése. – A bátyja a páncélszekrénynél. – Hol tanuljon Kszenyija? – Beszélgetés Irinával a függőágyban. – A gazdálkodók szokásairól. – Nevetséges vagy mesterkéletlen? – Levél Jarik Haritonovtól.....................52

5. fejezet...65

Zahar Tomcsak rosztovi ügyletei. – Melyik gimnázium a legjobb? – Beszélgetés Algaida Fedoszejevnával. – Elintézte, hogy Kszenyija az igazgatónőnél lakjon. – Kszenyija sikerei. – Csak egyet felejtett el megkérdezni Tomcsak..................................65

4. SZ. DOKUMENTUM augusztus 24. A francia külügyminisztérium Paléologue pétervári követhez......73

6. fejezet...74

Roman Tomcsak magánya. – Utazásai. – Politikai ábrándok. – Hogyan adta át a pénzt a terroristáknak.....74

7. fejezet..80
(Miről írtak az újságok?)..80
8. fejezet..88
Szaratovkin kereskedő. – Megkönnyebbülés a halálos ágynál. – A haza serlege. – A nyári Pjatyigorszk. – A bádogos műhelye. – Az anarchizmus kisugárzása. – Ki kell érdemelni a bizalmat! – A fekete kút..............................88
9. fejezet..105
Zahar Tomcsak visszatér a gazdaságba. – „A háború az ördög ostoba mesterkedése.” – A szakemberek felmentetése. – Jevdokija félelmei. – „Én táplálom Oroszországot!” – Tomcsak haragszik a fiára. – Ki kell venni a lányát a tanfolyamról. – Ábrándozás a hősről. – Irina szereti a talányos dolgokat. – Kibékül a férjével. – Pici zászlók Kelet-Poroszország térképén.....105
10. fejezet..120
A Második Hadsereg törzsénél. – Szamszonov tábornok nem tud lépést tartani az események menetével. – A seregek felkészületlensége. – Támadás a semmibe. – Viták Zsilinszkijjel. – A szállásmester visszaérkezése a frontparancsnokságról. – Martosz tábornok győzelmének híre. – A gyávaság bélyege. – Az ezredes a nagyhercegtől hozott irattal...120
11. fejezet..137
Vorotincev látogatása Szamszonovnál. – A Második Hadsereg problémái. – Ki rendelkezik Artamonov hadteste fölött? – Vorotincev odamegy. – A kódolatlan szikratáviratok. – A vacsora..137
12. fejezet..159
Vorotincev távozik Osztrolenkából. – Nincsenek tökéletes törzsek. – Az Első Hadsereg csatája Kauschennél és Gumbinnennél. – Súrlódások a vezérkarral. – Rennenkampf nem üldözi az ellenséget. – Hova tűntek a németek? – Megelőzik a fogatoszlopot. – Hogyan fogadta Oroszország a háborút? – A katonai ranglétra. – Az éjjeli úton. – A katonai reform története. – Az „ifjútörökök”. – Versenyben a német vezérkariakkal. – A hadjárat terve. – A tábornokokról. – Az éjszakai út....................................159
13. fejezet..176
Megkönnyebbülés elmenni a háborúba. – Levacsov tábornok tanácsa. – Szerelem vagy kötelesség? – A szülők viszálya. – A szerencsés házasodás. – Valami elveszett. – Minden, ami növekszik, kérgesedik. – A személyes drámák kicsinyes volta. – Távirat távirat után. 176

14. fejezet..185
Jaroszlav Haritonov. – El van ragadtatva a katonáktól. – Zavarok a menetelésekben. – Benyomások a német komfortról. – Groholec törzskapitány tréfái. – Kozeko hadnagy és a naplója. – Az üres Poroszország nyomasztó. – A német származású törzskariak...185
15. fejezet..201
Neidenburgban, tűzoltás. – Lenartovics zászlós és Fedonyin katonaorvos. – „Minél rosszabb, annál jobb.” – Kell-e segíteni a sebesülteken? – Nálunk minden rossz. – „Ez itt nem az egyetem!”................................201
16. fejezet..212
Soldau városa. – Vorotincev megtalálja Krimovot. – Az itteni hírek. – Ki tudjuk-e használni a lovasságot? – Egyetértés és véleménykülönbség. – Itt vannak a németek..212
17. fejezet..227
Ismét bizonytalankodás: merre támadjunk? – Angol vendég Szamszonov törzsénél. – A törzs áttelepszik. – Az angollal ismertetik valamennyi hadtest helyzetét. – Útközben. – Megérkezés Neidenburgba. – Harc a közelben. – Ebéd, pohárköszöntők. – Távirati megbeszélés Artamonovval. 227
18. fejezet..241
Nyecsvolodov tábornok a hadtesttartalék parancsnoka. – A szembejövőket kikérdezik a csatáról. – Rajcev-Jarcev kapitány. – Hírek az értelmetlen csapatáthelyezésekről. – Bischofsburg, zavarok a hadtesttörzsnél...241
19. fejezet..253
Katonák a kútnál. – Haritonov hadnagy és Csernyega őrmester. – Kozeko a naplóját írja. – A préda. – Tiszti csapat a hadtesttörzstől...253
20. fejezet..264
Nyecsvolodov összegyűjti erőit. – Szmiszlovszkij ezredes. – Ágyútűzben. – A szarv hegye. – A belozerszkiek engedélyt kérnek, hogy ne vonuljanak vissza...............264
21. fejezet..272
Született parancsnok. – A németeket feltartóztatták. – Éjjeli helytállás Rothfliess vasútállomásánál. – Nyecsvolodov és Szmiszlovszkij. – A csillagok alatt. – A hallható és a hallhatatlan beszélgetés. – A tartalékot otthagyták és megfeledkeztek róla. – Visszavonulási parancsok................................272

22. fejezet..289

Lenin hazardírozási hajlama. – Harc az egyesülni akarók ellen. – A gondtalan élet elandalít. – Maga mászott bele a csávába! – Ganyeckij sikeres ügyintézése. – Halálos veszedelemben a parasztok miatt. – A pénz a párt keze és lába. – Hogy megdönthessük a kapitalizmust, kapitalistává kell lennünk. – Elutazás Nowy Targból. – A közelállók váltogatásának törvénye. – Az évek, amikor sokan leszakadtak. – Hogyan lehetne kihasználni a szerencsés háborút? – Már nem lehet békítgetni. – Az otthoniak hibái. – Hogyan küldte el Inesszát Brüsszelbe? – Nágya. – A forradalmár barátnő kötelessége. – Az Uljanov család számvetése. – Svájc előnyei. – Hogyan lehetne megfordítani a Kereket? – A krakkói pályaudvaron. – Nem megállítani kell a háborút, hanem kiterjeszteni! – Németország szövetséges. – Hozzák a sebesülteket. – A háborút polgárháborúvá kell változtatni!.................................289

23. fejezet..319

(Helyzetkép augusztus 26-ig).................................319

Az oroszok furcsaságai német szemmel. – A porosz hadsereg elszakad Rennenkampftól. – Leváltják a parancsnokokat. – A német hadtestek elvonása a Marne-tól, és ennek hatása a háború menetére. – Segítenek az orosz rádiógramok. – Hadi cselekmények augusztus 26-ig. – Hogyan alakult Szamszonov hadseregének bekerítése. – Tannenberg és környéke.........................319

24. fejezet..325

Nehéz a tehetséges ember helyzete a hadseregben! – François tábornok. – Konfliktus a parancsnoksággal Stallupönennél. – Magyarázat a történelem számára. – Megszületik az oroszok bekerítésének terve. – Hindenburg és Ludendorff. – A csapás előtt...325

25. fejezet..334

Artamonov tábornok és a háború terhei. – Hadteste erősítést kap. – François hadtestének talánya. – Mit kell csinálni csata előtt, és mit csinált Artamonov? – Éjjeli autózás a csapatok lelkesítése végett. – A Viborgi Ezred. – Vorotincev nem találja a helyet, ahol a leghasznosabb lehetne. – Az usdaui álom. – Friss reggel. – A játékoroszlán. – Arszenyij Blagodarjov. – François tábornok kirándulása. – Tüzérségi tűzben. – Ég a malom. – A visszavert német támadás. – Füstben. – Vorotincev és Blagodarjov átvág a csatatéren. – Az erők összefogása. – Arszenyij felesége, Katyona. – A feldúlt birtokon. – A Neuschlotti és a Péter-

ezred támadása. – Váratlan visszavonulási parancs. – Vorotincev hányattatásai. – A csatát elvesztettük. – Artamonov nem teljesíti a parancsot. – „Állok, mint a szikla.”..............................334
26. fejezet...392
Bevonultunk Allensteinba. – Pervusin ezredes. – A hadtestparancsnok elutasítja javaslatát. – A valószínűtlen város. – Kljujev tábornok. – A pilóta hírei a jobbszárnyról. 392
27. fejezet...401
Martosz tábornok, az akkurátus ember. – Harckészültség és hadtestének tönkretétele. – Az Orlau alatti csata. – Hogyan mérte fel Martosz a poroszországi helyzetet? – Sáncolás. – Sikertelen kísérlet arra, hogy Kljujevtől segítséget kapjon. – A Mühlenért folyó csata. – Parancsot kap, hogy vonuljon Allensteinba. – Azzal fenyegetőzik, hogy nyugdíjba megy. 401
28. fejezet...410
Szamszonov gyötrődik Neidenburgban. – Mi van Mingin hadosztályával? – Zavaros jelentés Blagovescsenszkijtől, a jobbszárny összeomlott. – Artamonov tartja magát, „mint a szikla.” – A másnapra szóló hadseregparancs elkészítése. – Séta a városban. – A menekülő estlandiak. – „Kétszersült nélkül!” – Krimov jelentése: összeomlott a balszárny is. – Artamonovot leváltják.....410
29. fejezet...425
A hátborzongatóan üres város. – Kezdődik a fosztogatás. – Jaroszlav felszereli magát térképekkel. – Kozeko az önellátást védelmezi. – Haritonov szakasza is. – A katonák lakomája kakaóval..425
30. fejezet...436
Blagovescsenszkij tábornok el van keseredve. – A 6. hadtest pánikszerű éjszakai menekülése......................436
31. fejezet...444
„Die höchste Zeit.” – Szamszonov kétségei. – Egy merész csapás megment! – Imádkozás. – Artamonov feladja Soldaut. – A Második Hadsereg helyzetjelentése. – Szamszonov látnoki álma. – Nagyboldogasszony napja. – Előre kell menni! – Véleménykülönbségek a törzsben. – Elutazás és az utolsó távirat..444
32. fejezet...458
(augusztus 27.)..458

Az augusztus 27-i hadi események áttekintése. – A németek nem hisznek a sikerben, elaprózzák elképzeléseiket. – Éjszakai hadműveletek Waplitz falunál. 458

33. fejezet...461

Martosz álmatlan éjszarkái. – Kljujev nem jön! – Martosz tovább harcol. – Megsejti, hogy az ellenség éjjel támad. – Szasa Lenartovics álmatlanul sajnálkozik. – Éjszakai riadó. – Botorkálás a sötétben. – Vámadás ködben. – Szasa ábrándozik. – Wittmannsdorf reggeli látképe. – Emlékezés Jelenykára...461

34. fejezet...476

A neidenburgi komendáns gondjai, – A kórház áttelepítésre készül. – Vorotincev kifaggatja a légnyomást kapott Haritonovot. – Tánya Belobragina. – Vorotincev összegzi a helyzetet. – Bismarck sziklájánál. – Jelentést tesz Szamszonovnak...476

35. fejezet...488

Szamszonov reggel útnak indul lóháton. – Blagovescsenszkij újabb visszavonulásról tesz jelentést. – Martosz parancsnoki harcálláspontján. – Martosz győzött, és visszavonulást javasol..488

36. fejezet...495

Vorotincev keresi, kikkel fedezhetné Neidenburgot. – Beszédet intéz az estlandiakhoz. – Nagyszerű, Estlandi Ezred!................495

37. fejezet...502

Vorotincev kozákokkal felderítésre megy. – Találkozás François tábornokkal...502

38. fejezet...509

A hadvezér gesztusai. – A főparancsnokság utasításai zavart okoznak. – François tábornok bekerítésre törekszik. – A megszállt Neidenburgban. – Két francia arisztokrata..509

39. fejezet...516

A törzs tisztjei elkészítik a „csúszó pajzs” tervét. – Szamszonov gondolkodással töltött nadraui órái. – Menekülnek a narvaiak és a koporjeiek. – Megállítják őket. – Szamszonov megszégyeníti a megfutamodókat. – Amiben nem igazolhatja magát az ember... – Szamszonov beleegyezik az általános visszavonulásba. – Elvezényli Martoszt a hadtest éléről..516

40. fejezet..526

Az első vereség megadta a hangot. – A tábornoki rangjelzés mint az alkalmatlanság jele. – Kljujev tábornok viselkedése. – Ostoba augusztus 28-ai rendelkezései. – A Névai Ezred céltalan csatája Kämmereiwaldban. – A Dorogobuzsi Ezred utóvédszolgálatban. – Kabanov ezredes. – A 13. hadtest visszavonulási parancsot kap. 526

41. fejezet..536

(augusztus 28.)..536

Az orosz főparancsnokság Berlin elleni támadásra készül. – Az Északnyugati Front törzsének be nem avatkozó magatartása. – Blagovescsenszkij pihenni viszi a hadtestét. – Artamonov hadtestének nincs parancsnoka. – Hiábavaló az oroszok középen aratott győzelme. – Az augusztus 28-ai hadműveletek áttekintése a német oldalról. – Rennenkampf nem jön. – A porosz hadvezetés eláll a bekerítéstől. – François megvalósítja. 536

42. fejezet..541

Szanya és Kotya bevonul a hadseregbe. – Búcsú Moszkvától. – Nem követtek-e el hibát – A Csillagvizsgáló. – Jókedvvel a jövőbe. – Söröző az Union alatt. – Mi választotta le Szanyát Tolsztojról? – Az ugrás és az állam. – A nép boldogsága és a narodnyikok. – A nép és az értelmiség. – A társadalmi rend és a lélek rendje. – A történelem áramlása. – Ha megszólal a trombita. – Talányok..541

43. fejezet..566

Csernyega szokásai. – Az őrmester irányítja az üteget. – Éjszakai indulás a Slaga-M. felé. – Ösztönösen védekezésbe mennek át. – Átengedik a visszavonulókat. – Aki nem ment ki innen, az nem is fog. 566

5. SZ. DOKUMENTUM augusztus 29. A legfelsőbb főparancsnokságtól..576

44. fejezet..577

Krisztus nem emberkéz alkotta ábrázolásának napja. – Szamszonov Novocserkasszkra emlékezik. – Nincs többé védelem. – Szamszonov beleszól a zászlóaljak feladataiba. – A fenségesen felkelő nap. – Rossz hírek az erdőben. – Szamszonov új állapota. – A törzs tisztjeinek javított terve. – Az egységek összekeveredése Orlaunál. – Szamszonov búcsúja a csapatoktól. – Vorotincev jelenléte fölösleges. – A törzs továbbmegy...577

45. fejezet...589

Szasa Lenartovics az egész napot pergőtűzben tölti. – Hol a kiút? – Esti hírek a visszavonulásról. – Lenartovics dezertál. – Visszavonulási jelenetek. – A háború értelmetlen volta. – Lenartovics Szamszonov tábornokba ütközik. – Önöknek, csernyigoviaknak, külön köszönet................................589

46. fejezet...600

A 13. hadtest visszavonulását akadályozó nehézségek. – Megkönnyebbülten fogadják a visszavonulási parancsot. – Az utóvédek meghaltak. – A hadtestek keresztezik egymást a grünfliessi erdőben. – A lovasság távozása. – Lövik a gyalogságot. – Az eljövendő összeomlás előjelei..600

47. fejezet...607

Emlékezés a kosztromai gyermekkorra. – A mezei istentiszteletek. – A Vorotincev nemzetség. – A test tehetetlensége. – Vorotincev és Blagodarjov a grünfliessi erdőben. – Haritonov is csatlakozik hozzájuk. – A térkép, a menekülés terve. – Találkozás Lenartoviccsal. – Nem olyan könnyű fogságba esni...607

48. fejezet...622

Már nem fájnak a sértések. – A törzs tanácstalankodása. – Támadás Saddek alatt. – Szamszonov megpróbálja elbocsátani a törzset. – Baklanov sírja. – Szamszonov tábornok utolsó órái..622

REGÉNYTÉRKÉP

(Előszó)

„Ki tudná a begyepesedett és konok emberi lénynek átadni mások távoli örömét és bánatát, hogy megértse azokat a mértékkülönbségeket, megtapasztalja azokat a tévelygéseket, amelyeket maga soha nem élt át? Nem elég erős ehhez sem a propaganda, sem a kényszer, sem a tudományos bizonyíték. (…) A művészet képes kapcsolatot teremteni ember és ember között, és meghosszabbítva a rövidre szabott földi lét idejét, teljes egészében átadni, a maga valóságában életre kelteni és sajáttá tenni mások hosszú élettapasztalatának súlyát, szenvedéseit, színét és ízét" – írja Alekszandr Szolzsenyicin az irodalmi Nobel-díj átvételére írt előadásában, 1970-ben. Amelyet azonban nem olvashatott fel személyesen, hiszen nem utazott el Stockholmba az átadó ünnepségre, mert attól félt, hogy utána nem térhet vissza hazájába. Szolzsenyicin előadásában, ahogyan a fenti idézetből is kicseng, a művészet feladatát a különböző nyelvű, kultúrájú népek közötti közvetítőként, az egymásról való tudás lehetőségeként határozza meg. Ezért is állítja gondolatmenetének középpontjába, és értelmezi a maga számára Dosztojevszkij „a szépség menti meg a világot" kijelentését, hiszen az elszigetelődést, a széthullást a szépség, a művészet hidalhatja át. Az irodalom egy nemzet élő emlékezete, a világirodalom pedig azon szellemi közösség alapja, amely közösségben különbségek, másságok kerülnek egymás mellé, mintegy kommunikálhatnak egymással. Így válhat az elvont világszemlélet a világ szemléletévé, a különböző világok látásává. Szolzsenyicin történelmi, politikai kontextusát is figyelembe véve érthetjük meg

csak a fentiek kétségbeesett igazságát. Hiszen a szovjet rendszer idejében a bezár(ul)tság egyszerre érvényesült szellemi és fizikai szinten. Míg a szovjet ideologikus irodalomnak az eszmék tolmácsolása, addig az olyan irodalomnak, mint amilyet Szolzsenyicin is írt, pontosan az előbbi eszméknek, ideológiáknak a megingatása volt a feladata. Irodalom és ideológia ilyen szoros egybefonódása adhat okot a Szolzsenyicin-életmű hullámzó megítélésére.

Itt azonban Szolzsenyicin műveinek közvetítő szerepét kell kiemelnünk, hiszen oki olvasta az *Iván Gyenyiszovics egy napjá*t (1952, megjelent 1962) vagy a *Gulag szigetvilág*ot (1963-1968), olyan világot ismerhetett meg, amelyet szerencsés esetben nem tapasztalt, olyan börtön- és lágervilágot, amelynek a megírásával Szolzsenyicin pontosan a megszüntetésére tett kísérletet. Ezért nem jelenhetett meg hazájában közvetlenül megírását követően a *Gulag szigetvilág*, csak 1989-ben, viszont Párizsban orosz nyelven már 1973-ban kiadták. A Gulag szétszórt szigetei az elszigetelődés, bezártság helyei, amelyeket Szolzsenyicin hitelességre, törekvő ábrázolásmódja szigetvilággá igyekszik összefogni, lágertársainak visszaemlékezéseit is krónikásként történelmi-irodalmi élő emlékezetté összegezni, és a fenti bevezető idézet szellemében közvetíteni más világok számára. Az orosz cím (*Архипелаг ГУЛАГ*) szó szerint Gulag szigettengert jelent, amely kifejezi a szigetek, lágerek sokaságát. Iván Gyenyiszovics egy napjába pedig a végtelen rabság van belesűrítve, ezáltal maga az egy nap is végtelenné változik, a múlt, a rabság előtti emlékek elhalványulnak, a jövő, az esetleges szabadulás elképzelhetetlenné válik.

A térbeli összeszerkesztés és az időbeli sűrítés fenti irodalmi technikáit ötvözi eggyé csomópontokban Szolzsenyicin *A vörös kerék* című művében, amelynek első kötetét most magyar fordításban is kezében tarthatja az olvasó. Az *R-17* elnevezéssel, ahol az *R*

egyszerre jelöli a Revolúciót és a Ruszt, mint ősi országnevet, az orosz forradalomról készített ifjúkori feljegyzéseinek folytatása *A vörös kerék*, amelyet e cím alatt 1969-től 1983-ig írt a szerző. A négy csomót (*узел*) tartalmazó monumentális mű az 1914 augusztusa és 1917 májusa közötti történelmi időszakot fogja át, a következő csomókban: *Tizennégy augusztusa, Tizenhat októbere, Tizenhét márciusa, Tizenhét áprilisa*.

Szolzsenyicin ebben a művében valami teljesen szokatlant, előzmény nélkülit kísérel meg véghezvinni. Míg a *Gulag szigetvilág* inkább hajlik a történelmi krónika irányába, addig A vörös kerék kísérletet tesz, hogy egyaránt hű maradjon a próza természetéhez és a történelemtudomány kritériumaihoz. A mű megjelenését követően hangos vita bontakozott ki az orosz értelmezők körében, az egyik oldal Szolzsenyicin történelmi koncepcióját kárhoztatja, mivel a februári forradalmat mint történelmi katasztrófát jeleníti meg. Mások irodalmi szempontból a nagyszámú dogma, előítélet, sztereotípia előfordulását kifogásolják, főként a negyedik csomóban. Ekképpen a szöveg műfaját illetően sincs egyetértés. A hősköltemény, a történelmi feljegyzés és a regény köztességében lehet megtalálni sajátos műfaját, amelyet csomópontokba szedett történelmi nagyregényként egyszerűsíthetünk.

A csomó mint az írásmód metaforája az orosz irodalomból ismert, főként Dosztojevszkij regényeire jellemző polifonikus regénystruktúra változataként is értelmezhető. A csomóban több szál találkozik, fonódik egybe (és olykor erőteljesen érződik a csomózó kéz akarata, a szerzői intenció), az idő is összesűrűsödik görcsösen lüktető csomóvá. „Az a háborús pillanat volt ez, amikor egy robbanásnyira sűrűsödik össze az idő: mindent azonnal, semmit sem később!” – olvashatjuk a huszadik fejezetben. Mindegyik csomópontban több útvonal fut össze, és rövid időperiódust foglal magába. A *Tizennégy augusztusa* felvezeti a regény szálait,

megalapozza a nagyregényhez illő gigantikus architektúrát, kirajzolja az útvonalakat. Ahogyan egy felfedezőtérképen fokozatosan jelennek meg az útrajzolatok, majd útkereszteződések, csomópontok, elágazások, így épül a regény szerkezete is. Fejezetek erejéig elindulhatunk egy-egy útvonalon, szereplők életútján, amelyek vagy függőben maradnak, hogy majd később találkozzanak más útvonalakkal, vagy kereszteződnek, és új irányba mutatnak. A regényben az egyik leggyakrabban előforduló eszköz maga a térkép, amelyet folyton átrajzolnak a hadi mozgásoknak megfelelően. Ezért válhat a regény szerkezetének metaforájává a haditérkép. Élettörténetek, feljegyzések, történelmi figurák, háborús dokumentumok, újságcikktöredékek, lírai betétek, belső női monológok, népi bölcsességek, filmkockák mentén felvázolódnak az útvonalak, de csak lassan, fokozatosan érnek össze, rajzolják meg a négy csomóban a nagyregény-térképet. És ezeken az útvonalakon ütközik össze az orosz hiedelemvilág a korszerű katonai gondolkodással, a hadvezetés tudományával, a hagyományos orosz értékeket őrzők a változás, a gyorsaság hírnökeivel – ezt a szerkezetet Turgenyev *Apák és fiúk*-féle regényvilágának nemzedéki szemléletváltásokból fakadó konfrontációiból ismerhetjük a legjobban. Illetve, ahogyan *A vörös kerék* címbeli metafora is jelzi, amely a mozdony óriási vörös kereke, illetve az égő szélmalom tüzes kereke alakváltozataival együtt a mozgást szimbolizálja, ám ugyanakkor vörös napként az állandóságot is. A szétágazó elbeszélést, történetszálakat az ilyen metaforák tartják össze, mintegy hálót szőve az események fölött, és csomókba fogva a regény széttartó szálait.

Kedves olvasó, nem állhatok tovább útjában, nem tarthatom fel sokáig ezen késleltető előszóval, amely nem helyettesítheti a mű tapasztalatát, hiszen nem toporogni akar, hanem olvasva elindulni a következő

oldalakon sorakozó betűseregek sorain, a világháborús történelem regénytérképének titokzatos útvonalain.

Dánél Mónika

ELSŐ FELVONÁS
A forradalom

Csak a balta menthet meg bennünket, csakis a balta...
Szólítsátok a baltához Oroszországot!

Részlet a *Kolokol* olvasói leveléből, 1860

1. CSOMÓ
Tizennégy augusztusa
(Augusztus 23. – szeptember 3.)
1 – 48. fejezet

1. fejezet

A kaukázusi hegylánc. – Szanya Lazsenyicin az állomásra megy. – Az ő falusi világa. – Az első újsághírek. – Találkozás Varjával. – A lány hívja. – Hogyan találkozgattak azelőtt. – Varja élményei a háború első napjaiban. – Lebeszélné a fiút a katonáskodásról.

Kristálytiszta, ragyogó reggelen indultak el a kozák faluból, amikor a nap első fényénél az egész, világítóan fehér hegylánc a kék mélyedéseivel elérhető közelségben állt, minden bevágás látszott rajta, oly közel volt, hogy aki nem szokott hozzá, azt hihette, két óra alatt odaszekerezhet.

Nagyon nagynak tűnt a kicsi emberi dolgok világában, nagyon magától valónak a csinált dolgok világában. Ha ezer éven át minden ember, aki csak élt, szélesre tárt karral és nagy halmokban hordta volna ide mindazt, amit létrehozott, vagy akár csak ki is gondolt, akkor sem épített volna ilyen elképzelhetetlen hegygerincet.

Egész idő alatt úgy vezetett az útjuk egyik kozák falutól a másikig, hogy a hegylánc mindig előttük volt, feléje haladtak, azt látták: havas térségeket, csupasz, kiugró sziklákat és felsejlő szakadékok árnyékát. Ám a hegylánc alja óráról órára olvadt, elvált a földtől, már nem állt, az ég egyharmadát betöltve a levegőben függött, és fátylat öltött, nem voltak rajta bevágások és élek, a hegy ismérvei; óriási egybefolyó fehér fellegnek látszott. Azután pedig mintha fellegek szaggatták volna darabokra, s a darabokat nem lehetett megkülönböztetni az igazi felhőktől. Azután ezek is szétfolytak, a hegylánc eltűnt, mintha égi tünemény lett volna, és elöl, akárcsak oldalt, csak a sápadt, szürkés, felforrósodó eget lehetett látni. Így haladtak irányváltoztatás nélkül délelőtt és délután több mint ötven versztát[1], és mintha nem is lett volna előttük óriási hegy, csak kerek dombokat láttak a közelben: a

[1] 1 verszta = 1067 méter

Verbljudot, a Biket, a kopasz Zmejkát, a bodros Zseleznaját.

Portalan úton indultak el, a még harmatos, hűvös sztyeppen. Végigkocsikázták azokat az órákat, amikor a sztyepp megszólalt, felröppent, csicsergett, majd fütyülni, zizegni, susogni kezdett, és lusta porfelhőt húzva maguk után, a legcsendesebb déli órában érkeztek meg Minyeralnije Vodiba; az egyetlen hang taratajkájuk[2] egyenletes kopogása volt, ahogyan fa ütődött a fához, a lovak porba süppedő patáit szinte nem is lehetett hallani menet közben. És minden finom fűillat felszállt és eltűnt ezekben az órákban, már csak a forró napsütés porral kevert illatát lehetett érezni, ezt a szagot árasztotta a taratajkájuk, a beléje szórt széna és ők maguk is, ám ők mint sztyepplakók, kicsi koruk óta kellemesnek találták ezt az illatot, a forróságot pedig nem érezték terhesnek.

Apjuk sajnálta odaadni a rugós bricskát, így aztán ügetésnél zötyögött, rázott a taratajka, és az út nagy részét lépésben tették meg. Gabonaföldek és nyájak között kocsiztak, szikes foltok mellett is elhaladtak, lankás dombokon, lejtős horhosokon, vizeseken és szárazokon vágtak át, egyetlen igazi folyót, egyetlen nagy kozák falut sem láttak, kevés emberrel találkoztak, kevesen előzték meg őket a néptelen vasárnapon; ám ez összhangban volt a mindig türelmes Iszakij hangulatával és gondolataival, egyáltalán nem találta nehéznek ezt a nyolc órát, akár tizenhatot is elutazott volna így: lyukas szalmakalapja alól a lovak füle fölött elnézve, kezében a teljesen fölösleges gyeplővel.

Jevsztraska, a mostohától született öccse, akinek ezt az egész utat ma éjszaka visszafelé is meg kell tennie, eleinte aludt Iszakij háta mögött a szénán, azután forgolódott, felugrált, a füvet nézte, leszökkent, elszaladt, utolérte a kocsit, talált elfoglaltságot bőven,

[2] taratajka: kétkerekű kocsi

még mesélt és kérdezősködött is: – Miért van az, hogy ha behunyja az ember a szemét, úgy érzi, hátrafelé megy?

Jevsztraska most kezdi a második osztályt a pjatyigorszki gimnáziumban, mivel apjuk először csak a legközelebbi algimnáziumba engedte el őt is, csakúgy, mint Iszakijt, hisz a többiek, az idősebb testvérek semmit sem tudtak, nem is láttak a földön, a szarvasmarhákon, a juhokon kívül semmit, mégis megvoltak. Iszakijt a kelleténél egy évvel később engedte el tanulni, és a gimnázium után is otthon fogta az apja, nem tudta mindjárt eldönteni, milyen egyetemre kellene mennie. De ahogy az ökrök sem rángatják a terhet, hanem húzzák, Iszakij sem ért el soha semmit egyből az apjánál, hanem csak türelmes kitartással.

Iszakij szerette Szablját, a szülőfaluját és a tízversztányira fekvő tanyát meg a falusi munkát, és most a szünidő alatt sem idegenkedett sem a kaszálástól, sem a csépléstől. Jövőjét úgy képzelte el, hogy valamiképpen összekapcsolja addigi életét meg az egyetemen tanultakat. Ám évről évre ellenkezőleg történt, a tanulás visszafordíthatatlanul elválasztotta a múltjától, a falubeliektől és a családtól.

Az egész kozák faluban ketten voltak egyetemisták. Elképzeléseik és külsejük csodálkozás és nevetség tárgya volt a falusiak körében, úgyhogy alig érkeztek haza, igyekeztek régi ruháikba bújni. Egyébként Iszakijt egy dolog kellemesen érintette: a falusi szóbeszéd különválasztotta a másik egyetemistától, és – igaz, hogy gúnyosan – *narodnyiknak* hívta. Hogy ki ragasztotta rá elsőként, és hogyan alakult így, nem tudni, de egyöntetűen mindenki narodnyiknak kezdte nevezni. Oroszországban már régen nem voltak narodnyikok, ám Iszakij, bár soha nem merte volna kimondani, talán éppen narodnyiknak tartotta magát: olyan embernek,

aki a nép számára tanul, és könyvvel, eleven szóval és szeretettel megy a nép közé.

Csakhogy még a saját családjába is szinte lehetetlen volt visszatérnie. Három éve engedte el az apja az érthetetlen egyetemre, s azóta nem változtatta meg döntését, nem vonta vissza a szavát, de hibaként, fia elvesztéseként értékelte ezt. Csak szünidőben húzott hasznot a dologból, amikor haraszti munkára fogta Szanykát, a többi hónapban, amikor fia távol volt, semmi értelmét nem látta a tanulásnak.

Ennek ellenére megmaradt volna a közeli kapcsolat az apjával, ha nincs a mostoha, Marfa, az ügyes, hatalomvágyó, kapzsi asszony, aki uralma alá vonta a házat, szabaddá tette a helyet a saját gyermekei számára. Iszakij idősebb testvérei már kirepültek, s a mostoha miatt idegenné vált neki az apja is meg a szülői ház is. Szanya már kamaszkorában megfigyelte, és elgondolkozott rajta, hogyan irányítja a vágy, méghozzá hosszú időn át, az embereket; az apja negyvenen felül elözvegyülvén húszéves második feleséget hozott a házhoz, egy eleven fiatal nőt, és most, hatvanévesen sem tud parancsolni neki, és kevés dologban dönt egyedül.

Az újonnan szerzett nézetei is eltávolították Iszakijt a családtól. Gyermekkorában egyszerűen tudta, anélkül hogy megértette volna, a böjtöket és ünnepeket, hogy az esti áhítatra mezítláb kell menni – később viszont mindenki csak eltérítette a népi hit alapelveitől. Szablinszkaja falu, csakúgy, mint az egész környék, tele volt szektásokkal: molokanokkal, duhoborokkal, stundistákkal, Jehova tanúival. A mostoha is szektás volt, az apja is kezdett elveszni az egyház számára. Falujukban a szabad idő eltöltésének kedvelt módja volt a hitről folytatott vita. Szanya sokszor eljárt, hallgatta, mígnem Tolsztoj gróf nézetei ki nem szorították belőle mindezeket a hiteket. A városokban is zűrzavar uralkodott, a művelt emberek sem mind értették meg egymást, Tolsztoj tanítása

pedig oly meggyőzően elrendezett mindent a világban, csak az igazságot követelte meg. De, ó, jaj, még Tolsztoj igaza is hazugságra indította Szanyát: amikor vegetáriánus lett, nem magyarázhatta meg, hogy lelkiismereti okokból csinálja. Szégyen és nevetség tárgya lett volna a családban is meg a falubeliek körében is. Hazugsággal kellett kezdeni: hogy azért nem eszik húst, mert egy német orvos felfedezése szerint ez hosszú életet biztosít. (A valóságban pedig a sok kéveemelgetés után teste remegett, annyira kívánta a húst, és saját magát is be kellett csapnia, hogy jó lesz a krumpli is meg a bab.)

A családtól való elidegenedés megkönnyítette Szanyának az elválást, ám most sem vallhatott színt, most is hazudnia kellett, hogy tanév előtti gyakorlatra megy vissza, s még azt is ki kellett találnia, milyen gyakorlatra, és el kellett magyaráznia egyszerű apjának.

A három hete tartó háborúra falujukban eddig csak két cári kiáltvány utalt az egyik Németországra, a másik Ausztriára vonatkozott, felolvasták őket a templomban, és kifüggesztették a templomtéren –, meg két csapat tartalékos útra kelése, no meg hogy soron kívül lovakat hajtottak a járásba, mivel Szablinszkaja most nem tyereki kozák falunak minősült, hanem „kacap”-nak[3]. Egyébként mintha nem is lett volna háború: a faluban nem járattak újságot, az pedig még korai lett volna, hogy a hadra kelt seregből jöjjenek levelek; sőt maga a „levél” fogalma is idegen volt, „levelet kapni” felvágásnak, különcködésnek számított. Szanya is úgy intézte, hogy ne kapjon. A Lazsenyicin családból nem hívtak be senkit: a bátyja öreg volt hozzá, már a fia is letudta a tényleges szolgálatot, a középső fivérnek hiányzott néhány ujja, Iszakij egyetemista, a mostoha gyerekei pedig még kicsik.

---

[3] kacap: orosz (ukrán gúnyszó)

A tágas sztyeppen tett mai félnapos utazás során sem tapasztalták semmi jelét a háborúnak.

Átkeltek a Kuma hídján, a köves vasúti átjárón, és már Kumszkaja kozák falu – jelenleg Minyeralnije Vodi – fűvel benőtt utcáján haladtak, de itt sem utalt semmi a háborúra. Ennyire nem akart megváltozni az élet! Ahol csak tudott, a régi módon folyt és rejtőzködött.

Egy nagy szilfa árnyékában lévő kútnál megálltak: Jevsztraskának itt pihentetnie kell a lovakat, le kell hűtenie őket, és meg kell itatnia, utána az állomásra hajthat. Szanya megmosakodott, derékig befröcskölte magát, két vödör vizet is elhasznált hozzá – Jevsztraska sötét bádogbögrével jéghideg vizet locsolt a hátára –, aztán alaposan megtörülközött, tiszta fehér inget, keskeny övet öltött, a holmijait a taratajkába dobta, és csomag nélkül, a port kerülve az állomás felé indult.

Az állomás előtti teret nemrég parkosították, de a tyúkok most is ott kapirgáltak a szélén, és a hosszú épület elé érkező kabrioletek és szekerek könnyű porfelhőt kavartak.

De a Minyeralnije Vodi-i peronon, amelyet vékony, festett oszlopokra szerelt, könnyű tető védett, szellős, hűvös volt. A védőtető oszlopaira vadszőlő csavarodott, minden a megszokott, vidám üdülőhelyi képet mutatta, mintha itt sem tudna senki semmiféle háborúról. A hölgyek világos ruhában, a férfiak nyersselyem öltönyben lépegettek a hordárok után a kiszlovodszki vonatokhoz. Fagylaltot, ásványvizet, színes léggömböket árultak – és újságokat. Szanya vett egyet, gondolkozott egy kicsit, vett egy másodikat is, már menet közben szétnyitotta őket, majd a nyaralóhelyi peron egyik padján újra. Szokásos megfontoltsága ellenére nem olvasta végig a közleményeket, szeme ugrált a hasábokon – és felderült. Jó, nagyon jó. Hatalmas győzelmet arattunk Gumbinnennél! Az ellenségnek ki kell ürítenie egész Poroszországot...

Ausztriában is jól állnak a dolgok... A szerbek is győznek!...

Tanyai szokás szerint, melynek értelmében minden holmira, így a papírra is vigyázni kell, Szanya összehajtotta az újságokat, nem gyűrte össze, nem tépte szét, mintha azt gondolná, örökre szükség lesz rájuk, felállt, és a pénztárhoz ment a vonatokat megérdeklődni. Egyenletesen lépdelt a nyüzsgő utasok között, nem nézett senkire, és akkor a tolongásból hirtelen kivált. egy lány, a fiú oda se pillantott, hogy rohan, talán egy vonathoz, ám a lány feléje igyekezett. Akkor ocsúdott csak, amikor átölelte a nyakát, nyújtózkodott, megcsókolta, de már el is ugrott tőle, csodálkozott saját merészségén, elpirult és örvendezett.

– Szanya!!! Maga az?? Mi-cso-da véletlen! Persze én Pétervár óta egyfolytában...

Mindössze fél másodpercre ölelte át a lány, de egész addigi hangulatát elsöpörte, gondolatait elűzte, és Szanya csak állt zavartan, azzal a tovaröppenő valamivel, ami ebben a tünékeny pillanatban keletkezett, és nem csak a napmeleg ajkakról maradt meg rajta.

Varja. Régi ismerőse a gimnáziumi évekből, Pjatyigorszk óta nem is találkoztak, bár eleinte még írtak egymásnak. Az árva kislány azelőtt lesimította haját hosszúkás fején, most azonban rövidre vágva, szélesen oldalt terült, tekintete győzelmet és izgatottságot sugárzott.

– Valamiért arra gondoltam: hátha találkozom magával! Tudtam, hogy lehetetlen, de hátha... Még arra is gondoltam, hogy táviratot küldök a falujába, de tudtam, hogy ezt nem szereti.

Szanya csak állt és mosolygott. Főbe kólintottan, hogy mennyire megváltozott Varja hatodik osztályos kora óta, és meglepte a távirat ijesztő ötlete

(bombaként robbant volna a házukban), no meg hogy milyen felhevült ez a lány.

– Már negyedik napja egyfolytában utazom! – mondta örvendezve Varja. – Haldoklik a gyámom, és meg kell látogatnom. Az idő nem a legalkalmasabb, a vonatok zsúfoltak... Hát maga?... Szintén utazik?... Vagy vár valakit?

Szanyának az a bolondos gondolata támadt, hogy megtréfálja a lányt. Ez a hozzáröppenés, ez az önfeledtség... Megtréfálja: egy álom űzött ide, magáról álmodtam – amire jöhet a tromf: az lehetetlen!

A lány csak állt feléje hajolva, mintha még mindig kergetnék.

Varja sohasem volt szép, és ezek alatt az évek alatt sem szépült meg, megmaradt a férfiasan kemény álla és a kissé hosszú orra, de a találkozástól örömteli feszültség töltötte el, és egyszerűen kivirult.

– Emlékszik?... Emlékszik?... A bulváron ugyanígy találkoztunk, véletlenül, összebeszélés nélkül. A sors hozta így?... Ide figyeljen, Szanya, hova készül? Szakítson egy kis időt! Legyünk együtt egy kicsit. Minyeralnije Vodiban maradjak?... Akarja, hogy elmenjünk Pjatyigorszkba?... Ahogy kívánja, úgy lesz, jó?... – Váratlan dolgokat mondott, jelentőségteljesen és különös hangsúllyal, s ahogy a fiúhoz röppent, úgy maradt állva, kissé előredőlve.

Megváltozott, felkavarodott, összezavarodott a magasztosan tiszta hangulat, amellyel Szanya a mai verőfényes reggelen útnak indult, és a kékes hóval borított, sziklás hegyláncban gyönyörködött. A hegylánchoz hasonlóan Szanya egész kedves hangulata is szertefoszlott. Örökös harc a kísértésekkel, ez az életünk: húst nem ehetünk, pedig szeretnénk, rosszat tenni nem szabad, jót pedig nehéz... Ha most sétálni índal Minyeralnije Vodiban, meglátják a falubeliek, otthon elmesélik... Pjatyigorszkba menni pedig teljes

képtelenség. Szállodák, éttermek?... Kopejkáig ki van számítva a vonatjegy ára.

Szanya sajnálta a mai különleges reggelt. Ám, önmagát meglepve, már azt is sajnálta volna, ha nem találkozik Varjával. Úgy érezte, talán még arra is képes lenne, hogy fogja magát, és elutazzon a lánnyal.

Varja hosszúkás arca ragyogott, úgy látta, a fiú beleegyezik a dologba, de azért éles hangon egyfolytában ismételgette:

– Hát maga hova megy? Hova? Miért?

És ez eszébe juttatta... Magához térítette.

S szórakozottan mosolygott, és nehogy megsértse a lányt, azt mondta:

– Én... Moszkvába megyek. – Oldalra nézett és lefelé, mintha valamiben hibás lenne. – Először Rosztovba utazom, van ott egy barátom, Konsztantyin, talán ismeri is?

– De hiszen még három hét van hátra a tanév kezdetéig! – Könyékig meztelen kezével keményen, parancsolóan megfogta a fiú könyökét. – Vagy azt gondolja, hogy magát... – megijedt, erősebben szorította –, a negyedik évfolyamról? Semmiképpen! Miért megy hát?

Olcsó és méltatlan dolog lett volna csak úgy egyszerűen, odavetve válaszolni. Szanya zavartan mosolygott.

– Hát, tudja... Nem találom a helyem... a tanyán.

A lány összerezzent, hátravetette fejét, mint a ló, amelyik mélységet lát maga előtt, és megfeszült, most már mindkét kezével fogta a fiút, hogy megmentse:

– Csak nem... csak nem akar... ön-ként?...

*

Igaz, régebben is találkozgattak anélkül, hogy összebeszéltek volna. A városi iskolában tanuló kislány titkolt reményekkel ment ki estefelé Pjatyigorszk főutcájára, és már jött is feléje az ismerőse, a három évvel idősebb gimnazista.

Találkozásaik alkalmával beszélgettek. Komoly, okos beszélgetéseket folytattak, amelyek Varja számára nagyon fontosak voltak: Varjának soha nem volt hozzá közel álló, idősebb fiú ismerőse. És sötétedéskor a nevelők és nevelőnők sem láthatták meg őket, Szanya nyugodtan karon foghatta volna Varját, ám nem tette. És a lány nagyon tisztelte ezért a komoly viselkedésért. (De azért szívesen tisztelte volna kevésbé.)

Később, amikor átkerült a gimnáziumba, Varja a diákbálokon és más összejöveteleken is találkozott Szanyával, ám ott is inkább beszélgettek, soha nem táncoltak. Szanya azt mondta, hogy a keringő közbeni ölelkezés olyan vágyakat ébreszt, amelyekre az érzékek még nincsenek igazán felkészülve, és Tolsztoj gróf ezt rossznak tartja. A fiú szelíd rábeszélésének engedve Varja is úgy gondolta, hogy nem akar táncolni.

Később pedig megmaradt köztettük a levelezés, a fiú nagyon okos leveleket írt. S bár Pétervárott nagyon sokat tágult Varja látóköre, és most már sok okos embert ismert, azért Szanyára is emlékezett.

És amikor három héttel ezelőtt odahaza, a Vaszilij-szigeten elolvasta a hirdetőoszlopra ragasztott cári kiáltványt, majd villamossal átkelt a Néván az Izsák térre, ahol a hazafiak a német követséget ostromolták – betörték az üvegeket, az ablakokon kidobálták a bútort, a márványt és az átszúrt képeket, a tetőről a járdára döntötték az óriások által hajtott hatalmas bronzlovakat, és az emberek körös-körül lázasan örvendeztek, mintha nem is a háború robbant volna ki, hanem a régen várt boldogság érkezett volna el –, abban a zavaros pillanatban az Izsák-székesegyház

feketésbarna oszlopainál Varjába belesajdult az érzés: milyen jó lenne most Szanyával találkozni. De az Izsák-székesegyház mellett elhaladva egyébként is mindig eszébe jutott a fiú, aki nem szerette a nevét, és azzal tréfálkozott, hogy Nagy Péter a druszája, mivel az is Iszakij, Izsák napján született, akiről a templom is a nevét kapta, csakhogy a cár nevét nemesebb hangzásúvá változtatták, a sztyeppi fiúét pedig nem.

Varját váratlanul Pjatyigorszkba hívták: súlyos beteg lett a gyámja, nem is a gyámja, hanem a jótevője, akinek költségén ő és még több árva gyerek is tanult, és az volt a vélemény, hogy meg kell látogatnia, noha a jótevő nem emlékezett mindenkire, akinek költségeit fedezte, és nem szerezhetett neki örömet holmi ismeretlen diáklány a maga fásult hálálkodásával. És miközben négy napig a vonatokon gyötrődött, átutazva az egész óriási birodalmon, Varja egyre azt mondogatta: Szanya, találkozzunk! Szanya, találkozzunk! – mint régen az egész hosszú pjatyigorszki bulváron.

Nemcsak Szanyát, rajta kívül még sok férfijellemet megrontott ez a Tolsztoj. Varja pedig csak utazott az Izsák-templomtól Moszkván át, Harkovon át, Minyeralnije Vodin át – mind Szanyával kapcsolatos hely. Kitört a háború, és a lány magányosnak, elhagyatottnak érezte magát. Addig sem volt teljes az élete, de azért érzékelte, hogy színültig tele a közös tó. Most meg mintha szétnyílt volna a fenék, és a tó vize forrongva és zúgva örökre eltűnne benne – és sietni, sietni kell, míg ki nem szárad az egész!

És még azt is meg kell érteni, hogyan billent fel hirtelen minden, hova tűnt el. Még egy hónappal ezelőtt, három héttel ezelőtt sem vonta kétségbe talán egyetlen gondolkodó állampolgár sem, hogy Oroszország feje megvetésre méltó személyiség, arra sem érdemes, hogy komolyan emlegessék, s elképzelhetetlen volt, hogy gúny nélkül idézzék szavait. Ám hirtelen, egyik napról a másikra minden

megváltozott. Látszólag művelt és nem is buta emberek, senki által sem kényszerítve, komoran összegyűltek a hirdetőoszlopok körül, és ezeken a kerek, kalapos oszloptesteken egyáltalán nem találták nevetségesnek a monarcha hosszú titulusát, és a senki által sem biztatott, önkéntes felolvasók érthetően, hangosan olvasták:

„A harcba szólított Oroszország az ellenség elé áll, kiáll vassal a kezében, kereszttel a mellén, dicső hadi tettekre… Isten látja, hogy nem háborús szándék vagy hiú világi hírnév kedvéért fogtunk fegyvert, hanem Isten által óvott birodalmunk méltóságát és biztonságát őrizve, igaz ügyért harcolunk…”

Varja az egész hosszú út alatt látta a háború jeleit: a bevagonírozást, a katonabúcsúztatást. Különösen a megállóhelyeken tűnt vidámnak az orosz búcsúzkodás: a tartalékosok a balalajka hangjára ropták, verték a port a letiport tereken, és szemmel láthatóan részegen ordítoztak, a rokonok pedig vetették rájuk a keresztet, siratták őket. Amikor a tartalékosok tehervonata mellett elhaladt egy másik katonavonat, testvéri „hurrrá!” hangzott fel a két vonatból, és az eszeveszett, kétségbeesett, értelmetlen kiáltás végigzúgott a két szerelvény között.

És senki sem tüntetett a cár ellen.

*

Szanya a tiszta fehér ingében feltűnően sztyeppi jelenségnek hatott, le volt barnulva, mezőn kifakult búzaszőke, hullámos haja lenyalva. Varja alig pillantotta meg a fiút, már röpült is feléje, az odavarázsolt felé, és egy mozdulattal el akarta söpörni régebbi találkozásaik bénító félénkségét. Nagyon hitte, hogy most mindent odahagynak, és valahova, valahova…

Szanya annyira mamlasz volt, hogy az már fájt.

Rövidre nyírt szőke bajusza és összevissza növő, szakállnak még nem nevezhető szőrzete között lágyan, elgondolkozva mosolygott. És a szeme, mint mindig, szüntelen belső munkáról tanúskodott. De a mindent észrevevő pillantás már meglátta rajta a jelet. *Elmegy*? Önként?...

– Szanya! Ne menjen! – Megfogta a fiú vállát. – Ne menjen!

Ugyanaz az örvény, ugyanaz a tófenéken megnyíló mélység Szanyát is megpörgette... A valamikor a fiútól kapott tisztánlátást most igyekezett visszaadni a lány, próbálta kirángatni az örvényből, amennyire bírta. Nem készült, magától tolult a nyelvére... Az évtizedeken át olvasott polgári irodalom, az értelmiség ideáljai, az egyetemisták népszeretete – mindezt egy pillanat alatt odadobni? Elfelejteni Lavrovot, Mihajlovszkijt?[4] Szép kis dolog! Így bedőlni a sötét hazafias érzésnek! Elárulni az összes elvet! Rendben van, sosem volt forradalmár, de mindig pacifista volt!

Kívülről úgy tűnhetett, hogy a lány van harcias hangulatban, a fiú pedig szelíden lebeszéli a háborúról. Varja nekihevült, a mosolya keménnyé vált. Lábujjhegyre állt, és félrecsúszott olcsó, egyszerű kis kalapja, amelyet nem hódítási szándékból választott, hanem a nap elleni védekezésül.

Szanya nem tudott ellentmondani, nem védekezett, bólintott. Szomorúan csak annyit mondott:

– Sajnálom... Oroszországot...

A víz zúgott, fortyogott, eltűnt a tóból!

---

[4] P. L. Lavrov (1823-1900) filozófus, közíró, a narodnyik ideológia egyik alapvetője.
Ny. K. Mihajlovszkij (1842-1904) szociológus, kritikus, közismert narodnyik.

– Kit? Oroszországot? – pattogott Varja. – Miféle Oroszországot? Talán a hülye cárt? A feketeszázas boltosokat?[5] A hosszú ruhás papokat?

Szanya nem válaszolt, nem volt mit mondania. Hallgatta a másikat. De egyáltalán nem bőszült fel a szemrehányások ostorcsapásaitól. Minden beszélgetőpartnerén önmagát ellenőrizte, mindig így tett.

– Talán olyan háborúhoz illő jelleme van? – hozott fel Varja mindent, amit csak lehetett, ami csak eszébe jutott.

Először érezte magát okosabbnak, érettebbnek, kritikusabbnak a fiúnál, de ettől csak a veszteség hidege öntötte el.

– És Tolsztoj? – talált még egy végső érvet. – Mit szólna ehhez Lev Tolsztoj? Erre nem gondolt? Hol vannak az elvei? Hova lett a következetessége?

Szanya lebarnult arcában, a búzaszőke szemöldök alatt, a búzaszínű bajusz fölött világos, szomorú, önmagában bizonytalan szem kéklett.

Kicsit felvonta a vállát, kicsit leengedte:

– Sajnálom Oroszországot...

*

1. SZ. DOKUMENTUM
(augusztus 5.)
Paléologue francia követ II. Miklós cárhoz

...A francia hadseregnek 25 német hadtest szörnyű támadását kell elviselnie. Könyörgöm, adjon Felséged parancsot csapatainak a támadás azonnali megkezdésére. Ellenkező esetben a francia hadsereget a megsemmisülés fenyegeti.

---

[5] Az 1905-ös forradalom nyomán keletkezett cárhű csoportok, amelyek azonban nemcsak a „liberálisokat” támadták, hanem zsidóellenes pogromokat („dúlásokat”) is rendeztek.

2. SZ. DOKUMENTUM
augusztus 13.
Joffre marsall feljegyzése

...Oroszország, minden várakozásunkat fölülmúlva, velünk egyidejűleg megkezdte a harcot. A lojális együttműködés ezen aktusáért, amely azért is különösen tiszteletre méltó, mivel az oroszok még távolról sem fejezték be a mozgósítást, a cár hadserege és Nyikolaj nagyherceg rászolgált Franciaország elismerésére.

3. SZ. DOKUMENTUM
augusztus 14.
II. Miklós Szazonov miniszterhez

...Megparancsoltam Nyikolaj Nyikolajevics nagyhercegnek, hogy bármibe kerül is, nyisson utat Berlin felé. El kell érnünk a német hadsereg megsemmisítését.

2. fejezet

A lélek nincs felkészülve a háborúra. – Siránkozás. – Szanya éjjel a vonaton. – A Lazsenyicin család története. – Napfelkelte a sztyeppen. – Látogatás Lev Tolsztojnál. – Nem tud eligazodni a sok igazság között. – Búcsú a sztyepptől. – Kitekintés a kubányi gazdálkodásra.

Szanya számára nem volt újdonság, hogy ellentmondásokba keveredett, hogy nézetei nem egyeznek az érzéseivel. Ám míg a hús vagy a tánc elutasításával minden alkalommal és hónapról hónapra gyakorolhatta akaraterejét, a háborúról soha senki nem beszélt, nem is dicsérte, nem csábította vele, teljességgel kizártnak tűnt a civilizált, fejlett században, így aztán nem is volt mikor felkészülni rá. Az a nézet gyökeresedett meg, hogy a háború bűn. Egyetlen példa nélkül könnyű volt ezt a nézetet vallani. Ám most kitört az első, és a végtelenül nyugodt sztyeppen a felhőtlen ég alatt kínozni kezdte. És Szanya védtelenül érzékelte, hogy ezt a háborút nem tudja elutasítani, nemcsak részt kell vennie benne, de becstelenség is lenne, ha nem tenné, sietnie kell, méghozzá önként. A kozák faluban nem vitatkoztak, nem gondolkoztak a háborúról mint olyasmiről, ami tőlük függ, ami megengedhető avagy nem engedhető meg. A háborút és a katonai parancsnok behívóit ott mindenki Isten akarataként fogadta, akár a hó- vagy a porvihart. De az önkéntes bevonulást nem értették volna meg. És a mai hosszú úton, a taratajkán zötykölődve és a napon sülve Szanya még nem döntött véglegesen. Még tanácskoznia kellett Rosztovban a barátjával, Kotyával. Tolsztoj elárulása azonban már biztos volt. Miután meghallgatta Varját, és tudomásul vette a csokorra való demokratikus és forradalmi érvet, Szanya egyetlen perdöntőt sem talált közöttük: az Oroszország előtt tátongó sötét mélységen át egyik sem épített hidat.

És amikor elvált Varjától, még inkább meg volt győződve, hogy fel kell csapnia önkéntesnek, mint beszélgetésük előtt.

Ami Varját illeti, az már más dolog volt. Szanya alig tudta visszafogni magát. Annyira hívta a lány, és őt úgy eltöltötte a vágy, hogy elmenjen vele! Ahogy a parasztok mondják: törd a szalmát, amíg ropog, a lányt pedig, amíg szipog. De a harcokban már emberek haltak meg. Nem lett volna tisztességes. Ha elmegy, és maga alá gyűri, legyőzte volna a saját hangulatát, talán még a faluba is visszatért volna.

Mindezt már a bakui postavonaton latolgatta fél éjszakán át, a felső fekhelyen, ahol alig fért el hosszában. Minyeralnijéből este indultak el, a háborús idők miatt zsúfoltság volt, a harmadik osztályon alig akadt üres fekhely.

Elvált a lánytól – s most belehasított: kár volt! Legszívesebben utána rohant volna. Éppen most, amikor a háborúba megy. Hogy hagyhatta ki?

Úgy belesajdult – jobb lett volna, ha nem találkoznak. Úgy sajgott, hogy legszívesebben Harkovba ment volna a fekete hajú Lenocskához, aki gitározik és románcokat énekel. De mi a különbség – Harkov vagy Pjatyigorszk? Ha elmegy a lánnyal, semmit sem érne az egész elhatározása és elutazása.

Szanya nagyon meg akarta érni, hogy úgy igazán szeressen, erről ábrándozni. Hogy szívvel-lélekkel. És egész életre.

Egyelőre azonban csak a háború bontakozott előtte.

A vagon fülledt volt, Szanya a menetirány szerinti jobb oldalon utazott, és lehúzhatta az ablakot, rést csinált magának, s leengedte a védőrácsot is, nehogy kiessen. A gyakori megállások alkalmával járkáltak a vagonban, beleakadtak Szanya kiterített egyetemista

köpenyébe, az ablakon túl, a peronon beszélgettek. Szanya felébredt, és ismét érzékelte, hogy baj van, nem neki magának van baja, de az ettől nem kisebb. Az ablakközben égő, négy fülkét bevilágító sztearingyertyára nézett, és a fogyása alapján ítélte meg, mennyi idő telt el. Menet közben a gyertya lángja reszketett, és sűrű árnyak ingadoztak a fekhelyek alatt.

Időnként hallotta az állomás nevét, vagy kibetűzte a rácson át: minden állomást pontosan ismert a környéken, és Prohladnajától Rosztovig a megállóhelyekkel együtt kívülről fel tudta volna sorolni valamennyit oda-vissza.

Szerette ezeket az állomásokat, az egész környék a szülőföldjéhez tartozott. Nagutszkajában lakott az egyik férjezett nővére, Kurszavkában pedig a másik. Az utóbbi években azonban megoszlottak Szanya érzései, amióta megismerte az eredeti, az erdős, az igazi Oroszországot, azt, amelyik csak Voronyezsnél kezdődik.

Valahonnan Voronyezs környékéről származnak a Lazsenyicinek is. És a gimnázium meg az egyetem közötti üres évben Szanya elkéredzkedett apjától, hogy elmehessen megnézni őseik lakhelyét (valójában Lev Tolsztojhoz is el akart jutni).

Jefim nagyapa, amikor még élt, elmesélte, hogy Filipp nevű ükapjára rátámadt Péter cár, hogyan merészelt, úgymond, engedély nélkül letelepedni, és elűzte, telepüket, Bobrovszkaját pedig felégette. A nagyapa apját a voronyezsi kormányzóságból száműzték lázadásért, többen is voltak, de nem tettek bilincset ezekre a muzsikokra, és nem katonatelepekre, nem váraljára költöztették őket, hanem elengedték a Kumán túli vad sztyeppen, a régi kozák védvonal mentén; s így éltek itt, senki sem zavart senkit, nem voltak szűkében a földnek, a sztyeppet nem parcellázták fel, egyik részen szántottak, vetettek,

máshol tacsankákon, könnyű kétkerekű kocsikon nyargalásztak, birkát nyírtak. Gyökeret eresztettek.

A rácson át beszűrődő fény miatt az ablakon kívül minden feketének látszott. Később az ég világosodni kezdett, nemsokára világosabb lett a gyertya fényénél is, és a kalauz jött, hogy eloltsa a gyertyát. A fehér ég rózsaszínre váltott, Szanya nem kísérletezett tovább az alvással, a mennyezetig húzta a rácsot, félrehajolva felvette az egyenkabátját, és a sodró, hideg szembeszélben várta a napkeltét. A rózsaszín terjedelmes sátorrá terült, különös fénnyel haladt az égen, és kiemelte az apró felhőket, a végén pedig teljesen felizzott: vörösen, bíborszínben előbukkant a ragyogó nap. És így, az egész világ szeme láttára óriási, vörös erejét immáron feltartóztathatatlanul szerteküldte, nem sajnálta, bíborként végigterítette a tágas sztyeppen, a legnyugatibb részig; egyetlen kicsi helyet sem hagyva ki.

Abban az Oroszországban sok csendes, szép, egymástól megkülönböztethető, erdővel borított és dombos hely van, de ilyen lángoló, az egész világot beborító napfelkelte a kerek világon nincs.

Egy ugyanilyen derűs kora reggelen, amikor még alig kelt fel a nap, még reggel hat előtt, és szintén augusztus első napjaiban, négy éve Szanya elindult Kozlova Zaszeka állomásról Tolsztojhoz. Nedvdúsabb és frissebb volt minden, mint amilyen Kubányban nyáron lehet. Szanya kérdezősködött az állomáson, leereszkedett a vízmosásba, felment a domboldalon, és egy olyan tágas, egészséges, vastag törzsű, ünnepélyes parkerdőbe ért, amilyet, délen élvén, elképzelni sem tudott volna, de még képen sem látott soha. A tejszínű, majd szivárványos, harmatos erdő nem arra csábított, hogy átmenjen rajta az ember, hanem hogy kóboroljon, üljön, feküdjön benne, maradjon ott, és soha el ne hagyja. És még különlegesebbnek tűnt attól, hogy a próféta szelleme lengte be, hiszen az állomásra menet

Tolsztojnak is itt kellett elhaladnia, ez az erdő már az ő birtokának eleje volt!

De nem, az erdő az orjoli országútig tartott, és ott vége lett. Szanya rájött, hogy tévedett: csak az országutat keresztezve ereszkedhet le a Jasznaja Poljana-i parkhoz. A parkot kis árok és sűrű bokros választotta el az úttól. Távolabb, a kanyaron túl látszottak a bejárat fehér kőoszlopai.

Itt félelem fogta el Szanyát. Nem volt annyi ereje, hogy a főbejáraton menjen be, végig a díszfasoron, s feleljen a szembejövők kérdéseire. Az is előfordulhatott volna, hogy nem engedik a Nagy Ember színe elé, ez nagyon is valószínű. Könnyebbnek tűnt átugrani a kis árkot, átvergődni a bokroson, és egyszerűen cél nélkül járkálni a parkban, amelyben, ez már biztos, Tolsztoj is jár, és leülni ott, ahol ő is leül.

Kanyargó utacskák voltak a parkban, egy kis mesterséges tó, még egy, kis hidak a mozdulatlan, békalencsés víz fölött, meg egy lugas. Házat és embereket nem lehetett látni. A korai napfényes villódzásban, a kis tarka napos foltok között kóborolva, leülve és nézelődve Szanya talán már fel is töltődhetett. Talán már vissza is mehetett volna délre, és úgy érezhette volna, hogy járt Tolsztojnál.

De még felballagott a hosszú, egyenes, folyosónyi keskeny nyírfasoron. A nyírfákat először jávorfák váltották fel, azután pedig hársfák. Itt nem tisztás következett, hanem hársfák négyszögébe zárt, ritkás parkrész, amelyet még széltében, hosszában és átlósan is kis utak szeltek át. És valaki feltűnt a fasorokban, frissen haladt. Szanya egy vastag törzsű hársfa mögé bújt, leskelődött. És meglátta az övvel átkötött hosszú inget viselő ősz hajú, ősz szakállú embert! Alacsonyabb volt, mint amire Szanya számított, de olyannyira hasonlított a képeire, hogy a fiú szerette volna megrázni a fejét a káprázattól.

Tolsztoj bottal lépegetett, a földet nézte. Egyszer a botjára támaszkodott, megállt és majd egy percig mozdulatlanul egy helyre meredt a földön. Ismét elindult. Feje hol a sűrű reggeli ködbe merült, hol kibukkant a napfényre, és ilyenkor a vászonellenzős sapkában mintha dicsfény vette volna körül. Így ment végig a négyszög mind a négy oldalán, majd megismételte, az egyik saroknál egészen közel kerülve Szanyához.

Szanya megmámorosodott. Akár egy órát is képes lett volna így állni, mellével a hársfához simulva, ujjaival göcsörtös kérgébe kapaszkodva, fejét a törzs mögül kidugva. Nem akarta megzavarni a Próféta reggeli gondolatait. De megijedt, hátha Tolsztoj a következő alkalommal nem fordul be erre, a ház felé megy, vagy jön valaki és beszélgetésbe elegyedik vele.

Erősen dobogó szívvel, bátran kilépett az útra – távolról, nehogy Tolsztoj megijedjen a váratlan találkozástól, levette gimnazista egyensapkáját (azt hordta abban az évben, amíg apja el nem engedte az egyetemre) –, és állt egyenesen, némán.

Tolsztoj meglátta. Közelebb ment, a levett sapkára nézett, a bő oldalgombos ingre. Megállt. Arca gondterhelt volt, igen gondterhelt, s a homloka ráncos. Ám neki sikerült köszöntenie elsőként a néma rajongót:

– Üdvözlöm, gimnazista!

Kijött a másikhoz? Ki kereste a másikat? Szanya, mintha csak a Seregek Urát hallaná, elszorult torokkal, halkan válaszolt:

– Üdvözlöm, Lev Nyikolajevics!

És többet nem tudott mondani. Magának Tolsztojnak kellett kiszakadnia gondolatai köréből, és az újabb dologra összpontosítania. Természetesen látott ő már elég ilyen látogatót és ilyen gimnazistát, előre tudta, mit kérdezhetnek és mit kell nekik válaszolni, mindezt elolvashatták volna a könyveiben is,

de valami oknál fogva nem olvasni akarták, hanem a saját szájából hallani.

– Honnan jött, gimnazista? – kérdezte udvariasan a nagy öreg, és nem ment tovább.

– A sztavropoli kormányzóság alekszandrovszkojei járásából – mondta Szanya most már hallható, ám rekedt hangon. Majd észbe kapva köhintett, és gyorsan hozzátette: – Lev Nyikolajevics! Tudom, hogy megzavartam a gondolkodásban, a sétájában, bocsásson meg! De olyan sokáig utaztam, s csak néhány szavát szeretném hallani. Mondja meg, helyesen értelmezem-e, mi az ember életének célja a földön!

Azt azonban nem árulta el, hogyan is értelmezi, hanem kivárt. Tolsztoj ajka, amely nem tűnt el egészen a szakállában, erőlködés nélkül formálta az ezerszer is elmondott szavakat:

– A jót szolgálni. És ennek révén létrehozni Isten országát a földön.

– Így értelmezem én is! – mondta izgatottan Szanya. – De azt mondja meg, *mivel* kell szolgálni? Szeretettel? Feltétlenül szeretettel?

– Természetesen. Csakis szeretettel.

– Csakis? – Szanya pontosan ezért jött ide. Most már megkönnyebbült, és folyékonyabban beszélt, ami közelebb állt nyugodt természetéhez. Látszólag kérdést tett fel, ám a kérdés részben már tartalmazta a saját maga által adott választ, és ifjú korának megfelelően meg is akarta magyarázni híres beszélgetőtársának saját, nem egészen jelentéktelen véleményét: – Lev Nyikolajevics, biztos, hogy nem túlozza el annak a szeretetnek az erejét, amely az embernek megadatott? Vagy legalábbis megmaradt a mai emberben? Mi van, ha a szeretet nem elég erős, nem mindenki számára kötelező, és nem az kerekedik felül – mert akkor az ön tanítása talán... – Szanya nem tudta befejezni a

mondatot. – Nagyon-nagyon korai? Nem kellene-e figyelembe venni valami közbülső fokozatot is, valami kisebb követelménnyel, és először azzal késztetni az embereket az általános jóakaratra? És csak azután a szeretetre? – És amíg Tolsztoj nem válaszolt, az utolsó pillanatban Szanya még hozzátette: – Mert én azt látom nálunk délen, hogy nem létezik az általános, kölcsönös jóindulat, nem létezik, Lev Nyikolajevics!

Még saját gondjainak nyoma sem tűnt el az öreg barázdás homlokáról, ez a gimnazista máris ilyen nehéz kérdést szegezett neki. Bozontos szemöldöke alól keményen nézett, és ingadozás nélkül válaszolta, amit egész életével kiérlelt:

– Csakis szeretettel! Csak azzal. Senki sem tud jobbat kitalálni.

És… mintha nem akarna többet mondani. Mintha elborult volna, vagy sértené a tulajdon igazsága. Tovább akart menni a négyszög mentén, és a gondolataival foglalkozni.

Szanya fájlalta, hogy elszomorította az imádott embert, amikor feltette kedvenc kérdését, enyhíteni akart a dolgon, és nyerni még egy pici időt, ezért gyorsan folytatta:

– Hát én… én is így akarom, a szeretet révén! Így is fogom. Megpróbálok így élni a jó érdekében. De Lev Nyikolajevics! Mi a jó? Hogyan értelmezzem? Ön azt írja, hogy az ésszerű és az erkölcsös mindig egybeesik…

Megállt a próféta, bólintott – igen. És botja hegyét kissé megforgatta a kemény földben.

– Azt írja, hogy a jó és az értelem egy, vagy egyvalamiből ered. És a rossz – nem a rossz természetből következik, az emberek nem természetüknél fogva ilyenek, hanem csak tudatlanságuk következtében. De Lev Nyikolajevics – Szanyának elakadt a lélegzete önnön

merészségétől, no de ő is látott már egy s mást –, ez nem így van! Egyáltalán nem! A rossz nem is akarja ismerni az igazságot. És széttépi az agyaraival! A rossz emberek többsége pontosan tudja, mit csinál. És mégis csinálják. Velük mi legyen?

Szanya a szája elé kapta a kezét, hogy ne beszéljen tovább, hogy meghallgassa a másikat.

Az öreg mélyet sóhajtott:

– Ez azt jelenti, hogy rosszul, érthetetlenül, ügyetlenül magyaráznak. Türelmesen kell magyarázni. Akkor megértik. Mindnyájan értelemmel születtünk.

És szomorúan tovább lépegetett a botjával.

Szanya pedig csak állt. Akkor is, amikor Tolsztoj már eltűnt az útról a ház mögött. És még azután is.

Annyira reménykedett, hogy három perc alatt személyesen Tőle tudja meg – és megérti! De nem értette meg.

A verseket illetően már nem is mert kérdezősködni bálványától, nem volt rá ideje, hogy: szabad-e egyáltalán? Legalább a maga számára, titokban? Vagy ez teljesen ellentétes? Titokban azért csak vonzotta, hogy verssorokat, rímeket faragjon. Tréfából a lányok emlékkönyvébe is írt ilyeneket olykor. Ám hiába tartóztatta meg magát a versírástól, ezzel nem takarított meg jelentős időt, és nem találta meg a legrövidebb utat: hogyan szolgálhatná Isten országát a földön.

Szanya sohasem volt biztos önmagában, minden évben kizökkentette valami. Többször próbálta legyőzni apja akaratát, szűk volt neki a sztyeppi fajankó élete. Azt az évet, a Tolsztojnál tett látogatás után, mezőgazdasági munkával töltötte, keveset olvasott, csak ami a keze ügyébe került, leginkább éppen Tolsztojt. Végezetül elengedték Harkovba, de amint megkezdte tanulmányait a bölcsészkaron, azonnal érzékelte, milyen sötét, tudatlan sztyepplakó ő a városi

egyetemisták között. S miután egy évig Harkovban tanult, és arra merészkedett, hogy átmenjen a moszkvai egyetemre (és Kotyát is magával csábítsa), még sokáig úgy érezte, hogy lemarad, nem elég fejlett, nem képes megérteni minden kérdés lényegét. Belezavarodott a sok igazságba, elgyötörte, hogy mindegyik olyan meggyőző. Amíg kevés könyv került a kezébe, Iszakij magabiztos volt, a hetedik osztálytól kezdve tolsztojánusnak tekintette magát. De aztán a kezébe adták Lavrovot, Mihajlovszkijt – mintha minden helyes lenne bennük, nagyon igaz! Aztán Plehanovot[6] – megint csak igaz, összeáll, kerek egész! Kropotkin[7] – szintén szívhez szóló, igaz. Aztán kinyitotta a *Vehi*[8] című folyóiratot és megremegett: minden ellenkezik benne az előzőleg olvasottakkal, de – igaz! Elképesztően igaz!

És félni kezdett a könyvektől, megszűnt az addigi tiszteletteljes öröm érzése: sehogyan se tudja megtanulni, hogy ellentmondjon a szerzőnek, minden legutóbb olvasott könyv vonzza, és hatalma alá hajtja. És csak most, hogy jött a háború, veszi magának a bátorságot, hogy ne értsen egyet a könyvekkel, de már nem tanulja meg, nem éri utol magát.

A vonat Armavirhoz közeledett. A félig még alvó vagonban Szanya végleg elhagyta fekhelyét, hogy meg tudjon mosakodni, még mielőtt bezárják a mosdót. Itt húsz percig áll a vonat, mozdonyt cserélnek. A korai órában tiszta, békés és néptelen volt a peron, semmi sem emlékeztetett a háborúra. Szanya megreggelizett a büfében: erős, forró és édes teát kért, a tarisznyájából evett a falusi készletből, mást nem vásárolt hozzá.

A vonat elindult. Szanya a vagon előterében maradt. A vonat napos oldalán szállt a mozdony korma, Szanya azonban kinyitotta a másik ajtót, és kihajolva

---

[6] G. V. Plehanov (1856-1918) narodnyik, később marxista politikus.
[7] P. A. Kropotkin (1842-1921) anarchista forradalmár, író.
[8] *Vehi* – 1909-ben indított vallási-filozófiai folyóirat.

állt. Soha nem tudott betelni a bőven termő föld hatalmas, színes térségeinek váltakozásával. Minden vagontól hosszú, fekete árnyék húzódott feléje, eltűnt a mélyedésekben, a sztyepp többi részét pedig kora reggeli finom, már nem rózsaszín, de még nem is sárga fény világította be.

S bár ifjúi erő töltötte el testét, és életet, további életet ígért, azért meglehet, hogy többé sohasem fogja látni ezt a sztyeppet és a napot a gabonatenger fölött.

Elhagyták Kubanszkaja állomást. Szanya ezután sem ment be a vagonba, ugyanúgy állt a nyitott ajtóban, a menetközben keletkező szélfúvásban, és csak bámult és bámult, készülődött a búcsúzásra.

A távolban feltűnt egy birtok vagy „gazdaság”, ahogy azt Észak-Kaukázusban mondják. A sztyepp sűrű volt, egyenletesen beültetve, és már magasra nőtt a növényzet. Megrakott szekerek haladtak tova. Az ökrök cséplőgépet húztak. Lakóházakat és melléképületeket lehetett látni. A vonatot kísérő nyárfaültetvény nyílásán át spalettás ablakú téglaház emelete tűnt elő, a faragott erkélyen tisztán kirajzolódott egy fehér, makulátlanul fehér, nem munkára szánt ruhába öltözött női alak.

Bizonyára fiatal. Bizonyára nagyon szép.

Aztán ismét eltakarták a jegenyék. És többé sohasem fogja látni.

3. fejezet

Irina haragban van a férjével. – Azt erősítsük, ami van. – Reggeli az anyóssal. – A család élete. – A ház és a park.

Amint álmából felébredt, még mielőtt eszébe juthatott volna, milyen fiatal ő, milyen gyönyörű nyári nap van, és milyen boldogan élhetne – tompán, hidegen beléhasított a veszekedés. Tegnap este ismét összeveszett a férjével.

Kinyitotta a szemét: nem a hálószobában van. És egyedül.

Kitárta a parkra néző spalettákat – micsoda reggel! A levegő kissé hűvös. A himalájai ezüstfenyők ágai az emelet ablakpárkányáig nyúltak.

Miben áll a boldogság?... Hiszen ez a park az ő akaratára nőtt ki a puszta sztyeppen. És a világon minden tárgy és bármilyen ruha Pétervárról, Párizsból azonnal megrendelhető, ideszállítják.

Legutóbbi nagy összeveszésük három napig tartott, három napig nem szóltak egymáshoz, nem vettek tudomást egymásról, külön voltak. És akkor jött Urunk Színeváltozásának napja, és Irina elment az anyósával Armavirba, a templomba. A liturgia szárnyaló éneke, a pap szívhez szóló beszéde és utána a templomudvaron a sokszínű almahalmok és kis mézes vödrök meg köcsögök örömteli megszentelése, a papi ruhák, a templomi zászlók és a kifényesített füstölők csillogása a ragyogó napfényben és a szállongó tömjénfüst – mindez együtt mennyei hangulatot keltett, és a férjétől elszenvedett sérelmek kicsinek és jelentéktelennek tűntek Isten szép világához, Isten elgondolásaihoz képest; s mellé most még itt van a háború is, úgyhogy Irina elhatározta, nemcsak bocsánatot kér, noha egyáltalán nem hibás, hanem a jövőben nem engedi, hogy nagy veszekedésig fajuljon a helyzet: ha egy kicsit összekapnak, azonnal bocsánatot kér, hiszen ez az igazi kereszténység. És amikor

hazaért az ünnepi Istentiszteletről, Irina bocsánatot kért a férjétől. Romasa nagyon megörült, erre várt, azonnal megbocsátott a feleségének, sőt nagylelkűen maga is bocsánatot kért.

De csak szerdától vasárnapig tartott az egyetértés. És ismét olyan bántó módon összevesztek, hogy nem beszélnek egymással.

A szobalány suttogva kért utasításokat Irina Ivanovnától. Egyelőre nincs semmi. Irina átment a vörös- és fehérmárvánnyal díszített fürdőszobába.

Azután imádkozott az Istenanya előtt. De az nem hozott megtisztulást.

Az sem adott megkönnyebbülést, hogy toalettje elkészítése közben látta természetes rózsaszínű bőrét, kerek vállát, csípőig érő haját (négy vödör esővíz kell a megmosásához).

Átment a napos oldalra a verandára, összehúzott szemmel a vonatra nézett: nyilván a bakui postavonat. A Tomcsak-házból igen jól lehetett látni a kétszáz szazseny[9] távolságban elhaladó vonatokat. Az ember nem unja meg, hogy szemével fogadja és búcsúztassa, találgassa, megszámolja a vagonokat: páros-e avagy páratlan a számuk.

Sok mostani utazónak egy a célja, a háború: vagy a háborúba mennek, vagy a háború érdekében járnak.

Pontosan ezen robbant ki tegnap a veszekedés: Irina túl meggyőzően mondta el, milyen nehéz most Oroszországnak, mennyire kötelesek a fiai… Nem a férjéről beszélt, nem gondolta, hogy ez jön ki belőle! Általában a teuton fenyegetésről ejtett szót… Romasa magára vette, megsértődött, tompa agyú hazafinak, sötét monarchistának nevezte a feleségét, aki ugyanilyen tudatlan, zsarnok apától született, és nem képes megérteni, mily kevés a férjéhez hasonló világos fejű, vállalkozó szellemű ember vad országunkban. Az

[9] 1 szazseny = 2,13 méter

utolsó ringyó is sajnálja a háborúba küldeni a férjét, ő pedig...

Ha voltak közöttük veszekedések, azok többnyire férfiakra jellemző viták voltak: hol az uralkodóról, akit Roman mindig kigúnyolt, hol a hitről, mert ebből Romanban már semmi sem maradt, csak ezt az illendőség kedvéért titkolta.

Nem is lett volna olyan sértő, ha Roman nem keveri bele a dologba Irina megboldogult apját. Tudatlan? Igen, béresként kezdte, az ő apja meg katona volt. Zsarnok? – hiszen őt udvarolta körül Roman, nem a lányát. És kiválasztatott a vőlegényjelöltek közül: „Ennek nem folyik ki a pénz a kezéből."

Irina apja sokáig gyermektelen maradt. Már öreg volt, amikor negyvenezret fizetett a sztavropoli érseknek, hogy ismét megházasodhasson. Ebből a szerelemből született Orina, Orja – mert az apja csak így hívta. Amikor Irina tizenhét éves lett, már közeledett az apja halála, és az sietett férjhez adni a lányát, mindjárt az intézetből. Most már nyilvánvaló, hogy túl korán. Irina már sajnálta. Hagyhatta volna még egy kicsit fejlődni, szórakozni. Azt is megengedhette volna, hogy maga válasszon párt.

De megtörtént a dolog. Orja nem csak megboldogult apjának nem mert szemrehányást tenni, de gondolni sem mert másféle sorsra, avagy sajnálkozni a történtek miatt. Ami megtörtént, azon csak a hitetlenek sajnálkoznak. A hívő lélek elfogadja, ami van, annak alapján fejlődik, ebben áll az ereje.

Megtörtént, és Orja engedelmesen elfogadta nem maga választotta férjét. Az egész örökölt tőkét osztozkodás és minden kikötés nélkül átadta neki. Mostani függetlenségét, a mérhetetlen gazdagságot, a semmittevést, a fővárosokban és külföldön tett utazásokat mind-mind Orja apjától kapta Roman, nem

pedig a sajátjától, ezért éppenséggel szidalmazás nélkül is emlegethette volna.

Ideje volt lemenni reggelizni. Egy belső falépcső vezetett lefelé. Tetején Carszkoje Szeló-i tájkép díszlett, az aljánál Tolsztoj szántott. (Egy Rosztovból hívott olasz festő készítette a képeket.)

Az ebédlő diófaszínűre volt festve, diófából készült a nagy ebédlőszekrény is, a bőrbútorzat mohazöld volt. A dézsákba ültetett citromfák eltakarták a parkra néző ablakokat. A középen álló asztalt huszonnégy személyesre lehetett kinyitni, most tizenkét személyesre volt összecsukva. Teríték csak kettő volt rajta, egymással szemben: Kszenyija, Irina sógornője aludt, Romant soha nem várták a korai reggelihez, apósa hajnalban gyakran kiment a kocsival a sztyeppre a kétezer gyeszjatyinányi[10] földjére. Most éppen elutazott, már harmadik napja Jekatyerinodarban tartózkodott, Romaska sorsáról döntöttek; mindenkinek ezen járt az esze, de senki sem hozta szóba.

Irina jó reggelt kívánt, lehajolt és megcsókolta anyósa széles arcát. Ötvenéves korán túl Jevdokija Grigorjevna arca kitelt a jóléttől, és megállapodott nyugalom ült rajta. Mintha nem gyötörnék napi gondok, mintha nem tapasztalt volna semmi rosszat a múltban – annyira rejtve volt, szétfolyt és elsimult minden ezen az arcon. Pedig volt az életében egy olyan hét, amikor a skarlát egyszerre hat gyermekét vitte el – egyedül Kszenyiját, a legkisebbet sikerült megmenteni, mintha tűzvészből ragadták volna ki. Roman meg a legidősebb lány akkor már felnőttek voltak. Ha haragudott az anyósára, Irina erre a hétre emlékeztette magát.

Irina keresztet vetett az Utolsó Vacsora ikonjára (az ábrázolt jelenet miatt az ebédlőben akasztották ki), és leült. Nagyboldogasszony böjtje volt, az asztalon

[10] 1 gyeszjatina = 1,0925 hektár

nem volt sem hús, sem tejes étel, a kávét is tejszín nélkül szolgálta fel a tálalócseléd, a korai reggelihez a lakáj sem jött elő.

Jevdokija Grigorjevna, az egyszerű falusi kovács lánya (ha rosszabb ruhát adnak rá, ma is ugyanaz a falusi fehérnép) hosszú évek alatt sem tudta megszokni, hogy úrinőként ül az asztalnál csipkés kendőben, és hogy mindent eléje tesznek. Örült, ha valamit elfelejtettek, és maga hozhatta oda, máskor meg a szakácsnőket elküldve vödör nagyságú edényben kisorosz borscsot főzött. A gyerekei a szolgák miatt szégyenkezve leállították, a vendégek érkezése előtt pedig elvették a lába mellől az állandó kötését meg a fonalgombolyagot.

A mosóházban ellenőrizte a szappan- és faszénfogyást, megparancsolta, hogy menye finom fehérneműjét ne fogadják el mosásra („minek ilyen drága holmit hordani? ki látja?”), ő maga meg az öreg és mindenki, akinek a házban elrendelhette, az odavetődő apácák által varrt durva fehérneműt hordta. Hiszen a férjével valamikor tapasztott kis házban laktak tucatnyi birkával együtt – és Jevdokija Grigorjevna öregkorára sem tudta elhinni, hogy férje gazdagsága tartós lesz. Nem tudta kideríteni, hova folyik el a vagyon. Folyt az mindenfelé, az emberek mértéken felül kölcsönöztek, elvettek, loptak, tíz belső szolga volt meg tíz udvaros a kozákokon kívül, és mennyi tisztviselő, munkás – irodisták, intézők, lovas őrök, raktárosok, lovászok, ökrösök, gépészek, kertészek –, ki tudná őket figyelni? S vajon kell-e? Hiszen ahol isznak, ott csorog is. Zahar Fjodorovics ezt pontosan tudta, állandóan mondogatta is: „Úgy kell élni, hogy az emberek is élhessenek. Az én kezem messzire nyúlik, oda is elér, ahol mások semmit sem találnak.” Jevdokija Grigorjevna megbékélt a bőség megállíthatatlan szétfolyásával, de számon kérte az egész évre alkalmazott varrónőn a cérnát meg a maradékokat. Zahar Fjodorovics könnyedén odaadta

egy arra vetődő csavargónak a régi öltönyét, ám Jevdokija Grigorjevna, ha tudomást szerzett róla, küldöncöt menesztett az illető után, hogy visszahozassa tőle. Viszont, ha Arhelaja nővére révén, aki apáca volt, tudomást szereztek házukról, és jöttek az apácák, szerzetesek meg zarándokok, azoktól semmit sem sajnált, a legszigorúbb böjtös napokon a szolgálók kétszeres munkát végeztek, külön böjtös ételt kellett készíteniük a fekete ruhás seregnek. A tyeberdai kolostorba pedig Zahar Fjodorovics ökörfogatokkal küldte az élelmiszert. Irina éppen fordítva gondolta, és meggyőzte apósát, hogy az apácák ravaszok, nem akarnak dolgozni, s Isten előtt kedvesebb lesz, ha ezeket az élelmiszereket a munkásoknak adják, és nyáridőben naponta háromszor hússal etetik őket. Így is tettek.

Az anyós most a tőle megszokott nyíltsággal megkérdezte:

– Megint külön aludtatok Romasával az éjjel?

Irina lehajtotta büszke fejét. Elpirult, nem a közvetlen, durva kérdéstől, hanem attól, hogy nyolc éve reménytelenül nem tud szülni, ami már őt magát is gyötri: lehetett durva az anyósa, volt joga az ingerültségre a férjének.

Az anyós közönséges arca a szétterült vállak és mellek fölött az állandó egyformasága ellenére is csodálkozást fejezett ki.

– Méghogy a feleség külön, egyedül? Ki hallott ilyet… Ha elkergetne, egy szavam se lenne hozzád.

Nem csak a fiáról mondta ezt – mindig igazat adott minden férfinak minden nővel szemben.

– Így soha nem érjük meg…

Az óriási falióra ütni kezdett, és eljátszotta a „Mily dicső Urunk”-at. (Az órát árverésen vásárolták, a kincstár kiárusította a kihalt Rjurikovics nemzetség gazdátlanul maradt vagyonát.)

– Engedni kell a büszkeségből, Irusa...

Ej, engedett, engedett ő, de mit tud anyósa a büszkeségről? Az apósa, ha megharagszik, az asztalnál leszidhatja, ahogy éppen akarja, és Jevdokija Grigorjevna mindent engedelmesen eltűr. Irina egyszer fel is ugrott: „Romasa! Menjünk innen! Nem fogunk itt élni!” – mire apósa a villát földhöz vágva felállt és kiment. Igaz, hogy a feleség engedelmessége láttán a férj haragja azonnal lelohad, és mintha nem is lett volna veszekedés: „Kedves anyókám!” Zahar Fjodorovics azonnal megenyhül és kedveskedik.

Irina maga is engedelmességért és belenyugvásért imádkozott, de amikor az anyósa akarta engedelmességre bírni, szinte rugószerűen ugrott fel benne valami sötét erő.

– Miért kényeztette el ennyire? Miért tutujgatta ennyire a fiát? Én meg éljek vele.

– Talán rossz ember lett belőle?

Az anyósa olyan naivan csodálkozott, hogy Irinának nem volt szíve emlékeztetni, mondjuk, arra a jelenetre a *dolgozószoba* előtt, amikor valamennyi irodista jelenlétében egy darab föld miatt, hogy azt mivel vessék be, Zahar Fjodorovics kivörösödött szemmel kiabált és toporzékolt: „Te, kurafi!” „Te vagy az!” – kiáltotta vissza Roman Zaharovics. Az apa a nehéz diófa botjával lendületből a fiára sózott, az meg ugyanolyan ősi dühvel előkapta angol öltönye zsebéből a revolvert. Irina a férjébe kapaszkodott: „Mama, zárja be az ajtót!” Csak így tudták szétválasztani őket. Roman felfújta magát, elutazott. A megrémült szülők azonnal táviratokat küldözgettek utána: „Kisfiam, térj vissza, gyere haza!”

A fiú most is haragban volt az apjával. Ez az állapot gyakoribb volt kettejük között, mint az egyetértés.

A reggeli véget ért. Irina felállt és elindult, vászonruhában, simán, sudáran, az intézetben tanult járással. Végigment az aranyszínű szőnyegen, amelyet nem szedtek fel nyárra, elhaladt a kristálykiállítás mellett, megint a lépcsőhöz ért, és a lefelé folytatódó soron lépkedett még egy Lev Tolsztoj mellett, aki ez alkalommal kaszált, és kiment a főbejáraton.

Ezeket a Tolsztoj-képeket Roman akarta. Megmagyarázta az öreg Tomcsaknak, hogy művelt embereknél ez így szokás, hogy Tolsztoj Oroszország nagy embere és gróf. Roman gyónás és áldozás helyett tisztelte Tolsztojt, azokat helyettesítette számára, mivel azokat gyűlölte.

A kiszolgálóhelyiségekkel és a kertekkel együtt a ház körüli terület ötven gyeszjatyinát tett ki. Volt hova menni: a mosókonyhába, a pincékbe, szemrevételezni a házvezetőnővel a készleteket, a cselédszállásokra megnézni a szezonmunkások feleségeit vagy talán a télikertbe.

Ám bármerre induljon, el kell döntenie: béküljön vagy ne béküljön? Meghunyászkodjon vagy ne?

Irina átvágott a parkon, kényszerítette magát, hogy ne emelje tekintetét hálószobájuk verandájára, amelyen *ő* minden bizonnyal kinéz. Sértődöttségét demonstrálandó képes egy egész napot, akár huszonnégy órát is ott ülni, akár a börtönben, nem jön ki se az udvarra, se a házba.

Irina végigment a himalájai fenyők alatt. Mennyi izgalom volt velük, hogy nem erednek meg; már nagyok voltak, amikor a krími nagyhercegi kertből földlabdával, kosárban idehozták őket, és mindegyiken meg volt jelölve, melyik oldalával kell kelet felé fordítani.

Távolabb az orgonás, gesztenyés, mogyorós sétány következett.

„Hogy az ember pízt szerezzen, ész kell ahhoz” – mondogatta Zahar Fjodorovics. De nem kevesebb ész, no meg ízlés kellett ahhoz, hogy azt a pénzt elköltsék. Mordarenkóéknak is volt pénzük számolatlanul, és hogyan költötték el? Sokáig piszokban éltek, Jakov Fomics platinafogakkal rakatta tele a száját, hogy szebb legyen, a fiai, azok a csődörök, rézpénz helyett aranypénzzel játszottak fej vagy írást. Amikor Tomcsak meg Csepurhin Péterváron a gróf Grabbe fivérektől megvettek hatvanezer gyeszjatyina kubányi földet, Zahar Tomcsak ki akart tenni magáért: „Megvendégeljük a gerófokat? De nem úgy, ahogy űk szoktak, a nagy semmivel” – ám hogy konkrétan mivel vendégelje meg őket, azt nem tudta kitalálni Palkin éttermében, ezért azt mondta, hozzanak minél többet és minél drágábbat.

Hogy miként rendezze be az életét, azt a fiától meg a menyétől tanulta Zahar Fjodorovics. A vasút felőli oldalon nyárfát ültettek, balzsamos nyárfát meg jegenyét, a sétányok olyan szélesek voltak, hogy két trojka elmehessen rajtuk egymással szemben. A balzsamos nyárfák a verőfényes napokon estefelé jó illatot árasztottak, és a bárdolatlan sztyeppi földesúr elismerte: „Naccerű, Irusa, naccerű!” A díszudvart platánnal ültették be. busa azt is kigondolta, hogy a ház közelében ássanak tavat – cementaljazattal, fürdőrésszel és vezetékes vízzel, a kiásott földet pedig halomba rakták, s arra lugast építettek. Így alakult ki az, ami most a park, ami megkülönbözteti a régi udvarházakat, és ami hiányzik a „gazdaságokról”: az önálló tájegység, amely elválik a környezetétől. Körülötte lehet sztyepp, erdő vagy mocsár, de itt más törvények vannak – ez park, egy másik ország. A parkon túl gyümölcsöskertet ültettek, áthoztak a régi helyről, Karamikból, Szvjatoj Kreszt környékéről vagy kétszáz gyümölcsfát, s azok megmaradtak. A gyümölcsösön túl szőlőskert van. A lugas köré mauritániai füvet vettetett Irina, a díszudvarra pedig smaragdszínű angol pázsitot, amelyet géppel nyírtak.

Irina gondoskodása eredményeként kialakítottak két melegházat is: egy kisebbet a tavaszi virágok számára, amelyeket már korán, húsvétkor az asztalra tehettek, és egy magasat, ahol a dézsákban leanderek, pálmák, jukkák, araukariák teleltek, meg sok száz cserép olyan kisebb virág, melyeknek nevét Irinán kívül csak a melegházat gondozó külön kertész tudta megmondani. Mindezeket az érzékeny melegházi lakókat szinte mindennap át kellett vizsgálni, nyáron kivinni, télen a virágzókat a téli kertbe hordani, amelyik meg hervadt, azt vissza a melegházba.

A különböző illatok, színek és alakzatok között, a növekvő, finom virágok között Irina magabiztosabb lett, védettebb férje sértéseivel szemben.

Az a hóbortos gondolata támadt, hogy Roman, ha felébred, mégiscsak elkezdi keresni. Szokásos körülmények között ez kizárt lett volna, de amikor háború van, amikor lehet, hogy el kell válniuk, talán eszébe jut. Irina nem azért várta a jövetelét, hogy ő győzzön, inkább a férje érdekében, az ő lelke érdekében.

4. fejezet

Kszenyija ébredése. – A bátyja a páncélszekrénynél. – Hol tanuljon Kszenyija? – Beszélgetés Irinával a függőágyban. – A gazdálkodók szokásairól. – Nevetséges vagy mesterkéletlen? – Levél Jarik Haritonovtól.

Nem, sehol sem olyan jó, mint otthon! – sehol sincs ilyen kellemes ágy és világoskék szoba, amely most még sötét, ám a spaletták között betör a napsugár. És ilyen biztonságban lustálkodni egy napig, egy hétig, akár egy hónapig!

Miközben a hosszan tartó, jóízű alvásból a hosszú, kellemes életre ébredt, Kszenyija édesdeden ásítozva, nyújtózkodva ökölbe szorította kezét a feje fölött.

Igaz, az ilyen élet elítélendő, eltesped benne az ember, ezzel nem nagyon dicsekedhet a barátnői előtt, sok rossz meg vad dolog van itt, de azért jó! Valami, ami csak itt van meg, amit csak te meg a családod ért, a barátnőid nem képesek rá. ‘Természetesen nem lehet összehasonlítani a moszkvai örömökkel: a táncórák, a színházak, a viták, a nyilvános előadások, no meg a tanfolyam! – minden olyan szédítő, itt viszont, ha felébred is, fekhet, ameddig akar. Azért mégis kellemes dolog úri módon élni.

Az ajtónál köhintett valaki, bekopogott:

– Kszenyija, alszol?

– Még nem döntöttem el. Mi van?

– A pénzszekrényhez szeretnék menni, csak egy pillanatra. De ha aludni akarsz, jöhetek később is.

Nagyon kellemes így heverészni közvetlenül ébredés után… De ha várnak rá, már minden elromlott.

– Jól van! – kiáltotta Kszenyija, és anélkül, hogy a kezével segített volna, erős lábainak egyetlen mozdulatával kiugrott az ágyból. Hosszú hálóingébe gabalyodva mezítláb az ajtóhoz szaladt a szőnyegen, levette az akasztót. – Várj, ne gyere még be! – és

visszaugrott az ágyba, megzörgette a hálót, magára húzta a tarkarót. – Jöhetsz!

A bátyja kinyitotta az ajtót, belépett. – Igazán nem költöttelek fel? Ne haragudj, be kellett jönnöm. Nem látok, nincs elég világos. Ha megengeded, egy spalettát kinyitok.

Óvatosan elindult, de azért csak meglökte a toalettasztalkőt, a flakonok megcsörrentek – és kinyitotta a spalettát. A ragyogó nap a szobába zúdult, és Kszenyija abbahagyta a sajnálkozást, hogy nem aludta ki magát: hiszen kialudta! Oldalára fordult, feltámasztotta a fejét, a bátyjára nézett.

Roman körbemeredt, mintha a kicsi szobában húgán kívül ellenséget is várt volna. Metsző pillantás lövellt elő szeme mélyéről. A bajusza, akár a hegyes pálca, sehogyan se akart kunkorodni.

Ellenség azonban nem volt sehol. S mivel a fali széf kulcsát a kezében szorongatta, Roman lépett egyet, hogy kinyissa.

– Gyorsan kiveszem és megyek. Be is sötétíthetek neked megint.

Néhány évvel ezelőtt, amikor a ház épült, ezt a szobát Roman dolgozószobájául szánták, azért építettek a falba páncélszekrényt. Azután úgy döntöttek, hogy a fiúnak és az apának egy dolgozószobája lesz a földszinten, ez meg Kszenyijának jut, de a páncélszekrényt meghagyták Roman külön iratai és pénze számára. A húga úgyis csak szünidőben tartózkodik itt.

Romannak arányos termete volt – szikár, mozgékony, jól simult rá az angol sportöltöny, de nem volt elég magas. Fején öltönyével és kamáslijával megegyező színű, fakóbarna sportsapka.

– Autóval akarsz menni? – találta ki Kszenyija. – Nem viszel el bennünket Orjával valahova? A városba? Vagy Kubányba, oda Stengeléken túlra?

Kerek, szégyenletesen egészséges, illetlenül barna pofijával Kszenyija a reményt és az áldozatot mérlegelte: miről mondjon le, mit tegyen át holnapra az autókirándulás kedvéért? Von Stengel báró, az itteni gazdák kiváló versenytársa birtokának szélén volt egy százéves tölgyes, a sztyeppi táj csodája. Romannak nem akármilyen autója volt, hanem egy fehér Rolls-Royce, amelyből, a szóbeszéd szerint, Oroszországban csupán kilenc példány akadt. Roman, akit egy angol tanított meg rá, maga vezette az autót, sőt értett a szerkezetéhez is, meg is tudta javítani, de nem szerette a piszkos munkát a szerelőaknában, ezért sofőrt tartott.

Most azonban sértődötten sapkája hajlított, széles ellenzőjéhez nyúlt, azt morzsolgatta.

– Nem, csak a garázsban voltam. Megautóztatlak, de nem ma. Először hadd dőljön el...

– Jaj, persze!... Ne haragudj, Romasecska!...

Hogyan lehet kialudni az egész emlékezetét, estétől reggelig egyszerűen mindent elfelejteni a világon – még azt is, hogy háború van, hogy háború folyik a világban!! Meg hogy apja elment Romasa ügyében intézkedni. Még hogy autózzanak! Egyszerűen képtelenség: elvehetnék a Rolls-Royce-ot! Érthető, hogy bátyjának nincs kedve hozzá, már csak babonából sem.

Bár, őszintén szólva, Kszenyija nem értette, hogyan nem szégyell egy férfi kibújni a katonáskodás alól. Még ha családfenntartó lenne. De ugyan miféle családfenntartó Roman? Nem kell feltétlenül golyó elébe állnia, de az egyszerű tisztesség is megköveteli, hogy valaki katona legyen.

Ezt azonban magának is tudnia kell, Kszenyija nem merte volna a szemébe mondani a bátyjának, noha amióta kinőtt a gyermekkorból, közvetlen és szeretetteljes kapcsolatban álltak.

– Hát Orja hol van?

– Nem tudom.

Roman már kinyitotta a széf első és második zárját is, és vállával, arcával feléje hajolt.

– Nem mentél le a reggelihez? Nem szüntették még be a böjtöt?

A lány prüszkölt egyet. Roman, annak jeléül, hogy érti a dolgot, kissé arra fordult, megmutatta bajusza hegyét és mosolyra görbült szája sarkát. Az orra olyan volt, mint az apjáé – vastag és lelógó.

Minek itt magyarázni? A legostobább dolog, ami a Tomcsak-házban történt, a böjt volt. Méghozzá hány! Rendben van, a nagyböjtöt meg lehetett volna érteni, papot hívnak, és a birtokon egész héten istentisztelet van, böjt és áldozás, az egész szolgaszemélyzetet, a munkásokat igyekeznek megtisztítani vetés előtt. A nagyböjt idején Kszenyija mindig távol van, Roman is a fővárosba utazik, csak húsvétra tér vissza. Ám alig múlik el pünkösd, máris kezdődik a teljesen értelmetlen Péter napi böjt. És alig múlik el ez, jön a nagyboldogasszonyi. És hogy a vidám szentekig jussanak, még a karácsony előtti időszakot is böjtös arccal kell végigélni. No meg még minden hét szerdáját és péntekjét! Egy szegény embernek nem esik nehezére a böjt. De ennyi pénz mellett, a legfinomabb ételek ilyen választéka mellett az ember fél életében böjttel kínozza magát? Tiszta hülyeség.

A két testvért az is összekapcsolta, hogy az egész családban csak ők ketten vallottak kritikus, haladó nézeteket. A többiek vadak, „besenyők” voltak.

Így oldalra fordulva, felhúzott lábakkal és öklével a feje alatt, Kszenyija fennhangon elmélkedett:

– Nem is tudom... Talán ez az utolsó lehetőség, hogy otthagyjam a tanfolyamot, most augusztusban, amikor még csak egy évet veszítettem. És felvétel van a balettiskolában.

A széffel való intim kapcsolata, meg az összpontosítás is azt kívánta, hogy Roman kettesben maradjon vele, hogy a húga ne lássa, mit csinál benne, bár Kszenyija úgysem értett volna meg semmit, és nem is akart. A papírokat zörgetve Roman lehajolt, és hátat fordított a húgának.

– Ha támogatnád az elképzelésemet – sóhajtott Kszenyija –, én átmennék!

Roman ügyködött és nem szólt.

– Meg vagyok győződve róla, apa három évig se tudná meg. Moszkvába megyek, mintha a tanfolyamra mennék… Azután pedig… kiabálna egy kicsit, haragudna, de talán csak megbocsátana.

Roman keresgélt, szinte az egész feje a széfben volt.

– És ha nem bocsát meg, akkor mi történik? – Kszenyija a száját húzogatta, mérlegelt. – Ha elrontom az életemet, az jobb? Minek nekem az agronómia?… A hajlam ellen cselekedni bűn!

Roman abbahagyta tevékenységét, felegyenesedett. A nyitott széfet testével továbbra is eltakarva húga felé fordította a fejét.

– Soha nem bocsátana meg. És általában véve hülyeségeket beszélsz. Számodra a legjobb megoldás, az egyetlen, aminek értelme van, ha éppen agronómiát végzel. Nagyon értékes leszel itt.

Roman éles, értelmes tekintettel nézett sűrű, fekete szemöldöke, angol sapkája alól. Kszenyija a fejét rázta és grimaszolt. Roman mintha meg se látta volna. Ha valamiről meg volt győződve, azt feltétlenül meg is mondta, méghozzá olyan komolyan és szigorúan, hogy még a hivatalos emberek is féltek tőle, nemhogy Kszenyija.

– Mezőgazdász leszel. Számodra mindenesetre biztosítva van az örökség egynegyede. Ha pedig apám

meg én véglegesen összeveszünk, akkor több is. De ha mindent itthagysz, mezítláb fogsz táncolni a színpadon? Értelmetlen dolog. Nem vagy te koldus csitri.

Pedig csitrinek tartotta, gyereknek, akit vezetni kell. Tizenhét kerek évvel volt fiatalabb a bátyjánál, s az úgy beszélt vele, mint apa a lányával. Kszenyija hallgatta, de meggyőződés nélkül.

Roman ismét a széfje felé fordult. Ha kapzsi lenne, akkor éppenséggel a tánciskola felé terelné a húgát: csak támogatni kellene a vágyait, és megdicsérni egy-két táncát. Ha Kszenyija férjhez megy és fiú unokát szül a nagyapának, a fia ellen felbőszült öreg mindent az unokájára írathat. Ha Roman jól belegondol, számára előnyösebb, ha Kszenyija a balettiskolába megy és összevész az apjával. De ő sosem engedett volna meg magának ilyen becstelen fogást, ez ellentétben állt volna az angol gentleman általa választott stílusával. Ésszerű dolgokat mondott a húgának.

Miután kivette, amire szüksége volt, és a két kis acélajtót két különböző kulccsal, két teljes fordulattal bezárta, Roman még egyszer elcsendesedett húgára nézett és szigorúan azt mondta:

– És mezőgazdászhoz mész férjhez.

– Mi-i-i?? Semmi pénzért! Pukkadjatok meg mindannyian!!! – Kszenyija felpattant, mintha belecsíptek volna, letépte fejéről az éjszakai kendőt, vidám szeme fehérje úgy villant, mint egy szerecsené. És hahotázott, kiabált, kezét a mennyezet felé nyújtotta, mintha tánchoz emelné. Ez olyan ijedtség volt, amikor már nevethetnékje van az embernek. A *gazdálkodók* számára az a szép nő, aki csak két széken fér el. – Menj ki, felkelek!

És alig csukta be maga mögött az ajtót Roman, Kszenyija kiugrott az ágyból, kitárta a második ablakon

a spalettát – micsoda nap! Micsoda napfény! És az élet! És a padlóra szökkent, és a szürke, hajlított fából készült toalettasztalkához lépett (az egész garnitúra ilyen, a gimnázium befejezése alkalmából kapta). De a mozgatható tükröt bármennyire megdönti is, az nem mutatja az egész alakját, pedig Kszenyija szépsége csak egész alakjában, csak erős, nem kövér, mozgékony lábaival, kicsi lábfejével együtt érvényesül igazán!

Ugrás! Ugrás! Ugrás!

És ismét a tükörhöz. Kerek, pirosas barna, túlságosan is egyszerű arc – egy hohol[11], sztyepplakó, egy „besenyő” lány arca, ahogy gimnazista korukban Jarik heccelte, ami Kszenyiját nagyon érzékenyen érintette. De a haja nem fekete, s ez a fekete szeme mellett *érdekes*. Az évek során arckifejezése finomabb – sokkal finomabb –, intelligensebb és elgondolkozóbb lett. De azért csak abnormálisan egészséges az arca, egyáltalán nem sápadt, valahogy sápadttá kellene tenni... Buta, falusi, sztyeppi palacsintaarc! És az egyenletes, jó erős fogai csak még reménytelenebbül elárulják! Hát ki lehet fejezni egy ilyen arccal, milyen művelt az ember? Milyen finoman érzékeli a szépséget? Erről az arcról le lehet olvasni, milyen színielőadásokat látott? Mennyi fénykép van kiakasztva, mennyi kis szobor van elhelyezve itt is, meg a moszkvai szobájában is? Leonyid Andrejev[12], meg több Gelcer, és néhány Isadora![13] És maga Kszenyija, vitézkötéses magyar dolmányban, sarkantyús csizmában, a másikon meg áttetsző fátyolban, kis medalionnal, mezítláb! – egész testével repül, ruháját felfogja –, Haritonova iskolájának első táncosnője, de az is lehet, hogy az összes rosztovi gimnazista között ő volt az első?... Hogyan védje ezt meg, ezenkívül miért

[11] hohol – ukrán (gúnyszó)
[12] Leonyid Andrejev (1871-1919) orosz író.
[13] J. V. Gelcer (1876–1962) orosz balett-táncosnő, Isadora Duncan (1877-1927) amerikai táncosnő, Jeszenyin felesége.

éljen? Mi van még az életben a táncon kívül? A táncon kívül? Milyen röppenő karja van, nem hosszú! Milyen, immár telt válla! A nyaka azonban nyúlhatna még egy kicsit, egy kicsivel vékonyabb és hosszabb lehetne! Tánc közben a nyak különös kifejező erővel bír, a nyak nagyon fontos!

Nincs szükségem mosakodásra! Nincs szükségem evésre! Nincs szükségem ivásra! Engedjetek táncolni! Engedjetek táncolni!

Az ajtón át kilépett az erkélyre. Az erkélyről pedig be a terembe. Ott az a hülye plüsshuzatú garnitúra, az öregek sajnálják kidobni. Itt a nagytükör, itt látszik az egész alakja. Magának mondta éneklő hangon: ugrás! Ugrás! Hogy milyen jól csinálja! Röppen, mint egy madár! A lábfeje csodálatosan kicsi, az egész belefér egy férfitenyérbe. És micsoda elrugaszkodás! És micsoda elrugaszkodás! Ez a mezítlábas iskolából van: egész talppal táncolnak, ők nem járnak lábujjhegyen.

Vissza kell hozni Hellászt! Ez nem is tánc, ez archaikus illusztráció. Görög tunikában bánatba merülve egy halotti urna fölé hajolni. Vagy eljárni egy táncot az áldozati oltár előtt. Ide figyeljenek, hisz ő már majdnem Isadora, nem marad el tőle! És előtte, még minden előtte áll, előtte áll!... De most bejött az egyik szobalány, hogy a villanyporszívóval kitakarítsa a termet. A másik pedig hozott a kisasszonynak egy napon melegített törülközőt: fürdés után nagyon kellemes ilyennel megtörülközni. Miközben ez meg az történt, míg folyt a reggelizés, a sztyepp felmelegedett, már forróság van, semmiféle nagy szélű kalap nem véd meg tőle; legjobb függőágyba feküdni a kert közepén, tiszta fehérben, úgy a legjobb.

A lombokon átvilágított a fehéres izzástól erejét vesztett ég, még a sötét árnyékban is érződött a sűrű forróság. A cséplésből átszűrve idehallatszott a traktorok püffögése, a gépmorgás a gazdasági

udvarból, meg a bogarak és legyek egybefolyó, általános zümmögése. Szellő sem rebbent.

Azután ropogni kezdett a kavics. Kszenyija kihajolt – Irina közeledett a megszokott egyenes és fegyelmezett járásával. Kszenyija mintegy hívogatóan mindkét karját előrenyújtotta, hogy megöleljék egymást: ma még nem találkoztak.

Irina lehajolt, Kszenyija könyve becsukódott, lecsúszott, a függőágy keretébe akadt. Irina nem hagyta ki, szemrehányóan bólintott:

– Ismét francia?

Angol könyv volt, de nem ez a lényeg… Lazán feltűzött hajával a függőágy sűrű hálójában Kszenyija kérdően összeráncolta az orrát:

– De Orenyka, csak nem Szárovi Szent Szerafimot kellene?…

Orja a gesztenyefa törzse mellé állt, nem ért hozzá, mintha nem érezné szükségét, hogy lazítson, nem nehezedett sem a jobb, sem a bal lábára. Csak nézett – leginkább jóindulatúan és ironikusan:

– Nem, de az olvasmányaid között egyáltalán nem látok orosz dolgokat.

– Hanem mit? – kérdezte Kszenyija múló bosszúsággal, hogy megzavarták a semmittevésben. – Turgenyev minden művét elolvastam, már százszor ráuntam. Dosztojevszkij felzaklat, görcsbe rándul tőle a kezem. Hamsunt pedig nem olvassuk, Przybyszewskit, Lagerlöföt sem, ez ne nyugtalanítson!

Irina tizenegy éves, szégyenlős kislányként találta Kszenyiját ebben a családban, és tizenhárom éves koráig ő irányította, amíg el nem ment a rosztovi gimnáziumba. Az a Kszenyija istenes nevelést kapott, nem volt nagyobb öröme, mint sógornőjét utánozni a

böjtölésben, az imádkozásban és az orosz múlt iránti odaadásában.

Irina elborult homlokkal bólintott, bólogatott.

– Eltávolodsz…

– Mitől? A hohol életmódtól? – kapta el pillantását az eleven fekete szem. Őszintén abba akarta hagyni a huzakodást, de hogyan tegye? – Ezek a *gazdálkodó* vőlegényjelöltek kátránytól bűzlenek, az ember megpukkad a nevetéstől, ha velük beszélget! Jevsztyignyej Mordarenko!… – Ha csak eszébe jut, már fuldoklik a nevetéstől. – Hogy sírt, hogy Párizsba száműzik!…

Orjára is átragadt, komoly, szigorú arcán a kissé nyomott orr humor iránti hajlamról árulkodott, s a szája is azonnal megremegett, ha humorosat hallott. Nála egy könnyű mosoly annyit jelentett, mint Kszenyijánál a gurgulázó nevetés.

Ez a tökkelütött Mordarenko versenylovakat tartott, eljött az ideje, hogy Moszkvában futtassa őket, ám valamivel felbosszantotta az apját, s az büntetésként megparancsolta, hogy Jevsztyignyej a moszkvai lóverseny helyett Párizsba utazzon. És a bikaerős Jevsztyignyej, aki a gazdaságban egyetlen lányt sem hagyott ki, még a nevelőnőt sem, leült, és két napig egyfolytában bőgött, szétmázolta a könnyeit és könyörgött, hogy ne kényszerítsék Párizsba.

– Avagy hogyan hintáztatják meg a nőttet az itteni bálokon! – rázkódott Kszenyija a nevetéstől.

Ahogyan vad mulatozásaik alkalmával a részeg gazdálkodók az ünnepelteket szoktak, néha felkapják a fiatal nőket, a saját feleségüket vagy menyüket, és dobálja őket a tucatnyi kéz, hogy a ruhájuk lobogjon, és igyekeznek a combjukba markolni. (Roman gőgösen viselkedett a gazdálkodók között, az ilyen *bálokról* elvitte Irinát, amivel nagyon megsértett mindenkit.)

– Micsoda sors! Tessék a névjegyem: Kszenyija Zaharovna Tomcsak! És máris mindenki szeme előtt a tacsanka jelenik meg vagy a birkabőr, és már nem is fogadnak egy rendes házban sem.

– Ha ezek a birkák nem lennének, nem is láttál volna, Szenyecska, sem gimnáziumot, sem tanfolyamot...

– Inkább ne is láttam volna! Nem tudnám, mit veszítettem. Hozzámentem volna egy ilyen tíz malmot birtokló „besenyő”-höz, lefényképezkedtem volna mint kőbálvány a férjem széke mögött állva...

– Mindazonáltal – folytatta Irina halkan, makacsul – a népi alapok...

– Itt, népi alapok?? Besenyők!

– Minden, ami itt van – mondta makacsul a magáét Irina, gondterhelt arccal, hosszú, kék erekkel barázdált, hajlott nyaka megfeszült –, közelebb áll a népi alapokhoz, mint a te szentséges Haritonovjaid, akik közönyösek Oroszország sorsa iránt.

Kszenyija indulatba jött, fészkelődött a függőágyban, a tömött rombuszokra támaszkodott.

– Istenem, honnan veszed ezeket a merev ítéleteidet? Sohasem láttál senkit Haritonovék közül, miért nem bírod őket? Mindnyájan becsületes, dolgozó emberek, mi bajod van velük?

Kszenyija heves forgolódása miatt az egyik hálószemen kiesett a könyv.

Irina magabiztosan bólogatott tornyosra rakott frizurájával.

– Egyiket sem láttam, de ismerem az ilyeneket. Mind csak esküsznek a népre, de Oroszország iránt...

– Haritonovékat ne merészeld bántani! – mondta Kszenyija ingerülten.

Irina rájött, hogy nem kellett volna név szerint Haritonovékat említenie. – De nekem fáj, Szenyecska, hogy számodra itt minden szégyellni való és nevetséges. Igaz, sok minden az. De a nép élete a legbiztosabb alap. Itt születik a kenyér, nem Pétervárott. A böjtöt is fölöslegesnek találod. Pedig a böjtökön nevelődnek az emberek.

– Jól van! – mondta panaszosan Kszenyija. Még vitatkozni is lusta volt, no meg valami igazság is volt a dologban.

Csak annyit akartam mondani – folytatta már engedékenyebben Irina –, hagy könnyen nevetünk, számunkra minden nevetséges. Megjelenik az égen egy üstökös, amelynek két farka van: nevetséges. Szombaton napfogyatkozás volt: nevetséges.

Kszenyija már egyáltalán nem akart vitatkozni, haragja, ahogy jött, el is tűnt. A napsütötte lombmennyezetre hunyorgott.

– Hát… Az asztronómia, az tudomány.

– Az asztronómusok magyarázhatják, ahogy akarják – tartott ki Irina nyugodtan a magáé mellett. – De amikor Igor herceg hadjáratra indult, napfogyatkozás volt. A kulikovói csata idején napfogyatkozás volt. Amikor legvadabbul dúlt az északi háború, napfogyatkozás volt. Amikor Oroszország háborús megpróbáltatás elé kerül – napfogyatkozás van.

Irina szerette a rejtélyes dolgokat.

Kszenyija kihajolt a függőágyból, hogy felkapja a könyvet, lelógott a haja is, összekócolódott, a könyvből pedig kiesett egy felbontott boríték.

– Ja, nem is mondtam neked! Levelet kaptam Jarik Haritonovtól! Képzeld, végzés előtt felavatták őket, a háború második napján! A levelet már a hadra kelt seregből írta! Mire ideért, ő már harcolt valahol! És örömteli levelet írt! Elégedett!

Egyidősek vagyunk, együtt csináltuk a leckét, mintha édestestvérem lenne! – gondolta Kszenyija gyöngéden és büszkén.

– Hol pecsételték le?

– A pecséten Osztrolenka olvasható, meg kell nézni Romasa térképén.

Orina zavartan és helyeslően összevonta egyenes szemöldökét.

– Ilyen családból származik, és mégis hazafi, tiszt! Ezt én *jelnek* látom.

...És az ő férje?... Az ő férjével mi lesz?...

5. fejezet

Zahar Tomcsak rosztovi ügyletei. – Melyik gimnázium a legjobb? – Beszélgetés Algaida Fedoszejevnával. – Elintézte, hogy Kszenyija az igazgatónőnél lakjon. – Kszenyija sikerei. – Csak egyet felejtett el megkérdezni Tomcsak.

Zahar Fjodorovics megszokta, hogy a zűrzavaros Rosztov városában ügyeket intézzen, de nem ilyeneket. Leginkább gépek miatt utazott Rosztovba: ott minden új gép megjelent, meg lehetett nézni és tapogatni, és pontosan kideríteni, hogyan működik. Valamennyi gazdálkodót, még magát Stengel bárót is megelőzve vásárolt ő ott Siemens gyártmányú tárcsás vetőgépet meg burgonyabetakarító-gépet és olyan új ekét, amelyik hosszú szíjon két gőzgép között halad. Olykor nagy üzleteket kötött gabonára meg gyapjúra (közvetlenül a franciáknak adta el a gabonát). És természetesen maga is vásárolt: halat – hát hol vásárolna halat, ha nem Rosztovban! – meg egyéb ennivalót és holmit. Néha meg csak azért ment, hogy olyan kesztyűt vegyen, amilyet szeretne: belül mókusprém, kívül pedig velúr. Armavirban nem találni ilyet; de közben vett egy autót is – rábeszélték az ördögadták –, egy Russzo-Balt típust hét és fél ezerért. Valamikor morgott a fiára a Thomas miatt, meg volt győződve róla, hogy az okozta a bajt, amikor a mezőt körüljárta – kitört a vihar, megdőlt a gabona. Most pedig maga is sofőrt fogadott, a kertész fia jól kitanulta a vezetést a katonaságnál, ő lett a sofőrje.

Az adok-veszeket simán intézte Rosztovban Zahar Fjodorovics, és tetszett neki, hogyan sürgölődnek a rosztoviak az üzleteikben – na de gimnáziumot soha nem látott ott egyet se, nem vette észre a táblákat. És amikor Roman meg Irina rábeszélte, hogy vegye ki Kszenyiját a pjatyigorszki internátusból és vigye egy rosztovi gimnáziumba, késlekedve vitte be a lányát, mert az olyan áruhoz, mint a gimnázium, nem értett, és biztosan becsapnák, valami rosszat tukmálnának rá.

De aztán üzleti ügyben el kellett látogatnia egy nagyon okos zsidóhoz, Arhangorodszkij Ilja Iszakovicshoz. Az az Arhangorodszkij értett legeslegjobban a malmokhoz, legyenek azok a legújabbak, akár villanymalmok is, vagy akármilyenek, annyira értett hozzá, hogy az ő irodája nélkül Caricintől egészen Bakuig egyetlen malmot sem építettek, és amikor a nagy Paramonov négyemeletes malmot akart építeni Rosztovban, azt is Arhangorodszkij csinálta meg neki. És Tomcsak azt gondolta, Arhangorodszkij biztosan nem ad neki rossz tanácsot, őt kell megkérdezni: melyik gimnázium a legjobb, hova írassa be a lányát? És Arhangorodszkij jóindulattal válaszolt, azt mondta, bár ott van az állami Jekatyerinszkaja gimnázium, meg mások is, ő azt tanácsolná, legjobb Haritonova magángimnáziumába adni, ahol az ő lánya, Szonya is tanul a negyedik osztályban. Összehasonlították a lányok életkorát – ez is, az is tizenhárom éves, együtt is ülhetnek, naccerű.

Zahar Fjodorovicsnak azonnal megtetszett a kis barátnő is. Az pedig, hogy ez magángimnázium, nem állami, nagyon is jó: csak az a dolog biztos, ahol maga a gazda irányít, ahol ott az állam meg az állami tisztviselők, ott soha ne várjon semmi jót az ember.

Amikor Rosztovba ment, Zahar Fjodorovics az évszaknak megfelelően gyapjú vagy nyersselyem öltönyt vett magára, filckalapot tett a fejére, az elegancia kedvéért esernyőt fogott, ám hamarosan megfeledkezett róla, és úgy lépkedett hadonászva a kezével, mint otthon a sztyeppen, amikor leugrik a könnyű kocsiról porköpenyben és zsírozott csizmában. Ráadásul nemrég figyelmeztette a menye, hogy csináltasson száz darab névjegyet, mintha bizony szüksége lenne rá.

De csak a pénzt pocsékolta: se a kereskedők és üzletemberek, akiket Tomcsak maglátogatott, se a bankokban és a tőzsdén senki se dugdosta a másik orra alá ezeket a hülyeségeket, mind a száz ott lapult azóta

is a zsebében, mint egy felbontatlan kártyacsomag. És csak amikor a régi székesegyházat elhagyva Haritonova gimnáziumához érkezett, akkor bontotta fel Tomcsak a százas csomagot: az első névjegyet felküldte a kapussal.

Aglaida Fedoszejevna tekintélyes, megfontolt úrinő volt, orrcsiptetőt hordott; viselne inkább szemüveget, mert a csiptető folyton leesik az orráról. Egy ilyen komoly hölgyre nyugodtan rábízhatja a lányát a távoli városban, nem fog elkanászodni, ha egy félévig sem látja.

Hogy esetleg ő maga nem tetszik az igazgatónőnek, az meg sem fordult Zahar Fjodorovics fejében. A családban minden férfira jellemző volt, hogy a makacsságukat, komorságukat és szitkozódó kedvüket otthon élték ki, vendégek jelenlétében vagy vendégségben vidámak és a legjobb beszélgetőpartnerek voltak. Nem volt olyan társaság, nem volt olyan asszony, amelyiknek Zahar Fjodorovics ne tetszett volna beszélgetés közben, ha akart.

És ez a festői megjelenésű hohol az éles vonásaival, bozontos szemöldökével, nagy, nyomott orrával, a maskarádés városi öltönyében, rajta az óralánccal a legfeltűnőbb helyen, nyíltságával, humorával meg a patriarchális méltóságával, de leginkább sztyeppi lendületével, amelytől majd lerepültek a papírok az asztalról, és a naptár magától átfordult, valóban elképesztette és egyidejűleg elbűvölte Aglaida Fedoszejevnát. Abban a társaságban, amelyikben ő forgott, sok mindent tudtak és értettek, sokat sopánkodtak és ábrándoztak, de senkiben sem volt ennyi energia, ilyen szenvedélyes vágy, hogy felugorjon a fotelből és cselekedjen. Tomcsak beszélgetni sem tudott halkan, illedelmesen, szinte kiabált az igazgatónő irodájában, mintha szekerek nyikorognának körülötte, és bőgő, bégető állatokat hajtanának el mellette, és ugyanolyan hangosan kacagott – ám Aglaida Fedoszejevnát, aki a halk beszéd

és a visszafogott mozdulatok híve volt, mindez nem hogy nem zavarta, inkább vonzotta a maga frissességével. S még azt a nyilvánvaló túlzást is, miszerint már négy gimnáziumban járt, de egyik sem tetszett neki, ez viszont azonnal megtetszett, a lépcsőháztól, a kapustól kezdve – Aglaida Fedoszejevna még ezt a naiv ravaszságot is kedvesnek találta. S bár a negyedik osztályban teljes volt a létszám, senkit sem akart már oda felvenni, legkevésbé egy vadóc kislányt, aki bizonyára műveletlen is, tíz perc alatt beleegyezett, hogy felveszi, és utána nemcsak hogy nem jelentette ki, ahogyan szokta, összevont szemöldökkel, hogy várják az elfoglaltságai, hanem az egyszerű, vidám kohol hatása alá kerülvén a saját dolgairól kezdte faggatni a vendéget, és kávét hozatott.

Zahar Fjodorovics nem takarékoskodott a részletekkel és a tréfával; meg lévén győződve róla, miszerint itt csak arra vártak, hogy őt hallgassák, előadta, hogy gyerekkorában pásztor volt Tavrijában[14], idegenek juhait és borjait őrizte, aztán a tavrijaiak a Kaukázusba jöttek béreskedni, és akkor sokkal kevesebbet kapott, mint amennyit most ő a legutolsó jöttment munkásának fizet, hogy a képzett munkaerőről már ne is beszéljünk; csak tíz év múlva adott neki a gazdája tíz juhot, egy borjút meg malacokat – és ebből bontakozott ki az egész mostani gazdagsága, munka és könyöklés révén. Az igazgatónő az iskoláiról is kérdezte – két osztályt végzett a plébánia iskolájában, annyit megtanult, amennyire szüksége volt: a Bibliát meg a szentek élettörténetét olvasni oroszul, egy kicsit ószlávul, az írás nagyon rosszul megy, de egyetlen vásárlásnál sem lehet becsapni. Az igazgatónő a családjáról is faggatta, Zahar Fjodorovics pedig elmondta, hogy milyen megpróbáltatást küldött rá az Isten, egy hét alatt meghalt hat gyermeke, a nemzetség derékhada. Eleredtek a könnyei, zsebkendővel letörölte. Ez után a

[14] Tavrija vagyis Taurisz – a Krím-félsziget és Dél-Ukrajna

gazdaságáról mesélt: hogyan égettek ki millió acélerős téglát a maguk készítette kemencében, ha eladnak is belőle, marad még elég; hogyan tervezte meg az építésszel együtt az új házát, egyetlen ablak sem maradt külső redőny és belső spaletta nélkül, úgyhogy semmiféle forróság nem jelent veszélyt; négy vízvezetékvonalat építettek ki, már van saját áramfejlesztőjük, most építik a parkot, állólámpákat helyeznek el benne – egyébként meg is hívja az igazgatónőt, jöjjön el a jövő nyáron a gyerekeivel együtt, legyen a vendége.

Szó szót követett, és az igazgatónő is elmondta, hogy nemrég özvegyült meg, a férje az állami iskolák felügyelője volt, három gyermeke van, a lánya épp most fejezte be a gimnáziumot, Moszkvában fog tovább tanulni, Jaroszlav, a nagyobbik fia tizenhárom éves, nem akar engedelmeskedni, ott akarja hagyni a gimnáziumot, s az üres fejűek közé, hadapródnak akar menni.

Bejelentette, hogy évi kétszáz rubel a tandíj, ötszöröse az állami iskolában fizetendőnek, mert… Tomcsak majdnem megsértődött: – Hogy mennyit fizessek, azt magam is tudom. Magának nincsenek ökrei, nem sajtol napraforgóból olajat, babja sem terem – valamiből el kell tartani a gyerekeket. – Az igazgatónő megkérdezte, hol fog lakni a kislány. Tomcsak azonnal panaszkodni kezdett: – Nincs hun lakjon az a szegény gyermek! Egy ilyen városban felügyelet nélkül hagyni? Tán maguknál is ellakhatna? – (Zahar Fjodorovics ezt már az első perctől így gondolta! Ezért is beszélt össze mindent, és ivott kávét, és hívta meg az Igazgatónőt kumiszra, noha a többi dolgai égették, húzták.) – Ezt meg hogy érti? – Haritonova mindenre számított, csak erre nem. – Miért, tán nincs elég szobájuk? A nagy lyánya, aszonta, végzett és elment Moszkvába – helyette fogadja be az enyémet. Én a maga három gyerekének tanálnék helyet azonnal!

Bármily nyers és szemtelen volt is az ajánlat, az egész beszélgetés, a szívélyeskedés és nevetgélés után már nem lehetett visszatérni arra a felolvaszthatatlanul jeges tónusra, amellyel Aglaida Fedoszejevna el tudta ijeszteni az embereket. Felvilágosította a koholt, magyarázta, miért lehetetlen, a tanuló nem lakhat az igazgatónőnél, a saját lánya sem az ő iskolájában tanult, hanem az államiban, hogy még árnyéka se legyen a kivételezésnek – a hohol semmit sem fogadott el belőle, szórta az anekdotáit, igyekezett meghatni az igazgatónőt: – Hát akkor hova tegyem? Idegenekre nem bízom. Menjen vissza birkát őrizni? Pedig nagyon okos kislyány. – Hát én kije vagyok magának? Nem idegen? – Maga? Nem! Maga a mifajtánk, teljességgel az! – S a hohol olyan magabiztosan és örömmel kacagott fel, hogy az igazgatónőnek ideje sem maradt megérteni, miért volna ő a fajtája ennek a vadembernek.

Tomcsak jól látta, mennyire megtetszett az igazgatónőnek, és hogy a lánya is tetszeni fog neki, s egyelőre nem erőltette a dolgot. Tréfálkozva kérte, hogy három napra hadd hagyja itt a lányát, amíg ő üzleteket köt, az irodákat járja; még Mariupolba is el kell ugrania, és a szállodában ugyan kire bízná a lányát? Ha visszajön, majd lakást keres neki.

És az igazgatónő észre sem vette, hogyan hagyta magát rábeszélni. Tomcsak még kezet is csókolt (nem értett hozzá, de látta, hogyan csinálják), és elviharzott. Mielőtt azonban elhozta volna az ijedős, egyszerű széles övvel átfogott, kockás ruhába öltözött kislányt, aki a fenséges, cvikkeres dáma jelenlétében megfordulni és leülni sem mert, a másik bejárathoz (az igazgatónő lakása a gimnázium épületében volt) egy porcelán hordócska lazacikrát, Filippovtól egy négyzetarsinnyi[15] tortát és különféle dobozokat szállítottak. Nem jöhet rosszul néhány garas ennek a mégoly művelt igazgatónőnek, még ha cvikkert hord is.

[15] 1 arsin = 0,7 méter

Az pedig nem megvesztegetés, ha valaki előre és lelkiismeretesen fizet. Tomcsak nem tudta volna megmagyarázni, de tisztában volt vele, ha mindenért busásan megfizet, az barátságot és jóindulatot biztosít az emberek között.

Az alatt a három nap alatt, amíg Tomcsak úton volt, Kszenyija tiszta, engedelmes, a szokások és a lecke iránt fogékony kislánynak mutatkozott, ezt hamar észreveszi a tapasztalt szem. A lánya szobája üresen állt, a fiúk együtt is maradhattak, és Aglaida Fedoszejevna úgy döntött, még jó is lesz, ha a két fiú mellett egy kislány is nevelkedik a házban, ez jó hatást tesz a kölykökre. Csak túlságosan sokat imádkozik ez a gyermek, reggel is, este is, hosszasan, térden állva. Annál csábítóbb feladat idevenni és kiragadni a maradi családból és haladó gondolkodású nagylánnyá nevelni. Az igazgatónőnek kikötései voltak: Kszenyija csak a szünidőkre megy haza, évközben az apa nem avatkozik bele semmibe. Zahar Fjodorovics nem is kívánt egyebet: az igazgatónő szigorú, mi kell még több egy kislány számára?

Tomcsak nem is gondolta, mekkora megpróbáltatást rótt kezdetben a lányára: az igazgatónőnél lakik, de az osztálytársai ne tartsák besúgónak. Egyébként ettől a veszélytől megóvta maga az igazgatónő: féltette gimnáziuma liberális hírnevét, így soha nem engedte meg magának és az osztályfőnöknőknek, hogy a tanulók kivallatása vagy jelentései alapján jussanak információhoz. Az évek során egyetlen ilyen jellegű kérdést nem tett fel Kszenyijának sem. Ő és megboldogult férje is azt tartotta fő feladatának, hogy *polgárrá*, vagyis a hatalommal szemben ellenséges személyekké neveljék a fiatalokat.

Kszenyija képességei és kitartása felülmúlták Aglaida Fedoszejevna minden várakozását. A gimnázium és a lakás közötti távolságot nem egy óra alatt tette meg, mint a többiek, hanem egy perc alatt,

és ezt az órát is tanulásra használta. Maga a tanulás jobban vonzotta, mint a gimnáziumi jutalmak. Egyetlen tantárgyból sem kapott rosszabb jegyet ötös alánál, de különösen az idegen nyelvekben csillogott, amelyek közül a gimnázium előtt egyet sem tudott. Haritonova gimnáziumában két idegen nyelv volt kötelező, s amikor Kszenyija aranyéremmel befejezte tanulmányait, már hármat beszélt folyékonyan. (És annyira szerette gimnáziumát, hogy egyetlen napot sem akart mulasztani, azonkívül sokáig olyan félénk volt, hogy visszautasította Orina meghívását, hogy menjen el velük egy hosszú külföldi utazásra.)

Ha több a nyelv – több a könyv. Haritonovék lakásában sok szekrény tömve volt gyerekkönyvekkel meg nem gyerekkönyvekkel, és szinte semmi közös nem volt azokkal, amiket Kszenyija Orjánál olvasott – talán csak Gogol és Dickens. Araikor pedig hozzájutott egy Biblia vastagságú könyvhöz, kiderült, hogy az nem Biblia, hanem félelmetes képeket tartalmazó Shakespeare.

A négy gimnáziumi év alatt Kszenyija félévről félévre, hónapról hónapra egyre vadabb, sötétebb zugnak látta addigi világát. Micsoda szégyen volt már apja gátlástalansága is, hogy az igazgatónőt arra kérte, fogadja oda a lányát! Amikor hazament vakációra, Kszenyija valósággal elrémült a szörnyű otthoni kulturálatlanságtól. Egyszer magával vitte Szonya Arhangorodszkaját is, és az ő szemén keresztül még élesebben észrevette a maradiságot, és égett a szégyentől. Ha nem ajánlják az agronómiát, bármilyen más tanfolyamra elment volna, csak hogy a művelt világban forogjon.

Semmi sem maradt a régi, nagy igyekezettel és térden állva elmondott reggeli és esti imáiból, most futtában imádkozott odahaza, templomba ment a családdal, amikor már nem tehetett másként, és szórakozottan álldogálva, ügyetlenül vetett keresztet.

És Tomcsak csak későn kapott észbe, hogy egyetlen apróságot elfelejtett megkérdezni az igazgatónőtől: az egész gimnáziumával egyetemben hisz-e Istenben?

4. SZ. DOKUMENTUM
augusztus 24.
A francia külügyminisztérium Paléologue pétervári követhez

…hangsúlyozza, hogy feltétlenül szükséges az orosz hadsereg Berlin elleni megindulása. Azonnal figyelmeztesse az orosz kormányt, hogy…

6. fejezet

Roman Tomcsak magánya. – Utazásai. – Politikai ábrándok. – Hogyan adta át a pénzt a terroristáknak.

Romannak nem esett nehezére, hogy akár egy hetet is egyedül töltsön, csak idejében kiszolgálják mindennel. Nem ismert önmagánál érdekesebb és kellemesebb társaságot.

Az idős, pofaszakállas lakájnál részletesen felsorolva ebédet rendelt egy személyre – ide, a verandára, amíg a nap el nem éri. Különös figyelemmel állította össze, válogatta a halból készült előételeket. (A rosztovi halkereskedőtől a személyvonat kísérője révén Tomcsakék hol egy kis hordót, hol egy csomagot kaptak. Egy kozák kiment az állomásra, és fizetett a kísérőnek fáradozásáért.) Megvolt az értelme, hogy jó étvággyal és szemrehányások nélkül ebédeljen – egyedül, még mielőtt az öreg hazajönne. Megérkezhet már este előtt, két vonat is befut egymás után. De haragban vannak, és Roman nem képes hízelegni, eléje menni az állomásra.

Az izgalomban ma a lakáj is osztozott: a testvére, Zahar Fjodorovics sofőrje szintén a behívandók között volt, de más, fontos beosztású alkalmazottakkal együtt szerencsés esetben neki is *halasztást* lehetett szerezni.

Roman *családfenntartó* volt, egyetlen fiú a családban, és semmiképpen sem hívhatták be. De olyan hírek jöttek, hogy eltörlik ezeket a kedvezményeket, ha valaki nem valóságos családfenntartó – a népfelkelőkről szóló kiáltvány három nappal ezelőtt homályosan említést tett az előző behívásokból *kimaradottakról* – apja azért sietett a katonai parancsnokhoz, hogy minden eshetőségre elintézze a dolgot, bebiztosítsa magát.

Itt az emeleti üveges verandán, a hálószoba mellett állt a kedvenc kis heverője is, amelyet a felesége garnitúrájából emelt ki. A fejrésze egyenes, az

ember nem fekszik, hanem harmadrészben ül rajta. Anélkül, hogy felkelne, párna nélkül dohányozhat, újságot olvashat, vagy mint most is, a hadi eseményeket ábrázoló, megfelelő helyre akasztott térképet nézegetheti.

A rosztovi üzletből a telefonon feladott megrendelésre elküldték Romannak a háborúzó államok pici zászlóit, hogy azokat a frontvonal alakulásának megfelelően beszúrhassa. Már éppen kezdte beszurkálni, amikor jöttek a hírek a kedvezmények megszüntetéséről – és a lelkesedésnek, érdeklődésnek még a nyoma is eltűnt a térképről, csak a szíve szorult el, ha a görbe határvonalakra, a városokat jelző körökre, az idegen nevekre nézett.

Arany öngyújtójával meggyújtott egy különleges méretű cigarettát. Nászútjuk idején, külföldön Irina egy arany cigarettatárcát ajándékozott a férjének olyan hosszú cigarettákkal, amilyenek Oroszországban nem voltak. Mint gentleman, Roman nem tehette meg, hogy figyelmen kívül hagyja felesége első ajándékát és annak értékét, ezért aztán nem szívott vásárolt cigarettát, hanem rendelt a rosztovi Aszmolov-gyárban húszezer hosszabb cigarettahüvelyt, és Armavirból hozatott egy hozzáértő lányt, hogy az egész mennyiséget megtöltse.

De a dohányzás sem jelentett ma semmi örömöt.

A kártyaasztalhoz ült, maga elé rakta a széfből kivett iratokat, s megpróbált számolással foglalkozni. Roman mindössze négyosztályos iskolát végzett: harminc évvel ezelőtt éppen csak talpra álltak Mokrij Karamikban, eszükbe sem juthatott, hogy jó lenne gimnáziumba íratni a fiút. Azután elkezdte a kereskedelmi iskolát, de nem fejezte be. A számokhoz viszont nagyon jó érzéke volt. A gazdálkodáshoz is, noha sérelmes dolog segédnek lenni energikus apja mellett, aki nem tűr ellentmondást és ritkaságszámba menően leleményes és szerencsés. Roman az

osztozkodás óráját várta; egyelőre pedig a tokéje lehetővé tette, hogy egyáltalán ne folyjon bele apja gazdálkodásába. Minden évben két hónap Moszkva és Pétervár, két hónap külföldi utazás. Moszkvában kocsikázás jó lovakkal, a Petrovszkije linyii utcában az Elit szállóban luxusosztály, hogy a külföldieken is túltegyen, a Bolsojban pedig, amikor már mindenki ül, bevonulás szmokingban a földszinti első sorba... Külföldi útjain különösen szerette magát Roman. Úgy kell öltözködni, hogy a gyógyvízivó csarnokban még az ismerősök is angolnak nézzék, Európát pedig orosz határozottságával és különlegességével kell meglepni. A Louvre-ban, a bíborszínű kerek teremben, ahol a Milói Vénusz van, ám egyetlen szék sincs, hogy senki se üljön le, parancsolóan odanyújtani a teremőrnek egy tízfrankos bankjegyet: „la chaise!” És a másik terembe átmenve ismét mutatni: „Most ide la chaise!” – mert a felesége még sokáig fogja nézegetni a cserepeket, pedig ő már rágyújtana, sőt ebédelni szeretne.

De milyen szép is Irina! Amikor kiöltözik és egyenes testtartással megy, akár egy istennő szobra, csak a dísztollai lengedeznek könnyedén. Vele az udvarnál sem lenne szégyen megjelenni. Ő, Roman viszont legalább egy hüvelyknyivel magasabb lehetne. A haja is hullik, még kopaszra kell nyiratkoznia a végén.

Sehogy se ment a munka. Nagyon izgatta, mivel jön haza az apja. Roman járkálni kezdett a verandán. És cigarettázva gondolkozott.

Legjobban így, gondolkodás közben szerette magát. Eközben minden képességét, még politikai képességeit is mozgósítani tudta, amelyekről egyelőre senki sem tudott. Amiben biztosan felülmúlja a Duma sok képviselőjét, az a kemény, egyenes tartása az emberekkel szemben. Ahány vad és zabolátlan gazdálkodó csak volt körülötte, az mind tisztelte Roman Zaharovicsot, lehet, hogy nem szerették, de féltek tőle. Nemhogy nem hízelgett senkinek, még

udvariasságból sem engedett, vendégszeretet okán sem mosolygott rá senkire, mindig gőgösen, komolyan társalgott, és nem vette le partneréről átható pillantását. Általában véve egy percig sem beszélgetett érdektelen vagy szükségtelen emberrel, még ha az illető a vendége volt is – Roman Zaharovics ilyenkor tüntetően felállt, és a szobájába ment. Pontosan ilyen hajlíthatatlan emberből van most kevés az államigazgatásban, de különösen legfölül.

Roman egyre keményebben, határozottabban lépdelt. Útjának egyik végén Makszim Gorkij fényképe függött. Roman szimpátiával nézte a híres író kihívóan előrenyújtott arcát, lapított orrát. Mindenhol fennhangon dicsérte könyveit és színdarabjait. Saját jellemvonását ismerte fel az íróban – nem kell hízelegni azoknak, akik jóindulattal viseltetnek iránta. Roman el volt ragadtatva attól a merészségtől, ahogyan Gorkij ostorozta és epével fröcskölte le az ipar és a kereskedelem nagyágyúit, akik lelkesen tapsoltak az egyenes, éles, friss hangnak.

A parkon túl pedig kétezer gyeszjatyina kubányi csernozjom, jó fekete föld következik, ha megörökli. És egy ilyen biztos, gazdag, sokat ígérő életet, egy ilyen világos, okos fejet a kiegészítő parancsnokság egyetlen értesítése a sáros lövészárokba taszíthat, egy őrmester kezére adhat!... Ez elképesztő! Kubányból még egyetlen nagy orosz államférfi sem került ki, Kubányt még senki sem tette híressé. Roman különböző lehetőségeket képzelt el a kiemelkedésre, egyik érdekesebb volt, mint a másik. Igen, ő lényegében véve merészebb az alkotmányos demokratáknál! De hát ki áll balra az alkotmányos demokratáktól – a szocialisták? Lám, Gorkij is szocialista.

Igen, a szocializmusra is gondolhatna, ha az nem volna kapcsolatban a rablással, a törvényes vagyon elvételével. Romannak egyetlen személyes élménye volt a szocializmusról – kilencszázhatból, azóta sem tudja megemészteni, a legbosszantóbb veszteség egész

életében. Ám ha csak veszteség lenne! A veszteségbe bele lehet nyugodni, mint a vihar, a szárazság vagy az áringadozás okozta kárba. Veszíteni nem megalázó, ki nem szokott veszíteni? De saját kezűleg odaadni a keservesen keresett pénzt azoknak a pimasz, aljas alakoknak, akiknek sem eszük, sem szorgalmuk nem lett volna elég, hogy csak a huszadrészét megkeressék! Az egész munkájuk annyiból állt, hogy egy írnok cirkalmas betűivel megírjanak és valamennyi gazdálkodónak elküldjenek egy levelet: „Tisztelt Zahar Fjodorovics! Ön negyvenezret tartozik áldozni (volt, akitől ötvenezret követeltek) a forradalmi munka céljaira, különben azonnal meghal. A kommunista anarchisták.” És állításuk bizonyítására az első megtagadókat valóban legyilkolták egész családjukkal együtt.

Mit tehettek? Forradalom volt, mindenki félt, a hatalom elbizonytalanodott. A társadalom művelt részének véleménye szerint pedig: a forradalom javára kötelességük áldozni! Szent kötelességük a kisemmizett néppel szemben. (Igen, ha a törvényes forradalom javára használnák, hogy megdöntsék a gyűlöletes cárt – arra lehetne is adni valamennyit.) A gazdaságokat kirabolták, ott vannak a sztyeppen őrzés nélkül. (Ettől kezdve alkalmaztak Tomcsakék négy kozákot.) És oda kellett menni hozzájuk tacsankán, egyszerű módon öltözve, hármasban: Roman, az intéző meg az irodista. Az apja nem ment velük, nem lett volna képes saját kezűleg odaadni a pénzt, már az első ezer után megszakadt volna a szíve.

Elmentek a távoli Gledicsev-ültetvényeken túlra. Ősz volt, jól emlékszik a kerekek alá hulló széles, lila hüvelyekre. *Azok* Armavirból jöttek könnyű hintón, egyáltalán nem szegényes, hanem gazdag öltözetben, az egyiken zsakett volt csokornyakkendővel. Nagyon udvariasan beszéltek, türelmesen megszámolták a bankjegyeket. És hárman voltak három ellenében, rájuk vethették volna magukat, elverhették,

megölhették volna őket, embereket állíthattak volna lesbe. A revolver is ott lapult a hátsó zsebében. De hiányzott az elszántság. És valami oknál fogva egész Oroszország úgy gondolta, hogy ezeknek a pompás, félelmetes embereknek igazuk van. Roman azonban így sem volt képes odaadni mind a negyvenezret, makacskodott, alkudozott – és két és fél ezret sikerült lealkudnia.

Azok még nevettek is rajta: milyen fösvények maguk, gazdálkodók! (Apja nagyon megdicsérte a két és fél ezerért.) És udvariasan meghajoltak és elhajtottak. Soha senki nem tudta meg, nem ellenőrizte, barikádokat építettek-e azon a pénzen, puskákat vásároltak, avagy egyszerűen vidáman élt belőle három csirkefogó, Bakuba utazott, hogy prostituáltakkal mulasson.

Még sok, nagyon sok volt hátra az esti vonatokig. Romannak pedig csak annyi elfoglaltsága volt, hogy elolvassa az újságot, újraolvassa a régieket.

A GAZDAG EMBER FIA OLYAN, MINT A KÉK LÓ – RITKÁN NYER

7. fejezet

(Miről írtak az újságok?)

ÉLŐ HOLTTEST az, aki nem ismeri a Lecitalt, a **FÉRFINEURASZTÉNIA** elleni stimuláló szer varázslatos hatását...

ELADÓ LÁNYOK moszkvai KÖLCSÖNÖS segítési pénztára...

Kókusz függőágyak hölgyek számára.

A londoni Click-Click parfüm, mennyei illat...

A SZERENCSE ÉS A VÉLETLEN GAZDAGSÁGHOZ JUTTAT! Lottózzanak...

...az etikai idealizmus a társadalom dolgaiban, amelyben oly gazdag a szláv lélek, de oly szegény lett a felvilágosult Nyugat...

A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG ELNÖKÉNEK fogadására július 20-án zenés tengeri sétát rendeznek az első osztályú Rusz gőzhajón, kizárólag az előkelő társaság számára.

...a francia demokrácia közönye az ország külső fenyegetettsége iránt... a hazafiság-ellenes pártok győzelme a francia parlamentben...

MERÉNYLET GRIGORIJ RASZPUTYIN ELLEN... A merénylőnő minden kérdésre azt válaszolta: „Ő az Antikrisztus.”... Kiderült, hogy a merénylő szimbirszki kormányzóságba való parasztasszony, Hionyija Kuzminyicsna Guszeva... Raszputyin élete nincs veszélyben...

...eltörölték a rendeletet, amely megtiltotta a zsidóknak, hogy elárusítóhelyet béreljenek a nyizsnyij-novgorodi vásáron.

MIÉRT MARADNA KÖVÉR? *Ideális anatómiai öv elhízás ellen... Elegáns urak számára nélkülözhetetlen.*

AZ OROSZ-FRANCIA SZÖVETSÉG EZÜSTLAKODALMA...

Poincaré úr itt-tartózkodása... Ünnepi ebéd... Ő császári felségétől, a cárnétól jobbra... Az uralkodó balján...

Poincaré úr fogadta az orosz parasztok küldöttségét... A küldöttség vezetője üdvözölte az elnököt és kérte, adja át a francia parasztoknak...

ÜNNEPI EBÉD a France páncéloson... A megbonthatatlan szövetség megerősítése... egy és ugyanazon világszemlélet...

A francia vendégek itteni tartózkodásának utolsó órái... A feltett kérdésre, miszerint megalapozott-e az európai közvélemény aggodalma... a balkáni események miatt... Viviani ezt válaszolta: „Kétségkívül eltúlzott."

...A *Times* azt írja, hogy az orosz hadsereg fölénye a némettel szemben jelentősebb, mint...

GYÁGYA KOSZTYA cigaretta 10 db 6 kop., a finomság és az ízlés csúcsa.

SUSZTOV BERKENYE VODKÁJA UTOLÉRHETETLEN!

SZÉP HÖLGYEK ÍNYENCEK SZÁMÁRA! Párizsi zsánerű, legújabb eredeti felvételek. AKTOK alapján. Teljesen ZÁRT KÜLDEMÉNYKÉNT postázom.

...Oroszország békeszeretete közismert... De Oroszország tudatában van történelmi kötelezettségeinek, és ezért...

...a szakadatlan sztrájkok következtében a viborgi kerület gyárosai... két hétre bezárták gyáraikat és üzemeiket...

Moszkvában nem jelennek meg az újságok... a szedők egynapos sztrájkot tartanak...

Ma FUTTATÁST rendeznek.

JAR ÉTTEREM

HÁBORÚ AVAGY BÉKE? Reggel mindenütt „békéről" beszéltek... Szerencsétlen Szerbia... A békeszerető Oroszország... Ausztria megalázó követelményeket támaszt... A kis Szerbia feje fölött a nagy Oroszországot, milliók munkához és élethez való szent jogának védelmezőjét fenyegeti a kard...

...a nyomasztó kishitűség helyett frissesség és erőinkbe vetett hit. Ez a lelki tulajdonsága minden egészséges népnek.

...Egy titáni nép, amelyet nem tudtak megtörni a legnagyobb megpróbáltatások, nem fél a véres versenytől, bármely irányból fenyegesse is az.

SOK ELBÁTORTALANODOTT NŐ nyerte vissza életörömét e krém segítségével...

Uralkodó Császárunk felséges parancsával méltóztatott hadi állapotba helyezni a hadsereget és a flottát. A mozgósítás első napjául 1914. július 31-ét jelölték meg.

Fenn északon a ködben
Dübörgés, lárma kél,
Kereszttel, vérttel vajmi bőszen
Felkelt a szláv fivér.[16]

A NÉMET KÖVET SZENTPÉTERVÁROTT ÁTADTA A HADÜZENETET

Pétervárott és Moszkvában bizakodó a hangulat... Mindkét fővárosban betiltották a szeszesital-árusítást.

ISTEN MEGBÜNTETI AZ AGRESSZORT!

...A Téli Palotánál százezres térdeplő tömeg meghajtott nemzeti zászlókkal...

...Kelj fel hát, nagy orosz nép!... Nagy hőstett, amelyhez viszonyítva minden elhalványul, amit a világ

[16] A versbetéteket N. Kiss Zsuzsa fordította.

valaha is látott... az egész emberiség fényes jövőjéért... az emberek testvériségről szőtt álmaiért... Keletről kap fényt a világ, most vagy soha...

DRÁGULNAK AZ ÉLELMISZEREK. Az utóbbi napokban Pétervárott 23 kopejkáról 35 kopejkára emelkedett a hús ára... Kijevben a szegények tömege ítélkezett az önkényes árdrágítók fölött...

Az állami hiteljegyek aranypénzre váltásának leállításáról... A fővárosi bankokba látogatva... ma örömmel konstatálhattuk... Gazdasági vonatkozásban a háború Oroszország számára nem olyan félelmetes, mint Németország számára... Egyből vége lett a sztrájkmozgalomnak...

ISTEN MEGBÜNTETI AZ AGRESSZORT!

...Mi mentettük meg a szégyentől Németországot 1812-13-ban, Ausztriát 1849-ben...

ELLENSÉGEINK PORTRÉI: Ferenc József, ő apostoli felsége, Ausztria császára, Magyarország királya...

AZ ÁLLAMI DUMA EGYNAPOS GYŐZELMI ÜLÉSE augusztus 8-án... A különböző nemzetiségekhez és pártokhoz tartozó képviselőiket ezen a történelmi napon egy gondolat hatotta át, egy nagy érzést juttattak kifejezésre a remegő hangok... el a kezekkel Szent Oroszországtól!... Az oszthatatlan orosz állam becsületének és méltóságának megőrzéséért készek vagyunk minden áldozatra... – A litván nép... szent háborúnak tekinti ezt a háborút... – Hazánk védelmében mi, zsidók... mélységes ragaszkodástól vezettetve lépünk be... – Mi, németek, akik Oroszországban élünk, mindig édesanyánknak tartottuk azt, és egy emberként készek vagyunk életünket áldozni... – Mi, lengyelek... – Mi, lettek és észtek... – Engedjék meg nekem mint a tatár, a csuvas és a cseremisz lakosság képviselőjének, hogy bejelentsem... mindnyájan egy emberként... fogunk

harcolni az invázió ellen... életünket áldozzuk... – Az egész haza cárja köré tömörült a szeretet érzésében... Teljes egységben Uralkodónkkal... – Minden gondolat, minden érzés, minden szándék... „Isten, Cár és a nép!” – és biztos a győzelem...

AZ UTOLSÓ HÁBORÚ EURÓPA TÖRTÉNETÉBEN... az európai háború nem tarthat sokáig... Az előző háborúk tapasztalatai azt mutatják... a döntő események legkésőbb két hónap alatt lezajlanak...

ÁTTÖRHETETLEN PÁNCÉLOK

MINDEN HÖLGY SZERT TEHET a nők legfőbb díszére, az IDEÁLIS KEBELRE. Szedjenek Marbor pirulát! Teljesen megbízható. Nem csalódhatnak benne.

A mozgósítás következtében sok a megüresedett állás.

AZ ANGOL POSZTÓ 40%-kal olcsóbb lett...

GITÁR, távoktatás, díjtalan, Tyumeny, Afromejev...

A MÁSODIK HONVÉDŐ HÁBORÚ... A Főparancsnokság közleménye... Az orosz csapatok behatoltak Poroszországba... Merész lovasegységeink...

...a háború építő céljai...

A nyizsnyij-novgorodi vásár, augusztus 14.,... Már két hete zárva tart minden söröző és borozó, és a vásár szokatlan képet öltött. Az utcákon nem látni részegeket, megszűnt a pityókos kupecek szokásos kirablása... szinte nem maradt zsebtolvaj...

AZ ELMENŐKNEK

Nosza, kedveseim! Ne bántson félsz, se bánat
Az itthagyottakért! Fenékig a kupát!

Lengyelek! Ütött az óra, amikor apáitok és nagyapáitok dédelgetett álma... Egyesüljön a lengyel nép az orosz cár jogara alatt...

ÁTTÖRHETETLEN PÁNCÉLOK

GYŐZNÜNK KELL!

...Az orosz-lengyel kapcsolat sohasem ért el ilyen erkölcsi tisztaságot, nem volt ennyire világos.

Csehek! Ütött az óra!... a független Csehországról háromszáz éve dédelgetett álom – most vagy soha!

A ZSIDÓK JOGAI... Körtelefonon minden kormányzó és városparancsnok megkapta az utasítást, hogy állítsa le a zsidók tömeges vagy egyéni kitelepítését...

MEGJÓSOLTÁK A NÉMET BIRODALOM BUKÁSÁT. II. Vilmos egyszer, amikor a bonni egyetem hallgatója volt, kérdéssel fordult egy cigányasszonyhoz... A cigányasszony közönyös hangon azt mondta: „Gonosz vihar támad Németországra és elsöpri azt...”

PÉTERVÁR NINCS VESZÉLYBEN. A német partraszállásról szóló képzelődés... teljesen kizárt...

A VADAK ORSZÁGÁBAN... Schiller és Goethe, Kant és Hegel országa... a vaskancellár elnyomása alatt nyög, akinek mindenütt szobrot állítottak... Senki sem fog könnyet ejteni a hazugság és erőszak honának romjain...

HÁBORÚS CENZÚRA. Ez év augusztus 17-én este 7 órától Pétervárott bevezetik a háborús cenzúrát.

...a lakosság lehetséges keretek közötti tájékoztatására a Főparancsnokság kapott megbízatást.. A társadalomnak meg kell békülnie a szűkszavú közleményekkel, tudomásul kell vennie,

hogy ezt az áldozatot a háborús szükségszerűség követeli meg...

ŐFELSÉGE MOSZKVAI LÁTOGATÁSA... Az uralkodó beszéde a Nagy Kreml-palotában... Ő császári felségeik kilépnek az Iverszki Istenanya kápolnájából.... Több tízezer lojális alattvaló tüntet a Vörös téren...

Siettek véreink, a szerbek,
És jött az Udvar, láss csodát,
Visszatértek a leszereltek,
S együtt kiáltották: „Vivát!”
A templomból zengett az ének
Csata előtt, mint ős szabály,
S halkan, végén a szentmisének,
A nép elébe állt a cár.

GYŐZNÜNK KELL!

KOZMA KRJUCSKOV DONI KOZÁK HŐSTETTE... Észrevett 22 lovast... Bősz kurjantással rájuk rontott... vagdalkozott... farkasként forgolódott, vágott... Odaértek a társai... ebben a háborúban elsőként megkapta a György-keresztet...

...az export megszűnése miatt... példátlanul lecsökkent a kenyérgabona ára... A kenyérárusok igen nehéz időket élnek át...

MEGVAN SALJAPIN! Sikeresen elkerülte a német fogságot és jelenleg...

Egy zászlós levele... „Ma hoztak 9 osztrák kémet... Elmondásuk szerint a hadsereg állapota rossz...

HÁBORÚS NAPLÓ. A nap legfontosabb eseménye a Kelet-Poroszországban széles fronton indított támadásunk... Sok az erdő, de irtássávok tagolják... nem jelentenek akadályt a lovasság és a gyalogság mozgása szempontjából... augusztus 20-án kaptuk a hírt Gumbinnen elfoglalásáról... Ez kezünkre adja egész Kelet-Poroszországot... A szétvert német hadtestek megfosztattak attól a képességüktől...

K E L L E M E S H Í R . A legmegbízhatóbb forrásból közölték, hogy az orosz hadseregben egyetlen olyan egység sincs, amelynek tiszteletbeli parancsnoka a német vagy az osztrák uralkodóház tagja volna.

8. fejezet

Szaratovkin kereskedő. – Megkönnyebbülés a halálos ágynál. – A haza serlege. – A nyári Pjatyigorszk. – A bádogos műhelye. – Az anarchizmus kisugárzása. – Ki kell érdemelni a bizalmat! – A fekete kút.

Varját idősebb asszonykezek betaszították – mintha a teljes sötétségbe taszítanák abba a szobába, ahol az öreg feküdt.

Nem volt egészen sötét, csak éppen nem látott, mint amikor az ember fényes déli napsütésben elsötétített szobába lép.

A szobában tömjén, száraz fű és orvosság szaga érződött.

Hamarosan láthatók lettek az ablakréseken átvilágító napsugarak is, azután a bennük táncoló porszemcsék, majd a fénylő porszemcsék után homályosan az egész szoba is. Azután pedig már pontosabban, majdnem tisztán látszott minden.

Az öreg az alkóvban feküdt egy magas ágyon, magas párnákon, a hőség miatt egyetlen lepedővel betakarva, mintha máris halotti lepel borítaná, csaknem a feje tetejéig.

Varja kissé előbbre ment, bizonyos távolságra megállt. Egyáltalán nem tudta, mit mondhatna, a Pétervártól idáig vezető úton sem tudta kigondolni, félt, hogy hamisan fog hangzani, bármit mond is. A sötétség részben segített, a sötéthez könnyebb volt hallgatni és a helyzetet megszokni.

Az öreg pedig bizonyára jól látta őt, de a fejét sem mozdította. Néhány lélegzetvétel után a suttogásnál valamivel hangosabban megkérdezte:

– Ki van itt?

A lány válaszolt:

– Matvejeva, Varja.

– Mat-ve-je-va?? – Az öreg halk hangjában csodálkozás és kedvesség érződött. – Matvejeva? – Hosszas szünet után követte egyik szó a másikat. – De hiszen te Pétervárott vagy.

– Eljöttem. Megtudtam... és eljöttem.

Hogy megkezdődött a háború, azt nem volt szabad elárulni az öregnek. Hogy miatta jött ide, még ha bizonyos hölgyek unszolására is, az majdnem igaz volt. De kimondani kínos. Köszönetet mondjon jótevőjének?... Általában a jótékonykodás miatt is szégyelli magát az ember, a köszönet pedig hamisan hangzik: azt mondják, a jótékonykodással váltják meg a társadalommal szembeni kötelességet. Ám Varjának mind önmaga, mind pedig a bizonyos hölgyek előtt el kellett ismernie, hogy sem gimnáziumot nem végzett volna, sem a felsőfokú tanfolyamon nem tanulhatna Ivan Szergejevics Szaratovkin nélkül.

A hallgatás percei alatt az öregben is végbement valami. És már hangosabban, kedvesen mondta:

– Köszönöm, Varjusa. Ezt nem vártam. Nagyon jó érzés.

Lehet, hogy valamikor megsimogatta a kislány fejét. Varja nem emlékezett rá, hogy valaha is külön vagy kedvesen beszélt volna vele az öreg. De soha nem is találkoztak. Ha a pétervári utcán elmenne mellette, nem ismerné meg.

Most azonban meghatotta ez a hang. Először tűnt úgy számára, hogy nem hiába utazott ilyen messzire. Pedig egész úton meg volt győződve róla, hogy nevetséges és buta dolog.

A tanfolyam művelt hallgatói, a barátnői előtt szégyellte volna bevallani, hogy jótevője halálos ágyához megy, méghozzá ki az illető? Egy vegyeskereskedés tulajdonosa, bárhogyan nevezzük is, kupec vagy kereskedő, így is, úgy is „feketeszázas”.

(Igaz, hogy Gotz[17] nagyapja is teakereskedő volt, de az százezreket áldozott a forradalomra.)

Szaratovkin üzlete a csendes Sztaropocstovaja utcán volt, félreesett a forgalomtól, nem voltak üveges kirakatai, nem volt valami nagy, sőt félhomályos volt, de Pjatyigorszkban és Jesszentukiban és Zseleznovodszkban mindenki tudta, hogy nincs olyan ennivaló a világon, bármilyen külföldi bor, svájci csokoládé, vologdai vaj vagy nyezsini uborka, amiből ne lenne Szaratovkin boltjában. Segédei szégyennek találták azt a választ, miszerint „nálunk nem kapható". Teljességgel érthetetlen, mi késztette Szaratovkint arra, hogy ne a mindennapi élénk kereskedésben keresse a hasznát, hanem abban, hogy nála semmiféle szeszélyes kívánságra nem mondanak nemet. Valószínűleg a büszkeség.

Varja nem hiába érkezett – de a továbbiakban mit mondjon? Megértette, hogy Ivan Szergejevics gyógyíthatatlan, sőt még siettették is őt, hogy idejében ideérjen. Ha most gyógyulást kívánna neki, ami nem valósulhat meg, az nem lenne őszinte, a halálról szintén nem beszélhet. Valami másról beszélni pedig már teljesen természetellenes lenne.

És Varja egy lépést sem tett előre, a feszült állástól váltogatta a lábát, várta, mennyi ideig illendő itt toporogni, hogy aztán elmehessen. És mindkét kezével a kis táskáját szorongatta maga előtt, csak hogy elfoglalja a kezét.

A szobában lényegesen világosabb lett, a párnán látszott Ivan Szergejevics kerek feje, ritkás haja, még mindig telt arca és vizes ecsethez hasonló, ernyedten lógó, hosszú bajusza.

Minden egyéb a lepel alatt volt.

[17] A. R. Gotz (1882- 1940) korabeli eszer forradalmár

Nem az öreg közeli halálának tudatától, hanem ettől az állig felhúzott lepeltől Varját borzongás fogta el.

Az öreg pedig épp ellenkezőleg, olyan nyugodtan feküdt, mintha egyáltalán nem félne, és nem lenne fenyegetett helyzetben.

– Adja Isten, Varjusa – mondta Ivan Szergejevics ugyanolyan kedvesen, mintha a lány nem egy lenne a kéttucatnyi közül, akikre nem is emlékszik, hanem a szeretett édeslánya. – Hogy a tanulás jóra váljon. A te javadra. És az emberekére is. A tanulás világossága, tudod – kétélű.

Az utolsó különös szót Varja nem értette. De nem is nagyon akarta megérteni, igyekezett végigállni az illendő tíz percét, és megkönnyebbülést jelentett, hogy nem neki kell beszélni, az öreg maga beszél. De az öreg hangja nagyon meglágyította a szívét.

– És egy jó vőlegény – elmélkedett az öreg, úgy tűnt, erőlködés nélkül. – Vagy már van?

– Ni-i-incs – sóhajtotta Varja.

És ekkor végtelen hálát érzett az öreg iránt, hogy az nem feledkezett meg a legfontosabbról, és ilyen finoman érintette a legfájóbb pontot.

Igazán rendes öregember annak ellenére, hogy kereskedő. És valakinek kereskedőnek is kell lennie. És valakinek egyedül is cselekednie kell, hogy városuk ne legyen rosszabb a fővárosnál.

De mi lesz azután – ha meghal?

– Minden lesz. Minden meglesz – mondta megnyugtatásképpen az öreg. Lehet, hogy a maga megnyugtatásaképpen.

Elhallgatott.

Megfeledkezett Varjáról?

Varja is hallgatott. Szeretett volna mondani valamit, de nem tudta kitalálni, mit, mintha négyéves lenne.

S miközben egyik lábáról a másikra állt, és a táskáját szorongatta, Varja őszintén, nem kényszeredetten arra gondolt, hogy egyszer ő is öreg lesz, és ugyanígy kiterülve és tehetetlenül fog haldokolni.

És Ivan Szergejevics mintha segítségére sietne ebben a pillanatban a halálos ágyáról, még azt mondta:

– Köszönöm, hogy meglátogattál. Isten áldjon.

Félelmei ellenére igazán nagyon jól jött ki a dolog. Nem volt olyan végtelenül kínos, haszontalan, ahogyan ő útközben elképzelte.

Varja meghatottan lépett ki az öreg szobájából.

Kilépett, és odakinn remegett a forró levegő. És látszott a szétterült Pjatyigorszk.

Szaratovkin kétemeletes háza a Lermontovszkaja és a Dvorjanszkaja utca sarkán állt. Itt fordultak meg a Proval felé menő kis nyitott villamosok, amelyek a háború ellenére ma is tele voltak az üdülőhelyi közönséggel. Kúsztak feljebb, egyre feljebb a Masuk oldalán, a fehér nyaralók, villák és panziók mellett, az Eol-hárfához, a Lermontov-barlanghoz. A másik oldalon pedig a Lermontovszkaja meredeken lejtett lefelé a piachoz, a háztetők hamar a zöld tengerbe vesztek. Délen, az alsóváros fölött a hegyek tisztára mosott, bizonytalan vonalai kéklettek.

És Varjának olyan melege lett ettől a megszokott, kedves látványtól. Pjatyigorszk! Miért is ment el innen az idegen, barátságtalan Pétervárra? Akkor úgy tűnt, szerencséjére.

Árva... De az árvának is segít a szülőhelye. Íme... íme... nem az apja, de... mintha apja lenne? Nem apja – de mennyi jót tett vele!

És, milyen jót kívánt. Hogy kitalálta!

És már ő sincs...

Az egész, gyerekkorától ismerős, kedves környék, amelyet Lermontov láthatatlan szelleme is beleng – mint egy forrósággal és boldogsággal töltött serleg –, az elviselhetetlenségig gyötörte.

Hiszen hogy megérezte: Szanyával is találkozott. Ez a szülőföldje, itt minden lehetséges!

Szanyával találkozott ugyan, de csak felizgatta magát. Egy ilyen lehetetlen találkozás ebben a felfordulásban mi mindent adhatott volna, éppen a rendkívüli helyzet miatt, talán egy egész világot, őket egymásnak – de semmit sem adott. Elfolyt, elzúgott a sötét víz, Varja pedig kész lett volna beleugrani és testével eltömni az örvényt. De minden hiába. Kínosan ténferegtek néhány órát Minyeralnije Vodi vasútállomásán – teljesen hasztalanul. A fiú túlságos jóindulata, lassú gondolkodása... ez már kisiskolás korában dühítette Varját, ezen a vakítóan fényes júliusi napon teljesen nyilvánvaló lett számára, hogy Szanya tönkreteszi magát, és ő ezt semmivel sem tudja megakadályozni. Mérgében valami keményet is mondott neki, egy másik beszélgetésből vette hozzá a szavakat – és az üdülőhelyi vonattal tovább utazott Pjatyigorszkba.

Pedig úgy repült, de úgy repült a hazáján át, mintha nem is a háború kísérte volna egész útján, mintha nem gyámja végső lélegzetvételéhez akarna odaérni, hanem a boldogság felé repülne, egész testével, a csiklandós talpáig arra várva.

Ahogyan a terroristanők viszik testükön a pyroxylint, olyan helyen, ahol a rendőrség nem keresheti, úgy vitte Varja magában a robbanó erőt, amelyet már nem bírt cipelni.

Ott élt Pétervárott műveletlen vidékiként anélkül, hogy bárki felfigyelt volna rá, kedves lett volna hozzá.

Itt meg itt van hazája forró serlege, lehetetlen, hogy ne akadjanak itt barátai, ismerősei, hogy ne találkozzon valamelyikkel. Valaki meg kell hogy értse, és segítsen neki saját sorsát megérteni.

És milyen hálás lesz érte! és mennyire megszolgálja!

Nem érhet véget ez az utazása csak úgy, minden nélkül.

Egy arra haladó cserkesz nőn ezüstcsatos, fekete övet látott, az övön tőr lógott – ez az, ez a mi világunk! (Noha egyetlen hegylakót sem ismert.)

Olcsó szalmakalapjában lépkedett az árnyék nélküli, forró járdán – és váratlanul keresztben szőnyeg terült eléje! Kiterítve, pompás tekinszőnyeg, sötétvörös, narancsszínű fényfoltokkal.

Varja összerezzent, ahogy az ébredő szokott, gondolván, hogy hallucinált – körülnézett: igen, a puha szőnyeg ott terült a járdán keresztben, a szőnyegkereskedés ajtajánál volt a széle – más járókelők is megálltak, nem akartak rálépni. Az ajtóban ott állt egy köpcös, piros sapkás idős török, csibukjával pöfékelve barátságosan hívogatta az arra haladókat:

– Dere be, kérem, dere, az jobb lesz.

Volt, aki kikerülte, volt, aki nevetett és továbbment. Varja is továbbment, talpa élvezte a luxust, a rendkívüli, szerencsés jelet.

Fejét félrehajtva, nevetve a pazarló törökre pillantott. És ravasz, parancsoló tekintetbe ütközött.

Sajnálkozva lelépett a szőnyegről, abbahagyta a játékot. A lábán át tűzként öntötte el az élet fellobbanó fénye, öröme és a magabiztosság.

A Lermontov tértől a másik térig, a beépítetlen részen ideiglenes bódék álltak, sok különböző bódé és műhely – deszkából tákolt kis bolt, házikók megemelt védőtetővel a nappali árusítóasztalok fölött.

Varja lassan lépkedett mellettük, és csak úgy mindegyikbe benézett. Volt itt szultánkenyér- és halvaárus, rövidáru-kereskedő, csizmadia, ónozó, petróleumfőző- és petróleumkanna-javító. A következőben pedig bádogos: nagy horganyzott üst lógott az asztal fölött kirakatként és név helyett, a bódéból pedig kalapálás hangja hallatszott ki, az ember legszívesebben befogná a fülét, éles, sőt gonosz hang.

Varja gyorsan ellépkedett volna a kalapálás hangja mellett, de arra pillantott és meglátta a bádogost, aki éppen abbahagyta a munkát, és felegyenesedett. Ezen a forró napon egy igencsak sötét bőrű fiatalember állt ott bádogszürke, zárt ingben, elöl a fekete: védőköténynyel, amilyenből sok van délen, de az volt rajta a különös, hogy a széles arcához, homlokához és állkapcsához képest szokatlanul kicsik voltak a fülei.

Varja meglátta – és lelassította lépteit. Felismerte?... És egy lépést téve, teljesen megbizonyosodva megállt.

A legény a kalapáccsal a kezében, a boltosok és iparosok hízelkedő készségességessége nélkül, sőt inkább kissé komoran rápillantott, mintha ellenség, nem pedig megrendelő lenne. A lány kezében nem is volt semmi megrendelőre utaló jel.

Varja szélesen rámosolygott.

– Nem ismer... Nem ismersz meg?

Varja éppen hogy átment a városi iskolából a gimnázium középső osztályaiba, épp hogy zöld pelerinre cserélte fekete egyenkötényén a vállpántot. Két idősebb barátnője, akik vidékiek voltak, és ő mint árva egy lakásban lakott velük, már találkozgatott Jemmanuil Jencsmannal (soha nem Emmanuilként mutatkozott be, mindig Jemmanuilt mondott). S miután szavát vették, egyszer elmondták Varjának, hogy ez egy híres anarchista, s hogy ők is szimpatizálnak az anarchizmussal. Egyszerűen nem volt lehetőségük a

lakásban, hogy titkolózzanak Varja előtt, őt pedig a beavatottság szent érzése töltötte el. A lányok hol valami dobozt rejtegettek, hol Bakunyin könyvét, hol a *Csornoje znamja* című újságot, és őrizték, titokban mohón olvasták a tiltott dolgokat – az általános elveken kezdve: hogy meg kell semmisíteni az egész jelenlegi rendszert, hogy a szünet nélküli pusztításnak kell szentelniük magukat, egészen a „makedonka” elkészítésének receptjéig: egy vízvezetékcső-darabba káliumklorátot kell szórni, és egy ampulla kénsavat helyezni.

Egyszer-kétszer Jencsmannal együtt eljött hozzájuk Zsorka, egy erős, hallgatag legény is, aki nem volt elég fejlett, de sokat ígérő autodidakta volt, amint azt Jemmanuil mondogatta. Segítségként, helyetteseként, megbízatások teljesítése céljából tartotta maga mellett. A fiú tizenöt éves volt akkor.

Mennyi idő telt el? – hét év? Varja egyiküket sem látta azóta, teljesen el is felejtette őket, egyáltalán nem gondolta, hogy a fiú Pjatyigorszkban van.

Félsötét, barlangszerű boltjából rosszindulatú pillantást vetett a lányra.

– Nem ismer meg, Zsora?... Varja vagyok... az egyik gimnazista lány a Grafszkaja utcából... ahova maga... ahova te Jemmanuillal eljártál.

Önkéntelenül szaladt a szájára a „te”. Hiszen akkor ő maga is tizenhárom éves volt, gyerek. Igaz, a fiú most már nem kamasz, hanem erős, csontos, vállas férfi. A fiú a félhomályból sandán figyelte a lányt, szemmel láthatóan nagyon nem tetszett neki a dolog. Hümmögött, semmi értelmeset nem mondott, félig elfordult, egy alacsony székre ült – és egy vaslapon, bádoglemezen át elkezdte kalapálni egy nagy lavór felkunkorított szélét. Kalapácsával ütögette a kemény vason, időnként elfordította, és ismét kalapálta. Haragosan verte, mintha a bádogedényre haragudna,

ütötte, verte a fejét lehajtva, amitől még komorabbnak tűnt. Varjára még csak rá se nézett.

A lányt pedig mintha odaszögezték volna a piszkos, sötét, fából készült pulthoz, amely tele volt színes bádogdarabokkal, hol a fehér, hol meg a sárga oldalukkal felfelé, helyenként pedig elszórt fémporral. Varja a két könyökére támaszkodott, a széles arcú mestert nézte, és makacskodott:

– Lehetetlen, hogy ne emlékezzen rám! Két idősebb gimnazista lány lakott velem, én a fiatalabb, a harmadik vagyok, Varja. Én nagyon jól emlékszem magára!

Öt perccel ezelőtt semmire sem emlékezett a fiúval kapcsolatban – most pedig az emlékezet kéményéből a felszabadult nyíláson át erős, meleg áramlat indult, s Varja még a bordó kockás ingre is emlékezett, amelyet a fiú akkor viselt, meg arra is, hogy melyik széken ült, és a kézmozdulataira is. Most a kényszerítő érzés erejével húzott elő az emlékezetéből még többet, egyre többet, holmi anarchista programmondatokat: a rombolás nem egyeztethető össze az alkotással… a hatékony rombolás szabadságot jelent… harcolni kell az általánosan elismert tekintélyek ellen… fel kell robbantani az emlékműveket…

A fiú csak dühösen kalapálta munkadarabját, mintha örökös ellenségére mérné az ütéseket, erős, húsos ajkát félrehúzta.

Varja már jobban eligazodott a bódé homályában, jól látta a fiú oldalra fésült, sima, szurokfekete üstökét, csak a szeme siklott el előle. És a fekete, merev, talán gumírozott kötényt nem látta.

Akkor őrajta, Varján is rövid fekete kötényke volt, de annak minden rakása úgy simult, ahogy elrendezték.

Lehetetlen, hogy ne emlékezne rá! Ő innen el nem megy, míg a fiú fel nem ismeri!

És nem is ment sehova. És az emlékezet kürtőjéből jött a segítség, és ő csodálkozva előhúzta, mint valami újdonságot:

...Csak a kultúra legyőzésével érhetők el az anarchista ideálok. Le a tudományos erőszakkal, le az egyetemekkel, a tudomány zsinagógáival! Az anarchista másodikként a tudomány ellen hirdet terrort! Eltemeti a vallást, utána eltemeti a tudományt is, az emberi babonák tárházába helyezi...

Csodálatos, váratlan szavak! Ami azt illeti, valami egyoldalú igazság talán volt is bennük. A tudomány rideg, száraz, szívtelen út. Különösen egy fiatal nő számára. Különösen egy egyedülálló nő számára.

De hogyan jutott mindez eszébe most, milyen erő hívta elő?

...A harc különböző formákat ölthet: méreg, tőr, kötél, revolver, dinamit... dinamit, dinamit...

A fiú csak kalapált dühösen – és nem ismerte meg? A vas közelről hallatszó, éles hangja hasogatta Varja fülét.

Ekkor világossá vált számára: a fiú nem akarja megismerni – a konspiráció miatt! Bizonyára jelenleg is valami szörnyű fekete zászlós társaság tartja! Avagy nem tagja, de titkolja a múltját, és fél, hogy felismerik.

Talán ő elárulná? Még segíteni is tudna neki, segíteni valami konspiratív dologban. Vagy az olvasásban, a fejlődésben – mert ez a fiú számára bizonyára nehéz.

S ez csak még jobban a pulthoz szegezte Varját, az egész testét, körhintaként forgott vele a bódésor, s ez a kis bódé csak a kettőjüké volt, a centripetális erő hozzálapította.

– Zsora! Én soha nem fogom elárulni! – mondta hangosabban a vas pengésénél, a petróleumfőző oldalról hangzó zajánál, de azért nem annyira hangosan, hogy a szomszédok meghallják, csak egyedül a fiúnak. – Ebben teljesen biztos lehet! Meg lehetsz róla...

A csörömpölésben, a zajban és félelmében, hogy nem képes meggyőzni a fiút, Varjának elakadt a lélegzete. De a fiú meghallotta, megértette. Abbahagyta a kalapálást. És Varja felé fordult. S a lány most látta, mennyire megférfiasodott az eltelt évek alatt, és milyen elszánt lett! És zárkózott, talányos. És a széles állán meg a szája fölött fekete borosta meredezett.

– Megbízhatsz... bennem!

– Miben bízzak meg? – kérdezte a fiú durván. – Mit oszthatunk meg egymással? Te kisasszony vagy, menj el innen.

Durva hangjában mintha parancs csengett volna.

– Megbízhatsz bennem! – mondta Varja egyre nagyobb meggyőződéssel, ugyanúgy a pulthoz tapadva, és nem vette észre, vagy talán észrevette, hogy meztelen könyökével szétnyomott egy a petróleumfőzőből kirepült hamupöttyöt, de azonnal el is felejtette.

Varja háta mögött továbbmentek az arra járók, nem állt meg megrendelő, és a lány könyökölve nézte és nézte az elszánt anarchistát. És eszébe jutott, igen:

...A revolver csak a rombolás tudományát ismeri... A férfinak hideg szenvedéllyel el kell fojtania minden gyöngéd érzését... Ha bármit is sajnál ezen a világon – nem forradalmár...

Hát persze! Érthető! Önként lemondott mindenről a világon. De hát zavarja ebben a baráti együttérzés? Az önzetlen segítség?... Hisz ő maga is árva – mennyire megértette Varja az árvák magányos helyzetét!

A fiú csak nézett.

Mennyi keserűségről, mennyi kimondatlan nehézségről árulkodott komor, borotválatlan arca és sötét tekintete.

– Ez alatt az idő alatt bizonyára nagyon nehéz életed volt – mondta Varja, mintha ezzel meg tudta volna vigasztalni.

– Az volt – nyílt meg váratlanul a fiú. – Sok az áruló. Ritka, aki nem az. Lebuktam egy ügyön, kinyírtunk egy börtönparancsnokot. Büntetőszázadba küldtek.

– Hosszú időre? – (Jól érezte!)

– Azután jött az amnesztia, száműzetésre cserélték. És kihajtottak a kutya életre, hát… Hogy ők élnének így…

Nyilván nem is nős.

A fiú a vasra ütött, szavak helyett csapott egyet.

– Egyáltalán nem gondoltam, hogy Pjatyigorszkban lehet!…

A fiú egy illegális, titkos, üldözött világot tárt fel, és Varja nem merte tovább tegezni, nagyot nőtt a szemében a legény. És ő nem állt készen arra, hogy belépjen ebbe a félelmetes világba – ám, ha a fiú erélyesen felszólítaná, talán még… Valamilyen formában eggyé válni a néppel, ki ne ábrándozott volna erről?

– A Délorosz Föderáció – jutott eszébe a lánynak, és mondta suttogva.

Amikor a fiú nem kalapálta a bádogot, zavaró volt a szomszédban égő néhány petróleumfőző egybefolyó sziszegése.

De Zsora meghallotta és rásziszegett, mint egy macskára.

– Pszt!

A lány megdermedt.

– Elárulták a Föderációt – közölte bizalmasan a fiú. – Kijevben. Magunk tehetünk róla, sokat lelkiztünk. Még az ekszet[18] se lehetett elosztani. És széthullottunk...

– Hát Jencsman? – kérdezte a lány, csak hogy közös múltjukra emlékeztessen.

Zsora legyintett.

– Belőle úri anarchista lett. Én pedig kommunista anarchista vagyok. Ők túlságosan tanultak. A kommunista anarchistának nem szabad semmit sem olvasnia, nehogy idegen befolyás alá kerüljön. Minden nézetét önmagának kell kialakítania, csak így biztosítható az egyén szabadsága.

Ezt elmondta, és megint verni kezdte azt az átkozott edényt. Kalapálta.

A kötény fölött mozgott a teste, lejjebb azonban mozdulatlan hegyként állt a kötény.

Micsoda erő volt a fiúban! Micsoda erő az illegális kovácsban!

De ha még olvasásra sincs szüksége, akkor miben tud ő segíteni neki? Talán valakivel összeköttetést teremthet, akihez Zsora nem mehet el? Ha megbízna benne?...

Varját nem hagyta el az érzés, hogy szerencséjére terült elé ma az a szőnyeg. A fiú abbahagyta a kalapálást, a kalapácsot lóbálta, és még szúrósabban nézett.

– Mi-ind térden kúsznak majd előttünk! És minden pénzeszsákot kirázunk!

Legyőzhetetlen szemek!

---

[18] Ekszpropriacija: fegyver és pénz forradalmi célra való eltulajdonítása, elkobzása.

– Egyenként lelövünk minden gazembert! – A lányra is úgy nézett, mint egy gazemberre. – Zsíros nyakat hizlaltak a keményített gallérjukban. Ha az ember megszorongatja a kutyát – hústömeget talál.

Varja nem tudta, mivel lágyíthatná meg a fiút, mit mondjon kedvére valót.

– A hosszú hajú papoknak pedig megfésüljük a loboncát, a loboncuknál fogva akasztjuk fel őket.

– És nem sajnálják? – kételkedett Varja.

– Senkit sem sajnálunk – mozgatta láthatóan húsos ajkát a fiú. – Tudniuk kell, hogy erő vonul ellenük, hadd féljenek!

Szörnyűséges szavakat mondott – de hát az élet is kegyetlen. Csak a Besztuzsev-tanfolyamokon[19], a szerencsés felületen lehet ilyen kategorikusan élni az erkölcsi szabályokkal.

Varja ruháját nem kímélve még jobban a pultra dőlt.

Eszébe jutott az akkori évek kedvenc vitája, amely most oly nyilvánvalóan megmagyarázta a fiú gőgös magányát: van-e joga a forradalmárnak a személyes boldogságra? Avagy azt mindig alá kell rendelnie a forradalom ideáljainak?

És Varja sajnálta a mellőzött, kisemmizett, nyilvánvalóan magányos, üldözött, rejtőzködő fiút – rásóhajtott a pult másik oldaláról, amelynek már felét elfoglalta.

– De Zsora, nem kell megfosztania magát…

– Mi?

Abbahagyta a kalapálást és felnézett. Még mindig komoran, ingerülten.

---

[19] Felsőoktatási tanfolyamok nőknek a XIX. század végétől; alapítójáról, K. N. Besztuzsev-Rjuminról nevezték el őket.

A lány pedig nem ment el, nem mozdult a pulttól. Amíg rá nem csapódik a bódé szélvédője.

A fiú nem kalapált. Hallgatott és nézett, gondolkozott. Erőteljes fekete szemek.

Kigyúltak a földalatti kovácsműhelytől, a rejtett fújtatótói?

A lány szemébe nézett, még gondolkozott, s aztán azt mondta:

– Gyere be.

A petróleumfőzők erősen sziszegtek.

Varja kiegyenesedett, nem vette észre a hamu ejtette foltot a könyökén, amely talán a ruháját is érte – és felemelve a pult lapját belépett a bódé szűk torkába.

De tovább nem volt hova lépni: kétszer két lépés, és lábasokkal, vödrökkel van teleaggatva minden.

Miért mondta, hogy jöjjön be?

Zsora felállt – bizonytalanul, mint mikor az ember elüli a lábát –, egy fejjel magasabb Varjánál. Lépett egyet befelé, ott megnyomott egy alacsony ajtót és intett a fejével:

– Gyere!

Ejha! Kiderült, hogy a bódénak van egy rejtett hátsó kamrája, és oda nyílt a kis ajtó – annyira alacsony, hogy még a lánynak is meg kellett hajolnia, hogy be tudjon lépni.

Ez valami titok.

Varja félelem nélkül átpréselte magát a merev kötény, az anarchista lehajtott válla mellett, és belépett a kamrába. Mint egy pincébe.

Megbízik bennem? Szüksége van rám!

Olyan szűkös volt a hely, hogy Varja alig fordult, és a háta mögött máris figyelmeztetően megzördült egy bádogkád feneke.

És valami leverte Varja szalmakalapját, s az elgurult valamerre.

Teljesen bedeszkázott kamra volt, de azért voltak rajta rések és így világos volt benne.

Zsora mélyen lehajolt és belépett. Egy bádoglap ismét felmordult, mintha enyhén dörögne.

Olyan szűk volt a hely, annyira tele volt aggatva és pakolva, hogy csak állni tudtak egymással szemben.

Mi van itt?

A résekben Varja látta a fiút, és csak állt.

A petróleumfőzők szörnyen sziszegtek!

De amikor Zsora ledobta a kötényét, az hallhatóan, keményen koppant a padlón.

A lány, ha kezdte is érteni, nem akarta megérteni!

A fiú pedig félelmetesen hallgatott.

A lány fuldokolt a rémülettől és a forróságtól a szúk, fekete csapdában. A kútban.

És a vállán megérezte a fiú kezének kérlelhetetlen nyomását.

Lefelé.

9. fejezet

Zahar Tomcsak visszatér a gazdaságba. – „A háború az ördög ostoba mesterkedése.” – A szakemberek felmentetése. – Jevdokija félelmei. – „Én táplálom Oroszországot!” – Tomcsak haragszik a fiára. – Ki kell venni a lányát a tanfolyamról. – Ábrándozás a hősről. – Irina szereti a talányos dolgokat. – Kibékül a férjével. – Pici zászlók Kelet-Poroszország térképén.

Más években Tomcsakék hatszáz rubelt fizettek a vlagyikavkazi vasút igazgatóságának, hogy kívánságukra bármelyik gyorsvonat megálljon Kubanszkaján, az ő állomásukon, ne kelljen nekik fölöslegesen még húsz versztát utazni Armavirig.

Ebben az évben nem fizettek az igazgatóságnak, de a gyorsvonatok, mint mindig, most is megálltak. Jekatyerinodarból hazatérőben Zahar Fjodorovics Kavkazszkajában nem várta meg a postavonatot, felült az első gyorsvonatra, azonnal hívatta a főkalauzt, előkészített a kisasztalra két piros hasú tízrubelest, neki meg a mozdonyvezetőnek, és megmondta, hol kell megállni. A főkalauz egyáltalán nem csodálkozott, hogy az üzletember takarékoskodik az idővel, megígérte és pontosan teljesítette a dolgot. Kevéssel este előtt, amikor még erős volt a forráság, az ablakokon csodálkozva kihajoló utasok szeme láttára Tomcsak egymaga leszállt a vonatról az árnyék nélküli állomás síneire. A forró vörös kavics édeskés pakuraszagot árasztott.

A raktár árnyékában egész nap ott várakozott a hintó. (Tomcsaknak már régóta nem rugós, küllős, tengelyével közönséges szekérre emlékeztető Russzo-Balt-ja volt, hanem Mercedese, de azt dísznek tartotta, olykor vendégségbe ment vele – ő szinte kizárólag lovas kocsival járt, így fesztelenebbül érezte magát. Templomba és az állomásra pedig, ahol az emberek látják, hintó vitte.) A kocsis észbe kapott, szaladt, hogy elvegye gazdájától a kis koffert, azután felzablázta a bogarak által összecsipkedett lovakat.

A fia nem volt ott. Nem várta az állomáson – ördögfattya ez, nem pedig édes gyermeke, miféle magból nőtt ez ki?

Az állomásfőnök kijött, hogy kezet fogjon Tomcsakkal, de elkésett: a hintó már elporzott. Tomcsak szokása szerint sietett, annál is inkább, mivel három napot elvesztegetett az utazással, s nagyon izgatta, miként mennek az ügyek a legszorgosabb dologidőben. Amin túl van, az már nem érdekes – az előtte álló, az elvégzetlen, az ellenőrizetlen avagy kifelejtett dolgokon gondolkozott Zahar Fjodorovics. No meg a sérelmén, hogy a fia nem jött ki eléje.

Nem messze balra, egy versztánál közelebb, a felvert pelyvafelhőben meglátta az első cséplőgépet, és azonnal, úgy ahogy volt, a hintóval befordult volna hozzá, de nem akart nevetségessé válni: mégiscsak át kell öltözni és át kell ülni a bricskára.

A cséplésen gondolkozott, meg azon, hogy karbolsavat kell küldeni a lukjanovói tanyákra, hamarosan másodszor is meg kell nyírni a merinókat, s vajon nem jött-e el az ideje a kukoricatörésnek és a csövek behordásának az új raktárba, amely egymillió pud[20] befogadására készült, és zsalus szellőztetéssel van ellátva (minden falát fel lehet nyitni szellőztetés céljából, és szorosra lehet zárni az eső ellen; ez a német telepesektől átvett tárolási módszer helyes alkalmazás esetén nagy hasznot ígért).

Tomcsak sok mindent átvett a telepesektől, s ez mindig hasznot hozott számára. Nagyon tisztelte a németeket, és a Németország elleni háborút az ördög ostoba mesterkedésének tartotta, olyannak, mint amikor a gyorsvonat első osztályú kocsijában összeverekedett Afanaszij Karpenkóval, mert az ostobának nevezte a menyét, Tomcsak idősebbik lányát. Ostobának tényleg ostoba, kivették a négyosztályos iskolából, hogy férjhez adják egy gazdag

[20] 1 pud = 16,38 kg

emberhez, de ezért igazán szégyen üzletembereknek összeverekedni. Háború helyett egész Oroszországnak tanulnia kellene, hogyan rendezze be a gazdaságát. Most, amikor Oroszország gazdagszik, nem háborúzni kellene, hanem gyászszertartást rendezni annak a főhercegnek az emlékére, és a halotti toron a három uralkodó emlékpoharat üríthetne.

Még kevesebb értelmét látta annak, hogy elengedje ebbe a háborúba a fiát, meg a mesterembereit, meg a kozákjait, akik szabadon szegődtek el hozzá, hűségesen szolgálják, őrzik a birtokát meg a pénzét az után a rablókkal történt eset után. Mindenkit felmentetett, akit csak akart, ezzel jött haza. S ha azok a fiával az élen az állomáson várják, az lett volna az igazi tisztelgés az apa előtt. Akkor együtt örülhettek volna.

A behajtó elején, a fehér kőoszlopoknál azért ott guggolt, és várta a gazdát két kozák, a dízelgépésze, egy kertész meg Roman sofőrje, a lakáj testvére. Tomcsak megállította a hintót, és meleg hangon szólt az őt körülvevő emberekhez, mint aki nem kevesebbel tartozik nekik, mint azok neki:

– Minden rendben lesz, emberek. A többieknek is szóljatok. Dógozzatok, mint eddig dógoztatok, Istennek pedig állítsatok szép gyertyát.

És hálálkodó mormogás közepette továbbhajtott. A lovak frissen kocogtak a fasor kövezett útján, majd a díszudvaron – de az emeletről csak az anya nézett le. *Ő* nem dugta ki az orrát.

A kocsis a bejárat elé állt. Tomcsak leszállt, és besietett a házba. Most már nem akart találkozni a fiával.

Az új és erős lépcsőnek egyetlen foka sem nyikordult meg a lába alatt, s ő, az ötvenhat évével úgy ment fel rajta, akár egy fiatal legény.

A felső előszobában karját reménykedően széttárva, elgyengülve ott állt előtte hordótestű felesége.

– Mi újság, apa? – s szinte hangja sem volt, úgy kérdezte.

Tomcsaknak nem akaródzott válaszolnia: itt, az otthoni környezetben ez különösen megalázónak tűnt. Alig érintve felesége homlokát, szó nélkül a hálószobába ment. A felesége utána.

Amint Jevdokija abbahagyta a paraszti munkát, azonnal megtámadta a köszvény és még vagy tucatnyi betegség, és annál több lett a betegség, minél inkább gyógyíttatta magát. (Sohase kell egyetlen doktorra se hallgatni! Tomcsak közel se engedte magához őket: *jobban tudta ő minden doktornál*, mikor, hogyan gyógyítsa magát.) Először iszapos hordókat vásároltak, és ápolónőt hozattak a gazdaságba, hogy az fürdőt készítsen a háziasszony számára, aztán úgy döntöttek, hogy a betegnek Jejszkbe, Gorjacsevodszkba, Jesszentukiba kell mennie – ott meg csak a csipkés ruha meg a kocsikázás járta, s betegebb lett, mint előtte volt.

Most azonban fürgén ment utána a hálószobájába, és miközben férje keresztet vetett a szent sarok felé, eléje került és elállta az útját. A mellével tartotta fel, és szinte nem is kérdezett, csak nézte a férje arcát, nagy orrát, bajuszát, bozontos szemöldökét, mintha az Illés próféta volna: megüti vagy nem üti meg?

Tomcsaknak nem volt kedve beszélni. Az ember járja ki, hozza a helyébe, a fia meg csak fekszik a díványon, fel nem kel róla. Legjobb lenne mindjárt kimenni a sztyeppre, senkinek egy szót sem mondani. De látta, mennyire szenved az öregasszony, megsajnálta és odamorogta:

– A parancsnok megesküdött, hogy felmenteti a háború egész idejére.

Jevdokija elgyengült, alábbhagyott benne a feszültség, megfordult és keresztet vetett a fő ikon felé.

– Hála neked! Hála neked! Az Istenanya meghallgatta imáimat.

– Szó sincs róla – fintorgott Zahar a kalapját és köpenyét ledobva. – Az Istenanyának ehhez semmi köze. Én kentem meg a gépezetet, hogy ne nyikorogjon.

És a szobájába indult, de gyorsan megfordult, amikor a felesége már nem követte, és villámokat szórt szemöldöke alól.

– Nem mész oda hozzá!! Ha vétkezett, hát csak kínlódjon!! – Széltől vörös, pipaszárnyira duzzadt erekkel teli kezét ökölbe szorította. – Jöjjön ide ő maga, ha valami kell neki.

– Nem Romasához akartam menni – hazudta a boldog Jevdokija –, hanem neked tálaltatni, ha úgy gondolod.

– Nem kell. Iszok egy kis balzsamot. És egyből indulok a sztyeppre.

És lerángatta magáról az ünnepi öltözéket, az alsóneműig mindent.

A tüzes, kátrányos rigai balzsam lett a kedvenc itala, amióta nemrég Moszkvában megismerte. Egy fényes kis cserépflaska állt az ebédlőben, egy másik a hálószobában. Zahar Fjodorovics egy-egy ezüstpohárkával ivott belőle.

– Talán egy kis böjtös borscsot? – ajánlotta a felesége örömmel eltelve. – Megmelegítsem?

– Mi van azon melegíteni való? Paszuly az vagy napraforgóolaj? Adjad hidegen! – És még az asszony után kiáltott: – És mondd meg a kozáknak, szaladjon és szóljon Szemjonnak, hogy fogjon be a bricskába.

Zahar hálószobája a felesége hálószobája mögött volt, külön kijárat nélkül. „Így soha nem lesz huzat nálam!” – mondogatta. A sztyeppen rossz időben, esőben, hidegben mászkált, és nem óvta magát, de otthon félt a huzattól, és szeretett melegben aludni. Nem az itteni életükkel összhangban, hanem falusi módra, a kályhához volt építve egy széles, csempézett padka, télen azon aludt Zahar. Volt itt egy nagy, falba épített széfje is, menet közben szórta belé a dolgokat, úgy is vette ki, néhány gazdasági napló is hányódott benne, de itt senkit sem fogadott az irodisták közül, ő maga is keveset foglalkozott a könyvekben található számokkal – nem szolgája, hanem ura volt a pénznek. A pénz nem melegedett meg Tomcsaknál, mindig földbe, jószágba és épületekbe fektette. Az aranyat kerülték Tomcsakék (kihullik a zsebből), a bankban külön fizettek a tisztviselőnek, hogy arany helyett bankjegyeket adjon.

Az irodában sem üldögélt sokat Zahar Fjodorovics a számok vagy a pénz fölé hajolva, csak addig maradt ott, amíg dönteni kellett. Gazdaságának egész értelme a sztyeppben, a gépekben, a juhnyájakban és a gazdasági udvarban összpontosult – ott kellett irányítani, utána nézni a dolgoknak. Sikerét az biztosította, hogy a sztyepp területét ültetvénycsíkok szabdalták széltől védett, négyszögletű darabokra, hogy a hétszakaszos vetésforgó szerint váltakozott a búza, a lófogú kukorica, a napraforgó, a lucerna, a baltacím, hogy a teheneket kicserélték napi három vödör tejet adó német fajtákra, hogy egyidejűleg vagy negyven disznót vágtak le és tettek a füstölőbe (a sonkát és kolbászt egy német telepes készítette, semmivel sem volt rosszabb, mint az Ajdenbergé Rosztovban), és ami a legfontosabb, hogy hegynyi birkagyapjút nyírtak le és báláztak.

Tomcsak soha nem mulasztotta el, hogy jelen legyen, amikor vonattal vagy messzire induló igásfogatokkal nagy tételben búzát, gyapjút vagy húst

szállítanak el a birtokáról. A legnagyobb ünnep az volt számára, ha végigtekinthetett az egész mennyiségén és súlyán annak, amit ő adott az embereknek. Ezzel dicsekedett is olykor: „Én táplálom Oroszországot” – és szívesen hallott másoktól is ilyen dicséretet.

Miközben a felesége a borscsért ment, Zahar Fjodorovics vászonöltönyt vett magára, dupla talpú csizmát húzott („hogy nyugalomban legyen a lábam”). Szívesebben evett volna most négyujjnyi vastag, rózsaszínű szalonnát, vagy forró, birkahússal készült pásztorkását, de ki kellett várni, hogy elmúljon Nagyboldogasszony napja. A magasra kelt, kézzel háromszor dagasztott, „lyukacsos” búzakenyeret teljes szélességében végigszelte a hosszú konyhakéssel, és bajuszát a hideg, sűrű, böjtös borsccsal telt kistál fölé lógatta.

A felesége csak állt vele szemben, karját összefonta kövér hasán, és nézte, hogyan eszik a férje.

Zahar Fjodorovics igyekezett gyorsan befejezni az evést, hogy máris nyargalhasson a sztyeppre a bricskával (a rázós egytengelyest nem kedvelte). De ekkor kopogtatott és belépett a menye.

– Mi van? Már megmondtátok Romannak? – acsargott tálkája mellől Zahar Fjodorovics, akár egy kutya.

– Nem, nem – nyugtatgatta bűntudatosan a felesége. – Csak Irának, neki tán szabad?

Irina nyugodtan, a szokásos egyenes tartásával, emelt fejjel lépett be. Magas frizurát viselt. Az egész nap során annyit tudott meg a férjéről a lakájtól, hogy az nem halt meg a hálószobában: megebédelt és átvette a friss újságokat. Nézte, hogyan áztatja apósa a bajuszát a borscsban – nem hálálkodott neki, szó nélkül nézte, de helyeslően és jóindulattal.

Zahar Fjodorovics mindenkivel kiabálhatott a házban, villámokat szórhatott bárkire, de Irinára soha.

Igaz, Irina se tett apósa ellenére semmit, még a drága ruháit se vette magára, a díszeit (a briliánsait) se rakta fel, mivel az apósa nem szerette. Megtalálta vele a helyes hangot, és rá tudta bírni az öreget, amikor más senki, hogy béküljön ki a háziakkal, a szomszéd gazdálkodókkal. Az após sóhajtott: „Isten gyermeke vagy te, Irusa”, és engedett. Amikor a politikában történt valami, soha nem hallgatta meg a fiát az újságjaival, csak azt hallgatta meg, hogyan értelmezi a menye a dolgokat a *Novoje Vremja* szerint.

– Na, gyere ide, gyere csak – intett Zahar Fjodorovics Irinának, és megtörölte. száját, bajuszát egy nagy, vastag szalvétával, majd megcsókolta menye feléje hajtott homlokát. De nem kínálta hellyel, és semmi kedveset nem mondott neki, hanem hangosan csámcsogva már a második nagy darab kenyeret vette el, rágta és két nyelés között mérgesen így szólt: – Sajnálom, hogy felmenttettem...

Ment volna inkább a háborúba – attól kijózanodott volna... Ördög fattya, semmi rosszat nem tapasztalt még életében.

És csámcsogott tovább.

Irina megértette apósát: bosszús volt, hogy felmenttette a fiát, csak az enyhítette a dolgot, hogy a munkásait is felmenttette. Szelíden tiltakozott:

– De papa, hogyan beszélhet így?

Az öreg már végzett is az evéssel, talán már csak üresen nyelt, és szigorúbb hangot ütött meg:

– Mondd meg neki, gondoskodjon magáról, tőlem semmit ne várjon! Inkább az unokaöcsémre hagyok mindent. Különben... – Nem kezdte túl keményen, de most megkeményedett az arca, döntését két nyelés közben mondta ki: – Különben azonnal kiveszem Kszenyiját a tanfolyamról és férjhez adom!

– Papa! Papa! – jajdult fel Irina, és összevonta a szemöldökét. – Ezt csak felindulásában mondja! Miért

kellett odaküldeni, ha tanév közben kiveszi? Mi ennek az értelme?

Előfordult, hogy amikor meghallotta, hogy más gazdák elszámították magukat, Zahar Fjodorovics azt mondta: „Nehogy valamiképpen én is így járjak. Saját agronómus kell. Olyat kell kifogni, amelyik a szakmáját is érti és szeret dolgozni, a mi emberünk, nem pedig csirkefogó.” Egy ilyen pillanatban Irina meg Roman rábeszélték, hogy Kszenyiját mezőgazdasági tanfolyamra írassa be: akkor olyan saját agronómusa lesz, hogy közelállóbb már nem is lehetne!...

Most azonban egészen mást vizsgálgatott Tomcsak a bozontos sztyeppi szemöldöke alól.

– Az az értelme, hogy egy év múlva unokám születik, és tizenöt év múlva örökösöm lesz.

Befejezte az evést, megtörölte a száját. Arca alsó részét eltakarta a szalvéta, a felsőn pedig észre lehetett venni a fájdalmat.

Nemcsak nekik, az asszonyoknak, hanem általában véve sem tudta Zahar szavakba foglalni, mitől rosszkedvű, miért zavart. Nem a pénze, nem a birtoka volt elveszőben – Roman nem könnyelmű, de megroppant a gazdaság világos, biztos tartóoszlopa, a lelke. Ahhoz, hogy valaki örökölje és jól vezesse, arra van szükség, hogy egyik lélek kövesse a másikat. De ennek az idegennek, ennek a feketének miért csinált meg, miért rendezett el mindent?

Irina csak a maga női érveit hangoztatta:

– Hogyan tehetné, hogy a megkérdezése nélkül férjhez adja? És kihez?

Tomcsak felállt. A csinos Irina mellett felmagaslott zaporozsjei alakja.

– És ott ugyan kihez? Egy diákhoz? A bűn, amiért kényszermunkára ítélik, majd később következik? Bolond voltam, hogy taníttattam. Mindenféle

böszörmény nyelven karattyol, Istenben pedig már nem hisz. Ha fiam lenne, tanulhatna akár negyven éves koráig is, amíg csak nem csodálkoznának rajta. Ej, vénasszony! – köhintett egyek és kezébe vette könnyű görbebotját, melynek fogantyúja kifényesedett a hosszas használattól. – Nem szültél nekem másik fiút.

– Isten nem adott, apa – sóhajtott a felesége, és megenyhült arcán fenségesen nyugodt mosoly honolt.

– Az ő akaratát, Istenét, nem ismerem... De az enyém ez.

És erős, biztos léptekkel elment, hallatszott, hogyan szalad le a lépcsőn.

*

Orja mindig is el volt ragadtatva az apósától. A nép életének alakítója volt, akár az ő megboldogult apja. Több tucatnyian dolgoztak és kaptak megélhetést körülötte. És ő megértette, hogy jelentős szolgálatot teljesít, semmit sem sajnált a munkásaitól, nem reszketett a vagyonáért. Lényegében a maga számára nem sokat vett el ebből a vagyonból. Valószínűleg ilyeneknek kell lenniük az egyszerű hősöknek a valóságos életben.

Kettejük sorsa fiatalkoruktól más irányt vett. Irinának kilencéves korától kezdve Cooper vakmerő, nemes harcosa, Nathaniel Bumppo, „Sólyomszem” volt a titkos hőse. Orja csak egy ilyen hősé lehetett! – ám sem ilyennel, sem hozzá hasonlóval nem találkozott soha. E belső elkötelezettsége folytán megkedvelte a lövészetet, és kis ridiküljében ott hordott, vagy a szekrényben tartott egy kis női browningot, és egy fali szőnyegen szíjra akasztva ott lógott sörétes és kis golyós angol női puskája, melynek golyói át tudtak ütni egy kéthüvelykes deszkát. Amikor a garnizonból tisztek jöttek látogatóba, a gazdasági udvaron kívül két oszlop között kifeszítettek egy vásznat és Orja a tisztekkel

együtt célba lőtt, semmivel sem rosszabbul, mint azok. Ha valamikor találkozna a hősével, méltó lenne hozzá...

De hol? Minek? Talán akad mostanság ilyen?...

Egyébként, mit tudunk mi az élet valóságos folyásáról?

Orja általában szerette a talányos dolgokat. Szívesen elhitte, hogy a túlvilági erők titokzatos módon hatnak körülöttünk. Ezért járt fölöttük a ház építésének, a park kialakításának idején a Halley-üstökös...

Mindazt, mit itt nem mondtak el nekünk,
Amaz élet felfedi...

Szeretett a csillagok alatt sétálva álmodozni. De még annál is jobban a sárga alkonyfényben, a park legnyugatibb részén, ahol már a szőlőskertek kezdődnek, és azokon át minden friss nyári estén az akadálytalanul áradó aranyos ragyogás elkülönítette sétáló alakját ettől a parktól, ettől a háztól, ettől a férjtől, ettől a világtól – egész alakját napfény burkolta be, és senki sem háborgatta.

Ma is ilyen alkony volt. Irina szeretett volna kimenni, felszabadult lélekkel, mintegy testetlenül, férje sértegetései nélkül járkálni.

De ha nem siet azonnal tudatni a hírt Romasával, megteszi az anyósa.

Egyébként nem volt megalázó, hogy ezzel a hírrel ő menjen be elsőként a férjéhez. Ilyen hírrel be lehetett menni bocsánatkérés nélkül is.

Se csoszogással, se köhögéssel, se kopogással nem jelezte jövetelét. Halkan odament, és benyitott.

Már az ajtóban elöntötte a kevert rózsaszín-sárga fény: az alkonypír még beszűrődött a park fáinak csúcsa között, átsütött a verandán és megvilágította a veranda és a hálószoba közötti üvegfalat – itt megállapodott a falak rózsaszínű kárpitján,

visszaverődött a rózsás-aranyos takarókon, és kiemelte a kétszemélyes juharfa ágy bronz oszlopait.

Így még volt elég fény az olvasáshoz. *Ő* egy alacsony, mély fotelben ült, neki háttal. És újságot tartott a kezében. Hallotta az ajtónyitást, meg kellett hallania a lépéseket. De nem fordult meg.

Romannak végig azt kellett kifejeznie, mennyire megsértette itt mindenki, és hogy ő milyen szilárd.

Úgy ült, hogy Irina a fotel fölött csak fekete fejének kopasz tetejét látta.

És ezek a harminchat éves korában mélyen bekúszó kopasz foltok, ez a jól ismert, védtelen fejtető azonnal meglágyították Irinát. És megszabadult attól a tapadós valamitől, ami megakadályozta, hogy továbbmenjen.

Felszabadult léptekkel férje fejének másik oldalára került, és a sötét, fénytől elforduló és ma borotválatlan arcon a sértettség, a bizonytalanság és a felderülésre. való készség vegyes érzését pillantotta meg.

Irina nyugodt hangon bejelentette:

– Minden rendben van, Romasa. A papa megegyezett velük. Azt mondják, biztos a dolog.

És most már szorosan férje foteljéhez lépett, úgy, hogy annak nem volt ideje felállni menhelyéről, Roman pedig megragadta felesége kezét, csókolgatta és el-elfulladva valamit mondott. De a veszekedésről, arról, hogy ő a hibás vagy a felesége, arról nem szólt. Mintha nem is lett volna veszekedés.

És mintha az apja se létezne, Roman nem szólt róla, nem érdeklődött utána, nem indult, hogy köszönetet mondjon neki.

Irina pedig nem merte elárulni, hogyan szidta és fenyegetőzött az apja.

Irina karja a könyöke felett is csupasz volt, és Roman a könyökén lévő gödröcskéket csókolgatta, és még feljebb is az asszony tiszta, rózsaszínű bőrét, amelyen egyetlen pörsenés sem volt. A ruha szoros ujját nem lehetett feljebb tolni. Roman megfordította az asszonyt, a térdére ültette, és fejét a mellére hajtotta.

És Irina ismét felülről nézte a rövid, felálló, de gyenge szálú haj közepén a kopasz helyet. És óvatosan megcsókolta.

Férje élénken, örömmel és sokat beszélt. Irina nem is értette meg azonnal, miről van szó. Roman azt ígérte, hogy Amerika után, ahova ő mint a legjobb, legtevékenyebb, legésszerűbb országba, már régen szeretett volna eljutni, sőt, még Amerika előtt, csak érjen véget a háború, elutaznak oda, ahova az asszony annyira vágyik (amit már régen emlegetett, ő azonban visszautasított és az asszony magába fojtott): Jeruzsálembe, Palesztinába, azután pedig Indiába.

– És hogyan fogjuk megnézni? – kérdezte Irina. – Mint Párizst?

(Az Eiffel-torony tetejére gyorsliften lehetett feljutni. „Ugyan mit látnánk ott?” Roman félt a magasban. „Akkor felmegyek egyedül!” Erre ő is vele ment. Napóleon sírjához? „Minek nekünk Napóleon? Mi oroszok vagyunk, belefáradtunk, amíg elvertük.”)

– Nem, nem, mindent részletesen – ígérte meg Roman, de már felállította a térdéről az asszonyt, már hosszú cigarettáját nyomogatta, és kiment a verandára füstölni, felkapta az összegyűrt tőzsdei híreket is. – Irocska, rendelj valami könnyű vacsorát, mondjuk csirkét, ide, nekünk. Sehova sem megyünk, lefekszünk aludni.

A verandán még volt elég fény, a hálószoba azonban percről percre sötétebb lett, elszürkültek, kihunytak a színek. Irina nem kapcsolta fel a villanyt.

Bement a hálószoba ablak nélküli mélyébe. Kedvetlenül, mintha nehéz vasat emelne, az egyik terjedelmes ágyon sarkánál fogva felhajtotta a homályban színét vesztett takarót. És megállt, ott maradt, kezében a felhajtott, erejét meghaladóan nehéz takaróval...

Milyen függöny, milyen lepel mögött rejtőzik a mindennapi emberi tapasztalat elől, sokak számára egész életükben, az az istenáldása, az a perzselő érzés, amely öregségére hatalmába kerítette az apját, hogy ne féljen se a világ ítéletétől, se Isten büntetésétől, szégyentelenül elmenjen és lefizesse az érseket, hogy feleségül vehesse szerelmét?...

A férje iránti sajnálkozás, amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is múlt. Irina sajnálta egyedül töltött éjszakáját, sőt a mai gyötrő, magányos, de mégiscsak szabad napját is. Ha lehúzza a takarót, egy bányagödör, egy kiszáradt kút tárul fel, amelynek alján éjjeli álmatlanságában hanyatt fekszik összezúzva, és nincs torka, hogy kiáltson, és fönt nincs kötél. És a hős sohasem jön el.

...Roman pedig, aki már néhány órája bambult az újságok fölött, csak most érzett rá, hogy azok mennyire érdekesek és mi az értelmük. Az újságok annyira megváltoztak, mintha életre keltek volna, és lüktetnének a betűk. Még nem volt sötét a verandán, a térképhez ment, kis zászlóit nézegette meg a határ vonalát.

Mióta a Bécsi Kongresszus jóváhagyta a határokat, ezt a porosz csonkot, amelyet mintha csak azért tettek volna oda, hogy levágjuk, szinte észre se vettük: Oroszország azóta nem háborúzott Németországgal... Sőt, hosszabb ideig, vagy százötven évig nem háborúzott... még maga Németország sem létezett... És most itt van a határok és a rendezés próbája.

A Frigyes korabeli régi mondóka szerint pedig az oroszok mindig is megverték a poroszokat!

Mi támadunk, a *mieink* támadnak! A legfelsőbb főparancsnokság közleményei nem tartalmazzák a hadseregek, hadtestek és hadoszlopok számozását, és nem lehetett pontosan tudni, hová kell éppen tenni a kis zászlókat. De azt se lehetett tudni, mi a zászlók jelentése, hány legyen belőlük, azt Roman csak úgy kitalálta, ahogy jónak látta. Tőle függött, hogy elfoglaljon vagy ne foglaljon el még tíz-húsz versztányi területet Poroszországból.

Óvatosan, hogy a térképet el ne szakítsa, odébb szúrta valamennyi zászlót tartó kicsi tűt – kétnapi járással előre.

A hadtestek meneteltek!

10. fejezet

A Második Hadsereg törzsénél. – Szamszonov tábornok nem tud lépést tartani az események menetével. – A seregek felkészületlensége. – Támadás a semmibe. – Viták Zsilinszkijjel. – A szállásmester visszaérkezése a frontparancsnokságról. – Martosz tábornok győzelmének híre. – A gyávaság bélyege. – Az ezredes a nagyhercegtől hozott irattal.

Sötétedett, és Osztrolenkában, a Második Hadsereg törzsének emeletes kőépületében kigyúltak az elektromos lámpák. A kapunál és a főbejáratnál jóvágású őrök álltak, az utcán pedig két katona járőrözött, hol eltűntek a fák árnyékában, hol előbukkantak.

A törzs által irányított hadsereg már egy hete támadta az ellenséget, de nem volt ideges jövés-menés, nem nyargaltak oda-vissza lovasok, nem zörögtek fogatok, nem hangzottak hangos parancsok, nem volt hajsza, kapkodás – estére minden elcsendesedett, és szendergett, mint egész Osztrolenka. És amelyik ablak világított, az világított, amelyik mögött eloltották a lámpákat, az nem világított, és ez is nyugalmat árasztott. A törzshöz nem húztak kábelkötegeket a tábori telefon számára, csak a két állandó városi vezeték lógott le az oszlopról.

A lakóknak nem tiltották meg, hogy a parancsnokság közelében járjanak, és a feketébe, fehérbe és színesbe öltözött lengyel ifjúság ott sétált a járdán. Már sok lengyel fiatalembert behívtak a hadseregbe, a kisasszonykák egymással sétáltak, de olyan is akadt, aki orosz tiszttel andalgott. A forró nap után meleg este volt, kissé fülledt, sok ablak nyitva állt, és a közelből gramofonszó hallatszott.

Fényszóróinak fehér nyalábjaival, zötyögve és pöfögve, a sarok mögül egy autó bukkant elő, végigzörgött az utcán, felkavarta a port, és a tisztelgő őr mellett behajtott a kapun. Nyitott autó volt, egy alacsony, komor vezérőrnagy ült benne.

A törzs körül ismét csend lett. Egy reverendás, kövér tisztelendő ment végig az utcán. Az arra járó pánok mély meghajlással és kalapjukat kinyújtott kezükben tartva üdvözölték; Oroszországban senki sem köszön így az ortodox papoknak.

Feltűnt egy bérkocsi, két tisztet hozott a törzshöz. A tisztek fizettek, leugrottak, bementek.

A rangosabb, egy ezredes, nem találta az előtérben a napos tisztet, s amikor végre ráakadt, egy iratot adott át neki. Kiderült, hogy komoly irat. Az ügyeletes az oldalához szorította a kardját, felszaladt, hogy jelentést tegyen a törzs parancsnokának.

Az csodálkozott, nyugtalan lett, már indult volna, hogy maga fogadja a vendéget, de meggondolta magát, az irodában akarta fogadni, ám ezt is meggondolta, és a nagy testű ember a hadseregparancsnok, Szamszonov tábornok szobája felé sietett.

Szamszonov lovassági tábornok, aki egyenletes katonai pályafutása hosszú évei alatt hol a Doni Hadsereg kinevezett atamánjaként, hol turkesztáni főkormányzóként és a szemirecsjei kozákság atamánjaként szolgált, megszokta, hogy nyugodtan, ésszerűen járjon el, és azt sugalmazta alárendeltjeinek, hogy a Teremtő példája nyomán hat nap alatt elvégezhetik minden dolgukat, és hat éjszaka nyugodtan alhatnak, a hetedik napon pedig értelemszerűen megpihenhetnek. A kapkodó a hetedik napon sem tud megbirkózni a feladatával.

Ám az utóbbi három hétben izgatott mozgással és nem csituló nyugtalansággal volt tele az ötvenöt éves tábornok élete. Nem volt képes megbirkózni a dolgokkal sem hétköznap, sem vasárnap, sőt még a napok is összekeveredtek, tegnap csak estefelé jutott eszébe, hogy a vasárnap telt el. Minden éjjel álmatlanul várta a frontparancsnokság késlekedő rendelkezéseit, és nem a megfelelő időben küldözgette a maga

parancsait. És állandóan zúgott a feje, ami zavarta a gondolkodásban.

Három héttel ezelőtt a legmagasabb helyről jövő parancs visszarendelte Szamszonovot a távoli ázsiai vidék kényelméből, és tüstént a kezdődő európai háború első vonalába küldte. Régen, a japán háború utána Varsói Katonai Körzet törzsparancsnokaként ezen a vidéken szolgált, s e régi beosztás alapján helyezték most ide. Őfelsége bizalma megtisztelő volt, és mint minden szolgálatát, Szamszonov ezt is a legjobban akarta ellátni. Ám nagyon elszokott a dolgoktól, hét éve nem végzett operatív munkát, csak az adminisztrációval foglalkozott, még egy hadtestet sem irányított harci körülmények között, most meg azonnal egy hadsereget bíztak rá.

Már régóta elfelejtett gondolni is a keletporosz hadszíntérre, ezekben az években senki sem ismertette vele az itt vívandó háború terveit, hogy hogyan állították össze azokat, és miképpen változtak. Most táviratilag hívták ide a Krímből, ahol gyógyíttatta magát, és utasították, hogy gyorsan hajtsa végre a tervet, amelyet nem ő készített, sőt át sem gondolta, hogyan kell két orosz hadseregnek, egyiknek keletről a Nyeman felől, a másiknak délről a Narew irányából megtámadni Poroszországot, és halálos harapófogóba szorítani az összes ottani erőket.

Az új parancsnoknak arra lett volna szüksége, hogy elmélyedjen a dolgokban, elrendezze őket, de legelsősorban egyedüllétre lett volna szüksége, hogy magához térjen, értékelje a tervet, a térképek fölött üljön, de semmire sem hagytak neki időt. Arra lett volna szüksége az új parancsnoknak, hogy megismerje a hadseregtörzsét, kik a jó tanácsadók és kik a segítői, ám erre sem volt idő, sőt még a törzset is kapkodva állították össze. Amikor Oranovszkij, a Varsói Katonai Körzet parancsnoka átment az Északnyugati Fronthoz, magával vitte a törzs legjobb beosztottait. Amikor Rennenkampf, a Vilnai Körzet parancsnoka átment az

Első Hadsereghez, szintén magával vitte a több éve ismert törzskarát. A Második Hadsereg törzséhez pedig már Szamszonov érkezése előtt véletlenszerűen, különböző helyekről vezényeltek tiszteket, akik nem is ismerték egymást, nem szoktak össze a munkában. Szamszonov soha nem választotta volna maga mellé sem ezt a mamlasz törzsparancsnokot, sem az epés szállásmestert, de azok előtte érkeztek, és már itt fogadták. Arra is szüksége lett volna az új parancsnoknak, hogy ellátogasson az ezredekhez, legalább a főtiszteket megismerje, megszemlélje a katonákat, megmutassa magát, meggyőződjön, hogy mindnyájan készen állnak-e, és csak akkor kezdjen behatolni az idegen országba, akkor is csak fokozatosan, a hadsereg erejét a harcra tartalékolva, és a tartalékosokat a hadseregbe beolvasztva. Ám ha maga a parancsnok sem készült fel, mit mondjunk akkor a hadtestekről! Csak három hadtest volt varsói, a többit távolról hozták ide. A mozgósítástól számított huszonkilenc napos felkészülés helyett már a tizenötödik napot támadásra jelölték ki, miközben a hátország sem volt felkészülve – ennyire idegesen sietett mindenki Párizst menteni. Egyetlen hadtest sem volt kellőképpen feltöltve, nem ért a helyszínre a hadtesthez rendelt lovasság, a gyalogságot idő előtt kivagonírozták, nem a menetiránynak megfelelő helyen (kivagonírozás után változtatták meg a rendeltetési helyüket, és több ezred hatvanversztányi távolságot is megtett gyalog a vasútvonal mentén), s az egész hadsereget egy Belgiumnál is nagyobb területen szórták szét. Az ellátó részlegeket Szamszonov kivagonírozás közben találta, a hadsereg raktáraiban nem volt hét hadműveleti napra való tartalék, holott ez az előírás, de ami a legfontosabb, nem volt szállítóeszköz, hogy teljes mélységben elszállítsák a holmikat, csak a balszárny számíthatott a vasútra, a többi hadtestnek maradt a fogatos szállítás, de abból sem küldtek eleget; kétlovas szekerek helyett egylovasok voltak városi lovakkal, amelyek nem voltak

hozzászokva az itteni homokhoz, és Isten tudja, kinek a rendelkezésére, az összeköttetési hivatal értesítése szerint a 13. hadtest trénjét Bialystok előtt kivagonírozták, és az feleslegesen a saját kerekein ment, méghozzá homokon, másfélszáz versztányit a határig.

Semmire sem hagytak időt, könyörtelen, rövid határidőket szabtak, jöttek a táviratok, az egész világnak látnia kellett az orosz ezredek félelmetes vonulását – és augusztus 15-én megindultak, 19-én pedig, éppen Urunk színeváltozása napján (ez jó jel) átlépték az orosz határt. De az ellenséget nem találták, és csak mentek nap nap után, mentek a semmiben, pazarlóan hátrahagyva harci egységeket az átkeléseknél, hidaknál és a városokban, mivel a második vonalbeli hadtestek nem értek oda, hogy támogassák az elsőket.

Szamszonovnak a jelleme azt diktálta, hogy bátran és határozottan támadjon, ám nem ész nélkül. Semmiféle harc nem volt, de az utánpótlási övezet zilált állapotát tekintve a haladás üteme veszedelmeket rejtett. Fontos volt, hogy legalább egy-két napra megálljanak, javítsanak az ellátáson, az egységeknek pihenőt adjanak, körülnézzenek és megerősödjenek. És a hadseregtörzs mindennap jelentette a front törzsének: nyolcadik, kilencedik napja menetelünk, negyedik, ötödik napja Poroszországban vagyunk, ahonnan minden készletet kihordtak, a szénakazlakat felégették, a takarmányt és élelmet egyre messzebbre kell szállítani, egyre nehezebben, és nincs mivel, a hadsereg kétszersültkészletének kétharmadát már felélte, a hőségben elgyötört menetoszlopok masíroznak a homokos utakon – a semmibe!

Amikor azonban Zsilinszkij, a front parancsnoka Osztrolenkától száz versztával hátrébb mindezt elolvasta, semmit sem értett meg belőle, semmit sem tett, csak papagáj módjára hajtogatta a magáét:

erélyesen támadni! Csak gyors lábunk biztosíthatja a győzelmet! Az ellenség kisiklik a markunkból!

Voltak határok, amelyekkel kapcsolatban Szamszonov azt sem engedte meg magának, hogy gondolatban áthágja őket. Nem merészelt volna ítéletet alkotni az uralkodócsaládról, következésképpen a legfelsőbb főparancsnokról sem. Oroszország legfőbb érdekeit szintén nem merészelte volna önkényesen értelmezni. A legfelsőbb főparancsnok direktívája megmagyarázta: mivel először nekünk üzentek hadat, Franciaország pedig mint szövetségesünk azonnal támogatott bennünket, szövetségesi kötelezettségeinknél fogva a leghamarabb meg kell támadnunk Kelet-Poroszországot. Ezt a direktívát Szamszonov tábornok nem merte kétségbe vonni. Abban „nyugodt és tervszerű” támadásról volt szó, s ha valami másként történt, azt joggal írhatta a frontparancsnokság számlájára, annál is inkább, mivel ismerte Zsilinszkijt, ezt a gőgös, sárga, száraz és tüskés embert. A frontparancsnokságon hitetlenkedve fogadták – ha ugyan nem nevették ki – Szamszonov távolsági számításait, panaszait pedig gyengeségének tulajdonították. A Zsilinszkijtől érkező szemrehányó és korholó táviratok napról napra perzselték Szamszonovot, és ő már nem talált magában kellő alázatot, hogy megálljon és ne bírálja a történteket. A fölöttes parancsnok makacsságát, melynek folytán nem ismeri el a valóságos helyzetet, miért nevezik *akarat*nak? És az alárendeltnek a valóságról szóló jelentése miért akaratgyengeség?

A front parancsnokának csupán az volt a feladata, hogy a Második Hadsereg lépéseit az Első Hadseregével koordinálja. Ez azonban nagyon kevés egy sok emberből álló törzskar számára, és ez arra késztette Zsilinszkijt, hogy aprólékosan beleavatkozzon a hadseregparancsnokok rendelkezéseibe. Maga a koordináció is csak kerékkötőként működött az első naptól kezdve. A Kelet-Poroszországban tartózkodó

Második Hadsereg sem a front törzskarának közvetítésével, sem pedig helyben nem érzékelte jobb oldali szomszédját. Sőt az utóbbi három napban, amikor a frontparancsok és az egész orosz sajtó az Első Hadsereg Gumbinnennél aratott győzelmét dicsőítette, Szamszonov dél felől menetelő hadtestei az erdőkön és tavakon túl sem érezték Rennenkampf keletről közeledő hadtesteinek támogatását, de még a lovasságáét, az öt lovashadosztályét sem, és nem láttak németet, aki keletről nyugat felé menekült volna. Egész Oroszország Rennenkampf győzelmén ujjongott, csak kelet-poroszországi szomszédja nem nyert semmit ezzel a győzelemmel.

Másképpen is történhetett volna, ha az embereket másképpen osztják be. Zsilinszkij is, Oranovszkij is idegen lelkületű emberek voltak, akik nem tudtak másokat meghallgatni, nem óhajtottak tanácskozni. Az előző években Szamszonov nem került közelebbi kapcsolatba Zsilinszkijjel, csak itt Bialystokban mutatkozott be neki. De már a röpke beszélgetés során, az első percekben rájött, hogy soha semmi értelmes dolog nem fog neki sikerülni ezzel a tábornokkal. Zsilinszkij egyetlen emberi szót nem szólt hozzá mint fegyvertársához. Fennhéjázó hajcsár volt, nem pedig testvér. Kifejezésre juttatta, hogy mindent jobban tud, és nem óhajt tanácskozni az alárendeltjével. A csendes irodában fölöslegesen élesen beszélt, sőt félbeszakította partnerét – valószínűleg megalázónak tartotta, hogy ilyen alacsony beosztást kapott, mindössze egy két hadseregből álló frontot irányít.

Zsilinszkijt csak ezen a tavaszon nevezték ki a Varsói Körzethez, amikor a főparancsnokságról eltávolították, és valahol el kellett helyezni. (Arra gondoltak, hogy visszahozzák Szamszonovot, de letettek róla, mivel nem tud franciául, amire Varsóban szükség van. Most kiderült, hogy hiba volt: ha tavasszal visszatért volna a Varsói Körzethez, már megértette

volna a dolgok lényegét, és a haditerveket is hamarabb megismerte volna.)

A rossz emberek mind támogatják egymást, ebben áll a legfőbb erejük: Zsilinszkijt Szuhomlinov[21] támogatta. De volt Zsilinszkijnek pártfogója magasabb helyen is: Marija Fjodorovna anyacárné udvarában, és ez függetlenséget biztosított neki még a legfelsőbb főparancsnokkal szemben is. S itt már határvonalba ütközött Szamszonov: tovább nem ítélkezhetett.

Nem irigyelte a sikereiket és előrehaladásukat, nem kereste a lehetőséget, hogy közel kerüljön az udvarhoz, de azért egy kis szomorúság rátelepedett a lelkére: vajon ha eljön Oroszország nehéz órája, nem fújja-e el a szél ezeket a csillogó arcátlanokat? Vajon hallatják-e akkor is a hangjukat?

Az nem baj, ha emelkednek a ranglétrán, csak ne rontanák el a dolgokat. Szamszonovnak elég a maga gondja: hogy átvegye, rendbe szedje és irányítsa a Második Hadsereget. De rángatták, és mindent elrontottak! Még a hadsereg hadtestei felett sem rendelkezhetett Szamszonov önállóan: alája rendelték az 1. hadtestet, de nem volt joga mozgatni, alája rendelték a gárdahadtestet – és három nap múlva elvették tőle (méghozzá titokban, Szamszonov még három napig úgy tudta, hogy az az ő parancsa szerint támadásban van, Zsilinszkij nem figyelmeztette a változásra, csak a hadtest parancsnoka jelentette később). Alája rendelték a 23. hadtestet, ugyanakkor egy gyalogos hadosztályt, a Sireliusét, a fronttartalékba osztottak be, egy másik hadosztályt, a Minginét Novogeorgijevszkbe irányították, a hadtesttüzérséget Grodnóba, a hadtestlovasságot a Délnyugati Frontra. Azután észbe kaptak, és Mingin hadosztályát visszaadták Szamszonovnak, és annak most erőltetett menetben kellett beérnie a többi hadtestet.

---

[21] V. A. Szuhomlinov (1848-1926): ekkoriban hadügyminiszter.

Formálisan alája rendelték még a 2. hadtestet, az azonban mélyen bevette magát a tavak közé, és nem lehetett mozgatni. (Szamszonov csak a frontparancsnokságon keresztül küldhetett neki parancsot.) Tegnap pedig jött a távirat: a 2. hadtestet adja át Rennenkampfnak. Időnként hét hadtesttel is rendelkezett Szamszonov, mostanra azonban három és fél maradt neki!

Még ezt is elviselte volna, ha lett volna valami értelme. De éppen értelme nem volt. Bármily későn érkezett is ide Szamszonov, bármily kevés ideje volt is, hogy végiggondolja és megtudja, hogyan vélekedtek itt éveken át Kelet-Poroszországról, amint erre a csonkolt karra nézett a térképen, azonnal rájött, hogy hónaljban kell megragadni, nem pedig könyöknél rágcsálni, ezért a déli, narewi hadseregnek, az övének kell az erősebbnek lennie, nem pedig a keletinek, a Rennenkampfénak.

Ám továbbra sem értettek egyet a frontparancsnoksággal, hogyan is kell értelmezni a Második Hadsereg feladatát, és annak milyen irányban kell támadnia. Ha akkor sem értették egymást, amikor szemben ültek az asztalnál, hogyan érthetnék táviratok segítségével? Ahogy az ördögöt sem lehet vasvillával eltalálni, ugyanúgy nem lehetett felfogni Zsilinszkij tervét sem, amely szerint a németek Rennenkampf felé fognak nyomulni, egészen közel, keletre, a Mazuri-tavakhoz, és megvárják, hogy hátulról Szamszonov bekerítse őket; így aztán Szamszonov számára az északkeleti irány a legmegfelelőbb, rézsútosan. És Zsilinszkij az egész Második Hadsereget a megfelelő helytől jobbra vagoníroztatta ki és összpontosította, csak azután tolta el fokozatosan balra, vagyis széthúzta. Pedig csak a térképre kellett nézni, azonnal látható volt, hogy a hadseregnek ettől *jóval balra* kellene felfejlődnie, a Novogeorgijevszk-Mlawa vasútvonalnál, mivel ez az egyetlen vasútvonal a támadás körzetében, miközben a németeknek több

tucatnyi is rendelkezésére áll. Hogy lehetett az egyetlen vasútvonalat a szárny mögött hagyni, és az egész hadsereget az úttalan, homokos és mocsaras területre hajszolni?

Miután saját tervével elkésett, Szamszonov küldött egy ellenfeljegyzést, hogy rézsút kell ugyan támadni, de nem a rossz irányban, amelyet Zsilinszkij és Oranovszkij megjelölt, nem északkelet felé, hanem északnyugati irányban: nem kell fölöslegesen egyesülni Rennenkampffal, hanem sietni kell feltartóztatni a németeket, hogy ne tudjanak a Visztulán átkelni.

Ebből már semmiképpen sem lehetett engedni, különben teljesen hülyének tarthatná magát, madzagon rángatott bábunak. Zsilinszkij naponta küldte a direktíváit: rézsút jobbra! Szamszonov naponta kérte: rézsút balra! És anélkül, hogy a jobbszárnyát bevonta volna, szép csendben elkezdett bal felé kanyarodni: parancsaiban minden hadtestnek és hadosztálynak két-három faluval balra jelölte ki a helyét. És amikor már átlépték a német határt, és sem az első, sem a második, sem a harmadik napon nem találtak semmiféle németet, egyetlen lövést sem hallottak, és nem adtak le, Zsilinszkijnek még mindig csak a saját ostobasága lebegett a szeme előtt: hogy a németek megállnak Rennenkampffal szemben, és hátulról várják a támadást, hogy a Mazuri-tavaknál csoportosulnak egy végzetes zugban, a Rennenkampf és Szamszonov között ferdén húzódó, szűk helyen, és türelmesen várják, hogy zsákba vonják őket. Szamszonov végleg meggyőződött róla, hogy Zsilinszkij a semmibe hajszolja őt, a németek kicsúsznak a harapófogóból, nyugat felé özönlenek, és az egyetlen reményt a harapófogó szélesebbre nyitása jelentené.

Így aztán amennyire csak tudta, bal felé fordította a harapófogó bal pofáját, Zsilinszkij pedig nem hagyta jóvá, egyre a jobb pofába kapaszkodott, és minden erejük erre a huzakodásra ment el; a hadtestek pedig csak vonultak, a tábornokok vitája rángatta őket,

cikcakkosabbá tette útjukat, koptak a talpak a hibás iránymeghatározás miatt. Ezeket a katonatalpakon megtett versztákat Szamszonov valósággal a saját lábán érezte, égették, feltörték, és a bakancs felső része elvált a talpától, és ő képtelen volt ellenállás nélkül teljesíteni a frontparancsnokság őrült utasításait.

Ráadásul a vita következtében a front legyezőszerűen szétterült, három és fél hadtest jutott hetvenversztányi területre, Zsilinszkij ezt is nehezményezte, s a legbosszantóbb az volt, hogy ez egyszer neki volt igaza.

Szamszonov számára az lett volna a legnyugalmasabb megoldás, ha teljesíti a parancsot, ahogyan azt kapta. És ha a parancs teljesen értelmetlen? Ha az nyilvánvalóan kárt okoz a hazának?

Nem adtak neki egész hadseregnek szóló feladatot, hogy aztán a megoldás formáját ő szabja meg, nem, magát a formát is az utolsó pontig meghatározták, a legkisebb eltérésért is piszkálták. A hadseregparancsnoknak semmi szabadsága nem maradt, olyan volt, mint egy megbéklyózott ló.

Hogy valamiképpen véget vessen a távirati félreértéseknek, Szamszonov utolsó reménységként elküldte Zsilinszkijhez Filimonovot, a szállásmesterét, hogy személyesen próbáljon szót érteni, engedélyt kérni, hogy legalább kitérők nélkül, egyenesen északnak, a Balti-tenger irányában támadjon. És határozottan kérje továbbá, hogy teljes joggal rendelkezhessen a balszárnyi, 1. tartalék hadtesttel, amelynek mozgatását nem engedélyezték. (És a rá vonatkozó parancsokat Szamszonov késve kapta meg.)

Ám miközben a szállásmester úton volt, a távírókészülékek lekopogtak még két direktívát Zsilinszkijtől, a tegnapit meg a mait. A tegnapiban ugyanaz állt: az 1. hadtestet ne mozdítsa el a helyéről, a másik három és féllel, a szárnyakat biztosítva (csak

próbálnád meg, te kurafi) energikusan támadjon, méghozzá úgy, hogy legkésőbb augusztus 25-re foglalja el a... Ez már nem is egyszerűen azt jelentette, hogy Rennenkampffal érintkezzen, amennyiben az valóban üldözi a németeket, hanem hogy vegye át tőle az elfoglalt várost. A törzs ostoba ötlete, hogy ki kell szorítani a németeket, nem pedig bekeríteni. És piszkálta Zsilinszkij Szamszonovot, hogy lassan halad, nem elég gyorsak a parancsai, határozatlanul cselekszik, az ellenség jelentéktelen utóvédjei vannak előtte, a menekülő főcsapatokat pedig nem képes utolérni.

Hát ez az egy biztos: német nincs Szamszonov előtt (a tegnapi napig nem volt). De hol van? – ez a fő kérdés. Ha nem tapogatta ki, nem nézte meg, nem küldött ki lovas felderítőket, nem ejtett egyetlen foglyot sem, akkor honnan tudja, hol a német? A hadsereg-parancsnokság legalább becsületesen beismerte, hogy nem tudja, a frontparancsnokság viszont azt bizonygatta, hogy tudja.

Filimonov személyesen tett jelentése sem tisztázott semmit, mert visszaérkezése előtt egy órával megjött a frontparancsnokság mai, augusztus 24-i direktívája: „Már korábban is felhívtam a figyelmét, és most is nagyon rosszallom, hogy széthúzza a frontot, és az önnek adott direktíva ellenére szétszórja a hadtesteket."

Ezeket a táviratilag küldött direktívákat természetesen Oranovszkij írta, az ökörszemű, lógó bajszú, felfújt, puccos szépfiú. Ő összeállította, Zsilinszkij meg aláírta, így szolgáltak ketten nagy egyetértésben.

„Nagyon rosszallom!" Nagyon rosszallották Szamszonovnak azt az igyekezetét, hogy legalább a balszárnyával elkapja és feltartóztassa a németeket. Amellett kardoskodtak, hogy Szamszonov engedje ki az összes németet sértetlenül.

Filimonov vezérőrnagy visszaérkezett a parancsnok autóján, és egy percet sem vesztegetett, meg sem mosakodott (csupán azt ellenőrizte, hogy a vacsorához biztosan lesz-e hússal töltött tészta), kikerülte a törzsparancsnokot (akit nem tartott igazi katonának) és bekopogtatott Szamszonov szobájába. Amikor a „szabad” válaszra belépett, és a parancsnokot csizma nélkül a díványon meglátta, Filimonov kihúzta magát és tisztelgett, de csak röviden, nem teljesen előírásszerűen. Jelentés helyett csak annyit mondott:

– Megjöttem, Alekszandr Vasziljics.

Komoran, fáradtan mondta. Állt egy kicsit, kivárt, majd leült.

Szenvedett alacsony termete miatt, ami gátolta a karrierjében. Amikor tehette, mindig leült és megfogta a vállzsinórját. Mindig igyekezett jelentőségteljesen viselkedni, de sokat veszített azáltal, hogy kopaszra volt nyírva, mint egy egyszerű katona.

A parancsnok pedig feküdt, mert elgyötrődött. Lefeküdt, mert bármennyit állt is nehéz csizmájában, bármennyit toporgott, csapatainak attól nem lett könnyebb, és nem mentek gyorsabban a dolgok. Feküdt hát a hátán zubbony nélkül, kezét a feje alá tette, a lábát meg a henger alakú díványpárnán nyugtatta. Magas homloka, kerek arca, amelyen a megszokott, méltóságteljes tábornoki kifejezés ült, és amelyet egyharmadáig még nem egészen ősz szakáll és bajusz takart, soha nem torzult el, soha nem mutatott ingerültséget, elégedetlenséget. Szamszonov most nagy, nyugodt szemével a belépőre nézett, de nem kelt fel. Mintha nem nagyon érdekelné, mivel is jött vissza Filimonov.

Pedig nagyon érdekelte! De a Filimonov árnyalatokban nem túl gazdag hangján, ereszkedő hanglejtéssel kimondott három szó: „megjöttem, Alekszandr Vasziljics”, már mindent elárult.

És a parancsnok zúgó fejjel – ezt azonban rajta kívül senki sem hallotta – továbbra is a stukkós mennyezetet nézte. Domború homloka továbbra is teljesen nyugodt és sima maradt, egyetlen ránc sem jelent meg rajta, mindig tágra nyitott szeme meg se rebbent, nem húzódott össze, arcán nem futott át grimasz, telt szájára nyugodtan borult a bajusz, de belsejét a bizonytalanság, védtelenség érzése töltötte el, amit senkinek sem vallhatott be, és ez megrémítette. Egyetlen gondolatot sem tudott végiggondolni, ahogyan egy egészséges fejben meg kell érniük a határozott gondolatoknak, egyetlen, a távíró szalagján továbbított döntés sem tudott teljesen kiformálódni előzetesen. Harmincnyolc évi szolgálata alatt, a török hadjárat idején vezényelt fél huszárszázadától kezdve, Szamszonov sohasem érezte azt, hogy ő nem résztvevője, csupán szemlélője az eseményeknek, azok csak mennek a maguk útján.

Filimonov mindezt észrevette. Ha *ő* lenne a parancsnok, ő másképpen beszélne Zsilinszkijjel. És a hadtestparancsnokokkal sem lenne ilyen szigorú. De neki nem adatott hatalom. S mivel nyakát nagyon szorította a kemény gallér, ujjaival dobolni kezdett a vállbojtján, és a heverő parancsnokot nézte.

Filimonov azonban nem tudta, mi történt itt, miközben ő úton volt. A menekülő ellenséget végre utolérték! Még tegnap ütköztek meg vele, a híre ma jutott el ide. Szamszonovnak különös megelégedésére szolgált, hogy éppen a *balszárnyukkal*, a központi hadtestek közül a 15.-kel, a *bal oldalival*, és *balra* fordulva vették fel a harcot! És sikeres harcot vívtak! És tovább szorították hátra a németeket!

A győzelemre mindössze egy órája derült fény Martosz tábornok jelentése alapján, a sürgős hírt egy fiatal, bekötözött fejű tiszt hozta – így bizonyosodott be első alkalommal, hogy Szamszonovnak van igaza, hogy a néma pusztaságban ő ítélte meg helyesen a németek hollétét. Egy órával ezelőtt Zsilinszkij megszégyenítő

direktívájára válaszul, és bosszúból, Szamszonov elküldte neki a győzelemről szóló jelentést. A jelentésbe szóról szóra belefoglalta Martosz jelentéséből azt a dicsőséges tettet, amelyet a Csernyigovi Ezred vitt véghez: amikor meglátta a visszavonuló egységeket, Alekszejev ezredparancsnok kibontott lobogóval szuronyrohamra vezette a zászlóőr félszázadot. Rövid időn belül elesett. A zászló körül kézitusa alakult ki, de német kéz nem érintette. A zászlóvivő háromszor megsebesült, a lobogó a főhadnagyhoz került, akit szintén megöltek. Éjjel a csernyigoviak elvergődtek a senkiföldjére, kimentették a zászlót, a György-keresztet és a sebesült zászlótartót. Az átlőtt zászló most egy kozák pikához van erősítve.

Ennek a jelentésnek az elküldése után húzta le a csizmáját Szamszonov, és feküdt le a díványra. Még egyáltalán semmi sem lett könnyebb, de csak megkerült a német, méghozzá balról! És a frontparancsnokság megszégyenült!

Ezért feküdt Szamszonov sima homlokkal, nyugodt tekintetét a mennyezetre szegezve, és nem akart részletes híreket hallani a frontparancsnokságról, hanem ráérősen mondta a magáét.

De meg kellett ismernie a hozott híreket is! És a parancsnokot nem kímélve, a kifejezéseket nem enyhítve, Filimonov mondta, mintha forró parazsat szórna lapáttal. Zsilinszkij megparancsolta, hogy szó szerint adja át: „Szó sem lehet semmiféle pihenőről! A hadserege így is lassabban halad, mint én elvártam. És ellenséget látni ott, ahol az nincs, egyenlő a gyávasággal, márpedig én a gyávaságot nem engedélyezem Szamszonov tábornoknak!”

És Szamszonov nagy orrát, nyugodt arcát a bajuszától az őszülő halántékáig, egészen a rövid fekete haja széléig pír borította el. És a padlóra tette a lábát. És úgy nézett szállásmesterére, mint aki megsebesült. Az elkáromkodta magát, szidni kezdte az

Élő holttestet[22], ahogyan a tisztek csúfolták Zsilinszkijt. Szamszonov azonban nem káromkodott, levegőt sem kapott, mivel az izgalmi állapot asztmás rohamot váltott ki.

Sebét az okozta, hogy míg a szép időkben egy ilyenért párbajra hívták ki az illetőt, ez sajnos elmúlt, most alárendeltsége folytán panaszt sem tehet, és nem is igazolhatja magát. A fiatalkorától kezdve lovas katona, aki megtapasztalta a török szablyát, a japán golyót, csak a harcmezőn tanúsított újabb és kétszeres bátorsággal válaszolhat a sértegetőnek. Szégyenletes volt meghajolni előtte, de meg kellett hajolnia.

A megsebzett, bíborvörös Szamszonov hangosan szedte a levegőt, és lábával nem talált bele a papucsába.

Ekkor belépett Posztovszkij törzsparancsnok, a kinézetre nagy testű (de nem nagyobb, mint Szamszonov), jellegtelen, határozatlan, ám igyekvő vezérőrnagy, aki sohasem vett részt egyetlen háborúban sem. Hosszú évekig törzseknél szolgált, a törzseknél, egyre csak a törzseknél, és többnyire különleges megbízatásokat teljesített, és már nyolc éve tábornoki rangban. Posztovszkij a sérthetetlen szolgálati szabályzatot tekintette a legfőbb értéknek, no meg hogy a direktívák, rendelkezések és jelentések idejében érkezzenek és elmenjenek. Csak két nagy hajt ismert a katonai szolgálatban: ha nem küldik el a megfelelő iratot és a helytelen konfrontációt egy befolyásos személlyel.

Görnyedten közelebb lépett, nem a parancsnok izzadt homlokát nézte, hanem inkább annak csizma nélküli lábát, és tiszteletteljesen jelentette:

– Alekszandr Vasziljics! Egy ezredes érkezett a főhadiszállásról, a nagyhercegtől hozott egy iratot.

[22] Célzás Tolsztoj drámájára.

Szamszonov felocsúdott és megértette. Ejha! Újabb baj! – már a nagyherceg fülét is telesugdosták? Miközben ő itt Zsilinszkijjel… most már maga a nagyherceg is?

– Mit tartalmaz az irat?

– Az irat az ezredesnél van, én nem olvastam el. Nem tudtam, milyen szinten kell fogadni.

– El kellett volna venni, és elolvasni.

A parancsnok komoran Filimonovra tekintett.

Filimonov érezte, hogy a töltött tésztából hosszú időre semmi sem lesz, elmulasztotta elkérni, mielőtt a parancsnokhoz jött.

Szamszonov a csizmájáért és a zubbonyáért kiáltott.

11. fejezet

Vorotincev látogatása Szamszonovnál. – A Második Hadsereg problémái. – Ki rendelkezik Artamonov hadteste fölött? – Vorotincev odamegy. – A kódolatlan szikratáviratok. – A vacsora.

Szamszonov semmi jót és értelmeset nem várt ettől a főparancsnokságról érkezett ezredestől; még egy vezérkari *momentum*: azért küldték, hogy sugalmazza neki, milyen irányban helyes támadni. Szamszonov előre tudta, hogy a küldött nem fog tetszeni neki, mert egy rendes tiszt valamelyik egységnél szolgál, nem pedig egyik törzstől a másikhoz vándorol.

Ám, amikor a küldött belépett a parancsnok irodájába, ahova mindnyájan átmentek, nem alázatosan, de nem is fölényesen jelentkezett, a szabályzat előírásait – igaz, hogy lazán és tetszelgés nélkül – betartva tett néhány lépést a szoba üres közepén, Szamszonov szándéka ellenére megállapította, hogy ebben a negyven év körüli tisztben semmi kellemetlen nincs. És felállt a nagy asztal mellől, ahova a tekintély kedvéért ült.

– Vorotincev vezérkari ezredes! A főparancsnokságról. Levelet hoztam kegyelmes uramnak.

Vorotincev szenvelgés nélkül, könnyedén előhúzta térképtáskájából a papírt és átadta annak, aki át akarta venni.

Posztovszkij óvakodva vette át.

– Miről szól? – kérdezte Szamszonov.

Egyre fesztelenebbül, egyre nyíltabban a parancsnok szemébe nézve szintén világos szemével, Vorotincev azt mondta:

– A nagyherceget nyugtalanítja, hogy nagyon kevés hírrel rendelkezik az ön hadseregének mozgásáról.

És a legfelsőbb főparancsnok ezért egy tisztet küldött a hadseregtörzshöz, a frontparancsnokságot megkerülve? Egy újonc ezt még hízelgőnek is érezhette volna. Szamszonov nehezen forgó nyelvvel válaszolta:

– Úgy gondoltam, több bizalmat érdemlek a nagyhercegtől.

– Biztosíthatom – vágott közbe az újonnan érkezett ezredes –, a nagyherceg bizalma egyáltalán nem ingott meg. De az nem lehet, hogy a főparancsnokság ilyen keveset tudjon a harctéri események menetéről. Velem egyidejűleg Rennenkampf tábornokhoz is elküldték Kotzebue ezredest. Az Első Hadsereg parancsnoksága a gombinneni csatáról is csak akkor adott jelentést, amikor az egész csatának már régen vége volt.

Valamit nem mondott ki az ezredes. De oly nyilvánvalóan, olyan egyértelműen nézett, mintha várakozásának megfelelően itt is eltitkolták volna a szinte már elnyert győzelmet.

Győzelem volt is. Szamszonov el is mondhatta volna. Ez azonban szerénytelenség lenne, a főparancsnok küldötte nem a győzelem híréért érkezett. Azért jött, hogy menetközben kijavítsa az ő hibáit, kioktassa, szemrehányást tegyen. lehetetlen tizenöt perc alatt megértetni vele az egész bonyolult helyzetet, amely minden hadtest körül, az egész hadsereg körül kialakult, és a parancsnokot nyomasztotta. Hasztalan beszélgetést kezdeményezni is. Hasznosabb lenne elmenni vacsorázni, amint azt az ezredesre féltékeny Filimonov javasolta.

Azért a fáradt Szamszonov udvariasan megkérdezte:

– Tulajdonképpen mi érdekli?

A vendégnek azonban gyors és mindent látó szeme volt. Pillantása befogta a szobát, ahol minden olyan jól el volt rendezve, mintha a Második Hadsereg törzsének az egész háború folyamán itt kellene tartózkodnia, fel tudta mérni a két tábornokot is, akiknek a hadsereg koncentrált eszét kellett volna megtestesíteniük: a törzsparancsnokot és a szállásmestert (megmaradt az ósdi hagyomány, hogy az agytrösztöt szállásmesterségnek nevezték – ez mutatta, mennyire nem törődnek vele), aztán megint Szamszonovra tekintett, mennyi ideig bírja ki, hogy ne nézzen beszélgetőpartnerére, és máris az ablak nélküli fal felé köhintett, amelyet teljes egészében Kelet-Poroszország darabokból összeragasztott nagy léptékű térképe borított: ez nagyon vonzotta. Az ezredes tekintete ide-oda járt a térképen, de nem mint egy kíváncsi idegené, hanem súlyos gondban, ahogy Szamszonov szokta nézni.

És akkor az egész izgatott gyötrődésen át, hogy valami nagyon fontosat elszalaszt, a parancsnokban felvillant, hogy Isten küldött ide neki egy éppen olyan embert, amilyen a törzsénél nincsen.

És Szamszonov egy lépést tett a térkép felé.

Vorotincev is tett két könnyed lépést.

Mellén a György-kereszt tiszti fokozata és a vezérkari akadémia jelvénye díszlett, tábori körülmények között nem viselt mást. Vorotincev, Vorotincev?... próbált visszaemlékezni a névre Szamszonov, nem sokan vannak Oroszországban, akik vezérkari akadémiát végeztek, de a fiatalabb évjáratokat rosszul ismerte.

A telt és kissé pocakos Szamszonov közelebb lépett a térképhez. A szoba szabad terében fel lehetett mérni, hogy alakja nem vész el egy hadosztály előtt sem. Nyugodt tömörség jellemezte. A hangja is kellemes és erős.

A zömök, de feszes és könnyed Vorotincev szintén odalépett.

És most ott álltak a térkép előtt, jóval előrébb, mint Posztovszkij és Filimonov, és háttal nekik. A hasuk magasságában, az Osztrolenka névbe a Második Hadsereg törzsének nagyobb, ünnepélyes, egyszer sem hajtogatott, gyűretlen zászlója volt betűzve. A válluknál magasabban, a szemük szintjén öt darab, a hadtesteket jelző, háromszínű zászlócska volt: négy a sajátjaikat mutatta, egy pedig, a bal oldali, a főparancsnok tartalékát. Még feljebb pedig, föl kellett emelni a kezet, ha odébb akarták helyezni a zászlókat, gombostűkön vörös selyemzsinór haladt végig, amely elvileg a front aznapi helyzetét tükrözte.

Feljebb a fekete német zászlók hiányoztak. Ott csend honolt. A zöld, erdős térségek között sok tó mélykékje villogott, ilyen térképen az is érzékelhető, hogy vízzel telítettek. Ellenség pedig nem volt. Szamszonov előrenyújtotta a kezét, és tenyerével a falnak támaszkodott. Szerette a nagy térképeket. Azt mondta, olyan térképeknél, amelyeken nehezebb berajzolni a nyilakat, az embernek gyakrabban eszébe jut, milyen nehéz a katonáknak a nyíllal jelzett távolságot megtenni.

Sietett, hogy legfontosabb mondanivalójához érjen: azonnal ellenőrizni akarta, vajon a Zsilinszkijjel folytatott viszálykodásában ellenségre vagy együttérzőre talál-e a vendégben. Csak e mély viszálynak az alapján lehet tisztázni, baráttal beszél-e, ahogyan azt annak szeme ígérte.

És reménykedve kezdte magyarázni, miközben tekintetével többször ellenőrizte az ezredest, miért kell északnyugat felé támadni, és hogyan erőlteti őt Zsilinszkij északkelet felé, ezért aztán a végeredmény: észak és a legyező. Részletesen magyarázott, mintha magának a nagyhercegnek jelentene – hiszen holnap-holnapután Vorotincev jelent is neki.

Szamszonov lassan beszélt, és nem tért át a következő gondolatra, míg az előzőt alaposan ki nem fejtette. És csakúgy, mint más tábornokok, ő sem szerette, ha félbeszakítják.

Vorotincev nem is szakította félbe. Rövid, sötétszőke szakállal keretezett tiszta, hosszúkás arcán nem látszott ellenkezés. Csak gyorsan mozgó világos szeme nem szegeződött eléggé Szamszonovra, és a térképen nem haladt együtt a tábornok ujjával.

Hátulról közelebb jött és tiszteletteljesen ott állt Posztovszkij, de nem avatkozott bele a beszélgetésbe. Filimonov kissé távolabb rosszallóan nyikorgatta a székét.

Szamszonov azt mondta, az Északnyugati Front felderítői szerint a lakosság elmondása alapján az ellenség menekül az Első Hadsereg elől…

Az ezredes mintha a fejét ingatta volna. Mintha zavart bűntudat jelent volna meg az arcán. És nem közvetlenül Szamszonovnak, hanem még mindig hunyorogva, a néma térképnek mondta, szinte lehelte:

– Kegyelmes uram, ne legyünk ebben olyan biztosak. És mit mond az ön hadseregének felderítése?

Szamszonovnak a szívébe szúrt. Várta ő, hogy nem lesz ennek jó vége, hát itt is van!

– Nálunk… mit is mondjak? – válaszolta kedvetlenül, mintegy panaszosan. – Nálunk Kljujev 13. hadteste mind ez ideig nem rendelkezik kozák ezreddel. A lovashadosztályok pedig feladataiknak megfelelően a szárnyakon vannak. Így aztán nincs kivel felderítést végezni. És hogy biztosabban átkaroljuk az ellenséget, a központi 13. és 15. hadtesttel nem támadhatunk ennél jobbra, mint itt, Allensteintől északra. Itt már nincs túl messze a Balti-tenger, az út nagy részét már megtettük.

Ugyanolyan halkan, mintha Posztovszkij előtt titkolózna, Vorotincev megkérdezte:

– És mennyit tettek meg? A felfejlődés helyétől számítva.

– Hát… volt, aki százötven versztát, volt, aki száznyolcvanat…

– És… még kitérőket is?

– Igen, mert a frontparancsnokság ráncigált.

– És itt – Vorotincev végighúzta ujját a térkép alján –, a német határig, az egészet gyalog?…

Nem illett volna ilyen szemtelenül vallatni a hadseregparancsnokot, de a szeme nem arcátlanul, hanem szinte a bűnrészes kifejezésével állapodott meg Szamszonovon. Neki csak jóvá kellett hagynia:

– Gyalog. Ezen a vidéken nincs vasút…

– Tíz nap – számolta ki Vorotincev. – És pihenő?

Könnyed kérdéseivel az elevenjébe talált. Annál jobb, ha mindent ért.

– Egyetlen egy se! Zsilinszkij nem engedi. Én kérem. Könyörgök!…

Pjotr Ivanics, hozza ide a jelentéseinket!

Posztovszkij fejet hajtott, és gyorsan kiment. Filimonov, mintha észbe kapna, hogy Posztovszkij nem találja meg nélküle a papírokat, felugrott, és kemény léptekkel, elégedetlenül ő is kiment.

– Megállni, pihenni, most ez a legszükségesebb számomra! – (Nagy szerencse, hogy valaki a főhadiszállásról végre megérti, mert rendszerint csak hajtják az embert.) – Másrészt viszont… az is igaz, hogy az ellenséget sem szabad elszalasztani. A front hajszol bennünket, hogy a németek ne keljenek át a Visztulán. Ha megállunk, elengedjük őket. A mi sasmadaraink…

„Ne keljenek át a Visztulán” – ez nem hatott Vorotincevre. Nem reagált rá.

A hadművelet tervét ismeri az ezredes?

Ismeri, ismeri… (Vorotincev bólintott, de nem valami nagy örömmel.) Át kell karolni a németeket mindkét felől, és megakadályozni, hogy akár a Visztulához, akár Königsberghez kijussanak. A tervet mindketten ismerték, de most minden kérdés újnak, ellenőrizetlennek hatott.

– Nekem – nevette el magát Szamszonov – egy saját tervem is volt, csak elkésve alakult ki.

– Milyen terve? – figyelt fel az ezredes.

– A következő, ha meghallgatná. – Nem volt elég a térkép. A tábornok balra lépett, két nagy kezét a fal aljára helyezte, és felfelé húzta a festett felületen:

– A két hadseregünket párhuzamosan, a Visztula két partján kellene elindítani. Akkor vállvetve haladnánk, és a német nem venné hasznát a sűrű porosz úthálózatnak, és gyorsan el kellene takarodnia Poroszországból. Az ezredesnek felderült a tekintete, élénken nézte a tábornokot. Úgy tűnt, átgondolta Szamszonov tervét.

– Nagyon jó! Merész terv! – De feszült lett, elgondolkozott: – Soha nem engedélyeznék: Vilna és Riga védelem nélkül maradna.

– Nem engedélyeznék – sóhajtott Szamszonov.

– Meg aztán – most már az ezredes nem tudta abbahagyni – magunk másszunk be a lengyel zsák fenekére? És ott majd agyoncsapjanak? A hátország meg nyitott? Hát, nagyon határozottan kellene cselekedni!

– Nem is terjesztettem fel – legyintett Szamszonov. – Csak az *irányra* tettem javaslatot. A főparancsnoknak címezve, augusztus 11-én. De – nem válaszoltak. Nem tudná kideríteni, miért?

– Megtudom! Feltétlenül.

Egyre könnyebben ment a beszélgetés. Pedig a vendég még nem is tudta a legfontosabbat: az

ellenséget megtalálták! Tegnap. És hol? A bal oldalon! Itt van Orlau, itt ni! Két hadosztálynyi erővel. A mi Martoszunk (Szamszonov megigazította a térképen a 15. hadtestet jelző zászlót, amely anélkül is szilárdan állt) nem veszítette el a fejét, menetből felfejlődött, és csatát vívott. Heves csatát, a németeknek megerősített állásaik voltak, az egész csatatér tele holttestekkel, a mieink közül vagy két és fél ezren hulltak el. De győztünk! Nehéz ágyúkat és tarackokat zsákmányoltunk. És a németek ma reggel elvonultak.

– Gratulálok! – Az ezredes öröme nem volt teljes. – Éppen erre van szükség! Megtalálták az ellenséget! Melyik hadtestet?

– A Scholtzét.

– A Scholtzét? És üldözőbe vették?

– Hogyan tették volna? – sóhajtott Szamszonov. – Magukat is alig vonszolják.

Itt helyénvaló volt elmesélni a csernyigovi ezredzászló esetét a György-kereszttel, amelyet 1812-ért és Szevasztopolért kaptak. Alekszejev ezredparancsnok a kibontott zászlóval... A rúd körül halálos kimenetelű csata... A György-keresztet puskazávárral verték le, hason fekve... Most egy kozák pikához van szegelve.

Szamszonov élénken maga előtt látta a jelenetet, és amikor elmondta, izgult: érezte, mennyire becsületes és egyszerű ez a harci eset. Vorotincev pedig nem csodálkozott, sőt bólintott is néhányszor, mintha ismerné, régóta ismerné az esetet, most pedig csak együttérzését juttatja kifejezésre.

– Ú-úgy. – Ismét a térképet nézte. – Tehát a bal oldalon. Tehát megtalálták az ellenséget, s most már nem menekülhet?

– Ezt magyarázom – fortyogott Szamszonov –, ha az ellenséget a bal oldalon találtuk meg, ha az bal felé halad, és ezt egy gyerek is látja, akkor miért az a

parancs, hogy Blagovescsenszkij hadteste őrizze a területet a tavakig, és holnap vegye be Bischofsburgot? Itt ni! Csak hogy Zsilinszkijt megnyugtassuk, elkülönítettük a hadtestet és jobb felé küldjük... Hogy ebből mi lesz... Ott biztosítunk, itt biztosítunk, és támadni ki fog?

– A bal oldalon találták az ellenséget – támadjanak balra! – tanácsolta határozottan Vorotincev. – De hátha az a két hadosztály is csak védő csapat, nem kellene kifürkészni őket?

– Ugyan mivel támadjak? Két és fél hadtesttel?

– Fél hadtesttel?

– Hát, csak Kljujev és Martosz van. A 23. hadtestet szétzilálták, Kondratovics pedig még mindig csak gyűjtögeti az egységeit.

Ezalatt Vorotincev ruganyosan leguggolt, széttárta két ujját és durva körzőként befogta a méretarányt, aztán felállt és széttárt ujjaival a hasától a szeme felé haladt, Osztrolenka irányából a hadtestek felé. Mintha a maga számára csinálná, csak úgy, nem hatáskeltően, nem kioktatásként – Szamszonov azonban elhallgatott, és szemével követte az ezredes mozdulatait.

És elvörösödött.

Pontosan hat arasznyi távolság mutatkozott Osztrolenka és a 13. hadtest között.

Nem, ez nem kioktatás! Vorotincev nem diadalmasan, nem fölényesen vetette tekintetét a parancsnokra, hanem bánatosan – nem tett szemrehányást! Meg szerette volna érteni, miért. Miért nem siet a hadtestek után?

– Itt... jó az összeköttetés Bialystokkal – mondta Szamszonov. – Hiszen állandóan folyik a vita. Meg kell érteni a dolgokat... – mondta Szamszonov. – Innen könnyebb utánpótlást oda küldeni – mondta Szamszonov.

De érezte, hogy arcát és homlokát egyre jobban elönti a vér. A Zsilinszkij által jogtalanul és aljas módon odavetett „gyávát” a főhadiszállás ezredese most joggal gondolhatja igaznak.

Ez hogyan történhetett meg? A parancsnok nem is értette. Ezt az egyszerű mérést, ezt a hatnapnyi menetet miért nem mérte ő ki a saját ujjaival? Hisz egyből látható!... Isten látja lelkét, ő nem hibás! Egyáltalán nem félt volna a hadtestekkel tartani. Őt agyonszekírozták, megszédítették, az események gyorsabban pörögtek, mint ahogy azt az agy fel tudja dolgozni, ez az egész zagyvaság éjjel-nappal a karmaiban tartotta...

A hadtestek pedig mentek, egyre mentek.

És elmentek.

Vorotincev nem fogadta el a választ, tekintete továbbra is a parancsnokot perzselte.

Szamszonov arcának alsó része, Vorotincev most jól megnézte, a bajusza és a szakálla olyan volt, mint az uralkodóé, az uralkodót utánozta, és ugyanúgy rejtve volt látszólag nyugodt, ám egyáltalán nem magabiztos szája is. Föntebb minden nagyobb volt – az orra, a szeme, de különösen a homloka. És őszült. És mintha az egész örök nyugalomba dermedt volna. De a mozdulatlanság alatt nyugtalanság pislákolt.

És a parancsnokból kitört:

– Igen, magam ellen beszélek... A front parancsa: a hadseregtörzs helyét a lehető legritkábban kell változtatni és csakis engedéllyel! Vitatkozhat velük az ember.

– És hogyan érintkezik a hadtestekkel?

Az ezredes mindent elkövetett, hogy a kérdés ne ellenőrzésként hangozzék, hanem baráti legyen. Szamszonov azonban elborult.

– Rosszul. Lovas összekötőink vannak, a sürgős küldemény alig jut el huszonnégy óra alatt a címzetthez. A homok mély, az autó belesüllyedne.

Ez az ezredes természetesen magát tartja a legokosabbnak itt is, meg a főhadiszálláson is. És nyilván azt gondolja, bezzeg ha őt tennék meg parancsnoknak! Soha nem fogja megérteni, és elképzelni sem tudja: az embert úgy megkavarhatják, hogy ezt a hatnapi menetkülönbséget ideje sincs észrevenni.

– És a repülősök?

– Minden gép rossz, javítás alatt van. Olykor benzin sincs. A németek viszont állandóan repülnek.

– És a távíró?

– Csak részben – cuppantott Szamszonov rosszallólag. – Szakadnak a vezetékek. És nincs belőlük elég. Őszintén szólva: Neidenburgot 22-én vettük be, de én 23-án tudtam meg. Orlau alatt tegnap harcba szálltunk, én csak ma értesültem róla. Itt az ember a sajátjairól sem tud, nemhogy a németekről.

Posztovszkij egyedül, Filimonov nélkül, két dossziéban behozta a jelentéseket.

Mindennap befutottak a tegnapi jelentések arról, hogy mit csináltak a hadtestek lényegében tegnapelőtt, és mindennap estefelé megírták a másnapra szóló parancsot, amelyet a hadtestek semmiképpen sem teljesíthettek hamarabb, mint holnapután.

– Íme! – Szamszonov maga keresgélt a papírok között. – Ön azt mondja, pihenő...

– És a szikratávírók? – mondta a magáét Vorotincev.

– A szikratávírókat elrendeztük – jelentette ki elégedetten Posztovszkij. – Igaz, csak tegnap óta, de már adunk rajtuk. Ez is valami.

– Például, szikratávirat érkezett a 13. hadtesttől – igyekezett behízelegni magát Posztovszkij. – Az elővéd már túlhaladt az Omulewtavon, de az ellenség még mindig sehol.

Térképükön pedig az Omulewtől délre haladt a frontot jelző zsinór. Nem vették észre.

– Tessék! – találta meg Szamszonov. – Harmadik napja meg akartam állítani a hadtesteket, és össze akartam vonni őket. Zsilinszkij pedig a következő táviratot küldte: „A legfelsőbb főparancsnok – hallja, nem ő, hanem a legfelsőbb főparancsnok – azt követeli, hogy a Második Hadsereg hadtestei energikusan és megállás nélkül támadjanak. Ezt nemcsak az északnyugati fronton kialakult körülmények kívánják meg, *hanem az általános helyzet is*...”

Ujját azon a helyen hagyva, ahol megállt, Szamszonov Vorotincevre nézett.

Na, galambocskám, hogyan megy a parancsnokság? Mi okosabbat tudnál tanácsolni? Torkodon akadt a szó?

Igen, torkán akadt. Vorotincev a száját rágta. Tekintetét a csizmájára vetette. Azután megint felnézett a térképre. Vannak olyan fordulatok és szavak, amelyeket, bárhol érik is az embert, engedelmesen el kell viselni, mint a záporesőt. *Az, általános helyzet*. Ez nem a te elképzelésedtől függ, nem az enyémtől, nem Zsilinszkijétől, sőt még a fővezérétől sem. Ez az uralkodó kompetenciájába tartozik. Ez azt jelenti, meg kell menteni Franciaországot. Nekünk pedig teljesítenünk kell.

– „...Augusztus 22-re vonatkozó diszpozícióját – olvasta tovább Szamszonov – igen határozatlannak ítélem, és követelem...”

Vorotincev felfelé, észak felé, az egyáltalán nem kicsi Poroszország néma térségei felé emelte a fejét, és hallgatott.

Szamszonov átadta a dossziékat, és ugyanoda nézett ő is, nem fáradt el.

Posztovszkij lábai azonban nem voltak alkalmasak a tábori életre. Hátralépett a dossziékkal, és kissé távolabb egy fotelbe ült.

Még nem tudták, hogy Vorotincev megkerülte őket: miközben várta, hogy fogadják, nem toporgott a kis teremben, hanem azonnal a műveleti osztályra ment, onnan kihívott egy ismerős kapitányt, és egy oszlop mögött vagy tíz percig sustorgott vele: a fiatal vezérkari tisztek, akik az utóbbi években végeztek az akadémián, mind ismerik egymást, és titkos rendként működnek. Abból, amit a parancsnok irodájában kérdéseire válaszoltak, Vorotincev már szinte mindent tudott a kapitánytól, és csak annak örült, már csak azért is megszerette Szamszonovot, hogy az nem hazudott, nem szépítette a dolgokat.

A barátságos kapitánnyal folytatott beszélgetés során, meg itt a parancsnok térképe előtt is, Vorotincev annyira beleélte magát ebbe a helyzetbe, ebbe a hadműveletbe, mintha nem most érkezett volna, hanem már három hete itt forgolódna, sőt, mintha egész életében, egész katonai pályafutása alatt csakis erre az egy hadműveletre készült volna.

Mindazt, amit ez alatt az egy óra alatt legalább egyszer kimondtak, négyszögek, háromszögek, ívek és nyilak formájában, képzeletbeli ceruzájával Vorotincev már felrajzolta erre a szinte üres térképre, és könnyen megjegyezte, amit felrajzolt. Már semmi jelentősége nem volt szemében sem az itteni tábornokok hibáinak, sem az érdemeiknek, még a fontos dolgok is jelentőségüket vesztették – az általános kimerültség, a száraz koszt, a forróság, a pihenők hiánya, a lovasság hiánya, a rossz hírszolgálat, a törzs fáradtsága –, csak a legfontosabb maradt: hogy meglássa a láthatatlan németeket, megfejtse tervüket, saját bordáján érezze szuronyuk hegyét, jóval azelőtt, mielőtt azt feltűznék,

és meghallja az első ágyúlövést, még mielőtt a lövedék magasan a levegőben felrobbanna. Ahogy egy szép nő a finom testével, akár a hátával is, oda se pillantva, megérzi a férfiak tekintetét, úgy érzékelte Vorotincev is a testével az ellenség mohó hullámait, amelyek a térkép néma részéről a Második Hadsereg felé zúdulnak. Már teljesen azonosult a Második Hadsereggel, a főhadiszálláson hagyott széke egyenlő a semmivel, a nagyherceg által aláírt papír nulla, nem ad jogot neki, hogy akár egyetlen katonát is elmozdítson a helyéről, azon izgul, hogy megtalálja a megoldást, az a sorsa, hogy döntsön, taktikája pedig, hogy a parancsnokkal elhitesse: ez az ő, Szamszonov döntése. Egész Kelet-Poroszország fölött ott függött a sors órája, és tízversztányi ingája hol az orosz, hol pedig a német oldalra ütött, ütött, ütött hallhatóan.

És akkor Vorotincev váratlanul, mintha ókori római köszöntésre lendítené a kezét, csak a bal kezét, maga előtt ferdén, balra a térkép felé nyújtotta, lassan végighúzta az első külső íven, majd kifordította, és tenyerével nyugat felől hevesen Soldau és Neidenburg irányába mutatott. És így tartotta tenyerét, ujjaival Soldaura mutatva, fejét a parancsnok felé fordítva.

– Kegyelmes uram! Ezzel *így* nem számolt?

Ezt nem egészen Vorotincev találta ki, a főhadiszálláson megismerkedett a németek múlt évi hadgyakorlatairól szóló ügynöki jelentésekkel (vajon Szamszonovnak volt-e ideje megismerkedni velük?): a németek azt a tervet ítélték a legjobbnak, amely szerint a narewi orosz hadsereget nyugat felől kell elvágni.

Aligha változott meg a tervük, és a mostani átláthatatlan helyzetben is sok minden erre utalt.

A nagy fejű, magas homlokú tábornok figyelmesen nézte, látta az egész átfogó mozdulatot, látta a széles tenyeret. Megrebbent a szeme:

– Ha legalább az 1. hadtest az enyém lenne! Artamonov hadtestét Soldauba küldeném, ha megkaphatnám a főparancsnok tartalékából! De nem adják!

– Hogyhogy nem adják? Most már az öné.

– De nem adják! Én kérem, de megtagadják! Nem szabad Soldaun túl vinni.

– Szó sincs róla! – Vorotincev immár szabad keze a melle előtt volt. – Biztosíthatom! Jelen voltam, amikor a nagyherceg aláírta a rendelkezést: „Engedélyezzük önnek, hogy az 1. hadtestet bevonja a Második Hadsereg frontján folyó harcokba.”

– Bevonjam?...

– ...a harcokba.

– És túlvihetem Soldaun?

– Hát, ha az már a Második Hadsereg frontján van – akár jobbra is átdobhatja. Én így értelmezem.

– És nem veszik el? Mint a többit? Mint a gárdahadtestet? Először: „nem szabad Varsónál tovább vinni”, azután meg elvették.

– Épp ellenkezőleg, be kell vonni a harcokba!

Szamszonov felengedett, kinyílt, úgy tűnt, a válla is szélesebb lett, megingott.

– És mikor írták ezt alá?

– Mikor?... Várjon csak... Tegnapelőtt előtt. 21-én este.

– Tehát már három napja?! – ordított fel Szamszonov. – Pjotr Ivanics!

Posztovszkij felállt.

– Hallja ezt? Van ilyen rendelkezés az 1. hadtestre vonatkozólag?

– Egyáltalán nincs, Alekszandr Vasziljics. Megtagadták.

– Ezek szerint az Északnyugati Front eltitkolja előttem? – mennydörgött Szamszonov. És már túllépve a szolgálati keretet: – Az ördög vinné el! Miért erőszakolták ránk a frontparancsnokságot? Két hadseregre?

Vorotincev könnyedén felhúzta a szemöldökét:

– És két hadosztály fölé minek hadtestparancsnokság? És egy hadosztályban miért van két dandár? Egy dandárban nem túl sok a tábornok?

Valóban túl messzire mentek a dolgok. Túl sok a vezető a törzseknél.

Igen, maga Isten küldte ezt az ezredest. Nemcsak hogy mindent ért, nemcsak jóindulatú és gyors, hanem még egy hadtestet is előhúzott a tarsolyából, és neki ajándékozta.

Szamszonov határozottan az ezredeshez lépett.

– Galambocskám!... – Mindkét medvemancsát a vállára tette: – Engedje meg, hogy...

És szőrös szájával megcsókolta.

Így álltak, Szamszonov a magasabb, még nem vette el a kezét.

– Csakhogy ezt nekem ellenőriznem kell...

– Hát ellenőrizze! Hivatkozzon rám. Az augusztus 21-i rendelkezésre. – Vorotincev óvatosan, nagyon óvatosan kibontakozott a medvemancsból, és ismét a térképhez lépett.

– Hogyan értsük azt, hogy „bevonni a harcokba? – csatlakozott Posztovszkij. – Ezt meg kell kérdezni.

– Dehogy kell megkérdezni! Értsék, ahogy jónak tartják: adják ki a teljes parancsot, és kész! Mondjuk, ne azt írják, hogy Soldaunál északabbra *vonuljanak*, írják, hogy Soldaunál északabbra *tartózkodjanak*, így megkerüljük a dolgot.

– Hogyan képes három napig visszatartani a gazember? – dühöngött a parancsnok.

– Egy saját rendelkezésű csapategység nélkül jelentőségét vesztené a frontparancsnokság. – Az ezredes ezt csak úgy mellesleg mondta, közben már előre gondolkozott. – De tudják, mit? Semmit se tisztázzanak, írjanak parancsot Artamonovnak, én magam viszem el neki.

Még egy meglepetés!

– Hogyhogy? Hát nem a főhadiszállásra megy?

– Van velem egy főhadnagy, őt küldöm a jelentéssel vissza. Én pedig…

Vorotincev eleve így tervezte. A nagyhercegtől kezdve senki sem sejtette, hogy a két ezredes kiküldését éppen Vorotincev találta ki, és fogadtatta el a többiekkel. Mert borzasztó volt a legfelsőbb főparancsnokság magas rangú írnokaként sínylődni, a térképek meg a negyvennyolc órát késő jelentések zizegését hallgatni, az ablakon át figyelni, hogyan fütyörészik Mengden gárdatiszt – aki még a legtevékenyebb a hat semmittevő segédtiszt közül –, nehogy a galambjai beüljenek a nagyherceg vonatának ablakai alá szerelt galambdúcba, mert a többi segédtiszt még ennyit sem tesz. Írnokként fulladhat meg a főhadiszálláson, miközben Poroszországban nagyszabású manőver vette kezdetét, és veszély fenyegeti az együttműködő hadseregek valamennyi szárnyát. Miközben Rennenkampf északi szárnyán máris elképesztő, s meglehet, jóvátehetetlen hibákat követtek el, és jobb volna, ha nem is lenne az a gumbinneni győzelem (Vorotincev azonban nem mert

rosszat mondani Szamszonovnak az Első Hadseregről, nehogy bizonytalanságot keltsen benne). No meg egyelőre túl keveset tudott meg a Második Hadsereg törzsénél, hogy azzal visszatérjen a nagyherceghez. A legnagyobb aggodalomra a legnyugatibb szárny ad okot – oda kell elmenni.

– …Tekintsen engem, kegyelmes uram, törzse munkatársának, akit operatív munkára a rendelkezésére bocsátottak.

Szamszonov a legmelegebb helyesléssel tekintett Vorotincevre.

Az pedig tisztelettel mondta:

– Azért kell éppen az 1. hadtesthez mennem, mert ott kezdhetnek tisztázódni a dolgok.

– Ott! Valóban ott! – erősítette meg Szamszonov. – Menjen, galambocskám. Segítsen nekem átvenni az 1. hadtestet.

– Az önök törzsétől nincs összekötő az 1. hadtestnél?

– Krimov ezredes, mint megbízatásaimat teljesítő tábornok.

– Igen, Krimov?!… – hűlt le Vorotincev. – Azt hiszem, Turkesztánban is ön mellett volt?…

– Mindössze egy fél évig. De megszerettem, jó tanácsadó és jó katona.

(Egyedül Krimov volt a törzsnél a saját és egyben kedves embere.)

Vorotincev ingadozott.

– Rendben van. Írjanak oda szóló parancsot! De persze mit írnának, ha egyszer… Nem tud adni egy aeroplánt?

– Javítás alatt állnak – szabadkozott Posztovszkij.

– A két autó közül az egyik pedig éppen Krimovnál van – tárta szét a kezét Szamszonov.

– Az toronyiránt annyi, mint... – méregette Vorotincev – kilencven verszta. Úton százhúsz.

– És nagyon elvadult hely – figyelmeztette élvezettel Posztovszkij. – Szándékosan meg is hagyták, a németek elleni védelemként. Süppedő homok, elmocsarasodott patakok, rossz hidak, kevés iható víz.

És ezen át mentek a hadtesteik!

– Jobb lenne, ha vonattal menne Varsón keresztül – javasolta ésszerűen a törzsparancsnok. – Mlawa felé egyvágányú a vasút, de szerda reggelre odaér, pihenten.

– Nem – mérte fel a dolgot Vorotincev –, nem. Adjanak egy jó hátaslovat meg egy lovaskatonát, és magam elmegyek.

– Mi értelme? – csodálkozott Posztovszkij. – Ugyanakkorra ér oda, csak kialvatlanul.

– Nem – rázta meg a fejét magabiztosan Vorotincev. – A vonatról kábán szállok le, így meg mindent megnézek személyesen.

Készülődéshez láttak. Parancsot írtak Artamonov számára. (El sem tudták képzelni, mit írjanak: hogyan lehet *bevonni a harcokba* anélkül, hogy közvetlenül megparancsolnák?) Vorotincev is írt a főhadiszállásra, és elmagyarázta teendőit a főhadnagyának. Vorotincev összeragasztott térképéhez hozzáragasztottak még két lapot. Ez már Filimonov jelenlétében történt a műveleti osztályon. Vorotincev kérte, hogy adják oda neki az 1. hadtest szikratáviratainak kulcsát. Filimonov elborult: miféle kulcsot? Mi nem kódolunk. Vorotincev átment Posztovszkijhoz. A törzsparancsnok már unta a vendégét: a végén még vacsorázni se hagyja.

– Na és, nem kódolunk, miért baj ez? Hiszen azon a kódon, öregem, az ördög is kitöri a nyakát. Talán

gimnáziumot végeztek a távírdászaink? Még nem elég gyakorlottak, összekevernék, csak nagyobb lenne a zűrzavar.

Vorotincev nem értette. – A szomszédos hadtestek elhelyezkedését és a feladatokat – mindet nyílt szövegben továbbítják?

– A németek úgysem tudják adásaink pontos idejét! – mérgelődött Posztovszkij. (Igazán megtehette volna a küldött, hogy *ezekbe* a törzskari részletekbe nem üti bele az orrát!) – Mit gondol, éjjel-nappal figyelik? Az is lehet, hogy a szikra feléjük nem is megy, nem jut el odáig… A bátornak Isten is segít.

Látván, hogy Vorotincev mennyire csodálkozik, hozzátette:

– De amúgy is ritkán használjuk a szikratávírót. Inkább a vezetékes távírót vesszük igénybe. De ha elszakad a vezeték – akkor egyáltalán ne táviratoznánk?

Összegyűltek a vacsorához. Szamszonov sóhajtozott, hogy bizony rossz ez így, valamiképpen ki kell dolgozni és be kell vezetni a kódolást, ez a híradósok parancsnokának kötelessége, egyszerűen nem volt még idejük rá. De csak tegnap kezdtek szikratáviratokat küldeni, talán nem is olyan nagy a baj.

Vorotincev elnézte a kellemes, szívélyes parancsnokot, az energikus és ellenséges Filimonovot, a dörzsölt, szenvtelen Posztovszkijt, akikben közös vonás volt a nagy étvágyuk. Tudja-e a parancsnok, mennyire becsapták ezzel a törzzsel?

Egy igazi törzsnek meg kell találnia a sok feltételezés között, ki kell választania azt a vezérfonalat, amelyre majd a döntéseket fűzi. Minden gyanús jelentés esetében kiküld egy tisztet, hogy helyben ellenőrizze a dolgokat. Jól áttekinthetően csoportosítja a jelentéseket, gondoskodik, hogy a

fontosak ne tűnjenek el a kevésbé fontosak között. A törzs nem helyettesíti a parancsnok akaratát, de elősegíti annak megnyilvánulását. Ez a törzs azonban csak zavart tud okozni.

Vorotincevnek felajánlották, hogy a legjobb katonát válassza maga mellé, ő azonban csak egy később visszaküldendő kísérőt kért (magában tudta, hogy a *legjobb* katonát nem a törzsnél kell keresni, inkább az ezredeknél). Nem tudott belehelyezkedni az itteniek szertartásos, kimerítő vacsorázásába, elfogadni a figyelmes felszolgálást. Gyorsan evett, egy kupicával sem ivott, csak egy csésze erős teát kért. Csak annyi ideig ült, amennyit illett, nem érezte a hússal töltött tészta ízét, nem volt jelen.

– Jobb lenne, galambocskám, ha reggelig maradna! – kérlelte kedvesen Szamszonov. – Le sem ült, meg sem pihent, és máris tovább akar menni? Így nem lehet harcolni! Maradjon még, beszélgessünk.

Valóban nagyon szerette volna ott tartani Vorotincevet, sértőnek érezte, hogy annyira menni akar. Felállt, hogy kikísérje, és megígérte, hogy holnap délelőtt átköltözteti a parancsnokságot Neidenburgba.

Nem volt egészen világos, miben is egyeztek meg, és hogyan tartják ezután a kapcsolatot. A veszélyek és lehetőségek közül valamit elhallgattak, de babonából nem is volt szabad kimondani. Majd kiderül magától.

Visszatértek a vacsorához, és Posztovszkij meg Filimonov egyetértésben győzködték a parancsnokot, hogy még gondolni sem szabad arra, hogy áthelyezzék a törzset, ez az egész munkájukat tönkretenné, puszta kézzel pedig úgysem tudnak segíteni a hadtesteknek.

A főhadiszállás önhitt ezredese ideröppent, felbukkant, itt volt, majd elutazott, nekik pedig annak rendje és módja szerint kapcsolatba kell lépniük a front törzsével, tudakozódni kell, magyarázatot nyerni, és értelmezni azt a hadtestek számára.

Ekkor újabb parancs érkezett Zsilinszkijtől: az előzetes utasítást megváltoztatva, a Második Hadsereg parancsnoka engedélyt kap, hogy a hadtestek észak felé vegyék az irányt, de a jobbszárny fedezésére feltétlenül a régi irányban kell hagyni Blagovescsenszkij 6. hadtestét, a balszárny biztosítása céljából pedig ne mozdítsa el az 1. hadtestet. (Ismét érthetetlen, mi van az 1.-vel: miként vélekedjen róla? Azért mégiscsak céloznak már rá, hogy őhozzá tartozik.)

Ma reggel még Zsilinszkij megtiltotta, hogy széthúzzák a frontot. Most azt ajánlotta, hogy húzzák szét. Neki így is, úgy is igaza lesz...

Azért az *irányt illetően* mégiscsak engedett. Hála Istennek. És Szamszonovnak ehhez kell tartania magát.

Mire ezt beledolgozták a hadtesteknek szóló rendelkezésekbe, késő éjszaka lett, a telefon, a távírda hol nem működött, hol meg nem is volt. Hogy ne késleltessék a hadtestek reggeli indulását, szikratávírón juttatták el a parancsokat a törzsekhez. Kódolás nélkül.

A németek nem foghatják el, nem hallgatózhatnak egész éjszaka alvás nélkül.

12. fejezet

Vorotincev távozik Osztrolenkából. – Nincsenek tökéletes törzsek. – Az Első Hadsereg csatája Kauschennél és Gumbinnennél. – Súrlódások a vezérkarral. – Rennenkampf nem üldözi az ellenséget. – Hova tűntek a németek? – Megelőzik a fogatoszlopot. – Hogyan fogadta Oroszország a háborút? – A katonai ranglétra. – Az éjjeli úton. – A katonai reform története. – Az „ifjútörökök”. – Versenyben a német vezérkariakkal. – A hadjárat terve. – A tábornokokról. – Az éjszakai út.

Vorotincevnek adtak egy jó sötétpej csődört, kíséretül egy altisztet meg egy kancát. A városból kivezető utat mindig pontosan meg kell tudakolni, de az altiszt ismerte. A csendes, meleg éjszakán teher volt a köpeny meg a tábori táska, Vorotincev a nyereghez szíjazta, és könnyűszerrel lovagolt.

Hosszú éveken át dédelgette magában a tökéletes stratégia álomképét (ha neki nem is, száz év alatt talán sikerül egyszer elérnie valakinek) – az ember reménykedéstől reszketve odamegy minden tábornokhoz, elmegy minden törzshöz, hogy *ő* lesz az, hogy *itt van*! És minden alkalommal csalódik. És szinte minden alkalommal elkeseredve tapasztalja, hogy nincs egységes elképzelés és akarat, hogy összekovácsolják, és győzelemre vezessék a sok ezer eltévedt embert.

Mintha jól ismert törvény lenne, és Vorotincev ettől mindig szomorú lett, hogy minél magasabb a törzs, minél magasabban áll valaki a katonai ranglétrán, minél kevésbé érintkezik az eseményekkel, annál inkább és biztosabban várhatja, hogy önhitt, rangimádó, merev emberekkel találkozik, akik szeretnek úgy élni, ahogyan éppen adódik, csak enni-innivaló legyen rogyásig, és haladjanak a rangban. Nem egy olyan akad, tömegével vannak, akik a hadsereget kényelmes, ragyogóan tiszta, szőnyeggel borított lépcsősornak tekintik, ahol a fokokon kisebb-nagyobb csillagokat osztogatnak.

Így volt ez a főhadiszálláson is. És ugyanez történt az utóbbi napokban az Első Hadsereg törzsénél is, de nem akarta vele Szamszonov hangulatát rontani.

Rennenkampf hadseregében összesen három hadtest volt, ám melléje rendeltek öt és fél lovashadosztályt, az egész gárdalovasságot, a pétervári arisztokrácia krémjét. Ennek parancsnoka, a nahicsevani kán azt az utasítást kapta, hogy a németek mögöttes területén szakítsa meg az összeköttetésüket, ezzel fossza meg az ellenséget attól a lehetőségtől, hogy Poroszországban szabadon mozogjon. De alig indult útnak augusztus 19-én, oldalt egy második lépcsős német Landwehr[23] dandár, öt zászlóalj tűnt fel. És ahelyett, hogy kikerülte volna, fedezve magát a német hátország mélyére sietett volna, a kán harcba szállt Kauschennél, méghozzá milyen harcba – hatversztányi vonalon húzott szét négy lovashadosztályt, és nem kerítette be lóháton a dandárt, hanem leparancsolta a nyeregből a lovasságot, és egyenesen az ágyúk torkába hajszolta –, így szörnyű veszteségeket szenvedett, csak a tisztek közül több mint negyven esett el; ő maga a távoli törzsnél ülte végig a csatát, este pedig az egész gárdát messzire hátravonta. Ezzel gyakorlatilag felszólította a németeket, hogy Rennenkampf gyalogsága ellen vonuljanak. És a következő napon, augusztus 20-án lezajlott a gumbinneni csata.

Rennenkampf becsületére legyen mondva, hat gyalogos hadosztállyal nyolc német ellenében győzelmet aratott! Igaz, hogy nem teljes győzelmet, az csak másnap dőlt el. De ez a győzelem nem mentett meg semmit, mert az orosz stratégiai terv szerint Rennenkampfnak nem a legelején kellett volna megvívnia a döntő csatát, hanem csalétekként kellett volna szolgálnia a keletporosz hadsereg számára. Megtámadni őket, méghozzá hátulról, Szamszonov feladata lett volna. A németek azonban a gumbinneni

[23] Tartalék.

események utáni reggelen eltűntek! Elbújtak Poroszország mélyén. Rennenkampf nem indult üldözésükre, részben a gyalogság nagy veszteségei miatt (de mekkora lovassága volt!), részben pedig azért, mert elfogyott a lőszer, és nem kapott utánpótlást: itt mutatkozott meg, mennyire nincs felkészülve a hátország, a mi önfeláldozó, öngyilkos sietségünk miatt Franciaország érdekében, azonkívül nem hagyta magát Zsilinszkij által rángatni, jobbnak tartotta, ha nem siet. Önigazolásként azt állította, hogy a németek nem mentek sehova, itt a közelében sáncolták el magukat. És Rennenkampf még Gumbinnen után két napig nem mozdult, hacsak tegnap nem, de amikor ma reggel Vorotincev a főhadiszállásról elindult, ezt még nem tudhatta.

Ezekben a napokban más feszültségek is keletkeztek a főhadiszállás és az Első Hadsereg között: a kauscheni csata után Rennenkampf dühében leváltotta a nahicsevani kánt a gárdahadtest éléről, ám az a nagyherceg és valamennyi pétervári gárdista kedvence lévén, Nyikolaj Nyikolajevics *megkérte* Rennenkampfot, tegye lehetővé, hogy a kán még egyszer bizonyíthasson. És Pétervár felől máris szálltak az átkok a sok gárdatiszt halála miatt, s mindez Rennenkampfra. Ráadásul Rennenkampf leváltotta dandárja éléről az ifjabb Oranovszkijt, s az idősb Oranovszkij az Északnyugati Front törzsénél dühöngött.

És mindezen kavarodás mögött még ott rejlett a legfőbb talány: hova tűntek Poroszországban a németek? Csak akiben nem Szuvorov türelmetlen vére buzgott, azt nem kínozta a kérdés, hogy hova lettek? Mi történt velük?

Ebben a helyzetben intézte úgy Vorotincev, hogy Kotzebue-t küldjék az Első Hadsereghez, őt pedig a Másodikhoz. Ott, az elsőnél is sok minden homályos volt, a fő rejtély azonban most már a második körül alakult ki.

És mit talált a Második Hadsereg törzsénél? Senki sem fogja fel a mai háború villámgyors jellegét, hogy mennyire fontosak abban az azonnali reagálások. A Második Hadsereg Szuvorovhoz méltó manővert választott – erőltetett menet, Kelet-Poroszországot elvágni, Németországot mindjárt az elején megrendíteni –, ám *valahogy majd csak lesz* alapon kezdett hozzá! A felderítés!... A frontparancsnokságtól várják a híreket, az meg „a helybéli lakosok elmondása alapján” gyűjti az információt. Igen, Szamszonovnak soha nem volt erős oldala a felderítés, lovasságával húszversztányi távolságra nem találta meg a japán gyalogságot, erről a németek is írtak, sőt oroszra is lefordították Péterváron. Tudják, kivel állnak szemben, és nem számítanak nyomásra... A Kuropatkin-féle iskola, fő a „türelem”, Kutuzov örökösei vagyunk... Hosszú a fülünk!... Három lovashadosztállyal rendelkeznek, és abból egy sem portyázik a hadsereg arcvonala előtt, hogy megtalálja az eltűnt németeket! Bekeríteni az ellenséget, de hogyan! Annyit értenek a bekerítéshez, mint medve a járomhajlításhoz. Pedig egy ilyen járomív jól fejbe vághatja őket.

Orlaunál is milyen győzelmet arattak? Megtalálták az ellenséget! Nagy siker! Két és fél ezer embert veszítettek, hogy megtudják, az ellenség nem ott van, amerre a Második Hadsereg menetel, de az csak megy tovább a rossz irányba!

Mindennek Zsilinszkij az oka!... De nem lehet ott ő se mindenütt. A jelentés elment a nagyhercegnek. (A nagyherceg pedig, úgy rémlik, egyelőre Pétervárra utazott.)

Az altiszt nem hazudott, pontosan a Narew kőhídjához vezette ki Vorotincevet. (Csak kissé biztosabban ülhetne a nyeregben. Nem tud megtenni száz versztát, vissza kell küldeni.)

A másik oldalról nyilván kerülőút is vezetett a hídhoz, amelyet úgy jelöltek ki, hogy a vasútállomásról

a janowi műút felé haladó szekérsor nyikorgása ne zavarja a hadsereg törzsét. Éppen most ért a hídra egy hosszú szekérsor eleje. Mind kétlovas szekér. Mind megrakva zsákokkal, és letakarva vitorlavászonnal. A szekérsor most indulhatott útnak, a kocsisoknak még nem volt idejük felülni, a szekerek mellett mentek (egy törzs székhelyén könnyen valami parancsnokba ütközhetnek: miért terheled a lovakat idő előtt?), olykor összeálltak ketten és dohányoztak, volt, aki harag nélkül szitkozódott, szemmel láthatóan mindnyájan vidám kedvükben voltak. Egy békebeli embernek talán ellenére lett volna, hogy egy ilyen holdtalan, csendes éjszakán induljon útnak, nekik azonban egyenesen tetszett. Jóllakott lovak, amelyek, meglehet, még nem szoktak össze eléggé, maguk is jóllakottak, a közeli napokban nem tartanak semmi veszélytől (még két nap van hátra a határig), és olyan egészséges legények, hogy megfelelnének a gyalogságban is, összevissza hadonásznak, egy még táncra is perdült a köveken, nevetésre ingerelve a társait.

– Úgy látszik, nem táncolt eleget a lengyel kisasszonykájával...

– Testvérek, annyira sajnálom – mondta a táncos, de hangjában semmi sajnálkozás nem érződött –, a legfontosabb éjszakától fosztottak meg...

– Idefigyelj, Onyiszka – ajánlotta erős hangján a harmadik kocsis. – A fakód egymaga is elhúzza a szekeret, majd jön az enyémek után, a pejkót meg fogd ki, kéredzkedj el az őrmestertől, menj vissza és végezd be a dolgot... Reggelre utolérsz bennünket... Csinálj egy fiút, akire öregségedben támaszkodhatsz...

Röhögtek. De amikor meglátták a nemes paripán ülő lovast, aki a hídon megelőzte őket, elhallgattak.

A katonatréfák változnak a leglassabban a hadseregben – lassabban, mint a fegyverek, mint az egyenruha, mint a szabályzat. Ilyen tréfákat hallott

Vorotincev a japán háborúban is, valószínűleg ilyenek járták a krími háború, de már a Pozsarszkij-féle népfelkelés idején is. Nem a tartalmukkal keltettek jókedvet, hanem azzal a felszabadult hetykeséggel, ahogy előadták őket.

Az elkomorult Vorotincevnek most jól jött a kocsisok szabadszájú, magabiztos fecsegése. És miután átment a hídon, fölöslegesen magához szólította serény őrmesterüket, aki a szekérsor mellett szaladt, és az első szekeret szidta kiabálva. Az futtában vetett egy pillantást feléje, a csillagok meg a patak szalagjának halvány fényében a földről az égre nézett, konstatálta, hogy ez itt egy vezérkari tiszt, egy pillanat alatt megfordult, és olyan készségesen verte ki az utolsó lépteket a göröngyös úton, és olyan pontosan állt meg a szabályzat által előírt távolságban, mintha csakis ezért szaladt volna egész úton.

– Kié a trén?

– A tizenharmadik hadtesté, nagyságos uram!

– Az állomásról jöttök? Mennyi ideje vagytok úton?

– Ötödik napja, nagyságos uram!

– Mit visztek?

– Kétszersültet, hajdinát, olajat, nagyságos uram!

– És kenyeret?

– Azt egyáltalán nem, nagyságos uram!

Erre az idétlen „nagyságos uramra” annyi ideje megy rá a katonának, hogy az egy XX. századi háborúban megengedhetetlen! De nem Vorotincev tiszte eltörölni a megszólítást. És elindította a lovát, az altiszt utána. Az őrmester még szabályszerűen megfordult, aztán imbolyogva futásnak eredt, s még hangosabban kiabált az első szekérnek.

Osztrolenka vasútállomása egy versztára esik, de ők már ötödik napja úton vannak! Mögöttük van öt

nap – előttük pedig még hatnapi út! És hat nap alatt se birkóznak meg vele. Hadtestszállítás... Hadseregszállítás pedig nincs. Rajzolhatják, ahogy akarják a törzsnél a hadosztályokat jelző nyilakat, rajzolhatják szép csendben, ezek a szekérkerekek döntik el a csatát.

Ezek a jókedvű, erős katonák, akiket alkalmatlannak minősítettek a csapatszolgálatra, a hetyke őrmester, az erős lovak és az eső ellen kifeszített vitorlavászon, őalatta a jól patkolt csődör, amely a fogát vicsorította, ha az altiszt kancája lemaradt – mindez jobb kedvre hangolta, megnyugtatta Vorotincevet ahhoz képest, amilyen hangulatban a törzstől eljött: erős és kimeríthetetlen Oroszország. S ezt az erőt érzékelve maga is erősebb lett.

Ez a háború a nép olyan csodálatos egyetértésével kezdődött, ami a japán háború idején egyetlen napig sem volt tapasztalható, amilyenre Vorotincev egyáltalán nem emlékezett. Azt mesélték, a háború első napján Pétervárott minden összebeszélés és értesítés nélkül a nép elindult otthonról, és a Téli Palotához ment, ott várta a cárt, még az egyetemisták is. A sztrájkoló pétervári munkások egy nap alatt abbahagytak minden sztrájkot. Moszkvában kevés ideig tartózkodott Vorotincev, de mindennap tömegek vonultak a városparancsnokság elé, és az utcákon mindenütt az egyetértés érződött. A mozgósítás a legnagyobb dologidőben jött – és a falu az aratás idején özönlött a kiegészítő parancsnokságokhoz: „a cár hívott!” Ezt az egyöntetű felbuzdulást hogy szabad eltékozolni? De már az első törzseknél az első napokban földre pottyantak az első cseppek, kiborultak az első vödrök.

Annak a bizonyos szőnyeggel borított ranglépcsőnek inkább kötelezettségekkel kellett volna járnia, semmint előnyöket jelentenie. Aki könnyen szerzi a rangot, annak eszébe sem jut, hogy létezik a hadvezetés *tudománya*, és az tízévenként változik,

állandóan tanulni kell, változni és haladni. Ha maga a hadügyminiszter azzal dicsekszik, hogy harmincöt éve, amióta az akadémiát elvégezte, egyetlen hadtudománnyal foglalkozó könyvet sem olvasott el, akkor mit mondjunk a többiekről? Ha már megkapta a tábornoki váll-lapot, mire törekedjen még? Hisz a lépcső úgy van megépítve, hogy nem az önálló, hanem az engedelmes, nem az okos, hanem a szolgálatkész halad rajta gyorsabban, az, aki képes tetszeni a felsőbbségnek. Ha valaki szigorúan a szabályzatok, a direktívák, a parancsok szerint cselekszik, és kudarcot vall, vereséget szenved, visszavonul, szétverik, megfutamodik – senki sem fogja hibáztatni! És nem kell azon törnie a fejét, vajon mi okozta a vereséget. De jaj neki, ha eltér a parancsoktól, ha bátran a saját feje szerint cselekszik – ebben az esetben a sikert sem bocsátják meg, sikertelenség esetén pedig széttépik.

Azonkívül még a *kihordási idő, a rangsor* teszi tönkre az orosz hadsereget. A szolgálati idő, az életkor és a rangbeli előrehaladás, amelyet a felsőség számon tart. Csak ne kövessen el az ember valami illetlen dolgot, csak ne haragítsa magára a főnökséget – maga a múló idő meghozza a várt rangot és a ranggal együtt a beosztást. Valami rendkívüli szolgálatot kell tenni, mint Lecsickij tábornok, avagy közel kell állni az udvarhoz, hogy valaki megkerülje a kor, a kihordási idő szerinti előrehaladást. És ezt a rendszert mindenki olyan ésszerűnek tartja, mint az égitestek egyenletes mozgását, és egyik ezredes a másik ezredesről, egyik tábornok a másik tábornokról nem azt akarja legelőször megtudni, milyen csatákban vett részt, hanem hogy melyik év, melyik hónap melyik napjától viseli a rangját, következésképpen mikor kaphatja meg a következőt.

A híd után véget ért a kövezet, és az út éppen alkalmas lett a paták számára… Halványan csillogva kanyargott a csillagok alatt, világosan kivehető csíkként, lágy domborulatokkal, egyszer felfelé

kapaszkodott, azután lefelé haladt, tekergett a nyugodtan alvó országon keresztül a kihunyó utolsó fényekkel, és két oldalán a titokzatos sötét bokrokkal... Nem kellett semmit sem kérdezni. A lovasok frissen kocogtak, de nem túl gyorsan, nehogy a lovak reggelre kifáradjanak.

Ebben a friss mozgásban a sötét, csendes, meleg országon át Vorotincevet hamarosan eltöltötte az a csodálatos könnyűség, amelyet minden katonaember jól ismer (de nem, a katonák ritkán tapasztalják, az olyan tisztek érzékelik, akik csak a háborúnak élnek), amikor az állandó helyhez kötő gyenge kötelékeket teljesen elvágta, teste harcra kész, a keze szabad, kellemesen érzi magán a fegyver súlyát, agyát pedig a közvetlen feladat foglalkoztatja. Vorotincev ismerte, szerette ezt az állapotot.

Már csak azért sem mehetett vonattal Varsón keresztül, mert neki is érintkezésbe kellett kerülnie azzal a földdel, amelyen a hadtestek átvonultak, különben semmit sem fog megérteni. Mert egy bátor, határozott és értelmes tiszt még nem igazi tiszt. Még arra van szükség, hogy állandóan érezze a katona terhét és szükségleteit, hogy az ő vállát is addig törje a borjú, amíg azt valamennyi katona le nem dobja az éjjeli pihenő előtt, hogy ne menjen le a torkán se étel, se víz, ha akár egy század is étel és víz nélkül maradt a hadosztályban.

Érintkezésbe kerülnie pedig azért kellett Vorotincevnek, mert még mindig csillapíthatatlan forrósággal égette a japán háború emléke, immár tíz éve égette, és nem csillapodott. Az eszét vesztett orosz társadalom képes volt örülni a vereségnek – ahogyan a meggondolatlan gyermek örül a betegségnek, mert akkor aznap nem kell valamit megcsinálni, vagy nem kell enni, és nem érti meg, hogy az a betegség egész életére nyomorékká teheti. A társadalom örülhetett, és minden felelősséget a cárra, a cárizmusra háríthatott, a hazafiak azonban csak szomorkodhattak. Két-három

ilyen vereség egymás után, és örökre meggörbül a gerinc, és elvész az ezeréves nemzet. Kettő pedig már volt – a krími és a japán, amin csak keveset enyhített a nem valami jelentős török hadjárat. Ezért a most kezdődő háború vagy a nagy orosz fejlődés kezdetét jelenthette, vagy pedig egész Oroszország végét. A japán háborúban elkövetett hibák ezért bántották most az igazi katonákat – azon igyekeztek, és azért remegtek, valahogy meg ne ismételjék őket!

Vorotincevnek azért is különösen szüksége volt rá, hogy napról napra, óráról órára érintkezésbe kerüljön azzal, ami Kelet-Poroszországban történik, mivel az elmúlt években azon kevés vezérkari tiszt közé tartozott, akiket bevontak az általános haditervek megvitatásába és a részleges tervek elkészítésébe, melyeket aztán éveken át írogattak alá, egyre írogattak alá és láttamoztak a tábornokok és nagyhercegek, később az „Elképzeléseket” néhány számozott példányban kiadták, páncélszekrényekben őrizték, és odaadták elolvasni azoknak, akik tudhatnak róluk.

Pontosan a japán háború után, amikor a vereség által megosztott hadseregben megindult a „katonai reneszánsz”, a vezérkari akadémián kialakult és összekovácsolódott egy csoport, amely megértette és megérezte, mit jelent a XX. század katonai szempontból, amelyben sem a Péter-féle sablonok, sem Szuvorov dicsősége nem teheti erőssé, nem védheti meg Oroszországot, semmi sem segít rajta, csakis a modern technika, a modern szervezés és a gyors, élénk gondolkozás.

Csak a vezérkari tiszteknek ez a kis csoportja s talán még néhány mérnök tudta, hogy az egész világ s vele együtt Oroszország láthatatlanul, hallhatatlanul, észrevétlenül átgördült egy Új Korszakba, mintha megváltozott volna körülötte az égitest légköre, oxigénje, az égés üteme és minden órarugó. Egész Oroszország, az uralkodói családtól egészen a forradalmárokig, naivan azt gondolta, hogy a régi

levegőt szívja, és a régi földgolyón él – csak egy kis csoport mérnöknek és katonának adatott meg, hogy érzékelje: megváltozott a Zodiákus.

Miközben az államban barikádokat építettek, összehívták és szétkergették a Dumát, kizárólagos törvényeket hoztak, és a túlvilágra vezető misztikus utakat kerestek – a kapitányok, ezredesek ezen kicsi csoportja, amelyet „ifjútörököknek” neveztek, öntudatra ébredt, német tábornokok műveit olvasta, és senkitől sem üldöztetve és senkinek sem kellve erőt gyűjtött. Összekovácsolódott, ám azonnal fel is bomlott, hiszen nem ülhettek vég nélkül az akadémián, és nem szerveztek egy törzskart külön az ő számukra, mindegyiküknek rendeltetésszerűen garnizonokba kellett mennie, s talán soha többé nem is találkozhatnak; ennek ellenére mindenütt egy nagy egész részeinek, az orosz katonai gondolkodás sejtjének érezték magukat. Az „ifjútörökök” magva, Golovin professzor csoportja még tartotta magát, de a múlt évben a dörgölődző Januskevics szerezte meg az Akadémiát – és az utolsó engedetleneket is szétszórták, széthelyezték. Egyikük sem kapott tényleges hatalmat, még dandárt sem (Golovint elküldték egy dragonyos ezred parancsnokának), mivel hosszú volt azoknak a sora, akik szolgálati idejük, tehetségtelenségük és udvari protekciójuk alapján előléptetésre vártak. Egymás között és egymás előtt most azonban felelősek voltak az orosz hadsereg jövőjéért, leginkább a törzsek műveleti osztályán működtek szétszórtan, arra számítottak, hogy pontos munkájuk, meggyőző érvelésük segítségével a kellő irányba tudják fordítani a hadsereget.

Éppen ők, akiknek nem volt megfelelő beosztásuk, nem voltak jogaik, ők vették fel a Vilmos császár által odadobott kesztyűt. Éppen ők, nem a baltikumi bárók, nem az uralkodó családhoz közelállók, nem a válluktól a köldökükig kitüntetésekkel teleaggatott tábornokok, hanem ők ismerték a mostani ellenséget, és el voltak

ragadtatva tőle! Tudták, hogy jelenleg a német hadsereg a legerősebb a világon, hogy ezt a hadsereget a hazafiság közös érzése hatja át, hogy ez a hadsereg kitűnő irányító apparátussal rendelkezik, és ez a hadsereg egyesítette az egyesíthetetlent: a feltétlen porosz fegyelmet és a gyors európai kezdeményező készséget. Pontosan ilyen, a mi vezérkari tisztjeink kis csoportjához hasonló tiszt náluk sok volt, és erejük, hatalmuk is volt egészen a hadsereg-parancsnokságig. És a vezérkari főnökök ott nem változnak olyan gyakran, mint nálunk: kilenc év alatt hat. Négy ötven évnél fiatalabb volt köztük, és örökölték a tisztséget, az idősebbik Moltke után az ifjabbik Moltke következett. „A hadak tábori körülmények közötti vezetésének irányelveit” ott nem az általános mozgósítás előtt három nappal hagyják jóvá, mint nálunk. És a fegyverkezés hét évre szóló programját sem a háború megkezdése előtt három héttel.

Természetesen sokkal jobb lett volna „örök szövetségben” állni Németországgal, amint azt Dosztojevszkij óhajtotta és tanította. (És amit Vorotincev is előnyösebbnek tartott volna.) Mennyivel jobb lett volna ugyanúgy fejleszteni és erősíteni népünket, mint Németország a magáét. De a sors úgy hozta, hogy háborúzni kell, és vezérkarunk büszkesége azt követeli, hogy méltóképpen harcoljunk.

A méltóképpen pedig azt jelenti, hogy nemcsak a mai nap és a mai éjszaka rövid távú feladatait kell megérteni, és a legjobban teljesíteni, hanem a kiinduló ponttól, az alapoktól kezdve meg kell érteni, hogy általában véve *itt* kell-e támadnunk, de még ezt megelőzően, hogy támadjunk-e egyáltalán?

A német vezérkar doktrínája az, hogy mindenáron támadni kell! És a németeknek megvan az alapjuk, hogy ezt válasszák. De lám csak, a franciák is átvették. De lám csak, a mieink is átvették: csak előre! Mindig előre! Milyen szép! És a csapongó Szuhomlinov jól érzi magát. Holott a hadtudománynak van egy, az előzőnél

is fontosabb elve: a feladatnak arányban kell állnia az eszközökkel.

A franciákkal való megegyezés alapján szabadon választhatjuk meg a hadművelet irányát. Éveken át hasonlítgatták a két természetes irányt: az ausztriait és a németországit. Ausztriával közös határunk könnyen átjárható, a poroszországi tavak pedig a védelemre alkalmasak, a támadáshoz szűkösek. Ha Németországra támadunk, az sok erőt emészt fel, és kevés reménnyel kecsegtet. Ha Ausztriára támadunk, nagy sikert érhetünk el, szétzúzhatjuk egész hadseregét, az egész államot, fél Európát elmozdíthatjuk, ugyanakkor Németország ellen könnyen védekezhetünk kisebb erőkkel is, átengedhetjük neki a határ menti rossz útjainkat, no meg a széles nyomtávot. Ezt a verziót választották. Erre készült fel Palicin a Kovno-Grodno-Oszovec-Novogeorgijevszk erődövezettel.

(Vorotincev lovának patája is egyre mélyebbre süppedt a homokos útba, igazolva, hogy ezért nem építettek itt egyetlen utat sem.)

Ám megjelent a vezérkarnál Szuhomlinov, és könnyelmű tudatlansággal (amely olyannyira hasonlít a határozottságra) *elsimította* a támadás irányáról szóló vitát: egyidejűleg támadunk erre is, arra is! A két verzió közül a legrosszabbat választotta: mindkettőt egyszerre. Az őt felváltó Zsilinszkij már tavalyelőtt megígérte a franciáknak, a megállapodáson felül, csak úgy, magától, mintegy Oroszország nevében, hogy feltétlenül megtámadjuk Németországot – vagy Poroszországot, vagy Berlint. És persze most a hősiességünk, a becsületünk forog kockán a szövetségesünk előtt – nehogy becsapjuk őket!

Az ember pedig, miután tisztázta a forrásokat, harcoljon *méltó módon*...

A *vagy-vagy* azonban kínozza az orosz agyat: mit jelent ez a vagy Poroszországot, vagy Berlint?

Mi sem egyszerűbb – gyerünk, oda is, meg ide is! És ezekben a napokban, amikor az Első és a Második Hadsereg épp hogy bevonult Poroszországba és még minden csata előttünk volt – a főparancsnokság íróasztalain már a Kilencedik Hadsereget kovácsolgatták, hogy Berlin ellen indítsák. Pontosan ezért vették el Szamszonovtól (és ezt ő, szegény feje, nem tudta) a gárdahadtestet, és nem engedték, hogy Artamonovot Soldaunál előbbre tolja, és még a hátországi munkáját is gátolták, keresztbe hajszolták rajta az új egységeket Varsó felé.

Mi ez ahhoz képest, hogy Zsilinszkij már a múlt évben igen nagylelkűen megmondta Joffre-nak a kezdés pontos idejét is: nem a mozgósítás utáni hatvanadik napon indulunk meg, nem is a harmincadikon, hanem, teljesen felkészületlenül, a tizenötödiken! Hiszen bajban vannak a barátaink, tegyünk meg mindent a barátainkért, az angolok meg mikor kecmeregnek még át a csatornán!

De ahogy a magánéletben sem mehet el a barátság az önfeladásig – ezt soha nem köszönik meg –, még kevésbé történhet ez így az államok között... Az oroszoknak erre az áldozatára, erre a véradományunkra vajon sokáig fog-e emlékezni Franciaország?

Az ember pedig egyelőre harcoljon méltó módon.

A százötven verszta megtett úton túl, az éj sötétjén túl, a terepen túl, amelyet eddig csak a térképen látott, csődöre ugráló nagy fején túl és a szélességi fok szerint gömbölyödő földön túl – feltételezte, érzékelte, elképzelte, sőt egyszerűen látta Vorotincev a hozzá hasonló vezérkariakat, csak éppen a németeket, akik kemény műutakon, gyors automobilokon utaztak az éjszakában, sűrű távíróhálózattal ellátva, a térképekhez aeroplánról felvett pontos felderítési adatokat mellékelve, gombostűvel és pontos nyilakkal jelölve, honnan merre haladunk feléjük, meg a

hozzáértő, készséges tábornokokat meg a döntéseket, amelyeket az ésszerűségnek megfelelően öt perc alatt hoznak meg – a háta mögött pedig ott volt Zsilinszkij az előreugró, magabiztos állával, Posztovszkij az akkurátusan összerakott, háromnapos papírok dossziéjával, Filimonov a hasztalan, hiú, csak önmagát szolgáló energiájával, az agyonterhelt, lassú Szamszonov, elöl meg, a homokban és a tavak között az elveszett hadtestek. És a félelmetes összecsapás közeledtével Vorotincev csak lángoló emlékezetében nézegethette a térképet, meg a csődörét biztathatta, de azt se túlságosan, hogy kitartson az ereje.

Sietni! Természetesen sietni kellett ebben a hadműveletben, no de nem Bialystoknál kezdeni a gyalogmenetet. Sietni, de nem úgy, ahogyan a bohóc siet befelé az arénába, nem kell elhagyni a cipőt meg a nadrágot, először fel kell azt kötni, a cipőt pedig befűzni. Hát hogyan lehetett mindjárt áttöréssel kezdeni: elküldeni Rennenkampfot, amikor Szamszonov még nincsen készen? A terv egész értelme elhomályosult, odalett.

...Az altiszttel való beszélgetésre nem maradt idő. Lakott helyeken haladtak át, olykor volt kitől érdeklődni, olykor pedig a térképre világított Vorotincev és maga mérlegelte a helyzetet. Vagy két órát feszülten gondolkozott, azután összevissza: Blagovescsenszkij hadtestéről, hogy az annyira elszakadt jobb felé, mintha valójában átment volna Rennenkampfhoz, s ami még rosszabb, a 2. hadtestről, amelyik elakadt a néma tavaknál, nem segítve sem az Első Hadseregnek, sem a Másodiknak. És arra gondolt, hogy a tábornokok neve alapján ítélve – von Torklus, báró Vietinghof, Sheideman, Richter, Stempel, Mingin, Sirelius, Ropp – igazán nem lehet orosznak nevezni a Második Hadsereget, s hozzá még most tavasszal kis híján Rausch von Traubenberget nevezték ki parancsnokául, ez aztán jól hangzik!

Ez a német túlsúly már oly megszokott, hogy el se gondolkozunk rajta: vajon az utóbbi két évszázadban önátló nemzetként létezik-e Oroszország? Avagy Nagy Péter óta a németek irányítják?

Arra az orosz tábornokra, Artamonovra is gondolt Vorotincev, akihez mostani útja vezetett, és akitől holnap talán egész Oroszország becsülete függ majd. Artamonov még kortársa is Szamszonovnak, ezért is nehéz lesz neki az alárendeltség. Artamonov hosszú ideig törzseknél szolgált, „megbízatások céljából", „rendelkezési állományban", valamilyen oknál fogva a kronstadti erőd parancsnoka volt, annak ellenére, hogy szárazföldi katona, sőt az erődítési munkálatok vezetője is volt, most pedig hadtestnél van.

A németek ezt mind feljegyzik maguknak, feljegyzik és nevetnek: ezeknél az oroszoknál a főparancsnokság nem ismeri a katonai szakosodás fogalmát. Minden, ami nem ló és nem ágyú, az náluk gyalogság...

Gondolt Vorotincev Krimov vezérkari ezredesre is, aki megelőzte őt az 1. hadtestnél, és már mindent helyrehozott, de az is lehet, hogy mindent elrontott. Személyesen nem találkoztak. De amikor eljött a főhadiszállásról, a tábornokokról, ezredesekről szóló tájékoztatóban megnézte mindenkinek a szolgálati adatait, akibe belefuthat. Krimov öt évvel idősebb nála, és ennyivel megelőzi őt az ezredesi rangban is. Arra lehetett következtetni, hogy egyenetlenül szolgált: a múlt század végén gyengén teljesített, másfél éven át egy üteg gazdálkodását vezette, de azután sem jött valami nagyobb. Azért csak nekibuzdult az Akadémiának, és sikeresen befejezte a japán háború előtt. Nyilván bátran harcolt, mert egyik csata a másik után hozta számára a kitüntetéseket. Azután vagy öt évre ismét besavanyodott a főparancsnokság mozgósítási osztálya ügyvivőjeként meg vezetőjeként. Ott még írt is valamit a tartalékcsapatokról, ez mind

szükséges egy nagy hadsereg számára, de ismét jön a kérdés: hogyan fér mindez meg egy tisztben?

Az út pedig csak folytatódott, egyre folytatódott a hűvösödő csillagos éjszakában. Az út oldala olykor be volt ültetve, olykor csupasz volt, de végig homokos. A ritka tanyák, a kútgémek, a magas út menti keresztek feketén és lágyan váltogatták egymást. Észak-Lengyelország csendesen, békésen aludt, egyáltalán nem háborús módon. Igaz, két faluban szekérsor állt meg éjszakára, járőrök felelgettek egymásnak. Az ő lovaik elfáradtak, de az altiszt is lekonyult. Vorotincev úgy gondolta, hajnalban megetetik a lovakat, alszanak vagy két órát, az altisztet visszaküldi, és egyedül megy tovább.

Lassanként elcsitultak a gondolatai, nem égették, nem pattantak elő olyan gyorsan, nem tolultak egymásra, egészen mások jöttek, és kellemes volt tisztázni, végiggondolni őket a megnyugtató, hosszú, éjszakai lovaglásban.

Vorotincevet egyáltalán nem nyomasztotta az alvás nélküli éjszaka, meg a másnapi hosszú út, és a majd utána következő, meglehetősen zsúfolt, esztelen hét – mivelhogy ilyennek ígérkezett a porosz csata, talán még a halállal is a végén. Ez volt a sorsa. Ezek voltak a legjelentősebb napjai, azok a napok, amelyekért egy hivatásos tiszt él. Nemhogy nehéz nem volt neki, szárnyalóan könnyűnek érezte magát, és semmi jelentőséggel nem bírt, hogy aludt-e vagy evett-e.

13. fejezet

Megkönnyebbülés elmenni a háborúba. – Levacsov tábornok tanácsa. – Szerelem vagy kötelesség? – A szülők viszálya. – A szerencsés házasodás. – Valami elveszett. – Minden, ami növekszik, kérgesedik. – A személyes drámák kicsinyes volta. – Távirat távirat után.

Őszintén szólva, volt még egy oka, hogy most olyan könnyűnek érezte magát. Azért érezte magát olyan könnyűnek és szabadnak, mert eljött hazulról.

Nem is hitt egyből ennek az érzésnek, meglepődött tőle: eddig sohasem tapasztalt örömöt vagy megkönnyebbülést, ha el kellett válniuk. Három héttel ezelőtt azonban, amikor Moszkvában a katonai körzet parancsnokságán megkapták az általános mozgósítási parancsot, és az egész fejét, az egész szívét a közös ügy töltötte el, Vorotincev észrevette, hogy a háború nagy gondjai között szivárványos gyíkként átsiklott, hogy most természetesen hosszú időre megválik a feleségétől. Mintha szabadabb lenne vagy megpihenne?

Különös. Ezt nem gondolta volna. Azért érezte magát szárnyalóan könnyűnek egész életében, minden mozgásában és tervében, mert nagyon jól és gyorsan nősült. Mivel nagyon határozottan célirányos volt az érdeklődése, és egyetlen dolog töltötte ki az életét, inkább sikertelennek kellett volna lennie a házasságának, mint ahogy sokaknak sikertelen, neki azonban szerencséje volt! Az emberek nagy figyelmet és gondot szentelnek boldog családi életük kiépítésére, neki pedig oly könnyen ment, azonnal sikerült! Nagyszerű felesége van.

Valamikor, még az előző cár uralkodásának utolsó évében, elsőéves hadapród iskolásként későn ért vissza az intézetbe a gimnazista bálról: egy gimnazista lánnyal csókolózott a Nyeopalimszkij közben, a kerítésen kellett bemásznia, de rajtakapták. Reggel maga Levacsov tábornok, az iskola parancsnoka, Isten

nyugosztalja, rendelte maga elé. „Na, mi van, Vorotincev? Két nap fogda?” – „Értettem, két nap, kegyelmes uram.” A magas, karcsú tábornok állva folytatta a beszélgetést, világos szemével először gúnyosan, aztán egészen komolyan nézte a hadapródot: „Nem sajnálom kiszabni magára ezt a két napot, maga meg nem sajnálja leülni. De Vorotincev, a maga kiváló képességeivel, a maga eszével – úgy hallottam, »vezérkari főnöknek« csúfolják (valóban volt egy ilyen ragadványneve, és Vorotincev nem tartotta üres frázisnak, nem zárta ki a lehetőséget, hogy ötvenéves korára az lesz) – fogadja el egy tapasztalt ember baráti tanácsát: – A kártya és a mértéktelen ivás sok nagyszerű tisztet tönkretett. Ám nem kevesebb, hanem annál is több magunkfajtát tettek tönkre a hölgyek. Higgye el, a mindenféle udvarlás, a személyes megrázkódtatások – apró dolgok, semmiségek, mégis a legjobb ifjúi erők és az idő elvesztegetése. Ne aprózza el magát! Ráér. Bár azt mondják: »éhesen egyél, fiatalon szeress«, de túlságosan fiatalon a tehetséges ember nem érhet rá szeretni. A család is meglesz a maga idejében. A magas katonai rang eléréséhez bizonyos szerzetesi vonásokra is szükség van. Gondolkozzon ezen!”

Vorotincev gondolkozott. És elfogadta. Annyira elfogadta Levacsov tábornok tanácsát, mintha a saját gondolata lett volna, annyira beleillett az élettervébe.

Már régebben, már gyermekkorában olvasta, hallotta valahol Georgij a dilemmát – szerelem vagy kötelesség? –, és már akkor ingadozás nélkül, azonnal és egyszer s mindenkorra eldöntötte: Kötelesség! Kötelesség! Kötelesség! És később az udvarlásnak, sőt az úgynevezett szerelmi gyötrelmeknek a gondolata is annyira távol állt tőle, hogy sem munkatársaitól, sem véletlen találkozások alkalmával, még unalmában sem hallgatta meg a szerelmi históriákat; elhárította, kerülte őket, nem vesztegette rájuk az idejét. A tábornok tanácsa annál is szervesebben beépült fiatal

életének alapjaiba, mivel az édesapjától soha semmi értelmes dolgot nem hallott erre vonatkozóan.

Az apja egyáltalán semmi tapasztalatát nem adta át neki. Az egyetlen, amivel fia életét irányítani akarta, az volt, hogy reáliskolába íratta, nem pedig a hadapród iskolába, ahova Georgij szeretett volna menni. Ám Georgij hajlandósága a hét reáliskolai év alatt sem változott meg, s mégiscsak a Sándor Hadapród Iskolában kötött ki. Mintegy jóvátette, hogy nagyapja és apja elárulta családi tradíciójukat: ők nem vállalták, hogy katonaként szolgáljanak, és az apa már csak ezért sem érdemelte ki a fiú figyelmét és tiszteletét. De a családi életre vonatkozóan is aligha tudott volna tanácsot adni az apja, mivelhogy maga sem volt boldog, az utóbbi években rosszul éltek az anyjával – hogy miért, azt Georgij nem firtatta, ők pedig nem magyarázták meg neki, csak a szomorúság és kilátástalanság légköre vette körül őket – talán minden családi élet ilyen? Lehet, hogy nincs is más fejlődési lehetőség?

S mintegy a szülők viszályával összhangban Georgij fiatalkorában állandóan betöltötte a lakást anyja zongorajátéka, s az mindig elégikus és áthatóan szomorú volt. Sokat játszott a maga számára, ezekkel a hangokkal volt tele moszkvai lakásuk, Georgijt lebilincselték, megszerette őket, sőt rajongott értük. Sajnálta az anyját, de nem tudta megvigasztalni.

Anyja pedig nem mulasztotta el a lehetőséget, hogy fiát a nők iránti lovagiasságra, hódolatra nevelje. Arra tanította, hogy egy nőnek szüksége van védelemre a durva élettel szemben, és a férfi kezének, mivel nagyon erős, e fölé a kegyetlen világ fölé kell emelnie. Georgij ezt szívesen és alaposan magáévá tette, beépült a jellemébe, érzékelte magában a bőséges erőt, melynek birtokában nem megalázó egy gyenge lánynak szolgálni.

Alinát először a tambovi nemesi gyűlésen látta és hallotta Georgij – szintén zongora mellett, egy előadáson, és azonnal egy benyomásban villant fel, és ötvöződött a külseje –, úgy tűnt, pontosan ilyen finom, eleven, középtermetű, se nem szőke, se nem barna hajú és ilyen mosolyú lánynak képzelte el jövendőbeli feleségét – s hozzá még a zongorajátéka, meg a szikrázó Chopin-mazurkák! Mindez egy pillanat alatt összeállt! – s talán már a megismerkedés előtt, már az utolsó mazurka elhangzása előtt eldöntötte: feleségül veszem! Megtaláltam! Nincs mit mérlegelni, hasonlítgatni, nézelődni – itt van az egyetlen nő a világon, aki az én számomra teremtetett!

És mindez közvetlenül a japán háború után történt, a háború utáni ujjongásban: életben maradtam! Most már hosszú ideig fogok élni! Most boldog akarok lenni!

No meg már betöltötte a harmincat is.

És milyen szerencsésen egybeestek a dolgok: azelőtt soha nem járt Tambovban, és azután sem, mindössze három napra érkezett egy kisebb inspekció céljából. Alina sem tambovi volt, Boriszoglebszkben lakott, vendégségbe jött a járásból az anyjával – és íme, találkoztak!

Georgij egy pillanat alatt döntött (mindig az első pillanatban tudta, mit akar és mi a jó), gyorsan megkérte a lány kezét. Akna megdöbbent, nem tudott mindjárt választ adni. Akkor Georgij heves udvarlásba kezdett. És amikor a légies fehér csodalényt az oltár elé vezette, még mindig attól tartott, nehogy az az utolsó percben meggondolja magát.

És minden nagyszerűen alakult! A szerelem csak egyszer adatik meg az életben, és mekkora szerencse tévedés nélkül rátalálni! Ő is gyöngéden szeret, őt is gyöngéden szeretik, és a világ az ő mozgástere szempontjából a legjobb formájában zárult össze. (Az apró koccanások nem számítanak.) Most már tudta,

kire irányítsa a nők iránti lovagi hódolat belé nevelt érzését és a végtelen csodálatot.

Házasságuk első évei egybeestek a legzsúfoltabb akadémiai évekkel, amelyek lefoglalták minden idejét, agyától megfeszített munkát követeltek, mivel elképesztően sok tantárgy volt egy évben: valamennyi katonai tárgy, néhány matematikai, két nyelv, két jogrendszer, három történelem, sőt még szlavisztika is, valamint geológia és utána három disszertáció. Emellett még ezek voltak az Akadémia legjobb évei, amikor eltakarították a kacatot (nem mindet és nem hosszú időre…), amikor az oroszok eleve legyőzhetetlen voltának legendáját türelmes munkával váltották fel. (És ő mindennap a Szuvorov sugárúton ment az Akadémiára, a Szuvorov templom mellett haladt el, és fejében ott zengett a legdicsőbb név – ugyan melyik orosz tiszt nem ábrándozott arról, hogy Szuvorov lesz belőle?)

És amikor az Akadémia ennyire lefoglalta, milyen boldogan teltek Alinával a csendes esték a kis olcsó szobákban a Kosztromszkaja utcában! (Kosztromszkaja – már a név is az otthont idézi!) Georgij az íróasztalnál, Alina a falon túl a pianínó mellett vagy a heverőn – nyugalom és megállapodottság, amely kizárja az izgalmak világát – csak szívbéli izgalmak vannak. A nyolcvan rubeles akadémiai ösztöndíj mellett gyakran pénz sem volt színházra vagy koncertre, idő pedig szinte soha, így csak ültek, ültek otthon, annál édesebb a dolog – és Alina nem panaszkodott. Nagyon boldog évek! Minél viharosabb a társadalmi és katonai élet, annál kellemesebb, hogy a családi élet egyenletesen, hagyományosan folyik, csak ne is kelljen változtatni a szokásokon. Változatlan, állandó, mindennapi egyforma boldogság, se robbanás, se megrázkódtatások. Az első gyerekkel balszerencséjük volt, második nem is lett, de ez sem vont föléjük felhőket: majd a mozgás és a harcok töltik ki az életet. Alina nem kesergett

túlságosan a veszteségen – Georgijnak ezzel is szerencséje volt. Megegyeztek, hogy nincs is szükségük gyerekre, szerelmük enélkül is az égtől adatott és örökké tart.

A három év tanulás után a három év előadói munka az Akadémián még teljesebbé tette a boldogságot. Amikor azonban a Golovin-csoportot szétzavarták, Vorotincevnek egy eldugott helyőrségbe kellett mennie, a Vjatkán túlra. Számára ez majdnem olyan volt, mint az ő Kosztromszkajája. Alina azonban elveszítette a pétervári életet, nem volt kedve Boriszoglebszkben ülni az anyjával, hanem vele ment arra az egyszerű helyre, a rendezetlen életbe, állhatatosan viselte a másfél éves száműzetést, és nem volt terhére a konyhai, a háztartási munka.

Georgijnak itt is mindennap ott volt az asztalán Schlieffen[24], de mi maradt Alinának? Mit találhatott ebben a szakadékba zuhant életben? Így aztán Vorotincev kétszeres figyelemmel, rajongással, kétszeres gyöngédséggel próbálta megkönnyíteni számára ezt a nehéz időt, mindig tudatában volt felesége hősies tettének és szerelmének. Igaz, a végén Alina mégiscsak búnak adta a fejét, de Georgijnak ekkor is sikerült megoldania a dolgot, és áthelyeztetni magát a moszkvai körzet törzséhez.

Ez nem egészen fél évvel ezelőtt történt. Ám különös módon Georgij éppen ebben a komfortos moszkvai félévben – amikor Alina dalolva építgette új *kis fészkét* – kezdte érzékelni, hogy valami hiányzik az életükből, valamit elveszítettek. Valahogy nem áll összhangban sem a mondatok kezdete, sem pedig az elkezdett mondat folytatása. Mondjuk, Alina elhelyezkedik a heverőn, hogy Georgij mellé ülhessen és meséljen a különböző tisztekről, szolgálati eseményekről meg arról, hogy min gondolkozik, de egyre több lesz a név, az új gondolat és elolvasott

[24] Alfred von Schlieffen (1833-1913) német vezérkari főnök, az első világháborús haditerv kidolgozója.

könyv, egy óriási, mozgásban lévő tömb az egész, úgy forog, akár a földgolyó, és Vorotincev megfeszített agya alig tudja befogadni, Alina emlékezetében pedig nem marad meg, elfelejti a neveket is, a már elmondottakat is, másodszor, harmadszor is rákérdez a dolgokra; ez unalmas, időveszteség, tempóveszteség, és érződik, hogy Almának sem olyan érdekes már, Georgij pedig legszívesebben elmenne, dolgozna egy kicsit a parancsnokságon. És kerüli a mesélést. Alma pedig az ajkát biggyeszti.

Jogosan tesz szemrehányást, hogy Georgij hidegen, nem a kellő figyelemmel viselkedik az emberekkel, komorsági rohamai vannak, csak önmagával van elfoglalva; kitartóan és teljes joggal ismételgeti ezt, és nehéz ellentmondani neki. De minden szemrehányás üledéket hagy maga után.

S íme, mi történt! Moszkvába költözésük után Alina megváltozott, követelőző lett, új stílus, új kívánságok: az isten háta mögötti Vjatka után, oly sok évnyi türelem és áldozat után végre igazi életet akar, de mikor?...

De mikor?... Georgij még nincs készen. Egyáltalán nem szabadult meg a terhektől, egyre sűrűsödik a munka, az erőfeszítés – még minden előtte van.

Igenis. Igenis – szörnyű belegondolni, hogy ez legyen az élete.

Természetesen hibás, hibás Alinával szemben...

De nem csupán erről van szó, hanem – valami másról is. Valami történt magával Georgijjal. Mintha megkeményedett, elkérgesedett volna a bőre, nem érzékel minden ráhulló hajszálat. Észrevette, hogy közömbös lett Alina lágy, súlytalan, illatos ruhadarabjai iránt – ott vannak maguknak, csak lógnak és lógnak. És a szájra adott csók sem annyira kívánatos és nem annyira gyöngéd, jobb az arcra adott. Általában véve a

szerelem egész szertartása fárasztó, az évek során ízetlenné lett. És ezt így kell húznia végtelenségig?

Ezek szerint már negyvenéves kora előtt öreg lett?

Egyébként mindennel, ami növekszik és minden fával így van: bütyklösödik, kérgesedik. Elkerülhetetlenül megkérgesedik minden szerelem is, kifárad minden házasság. Úgy látszik, ennek így is kell lennie: az évek múlásával a szerelem hevének és szükségletének és minden lelkesedésnek csökkennie kell. Marad éppen elég érzés ezenkívül is negyvenen túl: a harmatos reggelt nem üdvözli fásultabban, mint ifjú korában, s úgy pattan fel a lóra, mint húszévesen, és izgatottan tesz jeleket Schlieffen könyvének margójára.

És itt van a háború. Szerencse, hogy Moszkvában hagyta Alinát, ahol lesz társasága is, meg koncertek is lesznek. Mennyivel könnyebb, hogy nincs lelkiismeret-furdalása és lelke szabad a legfontosabb dolog számára.

Csak ne feledkezzen meg róla, írjon gyakran, ahogy Alina kérte, akár ha egy fél oldalt is. Osztrolenkában is volt ideje feladni pár sort: szeretlek, szeretlek, nincs hozzád hasonló! És ez igaz is.

És most szabad és lovon ül. És mindjárt mennyivel egyszerűbb a dolog, mozgékonyabb, gondtalanabb. Csak a továbbiakban is így legyen.

Általában véve a nők túlságosan nagy jogot formálnak a hozzájuk tartozó férfira, és egyetlen napot sem mulasztanak el, hogy a jogok körét szélesítsék, már ha sikerül. Ez valamikor gyönyörűséget jelentett, valamikor elviselhető volt, most azonban már nehéz.

Általában véve igaza volt Levacsov tábornoknak: a szerelemnek mindezen problémáit, izgalmait és szenvedéseit, minden körülötte kialakuló jelentéktelen személyes drámát túlságosan felnagyítanak a nők, túlságosan körülcsámcsogják a költők. Egy férfi

kebléhez csak a hazafiúi vagy állampolgári, avagy az általános emberi érzés méltó.

Az is lehet, hogy túl sokáig ült egyhelyben. A családi életet nem a katonáknak találták ki. Fel kell frissülnie.

*

Vorotincev lovagolt, csak lovagolt az éjszakai úton. Csődörének erős, egymást váltó lábaival mérte, tapogatta ki ezeket a hadseregtörzs és a hadtestek közötti, véget nem érő versztákat, ezt a szörnyű hatnapi menettávolságot.

Nem, így nem lehet harcolni! Valamikor így harcoltak, de ma már lehetetlen…

És az ellenség nincs sehol, elnyelte a föld!

Igen! – nyilallt belé. – Ezek a kódolatlan szikratáviratok! Hogyan küldhették el?! Jobb lenne, ha egyáltalán nem létezne ilyen eszköz, mint hogy az ellenség kezére játsszuk.

S eközben az orosz Második Hadsereg ereje az ügető lovasokat megelőzve, védtelen, láthatatlan szikrák formájában pattogott át az idegen ország sötétségén, hogy megsemmisítsék.

14. fejezet

Jaroszlav Haritonov. – El van ragadtatva a katonáktól. – Zavarok a menetelésekben. – Benyomások a német komfortról. – Groholec törzskapitány tréfái. – Kozeko hadnagy és a naplója. – Az üres Poroszország nyomasztó. – A német származású törzskariak.

Jaroszlav Haritonovnak ezen a nyáron kellett végeznie a Sándor Hadapród Iskolán, de fokozatosan: először a nyári tábor, utána az ünnepélyes avatás, azután, mielőtt még az ezredhez menne, egy hónap szabadság – irány haza Rosztovba. Rosztovban sok öröm vár rá: hogyan ugrándozik majd Jurik, anyja gondoskodása, a kedves szobák, a gimnazistakori barátok, de ami a legfontosabb: Jurikkal, aki már tizenkét éves, meg egyik barátjával vitorlás csónakba ülnek, az már elő van készítve, fel van szerelve, és elindulnak felfelé a Donon, megnézik, hogyan élnek a kozákok. Már rég tervezik ezt az utat, hiszen szégyen, hogy a Doni Hadsereg földjén született, ott él, és semmit sem tud a kozákokról azon kívül, hogy korbáccsal kergetik szét a tüntetéseket, holott ez a bátor, mozgékony, erős törzs az oroszok legegészségesebb sarja.

De nem sikerült a katonai szolgálatot a tervezett módon megkezdeni, mert gyors és félelmetes viharként jött az, ami a hadsereg számára a legfontosabb, amiért a hadsereg létezik – a háború! Évfolyamuk már augusztus elsején felvarrta a váll-lapot az áhított csillagokkal, és nem hogy elmentek volna elbúcsúzni az övéiktől, még annyi idejük sem maradt, hogy megkapják a fényképésztől az első tiszti fényképüket: pontos kinevezéssel azonnal szétküldték őket, Jaroszlavot a 13. hadtest narvai ezredéhez.

Ezredét Szmolenszkben találta meg, egyik részét bevagonírozás közben, a másik részét még fel sem töltötték. (Szmolenszkben a tiszteket megéljenezték az utcán, mindenki a győzelemről ordítozott, az ember forró viharban érezte magát.) Bár hadosztályuk négy

ezrede a legelső számokat viselte az orosz hadseregben, mégsem volt állandó állománya: a legénységet most vonultatták be, három tartalékos esett egy öreg katonára, már maga Jaroszlav fogadta őket – sötétszürke paraszti öltözékben jöttek, utolsó otthoni ennivalójukat olyan kis fehér batyuban hozták, amilyenben húsvétkor szentelni viszik a kalácsot. Jaroszlav kísérte őket fürdőbe, öltöztette zöldesszürke buggyos nadrágba meg ingbe, adatott nekik puskát, lőszert, és ültette őket marhavagonokba. Volt, aki parasztsapkában maradt. De nemcsak tényleges ekből volt kevés – valamilyen oknál fogva altiszt és tiszt sem volt elég. Lehet, hogy nincs is felkészülve a háborúra a folyton háborúzó és hadakozó Oroszország? Egy századra három-négy tiszt jutott, Haritonovnak mint frissen avatottnak csak egy szakaszt adtak, a tapasztaltabb tisztek azonban mindjárt két szakaszt kaptak, az egyikhez alzászlóst rendeltek.

Minden jól alakult! – a háromnapos szaladgálás Szmolenszkben, amíg a falusi népséget beöltöztette (Jaroszlav ruganyosan járt, egyenes háttal és kemény léptekkel) – maga az utazás még jobban, Jaroszlav nem ment előre a tiszti kupéba, hanem a katonáival maradt, az *övéivel*, a reábízott negyven népi arccal a tehervagonban – és végigsípolt a mozdony a harminc vagon hosszán, és felcsattogtak, felelgettek egymásnak, továbbadták a hangot az ütközők, és erőlködve megcsörrentek a horgok, és az egész vonat megmozdult! A Haritonov családban sokat beszéltek a nép iránti szeretetről, mert kiért éljen az ember, ha nem a népért – csak éppen nem volt hol megnézni a népet, és nem is lehetett, még a szomszédos piacra sem mehettek el kéredzkedés nélkül, utána pedig kezet kellett mosni és inget kellett váltani, az emberekhez nem mehettek oda, semmiféle beszélgetést nem folytathattak, az ember nem is tudta, mit beszéljen, zavarban volt – most meg milyen természetesen jött, hogy a tizenkilenc éves Jaroszlav szinte az apjuk ezeknek a szakállas muzsikoknak, azok odamentek

hozzá – kérdeztek, kértek, jelentettek. A legkellemesebb szolgálati munka mellett Jaroszlavnak csak annyi dolga maradt, hogy szemével, fülével nézze, hallgassa és emlékezetébe vésse: kit hogyan hívnak, ki hova való és kinek mije van odahaza. Itt van a jó mesélő Vjuskov, az ember csak hallgatja, a vonat az ő szülőföldje mellett halad el – ez egy járási város a magas hegyen, itt meg mindenfelé szakadékok vannak, ez itt a Krutoj Verhnek nevezett rész, és milyen fülemülék vannak errefelé és micsoda legelők – és Jaroszlav még sehol sem járt, pedig mindezt látnia kell a saját szemével! Mekkora öröm és milyen jó dolog együtt lenni velük, együtt a vagonban és hallgatni, hogyan pengetik a balalajkát (mekkora szabadság és mennyi költészet van benne, milyen csodálatos hangszer!), napközben együtt állni a vagon nyitott ajtajában a hosszú korlátra támaszkodva (van, aki lenn ül és kilógatja a lábát), éjjel ébren hallgatni az éneklésüket, beszélgetésüket, nézni a cigaretták parazsát. Bár a háborúban nem várhat örömöt az ember, utazni öröm volt. És nemcsak Jaroszlav számára: szemmel láthatóan a katonák is jókedvűek voltak, állandóan tréfálkoztak, még táncoltak is meg birkóztak – a vasúti csomópontokon tömegek fogadták őket zenekarral, beszédekkel meg ajándékokkal. Ebben a hangulatban ért rá megírni első leveleit Jaroszlav – az anyjának, Juriknak és a kis „besenyő” Okszanának, a kedves nővérének, igazi nővérének, mert az immár férjezett és gyermekes Zsenya olyan lett, mint az anyja, csak fiatalabb és kissé idegenebb. Jaroszlav megírta, hogy egész életében erre törekedett, ezt akarta, hogy szabad és férfias legyen és együtt legyen az egyszerű néppel.

A továbbiakban azonban már nem volt olyan vidám a dolog, túl sok volt a rohangálás és a zűrzavar. Leszállították őket a vonatról, noha a vonatok mentek tovább is, és mintegy gúnyolódva rajtuk, a sín mellett hajtották őket gyalog Osztrolenkáig; így mentek néhány napon át, ez nehéz volt az ettől már elszokott

tartalékosoknak a töretlen lábbeliben, új ruhában és teljes menetfelszereléssel. Miért kellett ez? – nem lehetett megérteni, felfogni, nem volt kitől megkérdezni. Nyilván hadtestük baljós száma volt az oka. Elhaladt mellettük automobilon egy tábornok, aki azt mondta: „A németnek adjál vasutat, az orosz sasok gyalog is boldogulnak! Így van, testvérek?” És visszakiáltottak neki: „Így van!” (Jaroszlav is kiáltotta.)

Zászlóaljuk második tisztje, Groholec törzskapitány, egy kis termetű, felfelé kunkorodó hegyes bajuszt viselő, határozott, minden ízében katonaember (Jaroszlav igyekezett utánozni), nevetéstől pukkadozva odakiáltott a menetoszlopnak: „Hé, zarándokmenet! Jeruzsálembe indultatok?” Milyen pontosan meghatározta, nevetett Jaroszlav, ezt csak egy katona szeme veheti észre! A tartalékosokat zavarta a puska, mintha egy nehéz botot akasztottak volna rájuk fölöslegesen, törte lábukat az új csizma, és ha a tisztek nem látták, lehúzták, madzaggal összekötve átvetették a vállukon, és mezítláb gyalogoltak. A zászlóalj versztányi hosszúságban húzódott szét, hogy az ezredről már ne is beszéljünk, a tisztek szem elől vesztették még nem eléggé ismert katonáikat, más zászlóaljakból vettek magukhoz embereket, és besorolták őket. A rendetlen emberi menetbe szekéroszlop ékelődött, amelynek ugyanaz volt az útvonala, és a géhások tehéncsordái, melyeket az ő friss étellel való ellátásuk érdekében hajtottak arra.

Augusztus 21-én, három nappal azelőtt, hogy a német határt átlépték, teljes napfogyatkozás volt. Erre vonatkozóan már előzőleg hadosztályparancsot adtak ki, és a tisztek megmagyarázták a katonáknak, hogy ebben nincs semmi különös, ez így szokott történni, csupán a lovakat kell visszafogni. Az egyszerű parasztok azonban ezt nem hitték el, és amikor a forró napon elkezdett sötétedni, baljós, vöröses homály állt be, a madarak rikoltoztak és összevissza röpködtek, a

lovak ugráltak és ki akartak tömi, a katonák keresztet vetettek és zúgtak: „Ez nem jó jel!... Ez valamit jelent!...”

Ha tanították volna őket, ha emlékeztetik őket a dolgokra, ha lőgyakorlatokat szerveznek, kitűnő katonákat faraghattak volna ezekből a tartalékosokból. Jaroszlav látta ezt a sajátjain, mondjuk Kramcsatkin Ivan Feofanovicson – tizenöt éve ki sem tette a lábát a falujából, már őszül, *öregecske*, ahogy mondogatták róla –, aki meglepte őt alaki felkészültségével, mintha most jönne a gyakorlótérről, mintha egész életében csak ezt csinálta volna: hozzám-lelépni, hogyan kell önfeledten kihúzni magát tisztelgés közben: „Kramcsatkin közlegény nagyságod parancsára megjelentem!” – a bajusza égnek mered, a szeme kikerekedik, de lőni egyáltalán nem tud (ezt titkolta, véletlenül derült ki).

Haritonov hadnagy nagy háborújának, első háborújának minden lépése úgy kezdődött, hogy a hadapród iskolában ezekért a hibákért vég nélkül osztogathatták volna a fogdát; mintha csak gúnyolódnának, minden a szabályzat megsértésével történt. Mintha a hadapród iskolában, fiatalos, feszes alakzatukkal, az egyszerre végzett, gyors fegyverfogással, a pontos jelentéstétellel, a szaggatott vezényléssel és a hetyke nótázással szándékosan azt mutatták volna be, hogyan nem történik soha a hadseregben, hogyan nem lesz és nem is lehet. Értelmét veszítette minden, amire a leendő tiszteket tanították: semmi felderítés, a szomszédos egységekről semmi hír, a parancsokat elképesztően változtatgatják, galoppozó lovasok egész dandárnyi egységeket állítottak meg és fordítottak vissza.

Pihenőnapot már második hete nem kaptak, a zászlóaljak felkeltek, alig virradt, és tűrhető időn belül menetkészen álltak, de leültek és vártak a gyötrő reggeli napsütésben, amíg megjött a parancs a dandártól a napközbeni helyváltoztatásra, a főnökség

olykor délig se készült el (a küldönc pedig hozta a parancsot, hogy legkésőbb nyolc órakor induljanak) – ellenben napközben nyomták pihenés nélkül. Aztán hirtelen leültek: rendezni kellett a dolgot az utat elzáró szekéroszloppal, fel kellett tartani a konyhát, és előre engedni a lemaradt előőrsöt. Megint nyomták. Mentek estig, sötétedésig, de még sötétben is, olykor pedig éjfélig is. Éjszaka rendbe szedték magukat, ettek, de mindez nem ment egyszerűen: hol az előre küldött szálláscsinálóikat nem találták a sötétben, és nem tudták, hol telepedhetnek le, hol a felsőbb parancsnokok vitatkoztak, hogy melyik egység hol éjszakázhat; az egységek pedig toporogtak meg tüzet raktak, rőzsén teát forraltak, mit sem törődve azzal, hogy elárulják az ellenségnek tartózkodási helyüket. A gulyáságyúk is petróleumfáklyák fényében, szikrát szórva serénykedtek. Volt, hogy a konyha lemaradt, olyan is volt, hogy éjfélkor éhesen feküdtek le aludni (a tisztek, akárcsak a katonák, a köpenyükben vacogtak a földön), hajnalban pedig felköltötték őket, hogy egyék meg a tegnapi ebédet. Az éjszakák lerövidültek, nem tudták kialudni magukat.

A katonák azt kérdezgették: „Mikor kapunk már rendes kenyeret, nagyságos uram? Második hete kétszersültet eszünk, már kaparja a bendőnket!” – és nem volt értelmes érv, amellyel meg lehetett volna magyarázni, hogy Bialystokban, ahol körös-körül minden tele van kenyérrel, az ő hadosztályuk miért nem kaphat semmiképpen kenyeret – mert ez nem az a *hadbiztosság*. Hogyan történhetett meg, hogy a háború elején, még a német határ előtt, amikor még egyetlen lövedék se csapódott be, egyetlen golyó sem fütyült, ók már nyolcadik, tizedik napja egérszagú, sok évvel ezelőtt készített kétszersültet kapnak, azt is összevissza, és nem is jut belőle minden levesbe, merthogy nem szállítottak eleget.

Osztrolenkáig még egy volt az útja mindenkinek, és világos volt a helyváltoztatás. Osztrolenka után

azonban, ahol egyetlen pihenőnapot sem adtak, hadosztályonkénti menetoszlopokra bomlottak, a német határ után dandáronként, és ekkor a parancsnokság sehogy se tudta nyomon követni a parancsokat, olykor össze is keverte őket, egyik-másik ezreddel feleslegesen tétetett meg vagy tíz versztát, és minderről fenn senki sem tudott, csak a német pilóták, akik Lengyelországtól kezdve ott röpködtek az orosz menetoszlopok fölött (a mieink nem repültek, azt mondták, *fontosabb időre* tartogatják őket). A német határ után volt, akinek kemény köves út – műút – jutott, a rengeteg csizma és pata nyomán ott is sűrű porfelhő szállt, csikorgott a fogakon; ám azok a műutak vagy véget értek, vagy nem arra vezettek, amerre kellett, vagy egyáltalán nem is voltak, és a vastag porban, a süppedő homokban kellett menni, a szekeret és ágyúkat húzni, s mindezt az egyetlen napra sem lankadó forróságban, amelyet csak egy éjszakai eső szakított meg, kút sem volt mindenütt, és az oszlopok nem egyszer sok órán át víz nélkül meneteltek. Máskor meg épp fordítva: eltévedtek, és összevissza kanyargó patakok mocsaras árterén vonultak, mintha szándékosan választanák a legjáratlanabb utakat. És a lovaknak, a katonáknak, a tiszteknek egyetlen kívánsága, gondolata és vágya maradt: pihenni! A zászlókat régen összecsavarták, és fölösleges rúdként vonszolták, a dobokat szekérre rakták, nótát sem vezényeltek, a századok elveszítették a lemaradókat; egyetlen remény vezette őket: talán holnap pihenőt rendelnek el.

Majd leestek a lábukról.

Úgy látszik, nagyon fontos volt a terv ahhoz, hogy pihenőt engedélyezzenek nekik! Ugyanolyan sürgetve hajtották őket – előre! – immáron Németországban, ahol nem volt egyetlen eleven német sem.

A keskeny vállú, kisfiús termetű, ám kopaszodó Groholec törzskapitány a cigarettaszünetek alkalmával azzal viccelődött a tisztek között:

– Nincs itt semmiféle háború, ez hadgyakorlat. A hadseregtörzs küldönce már negyedik napja keres bennünket, hogy megállítson, de nem talál. Mi pedig véletlenül idegen területre tévedtünk, s most bocsánatkérő jegyzéket küldtek Vaszil Fjodoricsnak.

Egyöntetűen mindenki *Vaszilij Fjodoricsnak* kezdte nevezni, szidni Vilmost. Ettől megkönnyebbültek.

„Horzselej” után, mind így mondták az ezredben, Chorzele után, a határt átlépve már az ellenséges országban megtett első szazsenyek után harcra számítottak, ágyúval vagy puskával vívott csatára. Ám sem azon a napon, sem a következőn, sem az azután következőn nem hallottak egyetlen lövést sem, nem láttak sem német katonát, sem polgári lakost, sem pedig állatot. Egyik-másik helyen drótakadályok húzódtak a mezőn, de ott hagyták őket, néhol lövészárok-kezdemények voltak a falu szélén, de nem ásták ki őket egészen, most behányták, hogy a géppuskás egység a kétkerekűjein, meg a többi lovas át tudjon menni rajta, volt, ahol benn a faluban szekerekből, bútorokból készített barikádok árválkodtak. („Rosszul áll a németek szénája” – vidult fel először a mindig szomorú, nyomott Kozeko hadnagy.) A következő faluban találtak és elemeltek egy biciklit – az egész század sietett megnézni, sok katona életében nem látott ilyen furcsaságot. Egy altiszt bemutatta, hogyan kell biciklizni, a tömeg zajongott és biztatta.

A felhevült, kialvatlan, bódult fejű orosz katonák számára az volt a legfurcsább, hogy ez Németország, és hogy teljesen üres!

Németország annyira szokatlan, annyira más ország volt, hogy Jaroszlav elképzelni sem tudta az illusztrált kiadványok alapján. Nemcsak a különös, a ház fél magasságát elfoglaló meredek háztetők miatt, amelyek azonnal idegenné tették a látványt, hanem

mert emeletes téglaházak vannak a falvakban! kőből épült istállók! betonozott kutak! villanyvilágítás! (Rosztovban is csak néhány utcában van!) a gazdaságba is bevezetett elektromosság! telefon a parasztházakban! A forró napon sincs trágyaszag, nincsenek legyek! Sehol semmi félbehagyott, elszórt holmi – nem az oroszok fogadására csináltak a porosz parasztok parádés rendet! Tárgyalták is a szakállasok a században, és csodálkoztak: hogyan tudják a németek úgy rendbe rakni a gazdaságot, hogy a *munkának* semmi nyomát nem látni, már minden kész formában áll? hogyan képesek ilyen tisztaságban mozogni, itt az sincs, ahova az ember a kaftánját ledobja! És ilyen gazdagság mellett hogy volt képes Vilmos szemet vetni a mi orosz szemetünkre?... Átjöttek Lengyelországon – a megszokott, elhanyagolt ország, de a német határnál mintha vonalat húztak volna a földön: a vetések is, az utak is, az építmények is – minden más, mintha nem is ezen a földön lenne.

Már önmagában ez a nem oroszos berendezkedés is tiszteletteljes félelmet keltett. Az pedig, hogy üres volt, fenyegetően odavetették élettelen zsákmánynak, szorongást váltott ki: mintha csapataink haszontalan kisfiúkként egy megbúvó, idegen házba törtek volna be, és ezért feltétlenül fizetniük kell.

Ha helyenként lett is volna miből meggazdagodni, a vonuló katonáknak nem volt idejük a házakban kutakodni. A zsákjuk se lett volna elég, hogy a zsákmányt elvigyék. És aki a halálba megy, nem terheli túl magát.

Az első lakosok, akik nem menekültek el, nem németek voltak, hanem német lengyelek, akik tört nyelven valahogy megértették magukat. De nem bizalmat, hanem gyanút keltettek, Kozeko szakasza parancsot kapott, hogy alaposan kutassa át a tanyát. (Amikor a művelet végrehajtására indult, Kozeko azt mondta Haritonovnak: „Valaki a halálomat akarja. Lehet, hogy a pincébe egy porosz szakasz vette be

magát.”) Ellenállással nem találkoztak, tüzetesen átkutattak mindent, és találtak a házban egy kürtöt, talán vadászkürtöt, a szénás csűrben egy biciklit, a fürdőházban két, orosz puskához való patront és egy sarkantyús csizmát. Rosszul alakult a lengyelek dolga, úgy nézett ki, agyonlőhetik őket. Őrkísérettel az ezredtörzshöz irányították őket, az egyik úgy ötvenéves lehetett, a két fiú pedig tizenhat-tizenhét. Amikor a zászlóalj mellett kísérték el őket, minden tisztnek és altisztnek könyörögtek: „Hagyják meg az életünket!… Hagyják meg az életünket!!” De Kozeko szakaszának altisztje, aki kísérte őket, csak vidáman rájuk kiabált: „Mozgás, mozgás, Moszkva nem hisz a könnyeknek!” A katonák odagyülekeztek, hogy megnézzék őket: „Miért ne? Az ilyenek lőnek lesből. Ilyenek karikáznak ott, az erdei utakon velocipédeken, és jelentenek rólunk.”

De amikor elmentek az első út menti német holttestek mellett, a tartalékosok levették a sapkájukat, és keresztet vetettek: „Isten nyugosztalja!”

Most már egyetlen nap sem telt el lövöldözés nélkül. Hol egy német repülő szerkezet szállt el a fejük fölött – márpedig azok gyakran repültek, naponta kétszer, és minden század nagy igyekezettel tüzelt rájuk, de nem találta el őket. (Ráadásul, amint ezt ma Jaroszlav észrevette, egyik-másik tartalékos behunyt szemmel tüzelt.) Hol azt látták, hogy három civil ruhás népfölkelő szalad az erdőbe, lőni kezdtek rájuk, az egyiket le is lőtték, hol egy kozák nyargalt hozzájuk, hogy innen négyversztányira az erdőből lovas portyázók tüzeltek rá – azonnal kiküldtek egy fél századot, hogy fésülje át az erdőt. A katonák átkozták a kozákot meg a saját sorsukat, elmentek, átfésülték az erdőt, de senkit sem találtak.

Kozeko azonban helyeselte a dolgot: „Most a legnagyobb veszélyt az oldalról jövő golyó jelenti számunkra.” A két hadnagy nem kerülhette el, hogy egymással beszéljen: már Bialystoktól kezdve összehozta őket a beosztásuk, ugyanazon században a

két szomszédos szakaszt vezették. A többi tiszttel Kozeko nem nagyon beszélt, a zászlóaljparancsnoktól félt, a századparancsnokot nem szerette, Groholecet pedig, amennyire tudta, kerülte, mert az szeretett gúnyolódni. Megfigyelő tevékenységének minden eredményét a naplójában írta le Kozeko, ezzel csillapította beszédszomját is (papír hiányában a tiszti tábori naplóban), minden szabad percében beírt néhány friss sort, és feltétlenül jelezte az órát is. „Ez valóságos hőstett! – álmélkodott Groholec. – Senki sem vezeti az ezred történetét, s amikor véget ér a háború, paranccsal a törzshöz rendeljük a naplóját, és aranyba köttetjük.” – „Ehhez senkinek sincs joga! – ijedezett Kozeko. – Ez az én lelkiismeretemre tartozik. És az én tulajdonom.” – „Nem, nem, hadnagy, ez kincstári tulajdon! – forgatta a szemét Groholec. – A tábori napló lapjai a törzs tulajdonát képezik!”

Kozeko idősebb volt Jaroszlavnál, két évig tisztként szolgált már a háború előtt is, de Jaroszlav nem tudta elfogadni a gondolkodásmódját.

– Véleményem szerint a háborúban egyetlen napig sem szabad így élni. Győzelemre kell törekednünk, nem pedig a háborút átkoznunk! És egy nagy nép hogyan tudná elkerülni a nagy háborúkat?

– M-m-m – nyammogott Kozeko, mintha a foga fájna, és körülnézett, nem hallja-e valaki őket-, hogyan tudná elkerülni? Mindenki ügyeskedik! Milosevics, ugye, valami kiküldetést intézett el magának, Nyikogyimov pedig elment állatokat vásárolni. Legyen nyugodt, okos ember nem ül meg a zászlóaljnál.

– Akkor pedig nem értem – idegeskedett Jaroszlav –, hogy ilyen nézetekkel miért lesz valaki hivatásos tiszt?

Kozeko grimaszolva és kényszeredett sajnálkozással a naplója fölé hajolt.

– Ez titok... Majd ha lesz egy drága napsugara és egy kedves kis fészke... Lehet, hogy ez nem hazafias dolog, de én nem tudok a feleségem nélkül élni. Ezért aztán békét szeretnék. Azt mondom én magának: inkább lovász legyen az ember, nem pedig tiszt, csak minél távolabb ettől a háborútól.

Ez a Kozeko csak fokozta a nyugtalanságot, mindig volt valami baja: nincs hol megmosakodnia, nem szabad mosatlan kézzel enni, jó lenne éjszakára levetkőzni. Pedig e nélkül is napról napra komorabb és reménytelenebb lett a zászlóaljban a hangulat, amiért az előrenyomulás nem ütközik akadályba. Jaroszlav mindig úgy képzelte, hogy a támadó hadseregnek jó kedve van: megyünk előre, foglyokat ejtünk, földeket foglalunk el, tehát mi vagyunk az erősebbek! Támadások céljából hozzák létre a hadseregeket, és támadásra képezik ki a tiszteket. Nyomasztó volt ez a kéthetes menetelés, amikor nem volt egyetlen csata, egyetlen német, egyetlen sebesült sem, éjszakánként pedig, hol jobbról, hol balról azonosítatlan tüzek halványvörös fénye kísérte őket. Hova lett a könnyedség és az öröm, amelyet pedig, úgy tűnik, nem egyedül ő érzett, hanem minden katona, amikor a frontra jövet a tehervagonban zötykölődtek, és körüllengte őket a szemből jövő nyári szellő. Kramcsatkin látszólag még ugyanolyan készséges volt, nem görnyedt meg, ugyanúgy falta szemével a hadnagyát, Vjuskov azonban a fejét is elfordította, és már egyetlen jókedvű elbeszélést se lehetett belőle kihúzni. Nemcsak hogy nem nótázott senki a zászlóaljban, még a hangos kiáltást is kerülték a szakállasok, csak a legszükségesebbet mondták egymásnak, nehogy ismét haragra ingereljék Istent a fecsegésükkel.

De maga a táj is összeszűkült, összetolódott, közelebb kerültek az erdők. Először szakaszokat és félszázadokat küldtek ki, hogy átfésüljék a széleit, azután az egész ezred bement, és elnyelte az erdő. Az

erdő egyáltalán nem olyan volt, mint a miénk: se avarréteg, se korhadt törzsek, se egy ott felejtett, vihar döntötte fa – épp csak föl nem seperték, a rőzse csomókba van rakva, és a vágatok tiszta, egyenes folyosókat képeznek. Különböző irányokban utak szelik át az erdőt, az utak jó állapotban vannak, már ahol most el nem rontották őket.

Bár minden tiszt oldaltáskájában ott kellett volna lennie az adott hely térképének, a századnál egyetlenegy sem akadt, csupán Groholecnél volt egy példány az egész zászlóalj számára, az is német felirattal: érthetetlen szavak, nem részletes térkép. Jaroszlav gyakrabban forgolódott Groholec körül, mint a többi tiszt, leste a megfelelő pillanatot, hogy a térképére tekintsen. Mert a németek minden úttáblát elégettek, a tisztek pedig pontatlanul adták szájról szájra, pontatlanul nevezték meg a falvakat: átjöttek Saddeken, itt van Kaltenborn, Omulefoffenben töltjük az éjszakát. És ezt az egész, tízszazsennyi magas fenyőerdőt grünfliessi erdőnek hívják.

Augusztus 23-án déltől fogva balról, nyugat felől ágyúdörgés hallatszott, vagy tizenöt versztányi távolságból – igazi, kitartó lövöldözés, az első csata! De a 13. hadtest ezredei ügyet sem vetettek rá, csak mentek és mentek az erdőben észak felé – arra, ahol csend honolt, és senkivel sem találkoztak. És Omulefoffenben töltötték az éjszakát.

Másnap reggel még szürkülettel felkeltek, első alkalommal nem kaptak még kétszersültet sem, szokás szerint hosszadalmas sorakozót rendeltek el, ezred-, sőt dandároszlopba kellett rendeződni, a tüzérséggel és a fogatokkal a maguk helyén. Úgy sorakoztak fel, hogy ismét észak felé indulnak, meg kell kerülni a szélesen elterülő Omulew-tavat.

Már hosszú ideje tartott a sorakozó, már elmondták az indulás előtti imát, és készen álltak az indulásra, már fokozódott a késő reggeli nyomasztó

hőség – amikor is benyargalt egy küldönc a hadosztálytörzstől, és átadott a dandárparancsnoknak egy küldeményt. A dandárparancsnok azonnal hívatta az ezredparancsnokokat, és a szűk úton elkezdték megfordítani és összekeverni a Narvai és a Koporjei Ezredet: nem egyből indították őket, nem helyből körben, hanem úgy, hogy feltétlenül megőrizzék az elrendezett dandároszlopot, de most már elejével nyugat felé, a másik utca irányába. Már teljes erővel tűzött az augusztusi nap, és elfelejtették a hajnali reggelit, amelyhez nem kaptak kétszersültet, amikor az ezredek megindultak az új irányba, két versztányi út után pedig a Szofija Ezred hátába ütköztek, amelyik ugyanabba az irányba haladt. És a nyiladékban hamarosan meglátták a lóháton ülő hetyke Pervusin ezredest, a Névai Ezred mindenki által ismert parancsnokát. Ezek szerint itt van az egész hadosztály. Végignyújtózott az oszlop a hosszú erdei úton az árbocfenyők sorfala között, először átvonultak Kaltenbornon, ahol tegnap jártak, azután pedig nyugatnak fordultak, Grünfliess felé. Elölről ismét ágyúdörgés hallatszott, de nem olyan erős, mint tegnap – vagy azért, mert a forróságban kevésbé hallatszik, vagy azért, mert elcsendesedett. Frissebben mentek a lövöldözés felé, felélénkültek: jobb, ha valami biztos dolog van előttük, mint ez az űr. (Kozeko: „Isten adja, hogy vége legyen, mielőtt mi odaérünk.”)

Erdei keresztúthoz értek, felkavart homok s hozzá még emelkedő, ahol be kellett fordulni – és a szintén elcsigázott, rosszul takarmányozott tüzérlovak nem bírtak húzni, a kerekek elakadtak, nem volt elég erő és kiszolgáló személyzet. Hogy vidám, golyófejű őrmesterüknek segítsen, Jaroszlav odahívta a saját katonáit, és kitoltak neki két ágyút, de az őrmesternek a többi ágyúba így is nyolc lovat kellett befogatnia hat helyett, és megint feltartotta az egész menetoszlopot.

Mentek, egyre mentek, és a lövöldözés elöl teljesen megszűnt, amint azt Kozeko kívánta. És

miután reggel óta tizenöt versztányi utat tettek meg, és dél óta már lankadt a nap heve, az egész menetoszlop megállt, és ott az úton, anélkül, hogy az erdőből kiléptek volna, kényelmesen lefeküdtek...

Egy egész órán át gondterhelt lovasok nyargalásztak előre-hátra. Ám nem hogy a katonákhoz, még az alacsonyabb rangú tisztekhez sem jutott el semmi hír. Azután az ezredparancsnok összehívta a magasabb rangú tiszteket, és újabb nyikorgás, kiabálás, futkosás kezdődött, ostorral verték a befogott lovakat, megfordították az egész hadosztály menetoszlopát abba az irányba, amerről jött.

Korogtak a gyomrok, égtek a talpak, a nap az erdő mögé bukott, és éppen itt volt az ideje, hogy tábort verjenek, ebédet főzzenek. De nem, ugyanazon az útkereszteződésen és ugyanazon az egész erdőn át, ugyanazokat a versztákat tette meg a hadosztályuk visszafelé is.

És elkomorultak a beöltöztetett zarándokok, és morogtak, hogy mindenhol a németek parancsolnak, és halálra kínoznak bennünket, kinyírnak és elpusztítanak harc nélkül.

Nem álltak meg, amikor a sárga nap lement, ugyanolyan verőfényes napot, port és hőséget ígérve másnapra is. Nem álltak meg sötétedéskor sem, minden versztát becsülettel megtettek visszafelé is, és a csillagos sötétben visszatértek ugyanabba a faluba, Omulefoffenbe, és ugyanazokon a helyeken gyújtottak tüzet a gulyáságyúknak, csak a kása éjfél utánra készült el, aludni pedig kakaskukorékolás előtt mentek.

Ólomnehéz tagokkal ébredtek, és kedvetlenül nyelték az immáron reggeli kását, hogy aztán megint egész nap színét se lássák. Igaz, hogy hoztak két napra való kétszersültet. Elkészültek, összeszedték magukat és felsorakoztak, mint tegnap, Omulefoffen északi kijáratához. És a katonák morogtak, azt jósolgatták, hogy megint visszafordítják őket. A kialvatlan Jaroszlav

önmagát és a többieket biztatva azt mondta: „Na, azt nem! Ma már nem!”

De a jósok mintha csak megbabonázták volna a menetoszlopot: állt, nem aludt, nem pihent és nem mozdult előre. És kivárván, míg a nap erősebben pörköl és kínzóan éget – a láthatatlan német parancsolók (már Jaroszlav se tudta mással magyarázni a dolgot) kiadták a parancsot: ismét meg kell fordítani az egész menetoszlopot, és a faluból kivezető harmadik útra, az előző kettő közöttire kell állítani.

És ismét egy teljes óráig tartott az átrendezés.

Elindultak. Ugyanolyan forró nap volt. A lábak és a kerekek ugyanúgy a porba süppedtek. Csak elhagyatottabb és rosszabb volt az út, a kis hidakat felrobbantották, és az oroszok egész ereje a kerülőkre, az ágyúk áthúzására ment rá, arra, hogy a süppedékes helyről ismét magasabbra, az út kövezetére jussanak. Volt azonban egy újdonság is: az úthoz közel eső kutakat a németek teleszórták földdel, szeméttel, deszkadarabokkal, nem vehettek máshol vizet, csak a nagy tóból, ahhoz pedig nem lehetett közel menni, mert ingoványos volt.

Ma már sehonnan sem hallatszott lövöldözés. Sehol sem láttak németet, se katonát, se civilt, se öregembert, se asszonyt. De a saját hadseregünk is eltűnt valahova, senki sem maradt az ő elhagyatott, üres úton hajszolt hadosztályukon kívül. És nem voltak kozákok, hogy legalább előrelovagoljanak, és megnézzék, mi van ott.

És az utolsó, tanulatlan katona is tudta, hogy a parancsnokság megkavarodott.

Megszakítás nélküli menetelésük tizennegyedik napja volt, augusztus 25-e.

Nappal tántorogsz, éjjel vánszorogsz,
Keresztet, talizmánt mellre vetve hordsz,

A szívedbe rejted perzselő sebed,
Menthetetlen sorsod nem kerülheted.

15. fejezet

Neidenburgban, tűzoltás. – Lenartovics zászlós és Fedonyin katonaorvos. – „Minél rosszabb, annál jobb.” – Kell-e segíteni a sebesülteken? – Nálunk minden rossz. – „Ez itt nem az egyetem!”

Neidenburgban, a kicsi városban, amely oly keveset vett el a mezőkből, és oly sok követ épített be, nem ez volt az egyetlen tér. Három utca indult belőle, és volt néhány sarka is. Az egyik beugróban egy emeletes ház állt, amelynek a földszinti üzleti ablakai be voltak törve, az emeleten pedig velencei üvegablakai voltak; belülről füstölt, de udvarán még sűrűbb füst kavargott.

Egy félszakasz katona nem valami nagy erőlködéssel oltogatta. A sarkon túlról vödrökben hozták a vizet, bevitték a kapun (onnan leszaggatott deszkák robaja és balta csattogása hallatszott), és láncban adogatták tovább a földszinti ablakba helyezett pallón.

Az egész munka napsütésben folyt, a katonák ledobták a felső ingüket, gyakran levették a sapkájukat, a homlokukat törölgették.

Azért sem siettek, mert hőség volt, a tűz meg nem lángolt, bár a füst egyre ömlött. Nem hangzottak élénk kiáltások, nem volt izgatott hangzavar, sokan a saját dolgaikról beszéltek, menet közben meséltek, volt, aki vicceset, nevetgéltek.

Az egészet egy altiszt irányította, az egyetemi jelvényt viselő, energikus arcú zászlósnak, aki kissé hátravetette a fejét, és lustán mozgott, nem volt dolga, semmi érdeklődést nem mutatott. Állt egy kis ideig, majd átment a tér apró, síkos, kígyószerűen pikkelyes kövezetén, kiválasztott magának egy jó árnyékos helyet az ellenkező oldalon egy kő lépcsőtornácon, ahol az oszlopok között egy vöröskeresztes lepedő volt kifeszítve, a ház előtt pedig az egészségügyiek

kétkerekűje állt a kocsisa nélkül; az eléje fogott ló időnként megremegett.

A tornácra éppen kilépett egy fekete bajszú, fekete szemöldökű, köpenyes orvos, kábult fejét törölgette és mélyeket lélegzett. Lélegzett, majd ásítozott, ásítozás közben hol előre, hol hátra hajolt. A csiszolt kő lépcsőfokon észrevett egy darab deszkát, azonnal ráült, a lábát lefelé nyújtotta, a kezével pedig hátra támaszkodott, talán le is feküdt, el is nyúlt volna.

Ma nem hallatszott lövöldözés, megszűnt, csak a katonák lármáztak, az egész háborúra csak a vöröskeresztes lepedő utalt, meg a magas német épületek, amelyek nem olyanok voltak, mint a mieink, és hiányoztak belőlük a lakók.

A zászlós nem ülhetett máshova, mint ugyanarra a lépcsőre, csak lejjebb. Éles arcvonásai voltak, nem is álltak összhangban az életkorával, az egyenruha lógott rajta, arckifejezése pedig, amellyel a katonáit figyelte anélkül, hogy beleavatkozott volna munkájukba, unalmat tükrözött.

A katonák hordták a vizet.

Füst volt, ám mivel nem fújt a szél, felfelé szállt, erre nem jött.

Az orvos kifújta, kiásította magát, megnézte, hogyan oltják a tüzet, a szomszédjára sandított;

– Zászlós, ne üljön a kövön. Itt a deszka.

– Meleg ez is.

– Egyáltalán nem meleg, megfáznak tőle az idegek.

– Méghogy az idegek! Itt azt se tudni, mi lesz a fejünkkel.

– Az ideg – nagy dolog, még nem volt ilyen betegsége. Jöjjön, csak jöjjön.

A zászlós kelletlenül felállt, az orvos mellé ült. Az orvos jó alakú, telt férfi volt, a bajusza bolyhos, puha sörtéje sötét árnyékot vetett, oldalszakálla teljes ívet alkotott, de nagyon elgyötörtnek látszott.

– Mi történt önnel?

– Operáltam. Tegnap. Éjszaka. És reggel is.

– Olyan sok a sebesült?

– Hát mit gondol? A mieinken kívül még németek is. És mindenféle sebesülés... Srapnel okozta hasi sérülések, a gyomor, a belek, a cseplesz kifordult, a beteg teljesen tudatánál van, még néhány óráig él, és azt kéri, hogy azonnal csináljunk valamit a hasával. Betört koponya, az agyvelő egy része kifolyt... A sebek jellegéből ítélve nem lehetett könnyű csata.

– Hát a sebek jellegéből következtetni lehet a csatára?

– Természetesen. Ha sok a hasi sérülés, az azt jelenti, hogy komoly harcok folytak.

– De most már végzett?

– Éppen hogy.

– Akkor menjen aludni.

– Csak megnyugszom. A munka feszültséget okoz – ásított az orvos. – Lazítani kell.

– És az használ?

– Semmi sem használ, de lazítani kell. A halálra, a sebekre nem reagál az ember, különben nem tud dolgozni. A sebesült szeme tágra nyitva, akár egy kistányér, azt kérdezi, életben marad-e, az ember pedig hidegen számolja a pulzusát, az operációt tervezi... Hajó lenne a szállítás, egyik-másik hasi sérültet meg is lehetne menteni: operálni a hátországban kell. Nálunk meg milyen a szállítás? Két betegszállító meg egy málhás kocsi. A németek elhajtották a lovas fogatokat. És hova kell a

sebesülteket vinni? A Narewen túl? Száz verszta, tíz műúton és kilencven az orosz utakon – lélekölő. A németek bezzeg autón szállítják őket – egy óra alatt a legjobb műtőben vannak.

A zászlós szigorúbb arcot öltött, az orvosra nézett.

– Ha most megváltozna a helyzet? Ha visszavonulnánk? – morgolódott az orvos. – Egyáltalán nem lenne mivel szállítani. Az egész kórházunkkal a németeknél maradnánk... Márpedig a mi gondunk, hogy a támadás idején elesetteket eltemessük. Mert azok ott fekszenek a mezőn, forróság van, bomlásnak indulnak.

– Minél rosszabb, annál jobb – mondta keményen a zászlós.

– Hogyan? – Az orvos nem értette a dolgot.

A zászlós eddig lusta, közönyös tekintete felélénkült.

– Az úgynevezett irgalmasság egyedi esetei csak elhomályosítják és elhalasztják a kérdés általános megoldását. Ebben a háborúban és általában véve Oroszország számára – minél rosszabb, annál jobb.

Az orvos kefeszerű szemöldöke magasra kúszott az értetlenségtől, és úgy maradt.

– Mit mond?... a sebesültek csak hadd zötykölődjenek, kínozza őket a hőség, a delírium, a fertőzés?... Katonáink csak szenvedjenek és pusztuljanak – ez a jobb?

A zászlós okos, energikus arca egyre zordabb és figyelmesebb lett.

– Ha nem akar kudarcot vallani, az *általános* szempontjából kell kiindulni. Oroszországban sokan szenvedtek! A munkások és parasztok szenvedéseihez hadd társuljon a sebesültek szenvedése. Hogy a sebesültek ügye gyalázatosan áll – szintén jó. Közelebb van a vég. Minél rosszabb, annál jobb!

Attól, hogy a zászlós kissé hátravetette a fejét, úgy tűnt, mintha nemcsak beszélgető partnerére figyelne, hanem több emberre nézne: „van-e még valakinek kérdése?”

Az orvos már nem is akart aludni, kimeredt szemmel nézte a magabiztos zászlóst.

– Ezek szerint ne is operáljunk? Ne is kötözzünk? Minél többen meghalnak, annál közelebb van a felszabadulás? A maga csernyigovi ezredének zászlóvivőjét az előbb műtöttük... A nagy erek sérültek... És mielőtt kihozták, tizenkét óra hosszat hevert a senki földjén. Filiformis pulzus. Ugyan miért kínlódnánk vele, igen? Így értelmezzem azt az általánost?

A zászlós szeme barna tűzként perzselt.

– Miért mentek birka módjára az ezredparancsnokunk, a népbutító után? Kibontott zászló! – és az egész ezred odavan tőle. Megtalálták, miért harcoljanak – egy darab rongyért! Azután meg egy rúdért. Egy rakás holttestet csináltak! Úgy játszanak velünk, akár az ólomkatonákkal!

A sebész zsákutcába került.

– Már megbocsásson, hisz ön nem hivatásos. Kicsoda ön?

A zászlós megrándította keskeny vállát.

– Mi ennek a jelentősége? Egy állampolgár vagyok.

– Nem erről van szó, mi a szakképzettsége?

– Jogász vagyok, ha már annyira tudni akarja.

– Úgy, jogász! – értette meg az orvos, és bólogatott, bólogatott, mintha így is gondolta vagy kitalálhatta volna. – Jogász...

– Mi az, talán nem tetszik? – kapta fel a fejét a zászlós.

– Világos. Jogász. Jogászból annyi van nálunk, már elnézést, mint kóbor kutyából.

– Ha egy ország mindenestül törvénytelen, még ennyi is kevés!

– Jogászok vannak a bíróságokon, jogászok vannak a Dumában – folytatta az orvos, mintha nem hallotta volna a választ. – Jogászok vannak a pártokban, jogászok vannak a sajtóban, jogászok vannak a politikai gyűléseken, jogászok írják a brosúrákat… – tárta szét nagy kezét az orvos. – De kérdezem én öntől, miféle képzettség ez a jogászi?

– Felsőfokú. Pétervári egyetem – magyarázta jeges udvariassággal a zászlós.

– Zagyvasági fakultás? Hogy az ördögbe lenne felsőfokú! Be kell magolni tíz tankönyvet, és le kell vizsgázni – ennyi az önök egész… képzettsége. Ismertem én jogászhallgatókat: az egész négy év folyamán a napot lopták, röplapokat gyártottak, konferenciákra jártak, izgattak…

– Ilyen aljas módon beszélni egy értelmiséginek! – figyelmeztetett a zászlós elkomorulva. – Gondoljon bele, kinek a malmára hajtja a vizet. Rendes embernek a baloldaliakkal kell együtt éreznie.

Az orvos érezte, hogy túlment a határon, de a zászlós bosszantotta.

– Azt akarom mondani, hogy tanultak volna az orvosin vagy a mérnökin, megtudták volna, mit jelent egy-egy vizsga. De pozitív ismeretek birtokában sem teheti keresztbe a kezét az ember – dolgozni kell. Oroszországnak dolgos, tevékeny emberekre van szüksége.

– Hogy nem szégyelli magát! – mondta ugyanolyan heves szemrehányással a zászlós. – Hogy még ez az ocsmányság tovább épüljön! Szét kell verni sajnálkozás nélkül! Utat kell nyitni a fénynek!

Tovább épüljön? – úgy tűnt, az orvos ezt nem mondta, ő a gyógyításra értette.

– Ön vajon nem a katonaorvosi akadémián végzett? – tudakolta az égő szemű zászlós.

– De, az akadémián.

– Melyik évben?

– Kilencben.

– Ú-úgy... – gondolkozott gyorsan a zászlós, és egyenes, hosszú orrán megremegtek az orrlyukak. – Tehát az akadémia krízisének idején, kilencszázötben elbocsátották, de ön behódolt, és hűségnyilatkozatot tett?

Az orvos szeme elhomályosult, a homlokát ráncolta, bajuszának hegyét lefelé fordította, ám az magától visszaugrott felfelé.

– Miért jön mindjárt baltával: hűségnyilatkozat... És ha az ember katonaorvos szeretne lenni, az országban pedig csak egy akadémia van? És legyen egy kormány bármennyire demokratikus – a saját katonai akadémiáján csak elvárhatja, hogy ne szervezzenek háborúellenes gyűléseket? Szerintem ez jogos.

– És az egyenruha? A hallgatók, mint alacsonyabb rendfokozatúak, tisztelegnek?

– A Katonai Akadémián? Na és?

– Szoldateszka! – vágta oda a zászlós. – Így engedünk mindnyájan, azután pedig csodálkozunk...

– Azután pedig sebesülteket gyógyítunk! – vágta oda az orvos. – A sebesülteket hagyja békén! Szoldateszka!... Vigyázzon, holnap maga jöhet hozzám. Szétlőtt vállal.

A zászlós elnevette magát. Egyáltalán nem volt gonosz, őszinte fiatalember volt, az orosz egyetemi hallgatóság legjobbjainak meggyőződésével.

– Ki beszél itt a humánum ellen!? Gyógyítson kedvére! Ezt kölcsönös segélynyújtásnak tekinthetjük. De nem kell elméletileg igazolni ezt az aljas háborút!

– Én egyáltalán nem… Talán én…?

– „Felszabadító háború!”… Valamivel fel kell kelteni az érdeklődést. „Szerb testvéreink megsegítése!” Megsajnáltuk a szerbeket! Magunk pedig minden peremvidéken mindenkit elnyomunk – azokat nem sajnáljuk!

– Azért Németország mégiscsak… – jött zavarba az orvos a biztos meggyőződéssel rendelkező ifjúság előtt, ahogyan Oroszországban az már szokás.

– Ha tudni akarja, nagyon sajnálom, hogy Napóleon nem vert meg bennünket nyolcszáztizenkettőben – igaz, hogy nem hosszú időre, de szabadság lett volna.

Csak mondta, csak mondta az undok katonaruhába öltöztetett jogász, a gondolatok azonban kiérleltek voltak, kapásból nem vitatkozik így az ember. És az egyre inkább békülésre hajló orvos együttérzőn megkérdezte:

– Hogyan mozgósították önt? – semmi kedvezmény, semmi halasztás?

– Ott ragadtam alapkiképzés közben… Jobbra… át, balra… át, lábakat össze, hátra arc, futás! Letettem a tartalékos zászlósi vizsgát.

– Ismerkedjünk meg. – Az orvos nyújtotta nagy, puha, erős kezét. – Fedonyin vagyok.

És belefogta a jogász négy, vékony és csontos ujját.

– Lenartovics.

– Lenartovics? Lenartovics… Várjon, ezt a nevet Péterváron én hallottam valahol. Hallhattam?

– Az érdeklődési körétől függően – válaszolta visszafogottan Lenartovics. – Nagybátyám ismeretes volt forradalmi körökben. Kivégezték.

– Ja, igaz, igaz! – értett egyet az orvos, még inkább hibásnak érezvén magát, és tisztelettel, mert valahol ott volt, ott motoszkált a fejében homályosan valamiféle sikerült lövés vagy fel nem robbant bomba, avagy valami haditengerész-lázadás. – Igen, igen, így van, így van... A családi neve részben német, ugye?

– Igen, volt egy ősöm, egyébként szintén katonaorvos, Nagy Péter idejében. Azután eloroszosodtunk.

– És kije van Péterváron?

– A szüleim meghaltak. A nővérem Besztuzsev-tanfolyamra jár. Épp ma kaptam tőle levelet – és milyet? A háború negyedik napján, augusztus 5-én írta – és ma mi van? Augusztus 25-e? Ez mi? Ez posta? Ökrökkel szállítják? Vagy a cenzúrahivatalban vizsgálgatják? – A zászlós egyre jobban heveskedett. – Az újságok is: júliusiak! Ez posta? Hogy lehet így élni? Mi történik Oroszországban? Mi van Németországban? Mi van Európában? Semmit se tudni! Csak egyet látunk: Neidenburgot bevettük, mondhatni harc nélkül, de azért valami oknál fogva bombáztuk, felgyújtottuk, most meg oltsad, orosz Iván, hordd a vödröt...

– Na, a németek is gyújtogattak itt...

– A nagy üzleteket a németek, a környéket a kozákok. Rendben van. Az osztrák fronton pedig semmit sem tudnak rólunk. És mi sem tudunk semmit az osztrák frontról – hát lehet így harcolni? Kósza hírek, csak kósza hírek! Erre járt egy lovas katona, súgott valamit – ilyenek a mi híreink! Ki tiszteli a hadra kelt sereget? Megvetnek bennünket! Ön pedig azzal jön, hogy Oroszország, Németország! A katonák betörték az elhagyott lakások ajtaját, elvittek dolgokat – ez szégyen a keresztény seregre nézve,

ezért büntetés, fogda jár. Adamantov alezredes pedig ezüst tejesedényeket, kancsókat emelt el – ez semmi, ezt lehet. Ez az ön Oroszországa!

De ha nem lenne ez a szörnyű háború, nem öltöztek volna a lányok ilyen tiszta fehérbe, nem húzták volna a homlokukba, egészen a szemöldökükig olyan szigorúan, tisztán, újonnan a fehéret. Ismeretlenül, névtelenül, anélkül, hogy bárki tudná, mi a végzettsége, mennyi a vagyona, milyen a haja színe, szerény ruhában megjelent a küszöbön egy ápolónő.

– Mi történt, Tánya?

– Valerjan Akimics, az állkapcsos sérült nyugtalan. Nem jönne oda?

És már nem is volt vita, senki sem ült a lépcsőn. Az orvos sóhajtott és elment, jogosan vonva maga után a hattyúfehér nővért is, akinek szomorú, élettelen tekintete csak átsiklott Lenartovicson.

Persze, ez is, ezek a köpenyek, fejkendők is a jómódúak játékszerei, ópium a katonatömegek számára.

És az alezredes, aki nyugtalan lovával most ugratott ki a térre, szintén joggal kiabált, ordított:

– Ki itt a rangidős?

A katonák gyorsabban mozogtak a vödrökkel, Lenartovics pedig mértéktartó gyorsasággal, igyekezvén, hogy ne veszítse el méltóságát, leszaladt a lépcsőn, átment a téren, nem húzta ki magát túlságosan, de azért mégis hozzákészült, kezét a sapkaellenzőhöz illesztette, igaz, hogy ferdén.

– Lenartovics zászlós a 29. Csernyigovi Ezredtől!

– Magukat tüzet oltani hagyták itt?

– Igen. Vagyis: igenis!

– Mi van itt maguknál, zászlós, karácsonyi vásár? Jön a hadseregtörzs, két házzal odébb telepszik

meg – maguk pedig már harmadik napja oltanak, és nem képesek eloltani a tüzet? Kész nevetség – vödrökkel cipelik nagy távolságról, hát nem tudnának egy szivattyút szerezni?

– Honnan vegyünk szivattyút, alezredes úr, nálunk a zászlóaljnál nincsen…

– Egy kicsit a fejüket is használni kéne, ez itt nem az egyetem! Miért fárasztja ki az embereket? Jöjjön utánam, majd én mutatok magának szivattyút is meg csövet is, szét kellett volna nézni a pajtákban!

És a nemes paripán lovagolva az alezredes győzőként előre elindult.

Lenartovics pedig fogolyként vánszorgott utána.

16. fejezet

Soldau városa. – Vorotincev megtalálja Krimovot. – Az itteni hírek. – Ki tudjuk-e használni a lovasságot? – Egyetértés és véleménykülönbség. – Itt vannak a németek.

Huszonnégy órát és még egy éjszakát ment Vorotincev Soldauig. Haladhatott volna gyorsabban is, az altisztet hamarosan visszaküldte, könnyűszerrel volt, de nem akarta kimeríteni a csődörét, nem tudván, hogyan lesz rá szüksége később. Megitatott és jóllakott lóval érkezett Soldauba 26-án a reggeli órákban, még a forróság előtt.

Soldau, a többi német kisvároshoz hasonlóan, nem foglalt el fölöslegesen termő területet, nem csúfította el körös-körül kidobált lom, üres telek és periféria – hanem, bármelyik irányból érkezzen is valaki, mindenütt téglából épített cserepes, akár két-háromemeletes házak zárt sora fogadta, amelyeket félmagasságig borított a tető. Ezekben a kisvárosokban az utcák szabályosak, akár ha folyosók lennének, teljesen ki vannak rakva egyforma kövekkel vagy lapokkal, minden ház jellegzetes – egyiknek az ablakai, a másiknak a tornyai. Ezekben a kisvárosokban kicsi helyen koncentrálódik a városháza, a templom, terecskék, egy-egy szobor valakinek az emlékére, esetleg nem is egy, mindenféle üzlet, sörözők, posta, bank, itt-ott a díszes vaskerítések mögött egy pici park – és a város, az utcák ugyanolyan hirtelen érnek véget, és alig hagyja el az ember az utolsó házat, már ott a fasorral beültetett műút és a pontosan kimért mezők.

Soldaut teljesen elhagyták a lakói, és egységeinkből sem volt túl sok benne. Az üzletek és raktárak körül itt-ott őrség – helyes intézkedés (mert látott már két feldúlt üzletet). Vorotincev nézegette a várost, és nyomozó ösztönére bízta magát, amely nem csaphatta be, még akkor sem, ha többet kell mennie, nem kérdezte meg a szembejövőktől, hol a

hadtestparancsnokság. Egy kisebb villa előtt, amelynek azonban vaskerítése, kicsi kertje volt, benne szökőkút és az előtornácot két oszlop tartotta, Vorotincev meglátott egy Russzo-Balt autót. A villa nem hasonlított parancsnokságra: néptelen volt. Az autó láttán viszont arra gondolt, nem itt találja-e meg azt az embert, akire még a parancsnoksággal való találkozás előtt szüksége van.

Leugrott a lóról, és minden fáradtságát a hátában érezte. Lovát a fékszárral az autó mellé kötötte egy fához, a köpenyét a nyereg mellett hagyta – senki sem figyelt fel rá. És csámpásan egyengetve lábait, benyomta a kovácsoltvas kiskaput. Az engedett. Vorotincev bement.

A kút környéke még nedves volt a nemrég kiömlött víztől. A virágok még épen, egyenesen álltak a kicsi, száraz gruppokban. Csak amikor túlment egy bokron és a kúton, látott meg a feljárat melletti, állatfej-könyöklős kőpadon egy idős, testes, fekete, borotválatlan és eléggé fésületlen tisztet, aki elégedetlen arccal szívta maga sodorta cigarettáját, a kecskelábat. Deréktól lefelé bő kozáktiszti nadrágot viselt, a Bajkálon túli sereg sárga csíkjával, felül pedig egyszerű alsó inget, így nem lehetett megállapítani a rangját, arca és alakja viszont törzstisztre utalt. És alig mozdult az ezredes közeledtére.

Vorotincev nem tisztelgett szabályosan, de azért két ujját a sapkájához emelte, és megkérdezte:

– Legyen szíves megmondani, ez Krimov ezredes szállása?

– H-mm – bólintott még elégedetlenebbül a borotválatlan tiszt, és nem mozdult.

– Ön az?

– Igen.

Megint csak nem a szabályzat és rang szerint Krimov álmosan végigmérte az érkezettet, az pedig

előrenyújtotta, szinte odadobta a kezét, nyitott tenyerét:

– Vorotincev vagyok. Önhöz jöttem.

Krimov kissé megemelkedett, enélkül teljesen udvariatlan lett volna, bár kövérsége miatt talán nem annyira. Kemény, kerekded kezével kezet szorított, visszahúzta, és helyet mutatott maga mellett a padon. És cigarettázott, egyáltalán nem mutatta, hogy a továbbiakban kíváncsi lenne valamire, noha Soldau nem minden utcáján szaladgáltak vezérkari ezredesek.

Vorotincev alig ült le a padra és törölte meg a homlokát, már rájött, hogyan kell Krimovval beszélni: minél kevesebb szó, a rangok hanyagolandók, és arra is rájött, hogy egyelőre nem tetszik Krimovnak, de hamarosan menni fog a dolog.

– Alekszan’ Vasziljicstől jövök. Mesélt önről…

– Gondoltam.

Vorotincev elcsodálkozott:

– Ugyan miből…?

Krimov a kúton túlra biccentett.

– Ismerem a lovat. A múlt héten lovagoltam rajta. Hogyan hozta el idáig?

Vorotincev elnevette magát.

– Nem én hoztam! Ő hozott engem.

Krimov hitetlenkedve feléje sandított.

– Nyeregben? Osztrolenkából?

Vorotincev csak hümmögött, jelezve, hogy nincs ebben semmi különös. (A keresztcsontja azért fájt, és a hátát alig tudta hajlítani.)

Krimov jóindulatra hangolódott, de szeme még keskeny maradt.

– Nem rossz. De miért nem vonattal?

– Vonattal – miféle háború lenne az? – vetette ellen vidáman Vorotincev, de a nehéz fej könnyed biccentéséből rájött, hogy a kérdés nem annyira a lovasra, mint inkább a lóra vonatkozott. – Nem, nem merült ki. És gyakran etettem.

– Az igaz – bólintott most már nagyobbat Krimov. – Hogy vonaton – nem háború. Viszont kényelmes. – Előhúzta zsebéből keménypapír dohányos dobozát: dauriai leveles. Jó dohány.

– Én abbahagytam.

– Kár – mutatta szemöldökével Krimov. – Dohány nélkül szintén nem háború a háború. Csak nem tegnap?

– Már vagy két éve.

– Jött el Osztrolenkából... – helyesbített Krimov.

– Ja-a... három nappal ezelőtt, este.

Krimov pislantott, helyeselt.

Hogy van Alekszandr Vasziljics? Megkapja a jelentéseimet?

– Nem említette.

– Hármat küldtem neki. Most készülök elküldeni a negyediket. Hát ön?

– Én... – Vorotincev még nem vette át az álmos, szétfolyó arcú, durva ezredes rövid stílusát. – Én... – megtalálta, mit mondjon: – A főhadiszállásról jöttem...

A legrosszabb ajánlólevél: tehát ellenőrizni, kutakodni jött, idegen, kár volt idejönnie a szerencsés ficsúrjának.

Krimov arca ismét elsötétült.

– Rendben van, menjünk mosakodni és reggelizni. Én is csak most keltem fel, éjszaka jöttem vissza. Felébredtem, és azon gondolkoztam...

– Honnan?

– Ja… A lovasságtól, Stempeltől.

– Ide figyeljen, ez a két lovas hadosztály itt van, vagy nincs itt? – váltott témát Vorotincev. – Mi hasznukat veszik? Mit csinálnak?

– Mit csinálnak! A füvet csipegetik. Ljubomirov tegnap heves csatát vívott. Egy várost ostromolt. Nem vette be.

Na nem, Vorotincevet ennyivel nem lehetett eltéríteni.

– A hadseregnek három lovas hadosztálya van, a front előtt pedig egy sem. Vakon tapogatózik, nincs semmi felderítés. Kljujevnek meg nincs is lovas ezrede. Martosz kozákjai a varsói utcákról jöttek, miféle felderítők az ilyenek? Miért van az egész lovasság a szárnyakon?

De Krimovot sem lehetett csak úgy elintézni.

– Miért, miért? Így alakult. Úgy gondoltuk, hogy a balszárnnyal besöpörjük, bekerítjük őket. Maga mivel csinálná a bekerítést?

Bementek a házba. Csak jobb pétervári házakban lehet ilyen tompa fényű bútor, bronz, márvány, mint itt ebben a vacak Soldauban. Igaz, egyik-másik fel van hasítva: a padlón szétszórva csipke, szalagok, korallal díszített kitűzők, fésűk. Az egész házban csak Krimov lakott egy kozákkal, aki a hangos „Jevsztafij” kiáltásra a konyhából ugrott elő.

Bementek a konyhába. Jevsztafij nem volt fiatal, magas, igen mozgékony ember volt, akit nagyon érdekeltek a porcelán-, bádog- és faböd önök és az élelmiszeres dobozok az érthetetlen feliratokkal. Nekiállt reggelit készíteni, és szaglászva, fejét csóválva minden dobozt megvizsgálni.

Krimov két személyre reggelit rendelt, és Vorotincevnek megmutatta a márvánnyal borított tükrös fürdőszobát. Vezetékes vízzel működött! Női és

férfi ruha lógott benne, még nagyon békebeli módon, két nappal ezelőtt hagyták ott.

– Azt hiszem, meg is borotválkozom! – döntötte el Vorotincev.

Természetes lett volna, ha becsukja maga után a fürdőszoba ajtaját, de nem tette, lecsatolta a derékszíjat a fegyverrel, gyorsan ledobta a zubbonyát, és a házigazdához hasonlóan alsó ingben maradt.

És akkor Krimov, ahelyett, hogy elment volna, belépett és a kád szélére ült, csavart magának egy újabb görbe cigarettát (egyetlen gyors mozdulattal).

Jevsztafij forró vizet hozott. Vorotincev pedig, miközben az önborotvával dolgozott, a kiküldetéséről mesélt Krimovnak, noha az egyetlen szóval sem kérdezte, meg arról, hogyan történt, hogy ő idejött az 1. hadtesthez. De már látja, hogy fölöslegesen jött.

Még nem gondolta teljesen végig, amit mondott, de efelé hajlott. Az állatfejes padon még nem így vélte, de most, borotválkozás közben már igen. Amikor a hadseregtörzsnél figyelmeztették, hogy a balszárnyon ott van Krimov, ingadozott, de jobb lett volna megfogadni a tanácsot, és nem ide kellett volna jönni, hanem a jobbszárnyra Blagovescsenszkijhez... Vorotincevnek is megvolt az a nem szerencsés tulajdonsága, hogy túlságosan hevesen és gyorsan döntött, azután pedig nem tudta idejében megváltoztatni. Már Osztrolenkában eldöntötte, hogy feltétlenül az 1. hadtesthez jön, mert úgy látta, hogy itt van az egész hadművelet kulcsa.

Most pedig már nem segít sem a ló, sem a vonat – szárnyakat kellene növesztenie, hogy egy óra alatt Blagovescsenszkijhez repüljön.

Krimovot egyre pozitívabban értékelte, már csak azért is, mert nem sietett felöltözni, a rangjelzését feltenni, ugyanúgy, ingben ült a kád szélén, és eregette

a füstöt. Amit itt, az 1. hadtestnél tenni lehet, azt ez a medve megteszi nélküle, Vorotincev nélkül is.

Krimov hallgatta, csak hallgatta a vendéget, ismét durvábban válaszolt:

– Persze, hogy fölöslegesen – mondta. – Én is fölösleges vagyok itt. Az a szentfazék a hadseregparancsnokot sem ismeri el. Tudja, hogy az ő hadtestére maga a legfelsőbb főparancsnok vigyáz, és reménykedik: a gárdaezredet elvették tőlünk, az övét is elveszik. Vilnán át érkezett ide és a székesegyházban kijelentette: „Ne féljetek semmitől! Harcolni megyek!” Úgy fog pózolni, mintha egy üzlet kirakatában lenne, aztán pedig vége a háborúnak, és már a kitüntetésekért áll sorba.

Krimov elkedvetlenedett, a lábát lógatta, a kád olyan volt alatta, mint egy evező és kormány nélküli csónak.

Vorotincev magabiztosságát éppen ez a tehetetlenség és Krimov szavainak szomorú tartalma adta vissza.

– Hát akkor most ráijesztünk Artamonovra. Írásbeli parancsot hoztam neki Szamszonovtól. Ha rugdalózik, telefonon összeköttetésbe lépünk a főhadiszállással. Pontosabban nem közvetlenül a fejjel, van ott egy értelmes ember, ő a továbbiakban megteszi, amit tud. Januskevicset is, Danyilovot is ki kell kerülni, és majd egy alkalmas pillanatban a nagyherceghez... A főhadiszálláson sincs egység és nem világosak a dolgok. Az 1. hadtestet mintha már huszonegyedikén átadták volna Szamszonovnak – de parancs, az nincs! Valaki megint kavar. Értelmetlen dolog: a legkényesebb helyen, az első vonalban ott van egy hadtest, és senkinek sincs alárendelve! Egyébként úgy látom, Artamonov cselekszik. Soldaut is bevette, és továbbvonult?

– Még hogy továbbvonult? Én is megborotválkozom, most már mindegy… Még hogy továbbvonult? Egy hazug kutya! – jött méregbe hirtelen Krimov, kacsázva elment a tükörig, és onnan fordult vissza, Vorotincev pedig leült egy kis női székre. – A hadseregtörzsnek azt írta, hogy Soldauban talán egy német hadosztály van. Ezt felderítés nélkül és anélkül tudta meg, hogy nyelvet fogtak volna, állítólag elkaptak valami telefonbeszélgetést! – rázta Krimov a borotva nyelét.

– Csak azért jártatta a száját, hogy ne kelljen a várost megostromolnia. Soldauban pedig, amint kiderült, két népfelkelő ezred volt, és az magától elszaladt. Akarva-akaratlan el kellett foglalnia a várost. Megint csak hazudott! – jött méregbe ismét Krimov, immáron teljesen beszappanozva. – Most azt jelenti, hogy a németek azért hagyták el Neidenburgot, mert ő, Artamonov bevette Soldaut.

– És Usdaut?

– Usdaut a lovashadosztály vette be, nem ő. Neki pedig, szegény fejének, megint előre kellett vonulnia.

– Szóval így állunk… Én soha nem láttam Artamonovot.

– Hát ki látta? Maga Alekszandr Vasziljevics se látta. A pucér hasú kínaiakért lett tábornok, és kapott aranykardot. Akárcsak Kondratovics…

– Kondratoviccsal nem találkozott most?

– Hol találkoztam volna! A hátországban gyűjtögeti a hadtestét, és örül neki. Közismerten gyáva alak.

– Hát kit látott ezekben a napokban?

– Martoszt láttam.

– Ő kitűnő tábornok!

– Még hogy kitűnő! Maga is dróton rángatózik, és a saját törzsbelijeit is tönkrerángatta.

– Nem, ő ritka határozott ember. És Blagovescsenszkij milyen ön szerint?

– Egy zsák szar. Méghozzá híg, folyik. Kljujev pedig nyámnyila, nem katonaember.

– És a törzsparancsnok itt az elsőnél milyen?

– Tisztára tökfilkó, nincs mit tárgyalni vele.

Vorotincev nem bírta tovább, elnevette magát.

Elmentek reggelizni. Jevsztafij egy kis üveg vodkát is tett az asztalra, Krimov határozottan töltött mindkettőjüknek, nem is kérdezte.

Vorotincev azonban visszautasította, kockáztatva, hogy elrontja az őszinte beszélgetést, de nem tudott inni munka előtt; ez nem oroszos vonás volt benne. Csak akkor ivott, ha már minden el volt rendezve. És nem reggel.

Krimov körülfogta tenyerével a poharat.

– Egy tisztnek bátornak kell lennie az ellenség előtt. A főnökség előtt. És a vodkával szemben. E nélkül a három nélkül nincs tiszt.

Egyedül ivott. Mogorván nézett… De azért tovább beszélt Artamonovról. – Valóban, az 1. hadtestből hiányzik két ezred, de mindenkinél hiányzik valami, egyetlen egység sincs feltöltve. Artamonovot azért említem, mert ő egyáltalán nem képes harcolni. Folyékonyan mondja a magáét, „támadásra én támadással válaszolok!” De ami a legfontosabb, hazudik! És mit lehet csinálni egy hazug alakkal? Verjük be a pofáját? Hívjuk ki párbajra? – Ezért ment Krimov Martoszhoz, megegyezett vele: onnan elvesznek egy oszlopot, és kelet felől támadják meg Soldaut. És Martosz elfogadta. De akkor a németek maguktól elhagyták Soldaut.

Vorotincev megint visszatért a lovasságra.

– Nem jól használják fel, kitették merő biztosítónak a szárnyakra. S ami a legfontosabb, Zsilinszkij – lovassági tábornok, Oranovszkij – lovassági tábornok, Rennenkampf – lovassági tábornok , Szamszonov – lovassági…

– Szamszonovot hagyjuk békén! – utasította rendre Krimov. – És a lovasságról ne ítéljünk, ha nem értünk hozzá! Az volt a parancs, hogy a németeket el kell vágni a Visztulától. Most pedig persze nem lehet átrendezni.

Felhajtotta a második vodkát is, és mérgesen magyarázta, hogy a lovasság jó, kemény harcokat vív és nagy veszteségeket szenved. Ugorjon neki a kőépületeknek meg a páncélozott járműveknek? Sehogy se egyezik a dolog. Változtatják a körzeteiket, az irányokat, többször is, háromszor kell átkelniük ugyanazon a patakon, feladatuk nem a területszerzés, valahol a mögöttes területen vasúti csomópontokat kell szétverniük, azután mégse kell…

Vorotincev azonban csak mondta a magáét:

– Ez az! Nem tudjuk kihasználni a lovasságot. Mi történt Rennenkampfnál? És mit csinált a nahicsevani kán, azt tudja-e?

– Miért, mit? – kapta fel figyelmesen a fejét Krimov.

És az utolsó hírt, amelyet fejben hozott a főhadiszállásról, amellyel nem lett volna helyénvaló elszomorítani Szamszonovot, itt most elmondta Vorotincev. A kán szégyenletes tettét, Kauschent… Hogy ez se legyen olyan nagyra a lovassággal.

– …Ilyen veszteségek mellett a lovasság megszerezhette volna legalább az átkelőket az Insteren. De a kán éjszakára kivonta a lovasságát, hogy az nyugodtan pihenjen. Az átkelőket is feladta.

Krimov úgy elkomorult, mintha megsértették volna.

De ez még mindig nem minden. Vorotincev hozzátette:

– A németeknek pedig mindössze egy lovas hadosztályuk volt…

– Meg lovas ezredeik a hadtesteknél.

– Az más. És a kán nem volt képes elvágni az útját ennek az egy hadosztálynak, pedig ott volt mellette! Az meg augusztus 17-én, a stallupöneni csatában a 20. hadtest hátába került, megtépázott egy gyalogos hadosztályt – és ahogy jött, szerencsésen el is ment.

– A sznob gárdista! – öntötte el a düh Krimovot. – Meg kell fojtani!

– Mire való a lovasság, ha nem az ilyen harcokra? Mikor hajtson végre rajtaütéseket? Rennenkampfnak öt lovas hadosztálya van, Szamszonovnak három – fasírtot csinálhattak volna Kelet-Poroszországból! Nálunk azonban szorosan a gyalogsági vonalhoz alkalmazkodik a lovasság. Gumbinnen után Rennenkampf nemhogy nem üldözte a német hadtesteket, azt se tudta, hova tűntek el. Azt jelentette, hogy François hadtestét szétverte, Mackensenét pedig megtépázta – ami nem nagyon valószínű.

– De megverte őket?

– Én nem vagyok erről meggyőződve. Azzal jöttem el a főhadiszállásról, hogy semmit se értenek: hova lettek a hadtestek?

Na nem, az orosz szokást nem lehet figyelmen kívül hagyni – a harmadik pohártól együtt kellett inni. Vorotincevet az kapcsolta össze Krimovval, azt ismerték fel egymásban, hogy ebben a hadjáratban nem a személyes érdeküket nézik.

A lovasságról a tüzérségre tértek át, ezt sem lehetett megkerülni:

– Azt *mi* a japán háborúban értettük meg, hogy az eljövendő háborút a tűzerő dönti el, hogy szükség van

neheztüzérségre, sok tarackra van szükség, és mégis – a németek csinálták meg, nem pedig mi. Nálunk egy hadtestre száznyolc ágyú van, náluk százhatvan, méghozzá milyenek? Mert nálunk mindig „nagyon szűkösek az anyagi eszközök” a hadsereg kiadásaira, nincs pénz a hadseregre. Győzelmet és dicsőséget akarnak anélkül, hogy áldoznának rá.

– A Duma mintha megajánlotta volna a pénzt – szúrta közbe váratlanul Krimov. – És azzal vádolta a hadügyminisztériumot, hogy az kevés pénzt kér.

Így is történhetett, az ember nem tudja követni, mit fecsegnek össze az újságok. Ezen a tavaszon Vorotincev arról is olvasott, hogy a Duma leszavazta a katonai költségvetést és a nagy programot. Van ott egy... S... Singarjov nevezetű, aki felszólalt: militarizálják a költségvetést? A milliók után majd jönnek a milliárdok?... Élne csak a tiszti fizetésből!

De Krimov nem volt túlságosan szorgalmas olvasó.

– Lehet, hogy így van. A Duma állandóan változtatja a véleményét.

– Nem, a programot a Duma elfogadta, de az alkotmányos demokraták ellenében. Hiszen azt tartják, hogy a katonaság szelleme dönt el mindent – Szuvorovnak is ez volt a véleménye, Dragomirovnak is, Tolsztojnak is... Miért kellene akkor fegyverekre költeni? Így hát mi van az erődökben? – majdhogynem ósdi orosz ágyúk! Fekete lőporral működnek!

Semmi jelentősége és hatása nem volt annak, hogy mindezt Krimovnak bizonygassa. Voltak azonban olyan kérdések, amelyek mellett Vorotincev nem tudott elmenni. Ezt a vodkázást meg csak kezdje el az ember... Krimov kitöltötte a következő pohárral.

– Most már magukat az erődöket is elkótyavetyélték – sajnálkozott.

Egyáltalán nem ragadt át rá az indulat: mintha minden ehhez hasonló dolgot régóta nagyon jól tudna, egyetértően bólintott, mintha ez a természet törvénye lenne.

Egyre jobban összebarátkozott a két ember, Alekszandr Mihalics meg Georgij Mihalics, a továbbiakban már pertut is ittak. (Vorotincev nem sietett volna a tegeződéssel, de ez elől sem tudott kitérni – orosz szokás.) Nem mentek el Artamonovhoz, ott ültek hosszasan a reggeli mellett.

Szóba kerültek a Németországban elkövetett fosztogatások. Krimov a tányérok közé tette bütykös öklét: hadbíróság és agyonlövetés! Már el is járt ebben az ügyben Szamszonovnál...

Ezek szerint igazi katona, következetes katonaember. Vorotincev az asztalhoz feszítette a tenyerét, az ujjait amennyire tudta, szélesre húzta.

– Nem. Katonáinkat én nem tudom agyonlőni, bármit is mondasz. Azért, mert szegények és mi elhoztuk őket egy gazdag országba? Azért, mert soha nem mutattunk nekik jobbat? Azért, mert ők éhesek, és mi egy hétig se adunk nekik enni?

Krimov nem nyitotta ki az öklét, hanem megfeszítette, és odavágott.

– Ez Oroszország szégyene! A hadsereg biztos széthullását jelenti! Akkor nem volt miért idejönni. A megoldás a hadsereg számára: a szabályos rekvirálás. Erős hadbiztosság haladjon együtt az ezredekkel, vegye el az állatokat és ossza szét az ezredeknek. Vegye el az itteni cséplőgépeket, az itteni malmokat, csépeljen, őröljön, süssön kenyeret – és ossza szét az ezredeknek! Mi azonban semmit sem veszünk el.

– De hiszen ez fantazmagória, Alekszandr Mihalics! Erre a németek lennének képesek, nem mi!

Vorotincev azt mondta, „nem mi”, de titokban büszkén elkönyvelte, hogy részben mi is, tudta

önmagáról, hogy német módra gyakorlatias és német módra kitartó, ami mindig is fölényt jelentett neki az olyan lobbanékony, ám gyorsan csillapuló emberekkel szemben, mint Krimov.

Be kell fejezni a reggelit, abba kell hagyni a céltalan beszélgetést – menni kell előrenoszogatni Artamonovot, és elérni, hogy alárendelje magát a Második Hadseregnek. Vorotincev kitalálta, hogyan hívathatná a főhadiszálláson a telefonhoz barátját, Szvecsint. Krimovnak nehéz volt a felállás, mintha a reggeli beszélgetéssel már elintézte volna a legfontosabb dolgot, és most jó lenne aludni. De természetesen azonnal elmegy, és ha feldühödik, Artamonovnak az igen rossz lesz.

– És azután megnéznéd, hol van Mingin hadosztálya? Összeért-e Martosszal? – kérdezte Vorotincev.

Krimov valamit dünnyögött, de kitérően. Úgy tűnt, már belefáradt ezekben a napokban az utazgatásba, talán egyszerűbb lenne helyben maradni.

Ekkor jól kivehető ágyúdörgést hallottak.

– Aha!

– Aha!

És kimentek a szabadba.

Északon lőttek. Vagy tizenöt versztányira. A már felforrósodott levegő gyengítette a távoli lövések hangját. Ám a tüzérség alaposan dolgozott.

Maga Artamonov semmiképpen sem kezdhette el.

– Ezek szerint a németek?

Megjelentek. Felfejlődtek. – Ha… ha… – találgatott Vorotincev – azonnal megtudhatnánk, melyik német hadosztály ért ide – abból sok mindent megértenénk.

17. fejezet

Ismét bizonytalankodás: merre támadjunk? – Angol vendég Szamszonov törzsénél. – A törzs áttelepszik. – Az angollal ismertetik valamennyi hadtest helyzetét. – Útközben. – Megérkezés Neidenburgba. – Harc a közelben. – Ebéd, pohárköszöntők. – Távirati megbeszélés Artamonovval.

Amint azt Posztovszkij és Filimonov erősítgette, arra, hogy a hadseregtörzs augusztus 25-én új helyre költözzön, még gondolni sem volt érdemes. Egy egész nap elment az előkészületek összehangolására, de ami ennél is fontosabb, arra, hogy ellenőrizzék és a frontparancsnoksággal egyeztessék az új telefonösszeköttetés működését: Bialystok-Varsó-Mlawa, onnan tovább pedig a német telefonvonalak felhasználásával Neidenburg felé. Az Északnyugati Front törzse nem engedhette maga elé a Második Hadsereg törzsét anélkül, hogy biztos ne lett volna benne, az állandóan vonalban marad, mindig eljutnak hozzá a direktívák, és mindig készen áll a jelentéstételre. Ezért az áttelepülést augusztus 26-án reggelre tűzték ki.

Szamszonov számára augusztus 25-e is feszült nap volt. A tegnapi után a hadtestek a hetedik napi menetelésre indultak. Részletesen megindokolva ismételten arra kérték Zsilinszkijt, hogy Martosz és Kljujev központi hadtesteinek engedélyezzen pihenőt – és ő ismét megtagadta: elmegy az ellenség, kicsúszik, hiszen Rennenkampf üldözi! Ők maguk semmit sem tudtak Rennenkampfról azon kívül, amit Zsilinszkij közölt: üldözi az ellenséget! A balszárnyon lévő lovas hadosztályok felderítőitől azt a jelentést kapták, hogy *nagy* ellenséges csoportosulás van előttük. Ez megint Szamszonov feltevését igazolta, hogy *balra* gyülekezik az ellenség, de nem örült, hogy megerősítést nyert az igaza, kétségek gyötörték: most mit tegyen? A józan ész azt diktálta, hogy valamennyi hadtestet fordítsa bal felé, ne hajtsa őket előre. Ám a

tegnap rágasztott *gyáva* még ott égett rajta, elgyötörte a Zsilinszkijjel folytatott hadakozás, a felsőbbséggel folytatott háború kimerítőbb, mint előrenyomulni, és féltette a kompromisszumot, amelyet tegnap mintha elért volna, s a Zsilinszkijtől kapott távirat is enyhítőleg hatott, mivel gratulált az Orlaunál aratott győzelemhez; a front törzsének biztosan tudnia kell valamit, ha ennyire erősködik, a lovas felderítők pedig könnyen eltúlozhatták az ellenség nagyságát. A 13. hadtest egyik hadosztálya tegnap elment balra Martoszhoz, annak kérésére, hogy segítsen Orlau alatt. Talán ott is kellett volna maradnia, de már visszaérkezett a saját hadtestéhez, ismét észak felé menetelt, és pszichológiailag szinte lehetetlen volt ismét rángatni, átirányítani balra. A hadtestek ehhez hasonló megfordítása igen bonyolult dolog, a támadás leállítása szükséges hozzá, és talán az ellátó egységek keresztezése is.

Ezalatt, Szamszonov bosszúságára, Osztrolenkába érkezett Knox angol ezredes. Hogy miért, azt nem lehetett tudni, nyilván azért, hogy kifejezze az angolok rokonszenvét, akik majd egy fél év múlva szállnak partra a kontinensen. Szamszonov általában véve sem szerette a természetellenes, kötelező európai mosolyt, most pedig kifejezetten zavarta a vendég, és elterelte a figyelmét. A közvetlenül őt érintő eseményeket, a saját gondolatait sem ért rá elrendezni feldúlt, zúgó agyában, most pedig diplomáciai fogadásról is gondoskodnia kell.

25-én este a késői időpontra hivatkozva Szamszonov elhárította a Knoxszal való találkozást, de nem kerülhette el, hogy 26-ára meghívja reggelire. Ám még a reggeli előtt nyugtalanító jelentést kapott Artamonovtól, miszerint vele szemben nagy erők csoportosulnak. Szamszonov mindjárt, éhgyomorra néhány törzsbeli tisztet a térkép elé szólított, és majdnem eldöntötte, hogy a központi hadtesteket balra kell fordítani! A tisztek azonban lebeszélték:

emlékeztették, hogy a vasút felől kivagonírozott egységek Soldau irányába haladnak, amelyek utolérik a 23. hadtestet, s azokat mind Artamonov alá lehet rendelni. A központi hadtestek pedig folytassák a támadást.

Mintha ez megoldást jelentene, és elég egyszerű is. Egyelőre ennyiben maradtak. Megírták a parancsokat. Elmentek reggelizni. Szamszonov felkötötte az aranykardját. Minél hamarabb indulni kellett volna, itt meg ünnepi reggeli van borral, kézfogások, üdvözlések, tolmácsolás egyik nyelvről a másikra, és minden elhúzódott. Knox előkelő volt, mint egy tizedízigleni arisztokrata, nem öreg, viselkedését tekintve pedig még fiatalabb, nagyon szívesen ivott, és általában véve kötetlenül viselkedett. Már az egyenruhája is erre utal – kihajtott gallér, a nyak szabadon mozog, vállán kicsi váll-lap, s emellé még Knox különösen lezseren viselte az egyenruhát, magas kitüntetés keresztje himbálózott rajta, zubbonya felső zsebe kidudorodott a papíroktól, alsó zsebeibe pedig minduntalan beledugta a kezét; egészen más fogalmai voltak a katonás tartásról.

Szamszonov reménykedett, hogy ezzel a reggelivel megszabadul a vendégtől, hogy Knox azonnal visszamegy Zsilinszkijhez vagy a nagyherceghez Szentpétervárra. De nem! Knox beült vele az autóba, esőköpenyét egy szíjon lógó hengerben cipelte, a többi holmiját, magyarázta a tolmács, a legénye viszi a törzs hadtáposaival.

A parancsnok összenézett a többiekkel, rendelkezett, hogy Filimonov ne üljön az autóba, helyette a brit meg a tolmács üljön be, Posztovszkij pedig az egész lengyel királyságon át táviratot küldött Neidenburgba Ducimetiére kapitánynak, hogy különleges ebédet és felszolgálást rendeljen.

És elindultak, a törzs többi tagját ott hagyták, hogy jöjjenek utánuk málhakocsival, kabriolettel vagy

lóháton. A parancsnok dülledt elejű, magas kormánykerékkel ellátott, nyitott sárga autóját nyolc, nem mondhatni, hogy válogatott kozák kísérte: a legjobb századokat nem vették el a hadosztályoktól. A sofőr nem kapcsolt teljes sebességre, hogy a nyolc ügető kozák pikás ne maradjon le.

Most lett volna nagy szüksége Szamszonovnak a hallgatásra. Hogy ne beszéljen, csak nézze ezeket a hadtestei által megtett versztákat, amelyeket ő maga még soha nem látott: ötven verszta Chorzeléig és tizenöt Janowig, és még vagy tíz a német határ mentén, végül annak átszelése, és tucatnyi verszta az idegen földön, egy csepp vér nélkül és anélkül, hogy hadtestei lőtték volna a meghódított földet.

Forró, fülledt nap lett, amilyen minden előző is volt, de menetközben érződött egy kis légmozgás – jól lehetett gondolkozni, s talán most, ebben az autózásban-lovaglásban következett volna be a parancsnok agyának régóta várt megvilágosodása. Maga sem értette, mi nem világos, a parancsokat szétküldte, azokat teljesítik, de a homály csak megmaradt, valami szét nem fújt kis felhő, egybe nem olvadó pontok, mintha kettős látása lenne. Szamszonov szüntelenül ezt érezte, és szenvedett tőle. A térdén egy nagy térképtáskát tartott, azon kifeszítve az egész hadműveleti terület térképét, amelyet a szél azért csak cibálgatott, és váltogatva, hol az autóból kipillantva, hol a térképet nézve igyekezett megfigyelni az utat.

Ám a hátsó ülésen ott ült a tudni vágyó brit, és ő is mindent meg akart érteni, átnézett Szamszonov válla fölött, sőt már a térképtáskát is böködte, minden körülményre magyarázatot kért.

A motor zúgásához még ez a dongó zümmögés is – Szamszonov szeretett volna megállni, hogy kitisztuljon a feje, hogy egyedül legyen.

Knoxot különösen a jobbszárnyon elhelyezkedő 6. hadtest érdekelte, mivel az nyomult be legmélyebben

német területre, és a Balti-tengerig már nem volt hátra sokkal hosszabb útja, mint amekkorát eddig megtett.

Igen, a 6. hadtestnek már tegnap el kellett foglalnia Bischofsburgot, ma pedig már nyilván északabbra tartózkodik.

Így volt bejelölve a térképen, és ezt így kellett most tekinteni a brittel együtt, csak nem ismerhette be az európai szövetségesnek, hogy a térképen bejelöljük ugyan, de a valóságban nem tudjuk. Hogy nem mindegyik szikratávirat jut célba, ezenkívül pedig a futár marad az egyetlen lehetőség, az is biztosítás, védelem nélkül az idegen országban. Blagovescsenszkij hadteste annyira eltért jobbra, hogy már nem is tekinthető szárnynak, már semmit sem fedez, magányos, levált hadtest, viták áldozata.

De szerencsére kikönyörögték a front törzsénél, és ma reggel engedélyt kaptak, hogy a 6. hadtestet balra irányítsák, a központi hadtestek felé. Igen, most átvonul, itt a Dadey-tó mellett, Allenstein felé.

– És ott, távolabb már Rennenkampf van? Támad?

– Igen, ilyen híreink vannak.

– És ez itt lovashadosztály?

– Igen, a jobbszárny biztosítására.

Ugyanoda, abba a lyukba vitték el Tolpigo lovashadosztályát is, amelyik olyan jó lenne, ha most kéznél lenne! Ez is elveszett a parancsnok számára.

Ugyan mit oszthatna meg a hívatlan vendéggel? Hogy egyetlen egység sincs feltöltve, a 23. hadtest pedig fel sem állt? Hogy ő csak névleg egy hadsereg parancsnoka, a valóságban csak a két és fél központi hadtesttel rendelkezik, éppen azokhoz igyekszik most. De még azok helyzetét sem ismeri pontosan.

Éppen a központiakról érdeklődött most a szőrszálhasogató Knox: hol vannak?

Szamszonov a vastag ujjával mutatta: a 13., a Kljujevé itt van ni... Itt... itt, körülbelül itt... Ide észak felé vonul át, ezek között a tavak között...

– Tehát észak felé?

– Igen, észak felé vonul... Allenstein ellen. És még ma el kell foglalnia. (Tegnap kellett volna, de nem ért el odáig.)

– És a 15.?

– A 15.-nek, a Martoszénak vele egy magasságban kell lennie, szintén észak felé kell haladnia. Tegnap be kellett vennie Hohensteint. (Vajon bevette-e?) Ma pedig már messzire túl van rajta.

– És a 23.?

Csak tudná a parancsnok biztosan, mikorra gyűjti össze Kondratovics a 23. hadtestet, és hozza az első vonalba?... Mingin hadosztálya majd a nyakát törte, úgy igyekezett Martosz után, és egyből harcolnia kellett.

– A 23... Szintén itt kell lennie a közelben... És ezt az utat, itt Hohensteintől északnyugatra ma kereszteznie kell.

De mit válaszoljon Knoxnak, ha az a németekről érdeklődik: hol vannak az *ő* hadtesteik? Hány van? Merrefelé vonulnak?... Üres, lakatlan, tavakkal, erdőkkel, kisvárosokkal, műúttal, vasúttal teli térség – voltak itt németek, csupán ennyi látható, ennyi tudható róluk – védtelen, csábító zsákmány.

Mert mi a helyzet! Ő minden hadtestnek megküldi a pontos napiparancsot – hova menjen, mit vegyen be, és ezt egyezteti feljebbvalói kívánságával, de ezeket a parancsokat nem ötvözi egybe egy világos terv: *mit is kell pontosan tenni?* Mélyebbre nyomuljanak... elvágják az utakat... ne engedjék... – de *mi a hadműveleti terv lényege?* A sajátjaink és az ellenség mai (ismeretlen) elhelyezkedése mellett mire számíthatunk?

Szamszonov éppen csak kezdte megérteni, Knox ismét félbeszakította: és az 1. hadtest? És mi van ezzel a két lovashadosztállyal?

Hogy a fene evett volna meg!… Ezek mind… a hadműveletet biztosítják a balszárnyról… Szilárd *lépcsőt* biztosítanak.

Szamszonov levette térdéről a térképtáskát, letette az autó ajtaja mellé, hogy a motorzúgás közepette befejezhesse a beszélgetést az angollal. A magyarázatba és a fokozódó hőségbe belefáradva Szamszonov úgy érezte, hogy elhagyja az ereje, és már nem gondolkozni szeretett volna, hanem szunyókálni a puha ülésen.

Az autó lassított – a kozák lovakhoz igazította a sebességet. Útközben egyszer váltották fel őket. Amikor elhaladtak egy szekérsor, egy mozgó kórház vagy épp a szerszámkészítők mellett, minden alkalommal megálltak, és a parancsnok meghallgatta a jelentéseket. Chorzelében és Janowban ellenőrizték a harcálláspontokat, és hogy ki helyezte oda, milyen célból az ott álló egységeket. Egyszer kiszálltak és leültek az árnyékba egy patak partján. A nap már túljutott a delelőn, amikor a kozákok felzárkózott alakzatával óvatosan és ünnepélyesen a lengyel oldalon lévő lejtőn leereszkedtek az öreg fahídra, és a porosz emelkedőn felmentek az új földre. Cseréptetős falvak tűntek fel, minden házban ülhetnének, akár egy várban – ezek pedig lövés nélkül feladták őket… Hamarosan ráfordultak a Wallenbergből Neidenburgba vezető, teljesen ép műútra. A műút kissé érintette a terjedelmes grünfliessi erdő nyúlványát, a továbbiakban pedig nyílt terepen vezetett, dombról dombra bukdácsolt, amelyek látszólag nem voltak magasak, de széles kilátás nyílt róluk.

Knox számára azért volt különösen kellemes ez az utazás és ez a nap, mert ő volt az első angol, aki ebben a háborúban az ellenség földjére lépett. Már útközben

néhány Angliába küldendő levelet fogalmazott magában, amelyeket ma este, feltétlenül egy német városban szándékozott megírni, egyelőre azonban minél több benyomásra akart szert tenni, mert a jó stílus megkívánja, hogy ne ismételgesse önmagát levélről levélre.

Nehéz égésszag kíséretében feltűnt előttük Neidenburg. A zöld tornyon már messziről látszott a fehér óralap a csipkézett mutatókkal, most pedig előbukkantak a rózsaszínű, szürke és kékes házak. A harci cselekmények előtt itt minden nagyon rendezett volt, most pedig, bár égő tüzet sehol sem lehetett látni, sok helyen látszott a nyoma: üres, elszenesedett ablakok, itt-ott beomlott tetők, megfeketedett falak, a járdán a kitört ablakok szétfröcskölt szilánkjai, büdös füst az itt-ott még el nem oltott tüzekből, és a forróságot árasztó kövek, cseréptetők, vasak – mindez a forró nappal együtt.

A város szélén az előre küldött szálláscsinálók egyik tisztje fogadta a parancsnokot, és futva mutatta az utat. A kanyaron túl, a Városház téren feltűnt a kiválasztott ház is – nemcsak az nem égett meg, hanem a körülötte lévők is épek maradtak, beléjük csapott ugyan két orosz gránát, de nem tett kárt bennük. Kedves kicsi szálloda volt, kétemeletes, a tetőn német mintára két sisakszerű toronnyal. Az előtornác meredek lépcsőjén leszaladt egy alezredes, és kihúzva magát az autó előtt, hangosan jelentette, hogy az épület, a telefonvonal, az ebéd és az éjjeli szállás készen áll, valamint, hogy a város a bevétel napjától kezdve ég, de most már a kijelölt egységek erőfeszítése nyomán megfékezték a tüzeket.

Azután a városparancsnok jelentett, egy ezredes, akit Martosz három nappal ezelőtt küldött ide. Bemutatkozott a méltóságteljes polgármester is (a városlakók is ott voltak valahol, de nem lehetett látni őket).

Befelé haladva a városba nem vették észre mindjárt, hogy a forróság által tompított, de azért elég erős, egyenletes lövöldözés hallatszik, mintha sok hangos pukkanás lenne. Elsőnek Posztovszkij kezdett hallgatózni, a fejét ingatta: „Közel van.” Túlságosan közel a hadseregtörzs szálláshelyéhez. A városparancsnok azt bizonygatta, hogy messze van.

És lám, megint csak – *balról*. Méghozzá komoly csata hangja. Kik lehetnek? Miközben az angol elfordult, Szamszonov és Posztovszkij tájékozódtak, a térképre néztek. Úgy vélték, Martosztói balra esik. Leginkább Mingin, a fel nem töltött hadtest balszerencsés fele. De neki messzebb kellene lennie!

Bementek az épületbe, a hűvösre. A méreteit tekintve kívülről szerény épületben az emeleten volt egy teremféle, falain gipszcímerekkel, három, egymással összekapcsolt ovális ablakkal, olyan tágas terem, hogy hihetetlennek tűnt, hogy elfér ebben az épületben. Itt volt megterítve számukra az asztal, régi ezüstedénnyel és aranycímeres poharakkal, és csak az volt hátra, hogy keresztet vessenek és leüljenek ebédelni. (Senkit semmire nem kötelezve a parancsnok legalábbis keresztet vetett.) Németek, a szálloda pincérei szolgáltak fel.

A templom és a városháza között földközelben kékesszürke füst gomolygott az ebéd egész ideje alatt.

És pufogtak, egyre pufogtak a távoli, tompa lövések.

A bőségesen felszolgált bor sok pohárköszöntőre ösztönzött, és Knox emelkedett először szólásra. Nem maradt előtte észrevétlenül, mennyire gondterhelt volt a parancsnok az egész út alatt, a győző merész csillogása helyett milyen belenyugvó bánat ült nagy szemében – és a szövetséges tiszt kellemes kötelességének tartotta, hogy biztassa az orosz tábornokokat, és megmagyarázza nekik a sikereiket.

– Ezek az orosz hadsereg dicsőségének lapjai! – mondta Knox. – Szamszonov nevét az utódok... Zuvorov nevével együtt fogják emlegetni... Hadtesteik nagyszerűen menetelnek, és kivívják az egész civilizált Európa csodálatát.

Önök nagy szolgálatot tesznek a Hármas Szövetség közös ügyének... A sorsdöntő pillanatban, amikor a védtelen Belgiumot széttépte a leopárd... amikor, katonásan megmondva, Párizst veszély fenyegeti – az önök merész támadása remegésre készteti az ellenséget!!

Franciaországban valóban rossz volt a helyzet. Párizst a hatalmas német erő fenyegette.

Ettől kezdve minden elszabadult, és ment a maga útján, a pohárköszöntők elől ugyanúgy nem lehetett elbújni, mint a repülő lövedékek elől: Őfelségére, a cárra! Őfelségére, az angol királyra! A Hármas Szövetségre!

Ha nem lenne itt a tengerentúli vendég, Szamszonov nem üldögélne az ebéd mellett. Szeretné gyalog, a saját lábán bejárni a kicsi várost, körülnézni benne. Örült, hogy végre Németországban van, közelebb a hadtestekhez és közelebb a veszélyhez. Be kellett jelölnie a térképen az új tartózkodási helyét, és ennek megfelelően megvizsgálnia minden táborhelyet: ki mennyire van közel hozzá, milyen úton közelíthető meg, kivel van telefonösszeköttetés, és az hol halad. Tisztáznia kell a maga számára ezt az északnyugaton zajló heves csatát, el kell küldeni valakit, meg kell kérdezni. Szünet nélkül kínozta a nyugtalanság, hogy valamit kitaláljon és döntsön, egyetlen korty sem esett jól ezekből a borokból, ízetlen volt mind.

De a vendégfogadásnak és a szövetséges iránti udvariasságnak megvolt a maga szertartása. A bornak pedig, ha ízét nem érezve nyelik is le, megvan a maga melegítő, szédítő és megnyugtató hatása.

Végezetül is, miért kell rosszat látni ott, ahol ez a nem buta angol csak jót látott?

És súlyos testét felemelve a parancsnok rövid köszöntőt mondott.

– …az orosz katonára! A szent orosz katonára, aki megszokta, hogy türelmes legyen és szenvedjen. Ahogy a szólás tartja: az orosz katonát nem elég megölni, döntsd is le a lábáról!

Posztovszkij, aki nem mulasztotta el, hogy a megérkezés után azonnal jelentsen a front törzsének, azután pedig kipróbálja az ételeket a szálloda pincérein, hogy nem mérgezettek-e, majd megkönnyebbülve, jókedvűen készülődött az ünnepi ebédre – csak ez a túl közeli ágyúzás ne lenne –, minden borosüveget alaposan tanulmányozott, mielőtt öntött volna belőle (házilag készült feliratok voltak rajtuk, Ducimetiére törzskapitány fordította le), és szokásos szerény szótlanságától eltérően, a vendég dicsérő szavait hallva megnyílt. Igen! – a németek szemmel láthatóan elmenekültek! Igen! – a győzelem nyilvánvaló. S ha az Első Hadsereg ugyanolyan gyorsan haladt volna, mint a Második…

Egyszerre többen beszéltek, köztük a most érkezett Filimonov is. Térkép nélkül is azonnal kiderült, hogy különbözőképpen vélekednek: mindenki úgy gondolta, hogy a Második Hadseregnek át kell karolnia és el kell vágnia a németeket, de mindegyikük, a művelet irányítói, másként értelmezte, hogy *melyik* szárnyon kell megközelíteniük, a jobb- vagy a balszárnyon? Úgy tűnt, Kelet-Poroszországot nem lehet átkarolni, ha nem a *bal*szárnyon kerítik – de biztos volt, hogy a balszárnyuk egy helyben áll, és a *jobb* végzi a bekerítést.

Az angol azonban átvette Posztovszkij fő gondolatát, és továbbvitte, nem volt lusta felállni (szemmel láthatóan sportember volt), és a következő köszöntőt mondta el: a porosz hadsereg veresége

Németország végét jelenti! Mivel az összes erői nyugaton vannak, és oda vannak láncolva, keleten védtelen marad. És Poroszország után a Visztulát támadva, az orosz hadsereg közvetlen, rövid és akadály nélküli utat nyit magának *Berlin felé!*

A poharakat még csak felemelték, de nem itták ki, amikor a terembe belépett az ügyeletes kapitány, és várta a lehetőséget, hogy jelentsen. Szamszonov fejbiccentéssel engedélyt adott, poharát érintetlenül letette.

– Kegyelmes uram! Artamonov tábornok kéri a készülékhez.

A parancsnok hangosan eltolta székét, elfelejtett elnézést kérni, nehéz léptekkel kiment.

Érezte ezt az ő jóstehetséggel megáldott szíve...

A törzsparancsnok elsápadt, és a parkettakockákon utána sietett.

A híradószobában csend honolt, monoton hangon kopogott a betűtávírógép. Szamszonov nagy, puha kezével fogadta a súlytalan szalagot.

– Artamonov gyalogsági tábornok üdvözli Szamszonov lovassági tábornokot!

– Szintén.

– Artamonov tábornok kötelességének érzi Szamszonov tábornok tudomására hozni, hogy a mai nap folyamán Vorotincev vezérkari ezredessel együtt távíró segítségével tárgyalást folytattak a főhadiszállással arra vonatkozóan, hogy az 1. hadtest milyen mértékben van alárendelve a Második Hadseregnek. A kérdést a főhadiszálláson tisztázzák. A főparancsnok végleges döntése egyelőre nem ismert. (Megint tisztázzák! Megint kavarják!)

– Szamszonov tábornok azonban reménykedik, hogy Artamonov tábornok teljesítette a Második Hadsereg kérését, miszerint a teljes biztosítás céljából

folyamatosan tartózkodjon hadtestével Soldautól északra...

– Igen, Artamonov tábornok ezt már a kérés előtt megtette. Usdautól távolabb foglalt el állásokat, és tartja azokat.

Usdau... (Ellenőrzés a térképen.)

– Találkoztak-e ezenközben az ellenséggel?

– Nem, tegnap nem találkoztak. Azonban azokkal az igen jelentős erőkkel, amelyekről ma reggel kaptak jelentést...

– ...Kapott kiegészítő egységeket...

– ...Igen, igen, kapott... Azokkal a jelentős erőkkel ma megtámadták a hadtestet, mely ok folytán Artamonov tábornok szükségesnek tartotta Szamszonov tábornokot zavarni.

– Pontosan mennyire jelentősek az ellenség erői, és mi a csata eredménye?

– Minden támadást visszavertek, minden egység hősiesen megállta a helyét. Az ellenség ereje, amennyire ez megítélhető, több egy hadtestnél, valószínűleg három hadosztály. Ezt a repülős felderítés is igazolja.

Már sok szalag haladt át leszakítás nélkül a parancsnok kezéből először Posztovszkij ujjaira, azután a hadműveleti osztály tisztjéhez, majd a földre hullott és gyűrűkbe gombolyodott.

Szamszonov lehajtotta nagy fejét, a padlót nézte.

Amikor egész Poroszország üres, honnan lehet ekkora erő ott, a bal oldalon? Azt jelenti-e ez, hogy az ellenség már kiszivárgott egész Kelet-Poroszországból, már kimászott a számára előkészített zsákból, de nem a Visztulán túlra, nem menekült el, hanem kezd balról szorongatni?

Avagy ezek friss erők, amelyek most érkeztek magából Németországból?

Csak nem arról van szó, hogy most, ebben a percben minden hadtestnek balra kell fordulnia?

Ebben a percben dönteni kell.

Ebben a percben.

De az is lehet, hogy Artamonov túloz, nagyon hajlamos az ijedtségre. Az a legvalószínűbb, hogy túloz.

Neki kellene *támadnia*! Csakhogy a főhadiszállással nem egyeztettek...

De tartania magát kötelező! – neki magának is másfél hadteste van most.

A készülék üresen működött, Posztovszkij és a kapitány felfogták és elegyengették a szalagot, hogy ne gabalyodjon össze.

– Mindenesetre Szamszonov tábornok nyomatékosan kéri az 1. hadtest parancsnokát, hogy szilárdan tartsa mai pozícióját, és semennyit se hátráljon, mert ez az egész hadműveletét veszélyeztetné.

– Artamonov tábornok biztosítja a hadseregparancsnokot, hogy hadteste nem inog meg, és egy lépést sem hátrál.

18. fejezet

Nyecsvolodov tábornok a hadtesttartalék parancsnoka. – A szembejövőket kikérdezik a csatáról. – Rajcev-Jarcev kapitány. – Hírek az értelmetlen csapatáthelyezésekről. – Bischofsburg, zavarok a hadtesttörzsnél.

Délután négy óra körül Nyecsvolodov vezérőrnagy a köves országúton dél felől Bischofsburgba vezette egységét. Maga Nyecsvolodov lovon ült (volt még körülötte néhány lovas), vagy háromszáz szazsennyel a csapat előtt ügetett.

Az egység, még kimondani is szégyen, nem lehet tudni, mi volt.

Nyecsvolodovot eredetileg a 6. hadtesthez vezényelték egy gyalogos dandár parancsnokául. Már hat éve szolgált ilyen beosztásban különböző hadtesteknél. Nyecsvolodovnak mindig is az volt a véleménye, hogy ezt a fölösleges beosztást – két ezredparancsnok fölött, köztük és a hadosztályparancsnok között – csak azért találták ki, hogy a vezérőrnagyokat leszoktassák a csapatszolgálatról – ennek megfelelően látta el szolgálatát. A 6. hadtestnél azonban igencsak meglepték Nyecsvolodovot: már a háború előtt egy nappal Bialystokban anélkül, hogy dandárparancsnoki beosztását megszüntették volna, megbízták a hadtest „tartalékának parancsnokságával” is. Ez a fogalom, hogy tartalékparancsnok, háborús helyzetben létezett, egyes hadműveletekben képezhettek tartalékot, hogy az a nehéz pillanatokban fedezze a többi egységet. Olyan esettel azonban nem találkozott Nyecsvolodov, hogy már az általános mozgósítás napján állandó tartalékot állítottak volna fel. Blagovescsenszkij tábornok vagy nem tudta, hova tegyen ennyi tábornokot a hadtestben, vagy pedig már a háború megindulása előtt annak rossz kimenetelére számított. (Valószínűleg így volt, mert egy jó dragonyos ezredet

kizárólag a hadtestparancsnokság védelmére tartalékolt.)

A tartalék összetétele is különös volt: Nyecsvolodov két ezredéhez – a Schlüsselburgi Ezredhez meg a Ladogai Ezredhez – egyszerűen hozzácsaptak több különböző egységet, egy mozsaras osztályt, egy hidász zászlóaljat, egy utász századot, egy híradós századot és hét doni kozák századot (köztük azt a külön századot is, amelyik a hadtest törzsét őrizte, és attól egy lépésre sem tágított). És ez lett a Nyecsvolodov-féle tartalék. Ezek az egységek azonban mintha nem a hadtest kisegítő részei lettek volna, hanem olyan akadály, amely csak összezavarta Blagovescsenszkij egyszerű gyalogsági beosztását: négy század egy zászlóalj, négy zászlóalj egy ezred, négy ezred egy hadosztály, két hadosztály egy hadtest. És a 6. hadtesthez mindezeken túl jött még egy olyan egység is, amilyen ritkán adatik egy hadtestnek: egy nehéztüzér osztály, az orosz hadseregben kevéssé ismert hathüvelykes tarackokkal. Hát ezt a semmihez sem fogható ajándékot aztán végleg nem tudta hova tenni Blagovescsenszkij, és szintén a „tartalékhoz” osztotta be.

(Tapasztalt katona lévén tudta: a ritka fegyverzetért nagy felelősséggel tartozik. A géppuskákat, mivel az is nagyon drága holmi, nemigen küldte az első vonalba, többnyire a törzs mellett tartotta, vagy a tábori kórház mellé rendelte.)

Nyecsvolodovnak azonban még ezt a tartalékot sem sikerült egybegyűjtenie (ez nem is lett volna lehetséges, meg értelme sem lett volna), még az eredeti Schlüsselburgi Ezredét is elvették, és előre küldték, úgyhogy a dandárja megszűnt létezni, magát Nyecsvolodovot pedig visszatartották a mögöttes területek erősítésére – és az a csapat, amellyel ő, az ideállított tökfilkó most a fő erők után igyekezett, az ő Ladogai Ezredéből állt (de abból is hiányzott egy zászlóalj), meg az utászokból, hidászokból és

híradósokból, de nem volt vele sem lovasság, sem tüzérség.

Egyébként Nyecsvolodov azt is felmérte, hogy az előtte lévő két hadosztály is meg van tépázva, és útközben mindkettő elveszítette erői egynegyedét: az egyiknek teljesen megszűnt egy ezrede, a másikból pedig vagy egy tucatnyi századot szétszórtak.

Nyecsvolodov megjelenéséből hiányzott a tábornoki méltóság – a domborodó mellkas, rücskös arc, az önelégültség. Sovány, hosszú lábú ember volt (még a magas csődörön is le kelfett ereszteni a kengyelt), mindig hallgatag és komoly, most pedig nagyon komor; leginkább egy túlkoros tisztre emlékeztetett, aki megrekedt egy alacsony rangon.

Ezekben a napokban komor volt már a mögöttes területen végzett hülye komendánsi munkától, meg a schlüsselburgiak elvétele miatt is. Ma pedig még komorabb amiatt, hogy a mindig aggályoskodó hadtesttörzs – az is Nyecsvolodov előtt volt – reggel elrohant Bischofsburg felé, s ez után hamarosan sűrű lövöldözés hallatszott abból az irányból, ami kemény csatáról tanúskodott. De még ennél is jobban elkomorodott az utóbbi két óra folyamán, amikor vagy üres szekerek jöttek szembe, bakjukon a rémült kocsisokkal, vagy sebesülteket szállító kétkerekűek, vagy egy kisebb ménesre való ló, amelyeknek lábát és patáját összetörték a szekerek. Később már sűrűbben jöttek a sebesültek, már az Olonyeci, a Belozerszki Ezred gyalogosai is megjelentek, néhányan pedig az elvett ladogai századokból is, közöttük egy továbbszolgáló altiszt, akit Nyecsvolodov jól ismert. Hoztak néhány tisztet is. Nyecsvolodov megállította a szembejövőket, röviden kikérdezte őket. És az izgatott és szaggatott elbeszélésekből próbálta összeállítani a reggel kibontakozott, de még most is folyó csata képét.

Mint mindig, a különböző helyekről jövő résztvevőktől, frissiben, amikor még egymásnak sem

mondták el a történteket, teljesen ellentmondásos történet kerekedett ki. Az egyik azt mondta, hogy a németekkel egymáshoz egészen közel töltötték a mai éjszakát, csak nem tudtak róla, de a németek se jöttek rá. A másik: hogy mentek reggel, semmit se gyanítva, menetrendben, és pusztító tűzbe futottak bele, amire egyáltalán nem voltak felkészülve, nem ásták be magukat (és a német *oldalról* lőtt, nem pedig szemből). A harmadik: előzetesen csatarendbe fejlődtek, sőt derékig beásták magukat. Egyes tisztek úgy vélték, hogy észak felé haladtak, és a visszavonuló németek oldalsó oszlopába ütköztek, hogy mi még jobban megijesztettük őket, mint ők minket – de aztán nagy ütegeik érkeztek, heves tüzet zúdítottak ránk. Mi kelet felől vártuk őket, a parancs szerint keleten kellett a biztosítást megszervezni.

Nem, helyesbítettek mások: az Olonyeci Ezred nyugat felé fejlődött fel. De amint a németek elkezdtek lőni a sok ágyújukból („ötven ágyú”, „nem, száz!”, „kétszáz!”), méghozzá srapnellel, a menetoszlopok sűrűjébe, azonnal tucatjával verték, pusztították a mieinket – így aztán futásnak eredtek, minden összekavarodott, ezrek estek el ott, egy-egy zászlóaljból tucatnyian maradtak; nem, tartottuk magunkat, a mi belozerszki századunk támadásba is lendült. Ugyan miféle támadásba, amikor a tóhoz szorítottak bennünket, nem volt hová mennünk, az ágyúkat ott hagytuk, még a puskákat is eldobáltuk, és uccu!

Az kétségtelenné vált, hogy nagyok a veszteségek, hogy néhány zászlóaljat teljesen szétvertek (és minden zászlóalj ezer embert jelent). Bebizonyosodott, hogy két hét alatt hozzászoktunk, hogy nem találkozunk az ellenséggel, nem látjuk és nem halljuk a jelenlétét, és könnyedén, gondtalanul masíroztunk az idegen földön felderítés, olykor pedig biztosítás nélkül is. Így mentünk el tegnap Bischofsburgon túl több mint ötven versztával, így kereszteztük a németek számára fontos

vasútvonalat, Kelet-Poroszország horizontális tengelyét, és masíroztunk tovább ugyanolyan óvatlanul, mintha csak a szmolenszki kormányzóságban lennénk, az oszlopban vonuló egységek között szekerekkel, és a legkevésbé sem számítottunk rá, hogy ezen a német földön az orosz csapatokon kívül bármilyen mással is találkozhatunk. És amikor váratlanul csatára került sor, nem volt sem előzetes terv, sem parancs. Ezt pedig a katonatömeg azonnal érzékeli, és felbomlik.

Csak a saját Schlüsselburgi Ezredéből nem találkozott Nyecsvolodov egyetlen sebesülttel sem. És egyáltalán nem lehetett tudni, hol az ezred és mi van vele.

Rossz dolog, hogy a csapat Nyecsvolodov után haladó katonái is találkoztak a sebesültekkel, és menet közben túl sok mindenről szereztek tudomást.

Észak felől most is dörgés hallatszott.

Ilyen körülmények között ideje volt, hogy Nyecsvolodov, annak ellenére, hogy a hadtest törzse mögött haladt, biztosító őrséget állítson fel.

A hőség mintha még nem csökkent volna, de a nap észrevehetően Nyecsvolodov bal válla mögé került és a bal fülét égette.

Már látni lehetett a várost is – épen maradt, nem égett, szürkés és vörös csúcsok és kis tornyok látszottak –, amikor is balról, a keresztbe haladó földúton menetelők által felvert port vett észre, és megállapította, hogy egy zászlóaljnál nagyobb gyalogság, és ütege is van. Lassan haladt, és szintén óvatlanul.

Bár balra nem lehet ellenség, balra senkinek sem kell lennie. Így botlanak bele valamibe, aztán meg csodálkoznak mások mulasztásán.

Távcsöve segítségével azonban gyorsan meggyőződött róla, hogy ezek a mieink. Az oszlop élén szintén egy tiszt lovagolt, csillag nélküli váll-lappal, de

a ló nagyon nyugtalankodott alatta, rángatta magát, kifordult, vicsorított és rázta a fejét, ám lovasa engedelmességre kényszerítette. Nyecsvolodov az út mellett meglátott még egy feltűnő, fekete-vörös, nagy lelógó fülű, szaladó kutyát is. A kutyáról, amelyik mindig a százada mellett maradt, már sokan tudták, hogy ez Richter hadosztálya. A haladás üteméből következően a lovasoknak éppen az útkereszteződésnél kellett találkozniuk. Amikor a tábornokot és mögötte az oszlopot meglátta, a tiszt megfordította a lovát – a ló messzebbre vitte a kelleténél, de visszafogta – és csengő hangon odakiáltotta a csapatának:

– Szuzdaliak! Tíz perc cigarettaszünet, oszolj!

A tiszt vidáman, egyáltalán nem fáradtan kiáltott, de a katonái nagyon elcsigázottak voltak: alig vánszorogtak le az útról, a köpenykoszorút se dobták le a vállukról, csak a puskákat rakták gúlákba, és a legközelebbi poros fűbe feküdtek, holott száz lépésnyire volt az árnyas erdő és a tiszta fű.

A tiszt közel jött nyugtalan pej lován, és lendületesen szalutálva jelentett:

– Rajcev-Jarcev kapitány, kegyelmes uram! A 62-es Szuzdali Ezred adjutánsa!

Merész ajkai között előbukkant egy aranyfog. A ló nyugtalanul nézelődött és a fejét rángatta.

Nyecsvolodov bólintott.

– Nem a saját lova?

– Két órája zsákmányoltuk, kegyelmes uram, még szoktatom.

– Ön lovaskatona?

– Voltam, kegyelmes uram, de Isten gyalogossá tett a bűneimért.

A kapitányban megvolt az az ismerős bizakodás, az a hetyke tűz, amely díszére válik az igazi hivatásos

tisztnek: háborúra születtünk, csak a háborúban élünk! Megvolt ez Nyecsvolodovban is, de az évek során lelohadt.

– Hol szerezte?

– Van itt egy elhagyott birtok, csodálatos istállókkal! Javaslom, kukkantson be oda! A tó mellett, na, hogy is...

Nyecsvolodov keze már magától húzta elő az oldaláról és nyitotta ki a tábori táskát.

– Ó, de jó térképe van! Íme: ez itt a Dadey-tó! – mondta a tiszt.

– És hogy kerültek önök oda? Miért?

– Mit számít a mi hadosztályunknak hét verszta kerülő! Sétáltunk egyet, aztán meggondoltuk és visszamentünk.

Nyecsvolodovot kissé idegesítette ez a vidám fickó. A ló is táncolt alatta, nem tudták együtt nézni a térképet. Meg a nap is perzselt.

– Menjünk az árnyékba – javasolta Nyecsvolodov.

Az arany fogú kapitány rábólintott.

Átadták a lovaikat.

– Misa – utasította Nyecsvolodov a segédtisztjét, a pufók, rózsás arcú (fiatal vére átsütött a bőrén) Rosko főhadnagyot –, amíg az oszlop vonul, szaladj előre, nézd meg, nincs-e valami út, amelyik elkerüli Bischofsburgot. Ha nincs, keress egy olyan utcát, hogy ne a hadtestparancsnokság mellett kelljen elmennünk.

A kerek arcú, ravasz Rosko mindent értett, elnyargalt a csoportjával.

Az erdő hűvösében Nyecsvolodov és Rajcev-Jarcev törökülésbe ültek, a tábornok elővette és jobban szétterítette a térképét. Ujjait behajlítva és aranygyűrűs ujjával, hosszú, hegyes körmével Rajcev-

Jarcev akár egy mutatópálcával mutogatott és folyékonyan magyarázott:

Hadosztályuk, három ezred a lemaradó nélkül, tegnap frontvonalat foglalt itt el, arccal kelet felé, és azt beszélték, hogy az ellenség ott ékbe van szorítva, és próbál kitörni. De egy lövést se adtak le. Azután jött a parancs, hogy húzódjanak Bischofsburg irányába. Ma reggel ott toporogtak a városban. Délelőtt a hadtestparancsnok úgy rendelkezett, hogy az ő hadosztályuk vonuljon nyugat felé, délről kerülje meg a Dadey-tavat, és haladjon tovább Allenstein irányába majdnem negyven versztát. Így anélkül, hogy ebédelni lett volna idejük, mentek, senkivel sem találkoztak, és nem lőttek, és szenvedtek a forróságtól – vagy tíz verszta megtétele után, amikor már megkerülték a tavat, odanyargalt egy küldönc a hadtestparancsnokságról Blagovescsenszkij újabb parancsával: azonnal forduljanak vissza Bischofsburg felé, s attól *keletre* álljanak fel. A hadosztályoszlopban a Szuzdali Ezred volt az utolsó, elsőként fordult, és már vissza is ért. Ám ekkor egy tiszt benyargalt a harmadik paranccsal: csak a Szuzdali Ezred meg két üteg jöjjön ide, és legyen Bischofsburg alatt, álljon a hadtestparancsnok rendelkezésére. A hadosztály többi része forduljon északra, a Dadey-tó másik partján – és támadjon, hogy a tó után egyesülhessen Komarov hadosztályával ezen a parton. Még jó, hogy a Szuzdali Ezred leghátul volt, mert ha az Uglicsit utasítják, annak két ezreden kellett volna átvergődnie.

Rajcev-Jarcev mindezt olyan jókedvűen adta elő, mintha megelégedésére szolgálna ez a zűrzavar, de látván a halálosan komoly Nyecsvolodovot, nem villogtatta tovább az aranyfogát, csak hosszú körmével dobolt az övcsatján.

Hogy nekik micsoda merész hadtestparancsnokuk van! Napóleonnál is bátrabb! Nincs ínyére egy hátországi jótékonysági bizottságban üldögélni, itt mászkál nagy bátran az idegen földön, egyszerűen

keresztbe mozgatja az ezredeit. Elöl szétverték a fél hadtestét – erre a fél hadtestet balra küldi! Semmitől sem fél, hát hogy félne? Már a háború kezdete előtt tartalékot képzett – most pedig Nyecsvolodov rántsa ki a kátyúból.

Nyecsvolodov egysége már vonult is el mellettük Bischofsburg felé. Rajcev-Jarcev zászlóalja a fűben feküdt, az ágyúk az úton álltak, a többi szuzdali még nem mutatkozott.

Minél gyorsabban előre kellett volna menni, megkeresni a schlüsselburgiait, megkeresni a hadosztályparancsnokot, de nem olyan egyszerű összecsavarni a térképet, ha az embernek fontos dolgot mondtak fölötte: az ismert, több tucatszor megnézett rajzolat megbabonáz, egyre újabb és újabb részleteket tár fel, egyre újabb és újabb veszélyekkel fenyeget. Akit csak tudtak, elszakítottak az egységétől, akit csak tudtak, más parancsnokság alá helyeztek, a szuzdaliakat meg egyenesen a hadtestparancsnok alá rendelték. Reménytelenül összekeveredtek az alárendeltségi viszonyok és a parancsnoki illetékességek.

Richter, ha még átvergődik is a Dadey-tó mellett, ugyan kivel egyesül ott? A mieinket szétkergették. Hol van itt jobbra Tolpigo lovashadosztálya? Ulánus ezredét szétosztották mint hadtestlovasságot, magának a hadosztálynak minduntalan változtatják a menetirányát meg a feladatát. Hol vannak itt jobbra a németek? – természetesen rég elmentek. Hol van itt jobbra Rennenkampf? Miért siessen, élvezi a győzelmet, elöl pedig a kockázatos senkiföldje, sehol egy hang, sehol egy lövés. Hol van balra a 13. hadtest?

Némaság. Az üres lég.

– Na, köszönöm, kapitány! – Nyecsvolodov kemény kezével megszorította Rajcev-Jarcev kezét, nyeregbe pattant, és a küldönccel együtt ügetésben Bischofsburgba indult a csapata mellett.

Itt a németek szemmel láthatóan védelemre készültek: a város előtt kétszáz szazsennyire az út mindkét oldalán kivágták a bokrokat, hogy jobban lássanak és jobban lőhessenek. És az úthoz legközelebb eső első épületben, egy nagy téglaraktárban tucatnyi lőrést vágtak.

De semmire sem volt szükség.

A városból járóképes sebesültek nagy oszlopa jött szembe. Nyecsvolodov már nem kérdezősködött, csak odakiáltott nekik:

– Fiúk! Schlüsselburgiak nincsenek köztetek?

Nem voltak.

A raktárnál a pufók, nyugodt Rosko várta. Jelentette, hogy elkerülő út nincsen, de talált megfelelő utcákat, és jelzéseket helyezett ki.

Nyecsvolodov elindult a keskeny, hűvös utcákon a szorosan épített házak között, hogy megkeresse a hadtesttörzset.

Az első benyomása az volt, hogy a várost orosz sebesültekkel telepítették be, annyi volt a fehér kötés az utcákon meg az ablakokban. De voltak lakosok is. Egy civil németet, nem öreget, azután pedig még kettőt őrök kísértek valahova. A sarkon néhány német nő vett körül egy ulánus tisztet, egyszerre és hevesen magyaráztak neki valamit, és egyik a másik után hol a tiszt kardjára, hol a saját mellére mutatott. Még távolabb két német nő zománcos vödröket hozott ki, és vizet adott a katonáknak, azok meg tréfálkoztak velük.

Nyecsvolodov Blagovescsenszkij kék autójáról ismerte meg a parancsnokságot, meg a kísérő kozák század alapján. Rosko és a többiek kinn maradtak, ő maga hosszú léptekkel felment a gránitlépcsőn, átvágott az oszlopos előcsarnokon, és elkezdte keresni a parancsnokságot.

A törzsnél minden ládákba csomagolva, menetkészen állt: vagy most érkeztek, vagy hamarosan indulnak. De sem Blagovescsenszkijhez, sem a törzsparancsnokhoz nem jutott be, hanem Nippenström ezredessel találkozott össze a szállásmesteri osztálytól.

– Ön miért van itt? – ijedt meg Nippenström. – Még nem jutott el Komarovhoz? Komarov már régóta várja önt!

– Nem tudtam gyorsabban jönni – válaszolta a szokásosnál is lassabban, a szokásosnál is hidegebben Nyecsvolodov. – A parancsnoktól szeretném...

Nippenström legyintett.

– Ha a hadtestparancsnok meglátja önt, leharapja a fejét! Menjen el gyorsan!

– De hova? Nem ismerem a feladatomat.

– Hogyhogy? Ön semmit sem tud? Ön azt a parancsot kapta, hogy gyűjtse össze a tartalékát, és fedezze a hadtest elvonulását. Szerbinovicstól mindent megkap...

– De hol a tartalékom? Hol van a tüzérségem?

– Ott van, ott, minden a helyén van, csak önt várják.

– Velem utászok, hidászok, híradósok vannak...

– Ezeket mind hagyja itt.

– És hol van a Schlüsselburgi Ezredem?

– Ezt Szerbinovicsnak kell tudnia. Menjen Szerbinovicshoz! Mi is elmegyünk! Túlságosan előreszaladtunk...

– És milyen német egységek állnak velünk szemben?

– Magunk sem tudjuk!

Nippenström sietett: másodszor is szikratáviratot kellett küldenie a 13. hadtestnek arról, hogy a 6.-at

nagy erőkkel támadja az ellenség, és nem siethet a 13. segítségére Allensteinba. Már küldött egyet, és a 13. igazolta a vételt, de nem válaszolt.

Ezt az Allenstein felé való menetelést nem volt erejük teljesíteni, de hogy ne legyenek kellemetlenségei, és ne változtassák meg, amit mondott, Blagovescsenszkij tábornok megparancsolta, egyelőre ne jelentsék a hadsereg-parancsnokságnak, csak a szomszéddal közöljék.

Nyecsvolodov úgy állt magasan, soványan és mozdulatlanul a gótikus ablakok között a sűrű árnyékban, mint egy ottfelejtett lovagszobor. Ujjaival dobolt a kőfalon.

A törzs beosztottjai egy nagy, fekvő szekrényhez hasonló ládát csomagoltak és húzgáltak.

Nyecsvolodov már senkit sem keresett és nem kérdezett. Kiment. Nyeregbe szállt, és Roskót hallgatta, aki jelentette, a csapatuk máris észak felé húzódik, és a schlüsselburgiak továbbra sem találhatók sehol.

Ekkor a törzs felől lárma hallatszott. Nyecsvolodov arra nézett. Beindították az autót. Blagovescsenszkij tábornok sietősen jött lefelé rézsút a széles gránit lépcsőn, nem látta meg Nyecsvolodovot, de mást sem a téren. A törzsparancsnok és még valaki összetekert térképekkel szaladt utána.

Beültek, csattantak az ajtók. Az autó elkezdett megfordulni a kicsi téren, hogy visszafelé induljon. Blagovescsenszkij levette a sapkáját, és kapkodva keresztet vetett.

Az ugrálástól vagy a széltől összekócolódott az ősz haj nőies fején. Egy ilyen fej azt sem tudná eltanulni, hogy a kemencében a fazekakat megigazgassa.

Nyecsvolodov ügetve kivezette kíséretét a városból.

19. fejezet

Katonák a kútnál. – Haritonov hadnagy és Csernyega őrmester. – Kozeko a naplóját írja. – A préda. – Tiszti csapat a hadtesttörzstől.

– Nagyságos uram! Hé! Nagyságos uram! – kiáltotta valaki.

A kútnál álló sorból Jaroszlav az út felé fordult.

Egy fél üteg vonult, négy ágyú, és a golyófejű őrmester kiáltott Jaroszlavnak, akit az úti eset kapcsán ismert meg tegnapelőtt (nem egy hónappal ezelőtt?); ezeket az ágyúkat segítettek kihúzni a homokból.

– Hohó! – örvendezett Jaroszlav, és mindkét kezét nyújtotta, nem tiszt, hanem kisfiú módjára üdvözölve a másikat. – Nem akar egy kis vizet?

– Miféle víz az? Gabonából sajtolták? – kérdezte a zömök, dörzsölt őrmester; mellkasa jól előredomborodott, most is jókedvű volt, mint a múlt alkalommal.

– É-é-des, kortyoljon belőle! – válaszolt neki a sorból egy idegen gyalogos. – Felül szemét, alul homok.

A bal válluk fölül tűző nap már sokat enyhült, de még forróság volt.

– Képzelje, a kutat teledobálták deszkával, de mi kiszedtük! – magyarázta kiabálva Jaroszlav, és szégyenkezett kisfiúsan csengő hangja miatt, de sehogy sem tudta férfiasabbá tenni. – És a víz nagyon is megfelelő, mindenki vesz belőle!

Az őrmester levette a sapkáját, és intett a csapatának, hogy álljon meg. Egészen kerek, egészen sárga feje volt, rajta kevés haj, akár egy sajt, csak nagyobb. S mindehhez elöl búzaszínű bajusz: tömött, de a vége hegyes.

A kút egy tágas mezőn lévő, több épületből álló tanya elülső részén volt. Az ágyúkat félrevontatták. A

hajtók hozták a vödröket a lovak számára, az ágyúkezelők pedig egy csavaros tetejű, valószínűleg német hordót húztak.

A tüzérséget irigyelték, mivel fogaton több szükséges holmit vihetett. Ám más ok is volt az irigységre. Jaroszlav panaszkodott az őrmesternek:

– A magáéi legalább katonák, becsszóra! Az enyémek meg az eke szarvától jöttek Németországba, mit lehet ezekkel csinálni?

– A miénk tudomány. Az eke mellett nem lehet megtanulni.

Az őrmester olyan tekintélyes, vaskos volt, és láthatóan idősebb Jaroszlavnál, hogy a fiatal hadnagy kényelmetlenül érezte magát vele szemben a csillagai miatt; kényelmetlen a magasabb rang, ha az ember vékony és alacsonyabb is. Jaroszlav udvarias, nem katonás viselkedéssel akarta feloldani ezt a kényelmetlen helyzetet.

– Elnézést, hogyan szólítsam?

– Őrmesternek, hát hogyan másképp! – mosolygott a kopasz, letörölve az izzadságot lebarnult arcáról.

– Nem úgy gondoltam. A neve és apai neve szerint.

– A hadseregben nem szólítják nevén és apai nevén az embert – mormolta bajszával a sajt.

– Az emberek között viszont igen.

– Engem az emberek között egész életemben csak Tyerentyijnek szólítottak.

– A családi neve?

– Csernyega. – És kérdezte is meg nem is: – Hát a magáé? – mert Jaroszlav és a kút mellett már a tanya felé nézett, arra hegyezte kicsi fülét. És azonnal vezényelt is a tűzmesternek anélkül, hogy rápillantott volna: – Kolomika! Ott mintha tyúkok

kotkodácsolnának! Indulj két legénnyel! Fogjátok meg, botokkal!

Jaroszlav elszomorodott: milyen rendes tüzérek, milyen rendes őrmester – és ezek is? Hát akkor ki állja meg? Figyelmeztette az őrmestert:

– A tanyát már kirámolták. Lakók nincsenek benne, az utolsó kakasnak is kitekerték a nyakát. Igaz, a kertben van alma.

Idelátszott, hogy a kertben katonák mászkálnak. És kérdezés, engedélykérés nélkül mások is oda igyekeztek. Egyébként úgy tűnt, nem Haritonov szakaszából, ők örültek az elgyötört lábukkal, hogy ülhetnek, amíg nem hajtják őket.

Csernyega azonban nem adta meg magát.

– Nem, ott, az ültetvényen túl, messzebbre, én érzem. Fogjatok még két vödröt, nézzetek szét a hombárban. Ha van zab, kiáltsatok, azt elhozzuk.

Csernyega magabiztosan rendelkezett, nem kérdezte meg a tisztjeit. De látván a szeplős hadnagy elszomorodását, magyarázattal szolgált:

– Mi nélkül nem tud meglenni a tüzérség? Zab és hús nélkül. A lovak nem húzzák az ágyúkat, a katonakezek nem tudják felemelni a lövedékeket. A nyeregtáskában meg legyen egy sült liba – ez a háború!

Ezt énekelve tette hozzá és felragyogott a képe, elképzelve a sült libát, mintha ebben semmi bűn nem lett volna, és valóban nem is volt ebben a kifejezésben és ebben a kívánságban. Mert ha belegondolunk... Jaroszlavot ez kínozta.

– A katona jó ember, de a köpenye harácsoló – nyugtatgatta Csernyega. – Mi csak a nevünkben vagyunk *könnyű* tüzérség. Az ágyúnk menetállapotban 125 pud. Egy lövedék pedig majdnem fél pud, aztán dobálja az ember!

Egy nagy fekvő gerendán ott ült Kozeko, maga alá húzta a lábát és a térdén írta elmaradhatatlan tábori feljegyzéseit. A látottak és hallottak alapján figyelmes pillantásokat vetett Csernyegára. Rosszalló pillantásokat.

Ekkor a századparancsnok távolról elkiáltotta magát:

– Haritonov hadnagy! Itt marad helyettesíteni, mindjárt jövök! – és két katonával elszaladt a tanya mellett és a sarok után az ültetvény felé, ahova Csernyega már elküldte a legényeit.

Kozeko éles pillantást vetett utána. És megint az irományaiba mélyedt. Írt és egy almát rágott – s vagy a savanyútól, vagy az egész kellemetlen helyzet miatt grimaszolt.

A kút ki volt betonozva és sisakszerű teteje volt, amely már hosszú árnyékot vetett. A betonkürtőn hangos robajjal engedték le és húzták fel ugyanazt a láncos vödröt az erős katonakezek, forgatták a tengelyt, emelték ki a láncot. Azonnal kiöntötték a csajkákba vagy vödrökbe, siettették egymást, telhetetlennek és málénak szidták egymást, taszigálódtak és a fröcsköléssel sarat csináltak körös-körül, a kiivott csajkákat pedig csörömpölve nyújtották ismét, keresték vele a víz sugarát. A teletöltött tüzérségi vödröket futva vitték, anélkül, hogy kiloccsantották volna, a lovak zablától megszabadított nagy, finom szájához. A többiek a tüzérekre acsarkodtak, hogy ekkora tartályokhoz semmiféle kút nem elég, tartaléknak ne öntsenek! Hé, ne tartalékolj, itt igyál, amennyi a bendődbe fér! És a fejetekre se öntsetek, hé, marhák – ott a tó, szaladjatok, bújjatok bele nyakig.

A saját lármájukat, szitkozódásukat és csörömpölésüket már mindnyájan megszokták, és mintha nem is hallották volna a balról hallatszó, a napsütötte oldalon dübörgő általános zajt, a csata

zaját. Nem sok verszta választotta el őket a csatától, de sok volt ott a tó. Akármennyit mentek is ma, a bal oldalon egész nap tavak voltak mellettük, nagyok és kicsik, szorosan és kissé távolabb – így nemcsak a parancsnokság akaratából, hanem e tavak miatt is északra kanyarodott az útjuk, biztonságosan elhatárolva őket a közeli harctól.

A jobb oldalon is voltak tavak. Egy órával ezelőtt pedig egy keskeny, háromszáz szazsennyi erdős sávon haladtak át két nagy tó, a Plautziger és a Lansker között – szabad szemmel csak homályosan lehetett kivenni a túlpartot. És beszorultak ebbe a hosszú, néptelen erdőfolyosóba a két tó között, amely szétnyílt ugyan, de most csak azzal lett volna dolga a hadosztályuknak, ami a folyosóban volt – itt azonban nem volt semmi és senki.

Tyerentyijnek inni hoztak. A víz hideg volt, elszorult tőle a torok, és zavaros volt, ám belsője csak követelte: még, még.

Csernyega is leült a gerendára, maga mellé hívta Jaroszlavot. Elővette sallangos dohányzacskóját, kibontotta.

– A pipába tömöm minden bánatomat. Nem dohányzik, nagyságos uram?

A fekete selyem dohányzacskón málnapíros fonallal gondosan, türelmesen, cirkalmasan ki volt varrva: T. Cs.

– Hallja, hogy dübörög a föld? – nézegetett Csernyega a napsütötte oldal felé. – Mi meg itt megyünk, az erdőt nem kutatjuk át, pedig lehet, hogy a fenyőkön ülnek, távcsővel néznek bennünket – és adják a híreket, adják a híreket.

Ebben a pillanatban is ott ülnek, és a német parancsnokságnak telefonálnak, hogy mi itt a vizet vedeljük – mondta Tyerentyij meggyőződéssel, a körülvevő erdőre tekintve. De a nyugtalanító

elképzeléssel ellentétben nem ugrott, hogy odaszaladjon, sőt egyáltalán nem is izgult – talán mert lusta volt, vagy mert tele volt erővel.

Ellenben Kozeko hadnagy ijedten felkapta a fejét, válaszolt neki:

– És az őrség? Olyan gyorsan haladunk, hogy az oldalbiztosítók teljesen egy vonalban mennek a századokkal! Az előbiztosítókat pedig sokszor megelőzi a menetoszlopunk. Könnyű lenne szitává lőni bennünket géppuskával.

– De ami a legfontosabb – nyugtalankodott Haritonov –, semmit sem érteni. Már tizenöt versztát is legyűrtünk ma. S azt mondják, még tizet meg kell tennünk estig. A legfrissebb újságot az ezredparancsnok legényétől kaptuk. Ma reggel azt a hírt terjesztették el, hogy egy japán hadosztály jön a megsegítésünkre.

– Ezt a marhaságot én is hallottam – bólintott Csernyega élvezettel pöfékelve. Csak úgy áradt belőle az erő, az ügyhöz mérten még sok is.

– Ez meg micsoda hülyeség? Mitől japán? Talán a mieink Japánból valók?...

– Azt is beszélik, hogy Kelet-Poroszországban maga Vilmos császár vezeti a csapatait – fokozta a dolgot Csernyega, akit egyébként Vilmos se nagyon érdekelt.

Haritonov az idősebbet, a jót és a megbízhatót érzékelte Csernyegában. S bár egy tisztnek nem illik egy őrmesternek panaszkodni a parancsnokság ostobaságára:

– Tegnapelőtt mi történt? Harmincversztányit hajtottak bennünket oda-vissza, értelmetlenül! Jó, segíteni mentünk oda, és nem volt ránk szükség. De visszafelé küldhettek volna toronyiránt is! Miért megint vissza Omulefoffenbe? Omulefoffen nélkül is lehetett

volna! És nekünk is lett volna pihenőnk, mint annak a másik hadosztálynak.

Csernyega pipázott, értette a dolgot, nyugodtan bólogatott. Ezt a nyugalmat, ahogyan mindent fogadott, különösen szerette volna átvenni Jaroszlav.

– Egy órával ezelőtt hallották hátulról a puskatüzet? – mondta a magáét Kozeko. – Nagyon valószínű, hogy a németek behatoltak a mögöttes területre.

Csernyega oldalra fogta a pipáját.

– Ez itt mit ír? Nem bennünket ír le?

Jaroszlav nevetett.

– Maga… hivatásos?

– Nem vagyok bolond.

Golyófején hetykén félrecsapva ült a sapka – de biztosan ült.

Jaroszlav nem tudta, hogyan kérdezze meg, amit tudni szeretne: miféle ember ez az őrmester? Hova tegye?

– És… városi lakos? Vagy falusi?

– Hát… olyan járási… – habozott Csernyega, nem szívesen válaszolt.

– Melyik kormányzóság?

– Talán a kurszki… vagy a harkovi. – Elkomorodott.

Jaroszlav sajnált megválni ettől a színes daliától, de nem tudta, hogyan beszélgessen vele.

– Nős, gyerekei vannak? – kérdezte kedveskedve, mintha már helyeslően válaszolt is volna Csernyega helyett.

Csernyega a hadnagyra nézett a dülledt golyószemeivel.

– Minek nősüljek meg, ha a szomszéd nős?

Ekkor odafutott az elküldött tűzmester, és halkan, hogy idegenek meg ne hallják, jelentette őrmesterének:

– Zab is van! Füstölt sonka is! Méhes is. Földesúr nincs, reggel elment. Egy őr van, lengyel, azt mondja, vigyétek! Egyelőre őröket állítottam! Gyorsan kellene! A gyalogság már a lovakat fogja, a tyúkokat öli.

Csernyega egy pillanat alatt felélénkült, munkára készen állt, rövid, erős lábaira ugrott, mintha csak ezt várta volna, kiabált:

– Legények! Gyorsan lóra! Indulj! – és Kolomikának: – Vezesd a csapatot, én jelentem a kapitánynak.

A még mindig izzadt sajt lágyan, magabiztosan nézett ki a félrecsapott sapka alól.

És együttesen a kanyarhoz húzták az ágyúkat, és mögéjük kapcsolták a lövegmozdonyokat.

Szemben velük az ültetvény mögül kigördült két kétlovas bricska és egy rugós hintó.

A figyelmes Kozeko semmit sem mulasztott el, távolról kinézte és azonnal megmondta:

– Na tessék, a zászlóaljparancsnok bricskán kocsikázott, most meg a századparancsnokok ülnek bricskán, a bátyuska meg hintóban. Annyi a katona kocsis, hamarosan nem lesz aki harcoljon.

– Jól van! – jött méregbe Jaroszlav. – Maga meg minek vett el almát?

– Elcsábított az ördög. – Kozeko sajnálkozás nélkül eldobta a félig evett almát. – Nem kell nekem Németországból semmi, csak élve hazakerüljek...

– Ön életben marad! Ön biztosan életben marad!

– Miből gondolja? – Kozeko reménykedve nézte a jegyzetfüzetét. – Természetesen a közvetlen találatnak kevés a valószínűsége, de egy srapnel...

– Aki óvatos, azt Isten is óvja! Majd elküldik vásárolni! Tegye el a naplóját, sorakoztassa a katonáit!

A nap már alacsonyan állt, de harc nélkül is menetelniük kellett sötétedésig és sötétben is. Az oszlopot utolérte egy másik zászlóalj, az ő zászlóaljuk első századai pedig már felsorakoztak és elindultak. Jaroszlav szólította és sorakoztatni kezdte a szakaszát.

Hátulról a botladozó, vánszorgó gyalogságot néhány törzstiszt és főtiszt érte utol lóháton, és bontotta meg sorait; hat lovas kozák kísérte őket, két lovas friss kötést viselt. Az elöl haladó, komor, borostás ezredes megállította a lovát, Haritonovra nézett. A vékony Haritonov készségesen odaszaladt, kihúzta magát, jelentkezett.

Ekkor az ültetvény mögül disznóvisítás hallatszott.

– A maga katonái fosztogatnak, hadnagy?

– Nem, ezredes úr! Az enyémek itt vannak.

– És miért nem menetelnek? Hol a századparancsnok?

Haritonov elfordította a fejét, de a bricska a századparancsnokkal eltűnt.

– Én helyettesítem! – kapott észbe.

– Büntetést kap! – mondta az ezredes harag nélkül, szórakozottan. – Tudja-e, hogy erőltetett menetre kaptak parancsot? Ma el kell jutniuk a vasútvonalig és a vonal mentén jobbra meg kell tenniük öt versztát. Maguk meg itt toporognak. Hol a zászlóaljparancsnok?

– Elöl.

Jaroszlav még kevésbé értette a dolgot: a németek balra vannak, mi meg forduljunk jobbra?

A lovasok elindultak. Vajon ők értettek-e valamit ebben az erdei, tavak közötti tévelygésben?

A 13. hadtest tisztjei voltak. Egy órával ezelőtt alig kerülték el a halált: németeknek nézte és lőni kezdte őket a saját gyalogságuk. Erre számítottak is (tegnap szintén sajátjaiktól jövő lövések rongálták meg a törzs autóját), azért hoztak kíséretül hat kozákot, hogy azokat a pikájukról felismerjék; ennek ellenére kétszáz lépésről a saját gyalogságuk a végre megjelenő első németeknek hitte őket, és rájuk támadt.

A hadsereg-parancsnokság legújabb parancsát hozták: a hadtest gyorsabban meneteljen Allenstein felé! A messze jobbra elveszített 6. hadtesttől azonban váratlanul szikratávirat érkezett, nyilván fontos lehetett, mert kétszer is leadták gyorsan egymás után. De a 13. hadtest törzsénél senki sem tudta megfejteni a szikratáviratot: valamilyen oknál fogva nem volt jó a kód. És a törzsnél nem tudták, mit gondoljanak.

A lovasok megálltak az ágyúknál, utolérték az egyik zászlóaljparancsnokot a bricskáján, aztán a másodikat – az ezredes mindenkit megfenyegetett, mindenkinek azt magyarázta, hogy gyorsabban menjenek.

Amikor túljutottak az ezreden, megtettek még három versztát az erdőben, elértek két, az út mellé kinyújtóztatott némethez; civilek voltak, pikával átszúrva, ütésekkel elcsúfítva.

– Ez a maguk kozákjainak a munkája, semmi kétségem efelől – mondta az ezredes az idősebbik és sebesült kozák őrmesternek, aki leállította a gyalogság lövöldözését.

Az őrmester megrántotta a vállát, nem válaszolt, az állkapcsa be volt kötözve.

Oldalt, egy magányosan álló házból sűrű füst dőlt, a lángoló tűz előhírnöke.

20. fejezet

Nyecsvolodov összegyűjti erőit. – Szmiszlovszkij ezredes. – Ágyútűzben. – A szarv hegye. – A belozerszkiek engedélyt kérnek, hogy ne vonuljanak vissza.

Délután öt órakor, éppen csak bevárva Nyecsvolodovot, hogy kiadja neki a parancsot: foglaljon állást és azt tartsa, a további rendelkezéseket majd írásban kapja, Komarov tábornok hadosztályparancsnok a törzsével a hadtest törzse után indult. A feladatot nem térkép alapján adta meg, csak a kezével írt le egy kört a levegőben, hogy a németek északról jövő mai támadása „rendkívül váratlan” volt, és arról sincs meggyőződve, hogy ez a valódi irány, lehet, hogy elfordították a szárnyat, mindenesetre a Belozerszki Ezred észak felől tartja a védővonalat, ahol is fel kell váltani. Emellett kéri Nyecsvolodovot, hogy ne nézze németnek és ne lövöldözze le a felét Richter hadosztályának, amelyik most nyugat felől megkerüli a Dadey-tavat és hamarosan ideér, hogy segítsen. Szerbinovics ezredes, a hadosztály törzsparancsnoka nemcsak az ellenséges erők elhelyezkedését és nagyságát nem tudta megmondani Nyecsvolodovnak, hanem az állásban maradt saját egységeink elhelyezkedéséről és állapotáról sem tudott számot adni. Azt ígérte, hogy ott elöl, távolabb, lesz majd nehéztüzér- és taracküteg, és valamilyen célból elvette tőle a ladogaiak egyik zászlóalját. Egyelőre semmi pontosat sem tudott mondania Schlüsselburgi Ezredről, amelyet múlt éjszaka oldalra, kelet felé irányítottak, és fogalma sem volt, hol lesz mostantól a hadosztálytörzs, de megígérte, hogy majd rendszeresen küldöncöt küld.

És olyan gyorsan eltűntek, hogy Nyecsvolodov érzékelni sem tudta indulásukat. Találkozott a Belozerszki Ezred hadnagyával, aki jelentette, hogy saját szemével látta, amint ezredparancsnokuk éppen beült Komarov mellé az autóba, és elindultak Bischofsburgba. És az ezredük? A Belozerszki Ezred

reggel nagy veszteségeket szenvedett, és most azt a parancsot kapta, hogy mindenestül vonuljon el. De két zászlóaljuk még ott van elöl, az állásokban.

Nyecsvolodov így, a ladogaiak két zászlóaljával ment tovább, és kereste a tüzérségét. Óvatosan, portyázó járőrökkel haladt az épen maradt vasútvonal mentén Rothfliess vasútállomása felé, ahonnan a sín vonala enyhén kanyarodott és keresztezte a főutat. És itt egy kis liget mögött valóban meglátta a 42-es kaliberű ágyúk tüzelőállásban lévő ütegét, távolabb meg egy nehéz tarackos üteget vett észre: a többieknek is itt kellett lenniük valahol.

A tábornok mellében enyhült a szorítás.

Nyecsvolodov alig ért a kőből épített őrházhoz Rothfliess állomásán, odament hozzá a mozsaras osztály csövesen pödört, fekete bajszos parancsnoka is, meg Szmiszlovszkij ezredes, a nehéztüzér osztály alacsony, szinte fénylően kopasz parancsnoka is, aki azonban varázslóhoz hasonlatos, hosszú, szürkéssárga szakállt viselt, és igen magabiztos megjelenése volt…

Az elmúlt hetek során Nyecsvolodov vagy kétszer látta mindkettőjüket, most azonban különösen feltűnt neki az ezredes örömtől csillogó szeme, mintha csak arra várt volna, hogy lövethessen, egyszerűen ragyogott, hogy idáig jutott. (Már maga az is öröm volt, hogy nem kellett elhagyni a jól kiépített állásokat.)

– Megvan az egész osztály? – kérdezte Nyecsvolodov, kezet szorítva az ezredessel.

– Mind a tizenkettő! – vágta ki Szmiszlovszkij.

– Lövedék?

– Egy csőre hatvan! Bischofsburgból még lehet hozni hozzá.

– Mindenki az állásokban van?

– Igen. És telefon köti össze őket.

Ez az utóbbi évek újdonsága volt, hogy telefonvezetékkel kapcsolták össze a megfigyelőket és a rejtett tüzelőállásban lévő ütegeket, bár még nem tudta mindenki helyesen használni.

– És volt elég vezeték?

– Ide is kihúzom, ha kell. A mozsarasok segítettek.

Nyecsvolodov nem kérdezősködött tovább, nem volt rá ideje, tőle akár lophatták is, de. meglátta, hogy a mozsaras ezredes elégedetten végigsimított hegyesre pödört bajuszán.

– És önnél?

– Csövenként hetven.

Semmi egyebet nem mondtak, így is világos volt, hogy lőni fognak, és parancs nélkül nem vonulnak vissza. Nagyszerű! – ilyen ágyúk, ilyen parancsnokok és telefon-összeköttetés!

És mindezt nagyon sürgősen kellett csinálni, egy-három-öt perc alatt: át kellett tekinteni a terepet, meghatározni, hol az ellenség és hol vagyunk mi, ki kellett választani a védvonalakat, odaküldeni a ladogai zászlóaljakat, a tüzérekkel közös megfigyelési pontot kijelölni, kihúzni a vezetékeket, belőni az ellenséges állásokat. És ha ebben az egy-három-öt percben nem abban a sorrendben és nem pontosan néznek meg, választanak ki, küldenek el valamit és adják ki a parancsot, akkor az elkövetkező félórában nem pontosan hajtják végre, és ha a németek éppen ebben a félórában zúdulnak rájuk vagy kezdik lőni őket, akkor semmit sem ér a csillogó szemünk, a telefon-összeköttetésünk és az egy ágyúra jutó hatvan lövedék: megfutamodunk.

Az a háborús pillanat volt ez, amikor robbanásnyira sűrűsödik össze az idő: mindent azonnal, semmit sem később!

– Van itt egy szivattyútelep! – jelentette Szmiszlovszkij. – Bemértük a legtávolabbi állásaikat, de azóta elmozdultak.

Nyecsvolodov nem szólt, lehajtotta a fejét, és kilépett az alacsony őrházból.

A tüzérek utána.

Átszaladtak a felforrósodott, olajszagot árasztó síneken.

Nyecsvolodov magához intett egy zászlóaljparancsnokot (ezredparancsnoka szintén nem maradt, de nem is kell), és utasította, hogy azonnal menjen és váltsa fel a belozerszkiek zászlóalját, ha a védvonalat rosszul választották meg, azt is jelöljön ki újat, és legalább egy kicsit ássák be magukat, ha életben akarnak maradni.

A távoli erdő mögül halk pukkanás hallatszott, a hang erősödött – és elöl, a szivattyútól balra és feljebb egy német srapnel sárga felhője lobbant fel.

– Ma már küldtek ide – mondta helyeslően Szmiszlovszkij. – De mi hallgatunk, nem lövünk vissza.

Felmentek a belső falépcsőn. Nyecsvolodov már menetközben kiszabadította a szíjakból a távcsövét. A lépcső tetejénél volt egy helyiség nyugati és északi kilátással. Már ott ült két híradós két zümmögő telefon mellett. A nyugati ablak be volt üvegezve és vakított a sárga nap, arra most nem lehetett nézni. A jó kilátást biztosító északi oldalon kiverték az ablakokat, így az nem világította meg a németeknek a távcsövet.

A fal mellett egy ládán, a telefonok közelében kiterítették a térképet is.

A helyzetről annyit tudtak, amennyit a saját szemükkel láttak, meg amit hozzágondoltak.

A németek az egyik repeszgránátot a másik után lőtték rájuk. Valószínűleg szintén bemérés céljából. A fő vasútvonalon túl, Gross-Bössauban csoportosulás,

mozgás volt. És az erdő szélén is. De se menetoszlop, se csatárláncok nem jöttek errefelé.

De minden pillanatban jöhettek.

– Ott Gross-Bössau alatt nem maradtak a mieink közül? Nehogy a mieinknek pörköljünk oda!

– Valószínűleg nem, már ellenőriztem.

– De maradtak – és sokan – mondta a komoly, bajuszos mozsaras. – Pontosan ott… túlságosan is sokan. Örökre ott maradtak.

– A nap balról süt, észak felé jól lehet lőni – jelentette ki Szmiszlovszkij. – Ott van egy háromszögelési gúlájuk – jó lenne kilőni!

Balról pedig, a tó felől egy német üteg adott le lövéseket. Ezek szerint ott valami gyalogság is van. Ezek szerint Richtert sem érdemes várni.

És Nyecsvolodov úgy rendelkezett, hogy a ladogaiak másik zászlóalját állítsák arccal nyugatnak. És az ezred géppuskás osztagát osszák el a két szárnyon.

Most már senki sem maradt, akit beoszthatott volna. Jobbra, északkeletre és keletre ott volt még egy egész félkör, de nem volt kit odaküldenie. Szerbinovics valamiért elvette a ladogaiak egyik zászlóalját, Nyecsvolodov meg szó nélkül odaadta.

Valamikor fiatal korában mindenen hevesen vitatkozott. De a hosszú szolgálat során megkeseredett a szája íze, és hallgatott: akkor is, amikor nem kellett válaszolni, akkor is, amikor el kellett hallgatni valamit.

Egyébként jobbról minden pillanatban feltűnhettek Rennenkampf lovasainak pikái.

Egyébként, akárcsak a japán háborúban, alapjában véve nem vetik be a lovasságot: a háborúban alapjában véve óvják a lovasságot. A lovasság megóvásáért dicséretet kapnak a parancsnokok.

Rennenkampf megállt, meghalt, elnémult.

Ezek szerint Blagovescsenszkij jól tette, hogy eljött? Kivel teremtsen kapcsolatot?

Ha a Második Hadsereg úgy tört be Poroszországba, mint a bika feje, akkor ők itt most, a rothfliessi állomáson a bal szarv hegye. A szarv már kétötödnyire belefúródott Kelet-Poroszország testébe. Ha Rothfliess állomását tartják, akkor elvágják a fő és utolsó előtti vasútvonalat, amelyen a németek Poroszország hosszában átcsoportosíthatnának. Világos, hogy a németeknek nagyon fontos ez az állomás. És ésszerű volt, hogy az egész 6. hadtest idejöjjön.

De már csak azért is hálásak lehetnek a sorsnak, hogy nincsenek a fejük fölött hebehurgya tökfilkók, mert az a legszörnyűbb. Törékeny kis csoportjuk a szarv hegye, de tőlük függ, hogy legalább ne csináljanak hülyeségeket.

Megérkezett a helyére a két osztályparancsnok, és ordítva vezényelt.

Sötétedésig tartani tudnák magukat, csak lenne kit jobb felé állítaniuk védelemként.

Felülről látni lehetett az elvonuló belozerszkiek mozgását – vonult a gyalogság, és kocsikat hajtottak el az állomástól, az erdő alá. A németek lövései fenyegetőbbek lettek, és az elmenők örültek, hogy eltakarodhatnak erről a lehetetlen helyről.

Nyecsvolodov lejött a szivattyútelepről.

Hosszú léptekkel egy megtermett, elszánt, tiszta és széles arcú tiszt szaladt feléje szinte ugrálva. Az utolsó lépésből-ugrásból megállt a tábornok előtt, majdnem a füle mögül lendítve a kezét tisztelgett, és mély basszus hangon jelentett:

– Kegyelmes uram! Koszacsevszkij alezredes, a Belozerszki Ezred zászlóaljparancsnoka jelentkezem!

Aljasságnak tartjuk elhagyni önt! Engedje meg, hogy ne vonuljunk vissza!

De kiderült, hogy bizonytalan az egyensúlya, megingott, majdnem a tábornokra zuhant. Bátor szeme az ívelt szemöldök alatt elszántságot fejezett ki.

Nyecsvolodov értetlenül nézett rá.

Aztán kemény grimaszban félrehúzta a száját. Elégedetlenül válaszolt:.

– Jól van… jól van…

És hosszú karjával átölelte Koszacsevszkijt, aki azonnal rádőlt.

Az oszlop pedig továbbvonult. Gurultak a kocsik, vánszorogtak, sántikáltak és mentek az emberek.

Akarhatnak-e azok maradni? Vagy csak a tisztjeik akarnak? Avagy egyedül Koszacsevszkij?

– Hányan vannak?

– Sokan elhulltak. Két és fél századnyian megvagyunk.

– Fordítsa meg őket. Álljanak be oda jobbra, megmutatom.

Már örömmel süvítettek fel egymás után a mi lövedékeink, szálltak, hogy az ágyúk belőjék magukat…

És különböző helyekről német repeszlövedékek – acélkorbácsok – szálltak erre, és bele a fekete kútba.

És most már sorozatban.

De a mieink is sorozatokat adtak le. Négyesével, ez Szmiszlovszkij. Hatosával, ezek a mozsarasok.

És a szakállas kopasz a kezét dörzsölve, toporogva és táncolva fogadta Nyecsvolodovot odafenn a szivattyútelepen:

– Elintéztük, kegyelmes uram! Kilőttük a háromszögelési gúlájukat!

Nyecsvolodov gratulálni sem ért rá: egy óriási kidőlő fa recsegése hallatszott és kegyetlen sivítás! Ez ide jön!

A szivattyútelep megremegett és porfelhőbe borult.

21. fejezet

Született parancsnok. – A németeket feltartóztatták. – Éjjeli helytállás Rothfliess vasútállomásánál. – Nyecsvolodov és Szmiszlovszkij. – A csillagok alatt. – A hallható és a hallhatatlan beszélgetés. – A tartalékot otthagyták és megfeledkeztek róla. – Visszavonulási parancsok.

Amikor a tüzérség lő, felderítés nélkül is világos, hogy az ellenség nem menekül, hogy az ellenség erős. Amikor a tüzérség lő, a dörgés ereje és hevessége szerint nő az ellenség elképzelt ereje. Az erdőkön, dombokon túl félelmetes embertömegek rémlenek – hadosztály, hadtest.

De lehet, hogy nincsenek is. Lehet, hogy két hiányos, szétzilált zászlóalj van ott, és csak néhány gyalogsági ásó váj egy-egy gödröt...

Ehhez azonban az kell, hogy a tüzérség ne összevissza lövöldözzön, hanem ésszel lőjön. És hogy a lövedékek ne keresztezzék egymást. Meg hogy jó helyen legyen, ne hagyja bemérni magát sem a füst, sem a torkolattűz alapján, sem napfényben, sem pedig naplemente után a szürkületben.

Pontosan így volt mindez Szmiszlovszkijnál is, meg a mozsaras ezredesnél is. Pontosan ezt várta tőlük Nyecsvolodov, mivel az első percben felismerte, hogy született parancsnokok. Ha pedig a parancsnok ilyen, akkor a harci esemény sikere több mint ötven százalékban tőle függ. Nem egyszerűen bátor parancsnok, hanem hidegvérű, és óvja az övéit a veszteségtől. Csak az ilyennek hiszik el, ha rohamot vezényel, hogy ez a végső pont, nem lehet elkerülni. Ilyen parancsnoknak tartotta magát Nyecsvolodov szinte születésétől fogva. Ez adott erőt tizenhét éves korában, hogy önként elhagyja a hadapród iskolát, a tényleges szolgálatot válassza, és ott hadnagyi rangot érjen el melegházi körülmények között nevelkedett kortársaival egyidőben, hogy a tanulmányait mindjárt a vezérkari akadémiával kezdje, és huszonöt éves

korában nemcsak a legmagasabb fokozattal fejezze be, hanem a hadtudományok terén elért kitűnő eredménye alapján még rangot is ugorjon.

A mai napon szerencsésen összetalálkozott a három ember, Isten még Koszacsevszkijt is ideküldte, és maroknyi csapatukkal megtették a lehetetlent: Rothfliess állomásnál, egy szűk helyen, a koraesti időben feltartottak egy óriási, egyre növekvő, erős tüzérségi tűzzel támogatott ellenséges erőt.

Először, közvetlenül hat óra után a németek nem is csatárláncban jöttek észak felől, hanem menetoszlopban, annyira magabiztosak voltak a napközben elért sikerük után.

De akkor a két tüzérosztály öt rejtett tüzelőállásból, huszonnégy ágyúból ferde srapnelzáport zúdított a támadókra, fekete repeszaknaesővel megállította és hátrakergette őket a terep és az erdő látótávolságon kívül eső részére.

A mi zászlóaljaink pedig igyekeztek gyorsan beásni magukat.

A németek megzavarodtak, elcsendesedtek.

A nap lassan lement.

A született parancsnok számára természetes érzés, hogy itt kell maradnia, sehova sem vonulhat vissza, ezt a csatát élete fő csatájaként, és utolsó, egész katonai karrierjét betetőző csatájaként kell megvívnia.

Így álltak itt ma: az ellenségtől, elfoglalt helyüktől és a helyzettől szorongatva. Azért nem lett volna rossz, ha van parancsuk: mennyi időre helyezték ide őket? Kapnak-e segítséget? És mit csináljanak a továbbiakban?

De semmit sem kaptak. Nem jött a megígért összekötő – sem utasítással, sem magyarázattal, még azért se, hogy megnézze, élnek-e még? Miután a

hadtest törzse és a hadosztály törzse is sietve távozott, mintha megfeledkezett volna otthagyott tartalékáról – vagy pedig már maga is megszűnt létezni.

18:20-kor Nyecsvolodov feljegyzést küldött a hadosztályparancsnoknak, további utasításokat kért. Azt nem lehetett tudni, hogy a küldöncnek hova kell vinnie a levelet.

A németek egy kevés időt megfigyeléssel és átrendeződéssel töltöttek el. Felfújtak és kezdtek felhúzni egy léggömböt – azzal mérték volna be valamennyi ütegünket –, ám valami nem volt rendben, a léggömb nem emelkedett fel. Ekkor háromszoros tüzet zúdítottak ránk, teljesen szétlőtték a szivattyútelepet, lerombolták az egész vasútállomást (a tartalék törzse az erős kőpincébe menekült), végül megindultak csatárláncban, óvatosan. Ismét működésbe léptek az orosz ütegek, amelyeket nem fedeztek fel és nem semmisítettek meg, és tűzzel árasztották el a széleket, a mozsarasok meredek tüzeléssel elérték a fedezékeken túl tartózkodó csoportosulásokat is.

A nap lement a tó mögött. S ha valakinek jó szeme volt, azonnal megláthatta, hogyan haladt ugyanabba az irányba az újhold. Aki az oroszok közül meglátta, az a bal válla felett láthatta meg. A németek a jobb válluk felett.

Alkonyodott. Miközben csillagos éjszaka lett, a levegő erősen lehűlt. A hidegtől gyorsan felszállt a lövöldözés füstje, szétoszlott a rombolás szaga. Mindenki felvette a köpenyét.

Nyolc óra körül a németek elcsendesedtek, talán mert az ember általában hajlamos azt gondolni, hogy az este a napi erőfeszítések végét jelenti, talán mert nem készültek még el mindennel.

Miután rendelkezett, hogy mindenkinek adjanak enni, osszák ki az elkészült ebédet és egyben vacsorát, a zászlóaljak állítsanak ki tábori őröket, Nyecsvolodov felmászott a lerombolt állomás falára, onnan szemlélte meg a környéket a szürkület utolsó perceiben. Még látszott zsebórája számlapja, nyolc árakor elcsodálkozott, de negyed kilenckor is csodálkozott: eltelt három óra, és senki sem jött ide a hadosztálytörzstől.

Akkor óvatosan lement a romos falon, majd a pincébe, a boltíves lépcsőn hosszú árnyékot vetett felfelé, leért a lenti gyertyához, törökülésbe ült, és a térdén levelet írt a hadosztályparancsnoknak:

„20:20, Rothfliess vasútállomás.

A harc elcsendesedett. Gondosan kerestem tartózkodási helyét. (Hogy lehetne másképpen megírni alulról felfelé, hogy az illető megfutamodott?) Rothfliess vá.-nál foglalok állást a Ladogai Ezred két zászlóaljával. (Koszacsevszkij zászlóalját nem említheti, hiszen azzal, hogy nem vonult vissza, fegyelemsértést követett el...) Keresem a kapcsolatot a 13., 14. és 15. ezreddel. (Vagyis a hadosztály egész többi részével, hogyan lehetne ennél nagyobbat kiáltani?) Várom a rendelkezéseit.”

Amikor kijött a pincéből, küldöncöt menesztett.

És már szinte a sötétben látta meg, hogy gyors léptekkel az alacsony, szakállas Szmiszlovszkij közeledik feléje.

Megölelték egymást. Szmiszlovszkij egyensapkája Nyecsvolodov állát böködte.

És meglapogatták egymás hátát.

– Kevés okunk van az örömre – mondta Szmiszlovszkij vidáman. – Vagy két tucatnyi lövedékünk maradt, a mozsarasnak szintúgy. Elküldtem, hogy hozzanak, de nem vagyok

meggyőződve, hogy hoznak is. Fogalmam sincs, mi van ott Bischofsburgban.

Állítsa az osztályt menetbe? De az már visszavonulás lenne.

Az viszont siker, hogy a két tüzérosztályban mindössze néhány sebesült van, de azok is könnyű sebet kaptak. A zászlóaljaktól is befutott a jelentés – náluk is nagyon kevés van, össze sem lehet hasonlítani a reggeli helyzettel.

Aki megveti a lábát, az nem esik el. Az esik el, aki szalad.

– Felszedtem néhány repeszdarabot – örvendezett Szmiszlovszkij. – Nyilván a mozsarakból lőtték ki. Huszonegy centiméteresek – nem rossz!! Ezt a pincét is lerombolhatják.

Jöttek be a sebesültek a zászlóaljaktól. A kötözőpont lefüggönyözött kocsikon Bischofsburgba indította őket.

A szekerek halk zörgése elárulta a műút helyét.

Az állomáson összeszaladtak a törzs tisztjei, az összekötők, a híradósok és az egészségügyiek beszélgettek – visszafogott, de elégedett moraj hallatszott minden irányból. A hosszú napközbeni úton annyi sebesülttel és rémült emberrel találkoztak, hogy Nyecsvolodov katonái most mind győztesnek érezték magukat.

A szél nélküli csendben hűlt a levegő. A németek felől egy hang sem hallatszott. A sötétben nem látszott a rombolás, a békés csillagos este kupolaként borult a tájra.

– Kilenckor már négy órája lesz – mondta Nyecsvolodov a pince lejtős boltívén ülve. – Sok van még hátra kilencig?

A mellette ülő Szmiszlovszkij az ég felé fordította a fejét, s azt mondta:

– Már nagyon közeledik.

– Honnan tudja?

– A csillagokból.

– És ilyen pontosan?

– Megszoktam. Negyedórányi eltéréssel mindig meg lehet mondani.

– Külön is foglalkozott asztronómiával?

– Egy rendes tüzérnek kötelessége.

Nyecsvolodov tudta, hogy öt Szmiszlovszkij fivér van, mind az öt tüzértiszt, mind hozzáértő, sőt tudós ember. Egyikkel-másikkal már találkozott is.

– Önt hogy hívják?

– Alekszej Konsztantyinicsnek.

– A fivérei hol vannak?

– Az egyik itt, az első hadtestnél.

Nyecsvolodov kitapogatta zsebében az elfelejtett zseblámpát, a jó kis német lámpát, amelyet ma találtak valahol, és egy altiszt neki ajándékozta. Az órájára világított.

Három perc híján kilenc órát mutatott.

És anélkül, hogy kiment volna a pincéből, halkan rendelkezett, hogy állítsanak elő egy lovast, a térképtáskájára világított, és a világos foltot vezetve tintaceruzával írt:

„Blagovescsenszkij tábornoknak, 21:00 órakor, Rothfliess vasútállomásáról.

A ladogaiak két zászlóaljával, mozsarakkal és egy nehéztüzér osztállyal a hadtest közös tartalékát alkotom. A ladogai zászlóaljakat harcba vetettem.

17.00 órától kezdve nincs parancsom a hadosztály parancsnokától. Nyecsvolodov.”

Kinek írhatna még? És hogy lehetne még katonai nyelven elmagyarázni: már négy órája, hogy mind megfutamodtatok, ti gyávák! Szólaljatok meg! Mi itt tarthatjuk magunkat, de hol vagytok mindannyian??

Felolvasta Szmiszlovszkijnak. Rosko elvitte a küldönchöz. A küldönc elvágtatott. Nyecsvolodov még parancsot adott, hogy erősítsék meg a zászlóaljak őrzését.

És hallgattak. A pince ferde tetején, két karjával felhúzott térdét átölelve Nyecsvolodov hallgatott.

Nem volt könnyű beszélgetni vele. Noha Szmiszlovszkij tudta, hogy ez a tábornok nem olyan, szabad idejében könyveket ír.

– Zavarom? Elmenjek?

– Ne, maradjon – kérte Nyecsvolodov.

De, hogy miért, azt nem lehetett tudni. Hallgatott, és lehajtotta a fejét.

Az idő csak múlt. A sötétben megváltozhatott, elmozdulhatott, előjöhetett valamiféle, ismeretlen dolog.

Egyenesen kimondani, hogy életüket vesztik, meghalnak, félelmetes. De így ülni kétezer embernek az isten háta mögötti, békés sötétségben, itthagyva és elfelejtve, egyelőre mintha nem is lenne olyan félelmetes.

Hogy milyen csend volt! Nehéz elhinni, hogy az előbb még minden dübörgött itt. Magát a háborút is nehéz volt elhinni. A katonák elbújtak, titokban mozogtak, nem hallatták hangjukat, megszokott, békés lakosok pedig nem voltak, fények sem voltak, minden elhalt. Sötétfekete, egybefolyó, halott föld hevert az élő, több színben játszó ég alatt, ahol minden a helyén volt, minden ismerte a maga határait és törvényeit.

Szmiszlovszkij hátradőlt a lejtős pincén, hosszú szakállát simogatta és az eget nézte. Ahogy ott feküdt,

éppen előtte húzódott az Androméda gyöngylánca a Pegazus öt szétszórt, fényes csillaga felé.

És ez az örökkévaló tiszta ragyogás lecsillapította a tüzérparancsnok nekibuzdulását, amivel idejött: hogy az ő nagyszerű lövegei nem maradhatnak tüzelőállásban muníció és szinte álcázás nélkül. De voltak bizonyos láthatatlan törvények is.

Szmiszlovszkij feküdt még egy kis ideig, és azt mondta:

– Hát igen. Verekszünk holmi Rothfliess nevű állomásért. Pedig az egész Föld a miénk…

Eleven, gyorsan forgó esze volt, egy percig sem volt képes, hogy ne fogadjon be vagy ne adjon ki valamit.

– …A királyi égitest tékozló fia. Csak az apja fényéből és melegéből él. De évről évre kisebb lesz, az atmoszférában fogy az oxigén. Eljön az óra – meleg takarónk elnyűvődik, és minden élet elpusztul a földön… Ha ezt mindig mindenki észben tartaná, mire kellene akkor nekünk Kelet-Poroszország?… Szerbia?…

Nyecsvolodov hallgatott.

– És belül mi van?… Az izzó massza a felszínre kéredzkedik. A földkéreg vastagsága ötven verszta, ez annyi csak, mint a messinai narancs vékony héja, vagy a hab a forrásban lévő tejen. És az emberiség egész jóléte ezen a habon áll…

Nyecsvolodov nem tiltakozott.

– Egyszer már, tízezer évvel ezelőtt majdnem minden élő eltemetődött. De semmit sem tanultunk az esetből.

Nyecsvolodov nyugodtan ült.

Úgy alakult és úgy is maradt, hogy bizonyos dolgok elhallgatásában egyetértenek… Szmiszlovszkijnak ismernie kellett Nyecsvolodov *Regék*

az orosz földről címen a nép számára írt művét, mivel azonban a művelt emberek körébe tartozott, nyilván nem helyeselte azt. De amint az egész háború is valóban jelentéktelenné lett a fenséges éghez viszonyítva, így nézeteik eltérése is háttérbe szorult ezen az estén.

Háttérbe szorult, ám nem kint el egészen. Szmiszlovszkij például Szerbiát említette. Szerbiára rátámadt egy hódító szándékú, erős hatalom, megvédése még a csillagok fényében sem vesztett jelentőségéből. Nyecsvolodov nem állhatta meg, hogy ebben ne mondjon ellent:

– És meddig kellett volna tartania az uralkodó türelmének? Hagyta volna Szerbiát ilyen megalázó helyzetben?

Tudott volna, bizony tudott volna mit válaszolni Szmiszlovszkij. Túlságosan sok a rosszízű egzaltáltság ebben a szláv eszmében – és honnan vették? Miért rángatták elő? Az ember számba sem tudja venni mindezeket a balkáni lépéseket.

Most azonban nem volt kedve ilyen kicsinyesen vitatkozni.

– És egyáltalán honnan van az élet a Földön? Amikor a Földet tartották a világmindenség középpontjának, természetesen adódott a gondolat, hogy minden csíra földi lényben foglaltatik. De ezen a véletlenszerű égitesten? Minden tudós megállt a talány előtt... Ismeretlen erő hozta el számunkra az életet. Nem tudni, honnan. És nem tudni, miért...

Ez már jobban tetszett Nyecsvolodovnak. Az egyértelmű parancsokon alapuló katonaélet nem engedte meg a kétfajta értelmezést. De amikor szabadidejében elgondolkozott, hitt a kettős létben, amelyből az orosz történelem csodái következtek. Csakhogy erről nehezebb volt beszélni, mint írni, beszélni szinte lehetetlen.

Nyecsvolodov megszólalt:

– Hát igen… Ön nagyon tágan értelmez mindent… Én pedig nem tudok Oroszországnál tágabban.

Pontosan ez a baj. De még rosszabb, hogy a jó tábornok rossz könyveket írt, és ezt hivatásának tartotta. Szemében az ortodoxiának mindig igaza volt a katolicizmussal szemben, a moszkvai trónnak Novgoroddal szemben, és az orosz erkölcsök enyhébbek és tisztábbak a nyugatiaknál. Sokkal könnyebb volt a kozmológiáról beszélgetni vele.

De már Szmiszlovszkij is beindult:

– De hiszen nálunk Oroszországban… A *haza* fogalmát nálunk húszból tizenkilencen nem értik. A katonák csak a hitért és a cárért harcolnak, erre épül a hadsereg.

Mit számítanak a katonák, amikor a tiszteknek is tilos politikai témákról beszélgetni? Ez az egész hadseregre vonatkozó parancs, és nem Nyecsvolodov dolga, hogy a parancsot bírálja, ha azt a legfelsőbb helyen már jóváhagyták. Amikor azonban átvette a 16. Ladogai Gyalogezred parancsnokságát, egy pillanatra sem felejtette el, hogy éppen ez az ezred a Szemjonovszkojei Ezreddel és az 1. Gránátos Dandárral együtt volt a trón támasza Moszkvában az 1905-ös lázadás idején.

– Annál fontosabb, hogy a hazát mindenki a szívével érezze – tette hozzá Nyecsvolodov mégis, mintegy a könyvéhez, de kényelmetlen volt komolyan beszélgetni a témáról. Maga Alekszej Szmiszlovszkij egyéniségének fejlődése során már túlhaladt a cáron és a hiten, de a hazát, azt nagyon is értette!

Ám ha a beszélgetés arra kanyarodna, el kellene ismernie, hogy nagyon tisztelte megboldogult apósát, Malahov tábornokot, márpedig éppen ő mint Moszkva főkormányzója verte le az 1905-ös lázadást.

– Alekszandr Dmitrijevics! Igaz, amit hallottam, hogy ön már az előző cár idejében javasolta a tiszti állomány, a gárda, a szolgálati rend megreformálását?

– Javasoltam – válaszolta Nyecsvolodov minden öröm nélkül, érzéketlenül.

– És mi lett belőle?

Félhangon, már-már hangtalanul, Nyecsvolodov csak ennyit mondott:

– Ússzál az árral. Ahogyan mindenki úszik…

Kis lámpájával az órájára világított.

Aludni mentek a németek? Vagy az őrjáratok számára észrevétlenül beszivárognak? Avagy más úton megkerülnek és holnap elvágnak bennünket?

Dönteni kellett volna? Cselekedni? Vagy engedelmesen várni? Valamit tenni kellett volna?

Nyecsvolodov nem mozdult.

Hirtelen zaj hallatszott a közelből, beszélgetés, szitkozódás – és Rosko a pincéhez vezetett egy alakot.

– Kegyelmes uram! Ez a fajankó már ötödik órája keresi önt. Ha nem aludt el közben, és nem hazudik – majdnem a németek kezébe került.

És Rosko átadott egy csomagot.

Felbontották. A kis lámpa fényénél ketten együtt olvasták:

„Nyecsvolodov vezérőrnagynak.

Augusztus 26-án, du. 5:30-kor.”

Még egyszer elolvasták. Nyecsvolodov még végig is simított a számokon: igen, délután 5.30!…

„A hadosztályparancsnok azt parancsolta Önnek, hogy az Önre bízott általános tartalékkal a Gross-Bössautól északra harcban álló 4. gyalogoshadosztály egységeinek visszavonulását fedezze…”

– Gross-Bössautól északra – ismételte meg Nyecsvolodov Szmiszlovszkijnak egyenletes, szomorú hangon.

Gross-Bössautól északra. Nemcsak a német gyalogság háta mögött, hanem még azok mögött az ágyúk mögött is, amelyek az elmúlt órákban tüzeltek, a kikötött léggömbjük mögött. Ott, ahol csak oroszok holttestei hevertek egy forró napig a reggeli zűrzavar után. Micsoda hagymázas gondolatoknak kell zakatolniuk egy fejben, hogy azt írja „Gross-Bössautól északra?

A lesiklott fénysugarat Nyecsvolodov ismét a papírra irányította: és mit kellett volna csinálni Gross-Bössau után?

De nem volt értelme tovább olvasni. A továbbiakban ez állt:

„A hadosztály törzsparancsnoka nevében Kuznyecov kapitány.”

Nem a hadosztályparancsnok, még csak nem is a törzs parancsnoka – azok csak odakiáltottak valamit, miközben beugrottak az autóba vagy a kocsiba, és már el is mentek; mindegyiküket Kuznyecov kapitány helyettesíti, aki egyébként szintén elment utánuk, és nem is küldhetett volna maflább küldöncöt.

Nyecsvolodov az órájára világított, a kapott papírra pedig ráírta: augusztus 26. 21:55.

A rendelkezés négy és fél óráig volt úton, de meg sem kellett volna írni, szinte ugyanezt hallotta Nyecsvolodov a saját fülével Komarovtól délután 5 órakor.

És öt óra hossza alatt nem értek rá, hogy döntsenek a tartalék további sorsáról.

Nyecsvolodov felkapta a fejét, mintha hallgatózna.

Nem volt miért. Csend volt.

Halkan azt mondta:

– Alekszej Konsztantyinyics! Két tarackot hagyjon a tüzelőállásban, a többi rendeződjön menetalakzatba, arccal dél felé. A mozsaras is ugyanezt tegye.

Hangosabban pedig:

– Misa! Vágtass Bischofsburgba, pontosan derítsd ki, milyen egységek vannak ott, milyen paranccsal! Ki a rangidős? Hoznak-e lőszert az ágyúink számára? Hol vannak a schlüsselburgiak? És gyere vissza minél gyorsabban.

Rosko minden kérdést elismételt – élénken, pontosan, semmit sem hagyott ki –, megfordult, odakiáltott a kísérőinek, több láb is futásnak eredt – és a puha talajon tompán felhangzott, majd elhalt a paták dobogása.

Másfél órával ezelőtt Szmiszlovszkij pontosan azért jött, hogy ugyan miért tartsák a lövegeket a tüzelőállásban, lőszer nélkül csak odavesznek. Most megkapta az engedélyt az elvonulásra, de már sajnálta.

Épp fordítva gondolta: ez a csendes éjszaka elég lenne, hogy az egész hadtest idejöjjön, és mellettük felfejlődjön.

Ha elmennek, az azt jelenti, hogy hiábavaló volt az egész lövöldözés, fölöslegesen lövetett ki minden lövedéket, fölöslegesen sebesültek meg az emberek.

Az éjszaka pedig oly csendesnek, oly veszélytelennek tűnt.

Egy félóra múlva, vagy később, Szmiszlovszkij visszatért a tartalék törzséhez – és Nyecsvolodovot ugyanott, a pince tetején találta. Lehevert mellé, a boltívre.

– Alekszandr Dmitrics! A zászlóaljakkal mi legyen?

– Nem tudom. Nem vagyok képes... – nyögte Nyecsvolodov.

Később mindent nagyon könnyű megítélni: természetesen el kellett volna menni – és minél gyorsabban! Természetesen maradni kellett volna – és keményen! Lehet, hogy éppen ezekben a percekben vágják el őket. Lehet, hogy éppen ezekben a percekben az utolsó versztát teszi meg feléjük a segítség. De most minden fölöttük állótól elhagyatva, semmit sem tudva a hadseregről, sem a hadtestről, sem a szomszédokról, sem az ellenségről, a csendben, a sötétben, mélyen benn az idegen földön – döntsön az ember, méghozzá hibátlanul!

Szmiszlovszkij nem akarta zavarni a döntésben, nem merte befolyásolni, szó nélkül állt, vállával a pince boltívét támasztotta és a szakállát simogatta.

Hirtelen minden megváltozott! Életre kelt a néptelen sötét! – bár hang nélkül: valahonnan a magasból előtört egy német fényszóró tejes, sápadtfehér, széles és végtelenül hosszú fénycsóvája!

És ellenséges, halált hozó nehéz kézként kezdte lassan végigtapogatni Nyecsvolodov tartalékának helyét.

Azonnal minden megváltozott a világban, mintha tizenkét nehéz ágyú zúdított volna össztüzet!

Nyecsvolodov ruganyosan talpra ugrott, és a pince legmagasabb pontjára szaladt. Néhány ugrással Szmiszlovszkij is odaért.

A fény keresgélt. Lassan, nagyon lassan haladt, kelletlenül hagyta el a megvilágított, kiszakított sávot. Balról indult, a tótól, és nem ér ide egyhamar.

Nyecsvolodov kiabálva adta ki a rendelkezést: mondják meg a zászlóaljaknak, a fényben semmiképpen ne mozogjanak, álcázzák magukat.

Szaladtak telefonálni.

Ez az egyetlen fénynyaláb mindent megváltoztatott. Világos: csak az éjszaka tartotta fel a németeket. A vége felé, vagy reggel megindulnak.

De ha ők reggelig várnak, itt helyt kell állniuk az egész holnapi napon át.

Ha meg nem várnak, azonnal el kell menni.

És akkor felvillant a második fénynyaláb! – az elsőtől távolabb, de nem keresztezte az elsőt, hanem ferdén szöget zárt be vele: a második fénynyaláb Nyecsvolodov jobb szárnyát pásztázta, a belozerszkiek zászlóalját.

Mekkora erőt lehetett e mögé a hangtalan fényhusáng mögé képzelni?

Eszerint a németek azt gondolják, hogy nekünk nagy erőink vannak itt.

Nyecsvolodov ismét odaszólított valakit és hosszú karját kinyújtva rendelkezett:

– Koszacsevszkij alezredesnek megmondani: amint a fény elsiklik róluk, azonnal számolja fel a zászlóalj harcrendjét, és vezesse ide az útra.

Ezeket semmiképpen sem tarthatta ott tovább.

– Másszunk fel az állomásra! – javasolta Szmiszlovszkij.

Leszaladtak a pincéről, az állomás romjaihoz futottak, és a kis lámpával a téglahalmokon ahhoz a gerendához mentek, amelyiken felmászhattak a falra.

De a hátulról jövő patacsattogás megállásra késztette őket. Nyecsvolodov felismerte Rosko hangját.

Visszajöttek.

Bár kissé lihegett, azért Rosko olyan legényes hangon jelentett, amely érzékeltette a fiatal test erejét meg a fiú rózsás arcszínét is:

– Bischofsburgban egyetlen felsőbb parancsnok sem található. A tüzérség parkjának első lépcsőjét nem találtam meg. Az egységek teljesen összekeveredtek, a házakban sebesültek vannak. Senki sem tudja, hová menjen. Egyesek visszavonulási parancsot kaptak, mások nem. A Schlüsselburgi Ezred megkerült! – épp hogy megérkezett Bischofsburgba kelet felől. Azt a parancsot kapták Komarovtól, hogy húzódjanak vissza még távolabbra annál, ahol mi reggel voltunk.

Ezenkívül a városba most vonul befelé Tolpigo lovashadosztálya azzal a paranccsal, hogy nyugati irányba menjen. Nyugat felől pedig visszavonulóban van Richter hadosztálya, szekéroszlopa. Összekavarodtak, az utcákon mozdulni sem lehet. Reggelig se igazodnak ki. Ez minden.

A fényszórók lassanként a mélységbe világítottak. Azután oldalra helyeződtek.

Összefolytak.

Éjjel negyed tizenkettő volt. Az augusztus 26-i naptári napon Nyecsvolodov tartaléka Gross-Bössautól délre feltartóztatta az ellenséget. Augusztus 27-re nem volt parancsuk, magának Nyecsvolodovnak kellett határoznia.

És az állomás romjain, a törött téglákon állva, a közeledő reflektorfényt figyelve Nyecsvolodov halkan, sőt lustán azt mondta:

– Elmegyünk, Alekszej Konsztantyinovics. Vonja ki az utolsó ágyúkat. A két osztállyal vonuljon Bischofsburg északi szélére. Ott minden eshetőségre nézzen ki tüzelőállást, és várjon rám.

– Értettem – válaszolta Szmiszlovszkij. – Feci quod potui, faciant meliora potentes.[25]

Ezzel elment.

[25] Megtettem, amit tehettem, aki tudja, csinálja jobban (*lat.*)

– Rosko! Mondd meg a ladogai zászlóaljaknak: hang nélkül hagyják el a védelmi vonalakat, tekerjék fel a vezetéket – és ide hozzám.

Az állomáson minden megdermedt: ideért a halálos sápadt folt, az élettelen fény. Az emberek a fák mögött álltak vagy ültek. A lovak a fedezékekben nyugtalankodtak, nyerítettek, rángatták a kötőféket. Megparancsolták, hogy erősen tartsák őket.

Megalázó és tehetetlen érzés volt dermedten ülni a mozdulatlan fényben: ha a fény nem mozdul – így ülhetnek egész éjszaka. Ám ha a fényszóró mozog, az még rosszabb, az fenyegetést jelent.

A fénynyaláb elment.

Megfordultak. Nyecsvolodov leballagott a pincébe. Megírta utolsó parancsát. Mielőtt eloltotta a gyertyát, többször is a térképre nézett.

A 6. hadtest elgurult, mint egy szabad, senki által sem zavart sima, kerek, gondtalan biliárdgolyó.

Teljesen szabadon hagyta Szamszonov hadseregét a jobbról jövő csapás számára.

NAGY VOLT A SZARVA,
DE ISTEN LETÖRTE

22. fejezet

Lenin hazardírozási hajlama. – Harc az egyesülni akarók ellen. – A gondtalan élet elandalít. – Maga mászott bele a csávába! – Ganyeckij sikeres ügyintézése. – Halálos veszedelemben a parasztok miatt. – A pénz a párt keze és lába. – Hogy megdönthessük a kapitalizmust, kapitalistává kell lennünk. – Elutazás Nowy Targból. – A közelállók váltogatásának törvénye. – Az évek, amikor sokan leszakadtak. – Hogyan lehetne kihasználni a szerencsés háborút? – Már nem lehet békítgetni. – Az otthoniak hibái. – Hogyan küldte el Inesszát Brüsszelbe? – Nágya. – A forradalmár barátnő kötelessége. – Az Uljanov család számvetése. – Svájc előnyei. – Hogyan lehetne megfordítani a Kereket? – A krakkói pályaudvaron. – Nem megállítani kell a háborút, hanem kiterjeszteni! – Németország szövetséges. – Hozzák a sebesülteket. – A háborút polgárháborúvá kell változtatni!

Igen, igen, igen, igen! Ez hiba, ez a hazardírozás, ez a célratörés, amikor az ember annyira egyvalamire figyel, hogy vakká és süketté válik a környezete iránt, és nem veszi észre a közelben a gyermekien egyszerű veszélyt sem! Amint ez Julij Martovval és vele történt egykor (méghozzá mikor? – alig kínlódta végig a hároméves száműzetést, alig indult el külföldre!), amikor egy kosár illegális irattal, az *Iszkra* láthatatlan írással írt tervezetével túlokoskodták, túlkonspirálták a dolgot: útközben ajánlatos vonatot váltani, de az nem jutott eszükbe, hogy az a vonat áthalad Carszkojén, és a vonaton gyanúsak lettek, a csendőrök elfogták őket, s csak az életmentő orosz lomhaság miatt hagyott időt a rendőrség a kosár eltüntetésére, a levélben pedig a fedő szöveget olvasták el, nem vették a fáradságot, hogy tűz fölé tartsák – és ezzel megmenekült az *Iszkra*!

Vagy ami azután történt: a huszonegy fős „többségnek” a huszonkét fős „kisebbség” elleni egyéves párton belüli háborúja közepette elszalasztotta, észre se vette szinte az egész japán háborút.

Ugyanúgy ezt sem (nem is gondolt rá, nem is írt róla, Jaurés meggyilkolására sem reagált). Azért, mert

kitört az általános *egyesülési* járvány, az utóbbi években megfertőzte az egész orosz szociáldemokráciát – az indokolatlan egyesülés, a proletariátus számára legveszélyesebb és legártalmasabb dolog! Az összebékülés és egyesülés – idiotizmus, a párt halála! És a nyálas Internacionálé vezetői ragadták magukhoz a kezdeményezést – *ők* fognak összebékíteni bennünket! *Ők* fognak egyesíteni! Ízléstelen egyesülési tanácskozásra hívnak Brüsszelbe – hogyan lehetne megúszni, hogyan lehetne elkerülni?? Minden figyelme, minden erőfeszítése erre irányult – és szinte meg sem hallotta a főhercegre leadott lövést!… És akkor augusztusban jött az Internacionálé kongresszusa Bécsben – s még sohasem folyt olyan hevességgel a mensevikek elleni harc! És ezekben a rövid hetekben nagyon, de nagyon fontos volt összekalapálni Oroszországon belülről egy küldöttséget, mint valami létező, valóságos nagy párt küldöttségét – tulajdonképpen itt, a Poronin nevű kis faluban kell megalakítani egy ilyen pártot! –, és erősen megjelenni a kongresszuson! De miközben kitervelte a dolgot, míg összehozta a küldötteket (közvetlenül a határon át), Ausztria hadat üzent Szerbiának – s ő észre sem vette. Sőt Németország is Oroszországnak – és mintha mi sem történt volna…

Igen, igen, így elnyeli az embert, ha nagyon belemerül a harcba, nehéz megállni. Azt a hírt terjesztették, hogy a német szociáldemokraták megszavazták a háborús hiteleket – így tönkretették magukat? Így szétpukkadt az Internacionálé? – de nem, formálisan feloszlatva tovább szervezte a kongresszusát.

Általában véve, természetesen ki kellett törnie az imperialista háborúnak! elméletileg megjósolták, pontosan látták előre. Ám nem konkrétan most, ebben az évben. És ő elmulasztotta. És belekeveredett…

Igen, igen, igen, tíz napja volt közvetlenül az orosz határ mellett, hogy végiggondolja kétértelmű helyzetét, és visszatérítse a küldötteket, és minél hamarabb elmenjen ebből a pokoli Poroninból, amelyre már senkinek sincs szüksége, és erről az egész bezárult Ausztria-Magyarországról: egy harcban álló országban hogyan lehet dolgozni? Azonnal el kellett volna tűnni a semleges, megbízható, akadályokat nem gördítő, áldott Svájcba, ott okos a rendőrség, felelősségteljes rend van! De nem, ő füle botját se mozdította a kongresszus előkészítésének hevében – ekkor pedig kitört az osztrák-orosz háború – és azonnal internálták valamennyi ideérkezett küldöttet: oroszok, katonakötelesek, hogy kerültek ide, miért vannak itt?…

Jaj, mekkora melléfogás!… Jaj, micsoda idegességgel teli három hét telt el azóta!…

Most már túl van rajta. Nowy Targ peronján – a mozdonyig és vissza. A mozdonyig és vissza. Ganyeckijjel.

Ganyeckij simára borotvált, kellemes, sőt finom arca most olyan nyugodt, pedig milyen dühösen ordibált a Nowy Targ-i tisztviselőkre, nem hagyta el őt a bajban. (Na persze, Ganyeckij otthon van Nowy Targban, az apja gazdag ember itt.)

Nowy Targ nem Poronin, itt már nem olyan veszélyes a helyzet, de még mindig megjelenhetnek holmi poronini fanatikusok, még mindig minden megtörténhet. Bár itt az állomáson biztonságot jelentően járkál a csendőr, senki sem veti rá magát.

Ez a dialektika: a csendőr általában véve rossz, de az adott pillanatban jó.

A mozdonynak óriási vörös kereke van, majdnem embermagasságú.

Bármennyire óvatos, elővigyázatos, bizalmatlan legyen is az ember, gyanakvását elaltatja az átkozott békés élet, amely lényegét tekintve kispolgári, és már

hét éve tart egyfolytában. És valami nagynak az árnyékában, mivel nem látja jól, nekitámaszkodik egy masszív vastámasztéknak, mint valami falnak, és az egyszer csak megmozdul: kiderül, hogy egy mozdony nagy vörös kereke, egy jól látható, hosszú dugattyúrúd forgatja, és már nyomja is a hátát oda! a kerék alá!!

És amikor a fejével a sín felé kapálózik, már későn érti meg, hogyan lopakodott újabb módon a közelébe az ostoba veszély.

Magát Lenint a hatóságok részéről nem fenyegette veszély: törvényes útlevél, a politikai emigráns törvényes helyzete, a cárizmus ellensége, 44 éves, nem internálandó – az osztrák rendőrség szemében bűntelen. De elrontani egy ilyen kezdeményezést? Engedni, hogy kevés számú káderét elfogják? A hülyeségek egész köre! A hülyeség fala! A leghülyébb, legprimitívebb melléfogás! – mint annak idején Carszkoje Szelóban. (Igen, mint 95-ben – újságot akartak csinálni, egyetlen száma sem jelent meg, azonnal megbuktak vele...) Igen, igen, igen, igen! – egy forradalmárnak mindig készen kell állnia a bebörtönöztetésre (egyébként okosabb elkerülni) – de nem ilyen hülye módon! nem ilyen szégyenletesen! nem ilyen alkalmatlan időben hagyni, hogy megkössék a kezét!! Éppen hogy összeszedte a párt első embereit – és hagyta, hogy leültessék őket? De ami még ennél is rosszabb: a küldötteket letartóztatták, a szervező pedig szabadon van??

Mit fognak erről gondolni?

És Ganyeckijjel táviratokat küldtek – a krakkói rendőrség politikai osztályára, szocialista barátaiknak Bécsbe –, táviratokat, mivel neki magának sem olyan könnyű elszabadulni Poroninból, a háború első napjától kezdve minden vasúti jegyhez a korlátolt sztaroszta engedélyére van szükség, az pedig nem ad, sőt még a baráti rendőrőrmester sem tudja egykönnyen jobb belátásra bírni. De ha elvergődött is Nowy Targig, itt új

engedélyre van szüksége, új megbízhatósági igazolás kell, azt pedig nem küldik, és már tizenegy napja szaladgál a sztaroszta hivatalában, egy kis szoba köves padlóján, nem képes az ágy nyikorgó rugózatán feküdni, és égeti, perzseli a dolog: nem kellett volna így történnie! nem kellett volna így történnie!! magának köszönheti! maga mászott bele a csávába!

Semmiféle külső kudarc, vereség, az ellenség alantas volta, soha semmi nem gyötri úgy az ember szívét, mint a saját, akár legkisebb hibája is, mert az éjjel-nappal égeti. A saját hibáját nem tudja objektív módon megmagyarázni, ezért nem lehet elsimítani, elfelejteni: nem kellett volna megtörténnie! nem kellett volna megtörténnie! el lehetett volna kerülni!!! – márpedig megtörtént, a saját ostobasága folytán.

És hogyan viselkedett Kuba (Ganyeckij fedőneve a pártban) ezekben a napokban? Nem vesztette el a fejét, nem adta meg magát. Valósággal ontotta a neveket – szociáldemokratákét! parlamenti képviselőkét! társadalmi személyiségekét! –, kinek kell azonnal írni, magyarázni, biztatni! elérni, hogy közbeavatkozzon! És tucatnyi levél ment minden irányba! Ha este nem volt vonat – szekérrel nyargalt Nowy Targba. És elrohant Krakkóba, s ott találkozott befolyásos szimpatizánsokkal (bármelyik tisztviselőnek pillanatok alatt gyárt egy történetet!), és ismételten táviratozott Bécsbe. Helyében bármelyik szláv belefáradt volna, abbahagyta volna, Ganyeckij kitartása azonban végtelen volt – nem hagyta abba. És Lenin máris újabb megbízatást adott neki: intézze el, hogy tüstént Svájcba utazhasson.

Ganyeckij táviratainak ösztönzésére Viktor Adler és Diamand szociáldemokrata képviselők a kancellárhoz és a belügyminisztériumhoz fordultak, írásban kezességet vállaltak Uljanov orosz szociáldemokratáért, hogy az nemcsak lojális Ausztria-Magyarországgal, hanem elszántabb ellensége az orosz

kormánynak, mint maga a kancellár. És a krakkói rendőrséghez megérkezett az utasítás: „Jelen körülmények között Uljanov nagy szolgálatokat tehet Ausztria-Magyarországnak.” És ily módon megnyílt az út a további tárgyalások, cselekvések és az internált elvtársak kiszabadítása előtt.

Az elvtársakat kiszabadítják, de mi van Leninnel? Ő miért nem ült? És akkor ők Kubával – ez a csodálatos ötlet: ez, a sztaroszta hivatalának ez a kicsi szobája, ez volt az utóbbi zaklatott napokban az ő cellája! Természetesen ő is ült!

Ezenközben megint hibát követtek el: nem vettek észre egy másik veszélyt. Amit meg lehetett értetni az osztrák kancellárral és a gyenge felfogású osztrák tisztviselőkkel, azt a galíciai parasztok nem voltak képesek megérteni, mert ezek épp oly korlátoltak, mint a világon minden paraszt, éljen bár Európában, Ázsiában vagy Alakajevkában. Az ember csak él, nem figyeli, nem értelmezi önmagát kívülről. De Poronin sötét lakosai szemében: különös emberek ők, nem olyanok, mint a többi nyaraló – minden nap zsákszámra kapják a postai küldeményeket, csomagokat, és írnak, egyre csak írnak, és jócskán kapnak pénzküldeményeket Oroszországból, és az érkezők útlevél nélkül jönnek át a kordonon, miközben itt van a háború – hát nem kém az ilyen!? Állandóan a hegyeket járták – biztosan tereprajzokat készítettek! A hatóságok is mindenkit figyelmeztettek: tartóztassák fel a gyanús személyeket, mert lerajzolják az utakat, megmérgezik a kutakat. Kémek?!

Elképesztő. Felfoghatatlan! A parasztasszonyok a templomból jöttek, és vagy maguktól, vagy mert meglátták Nágyát, és miatta csinálták: elkezdtek lármázni, zengett belé az egész utca, hogy majd *ők kiszúrják a férje szemét! ők majd kivágják a nyelvét!*... Nágya sápadtan és egész testében reszketve ért haza. És ő átvette, ráragadt: mi az nekik? – ki is vágják, nincs ezen semmi csodálkozni való. Mi az nekik? ki is

szúrják, semmi sem lehetetlen! Nagyon egyszerű: idejönnek villákkal és késekkel... és vigye el az ördög az egész pártot! És – vigye el az ördög a szocialista világforradalmat!... *Ilyen* óriási veszélyben Lenin még soha életében nem forgott. Még soha senkitől nem kapott ilyen... Vajon kevés esetet ismer a történelem, amikor az egyszerű nép garázda dühe fellángolt!? Ez ellen nincs garancia még egy civilizált államban sem, még a börtönben is biztonságosabb, mint a sötét tömeggel szemben...

Ha az ember fenyegetettség esetén aggódva figyel, az nem pánik, hanem erőinek mozgósítása.

Így hát bosszúsak és zaklatottak voltak Nágya Poroninban töltött utolsó napjai és órái – Lenin pedig már vissza sem ment oda. A két évig oly biztonságos, békés település mintha ugrásra készült volna. Már ki sem mentek a házból, rosszul aludtak, nem tudtak enni, idegesen csomagoltak, és természetesen Nágya egy csomó újabb hibát követett el, nem csomagolt be, kidobott szigorúan titkos iratokat, nem tudott uralkodni magán, nem értette meg a dolgokat, holott két üdülési szezon alatt vagy hatvan pudnyi papíranyag gyűlt össze.

De hogyan lehet egyáltalán ennyire késlekedni, az orosz határ közelében maradni?! A kozákok is lecsaphatnak – egy pillanat alatt elfogják.

Csak most, a zöldre festett akkurátus vonat előtt, a peronon könnyebbült meg végre, ahol a csendőr és az állomás tisztviselői jelenlétében nem történhetett semmiféle váratlan támadás. Már elhangzott az első csengetés, a vonat indulásáig 23 perc volt hátra. Mindenki vidámabb lett. A reggel is vidám, napfényes, felhőtlen volt. Nem rakodtak katonai szállítmányt, nem utaztak rajta mozgósítottak, a peron és a vonat olyan volt, mint a szokásos nyári, üdülési időben. De az utazáshoz rendőrségi engedélyre volt szükség, ezért félig üresek voltak a vagonok. Nágya meg az anyós már

benn ültek, az ablakon nézegettek kifelé. Vlagyimir Iljics pedig Jakov-Kubát karonfogva ismét és ismét végigment a peronon, mindketten egyformán alacsonyak voltak és szélesek, csak Iljics a csontjai miatt, Kuba pedig a kövérségtől.

Jakov nagyon magabiztosan viselkedett, kereskedőszokás, leleményesen elrendezett vékony bajusza és nyugodtan, állhatatosan figyelő szeme tetszett az embereknek...

Amikor azt látjuk, hogy egy ember mi mindenre képes, figyelmesebben kell hallgatni a szavait is, bármily álmodozóknak tűnjenek. Lenin régóta ismerte Jakovot, a II. kongresszus óta, de a lengyel ügyek kapcsán csak ezen a nyáron mutatkozott meg a másik oldaláról, és vált a legszükségesebb emberré. Általában véve valósággal aranyat ér: a végletekig készséges – és minden komoly dologban zárkózott, senki idegen egy szót sem tud kiszedni belőle. Júniusban és júliusban sokszor sétáltak a poronini fennsíkon, és vonzó pénzügyi terveit tárgyalták – valóságos tűzijáték. Talán burzsoá származásánál fogva Ganyeckijnek elképesztően jó orra és érzéke volt a pénzügyekhez – ritka és nagyon előnyös tulajdonság egy forradalmár számára. Helyesen vetette fel a kérdést: a pénz a párt keze és lába, pénz nélkül bármelyik párt tehetetlen, merő fecsegés. Még egy parlamenti pártnak is sok pénzre van szüksége a választási kampányokhoz, mit mondjunk akkor egy illegális forradalmi pártról, amelyiknek meg kell szerveznie a rejtekhelyeket, találkahelyeket, a szállítást, az irodalom, a fegyverek dolgát, harcosokat kell kiképeznie, el kell tartania a kádereit, és a szükséges pillanatban fordulatot kell végrehajtania?

De mit kell itt győzködni! Ezt minden bolsevik megértette a II. kongresszustól, önállóságuk első lépésétől kezdve: pénz nélkül mozdulni sem tudnak, a pénz dönt el mindent. Az első lépésük az volt, hogy adományokat csikarjanak ki az orosz pénzeszsákoktól:

Mamontovtól, a „mézes-mázos” Konovalovtól. Szavva Morozov adott havonta ezret, éppen a pétervári bizottság fenntartására, a többiek azonban rendszertelenül adtak, kereskedői kegyből, értelmiségi együttérzésből (Garin-Mihajlovszkij egyszer adott tízezret) – aztán az ember mehet megint kérni. Biztosabb volt, ha maguk veszik el. Megszereznek egy örökséget, mint a gyáros Smidt esetében, a párttagok gazdag örökösnőket vesznek feleségül, avagy az uráli hegyekben becsapják Lbov bandáját – átveszik tőle a pénzt, aztán nem szállítják le a fegyvereket. Avagy rendszeresen fejlesztik a *katonai és technikai* eszközöket: Finnországban hamis pénz gyártására készültek, Kraszin már a vízjeles papírt is beszerezte hozzá, és bombákat készítettek az *ekszpropriátorok* számára. Az ekszek nagyon sikeresen működtek, de az V. kongresszuson Plehanov és Martov finnyássága miatt betiltották tevékenységüket, ám azok csak nem tudták megállni, és Kamónak meg Kubának Tifliszben sikerült elrabolnia a kincstártól még 340 ezret. De megfeledkeztek magukról, a fejükbe szállt a siker: Berlinben, Párizsban, Stockholmban kezdték beváltani a ropogós cári ötszázasokat; fokozatosan kellett volna, a cári minisztérium megküldte a bankjegyek számát, és Litvinovot elkapták, Ravicsot is elkapták Münchenben, a börtönből sikertelenül próbált levelet küldeni, elfogták. Elkezdtek keresgélni a genfi bolsevikok között, tizenhármat lefüleltek, Karpinszkijt és Szemaskót pedig évekre elítélték volna, ha nem segítenek a parlamentben a liberálisok. De a legrosszabb, a legundorítóbb Kautsky volt, aki a hamis, képmutató, galád *elveivel* elkezdett kotkodácsolni – micsoda aljas ötlet „szocialista bíróság” elé állítani az orosz bolsevikokat, és korlátolt módon *elégettetni* a teljesen érvényes félezres bankjegyeket! (Már a szenteskedő, ősz, vastag szemüveges vénember arcképe láttán undorodva mozdul az állkapcsa, mintha béka lenne a szájában.) Jó neki, a német munkások gazdagok, a tagdíjak magasak,

a párt legálisan működik, de mi mit csináljunk?? (Na persze nem égették el mindet, nem olyan hülyék.) Azután még azt az ostobaságot is elkövették, hogy a gonosz vénembert döntőbírónak tették meg a bolsevikok és mensevikek pénzügyeiben (nem lehetett elkerülni az egyesítési manővereket, ezért a pénzeket is egyesíteni kellett; a mensevikeknek egy fillérjük sem volt, a Smidt-féle örökséget pedig nem lehetett eltitkolni, egy részét átadták Kautskynak, amit az később, az újabb szakadás alkalmával nem akart visszaadni a bolsevikoknak).

És most, ezen a nyáron Ganyeckij azzal a tervvel ragadta meg Lenint: hozzanak létre Európában saját kereskedelmi vállalatot, vagy társuljanak partnerként egy már működő trösztHöz – és a nyereségcsomagot havonta garantáltan át kell adnia pártnak. És ez nem orosz légvár volt, minden javasolt lépés meglepően pontos számításokon alapult. Nem maga Kuba találta ki, Parvus zseniális, behemót agyából pattant ki az ötlet, Konstantinápolyból leveleket-küldött Kubának. Valamikor ő is koldusszegény volt, mint minden szociáldemokrata, elment Törökországba sztrájkokat szervezni, s most nyíltan megírta, hogy annyira gazdag, amennyire kell (az idáig eljutott hírek szerint mesésen), és eljött az ideje, hogy a párt is meggazdagodjon. Helyesen írta: ahhoz, hogy a legbiztosabban megdönthessék a kapitalizmust, maguknak is kapitalistákká kell lenniük. A szocialistáknak először kapitalistákká kell lenniük! A szocialisták nevettek, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin és Karl Liebknecht megvetésüket fejezték ki Parvusnak. De alighanem elsiették. Parvus reális pénzügyi erejével szemben fölösleges a gúnyolódás.

Részben Ganyeckij ezen tervei miatt is szalasztották el a háború kezdetét.

Ezekről tárgyaltak most, az utolsó percekben is. Meg arról, hogyan tartsák a kapcsolatot. De hamarosan látják egymást: Zinovjev hamarosan Lenin után megy,

majd Ganyeckij is, amint mentesül az osztrák hadkötelezettség alól.

Ekkor másodszor is csengettek. Iljics fürgén a lépcsőre ugrott – kalap nincs rajta, majdnem teljesen kopasz, öltönye viseltes, arca kihegyesedett, tekintete, mint mindig, nyugtalan, szakálla lenőtt, rendezetlen –, valóban hasonlít egy kémhez, akarta mondani tréfálkozva Ganyeckij, de tudta, hogy Lenin megsértődik a tréfáktól, így nem mondott semmit.

Ő maga is a szomorú, vizsgálódó szemével, kereskedőre valló arcával, a gyűrött öltönyében ugyan kire emlékeztetett, ha nem kémre?...

Az állomásügyeletes szigorúan állt a magas, piros-fekete egyensapkájában. Háromszor csengettek. A vonatparancsnok kürtjébe fújt, és a masina nekilódult.

És integettek az elutazóknak. És azok is integettek a nyitott ablakban.

Azért itt mégiscsak jól éltek. Nyugodtan, szabályosan, ez nem olyan, mint a zűrzavaros Párizs. Bármennyit hánykolódott is Európában Lenin, nem lett belőle európai. Az életnek szűk keretek között kell folynia, ez a legmegfelelőbb állapot a cselekvéshez.

És mennyi izgalmat éltek itt át. És örömöt.

Csalódást.

Malinovszkij...

A peronnal, az állomással együtt elváltak az ott maradóktól is. Még Ganyeckijjel is előfordulhat – bármennyire megfelelő, megbízható pártbeli társ legyen is, s most még nagyszerűen is végzi a dolgát –, hogy élete következő szakaszából kiesik. Ám könnyen lehetséges, hogy valamelyik azután következőben ismét ő lesz a legfontosabb, legszükségesebb ember, és csak úgy repülnek majd hozzá az álmatlanságban írt, több helyen kétszer, háromszor is aláhúzott levelek.

A forradalmi harcnak, de lehet, hogy az egész emberi fejlődésnek van egy soha senki által meg nem fogalmazott, állandó törvénye, amelyet Lenin sokszor megfigyelt: minden periódusban előtérbe kerül, közelebb jut hozzá egy-két ember, akikkel az adott pillanatban leginkább együtt gondolkoznak, akik éppen most a legérdekesebbek, legfontosabbak, leghasznosabbak, akik éppen ma késztetik a legnagyobb őszinteségre, beszélgetésre és cselekvésre. De szinte egyikük sem képes megmaradni ebben a pozícióban, mert a helyzet naponta változik, s nekünk dialektikusan vele együtt kell változnunk – méghozzá egy pillanat alatt, sőt megelőzve azt, és ebben rejlik a politikai zsenialitás! Természetes, hogy egyik is, másik is, a harmadik is, amikor Lenin viharos körébe kerül, azonnal részt vesz annak tevékenységében: a megszabott pillanatban, a megszabott gyorsasággal, minden eszközzel és a saját dolgait feláldozva teljesíti a megbízatást – ez természetes, hiszen nem Vlagyimir Iljicsnek teszi, hanem a rajta keresztül megnyilvánuló hatalmas erő érdekében. Lenin csak hibátlanul megmutatja, mindig pontosan tudja, mi az, ami csak ma igaz, sőt estére már nem is mindig az, ami reggel még az volt. De amint ezek az átmeneti emberek megmakacsolták magukat, nem értették meg kötelezettségeik szükséges és sürgős voltát, elkezdték kimutatni ellentmondásos érzéseiket, avagy felszínre kerültek sorsuk egyéni vonásai – ugyanolyan természetes módon eltávolította őket a fő útról, kiiktatta, elfelejtette, olykor szidalmazta és átkozta őket, ha éppen erre volt szükség – de eltávolításuk és kiátkozásuk közben is az őt hatalmában tartó erő irányította cselekedeteit.

A közelség és közös gondolkozás ilyen pozíciójában voltak hosszú időn át a jenyiszeji száműzöttek, de csak azért, mert senki sem volt közelebb. Távolból Plehanovról gondolta, hogy ilyen pozícióban van, de néhány személyes találkozásuk alkalmával az hidegen és kegyetlenül lerombolta ezt a

képet. Ilyen pozícióban, sőt megengedhetetlenül közel volt hozzá éveken át Martov. (Martov miatt örökre szóló keserű tapasztalata lett, hogy az emberek között egyáltalán nem lehetséges olyan, „barátságnak” nevezhető kapcsolat, amely kívül áll a politikai, osztály- és anyagi kapcsolatokon.) Közel állt hozzá Bogdanov, amíg tudott, pénzt szerzett a párt számára, de ez is elmúlt, Bogdanov nem érzékelte a meredélyt, továbbra is igényt tartott a vezetésre – és lezuhant. Egyesek elég folyamatosan tartották magukat, mint Kraszin, aki pótolhatatlan volt a pénzszerzés terén. Egyidejűleg újabb megbízhatók kerültek a vihar sodrába – Kamenyev, Zinovjev… Malinovszkij…

Csak az tartotta magát, és haladt mellette, aki helyesen értelmezte a párt ügyét, és csak addig, amíg így értelmezte. Amint véget ért a sürgős egyéni feladat, rendszerint megszűnt a megértés is, és ezek a közelmúltbeli munkatársak ott maradtak, reménytelenül a kemény, mozdulatlan földbe gyökereztek, mint útszéli oszlopok, és leszakadtak és elfelejtődtek, olykor pedig egy újabb fordulónál már ellenségként rohantak vele szembe. És voltak egy hétre, egy napra, egy órára, egy beszélgetés tartamára, egy közleményre, egy megbízatásra szóló elvbarátok, közeli társak – és Lenin olyan őszintén adta át mindegyiknek a szükséges ügy minden hevét, lendületét, mintha az illető lenne a legfontosabb ember a világon, egy óra múlva azonban lemaradtak, az is teljesen feledésbe merült, hogy kik voltak és miért voltak. Így tűnt közelállónak Valentyinov, amikor először megérkezett Oroszországból, bár azonnal zavaró volt az értetlensége, az, hogy neki mint munkásnak egy lakatos-munkadarab fontosabb, mint a politikai harc. És ez hamarosan meg is mutatkozott: nem volt elég kitartása Martov ellenében, tehát olyan lett, akár egy mensevik.

A vonat lejtőn gurult lefelé, megkerülte a dombokat, alatta ösvények és kerékvágta utak

kanyarogtak felfelé is tanyák, kazlak és learatatlan gabona mellett, és még látni lehetett a hegyi ösvényt, az ember úgy végig tud szaladni rajta a tekintetével, mintha a lábával tenné. Poronin környékén sok ehhez hasonló volt, itt azonban nem.

És Lenin leült. Gondolkozzon vagy dolgozzon – érzelegni nem szabad.

Tekintete és mozdulatai alapján hozzátartozói mindent megértettek, nem zaklatták apró hétköznapi problémákkal, nem is mozogtak fölöslegesen, nyugodtan ültek a helyükön.

Mindezen keserves évek alatt, 1908-tól kezdve, a forradalom bukása után, folyton csak elmentek emberek vagy elküldte őket… Elmentek a vperjodisták, a visszahívók, az ultimatisták, a machisták és az istenépítők[26]… Lunacsarszkij, Bazarov, Alekszinszkij, Brilliant, Rozskov, Ljadov, Lozovszkij, Manuilszkij, Gorkij… Az egész régi gárda, amely a mensevikekkel történt szakítás közben kovácsolódott össze. És időnként már úgy tűnt, hogy senki sem marad, az egész párt egyedül belőle meg két asszonyból, no meg vagy tucatnyi harmadrendű, elmosódó figurából áll, akik még megjelentek Párizsban a bolsevik gyűléseken, az ember előlép, hogy felszólaljon – a sajátjai sehol, és letaszítják a tribünről. Elmentek, egymás után sorban, és milyen erős meggyőződésre volt szükség, hogy ne fogja el a kétely, ne inogjon meg, ne rohanjon utánuk kibékülni, hanem a jövőbe látva biztosan álljon, és tudatában legyen, hogy maguktól visszajönnek, hogy felocsúdnak, aki pedig nem jön vissza, azt vigye el az ördög.

[26] Különféle bolsevik csoportosulások az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárton belül (a „visszahívók” és az „ultimatisták” a „reakciós” szociáldemokrata képviselők lemondását követelték Duma-beli mandátumukról, s 1909-re beleolvadtak az őket, valamint a vallásosságot a forradalmisággal összeegyeztetni kívánó „istenépítőket” összefogó Vperjod csoportba). A machisták Ernst Mach osztrák idealista filozófus követői voltak, őket nevezte Lenin „empiriokriticistáknak”.

Az 1907-es és 1908-as évben még nem volt teljes a vereség, még az egész társadalom forrongott, forgolódott, sodródott az örvény felé. Lenin Kuokkalában ült és várta, csak várta a második hullámot. Ám 1908-tól kezdve, amikor az egész országot a reakciós banda vette kezébe, s az illegalitás mintha elapadt volna, a munka nyilvános tevékenykedésbe ment át, a szakszervezetekben, a biztosítási pénztárakban folyt, az illegalitás után az emigráció mintha túlhaladott és melegházi jelleget öltött volna. *Ott* volt a Duma, a legális sajtó – és minden emigráns igyekezett ott publikálni...

Ezért nagyszerű dolog, hogy elkezdődött a háború! Öröm, hogy elkezdődött! *Ott* most mindnyájukat megszorongatják, a likvidátorokat, a legalitás jelentősége alaposan lecsökken, az emigráció jelentősége és ereje pedig megnő! Az orosz társadalmi élet súlypontja ismét az emigrációra helyeződik át!!

Lenin mindezt a Nowy Targban töltött első ideges napokban mérte fel, nem hagyta, hogy a személyes kudarc elhomályosítsa az általános nagy sikert. Tudatosította magában, és hozzálátott, hogy feldolgozza az egész Európára kiterjedő háborút. És Lenin agyában minden feldolgozás eredményeként kész jelszavak születtek, hisz éppen az volt az átgondolás végső célja, hogy az adott pillanatra alkalmas jelszó szülessen. És hogy érveit lefordítsa az általánosan elfogadott marxista nyelvezetre: más nyelven nem értik meg a hívei és követői.

És ami ebből a gondolkodásból kikristályosodott, azt elsőként Ganyeckijjel közölte: meg kell érteni, hogy ha már elkezdődött a háború, nem kell elutasítani, hanem ki kell használni! Túl kell lépni a papi elképzelésen, amely olykor a proletár fejekbe is befészkeli magát, miszerint a háború szerencsétlenség avagy bűn. A „békét bármi áron” papi jelszó! A kialakult helyzetben milyen vonalat kell követniük a szociáldemokratáknak az egész világon? Először is:

meg kell cáfolni azt a mesét, amely szerint a háború kirobbantásáért a Központi Hatalmak a felelősek. Az Antant most azzal fog védekezni, hogy „bennünket, ártatlanokat megtámadtak”. Még azt is kitalálják, hogy „a demokrácia ügyének érdekében” meg kell védeni a *rentier*-k[27] köztársaságát. Fel kell morzsolni, szét kell zúzni ezt az önigazolást! Ugyan mi különbség, hogy ki kit támadott meg először? Azt kell propagálni, hogy *minden kormány* egyenlő mértékben hibás. (Sőt, a német még kevésbé is, mint a többiek.) Nem az a fontos, „ki a bűnös”, hanem hogyan tudnánk előnyösebben kihasználni ezt a háborút. „Mindenki bűnös” – e nélkül nem lehet a cári kormány ellen dolgozni.

Igen, ez szerencsés háború! – nagy hasznot hajt a nemzetközi szocializmusnak: egyetlen lökéssel megtisztítja a munkásmozgalmat a békés korszak ganajától! A szocialisták eddigi, opportunistákra és forradalmárokra való felosztása helyett, amely homályos volt és kibúvókat hagyott az ellenség számára, teljesen világos nemzetközi felosztást tesz lehetővé: vannak a patrióták és az antipatrióták. Mi antipatrióták vagyunk!

És véget értek az Internacionálé bolsevikok és mensevikek „egyesítésére” irányuló üzelmei! És most már nem lesz semmiféle bécsi kongresszus. Most már említeni se merik. Most már látszik, hogy a repedés az repedés, már nem lehet békítgetni! Pedig hogy elkapták júliusban, valósággal torkon ragadták: nem látunk elég véleménykülönbséget a szakadáshoz! küldjenek delegációt, hogy kibéküljünk! kibékülni a mensevik széméttel! Most pedig megszavazták a háborús hiteleket, ezek után már nem tudnak talpra állni, ez már holttest! Még sokáig élőnek fogják tettetni magukat, de ki kell mondani hangosan: halottak!

---

[27] Rentier – (francia) járadékos, kölcsönadott tőkéjének kamataiból, értékpapírjainak jövedelméből élő személy.

Inessza mostani brüsszeli útja az utolsó találkozásunk önökkel, elég volt!

Ekkor az anyósa észbe kapott, hogy egy bőröndöt ott felejtettek. Gyorsan elkezdték átnézni, átszámolni a csomagokat, az ülések alatt, fenn a hálós polcokon – nincs meg! Micsoda szégyen! Mintha tűzvész elől menekültek volna. S mindehhez micsoda iratokat felejtettek ott, micsoda iratokat, még a címjegyzéket is! Vlagyimir Iljics elkeseredett. Ha nincs rend a családban és a házban, lehetetlen dolgozni. Nevetséges kimondani, de az otthoni rend is a közös pártügy része. Mivel Jelizaveta Vasziljevnának nem mert szemrehányást tenni – az igencsak vissza tudott vágni, és ő tisztelte, még apró ajándékokkal is igyekezett megnyerni –, tehát szigorúan megszidta Nágyát. Hogyan követelhetne tőle rendet, amikor egy gombot sem tud rendesen felvarrni, egy foltot eltüntetni, ő maga jobban megcsinálja. Ha nem szól, a zsebkendőjét sem cseréli ki.

A hibákat egyáltalán nem bocsátotta meg. Senkinek a hibáját nem volt képes elfelejteni egészen a haláláig.

Az ablak felé fordult.

A vonat kanyargott, és lassanként legördült a hegyről. Az ablakok előtt hol szürke, hol meg fehér füst vonult el. Már ezekből a hegyekből is elege volt az emigrációban.

Nágya pedig fel se vette: ha ott felejtették, hát ott felejtették, ilyen helyzetben nem lehet visszamenni érte. Krakkóból majd írnak, utánuk küldik a bőröndöt postán.

Nágya pontosan tudta, már sokszor kipróbálta: ha magára vállalja a dolgot, nem tesz Vologyának szemrehányást, hogy ő a hibás, az megnyugszik, és békén hagyja. A legjobban az fáj neki, ha kiderül, hogy ő is hibás.

A megöregedett, mogorva ember a lenőtt, nyíratlan hajával, szakállával, a hegyes, vörös szemöldökével, sötét homlokával kibámult az ablakon, de semmit sem látott. Nágya jól ismerte minden arckifejezését. Most nemhogy ellentmondani nem volt szabad, kérdezni sem lehetett tőle semmit, egy szóval sem volt szabad elvonni a figyelmét, még úgy sem, hogy az anyjával beszél. Hagyni kellett, hogy így üljön, magába mélyedjen, hallgatással szabaduljon meg minden szenvedéstől – a Nowy Targ-i őrülettől, a poronini fenyegetéstől és a bőröndtől. Ezekben az órákban, akár sétálni ment egyedül, akár így ült és gondolkozott, a megerőltető gondolkodás közben a homlokán, ezen a felfordított bográcson, és a szeme környékén a mérges apró ráncok félóráról félórára egyre szélesebbek lettek, aztán elsimultak.

A szocialisták nemzetközi szakadása már régóta érett, de csak a háború hozta felszínre, és tette visszafordíthatatlanná. És ez olyan, de olyan csodálatos! Bár a szocialisták tömeges árulása miatt mintha gyengülne a proletárfront, de nem, nagyon is jó, hogy árulókká lettek! Annál könnyebb most ragaszkodni a saját külön vonalához.

De mit mondhatott egy hónappal ezelőtt? Hogyan vágja ki magát? Kitalálta: Inesszát küldi maga helyett Brüsszelbe! Személyesen engem vártak, ilyen egyszerűen? Na nem, hátrébb, uraim, Kautsky, Plehanov és Wanderwelde! Inessza lesz a delegáció vezetője! A kitűnő francia tudásával! A nagyszerű tartásával! Hideg, nyugodt, kissé megvető. (A franciákat az elnökségben egyből meghódítja. A németek rosszul fogják érteni, s ez nagyon jó! Te pedig a németektől minden beszéd után követeld meg a fordítást!) Ez aztán a lépés! Ettől zavarba jönnek az ultraszocialista szamarak!... És azonnal intézkedni kell: írni neki! Megtudakolni, elmegy-e? el tud-e menni? Az Adrián üdül a gyerekeivel? Annyi baj legyen, keresni kell valakit a gyerekek mellé, a költségeket fizetjük a

pártkasszából. Hogy a szabad szerelemről szóló cikket írja éppen? Nem sértésként mondom (egy nő sohasem képes száz százalékig a pártnak élni, mindig szüksége van valami hülyeségre), de ez a kézirat várhat. Meg vagyok győződve, hogy olyan ember vagy, aki akkor a legerősebb, legbátrabb, amikor egyedül viseli a felelősséget... Ostobaság, ostobaság, nem hiszek a pesszimistáknak!… Nagyszerűen el fogod rendezni!… Meg vagyok győződve róla, kellőképpen pimasz tudsz lenni!… Mindenki dühöngeni fog (nagyon örülök!), amiért én nem vagyok ott, és bizonyára rajtad akarnak bosszút állni, de én biztos vagyok benne, hogy majd a legmegfelelőbb módon kimutatod a körmöcskéidet!… És elnevezünk… Petrovának. Miért árulnánk el a neved a likvidátorok előtt? (Én meg „Petrov” vagyok, senki nem emlékszik ugyan rá, de te emlékszel. És így, az álnév révén együtt lépünk az emberek elé – nyíltan és mégsem nyíltan. Te valójában én leszel.) Kedves Barátom! Arra kérnélek, egyezz bele! Elmész?… Elmész!… Elmész!… Persze össze kell hangolnunk részletesen a dolgokat. És nagyon, de nagyon sietni kell. A likvidátoroknak pedig egyszerűen hazudni kell, ígérd meg: *lehetséges*, hogy később elfogadunk egy közös határozatot. (Valójában természetesen soha semmit nem fogadunk el: *egyetlen* javaslatukat sem!) És hazudj a gyerekekről, hazudd azt, hogy betegek, ezért nem maradhatsz tovább. Az európai szocialistákat, ezt a nyárspolgári szemét népséget meg kell győzni, hogy az orosz pártok közül a bolsevikok a legrealistábbak. Engedd át nekik a szakszervezeteket, a biztosítópénztárakat, erre nagyon harapnak. A kérdezősködőket azonnal hárítsd el, utasítsd vissza! Állandóan támadó állásban kell lenni! Rosát kényszerítsd rá, hogy színt valljon, bizonyítsd be, hogy Lengyelországban nincs reális pártja, Ganyeckij oppozíciója a reális. Mindent megértettél! Elmész!…Erős kézszorítással! Very truly… A te…

Ekkor Ganyeckij elrontotta a dolgot. Ultimátumot adott (tulajdonképpen jogosan): kap 250 koronát a

brüsszeli utazásra, különben nem utazik. A pártkasszára azonban vigyázni kell. (S ha csak Ganyeckij lenne! Sok olyan ember van, akit fel lehetne használni, de nem szabad szórni a pénzt...) Ganyeckij nélkül pedig a koszos lengyel oppozíció árulóvá lett, rohadt, idióta módon kibékült Rosával és Plehanovval.

...Mindenképpen jobban csináltad a dolgot, mint ahogy én tudtam volna. Azonkívül, hogy nem ismerem a nyelvet, egész biztosan robbantam volna! nem tűrtem volna a komédiázást! aljasoknak neveztem volna őket! Te pedig nyugodtan, keményen csináltad, minden támadást kivédtél. Nagy szolgálatot tettél a pártnak! Küldök neked 150 frankot. (Valószínűleg túl kevés? Tudasd, mennyivel költöttél többet. Elküldöm.) Írd meg: nagyon elfáradtál-e? nagyon dühös vagy-e? Miért „nagyon kellemetlen” számodra erről a konferenciáról írni?... Vagy talán beteg lettél? Mi a bajod? Válaszolj, különben nem leszek nyugodt.

Inessza az egyetlen ember, akinek hangulatát érzékeli, s az még távolból is hatással van rá. Sőt, a távolból még inkább.

De a háborús cenzúra miatt most fel kell hagyni a tegeződéssel. Alkalmat adhat a zsarolásra. Egy szocialistának elővigyázatosnak kell lennie.

A háború elején félbeszakadt a levelezés, most Poroninba jönnek a levelek.

De a dolgok állása szerint, miután Oroszországba küldte a gyermekeit, Inesszának vissza kell térnie Svájcba. S talán már ott is van.

A két nő halkan beszélgetett, hogyan is legyenek Krakkóban. Nágya azt javasolta, hogy anyja és Vologya maradjanak a csomagokkal, ő pedig elmegy ahhoz az asszonyhoz, akinél Inessza megszállt: jó lenne ma ott megszállni.

Ezt úgy mondta, hogy közben Vologya arca mellett kinézett az ablakon. Férje nem változtatott a helyzetén,

nem fordult feléje, nem válaszolt, ennek ellenére az erek és a szemhéj mozgásából Nágya meggyőződött, hogy Vologya hallotta és helyesli a mondottakat.

Igen – kényelmes, gyors és nem kell keresgélni. De nem szükséges, hogy éppen Inessza szobájában szálljanak meg. Talán annyi, hogy Vologya nem szívesen szokik hozzá új dolgokhoz, különösen rövid időre. Csak ez szolgálhatott igazolásul az anyja előtt.

Az anyja előtt mindig megalázó volt. Régebben inkább, most már kevésbé. De azért még most is.

Nágya azonban következetességre nevelte magát: Vologyát egy hajszálnyira sem szabad letéríteni az útjáról, egy hajszálnyira sem. Mindig meg kell könnyíteni az életét, és sohasem szabad korlátozni. Minden pillanatban jelen kell lenni, és minden pillanatban, mintha ott sem lenne, ha nincs rá szükség.

Ha egyszer így választott, tartania kell magát. Ha a hámba bújt, húzni kell. A vetélytársnőjéről egyetlen rossz szót sem engedélyezni magának, ha lenne is mit mondania. Örömmel kell fogadni mint barátnőjét, hogy Vologya hangulatát se zavarja meg, és az elvtársai között elfoglalt helyzetét se rontsa. Sétára indulni, és leülni olvasni – hármasban.

Amikor ez az egész elkezdődött, sőt, már azelőtt, amikor Inessza a Sorbonne hallgatójaként, a piros tollas kalapjában (amilyet egyetlen orosz forradalmárnő sem mert volna soha a fejére tenni), két férjjel és öt gyerekkel a háta mögött először lépett párizsi lakásukba, Vologya pedig épp csak felállt az asztal mellől, Nágya, mintha szél csapta volna meg, mindent megértett: hogy mi lesz, és hogyan lesz minden. És azt is, hogy tehetetlen, nem tudja megakadályozni. És az a kötelessége, hogy ne is akadályozza meg.

Nágya maga ajánlotta fel, hogy ő elmegy. Nem vállalhatta magára, hogy akadály legyen egy ilyen

ember életében, volt annak az életében épp elég más akadály is. És nem is egyszer megpróbált elválni. Vologya azonban végiggondolta a dolgot és azt mondta: „Maradj.” Eldöntötte. Egyszer s mindenkorra.

Ezek szerint szükség van rá. Az is igaz, hogy senki sem élt volna jobban vele, mint ő. Segített neki megbékülni a helyzettel az a tudat, hogy ilyen emberre nem tarthat igényt egyedül egy asszony. Már az is misszió, hogy másokkal együtt hasznára van. A másik mellett. Sőt sok vonatkozásban közelebb, mint az.

S ha maradt, azért maradt, hogy soha ne zavarjon. Ne mutassa ki a fájdalmát. Sőt megtanulja, hogy ne is érzékelje. És hogy a fájdalom kiégjen, elhaljon, nem szabad sajnálni, következetesen ütni, égetni kell. S ha gyakorlati szempontból kényelmesebb Inessza szobájában megszállni, akkor ott kell megszállni, és nem rágódni azon, hogy Vologya hányszor és hogyan járt benne.

Csak az anyja szeme láttára…

Hamarosan Krakkó következik. Vologya ragyogott. Ezek szerint jól haladt a gondolkodásban.

Nem, nagyszerű volt a brüsszeli utad, ne sajnáld. Csak azt sajnálom, hogy nem jutott eszembe Kautskynak megírni, hogy én neked mennyire… (A saját nevedben írnál neki, a leveleket pedig én fogalmaznám meg számodra.) Micsoda aljas ember! Gyűlölöm és megvetem – mindenkinél rosszabb! Micsoda aljas, gyalázatos képmutatás!… Sajnálom, sajnálom, hogy nem kezdtünk bele ebbe a játékba, bolonddá tettük volna!

Vologyának jobb kedve lett, még fütyörészett is egy picit. A bőröndöt sem emlegette többé. Nem eszünk? És elővette a bicskáját, amelyet mindig magával hordott.

Kiterítettek egy szalvétát, elővették a csirkét, a főtt tojásokat, egy üveg tejet, a galíciai kenyeret, a pergamenpapírba csomagolt vajat, egy kis doboz sót.

És Vologya már tréfálkozott is, hogy az anyósa kapitalista, és foltot ejt az ő forradalmár életrajzán.

Valóban az volt a helyzet, hogy dönteni kellett a pénzügyekben, méghozzá gyorsan. A krakkói bankban nagy összegű pénz hevert – ugyan ki számított erre a háborúra! – Jelizaveta Vasziljevna nevén, több mint 4.000 rubel. És azt most zárolták mint ellenséges külföldi vagyonát, ezzel bakot lőttek! A pénzt bármi áron meg kell szerezni, megtalálni hozzá a megfelelő ügyes embert, és áttenni megbízható aranyba, egy részét talán svájci frankba, és magukkal vinni.

Aztán azonnal irány Bécs, késedelem nélkül. És elintézni a svájci vízumokat és a kezességet, minél hamarabb oda kell menni, Ausztria-Magyarország háborúban álló ország, minden megtörténhet.

Ez az opportunista Internacionálé azért valamivel csak igazolta létét, soha nem tagadta meg a személyes segítséget. Minden országban szinte saját minisztereik vannak. Kuba most éppen azon erősködött, hogy Adlernél és Diamandnál le kell vizitelni (noha táviratilag már kifejezte őszinte köszönetét), meg kell köszönni a küldöttek kiszabadítását, és semmiképpen sem szabad odamondani nekik. Vologya főtt tojástól maszatosan savanyúan mosolygott: ez aztán a pikáns fordulat: rohadt revizionisták, kispolgári szemét népség, és el kell menni udvarolni nekik. Végezetül is jogos a dolog: ha nem képesek az elvi irányvonalra, legalább az életben segítsenek. Ez konkrét, reális platform ahhoz, hogy ideiglenes taktikai egyezséget kössünk. És a továbbiakban Svájcban sem boldogulunk e nélkül a banda nélkül: jótállás nélkül nem engednek be, és ugyan ki más vállalja a kezességet? Robert Grimm egy kisfiú, a múlt évben ismerkedtünk meg Bernben, amikor te kórházban feküdtél.

Lenint nem érintette érzékenyen a gúnyolódás, nem törték meg a megaláztatások, semmiért sem szégyellte magát, de azért csak nehéz negyvennégy évesen fiatalok előtt hajlongani, mindenkitől függeni, nem rendelkezni saját erővel.

Ha 1908-ban nem mentünk volna el Genfből Párizsba, most nem kellene Svájcba törekednünk, ott ülnénk szilárdan és biztonságban – saját nyomdával, kapcsolatokkal és minden egyébbel. Mondd meg, mi az ördögért mentünk mi akkor Párizsba?

(Ha nem megyünk el Párizsba, nem ismertük volna meg Inesszát.)

Sőt még a múlt évben is, amikor Kochernél a bazedovodat kezeltettük, és megtudtuk, milyen az igazi orvostudomány (Vologya akkor maga is bazedovról szóló könyveket olvasott, ellenőrizte a dolgokat), meggondolhattuk volna, és egyből ott maradunk Bernben. Miért ne? Ha túl kell élni a cárizmust, és az ember már elmúlt huszonöt éves, a forradalmárnak az egészsége is a fegyverévé válik. És párttulajdonná. És a párt pénzével kell támogatni a fenntartását, nem szabad sajnálni rá. Kitűnő orvosok közelében kell lenni, sőt a hírességek közelében – hol máshol, ha nem Svájcban? Csak nem Szemaskóval fogjuk gyógyíttatni magunkat, nevetséges!... A mi forradalmártársaink orvosként szamarak, csak nem engedjük meg nekik, hogy a testünkben vájkáljanak?

Te pedig mostanra sem gyógyultál meg. Kocher közelében kell lenned.

De Vologya, Svájcban szörnyű kispolgári szellem uralkodik, gondolj csak vissza, milyen áporodott légkörben éltünk. Gondolj csak vissza, mennyire kerültek bennünket a tifliszi ekszpropriáció után! – merthogy náluk szilárd a *jogrend*, nem tűrhetik el a tulajdon elleni bűntetteket!... És még ezek szociáldemokraták?!

Mindez igaz, de Svájcban nem kerülünk bajba, mint Poroninban. És Szemaskót meg Karpinszkijt könnyen kiszabadítottuk.

És micsoda könyvtárak vannak ott, milyen jól megy a munka! Eddig is így volt, de különösen most, háború idején! Teljes körű kulturáltság és komfortos élet.

Tisztára mosott ország, kellemes hegyek, szívélyes panziók, áttetsző tavak s rajtuk úszkáló madarak.

Az orosz forradalom derítőmedencéje.

S mivel az ország semleges, csakis onnan lehet majd tartani a nemzetközi kapcsolatokat.

Ha csak belegondol az ember, mekkora öröm ez a soha nem látott, egész Európára kiterjedő háború! Ilyen háborúra várt Marx és Engels is, de nem érhették meg. Egy ilyen háború a legjobb út a világforradalom felé! Amit nem égettek fel, nem szórtak szét 1905-ben, az most magától szétrepül! A legkedvezőbb pillanat!

Erősödött az az előérzete is, hogy ez az az esemény, amelyért élt, hogy megoldja! Huszonhét éven át képezte magát politikailag, könyveket, brosúrákat írt, marakodott a pártban, hideg fejjel figyelte, de rosszul ítélte meg az első forradalmat, az Internacionáléban mindenki szemében rendbontó, betolakodó szektás, egy pártnak nevezett kicsi, gyenge, fogyó csoport – közben pedig, anélkül hogy tudott volna róla, éppen ezt a pillanatot várta, és a pillanat elérkezett! Forog a súlyos, óriási kerék – akár a mozdony vörös kereke –, és nem szabad veszni hagyni hatalmas, forgó erejét. Még egyszer sem állt a tömegek előtt, még egyszer sem mutatta kezével a tömegeknek a mozgás irányát – milyen szíjakkal lehetne mindnyájukat befogni ebbe a kerékbe, a tulajdon forrongó szívébe, de nem arra hajtani őket, amerre most mennének, hanem az ellenkező irányba?

Krakkó.

Öltözködtek, készülődtek.

Vologya szórakozottan készülődött, még nem fogta fel, hogy itt van Krakkó, és mit kell tennie.

A csomagjaikat maguk vitték, hordár nélkül.

Fülsüketítő a sokaság, elszoktak tőle, ez pedig még különleges, háborús sokaság is. Ötször annyi ember van a peronon, mint amennyi egy hétköznapon lehet, és ötször olyan gondterheltek és sietnek. Apácák, akiknek mintha nem lenne itt keresnivalójuk, furakodnak, mindenkinek szentképeket meg nyomtatott imádságot nyomnak a kezébe. Lenin elkapta a kezét, mintha valami undokság lenne. Az utasperonnál, nem a szokott helyen, tehervagon állt, és hordták, csak hordták belé a nagy ládákat, amelyekre az volt ráírva, hogy bolhapor. Katonák, civilek, vasutasok és utasok tolongtak. A tömött peronon lassan, nehezen, szinte könyökükkel utat vágva haladtak. A pályaudvar falán egy óriási plakát lógott, sárga vásznán nagy piros betűkkel ez állt:

JEDEM RUSS – EIN SCHUSS! [28]

Egyáltalán nem rájuk vonatkozott, de azért csak összerezzentek tőle.

Az állomás épülete tömve emberekkel és fülledt. Találtak egy helyet, árnyékban, egy emelvényen az oldalfalnál, amelynek sarka a térre nyúlt ki. Itt még sűrűbb lett a tömeg, és sok volt a nő. Az anyóst egy padra ültették, köréje rakták az összes csomagot. Nágya elment Inessza szállásadónőjéhez. Vlagyimir Iljics elszaladt újságot venni, majd visszajött, menetközben olvasott, lökdösődött a szembe jövőkkel, leült egy kemény bőröndre, az újságtekercset a könyöke és a térde közé szorította.

Az újságok hírei nem voltak valami örvendetesek: a galíciai csatáról is, meg Kelet-Poroszországról is kitérően írtak, tehát az oroszok bizonyos sikereket

[28] Golyót minden orosznak! (*német*)

arattak. Ám a franciaországi harcok! a szerbiai háború! ki álmodhatott ilyenről a szocialisták előző nemzedékéből?

Jól van, zavarban vannak. Nem jutnak tovább a „béke, béke” hangoztatásánál. Aki nem a „haza védője”, az a legjobb esetben is csak azt fogja nyávogni és ugatni, hogy „véget kell vetni a háborúnak”.

Mintha ez lehetséges lenne. Mintha valaki képes lenne kézzel megragadni a felgyorsult mozdonykereket.

Ezek a mocskos, nyálas, kispolgári mentalitással fertőzött szocialisták, hogy megnyerjék a tömegeket, a *békéről fognak fecsegni*, sőt az *annexió ellen* jártatják a szájukat. És mindenki azt fogja hinni, hogy ez természetes: „a háború ellen” azt jelenti, hogy „a békéért”… Rájuk kell először csapást mérni.

Kinek van szeme hozzá, hogy meglássa, kinek van akaratereje, hogy a nagy elhatározásig eljusson: a háborút *nem megállítani kell*, hanem *kiterjeszteni, átvinni a saját országunkba!*

Nem fogjuk nyíltan kimondani, hogy „a háború mellett vagyunk” – de mellette vagyunk.

A „béke” korlátolt, áruló jelszó! Minek az üres, senkinek sem kellő „béke”, ha azt nem fordítjuk át azonnal *polgárháborúvá*, méghozzá *kíméletlen* polgárháborúvá! És mindenkit *árulónak* kell bélyegezni, aki nem a polgárháború mellett van.

Az a legfontosabb, hogy józanul meghatározzuk az erők állását, józanul mérjük fel, *ki kinek a szövetségese most*. Ne a kezünket emelgessük korlátolt papok módjára a két front között. Németországot pedig elejétől kezdve ne imperialista országnak tekintsük, hanem hatalmas szövetségesnek. Ahhoz, hogy forradalmat csináljunk, szükség van fegyverekre, szükség van ezredekre, szükség van pénzre, és meg kell keresni, *kinek* áll érdekében, hogy adjon nekünk?

És keresni kell a tárgyalások lehetőségét, titokban bizonyosságot kell szerezni: ha Oroszországnak nehézségei támadnak, és békét kér, van-e biztosíték, hogy Németország nem fog tárgyalni, nem hagyja az orosz forradalmárokat a sors kénye-kedvére?

Németország! Mekkora erő! Micsoda fegyverzet! És mekkora eltökéltség – a Belgiumon keresztül mért csapás! Nem törődik vele, ki hogyan fog vinnyogni. Csak azzal, hogy üssön, ha már elkezdte! És a határozott parancsok – itt nyoma sincs az orosz pipogyaságnak. (És az a határozottság, ahogyan az orosz szociáldemokratákat elfogják. De méginkább az, ahogyan szabadon engedik őket.)

Németország kétségkívül megnyeri ezt a háborút. Tehát ő a természetes és a legjobb szövetséges a cár ellen.

Á-á, megvagy, te dögkeselyű a címerről! – elkapták a lábadat, nem tudod kirántani! Te választottad ezt a háborút! Hogy rágják szét a testedet: – Kijevig! Harkovig! Rigáig! Szorítsák ki belőled a nagyhatalmi szuszt, hogy megdögölj! Csak arra vagy képes, hogy másokat elnyomj, semmi másra! Oroszországot körben amputálni kell. Lengyelország, Finnország – váljon külön! A baltikumi rész váljon külön! Ukrajna – váljon külön! A Kaukázus – váljon külön! Hogy megdögölj!

A tömeg felmorajlott, ide özönlött a peronrácshoz, tovább nem engedte a rendőrség. Mi történt? Vonat érkezett. Sebesülteket szállító vonat. Talán az első az első nagy ütközetből. A tömegben utat nyitottak a várakozó egészségügyi kocsiknak és autóknak, hogy azok mozogni tudjanak. A megtermett, komor szanitécek egymás után adogatták ki a hordágyakat a vonatból a kocsikra. Az asszonyok pedig nyomakodtak, mindenfelől tolultak, és a fejek fölött és a vállakon át mohó félelemmel vizsgálták a szürke arcok egy-egy részletét a kötések és a lepedők között, rémülettel eltelve, hogy hozzátartozójukat pillantják meg. Olykor

sikoltás hangzott fel, vagy felismertek valakit, vagy tévedés történt, és a tömeg még erősebben nyomakodott és egy egészként hullámzott.

Az emelvényről, ahol Uljanovék ültek, igaz, hogy távolabbról, de jól látták a történteket. És Lenin még erről a helyről is felállt, és közelebb ment a korláthoz.

Nem volt elég kocsi és hordágy, és már az irgalmas nővérek által támogatva a saját lábukon is jöttek a peronról a fehér alakok, szürke kórházi köpenyben és kék katonaköpenyben, vastag kötésekkel a fejükön, a nyakukon, a vállukon és karjukon, és haladtak előre, ki óvatosabban, ki bátrabban – most már hozzájuk, már hozzájuk rohantak a várakozók, sűrűsödött a tömeg, és kiabáltak, élesen és örömmel, és ölelték és csókolták a magukét vagy a másét, elvették a nővérektől, vitték a sebesültek tarisznyáját – és még fentebb, az összes fejek fölött, az állomás restije felől, felemelt férfikezeken fehér habos sörrel telt poharak és fehér tányérokon sültek vándoroltak a sebesültek felé.

A korlátnál pedig ott állt egy élénk, izgatott ember, fején fekete keménykalap, vöröses szakálla nyíratlan, a szemöldöke magasra szaladt a feszült figyeléstől, éles fürkésző szeme volt, és egyik kezét ujjaival felfelé előrenyújtotta, mintha ő is korsót tartana, és nyelt és mozgott az ádámcsutkája, mintha kiszáradt volna a lövészárokban e nélkül a korsó sör nélkül. Szúrósan nézett, hol összehúzta, hol tágra nyitotta a szemét, mindent átfogott a jelenetben, ami csak változóban volt.

Dinamikus agyában felvillant az örömteli felismerés – életének egyik legerőteljesebb, legelőremutatóbb és leghibátlanabb döntése! Elpárolog az újságok lapjairól a nyomda illata, elpárolog a vér és az orvosság szaga a térről, és mintegy madártávlatból hirtelen felfedezi az igazságnak ezt az egyetlen, kicsi, aranyos kis gyíkját, és nagyot dobban a szíve, és

sasként ráveti magát, a remegő farkánál fogva előhúzza az utolsó sziklarésből – és hátrál, és hátrál, hátrál, és a magasban kibontja, mint egy szalagot, mint egy jelmondatos vásznat:…ÁT KELL ALAKÍTANI POLGÁRHÁBORÚVÁ!… És ebbe a háborúba, és ebbe a háborúba belepusztul Európa valamennyi kormánya!!!

Ott állt a korlátnál, a tér fölé magasodva, felemelt kézzel – mintha már beszédhez foglalta volna el a helyet, csak még nem kezdte el.

Naponta, óránként, mindenhol – dühösen, kompromisszum nélkül *tiltakozni kell* ez ellen a háború ellen! De!… (ez az immanens dialektika) azt kell kívánni, hogy folytatódjon! segíteni kell neki, hogy ne legyen vége! hogy elhúzódjon és *átalakuljon*! Egy *ilyen* háborút nem szabad elidétlenkedni, nem szabad elszalasztani! A történelem ajándéka egy ilyen háború!

23. fejezet

(Helyzetkép augusztus 26-ig)

Az oroszok furcsaságai német szemmel. – A porosz hadsereg elszakad Rennenkampftól. – Leváltják a parancsnokokat. – A német hadtestek elvonása a Marne-tól, és ennek hatása a háború menetére. – Segítenek az orosz rádiógramok. – Hadi cselekmények augusztus 26-ig. – Hogyan alakult Szamszonov hadseregének bekerítése. – Tannenberg és környéke.

Amit Zsilinszkij nem értett meg a maga nyúlbátorságával, hogy Poroszország nagyobb területét kell elfoglalni, nem csak a Mazuri-tavak vidékét, azt a térképre pillantva egy német gimnazista is megértette volna: az oroszok csapásának Kelet-Poroszországnak csak az a kis része, karja van kitéve, amelyik kelet felé nyúlik, és hóna alját a Lengyel Királyság támasztja alá. Előre lehetett látni, mi az oroszok elképzelése: Poroszországot amputálják. Kelet felől – a Nyemantól, ahol a német hadsereg egyébként sem vállalkozott volna támadásra, hogy meghosszabbítsa sebezhető karját – az oroszok figyelemelterelés céljából gyenge védőcsapatot állítanak. A fő erőket pedig a hónalj alá csoportosítják, a Narewtől kezdve, és észak felé csapnak le.

Ha ez nem a saját földjük lett volna, Németországtól távol, ilyen kedvezőtlen helyzetben, a németek akár még át is engedhették volna ideiglenesen. Ám a Teuton Lovagrend gyökerét és a porosz királyok bölcsőjét minden kedvezőtlen körülmény ellenére meg kellett tartani.

Az évente megrendezett hadgyakorlatok idején a német parancsnokság már sokszor elemezte a jövőbeni szituációt, és energikus ellenmanővert dolgozott ki: a sok műút és vasútvonal birtokában, amelyeket idejében ebből a célból építettek ki, két-három nap alatt ki kell csúszni a zsákból, és időben elérni, hogy a fő ellenséges csoportosulás szárnyára mérjenek meglepetésszerűen erős csapást, felmorzsolják, vagy pedig bekerítsék azt.

Igaz, a japán háború után már nem tartottak annyira az oroszoktól, és az instrukciókban a következő állt: „Az orosz parancsnokság részéről nem várható sem az előnyös helyzet kihasználása, sem a manőver gyors és pontos végrehajtása… Az orosz csapatok mozgása nagyon lassú, jelentős akadályokba ütközik mind a parancsok kiadása, mind azok továbbítása és teljesítése. Az orosz fronton olyan manővereket is megengedhetünk magunknak, amilyeneket más ellenséggel szemben nem alkalmazhatunk.”

Azonban 1914 augusztusában az oroszok cselekedetei még ilyen értékelés mellett is meglepetést okoztak! Kelet felől egyáltalán nem figyelemelterelő csapat indult meg, hanem vagy nyolc gyalogoshadosztály és öt lovashadosztály, közöttük a gárdisták, Pétervár színe-virága. Dél felől viszont ezekben a napokban az oroszok át se lépték a határt.

Alattomos talány! Miért cselekszenek az orosz hadseregek különböző időben? A déli miért nem sietett megelőzni a keletit, és átkaroló csapást mérni? Vajon ezt az oroszok stratégiai újításaként kell értelmezni: az átkarolást pártoló divatos elméletek helyett az egyszerű kiszorítás, kiverés, ami nyilván jobban kifejezi az egyszerű orosz nemzeti jellemet (*das russische Gemüt*)?

Hát jó, akkor egyelőre Rennenkampf nyemani hadseregére mérünk csapást! És a lehető leggyorsabban, mert az elhúzódó cselekmények pusztuláshoz vezethetnek. Prittwitz tábornok, a porosz hadsereg parancsnoka szinte az összes erőit átdobta Poroszország keleti végébe. És biztos lehetett a győzelemben: Rennenkampf, miközben az egész lovassága tétlen volt, annyira nem tudott az ellenség jelenlétéről, hogy a közelgő csata napjára, augusztus 20-ra az egész hadseregének *pihenőt* rendelt el, így a lovassága nem harcolt, és mindegyik gyalogoshadosztály is csak úgy külön-külön. Ennek ellenére azon a napon a németek megbűnhődtek az ellenség lebecsüléséért: miközben instrukcióik felsorolták az orosz hadvezetés hibáit, elfelejtették megemlíteni, milyen állhatatos az orosz gyalogság, és milyen kiválóan lő – okultak a japán háborúból. Gumbinnen alatt Prittwitz hadseregét a kétszeres tüzérségi fölény ellenére szétverték, és a németek elveszítették a csatát.

E nehéz nap estéjén jelentették Prittwitznek, hogy a repülősök déli irányból nagy orosz menetoszlopokat láttak közeledni. Még ha megnyerte volna is Gumbinnen alatt a csatát, most azonnal el kellett vonulni onnan, el kellett szakadni Rennenkampftól. Gumbinnen elvesztése után Prittwitz hajlott arra, hogy egészen a Visztulán túlra vonuljon, átengedje Kelet-Poroszországot.

Az elszakadás nagyon simán ment, a németek úgy manővereztek, mintha a keleti orosz hadsereg egyáltalán nem is létezne: még aznap este a mögöttes területre vonultak, egy éjszaka alatt már egynapi menetnek megfelelő távolságra voltak, azután anélkül, hogy az orosz repülők látták volna, berakodtak, és Poroszország túlsó végébe utaztak. Rennenkampf hadseregének megfigyelésére egyetlen lovashadosztályt hagytak hátra, meg gyenge népfölkelő gyalogságot. A csata utáni napon, augusztus 21-én, sőt 22-én és 23-án is Rennenkampf – és ez volt az oroszok második elképesztő talánya – meg sem próbálta utolérni, eltaposni és megsemmisíteni az ellenséget, megszerezni a területet, az utakat és városokat;

csak állt, engedte, hogy a távolság hatvan kilométerre növekedjen, és csak ez után indult meg nagyon óvatosan.

Miután huszonnégy óra alatt sikeresen elvitte Rennenkampf közeléből a három hadtestét, Prittwitz úgy döntött, hogy nem vonul a Visztula mögé, hanem átcsoportosít hátrafelé jobbra, és csapást mér Szamszonov dél felől közeledő hadseregének bal szárnyára. Mivel – s ez az oroszok harmadik talánya! – a déli orosz hadsereg, amelyet naponta részletesen megfigyeltek a levegőből, nem igyekezett se kitapogatni Scholtz vele szemben álló hadtestét, amely ferdén állított pajzsként elzárta Poroszországot, sem átkarolni nem akarta, sőt szembetámadni sem, hanem magabiztosan menetelt ferdén az üres térségben Scholtz mellett, felkínálva neki az oldalát.

Azonban a Prittwitz által felfelé eljuttatott feltételezés és a rémület hulláma Berlinben a poroszországi menekültáradat láttán megtették a magukét. Augusztus 22-én a német vezérkar döntött: Prittwitzet leváltják. A porosz hadsereg új vezérkari főnökévé a Belgiumban hírnevet szerzett 49 éves Ludendorffot nevezték ki. „Talán ön még megmenti a helyzetet, elhárítja a legrosszabbat." 22-én este már fogadta Vilmos, érdemrendet kapott Liège bevételéért, 23-ára virradóra külön vonattal Koblenztől keletre már találkozott Hindenburggal, a hadsereg új parancsnokával, a 67 éves, mogorva nyugalmazott tábornokkal, aki a gyakorlatokon bírálta Vilmos rendelkezéseit, most pedig visszahívták a nyugállományból. De a vonatról azt a parancsot küldték előre, hogy a hadsereget úgy csoportosítsák át, ahogyan azt Prittwitz már nélkülük is megkezdte. (A katonai gondolkodás egységes technikája, amelyet az idősebb Moltke meghagyása szerint a német hadvezérekbe egytől egyig beleneveltek: a zseniális hadvezér véletlen jelenség, a nép sorsa nem függhet egy ilyen véletlentől, a hadtudomány segítségével a győzelemre vezető stratégiát középszerű embereknek is meg kell tudni valósítani.)

Bár a világnak kívülről úgy tűnt, hogy a németek vereséget szenvedtek Poroszországban, Párizsban a német erők északról történő elháríthatatlan előretörésének hatására a francia külügyminisztérium, talán saját pánikhangulatának engedve, talán valami félreértés következtében, augusztus 24-én hisztérikus táviratot küldött pétervári követének, miszerint „a legmegbízhatóbb forrásokból származó értesülések szerint" a németek két harcoló hadtestet átvetettek Poroszországból Franciaországba – ezért ismételten szorgalmazza, hogy az oroszok sürgősen támadják meg Berlint. A német vezérkar valóban kivont augusztus 24-én két harcoló hadtestet – a tartalék gárdahadtestet és a 11. gyalogos hadtestet –, csakhogy éppen a marne-i csatából, a Párizs felé közelítő jobb szárnyról – és Poroszországba

vezényelte át. Ezt a nehéz döntést ifjabb gróf Moltke tábornok hozta, miután tudomást szerzett az előző nap Orlaunál elszenvedett vereségről. A gumbinneni vereség után ez már tűrhetetlen volt, Németország még ideiglenesen sem adhatta fel Poroszországot. Pedig Schlieffen nagy terve szerint éppen a jobbszárny jelentette a Párizsért folyó csata fő erejét, hogy a franciákkal már a háború első negyven napjában végezzenek. (A „marne-i csoda” után Moltkét is menesztették.) Így akadályozta meg Martosz, az ismeretlen hadtestparancsnok, egy, a történelem szempontjából jelentéktelen csatában, hogy a németek bevegyék Párizst – és ezzel megzavarta a háború egész menetét.

Ezalatt az oroszok negyedszer is feladták a talányt a németeknek: a kódolatlan rádiógramokkal! Az odaérkezett Ludendorffnak minduntalan odavitték, sőt útközben utolérték autóját egy másik autóval, és átadták az elfogott orosz üzeneteket, amelyeket a Második Hadsereg törzse és a hadtestek törzsei váltottak egymással, meg az Első Hadsereg által augusztus 24-én küldött tucatnyi táviratot, az orosz hadtestek pontos elhelyezkedésének, feladatainak és szándékainak, valamint annak leírásával, hogy fogalmuk sincs az ellenség hollétéről, 25-én reggel pedig egy táviratot a Második Hadsereg elhelyezkedésének pontos ismertetésével! Így világossá vált, hogy az Első Hadsereg nem fog beavatkozni, ha megtámadják a Másodikat.

De vajon nem félrevezetés céljából adják ki mindezt? Nem, ugyanazt mondták a repülősök, a kiküldött hírszerzők, az önkéntes katonai társaságok jelentései, a lakosok telefonjelentései. Az egész hadtörténet során játszottak-e vajon ilyen nyílt kártyával? Volt-e ilyen tiszta kép az ellenségről? A tavakkal tarkított országban, amelyet húsz méter magasra nőtt fenyves erdők borítanak, a bonyolult háború olyan egyszerű lett a németek számára, mint egy gyakorlótéri foglalkozás.

És a négy talányt azonos módon lehetett megfejteni: az oroszok nem tudják összehangolni a nagy tömegek mozgását. Így meg lehet kockáztatni, hogy ne átkarolják, hanem *bekerítsék* az oroszok szárnyát! A térkép sóhajtozott, a térkép kérte, a térkép maga mutatta, hogyan lehet rárajzolni a XX. századi Cannae-t.[29]

Nagy volt a kísértés, hogy átkarolják Szamszonov egész hadseregét, de az nagyon szét volt szóródva, nem érte el a német erőket. Ezért úgy döntöttek, hogy csak odébb szorítják a szélen lévő hadtesteket Usdautól és Bischofsburgtól, és így nyitnak utat a harapófogó számára. Ebből a célból a német csapatok már ötödik napja soraik átrendezésével foglalkoztak. François tábornok

[29] Cannae ókori város volt Itáliában. Itt aratta Kr. e. 216-ban nevezetes győzelmét Hannibál a rómaiak fölött.

hadtestét vonaton és átlósan átszállították egész Poroszországon. Mackensen és von Below hadtestei pedig (amelyekről Rennenkampf azt jelentette, hogy szétverte őket, és a maradék Königsbergbe menekült) normális menetben megtettek nyolcvan kilométert, nyugodt pihenéssel rendbe szedték magukat, és augusztus 26-án reggel rajtaütöttek Komarov gondatlanul előretolt hadosztályán.

Ez az az augusztus 26-i nap volt, amikor Szamszonov végre áthelyezte a törzsét Neidenburgba, és ott pohárköszöntőket mondtak Berlin bevételére, miközben a harapófogó egyik pofájának hegye már beléjük fúródott, és Mühlen alatt, Mingin hadosztályával szemben közelről dörögtek a hétszer erősebb német tüzérség ágyúi. Az a nap, amikor Martosz hadteste, amely Scholtz mellett menetelt, egyre többször lecsapott rá, és merészen és nagyon sikeresen szorongatta. Az a nap, amikor Kljujev hadteste, amelyik semmiféle ellenségről nem hallott, nem tudott, menetelt a homokon az üres észak felé – a csapdába, a farkasverembe, versztákat vesztegetett el, amelyek miatt mindegyikért zászlóaljakkal kell fizetni. Az az augusztus 26-i nap, amikor az orosz főhadiszálláson már kidolgozták a tervet, hogyan vonják ki Rennenkampfot a meghódított Kelet-Poroszországból, Zsilinszkij pedig táviratot küldött Rennenkampfnak: az legyen a fő célja, hogy bekerítse Königsberg várát (ahol öreg Landsturmok[30] kerestek menedéket), és a tengerhez szorítsa a németeket (ahol nem is voltak németek), hogy ne engedje őket a Visztuláig (ahova azok nem is akartak menni).

Ennek ellenére a porosz hadvezetés nem érezte sikeresnek ezt a napot. Már az is sikertelenségnek számított, hogy aznap egyetlen újabb nyílt orosz rádiógramot sem fogtak el, az oroszok nemrég még oly világos elhelyezkedése kezdett zavarossá válni, és összekeveredni a sok ismeretlen mozgás folytán.

Annak ellenére, hogy Komarov hadosztályát szétverték, Mackensen és von Below hadtestei a Gumbinnennél szerzett tapasztalatok alapján óvatosan támadtak a Dadey-tó mellett, és beigazolódott, hogy ezt jól is tették: 26-án este Rothfliess vasútállomásánál az oroszok kemény ellenállást tanúsítottak, valószínűleg nagy erőkkel. (Fel kellett virradnia 27-e reggelének, hogy a német repülősök felfedezzék, Blagovesaenszkij hadteste visszavonulóban és olyan zilált állapotban van, amit előző este fel sem tételezhettek.) Az pedig, hogy Mühlentől délre két orosz ezred halálra szántan ellenállt, elfedte Hindenburg elől, hogy ezen a részen már ott tátong a megfelelő rés, és a parancsában azt írta, hogy ott az oroszoknak egy hadtestnél nagyobb egysége van.

[30] Népfelkelők (*német*)

Mivel ezt a már megnyílt rést nem vették észre, Usdaunál akartak másikat nyitni.

A nagy átkaroló ékek hegye ott tehetetlenkedett az ugrás előtt.

Még a gondviselés (*Vorsehung*) árnya is rávetült arra a bizonyos mühleni megerősített vonalra, azokra a tó menti sziklákra és a félévszázados fenyőkre, amelyek a hazai földet őrizték, és amelyeket a hazai föld őrzött, ahol most az orosz Második Hadsereg vadul, nyíltan támadott: pontosan ide jöttek 1410-ben az egyesített szláv erők, és Hohenstein meg Usdau között, a kis Tannenberg falunál szétverték a Teuton Lovagrendet.

Fél ezredévvel később a sors úgy hozta, hogy Németország bosszút állhatott (*das Strafgericht*).

24. fejezet

Nehéz a tehetséges ember helyzete a hadseregben! – François tábornok. – Konfliktus a parancsnoksággal Stallupönennél. – Magyarázat a történelem számára. – Megszületik az oroszok bekerítésének terve. – Hindenburg és Ludendorff. – A csapás előtt.

Egyetlen velünk született képességünk sem jár mindig örömmel, elkerülhetetlenül keserűséget is okoz. És nagyon keserves dolog, ha valaki tehetséges tiszt. A hadsereg rajongva szolgálja a tehetséget, de csak ha az már megszerezte a marsallbotot. Ezt megelőzően, miközben a marsallbot felé nyújtózkodik, csak veri, egyre csak veri a kezét. A fegyelem, a hadsereg alapja, mindig a feltörekvő tehetség ellen hat, és mindazt, ami benne kavarog és majd szétfeszíti, gúzsba kell kötni, egyeztetni kell, alá kell rendelni. Minden olyan vezető számára, aki egyelőre fölötte áll, elviselhetetlen egy ilyen saját akarattal rendelkező beosztott. Éppen ezért nemhogy gyorsabban haladna előre, mint a közepesek, inkább lassabban halad náluk.

1903-ban von François tábornok egy hadtest törzsének parancsnokaként érkezett Kelet-Poroszországba. És tíz év múlva, már majdnem hatvanévesen, ugyanide nevezték ki, mindössze egy hadtest parancsnokává, igaz, hogy a német hadsereg legjobb hadtestének parancsnokává.

1903-ban von Schlieffen gróf törzsvezetési gyakorlatot rendezett itt, és François-t az egyik „orosz” hadsereg parancsnokának tették meg. Schlieffen éppen rajta mutatta be kétoldali átkaroló módszerét. A beszámolóban ezt írta: „az orosz hadsereg a szárny felől és hátulról fenyegető bekerítés miatt letette a fegyvert.” François erre kötekedve így válaszolt: „Exzellenz! Amíg a hadseregnek én vagyok a parancsnoka, az nem teszi le a fegyvert!!” Schlieffen elnevette magát és hozzáírta: „Felismervén

hadseregének kilátástalan helyzetét, *a parancsnok a halált kereste az első vonalban, és meg is találta*.”

Ami egy valódi háborúban tulajdonképpen nem szokott megtörténni.

Amire egyébként Hermann von François tábornok megszégyenülés esetén kész lett volna. A François-k hugenotta nemzetsége befogadó hazáját nem tekintette véletlenszerű hajléknak. A François nemzetség megszokta, hogy egy hazát ismerjen, és egyedül annak szolgáljon. És François dédapja már akkor elnyerte a német nemesi rangot, amikor Franciaországban még nem vezették be a nemesek számára a guillotine-t. François apja, aki szintén tábornok volt, amikor 1870-ben a franciák halálosan megsebesítették, felkiáltott: „Örömmel halok meg egy ilyen pillanatban – azt hiszem, Németország győzni fog!”

Amikor 1913-ban François Kelet-Poroszországba érkezett, a csapatoknak az volt a feladatuk, hogy „védekezve visszavonuljanak”: a fölényben lévő ellenségtől harcolva kell elszakadni. Ám ez a megboldogult Schlieffen tervének helytelen értelmezése volt! Amíg a német csapatok nyugaton nem szabadulnak fel, a Keleti Front védelme egyáltalán nem jelentette azt, hogy minden szakaszon a visszavonulás taktikáját kell alkalmazni. A német és az orosz jellemet összehasonlítva François úgy találta, hogy a támadás és a gyorsaság megfelel a német katona szellemének és neveltetésének, az orosz jellem tipikus vonása pedig, hogy irtózik minden módszeres munkától, hiányzik belőle a kötelességtudat, fél a felelősségtől, és teljességgel képtelen az időt értékelni, és teljesen kihasználni.

Ebből az orosz tábornokok számára az következik, hogy lanyhák, hajlamosak sematikusan cselekedni, kedvelik a nyugalmat és a kényelmet. Ezért François a maga számára Poroszországban a támadva védekezés

módszerét választotta: bárhol jelenjenek is meg az oroszok, ő támad elsőnek.

Amikor elkezdődött a nagy háború (nagy Németország számára, nagy és régen várt François számára, mivel most adódott az egyetlen lehetőség, hogy megmutassa: ő az ország, de lehet, hogy egész Európa első hadvezére), François a gyors német mozgósítást akarta kihasználni, és amint hadteste harcképes lesz, azonnal át akarta lépni a határt, és megtámadni Rennenkampf gyülekező egységeit, még mielőtt azok késlekedve felálltak volna. De ekkor kiderült, hogy még a német hadsereg sem tudja elfogadni és elismerni a túlságosan dinamikus tehetséget. Prittwitz betiltotta François tervét: „Bele kell nyugodni a helyzetbe, és fel kell áldozni e provincia (Poroszország) egy részét.” François ezzel nem érthetett egyet: Stallupönen alatt önkényesen csatába bocsátkozott, amelynek menetét sikeresnek tartotta, de a csata tetőfokán egy autó érkezett Prittwitz parancsával: azonnal hagyja abba a harcot, és vonuljon vissza Gumbinnenhez. A hadseregnek meglehetnek a maga tervei, de a hadtestparancsnoknak is megvolt a saját terve! – és François a futárnak a tisztek jelenlétében így válaszolt: „Jelentse, von Prittwitz tábornoknak, hogy von François tábornok akkor hagyja abba a harcot, amikor az oroszokat szétverte!” De, ó jaj, nem verte szét őket, és a törzsparancsnoka feljelentette a hadseregtörzsnél. Este François magyarázkodott, Prittwitz közvetlenül a császárnak tett jelentést François engedetlenségéről, François pedig szintén közvetlenül a császárnak jelentette, hogy ő *ezzel* a törzsparancsnokkal nem fog együtt harcolni! Ez kockázatos dolog volt, a császárnak lehetősége nyílt megharagudni, és a sok panasz nyomán magát François-t leváltani a hadtest éléről, mivel enélkül is „túlságosan önálló természetűnek” tartotta a tábornokot; de a kiváló hadvezérnek sem illett a jellemébe, hogy megtűrje a rosszindulatú törzsparancsnokot!

Bármennyire elfojtotta is, valószínűleg csak ott élt benne a nyughatatlan francia.

A felső vezetéstől való elszigeteltsége miatt nem tagadhatta meg magától, hogy helyreállítsa az igazság egyensúlyát: minden lépését és minden konfliktusát azonnal meg kellett magyaráznia. A történelemnek és az utókornak; ha ő nem gondoskodik róla, aligha teszi meg valaki helyette. És az életkorához képest élénk és mozgékony tábornok fürgén, szívesen harcolt, olykor a toronyba is felmászott megfigyelés céljából, kartácstűzben is rendelkezett a lőszer kirakásáról (lehet, hogy nélküle is kirakták volna), a csata minden helyére elért az autójával, hogy a valóság ne térjen el a parancs követelményeitől, néha egész nap csak egy csésze kakaót ivott (ez az emlékiratoknak szól, előfordult bifsztek is), két-három órát aludt naponta, nem mulasztotta el ellenőrizni, hogy minden döntését háromszor rögzítsék és megmagyarázzák: parancs formájában a beosztottainak, jelentés formájában a feletteseinek, és részletesen a katonai archívum számára (és ha életben marad, a saját könyve számára), kifejtve nemcsak a cselekményeket, hanem a szándékokat is, amelyeknek valóra váltását nem mindig úgy engedélyezték, ahogy a tábornok akarta. A harcok előtt maga vetette papírra a dolgokat, a harcok kezdete után azonban a két autója közül az egyikben mint külön segédtisztet, magával hurcolta a hadnagyi rangban lévő fiát, az vezette a tábornok naplóját, ott helyben megörökítve minden elgondolását.

A tábornoknak egész viselkedési rendjét is magának kell kialakítania, senki sem tudja jobban kialakítani helyette: olyan egyszerű dolog a parancsokat teljesíteni, ez lenne a legkönnyebb? Avagy a felelősség kötelezettségét a közvetlen engedelmesség kötelessége fölé helyezze, ne féljen a tévedéstől, és a gyávák minden győzködése ellenére az ösztönösen kitapintott siker felé haladjon?

A gumbinneni csatában ismét szembekerült Prittwitzcel. François az első óráktól kezdve nagy győzelemnek tartotta ezt a csatát (így jelentette Prittwitznek, az meg a parancsnokságnak), erőteljesen támadott, megkerülte Rennenkampf szárnyát (a kritikusok azt állítják, hogy szemből támadott, helytelenül ítélte meg az oroszok csoportosítását), sok foglyot ejtett, estre másnapra is kémadási parancsot adott ki – és akkor megkapta Prittwitz parancsát, hogy éjjel valamennyi hadtest hang nélkül vonuljon vissza, méghozzá a Visztulán túlra.

Tűrhetetlen dolog: egyből elveszíteni mindent, amit ma a tehetségével elért, csak azért, mert a szomszédban Mackensen sikertelenül harcolt, veszni hagyni a holnapi sikert, amelyet már előre érzett, meggyőződve az igazáról visszavonni a helyes parancsot, és engedelmeskedni a téves parancsnak!

De ilyen a hadsereg. És még mindig vidám, harcias hangulatban hadtestével elkezdte vasúton és Königsbergen keresztül a hosszú visszavonulást a harcmezőről, ahol *ő* győzött.

Ilyen a hadsereg, de a német még másmilyen is: másnap a telefonvonalak parancsnoksága megteremtette az összeköttetést, megkereste François-t, kicsi harcálláspontját összekapcsolta Koblenzcel, és a császár őfelsége azirant érdeklődött a tábornoknál, hogyan értékeli a helyzetet és helyesnek tartja-e hadtestének áthelyezését.

Ez nagy megtiszteltetés volt a hadtestparancsnok számára (és nyilvánvaló nyugdíjazás a hadseregparancsnok számára). Az eleven eszű François nem a saját becsületét és a tegnapi elszalasztott igazát védte: ami tegnap helyes volt, az ma már nem helyes. Amint azt Napóleon mondta: nem lehet hadvezér az a tábornok, aki képeket fest maga elé. Ha már elkezdték az elvonulást, be kell fejezni. Miután átadta a terepet a nyemani hadseregnek, most

már a narewivel szemben kell bebizonyítania kivételes képességeit.

És valahol itt, megfoghatatlanul, a telefonbeszélgetések közben, a futárvonatok között, az új törzsnél az új parancsnokokkal való találkozások alkalmával (mind régi ismerős, éppen Hindenburg hadtesténél volt François valamikor a törzs parancsnoka, a nála kilenc évvel fiatalabb Ludendorff a vezérkárnál a beosztottja volt, most pedig hogy feltört), valahol itt formálódott a gondolat: „a narewi hadsereget kettős átkarolással kell bekeríteni!” – és mind a hárman úgy érezték, az ő ötletük volt (ezért még be kell bizonyítania a történelemnek, hogy az ötlet is tőle származik, és ő is valósította meg).

Augusztus 24-én este (éppen akkor, amikor Vorotincev megjelent Osztrolenkában az álmos törzsnél) François tábornok már a Kronprinz Szállóban ült, annak a helynek a közelében, ahol első érkező vonatait Szamszonov bal szárnyával szemben ki kellett rakodni, és a hadtestnek szóló parancsot írta.

„…A ragyogó győzelmek, amelyeket hadtestünk Stallupönen és Gumbinnen alatt aratott, arra késztette a főparancsnokságot, hogy benneteket, az 1. gyalogos hadtest katonáit vasúton áthelyezze ide, hogy mérhetetlen bátorságotokkal ezt az orosz Lengyelországból jött ellenséget is legyőzzétek. Miután ezt az ellenséget is megsemmisítettük, visszatérünk előző tartózkodási helyünkre, és leszámolunk az orosz hordákkal, amelyek a nemzetközi jog törvényei ellenére felégetik kedves városainkat…”

Előre látva, hogy ez a visszatérés elkerülhetetlen, François Poroszország nyugati alsó sarkában írta mindezt, egységei pedig még berakodás közben voltak Königsberg alatt, a keleti felső sarokban, és egész Poroszországon keresztül, egyik végétől a másikig egymás után csattogtak a vonatok. Tizenkét órás fennakadás után ez ismét egy német csoda volt:

minden félórában, éjjel-nappal mentek a katonavonatok, még a német vasúti szabályok is érvényüket veszítették: egymást érték a nyílt pályákon, elfoglalták a síneket, mit sem törődtek a vörös szemaforokkal, és speciális katonai peronokon rakodtak ki két óra helyett huszonöt perc alatt. François kívánságának megfelelően a vonatok közvetlenül az elkövetkező csata helyére mentek, a zászlóaljaknak csak annyi dolguk volt, hogy vagy öt kilométeren át megmozgassák a tagjaikat.

Ám a kövér arcú Hindenburg meg Ludendorff ezt a csodát sem volt képes értékelni. Akkor érkeztek François parancsnoki harcálláspontjára, amikor még úton volt szinte az egész tüzérsége, és követelték, hogy azonnal kezdje meg a hőn óhajtott csatát.

François szeme (ő ezt nem tudta, és nem is akarta) állandóan gúnyosan csillogott:

– Ha parancsot kapok, elkezdem. Ám a katonáknak… még kimondani is rossz… szuronnyal kell majd harcolniuk.

Az oroszoknak megengedhető, hogy azt mondják: a szurony derék legény, a puskagolyó bolond, és az ágyúgolyó nyilván még bolondabb. Schlieffen tanítványainak azonban illenék megérteni, hogy az ágyúkkal vívott háború ideje jött el, és azé lesz a siker, aki nagyobb tüzérségi tűzerővel rendelkezik. A parancsokban a katonák számára írhatunk a mérhetetlen bátorságról, magunknak azonban a lövegeket és a lövedékeket kell számba vennünk.

Miért van, hogy a ranglétra mindig ellenkező irányban halad a tehetséggel?! François szenvedett attól, hogy kénytelen egy méternyire magától és magánál magasabban szemlélni ezt a két *akarnok*, szétfolyó arcot, amelyeket merev nyak köt össze a tömör törzzsel. Ludendorff álla még nem volt olyan kemény, és a tekintete se annyira kifejezéstelen, de már nagyon hasonlított a parancsnokára.

Hindenburg arca pedig teljesen négyszögletes volt, kemény a szája és minden vonása, súlyosak a szeme alatti táskák, az orra nem emelkedett ki, a bajuszát mintha súllyal húzták volna le, a füle belenőtt az arc mögötti részbe. Vajon ismerik-e, vagy egyáltalán fel tudják-e ezek fogni az intuíció és kockázat impulzusait?

(Miközben arra gondolt, hogy nem cserélne velük, François elfelejtett gondolatban önmagára is vetni egy pillantást: micsoda *kurz* termet – hogy nem illik a tábornoki ranghoz? micsoda gyors szemjárás – hogy nincs összhangban az életkorral? de ami a legfontosabb, megvan az a rossz szokása, hogy állandóan ugrál, hol előre, hol ki valamiből, hol meg át valamin.)

Mint most is: *hol* kell támadni? François nem hallgatja meg, hol mondják, a magáét hajtogatja: az egész Szamszonov-hadsereggel egy katlanba kell vetni az 1. orosz hadtestet is. És vitatkozik! – egy órán át vitatkoztak. Betiltják a tervét. Azt a parancsot kapja, hogy az 1. orosz hadtestet szorítsa félre, és a hadsereg magvát e nélkül karolja át. És *mikor* kell támadni? François alig tudott kialkudni egy félnapnyi haladékot, augusztus 26-án hajnaltól délig.

Nem ott és nem akkor, amikor akarta, az első napon lanyhán, inkább csak a jelentés kedvéért visszaszorította az orosz előőrsöket – és az orosz ezredek jól látható állásokat foglaltak el a magaslaton: a malomdombon – Usdaun keresztül – és a vasúti töltés mentén. Usdaun keresztül kellett augusztus 27-én utat nyitni Neidenburg felé.

A naplementével elcsitult a bevezető csata. Éjszaka oda kellett érnie az egész tüzérségnek, és tüzelőállást kellett elfoglalnia – olyan kaliberek és olyan sűrűn hulló lövedék, amilyet az oroszok még soha nem tapasztaltak. Holnap reggel négy órakor ő,

François tábornok nagy, hadseregre szóló csatát fog vívni.

– És ha az oroszok éjjel elsőként elkezdik, tábornokom? – kérdezte a fia még jegyzetelve a lámpa fényénél.

Ez a szénapajtában történt, a tábornok utált olyan házban aludni, ahol már az oroszok is jártak. Feje alá dugva az ébresztőórát a lehető legjobban kinyújtotta rövid, csizmátlan lábát, megropogtatta a csontjait, és ásítás közben mosolyogva azt mondta:

– Jegyezd meg, fiú, hogy az oroszok maguktól soha nem tudnak ebéd előtt elindulni.

Con moto[31]

Előénekes: *Maszlagot evett a német,*
Öklöllel verekednének!

Kórus: *Na te, ne te, na te, ne te,*
Öklöllel verekednének!

Előénekes: *A sereget fontoskodva*
Vezényli Vaszka-macska!

Kórus: *Na te, ne te, na te, ne te,*
Vezényli Vaszka-macska!

(1914-es orosz katonadal, kottás postai levelezőlap, hőseink dobpergés mellett, menet közben énekelték, a szegény macska pedig Vilmos.)

[31] Érzéssel, mozgalmasan (adandó elő).

25. fejezet

Artamonov tábornok és a háború terhei. – Hadteste erősítést kap. – François hadtestének talánya. – Mit kell csinálni csata előtt, és mit csinált Artamonov? – Éjjeli autózás a csapatok lelkesítése végett. – A Viborgi Ezred. – Vorotincev nem találja a helyet, ahol a leghasznosabb lehetne. – Az usdaui álom. – Friss reggel. – A játékoroszlán. – Arszenyij Blagodarjov. – François tábornok kirándulása. – Tüzérségi tűzben. – Ég a malom. – A visszavert német támadás. – Füstben. – Vorotincev és Blagodarjov átvág a csatatéren. – Az erők összefogása. – Arszenyij felesége, Katyona. – A feldúlt birtokon. – A Neuschlotti és a Péter-ezred támadása. – Váratlan visszavonulási parancs. – Vorotincev hányattatásai. – A csatát elvesztettük. – Artamonov nem teljesíti a parancsot. – „Állok, mint a szikla.”

Minden a legrosszabbkor jött és szerencsétlenül alakult: maga ez a háború is, amely megtörte Artamonov tábornok karrierjét, hadtestének veszélyes nyugati, Németországhoz legközelebbi elhelyezése is, a kényszer, hogy mégiscsak vonuljon Soldauból előre, az ellenség nagy erejéről szóló hírek, és az első csatája, méghozzá ennek az ezredesnek, a vezérkar kémjének az érkezése napján, és a telefonbeszélgetések, hogy biztosabban ejtsék csapdába Artamonovot.

Artamonov katonai karrierje eddig állandóan a felsőbb körökben alakult, a tábornoki rangok, az első osztályú kitüntetések körében. Igaz, maga sem volt lusta, szorgalmasan megdolgozott a rangokért: mindenki egy katonaiskolát végez el, ő azonban kettőt végzett, mindenki egy akadémiát, ő végigült kettőt (háromszor is felvételizett, egyszer megbukott): ha szolgálat, akkor szolgálat! Ülni azonban nehezebben tudott, mint mások, mivel gyors, erős lábai voltak, ha nem mozgott eleget, szenvedett az ereivel. Szerencséje volt, vagy tíz évig hol „külön megbízatásokat” teljesített, hol rangidős segédtisztként szolgált a körzet törzsénél, hol „a vezérkar rendelkezési állományában” volt, és járt az Amur vidékén, és járt a búroknál, és járt Abesszíniában, sőt még annak keleti tartományait is bejárta teveháton – egyáltalán nem lustálkodott!

Becsületesen szolgált, ahogy tudott, amivel tudott! Ez volt az eleme – elutazni, úton lenni, megérkezni, átutazni –, nem pedig harcolni, mert a háború nemcsak a mozgást jelentette, hanem sikertelen körülmények esetén árthatott is az előmenetelének. Egyébként a fellázadt kínaiak elleni háború kellemesen és kitüntetésekkel telt el számára. A japán háborúban is sikeresen kimászott a mukdeni zsákból, sajnálkozás nélkül odadobott a sárgapofájúaknak vagy félszáz, vályogból épült falut. Ez itt azonban valahogy nem jól kezdődött. A repülősök jelentették, hogy két hadosztály – nem, már két hadtest áll Artamonovval szemben! A németek valami szörnyűséget találtak ki. De hogyan fejtse meg a rejtélyt? Hogyan védje meg magát? Artamonov egész életében katonai egyenruhát viselt, de csak ma találta szembe magát a háborúnak ezzel a félelmetes titkával: nem tud rájönni, mit akar vele csinálni holnap az ellenség, nem lehet kigondolni, mit csináljon ő válaszként – és rohangált, és rohangált, nemcsak a törzs szobáiban, hanem a hadtest egész elhelyezkedési területén: egy nap alatt kétszer porba borította autójával az egész helységet, mintegy az egységek ellenőrzése és bátorítása céljából, a valóságban pedig a bizonytalanság miatt, ami majd szétfeszítette a belsejét. Hogy a bátorításon kívül még mit tehetne, azt el sem tudta képzelni, becsületesen bevallva – nem tudta! Napközben a németek támadásba kezdtek – és Artamonov elkeseredésében egy kisebb támadásra szánta el magát, amire korábban a hadsereg törzse sem tudta rábírni: a bal szárnyon két ezred öt versztával továbbment nyugat felé, és elfoglalt két nagy falut. De vajon jó volt-e ez? Vajon így kellett-e? A hadtestparancsnoknak nem illik tanácsot kérni, legkevésbé a vezérkartól küldött ezredestől. Épp ellenkezőleg, törnie kellett a fejét, rá kellett jönnie, ki kellett derítenie, mennyire erős ez az ezredes, milyen mértékben bírja a legfelsőbb főparancsnok bizalmát, és ki intrikált őellene, hogy ideküldték. De nem a félelmeiről, nem a gondjairól beszélgetett vele

Artamonov, hanem legénykedve csak úgy, valami általános dologról: hogy azt mondja, azt beszélik, Németország erős oldala a rend és a rendszeresség, de éppen ez a gyenge oldala is! Mert ha *nem a rendszernek megfelelően* kezdünk el harcolni, máris megzavarodnak.

Ez az ezredes valósággal hozzáragadt, és amikor már éjszaka felé, a harc elcsendesedése után a hadtestparancsnok úgy döntött, hogy még egyszer végigjárja az állásokat, még egyszer biztatja a csapatait, az ezredes azt mondta, hogy feltétlenül vele megy, és ez rossz jel volt. És valóban: minden, amit útközben kérdezett és mondott, minden ellenséges volt, merő piszkálódás. Soldauból világító fényszórókkal indultak, elhaladtak valamiféle csapatok mellett – az ezredes tettetve magát azt mondta, hogy négy napja, amióta a hadtest itt áll, nem látta a megerősített vonalat, a lövészárokgyűrűt a város körül, lehet hogy nem vette észre? Amikor a nappali harcról beszélgettek, a fejét forgatta, hogy azt mondja, egy ezredet elvontak a balszárnyról, és ott most rés keletkezett. Artamonov épp hogy elhallgattatta azzal, hogy odament Stempel lovas dandárja, amikor beértek a faluba, és lám, Stempel dandárja éjszakai pihenőre tért, és csak holnap reggel készült támadni. Artamonov legorombította Stempelt. De ugyan kinél nem találnak hibát, ha így körbejárják a körletet, és szemügyre veszik a dolgokat?... Végezetül pedig immáron nyit tiszteletlenséggel azt kérdezte a vezérkartól jött ezredes, hogy mi a *terve* a hadtestparancsnoknak holnapra!

Terv – ez valamiféle nem pravoszláv szó. Mi lehet a „terve”, és azt hiszi, olyan együgyűre akadt, aki azt nyíltan el is mondja? A terv az volt, hogy az egész hadtesttel együtt szerencsésen kikerüljenek innen, és ne hibáztassák a hadtestparancsnokot, hanem kitüntetést kapjon. De egy ilyen egyszerű tervet nem lehetett elárulni. Az ezredes pedig, akiről most már

biztos volt, hogy magas összeköttetésekkel rendelkezik, gátlástalan módon, már szinte parancsolva mondta, hogy a tábornoknak egy hadtestet kétszeresen meghaladó serege van, ráadásul a balszárnyon a lovashadosztályokkal – és hogy holnap oda lehetne csapni a német balszárnyra a mi mozgékony és hosszú szárnyunkkal, még van idő szétküldeni a parancsokat és átszervezni az egységeket. És mintha ez Artamonovnak is érdeke lenne.

Na, a saját érdekünket magunk is tudjuk! De igaz, megtörtént az a baj, hogy a mai nappal kétszer nagyobb lett Artamonov serege, s ezért a fejtörés is megduplázódott: elkövette azt a meggondolatlanságot, hogy riadót fújt, panaszkodott a hadseregtörzsnél, hogy vele szemben gyülekezik az ellenség – Szamszonov pedig táviratilag rendelkezésére bocsátotta mind a két lovashadosztályt és minden olyan seregrészt, amelyik nem ért be a gyülekezőre a 23. hadtesthez – a varsói gárdahadosztályt meg az önálló lövészdandárt. Most „a parancsnok meg van győződve, hogy még a túlerőben lévő ellenség sem lesz képes megtörni az 1. hadtest dicső katonáinak ellenállását”. Artamonov ugyanilyen büszkén mondott köszönetet táviratilag „hős parancsnokának a bizalomért”. Közben pedig megdermedt ettől a *bizalomtól* – mit csináljon ezzel a kereszttel?

*

Ezt a kakaskodó kölcsönös dicsérgetést Vorotincev szívből gyűlölte. Az, hogy a katonák józan, tömör nyelvezetét felváltotta az egymás nagyságát dicsőítő udvari nyelvezet, a gyengeség végzetes jele volt, ami a németeknél nem fordulhat elő.

Szamszonov hadseregének balszárnyán akkora erő gyűlt össze, hogy félórát sem késlekedve cselekedni kellett, ők meg bókokat kopognak le egymásnak. A Kexholmi Testőrgárdaezred már előzőleg kirakodott, és gyalogmenetben jobbra indult Neidenburg felé, hogy

utolérje saját 23. hadtestét. Mlawában azonban ma kirakodott a Litván Testőrgárdaezred, és az került most Artamonov parancsnoksága alá. (A varsói „sárga” gárda két másik ezrede nem is volt Varsóban, és nem lehetett tudni, hogy parancsnoka, Sirelius tábornok éppen hol bolyong.) Az 1. lövészdandár az egész orosz hadsereg egyik legújabb és legjobban kiképzett harci egysége volt, ennek a zászlóaljai hagyták le most az ő autójukat, miközben az első vonalba meneteltek.

Ha a hadsereg bal szárnya szarvként áll, előrefúródva a hadsereg vonalától, nem lett volna baj az előző napi visszavonulás, és nem kellett volna félni még jobban összehúzódni. De a balszárny immár törött váll volt.

Artamonov azonban állandóan másról beszélt, és Vorotincev nem kapott választ. Célzásai, tanácsai, ötletei visszapattantak az előredomborodó kőkemény homlokról. Hasztalan dolog lett volna megbeszélni vele, amit ma estére tudtak meg: hogy François 1. német hadteste áll velük szemben, az, amelyiket Rennenkampf Gumbinnen alatt *szétvert* – és íme itt termett. Ez csakis tervszerű lehetett – és fenyegető.

Vorotincev az egész napot a hadtest törzsénél töltötte, és csak nézte ezt a túlbuzgó, futkosó tábornokot. Az ősz szálak a fejtetőn és a rozmárbajuszban, a váll-lap és a vállzsinór méltóságteljessé teszik a hülyét is, zavarják, hogy meglássuk az embert, amilyen az volt és amilyen most is – a primitív Ádámot. Ha az ember egy kicsit megerőlteti magát, megláthatja, hogy ez egy tábornoki ruhába öltözött, gyors lábú kiskatona, aki egy szigorú őrmester keze alatt kitűnő katona lehetne: igyekvő, szedi a lábát, egy percig sem ül hiába, mindenhol ott kell lennie, s talán még a golyótól sem fél. Avagy kiváló diakónus: magas, karcsú, jó hangja van, nem lusta minden sarokba bemenni a füstölőjével, színészi képességei is vannak, s talán még elhivatása is Isten szolgálatára.

De miért gyalogsági tábornok? Miért adtak meggondolatlanul a hatalmába hatvanezer orosz katonát?

Éjszaka is rohan, hogy bejárja az összes egységet – és mit hagyott a törzsnél? Ki felel a felderítésért? Hogyan áll összeköttetésben a tüzérség a gyalogsággal? Hány lövedéket biztosítottak egy lövegre, és van-e elég kocsi és láda, hogy a harc menete szerint előre vagy hátra vigyék? Mindezt valószínűleg nem tudta, és azt sem tudta, hogy tudnia kellene. Miért történt, hogy az előző napi mérsékelt harc során hadtestét helyenként erősen megszorongatták? Artamonov egyáltalán nem akarta kideríteni az okokat, és kellemetlen lett volna számára, ha Vorotincevtől hallja meg. Íme az autó is a harctéren – egy okos tábornok számára biztos módszer egy pillanat alatt áttekinteni a szétszéledt csapatokat, mindenhol jelen lenni és mindent magának kijavítani – de itt nagy baj, ha a fürge, értelmetlenül szorgalmas lábakhoz még autókerekek is társulnak!

Azt senki sem mondhatja, hogy Artamonov nem volt határozott! A feladatok nem szegték kedvét, tanácsot nem fogadott el, és nagyon jó fül kellett ahhoz, hogy kihallja a hangjából, ha valamin meglepődött.

Autóztak az éjszakai úton, a fényszórók világítottak, természetellenes fehér fényükkel élettelenné és idegenné tették az útszéli fasor törzseit, a bokrokat, házakat, csűröket, sorompókat, a kis hidak korlátjait, az utolért menetoszlopokat, a szekereket – a szembejövőket pedig elvakították. A sötétség mélyéről itt is, ott is kíváncsi katonák fordultak feléjük, aki pedig külön ment, az gyorsabban szedte a lábát vagy rácsapott a lovakra.

Ha egyáltalán volt valami értelme annak, hogy Vorotincev a hadsereg bal szárnyára jött – ezzel ki is merült. Legmagasabb felhatalmazása a törzsben folyó

felderítő munkához kapcsolódott: hogy személyesen ismerkedjen meg a helyzettel, és így pontosíthassa a felderítési adatokat. Ezt már bőven teljesítette, most az volt a veszély, hogy el fog késni, és az volt a szolgálati feladata, hogy gyorsan térjen vissza a hadseregtörzshöz és a vezérkarhoz. Arra nem volt felhatalmazása Vorotincevnek, hogy a törzsbeli tisztek meg a harcoló seregek parancsnokainak nyakán üljön. Igen, a dolgok menetét nagyon is elő tudta volna segíteni, ha Artamonovhoz ragad, minden döntésénél jelen van, és megóvja a hibáktól. Ám az ilyen jellegű gyámkodást Artamonov gyanakodva elhárította. De Vorotincev szinte nem is tudta magát rákényszeríteni, hogy továbbra is Artamonov mellett maradjon. Minden jutalom a türelmeseknek jut. A türelem azonban nem tartozott Vorotincev erényei közé. Nem volt képes befejezni a tábornokkal ezt az éjjeli körutat. Usdauban kezdték, ahonnan a műúton a hadseregtörzs huszonöt versztányira volt – és akkor úgy döntött, hogy itt kiszáll.

Usdau falu egy tágas magaslaton helyezkedett el, amit a kapaszkodó autón is érzékelni lehetett. Néhány házban petróleumlámpa világított, a többiek sötétek voltak, de a lovak és a katonák alapján sejteni lehetett, hogy a házak, a pajták, az udvarok egyaránt tömve vannak. Egy nagy fal mögött, az ellenség elől rejtve, mérsékelten tüzelve néhány tábori konyha működött.

A piros téglás gótikus templom mögött megálltak, kikapcsolták a fényszórót. Már tudatták érkezésüket, és már sietett is feléjük, hogy jelentést tegyen, Szavickij vezérőrnagy, szektorparancsnok, ahogy a hanyagság leplezése céljából megnevezte magát, egyszerűbben: dandárparancsnok az egyetlen, 85-ös Viborgi Ezred parancsnoka fölött, mivel a dandár másik ezrede Varsóban rekedt. (De a hanyagságnak ezzel még nem volt vége: a Viborgi Ezred bal oldali szomszédja egy másik dandár volt, az is egyik ezrede híján, az is Varsóban rekedt, és attól a hadosztálytól is

balra *ennek* a hadosztálynak ma támadásra indult két ezrede, a parancsnokával, Duskevics tábornokkal. Minden összevissza és összekeverve, mintha szándékosan csinálták volna.)

Artamonov látni akarta az állásokat, Szavickij a házakat megkerülve, az ablakok szórt fényénél vezette őket. Szavickij már ősz volt, de keményen, fiatalosan tartotta magát, ezt a csillagfényes sötétben is meg lehetett állapítani a hangja és megfontolt magyarázatai alapján.

Az előző nap hátraszorított Viborgi Ezred most ezt az erős, kulcsfontosságú hadállást foglalta el. Itt, a falu előtt száz szazseny távolságra, ahol az ellenség felé kezdett lejteni a magaslat, alakították ki az összefüggő lövészárokvonalat, a katonák még most is mélyítették az árkokat.

Az ezred jó erőben volt, vonaton hozták ide, nem volt fennakadás az élelmezésében, az előző csatában szinte nem voltak veszteségei, szaporán dolgozott. Tompán és erősen koppantak az ásók, a csákányok, és hallani lehetett, ahogy tréfálkoznak.

Szavickij pontosan értékelt minden gyengeséget és veszélyt: hogy mindjárt jobbra rés van, nincs ott senki, hogy ehhez a fontos szárnyhoz kevés tüzérséget rendeltek: egy könnyű tábori tüzérosztályt, meg már-már gúnyból két közepes tarackot. És a hadtest többi tíz tarackja és a hadsereg egész nehéztüzérsége a balszárnyon van. De Artamonov nem akart belemélyedni, mert akkor nem tudja körbejárni az éjszaka folyamán valamennyi harcálláspontot. Félbeszakította Szavickijt meg Vorotincevet, parancsot adott, hogy azonnal állítsanak neki össze egy szakaszt – itt ni, a közeli lövészárokból, úgy, ahogy most munka közben vannak. (Mert hát, ugye, ő volt hajdan a védelmi munkálatok parancsnoka magában Kronstadtban!) A szakasz ledobálta a szerszámokat,

kimászott, fegyver nélkül felsorakozott. Artamonov ellépett a sor előtt.

– Na, mi lesz, fiúk? Visszaverjük?

Nem egyszerre, de azért odadörögték neki, hogy visszaverjük.

– Tehát rendben mennek a dolgok?

Azt felelték, hogy rendben.

– Az ezredetek egyszer bevette Berlint! Ezüsttrombitát kaptatok érte! Téged, itt – kérdezte egy széles vállú katonától –, hogy hívnak?

– Agafonnak, kegyelmes uram – válaszolta gyorsan a katona.

– Agafon, de melyik? Mikor van a szented napja?

– A szérűskerteké, kegy’mes uram! – mondta a katona nem zavartatva magát.

– Bolond vagy te! A szérűskerteké! Miért a szérűskerteké?

– Hát azért, merthogy őszi, kegy’mes uram! A gabonakereszteket behordják a mezőről, a szérűskertben meg megy a munka.

– Bolond vagy, tudni kell, ki a védőszented! És imádkozni kell hozzá a csata előtt. A szentek életét olvastad?

– Ol-olvastuk…elmes uram!

– A szent a te angyalod, vigyáz rád és megvéd. Te meg nem tudod! A falutokban mikor tartják a templom védőszentjének ünnepét? Ezt sem tudod?

– Már hogyne tudnám…lmes uram! Ugyanazokban a napokban, kisboldogasszonykor.

– Mi az a kisboldogasszony?

Agafon belezavarodott. Hátulról azonban egy művelt katona odakiáltotta:

– A szentséges Istenanya születésének napja, kegyelmes uram!

– Hát akkor imádkozz az Istenanyához, amíg csak élsz! – zárta le a beszélgetést Artamonov, és három embert kihagyva a negyediket kérdezte.

Ám az is különleges ember volt, Mefogyij Perepeljatnyik, és szintén nem ismerte védőszentjének életét.

– Kereszt van mindnyájatokon? – jött méregbe a tábornok.

– Hogyne lenne!… Mindenkin van!… – válaszolta tucatnyi hangon és sértődötten Oroszország.

– Hát akkor imádkozzatok! Reggel a német támadni kezd, ti pedig imádkozzatok!

Vorotincev azt gondolhatta volna, hogy ez a jelenet neki szól, pedig nem, Artamonov mindig így viselkedett. Hogy ez a tábornoki lélek mélyéről fakadt, avagy abból következett, hogy sokáig szolgált a pétervári körzetben, és tudta, milyen kellemesen érinti a nagyherceget, ha minden katonasátorban mécsesek vannak? Ha közben az arcát is látni lehetne, az sem árulna el többet: az arca – kis sima fal, az orr kilincs rajta, de nem nyit ki semmit. A szeme is olyan falszerű.

Ő is keresztet vetett, az éggel a háttérben jól látszott: ahogyan a jobb- és a balszárnyon rohangált, úgy intett széles mozdulatokkal a homlokára, a mellére, mintha bögölyt hessegetne el az utolsó vállról is. Szavickijra is keresztet vetett, és megölelte.

– Isten óvja! Isten óvja Viborgi Ezredét!

A tábornok legszívesebben végigmondta volna az ezred titulusát – Ő Császári és Királyi Felsége II. Vilmos Császár Ezrede –, de mostanában ez nem volt ajánlatos, új nevet pedig még nem találtak az alakulatnak. Vorotincev régóta ismerte ezt az ezredet:

ott volt az már Liaojangnál, a Sahón is, Mukden[32] alatt is, mindig valahol a közelben. Azóta a katonák már nyilván mind mások, de az ezred, az élő szervezet mintha ugyanaz maradt volna. Az akkori tisztek közül valószínűleg találna még valakit az ember, ha megkeresné őket.

És a hadtestparancsnok elautózott. Szavickij pedig jobb felé ment, ahol az arcvonal megszakadt, hogy odahelyezzen egy géppuskás félszázadot. Vorotincev vele tartott. Az ember szívét mindig nyugtalanítja valami. Most, amikor már elmúlt az aggodalom, hogy a hadsereget jobbról átkarolják, más valami emésztette: hogy a hadtesttől jobbra huzat van, üres hely.

Szavickij hozzáértéssel beszélt és röviden, mindenhez értett. De miért van az, hogy a hozzáértés mindig alacsonyabban áll a hatalomnál?...

A falu és a lövészárkok fő vonala között haladva kijutottak a malomhoz. A falunál magasabban, külön, egy szélfújta helyen, ott állt a malom óriási fekete teste, és a csillagos égen kirajzolódtak a mozdulatlan szárnyai – mintha könyörgésre kulcsolódtak volna össze: „ne gyertek ide!” avagy tiltásra: „nem engedünk ide!”

Van megfigyelőpont a malomban? Volt, de levették: nagyon is szem előtt van, estefelé idelőttek.

Távolabb a műút és a vasútvonal következett, előbukkantak a falu mögül, egymás mellett haladtak, a két töltés a frontot keresztezve élesen északnak fordult, és Szavickij a túlsó oldalra ment, hogy elhelyezze a géppuskákat. Vorotincevnek felajánlotta, hogy aludjon abban a házban, ahol ő is megszállt. Vorotincevnek el kellett mennie végre. Elindult a néptelen, sötét úton, és ott, ahol a neidenburgi műút előbújt a vasút alól, a száraz, gyér fűre ült a lejtőn.

---

[32] Az 1904-1905-ös orosz japán háború csatái.

Most az egész sötét térségben, ameddig kelet felé ellátott, északtól egészen délig, egyetlen fény sem pislákolt, csak az Androméda meg a Pegazus terült szét, az elhajló Perseus mögül már előbújt a fényes Capella és a bokros, homályos Fiastyúk. Nem hallatszott sem ágyúlövés, sem puskaropogás, sem patacsattogás, sem kerékzörgés – volt a föld, ahogy megteremtetett, de már állatok és emberek nélkül. A közelben hadtestek harca érlelődött, amelytől hadseregek, de lehet, hogy az egész hadjárat sorsa függött, itt, körülötte viszont a teljes üresség, pedig hajnalban majd támadásba lendül Stempel dandárja. És a németek? Rájönnek vagy nem? Beszivárognak vagy nem?

Az lett volna a leghelyesebb, ha Vorotincev felugrik a lejtőről, és a műúton Neidenburgba rohan! Megkeresi a hadseregparancsnokot, megmagyarázza neki, hogy a törzse mellett rés van, a hadsereg teste már kétfelé szakad, és maga a törzs is védtelen. Átveszi a parancsot, hogy a balszárnyon támadjanak, és a paranccsal visszarohan ide!

Csak nem reggelig. Még egy homokfutót sem talál, hogy aztán húsz versztát hajszolja – már semmit sem lehet helyrehozni hajnalig. Valami járőr lelövi. És a lassú parancsnokot éjszaka felkölteni, magához téríteni, rendkívüli intézkedésekre bírni – ez lehetetlen...

Akkor Usdauban kell maradni. Itt, Usdauban lesz mindennek a kulcsa. Csakhogy a vezérkar ezredese számára értelmét veszítette az itt-tartózkodás. A háta mögött több tízezer tiszt és katona a saját kötelezettségi körében van, egyedül neki nincs semmi konkrét *kötelessége*, csak a lelkiismerete szerint valami bizonytalan dolga. Amint kiszállt Artamonov autójából, teljesen megszűnt a cél, amiért az 1. hadtesthez jött. És nem lett helyette másik. Nem küldött jelentéseket, és nem tudott beleavatkozni az

események menetébe. És most már úgy tűnt, ha a vezérkarnál marad, többet tehetett volna.

Mindegyre azon igyekezett, hogy megtalálja a helyet, ahol a legjobban fel tudják használni. És a legrosszabbat találta meg.

Vorotincevnek ifjú korától az volt a legnagyobb vágya, hogy jótékony befolyással legyen hazája történelmére. Hogy a jobbik irányba húzza vagy tolja a rendezetlen országot. De ilyen erő, ilyen befolyás Oroszországban nem adatott meg egy olyan embernek, akire nem vetült rá a korona fénye. És bármennyire kapkodott, bármennyit törte magát egy ilyen hely után, mindig hiába.

Álmossági hullámok jöttek rá, még bele is borzongott. Hiszen az előző két éjszakán nyeregben rázkódott. Krimovnál reggelizett – az ma lett volna? Úgy tűnt, hogy egy hét telt el azóta.

Olyan közel volt a hátához a töltés, olyan jó lett volna hátradőlni és aludni egy kicsit. De a föld már hideg.

Vorotincev lement a műútra, és visszaballagott a faluba. Összeakadt a lába, összezavarodtak a gondolatai. Már nem volt képes sem cselekedni, sem dönteni, sem gondolkozni. Megvetette magát a sikertelenségéért, megvetette magát a csüggedtségéért, elbotladozott a házig, amelyben éjszakai szállást jelöltek ki neki.

A szobának, annak ellenére, hogy falusi szoba, alkóvja volt. És a kétszemélyes ágyon rózsaszín selyemhuzatban súlytalan pehelypárna. A japán háborúból olyan emlékei voltak a frontszállásról, hogy az kínai parasztház, földkunyhó vagy sátor.

A kandalló márványpolcán csúcsos bronzóra ketyegett, lehet, hogy egy hete húzták fel, valószínűleg még a gazdái. Szinte azonos időt mutatott Vorotincev órájával: negyedóra híján éjfélt.

A szobában kissé fülledt volt a levegő, részben a petróleumlámpától is, de kellemesen meleg. Vorotincev utolsó erejével levette a derékszíját, a csizmáját, a pehelypárna alá dugta a revolverét, odakészítette a gyufát, eloltotta a lámpát, és mindennek a tetejébe, a finom puhaságba feküdt; de még mindig erős keserűséget érzett a kudarc miatt, és csüggedt volt. Az ágy pedig úgy fogadta be, mintha várta volna. És minden aggodalom és csüggedés elhalványult, a párnán átszűrődő szívdobogás ritkább lett – és megszűnt.

...Hosszabb vagy rövidebb idő után egy szobában találta magát. De nem ebben. Homályos sarkok, gyér megvilágítás, nem lehetett tudni, honnan jön, s csak azt a helyet világította be, amelyet kellett.

A nő arcát és mellét.

Ez Ő? Ő! – azonnal felismerte anélkül, hogy életében valaha is látta volna! Csodálkozott, hogy ilyen könnyen rátalált, holott ez lehetetlennek tűnt.

Soha nem találkoztak, de azonnal felismerték egymást, egymáshoz siettek, megfogták egymás könyökét.

És volt valami fény is, látni is lehetett, de ahhoz nem volt elég, hogy egészen meglássa a nő arcát, annak kifejezését, mégis azonnal, remegve felismerte: ez ő! pontosan ő! a kimondhatatlanul közeli, az egész női világot megtestesítő asszony!

Vorotincevet végtelen gyöngédség töltötte el! És csodálkozott – azon is, hogy ő egyáltalán létezik, azon is, hogy az ő szíve még képes ilyen erős, ilyen mindent elárasztó érzésre.

Egymáshoz siettek és beszélgettek anélkül, hogy beszéltek volna, egyetlen szót sem ejtettek ki hangosan, mégis minden érthető volt és gyorsan történt. Látni egy negyedrésznyit láttak, a tapintást azonban teljesen érzékelték, a nő könyökéről keskeny

hátára siklott a keze, és magához szorította – és olyan jó, olyan édes volt, hogy megtalálta.

Semmiféle kötelesség nem szólította sehova, semmiféle gond nem terhelte, csak könnyű és boldog érzés töltötte el, hogy ölelheti a nőt. És ehhez társult az az érzés, hogy nem először találkoznak, már régóta így van, így elfogadott, így szokott ez lenni kettőjük között – és magabiztosan az ágy felé vezette a nőt, mert ágy is volt, és most azt világította meg a fény.

A nő váratlanul elbizonytalanodott, megállt. Nem mintha szégyellte volna magát, érzéseik már teljesen összhangban voltak, azért állt meg, mert *nem tudta*, és ezt a férfi pontosan megértette: valami oknál fogva nem tudta felemelni az ágyon a takarót.

Akkor; értetlenül és sietve, a férfi maga rántotta félre a takarót, és meglátta, hogy félig a párna alatt ott van Alina többszörösen összehajtogatott, rózsaszínű, csipkés hálóinge. Semmi más színt nem érzékelt, sem azt, hogy ő milyen ruhát visel, sem azt, hogy milyen a szeme, a szája, de a rózsaszínű hálóinget azonnal felismerte.

És csak ekkor hasított belé, jutott eszébe, hogy Alina létezik! Alina létezik, és ez akadályt jelent.

És sóvárgó szomorúsággal megértette, hogy *vele* nincs számára hely, azonnal el fogja veszíteni a nőt. Az utolsó pillanatokban, szerelemtől eltelve, karjával, lábával teljes erőből magához szorította.

...Ekkor dörgés, süvítés hangzott fel, és megremegtek az ablaküvegek! Georgij felébredt, az édes érzéstől még nem volt ereje megmozdulni. Az ablakok nem törtek be, de az első német gránátok a közelben csapódtak be. A szobában hajnali szürkület volt. Ismét becsukta a szemét, nem volt ereje nyitva tartani.

Olyan erősen érzékelte a nő érintését, hogy nem volt képes elhinni: csak álmodott. Még teljesen

erőtlenül feküdt, akár a világ is összedőlhet tőle. Még annyira forrón érzékelte a nőt, hogy nem értette meg azonnal: ki is *ő*? hát kereste ő ezt a nőt? úgy tűnik, soha nem is gondolt rá. *Így* soha nem gondolt rá.

Nem az volt megdöbbentő, hogy csak álmodta, hogy nem létezik – az az édes remegés volt megdöbbentő, amelyet Georgij ébren soha nem tapasztalt.

A test bűnös tehetetlensége! Ha meghal, ha minden elvész, akkor sincs ereje még felkelni.

Annyira érzékelte a *nőt*, hogy sajnálta szétnyitni a térdét és elveszíteni a melegét. Csak feküdt aléltan, védtelenül, a lövedék akár a falat is ráonthatta volna.

Mi lehet ez? Csak nem a halált jelzi?...

Minden eszébe jutott: a sikertelen utazás – ma van a csata napja – neki semmi köze hozzá, gyorsan el kell menni valahova: Szamszonovhoz? Artamonovhoz? Hallotta a hajnali hűvösben jól megkülönböztethető egyes ágyúlövéseket, a repülő lövedékek hangját, amely még nem folyt egybe, és a robbanásokat itt a falunál vagy a faluban. Háromhüvelykes. Hathüvelykes. Ez mintha nem lenne nagyobb.

De mi van a lövészárokban? Agafon Ogumennyiknél mi van?...

Már ki lehetett venni az órát is a kandallón: négy óra múlt hét perccel. Közelebbi robbanás. A házban kopogtattak az ajtókon. Az ő szobája ajtaján is: a serény, kerek arcú szakács hozott neki egy csajka kását, még forró volt, a katonáknak bizonyára egy órával ezelőtt osztották, jaj, köszönöm, te névtelen katona! Oroszországban százezer ilyen arc is van, megláttam őket, elfelejtettem, megláttam és elfelejtettem – adja Isten, hogy mindig emlékezzek rájuk!

Vorotincev felugrott – és már el is felejtette az álmát. Széles fakanállal, amely alig fért a szájába,

gyorsan megette a kását, és azonnal felhúzta a zsebóráját, felcsatolta a derékszíját, fogta a távcsövet, a köpenyét, és gondolkozott, hová is menjen most.

Az ablakok csörömpöltek, az egész ház átvette a remegést, ám mint mindig, belülről most sem lehetett biztosan meghatározni a lövések és robbanások irányát.

Tisztára takarította a csajkát – a szakács az előszobában várakozott, hiszen a csajka az övé –, vállon veregette a legényt, „köszönöm, testvér” – és szinte vidáman kiszaladt a házból, a lövészárkok felé.

Fázós reggel volt. A nagy, szétterülő síkság nyugati részén köd terjengett. A közelben feketén robbant egy repeszakna, a szilánkjai szanaszét repültek. Vorotincev a pajta téglafala mögött kivárta, hogy lepotyogjanak, majd nagy léptekkel a legközelebbi lövészárokhoz szaladt, pontosan ahhoz a szakaszhoz, amelyik tegnap szégyent vallott a tábornok előtt. És két katona között az árokba ugrott. Jól kiásták! – embermagasságú, mellvédje is van, sőt még padokat is, kárpitozott székeket is hoztak a csibészek. De a forgácsuk megsebesíthet.

Kissé balra, a mellvéd összedobált földjén, egy neki készített kis keresztvájatban, két oldalról a föld által védve, pofájával előre az ellenség felé, farkával pedig a sajátjaink felé, ott állt egy macska nagyságú, gyönyörű, sima bundás, homokszínű játékoroszlán.

– Nagys’uram, hogy hívják ezt a vadállatot?

– Már megmondták...

Azért csak várták, hogy a tiszt is megerősítse.

– Oroszlánnak. Hol szereztétek?

– Amikor a városon jöttünk át.

– Rongyból van, vagy valami kemény anyagból?

– Kemény anyagból.

A lövedékek röpködtek és röpködtek, egyelőre nem sűrűn és nem pontosan, gonosz jókedvvel forró napot jósoltak. Ha egyedül lennének, már lehajolnának a katonák, fejüket a föld falához dugnák, és csendben maradnának, de egymás előtt hencegnek. És itt ez az oroszlán is. Vorotincevnek tetszett. Hajnali zavartsága és határozatlansága után mindjárt frissebben kezdődött a nap.

Erről a helyről nagyon tág kilátás nyílt, de a belátható terület fele ködben úszott, a köd fölött pedig jól ki lehetett venni azoknak a német ütegeknek a torkolattüzét, amelyek magasabban álltak. Íme egy kis munka, ami most nem fölösleges: egy papírlap a térképtáskára, beállítani az iránytű szerint, a malomhoz igazítani – az egészet jól lehet látni a távcsővel a hosszú kanyargós lövészároknak erről a pontjáról, és le kell rajzolni az ütegek elhelyezkedését, a távolságot szemmel kell bemérni, de lehet a távcső fokai szerint is. Vorotincev szerette a tüzérségi munkát, egyik nyáron a saját kívánságára elvégzett egy tanfolyamot Lugában a tüzértiszti iskolán, és ott sok mindent megtanult.

– Legények, a mieink mér nem lűnek? – kérdezgették egymástól, de közben Vorotincevre sandítottak.

– Hogy el ne árulják magukat! – válaszolta egy megtermett katona, Vorotincev szomszédja a lövészárokban, megjátszott méltósággal, az ajkát csücsörítve. S oldalvást ő is az ezredesre nézett.

Bár a németek lövedékeinek zöme láthatóan tőlük balra, más ezredekre irányult, azért egyre sűrűbben szórták ide is. A katonák arca megnyúlt, víz nélkül is lemosódott róla a mosoly. Az egyik imakönyvet tartott a kezében, és suttogott. Süvítettek az acélkorbácsok, amikor lecsaptak, fütyültek a szilánkok. A Vorotincev jobb kezénél álló katona minden hangra, még a veszélytelenül fütyülőre is lebukott. A bal oldalán álló

csúfondáros, lapos orrú pedig a száját tátva, alsó ajkát lebiggyesztve követte az ezredes ceruzájának minden mozdulását. Nagyon jóindulatú arca volt. Az ajka lefittyedt ugyan, de szemével élénken figyelte a térképtáskát, nem kíváncsiskodott, hanem mintha el akarná tanulni.

– Érted a dolgot? – kérdezte Vorotincev hol a távcsőbe, hol meg a térképtáskára pillantva. – Egyelőre még nem szorongatnak bennünket úgy igazában…

– Be kell állítani a jeleket – bólintott meggyőződéssel a széles szájú katona. És az arcán látszott, hogy megértette: irány, távolság – mi nem érthető ezen?

– Hogy hívnak?

– Arszenyijnek.

– A családneved?

– Blagodarjov.

Ügyes, rokonszenves név, a katona rokonszenvesen is mondta, melegen végigsimított a szívén. Blagodarjov![33] Úgy látszik, olyan ember, aki könnyen kifejezi a háláját, íme, már szinte kész Vorotincevnek is köszönetet mondani.

A hátuk mögött, a falun túl fellángolt a hajnal, a lapályon pedig sűrűbb lett a köd. A következő órában az ő magaslatuk sötétben lesz, a nyugatról tüzelő német ütegek nem fogják látni. Az északiak pedig jobban fogják látni. Íme, máris – „puff!… puff!” – itt a közelben. Jórészt tarackokkal lőnek, meg nehézágyúkkal, és nem annyira srapnellel, mint inkább repeszaknával – és helyesen teszik.

A hátak mögött utat tört, végigment a lövészárkon a századparancsnok.

– Az oroszlán még nem sebesült meg?

---

[33] Blagodarity: megköszönni, hálát kifejezni (*orosz*)

Nevetés volt a válasz.

– Itt hajoljon le!

Vorotincev megkérte, hogy adjon át egy lapot a zászlóaljparancsnoknak, az meg továbbítsa a tüzéreknek.

Egyelőre három könnyű sebesült volt az egész században. Azt mondták, az első zászlóaljban, a malomtól lejjebb, egyenesen a lövészárokba csapódott a lövedék, vagy tíz embert ledöntött.

Reggel lett, a köd összébb húzódott és kivilágosodott, és balra kibontakozott a széles csatatér – srapnelfelhő állt fölötte, és repeszgránátok keltette föld szökőkutak –, s egyre közeledett a mi oldalunk felé; tízversztányi frontvonalon állt egymással szemben a két *első* hadtest. A dátum már ismeretes volt: 1914. augusztus 27-e. Csak neve nem volt még a csatának: Usdau? Soldau? Azt még kevésbé lehetett tudni, vajon fennmarad-e a híre a századok folyamán? és melyik fél dicsőségét fogja hirdetni? vagy talán holnapra el is felejtik?

A rövid éjszaka után, az ágyús ébresztő, a didergős, mozgalmas reggel után Vorotincev csak nem tudta józanul végiggondolni: mi a feladata neki ma? Mert egyáltalán nem az, hogy értelmetlenül itt üljön a lövészárokban. Miközben teljesen friss: mintha végre ott lenne, ahol kell, véget ért az értelmetlen lődörgés, mászkálás, most egyáltalán nem sajnálta, hogy idejött, még kevésbé, hogy elhagyta a vezérkart, ahol reggel kilenckor még csak ébredeznek. Ma 1914. augusztus 27-én elkezdődött Vorotincev ezredes életében a második háború, amelyről nem lehetett tudni, milyen hosszú lesz, milyen eredményt hoz az orosz fegyverek és személyesen az ő számára. De azért tanult és azért szolgált, hogy ne hiába harcolja végig ezt a háborút.

– Lanyhul! – jelentette ki mindenkinél hamarabb Blagodarjov – vagyis a robbanásokon túl meghallotta a

lövéseket, és nem mindegyiket – a csatamezőre irányulók közül meg tudta különböztetni, melyiket – szánták nekik. Másodpercekkel megelőzte a többieket, mint a tapasztalt koncertlátogató, aki már az utolsó hang elhangzása előtt tudja, hogy vége. És az ezredükre irányuló robbanások ritkábbak lettek.

– Jó füled van – dicsérte meg Vorotincev. – Kár, hogy nem a tüzéreknél szolgálsz, hallás alapján meghatároznád a célt.

Blagodarjov elmosolyodott – nagyon visszafogottan, nem úgy, mintha örülne, hogy mennyire kedvére tett az ezredesnek.

Felegyenesedtek, kifújták magukat. Volt, aki székre ült, cigarettát sodort. Megnézték az oroszlánt – az ép volt, egy pici lyuk se akadt rajta! Felzúdultak: mi meg, bolondok, itt rejtőzködünk!

– Há ebéd mikó lesz? – kérdezte az a katona, aki a tüzérségről kérdezősködött.

Mindnyájan jókedvűen rátámadtak:

– Ejha!… Megéheztél!

– Majd a sötétben, hamarébb ne várd!

– Elébb vigyázz, ki ne lyukasszák a bendődet, mer nem lesz hová tenni az ebédet!

Csak egyedül róluk vették le a tüzet, áthelyezték a bal oldali szomszédos ezredekre. Összehangolt tűzvezetés! – ezt nagyra értékelte Vorotincev. Hogy így egyszerre váltson célt mindenki – ez nálunk lehetetlen: nincs elég telefon, vezeték, gyakorlat. De mire jó ez? Csak nem gyalogsági támadás készül Usdau ellen?

Ők arccal északnyugat felé álltak, de Vorotincev az északi részt pásztázta a távcsövével – nehogy onnan jöjjenek, onnan a legveszedelmesebb.

A vörös nap a hátuk mögött már átvilágított a házak fölött, a fák között, már ott játszadozott a

magaslatukon. Melegebb lett. A köpenyeket hengerbe sodorták. Még minden váll-lapon jól látszott Vilmos frissen leszedett monogramjának nyoma.

A láncon végigadták a parancsot: mindenki készüljön fel a lövésre.

De nem jött a német támadás, a németek sehonnan nem bújtak elő. Ismét Blagodarjov vette észre elsőnek:

– Na nézd, na nézd! – mintha nem az ezredest tegezné, nem is neki mondaná, hosszú kezét a mellvéd fölé nyújtotta, élénk érdeklődéssel azt mondta: Jönnek! Jönnek!

És Vorotincev a távcsövén át pontosan látta: a kis erdőből két nyitott tetejű autó bukkant elő, mindkettőben négy ember ült. Háromversztányinál kevesebb volt a távolság, az erős távcsövön át Vorotincev megkülönböztette az arcokat is, látta a rangjelzéseket is a váll-lapokon. Az első autóban egy mozgékony, alacsony tábornok ült, minduntalan megvillant távcsövének lencséje, ő a nappal szemben csak feketeséget láthatott. Útjuk balról jobb felé vezetett a lapály másik oldalán, a megülő köd fölött. Nem volt, aki figyelmeztesse, feltartsa őket, gyorsan közeledtek.

– Egy tábornok! Egy tábornok, ide jön, hozzánk! – osztotta meg Vorotincev a véleményét izgatottan Blagodarjovval, mert ugyan kivel mással tehette volna. – Most kéne megijeszteni őket! Most kéne elbeszélgetni velük!

Rossz helyen állt itt a lövészárokban. Ha Szavickij mellett lenne, azonnal leállítana mindenféle tüzelést. Vajon ott látják-e? Most már a telefonhoz szaladni is késő.

– Egy tá-bor-nok! – sóhajtott mélyet Blagodarjov egy vadász hevével.

– Elfogni! El kellene fogni!

És már lefelé ment az út, a ködbe veszett, aztán pedig felfelé vezetett, erre, Usdau felé. De a megmaradt előretolt állások a lapály szélén nem bírták ki – és vagy négyszáz szazseny távolságból néhány puskával tüzet nyitottak az autókra.

A német gyalogság válaszolt rá.

És az autók megijedtek! Megálltak, hogy megforduljanak, fordulat közben elakadtak.

Most kellene rájuk küldeni egy srapnelt! De ha a tüzérségi megfigyelő elkezd papolni a zászlóalj telefonján, s amíg az az üteghez...

A távcsövön át látható volt, hogy a tábornok sportosan kiugrott az autóból, a kíséret tagjai szintén azonnal kiugráltak, még az ajtót se nyitotta ki mindegyik, és meggörnyedve futásnak eredtek.

– Eh, közéjük lőni! – kesergett fölöslegesen Vorotincev. S mivel a dolgon úgysem lehetett segíteni, Blagodarjov szeme elé tartotta a távcsövet. Azt várta, hogy az csodálkozni fog a távcsövön, ehelyett abban a pillanatban belenézett, és felkacagott, az oldalát csapkodta, felkiáltott, hogy a zászlóalj csengett belé, mert hangja az volt:

– Eltévedt a kecskelábú ördög! Fogd meg! Ha-ha-ha!...

Az autók kiszabadultak, orral hátrafelé elindultak, várták az utasaikat. De azok már oldalra szaladtak a bokrok mögé, leereszkedtek az árokba vagy horhosba – és a tábornok intett az autóknak, hogy menjenek nélkülük, ők gyalog mennek.

És a mi háromhüvelykesünk csak ekkor lőtt el a falun át, a fejek fölött – és közelre talált ahhoz a helyhez. Mégis csak belőtték.

Ki ez a tábornok? És miért nem tudja, hogy mi itt sokan vagyunk?

Az esemény nagyon jókedvre derítette a katonákat, és Vorotincev köré gyűltek. Blagodarjov minden erőlködés nélkül, mindkét oldalra vagy húszszazsennyi távolságra magyarázta, hogyan járt ő *ott*, és látott mindent ő maga: a tábornok bakkecskeként ugrál, de jó alakja van! A katonák csodálkoztak: hát ilyenek a tábornokok?

Blagodarjov nyilván nevetős természetű volt, így aztán most is nevetett. Valószínűleg könnyen is dolgozik. Kissé esetlen volt, mint akinek az erőtől duzzad a keze, a lábával meg toporogni szeretne. Huszonöt éves, azt mondta, de az arca megőrzött valami kerekded gyermetegséget, és olyan hiszékenységet sugárzott, amilyennel csak falun találkozhat az ember.

– Na, most aztán vigyázni, fiúk! Az oroszlánra is jobban vigyázzatok! Mert *ő* most befűt nekünk, azért is jött! – ígérte Vorotincev vidáman.

Nem volt itt semmi vidám dolog, sokakra halál és sebesülés várt. Ám a férfitársaságok szokása szerint senki sem árulta el, hogy legszívesebben elszaladna innen, mind kérkedtek egymás előtt, tréfálkoztak, hahotáztak.

– És ne felejtsétek el, fiúk: a bátor ember egyszer hal meg, a gyáva pedig minden percben!

Vorotincev érezte, mennyire megismerte és megszerette őt ez a század – és könnyű, büszke érzés töltötte el, hogy a helyén van, és érezte, hogy erő tölti el, Oroszország egészséges, kimeríthetetlen ereje, amelyet a pétervári és moszkvai években elfelejtett, de amely ott van minden köpeny alatt, és íme egyáltalán nem fél a némettől.

– Hát Ogumennyik hová lett, fiúk? Meg akarom nézni Ogumennyiket napfénynél!

– Ogumennyik!... – Hé!... – Ogumennyik!... – Azonnal, nagys’uram!... – Úgy látszik szükségre ment! Mingyán előállítjuk!...

– Hát akkor – Perepeljatnyik!

A cingár, de mozgékony Mefogyij Perepeljatnyik pár embernyi távolságra állt Blagodarjovtól, az orrát szívta, már jött is az ezredes felé – de annak nem maradt ideje, hogy megnézze.

Azonkívül, ami bal felől süvített, még tucatnyi ágyúból lőttek, tucatnyi hosszú korbács vágott végig a levegőn – és mind ide jött.

– Na! Mindenki emlékszik a védőszentjére? – tudta még odakiáltani Vorotincev. – Imád-koz-zatok!

S miközben ő nevetve emlékezett a tábornokkal történt tegnapi esetre, jobbról is balról is válaszoltak neki:

– Istenhez imádkozz, de a part felé evezz!

– Szent Miklós egymaga mindenkit megóv!

És Arszenyij felordított:

– Isten veled, szép világ – és falunk! – és már ült is le az árokba, és már dugta el a fejét, de közben keresztet vetett.

És a Viborgi Ezred lövészárkainak egész sávján szaporán hullottak a német repeszgránátok! A már ismert, teljesen összehangolt tűzvezetés és a pontosan működő összeköttetés most egyszerre az ő magaslatukra irányította, erre a kétversztányi lövészárokra több tucat ágyú és tarack, könnyű és nehéz és még nehezebb ágyú és tarack tüzét – csak úgy durrogtak körös-körül a hathüvelykesek lövedékeinél is erősebb, sohasem hallott robbanások!

Itt ni, a közelben kifordult a föld! Rázkódott a föld teste, kifordult a lelke. Minden lövedék egyenesen ide repült, csakis és pontosan rád – az ezredesre, a

többiekre, az anyját… Uram irgalmazz! –, de egyik sem talált, és csak rázta, megsüketítette, időnként földdel szórta be a katonákat, vagy repeszekkel, de azokat nem lehet hallani, és azzal a bűzös, tömény égésszaggal árasztotta el őket, amelyet még egy újonc is hamarosan a halállal társít.

Már nem lehetett megkülönböztetni egyik robbanást a másiktól. Minden egybefolyt. Az általános remegésben, a halál előtti kínban.

Ilyet még maga Vorotincev sem tapasztalt soha életében! A japán háborúban nem lőttek *ilyen* sűrűn! Nem a mellette lévő földet, már az ő testét szaggatták, és az agyát erőltetve kellett emlékezetébe idéznie, hogy ha *hallja* és gondolkozik róla, akkor az még nem az ő testét érte, hanem csak a földet. Miközben hosszú éveken át a háborúval foglalkozott, alaposan elszokott a háborútól: mindent új dologként érzékelt. Mint akadémiát végzett tisztnek, azt is agyát megerőltetve kellett bizonygatnia magának, hogy egy lövészárok teljes szelvényéből ilyen munkával egy óra alatt elméletileg nem tudnak a védők negyedrészénél többet kilőni, ez pedig azt jelenti, hogy hetvenöt százaléknyi esélye van az életben maradásra.

De hány percig bírják ki az idegei, a tudata, hogy nem látja az ellenséget, nem is harcol, hanem csupán élő célpont? Ezt abba kell hagyni, meg kell nézni az órát. Kiderült, hogy csukva van a szeme! Észre sem vette, magától csukódott le.

Kinyitotta. És egy arsinnyi távolságban, ugyancsak a lövészárok fél magasságában, ugyancsak az elülső falhoz szorítva, meglátta Blagodarjov fejét, és rajta a gyűrött sapkát.

Ő is talán éppen most nyitotta ki a szemét.

Az emberi hang nélküli dübörgésben, az egész világtól elkülönítve, csak ők ketten, egyedüli élőkként

az egész földön, néztek egymásra, s talán utoljára, emberi tekintettel.

És Vorotincev biztatásként Blagodarjovra kacsintott. Az még nagyobbat kacsintott, kényszeredetten mosolyra akarta húzni a száját. De nem sikerült.

Ő nem tud a hetvenöt százalékról. Hiszen neki nem magyarázták el idejében!…

A percek most egyenként, számolva teltek. Vorotincev a kezében szorongatta meleg zsebóráját, de nem volt ereje folyamatosan figyelni: túlságosan lassan cammogott a másodpercmutató, egyetlen fordulatába fémlavinák, sok ezernyi repesz és földcsomó fért bele.

Már nem látszott a nap, nem volt reggel: füstös, bűzös éjszaka volt.

És egy szűk másodpercbe gondolat is sok zsúfolódott össze, akárcsak katona a lövészárokban: hogy harcoljunk, ha nincs egyenértékű tüzérségünk? – a mieink nem lőnek távolabbra hét versztánál, a németek pedig tízre lőnek – a japán háború idején ilyen… – a japán háború idején még nem volt nős – Alina sír majd egy keveset, azután férjhez megy – kár, hogy nem marad gyerek utána – és jó, hogy nem marad – kár, hogy nem találkozott *azzal* a múlt éjszakai nővel – így élte le az életét, ugyan mit csinált? – tizennégy augusztus huszonhetedike van – akinek a háború a foglalkozása, az nem sajnálhatja, hogy meghal – neki ez a foglalkozása, de ezeknek a parasztoknak? – mi a jutalma a katonának? – csak az, hogy életben marad. De *neki* mi lehet a támasza?

Ahogy előzőleg a térképtáskát, most az ezredes óráját nézte érdeklődéssel

Blagodarjov. Azután pedig elkezdett előre kúszni – kúszott – megsebesült?? – nem, az ezredes fülébe kiáltott:

– Mint a szérű!!

Vorotincev nem értette: a németeket dicséri ilyen higgadtan?

– Mint a szérűn!! – ordította még egyszer Blagodarjov a tüdeje erejét is megmutatva.

Vorotincev még így sem értette meg azonnal: mint a szérűn! Mint a szétterített kalászok a szérűn, úgy vannak a katonák a lövészárkokban, és várják, hogy kicsépeljék a testüket, mindegyikük számára az egyetlent. Óriási láncok fonták körbe soraikat, és kicsépelték a lélek-magokat, hogy számukra ismeretlen módon felhasználják: az áldozatoknak, a katonáknak csak annyi maradt, hogy sorukra várjanak. Az épen maradottaknak és a sebesülteknek pedig, hogy másodszor is sorukra várjanak.

Igaz is, hogyan bírják elviselni ezt a cséplést? Nem ordítanak, nem őrülnek meg.

A percek azért csak vánszorogtak.

Biztosan eltelt belőlük öt.

Tíz is eltelt.

Véres fürdőből szabadult arccal, bőrét ujjaival tartva, egy katona nyomakodott veszettül a hátak mögött.

Tőlük nem messze egy katona egy másikat kötözött.

Máskülönben a lövészárokban teljes volt a létszám.

És kezdtek hozzászokni a helyzethez. Ez ilyen életforma: úgy élnek, hogy csépelik őket.

Vorotincev Blagodarjovra nézett, és világosan látta, hogy az nem fél. Azaz, természetesen nem akar meghalni, és tudja, hogy félni kell, hogy mindenkinek félni kell, ha már ilyen a helyzet, Blagodarjov azonban ennek ellenére már nem félt: arcán nem tükröződött a

megrázkódtatás, nem meredt ki a szeme, nem borult el az agya, nem akart kiugrani a szíve.

És Vorotincev arra gondolt, hogy pontosan ilyen katonát képzelt maga elé, amikor a hadseregtörzsnél visszautasította, hogy egy hátországi bohócot vegyen magához kíséretül. Ezt a katonát azonban magához veszi, és magával fogja hurcolni az ütközet végéig.

Blagodarjov úgy ült a lövészárokban, ahogyan a zápor végét várják egy rossz tető alatt. Nézelődött, és szoktatta magát az itteni élethez. Repeszekre vadászott: amelyik nem fúródott mélyen a falba, azt kipiszkálta. Felkapott egy forró darabot, megégette magát, egyik kezéből a másikba dobálta, és odaadta az ezredesnek, hogy fogja, nézze meg – fogazatos meleg repesz, annyira közeli a test számára, mint a nyakában hordott meleg kereszt.

A katona egyszerű tartása nem viselte magán sem a szolgálat, sem a rang, sem a társadalmi réteg, sem az állami szolgálat jellegét; tanulatlan, természet adta egyszerűség volt.

Ekkor elcsodálkozott Blagodarjov – túlnézett Vorotinceven és magasabbra, elcsodálkozott, mintha bocskorban jött volna, és pajta helyett palotába került. Vorotincev is arrafelé nézett.

FILMKOCKÁK

Ég a szélmalom!

Kigyulladt a malom!

Jól látszik a lövészárok felső szélénél – mintha egyenes út vezetne odáig, csak elborítja a robbanások füstje, a por, a röpködő földcsomók.

A fejünk tetején dübörög! Az utolsó dörrenéstől minden dörög és rázkódik! – és ezért lángol hangtalanul

a malom! nem rombolták le a lövedékek, hanem épen lángba borult: piramis alakú teste is, a rőt lángok a burkolatot falják, és világítanak, vöröslenek a tájban.

És a szárnyak mozdulatlanok. A tűz gyorsan végigfut az alsó lapátokon és a tengelytől végigszalad a felsőkön.

= Az egész malom! Ég!! Az egész!

A tűz így működik: először felemészti a deszkaburkolatot, a váz tovább tartja magát, egyre fényesebb, egyre inkább aranyszínű lesz a váz, de tartja magát! még megvannak a rögzítők!

Minden borda tüzes – az építményben is, a szárnyakban is!

= És a szárnyak valami oknál fogva – talán a forró légsugár miatt? – még mielőtt összeomlanának, elkezdenek lassan, lassan, lassan forogni!

Szél nélkül, mi ez a csoda?

Különös forgásban mozognak a vörös-arany lapátok – mintha tüzes kerék gurulna a levegőben. És – összeomlik, darabjaira esik szét, tüzes darabokra.

Amiről úgy gondolták, hogy három percnél tovább nem lehet elviselni, azt a Viborgi Ezred több mint egy óra hosszáig kibírta. A halottakat, akiket tudtak, a fal mellé fektették. A sebesülteket helyben bekötözték, egymást kötözték a katonák. A sebesülteket nehezen lehetett félrehúzni: a lövészárkok mélyek, a kijáratok a falu felé sekélyek, és kettő van egy zászlóalj számára. Így ott maradtak a bekötözöttek is: földszínű arcok, mindenütt vérfoltok, ott is, ahol nem is sebesültek meg, remeg a szájuk meg a kezük. Második órája csépelték a viborgiakat – de azoknak nem állt szándékukban megfutamodni, és aligha fordult meg az agyukban,

hogy talán nem is kellene itt görnyedniük a lövedékek alatt. Nem, mint a jégár idesodorta kövek – amelyek később túlélik az olvadást, századokat, civilizációkat, viharokat és forróságot élnek túl –, csak hevernek és hevernek, úgy ülnek itt a katonák, egyre ülnek anélkül, hogy elmennének. Dédapáik óta hozzászoktak, megváltoztathatatlanul beléjük rögződött, hogy nincs mit tenni, tűrni kell.

Vorotincev is görnyedten ült, mint a többiek. Mintha ebben a számára szükségtelen csépelődésben, ezzel az ezreddel való barátságában, amelyiknek nem ő a parancsnoka, megtalálta volna végső helyét.

Reménytelennek látszott, hogy valaha is véget ér. De váratlanul megritkultak a lövések, nem lehetett tudni, hogy összehangoltan áthelyezték-e, avagy abbahagyták – és kezdett oszladoznia bűzös fekete éjszaka, kiderült, hogy a mezőn szép reggel van, a nap már magasra emelkedett, helyet változtatott, és forrón besüt a lövészárokba.

És kezdtek felegyenesedni, lazítani, kikukucskálni, nézelődni. A halálból visszatért vad, rekedt hangok is magukhoz tértek, megszólaltak: hogy ma sokkal erősebben, tegnap ilyen nem volt, hogy ott balra jobban füstöl-pipál, mint nálunk!

Hogy valakinek nehezebb, mint nekünk, az megkönnyebbülés. Ott balra, a vasútvonal mentén és a másik falura szórták, és szórták, és minden robbant, feketén füstölt, kavargott, és hogyan lehetnek azok ott, és mi maradhatott épen – innen félelmetesebb volt elképzelni, mint az, amit maguk éppen hogy végigültek.

Nehéz, nagyon nehéz a kőállapotból az életbe visszatérni – pedig nem volt szabad lazítani és nézelődni, hanem gyorsan a puskához kellett kapni: milyen állapotban van, nem telt-e meg földdel a csöve, itt vannak-e a patronok, jól fel van-e erősítve a szurony,

mert a németek nem sajnálatból helyezték át a tüzet, mert ott már bizonyára készülődnek.

Ezt azonban rosszul gondolták! – a németeknél valami történt: a tüzelést abbahagyták ugyan, de a gyalogság nem mutatkozott. Felbecsülhetetlen értékű perceket veszítettek, és visszaadták a Viborgi Ezrednek az erőt is, meg a dühös elszántságot is.

Előttük a lapályon feloszlott az utolsó ködfolt is, semmi sem maradt belőle. És világosan látszott, hogy a németek nem jönnek! De ott ni! Jobbra! Sűrűn ropogtak a puskák, és megszólaltak a géppuskák is.

Vorotincev pedig anélkül, hogy pontosan végiggondolta volna – a feje mintha nem is a sajátja lenne, nehéz és kótyagos a füsttől –, egy halott mellől felkapta a szabad puskát, féltáskányi patront, és a kardját félretolva, bizonytalan mozdulatokkal a lövészárok falának ütközve nyomakodott a halottak, sebesültek és élők mellett oda, a jobb szárnyon lévő zászlóalj felé, amelyiknek lövészárka megkerülte a leégett malmot. A feje nehéz volt ugyan, de azért nem gondolkozott nehezen, sőt inkább könnyen, sőt túlságosan könnyen, sőt elhamarkodva. Amikor már *ott* járt, másképpen gondolkozott. A vezérkari ezredesnek semmiféle elmélet alapján nem kellett a jobbszárnyra furakodnia, és puskával segítenie az ottani zászlóaljnak. De annyira szeretett volna! Feltétlenül így kellett tennie!

Igen, az egyszarvú, hegyes sisakok támadtak, de:

– Marhák! – kiáltott fel Vorotincev, megbiztatva azokat, akik a közelében hallották, és helyet keresett magának a lövészárok hajlatában. – Marhák, ez nem Európa! Ki a fene harcol így?

A németek itt is elkéstek, nem készültek el pontosan abban a pillanatban, amikor a tüzérségi tűz véget ért, nem özönlöttek abban a pillanatban rajtaütésszerűen, de ami a legfontosabb: nem kis

rajokban, nem szétszóródva, nem rejtőzködve nyomakodtak felfelé a meredek lejtőn, hanem csatárláncban, jó célpontul szolgálva, s emellett még vállból lőttek, ezért meg is álltak – na, ezt már nem! A gyalogság vagy lőjön, vagy menjen, egyiket a kettő közül! Mi lövünk! Mi lövünk! A japánok leszoktattak bennünket arról, hogy így menjünk. Lőni viszont, épp ellenkezőleg, megtanítottak.

Meddig lehet kínok között őrlődni, hogy az ellenséget nem is látjuk. Ennyi ideig nem látjuk, na de most itt van! Itt van az átkozott, az örök ellenség, aki miatt mi egész életünkben szenvedtünk – na, készülj, vállam, leszámolunk! Mi görnyedtünk, de ti feküdjetek le! Ahányat leterítünk közületek, annyival kevesebben lesztek!

A jobb oldali zászlóalj felegyenesedett, mintha ép lenne – és tüzelt! Bőkezűen, frissen, pontosan ontotta, élvezettel fizetett a lövészárokban való görnyedésért. Vorotincev is élvezettel állt a sorban, és lőtt, belemarkolt a patronokba, töltött, célzott, lőtt, áthelyezte a célt, és amikor úgy látta, hogy az *ő* lövése nyomán esett el a német, még krákogott is hozzá.

A magas, hegyes, félelmetes sisakok közeledtek, lőttek térdelve is, állva is. (De mit nekünk a sisak! – mi egyensapkában is jók vagyunk, az oroszok homloka betörhetetlen, mondjuk, egyik-másik a fejéhez kap, talán kissé megszédült.) A viborgiak azonban álltak és lőttek, remegés nélkül, a visszavonulás szándéka nélkül. Már ötven szazseny távolságból sem ijedtek meg a hegyes sisakoktól, senki nem adott parancsot, nem intett a kezével, de a viborgiak tartották magukat és lelkiismeretesen lőttek.

És fájdalmas ordítozás közepette hullottak a németek, hanyatt estek, volt, aki szándékosan, volt, aki az oldalán gurult lefelé a lejtőn, hogy épségben megmaradjon. A többiek megfordultak, és

kiegyenesedve futásnak eredtek. Mi pedig a hátukba! Mi pedig a hátukba!

Néhány forrófejű kiugrott a lövészárokból és szuronnyal utánuk eredt! De a főhadnagy visszarántotta az egyiket! A többieket is visszatartották. Helyesen tették.

Vorotincev nem lőtt többé. Örült a mieink kitartásának. Ezek kitartanak, ez érezhető volt, itt fognak állni, és akár ezredtulajdonosukat, Vilmos császárt is bevárják! Vorotincev szerette a kótyagos füstben a Viborgi Ezredet! Augusztus 27-ét is, már ezt az Usdau alatti csatát is szerette! És Szavickijt is, őt különösen! És nyomakodott a lövészárokban tovább, Szavickij felé.

A századparancsnok a fülébe kiabálta és mutatta: ott, a vasút alatt van egy hídív, alatta pedig, vagy a másik oldalán ott a tábornok.

Jól megválasztott hely, ott is kell lennie. Minél nagyobb itt a csend, annál jobban hallani a géppuskákat, és a sajátjait valamennyit jó helyre állítja. És nincs miért Szavickijhoz menni. Neidenburgba sem lehet most átrepülni. Stempel dandárja is feltűnik már valahol. Nincs miért jobbra menni. A Viborgi Ezrednél sincs mit csinálnia, miért van ő itt?

Balra viszont dübörgött, a repeszgránátok fekete füstjére ráborult a srapnelek sárgája, ott még egymás után öt ezred foglalta el a vonalat, ott különböző fordulatokat vehetett a harc, és oda kellett menni! A Viborgi Ezred kitartásának és erejének nem volt szabad elpocsékolódnia, hatásának már ezekben az órákban meg kellett mutatkoznia az egész hadtesten.

A lövészárokban szorosan voltak, holttesteken kellett átlépni, sebesültekbe ütközött – no meg a katonák is kimásztak, a szabad térségre igyekeztek. És Vorotincev nem dobta el a puskát, a szíjára vette, kiugrott a lövészárokból és fent elindult visszafelé.

Mintha valami elfütyült volna mellette, de nagyon könnyen lépkedett. No meg rosszul is hallott, eltompult a hallása. És mintha nem is látott volna mindent, ami látható volt. Letépett véres kötések, érleszorítók hányódtak a földön. Minden tele volt szórva srapnelgolyókkal. Egy összetört puskatus hevert az útján. Az üres hüvelyek csillogtak a napfényben. Bádogcsajkák. Egy eldobott derékszíj rézcsatja. Egy katona kúszott. Egy bekötözött fejű a homlokát fogta, a feje teteje meg nyitva volt. Emez a földön ülve a csizmáját húzta lefelé, és a vér úgy ömlött belőle, mint a kancsóból. Megint egy másik élettelen szemekkel bámult ki a lövészárokból, ezek meg itt már nevettek is. Mintha semmit sem látott volna, nem fogadta be a szeme, nem fogadta be a lelke. Mintha részeg lenne, kellemesen vigyázatlan, erőteljes lett a mozgása: hol a keze lendült ki, hol fölöslegesen erőset lépett, vagy megbicsaklott a lába – ez az az állapot, amikor az ember megszúrja vagy megvágja magát, de nem érzi. És a kótyagos, nehéz fejével még mindig nagyon könnyen gondolkozott.

Amikor a jobb oldali zászlóaljhoz indult, Vorotincev teljesen megfeledkezett szomszédjáról, Blagodarjovról. Most, amikor visszajött, eszébe jutott, hogy számára ő a legfontosabb, legszükségesebb ember. Él-e? Csak nem halt meg?

A második zászlóalj is olyan sikeresen verte vissza a támadást, mint az első. A sebesülteket elvitték, elvezették a közlekedő járatokon és a felszínen. A lövészárokban rendezkedtek. Kiszórták a földet, mintha tucatnyi sírásó lapáttal dolgoztak volna. Vorotincev felismerte a helyét – az oroszlán sárga farkát először egy földcsomóban pillantotta meg, jobbra pedig ott volt Blagodarjov, a derék, értelmes pofa! Hunyorogva vizsgálódott, dobálta kifelé a törött széket, az üres patronos cinkládákat.

Vorotincev megkérte a századost, hogy engedjen el vele egy katonát. És vidáman intett:

– Blagodarjov! Velem jössz?

– Miért ne? – Blagodarjov egyáltalán nem csodálkozott, mintha közös sétát beszéltek volna meg. Nyelvét a másik oldalra tolta a kidudorodó arcában, a gödörnek arra a félszazsennyi részére pillantott, ahol az elmúlt órában szinte véget ért az egész élete, átdobta a fején a szorosan koszorúba csavart köpenyt, erős lendülettel kitette lábát a lövészárokból, és teljes magasságában kiugrott. – Hová megyünk?…

Úgy viselkedett, mintha a háborúban nőtt volna fel, méghozzá Vorotincevvel együtt:

– Adja csak ide a puskáját. Meg a köpenyét is, úgy könnyebb lesz.

Egyik köpenyt a másikra helyezte, a két puskát együtt, a szíjával az egyik vállára dobta, a csajkát pedig menet közben a derékszíjára fűzte. Mehetünk.

Fél nyolc van, a főhadiszálláson még nem ébredtek fel, nem itták meg a reggeli teát, itt meg hajnal óta már elcsépeltek vagy ezer embert, pedig még előttük van az egész napos harc.

Ismét fülledt, forró nyári nap ígérkezett.

*

A saját állásaink mögött mentek, a vasúton túl, hogy gyorsabban és könnyebben haladjanak. Az, ami a lövészárokban el volt takarva, itt látható volt: hogy a mi ágyúink is gőzölögnek, a tüzérek izzadtan sürögnek, a felső ingüket is ledobták, hordják a lövedékeket, húzzák a zsinórt – de a németet nem találják el. Ide is röpültek német srapnelek, vagy kétszer olyan közel, hogy Arszenyij meg az ezredes hasra vágta magát – de az előző ágyútűzhöz képest ez már tréfának tűnt.

A németek tüze azonban csakúgy, mint eddig, az első vonalra irányult, azokra az ezredekre, amelyeknek a háta mögött ők most mentek.

– A Jenyiszeji tartja magát – dörzsölte a kezét Vorotincev. – Még egy rövid óra, és minden megváltozhat.

Ennek a Jenyiszeji Ezrednek a fényképe a közelmúltban egész Oroszországot bejárta: Peterhofban díszmenetben vonult el Poincaré előtt, és a jobb szárnyán, tisztelegve, arccal a tisztelt vendég felé, magát kihúzva Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg lépkedett. Egy hónap sem telt el, és azok a daliák már itt gyűrődtek.

– Az Irkutszki is tartja magát! – örvendezett az ezredes. – A mai csatát, Arszenyij, megnyerhetjük, ha okosan csináljuk.

Megnyerni – Szenyka ennek örülne, hamarabb vége lenne a háborúnak.

– És mit kell csinálni, nagyságos uram?

– Egyelőre semmit, de menjünk gyorsan a balszárnyra. Ha csak álldogálunk, akkor nem nyerjük meg.

Szenyka eddig sem emelgette rosszabbul a lábát, mint egy daru – de az ezredes is jó gyalogló volt, igaz, hogy ő csomag nélkül ment. Ellenben minden zugba bekukkantott, megtudakolta: milyen egység? Mennyi lőszerük van?

Milyen parancsot kaptak?

Elkezdték lőni a mögöttük lévő részt is! – megint elkezdték veretni a Viborgit, méghozzá erősen! Itt-ott ég, füstöl, és a repeszgránátok röpködnek. Arszenyij örült, hogy eljöttek onnan. A lövészárok – akár a sírgödör, és az ember maga mászott belé, reszket, mint egy birka, várja, hogy a nyakára tegyék a kést. Ha meg a mezőn megy – van keze, van lába, meghalni is könnyebb. De még az is lehet, hogy életben maradunk. Arszenyij jókedvűen lépegetett a fürge ezredes után. Tisztiszolga nem lett volna, de így, társként jó volt vele

menni. Az ezredes nem egyszerűen a napot töltötte, hogy életben maradjon, valami célja volt.

Vorotincev a tartalékot kereste, az odaérkezett egységeket. De az első versztákon senkit sem talált, tüzérség is kevés volt. Csak Viktorija Fjodorovna nagyhercegnő autós egészségügyi csapata késztette csodálkozásra – valószínűleg ez volt az egyetlen ilyen az egész orosz hadseregben: a szemük láttára hozták a sebesülteket az autókba a kötözőpontokról, és azonnal vitték is Soldauba.

A vasút újabb kanyarulatánál, ahol az élesen a mögöttes terület, Soldau felé fordul, felfedezték a hadtest mozsaras osztályát, a nélkül a két tarack nélkül, amelyeket átadtak Szavickijnak. Itt, a másik lejtőn sok lövedékük volt összerakva, és még mindig hordták, de keveset lőttek: az osztály fölött kizárólag Maszalszkij, a hadtesttüzérség parancsnoka rendelkezhetett, az pedig nem tartózkodott a közelben, és nem volt meghatározott feladat, kit és miben támogassanak. Szmiszlovszkij alezredes, a tüzérosztály parancsnoka védekezésre készült, amennyiben a dolgok rosszabbra fordulnak. Vorotincev gyors megbeszélést folytatott vele: készítsék elő az ágyúkat, hogy az ő északnyugati szektorukhoz viszonyítva negyvenöt fokkal balra fordítsák, és nyugat felé létesítsenek oldalsó megfigyelő pontokat – bal felől elkezdődhet valami, méghozzá hamarosan. Megegyeztek, hol és hogyan tartják a kapcsolatot. Vorotincev a lövészdandár után érdeklődött, Szmiszlovszkij feltételezése szerint lehetséges, hogy ott távolabb, a vasúton túl errefelé közelednek. Jobbra pedig, bentebb a kis erdőben a Litvániai Gárdaezred gyülekezik – friss és nincs semmi dolga, nem állt harcrendbe, nem ássa a második védelmi vonalat.

Szenyka ezredese elbizonytalanodott: elmenjen a litvánokhoz? Arrafelé tarló volt, rajta az egész mezőn fekete hamuval borított foltok: keresztben égették el a rozst, egyetlen kicsi keresztet sem hagytak ki. Az

ezredes végül eldöntötte: Arszenyij, te ülj meg itt, hamarosan visszajövök. Azután az órájára pillantott – nem, gyerünk a balszárnyra, ott vannak a lövészek.

Gyorsan átvágtak a vasútvonalon, az ezredes körülnézett, és mutatta:

– Arra menjünk!

És serényen nekilendült.

– A *tarackok* mire valók, nagyságos uram?

– Ne mondd mindig végig, hogy „nagyságos uram”, sok időbe telik.

– Hát akkor hogy mondjam?

– Nincs itt senki, sehogyan sem kell. Láttad, a csöveik rövidek, de nagy az átmérőjük, negyvennyolc vonás.

– Mit jelent az a vonás?

Az ezredes sóhajtott.

– Általában véve függőlegesen tüzelnek. Fedezékek ellen jók.

Szenyka is sóhajtott egyet.

– Kár, hogy nem vagyok tüzér.

– Szeretnél? Ha életben maradunk, áttételek.

Szenyka bólintott, de nem nagyon hitte, persze, az embernek mondania kell valamit. Ez jó lett volna régebben, amikor Szenyka még a tényleges szolgálatát töltötte. A háború meg – pfuj, Mária oltalmára tán szélnek is eresztenek.

Most mindenütt krumpliföldek voltak előttük, szíííp kolompér! Bizony, a németek a vízmosásokat se hagyják veszni, a lejtőkön minden be van ültetve, és az állatok ellen kerítés védi. A mezőn túl pedig két magányos ház, ott állnak külön-külön. Lábuk szárával a krumplileveleket verdesve éppen arra igyekeztek. Jó

így élni: az ember mellett itt az egész föld egy körbe zárva.

Ment az ezredes fújtatva, ha Szenykának rövidebb a lába, meghajszolta volna. Sietett, és minduntalan előre nézett a távcsövével. A falu előtt állt egy magas, téglából épített pajta – ott az ezredes nagyszámú gyalogságot látott, ezek lesznek a lövészek.

– Kik azok a lövészek, nagys...? – érdeklődött Szenyka menet közben.

– Azok is gyalogosok, csak válogatott gyalogság. Több a géppuskájuk, keményebb a kiképzésük. Erős legények, akárcsak te. Ezért náluk nem négy zászlóalj van egy ezredben, hanem csak kettő. Ennek ellenére megbirkóznak a dolgukkal.

– Jaj – sajnálkozott Szenyka –, vissza kéne menni, és megmondani a mieinknek, mekkora erőt gyömöszöltek be ide! Sokkal könnyebb lenne nekik!

Arra fordultak be, amerre ezen a részen a front is kanyarodott. Előttük a Ruttkowitz-birtok terült el, a mögött egy kis erdő, az erdőn túl pedig, Vorotincev értelmezése szerint, a Péter- és a Neuschlotti Ezred, tegnap vonultak oda. A németek errefelé kevésbé tüzeltek. Helyesen, helyesen értelmezte az elgondolást! – a németek nem merik átkarolni a szárnyat, mert itt van még a lovasságunk is, a németek Usdaun keresztül akarnak áttörni. És mindent meg lehet menteni, mindent meg lehet változtatni – pontosan itt! De ki gyűjti össze az erőket? Ez a másfél lovashadosztály toporog, ki vezeti őket?

A pajtáról kiderült, hogy istálló. Nahát! az állatoknak – egy ilyen épület! A lövészek pedig valóban megtermett, egészséges, friss legények. Ültek és hideget ettek, kinél mi volt. Szenykának is megkondult a gyomra: hiszen van a zsákjában két darab kétszersült, meg kellene enni, mielőtt még megölik, megsebesítik. Vajon mitől kezdett el háborogni a

gyomra? – nem szántott, nem kaszált, de azért rágja a belsejét.

A lövészek azon vitatkoztak, miért kereszt formájúak a szelelőnylások a falban: talán jobb volt így rakni? vagy így szebb? vagy hogy az állatokat megvédjék a tisztátalan erőtől? És dicsérték a meredek tetőt, hogy nem kell lehányni róla a havat, lecsúszik magától.

Az ezredparancsnokot nem találta a helyén Vorotincev – elment, hogy valakitől, akit éppen előtalál, akár a hadtestparancsnoktól is megtudakolja, mi a parancs számukra. Viszont itt volt a két zászlóaljparancsnok és az ezredsegédtiszt. Négyesben leültek. A lövészdandár a dandárparancsnok nélkül, a dandár törzse nélkül és a melléje rendelt tüzérség nélkül érkezett meg Soldauba – egyszerűen a négy külön ezred, és mindegyik a maga elképzelése szerint mozgott, és keresett magának feladatot. De talán csak van parancs? A hadtesttől kapott általános parancs, hogy haladjanak északnyugat felé, semmi közelebbi – sem az elfoglalandó terepszakasz, sem az elválasztó sávok, sem a jobb oldali és bal oldali szomszéd.

– Rendben van, uraim! – fogta szavukon őket Vorotincev. – A hadtest törzse tízversztányira van ide, és látják, senki sincs itt tőlük. A szolgálati szabályzatban szerepel a vezetésnek egy olyan formája is, hogy a jelenlévő legmagasabb rangú parancsnokok tanácsa. Alakítsunk egy ilyet, legalábbis az önök négy ezredére vonatkozóan. A helyzetet én önöknek azonnal, pontosan… Gyülekezési pontnak válasszuk ki egyelőre a Ruttkowitz-birtokot. Igen, az egyik ezred már ott van? Nagyszerű. Az önök zászlóaljai is oda tudnak menni, és onnan tovább az erdőbe. Hogyan gyűjtsük egy helyre mind a négy ezredüket? Mindegyik küldjön egy magasabb rangú tisztet a Ruttkowitz-birtokra, és az ezredek is oda húzódjanak. Az alacsonyabb rangú tisztek közül rendelkezésemre tudnak bocsátani vagy

kettőt-hármat kapcsolattartás céljából? Az egyiket elküldjük egy levéllel a Litvániai Ezredhez, hátha meg tudjuk győzni őket, hogy húzódjanak egy kicsit balra. A másikat Krimov ezredeshez küldjük. Ha őt megtaláljuk, mindjárt ide irányítja ezeket a lovashadosztályokat, de az is lehet, hogy már el is indította. A harmadikat pedig… Hol? Hol van ez a nehéztüzér osztály?

A nehéztüzér osztály két versztával hátrébb állt. Az alárendeltségi viszonyok furcsasága folytán nem engedelmeskedett a hadtesttüzérség inspektorának sem, azt csinált, amit akart.

– Ilyen távolságból semmit sem fognak csinálni. Ide kell jönniük. Hozzájuk magam megyek el… De nem, a Ruttkowitz-birtokra megyek. Telefonvezetékeik nem jönnek erre, nem látták? Nem létezik, hogy a Ruttkowitz-birtokon ne legyen megfigyelőpontjuk. Nekik is levelet küldök az állásba…

A határozott meggyőződés átragadt a rangosabb lövésztisztekre is – nem voltak ők merevek, szenvedtek a tehetetlen semmittevés miatt, amikor a közelükben dübörgött, és dőlt el minden. És a térképtáskán gyors, szétfolyó írással tartalmilag tömör levelek íródtak. És menet közben a fölösleges, buta kardjukat fogva már szaladtak is a fiatal összekötő tisztek. A két zászlóalj felszerelését zörgetve összeállt, felsorakozott és elindult a Ruttkowitz-birtokra.

És csak Szenyka meg az ezredes maradt a pajta mellett: az ezredes a falnál ült, még gondolkozott valamin, vagy várt valamit.

Szenyka az eltelt idő alatt vizet merített csajkájával a tóból, amelyikben, mit sem tudva semmiféle háborúról, kacsák úszkáltak. Majd szétpukkadt a hasa – hát hogyne? A kétszersült talán öt évig is a raktárban hevert, víz nélkül nem lehet elköszörülni. Hát nem csodálatos dolog, hogy senki sem próbált az útról kacsát lőni? Jó lenne lehúzni a lábbelit, és megáztatni a lábát a tóban, de az ezredesre

pillantott, és látta, hogy semmiképpen sem lehet, nincs rá idő.

– Vegyen kétszersültet, nagys…

Az ezredes csodálkozott, mintha nem is a saját kezével vett volna belőle, de a csajkát azért látta, és belemártotta.

– Csak reggel kilenc óra van – mondta. – Jobb lenne ezt a kétszersültet ebédre hagyni.

Rágták a kétszersültet.

Az ezredes a térképet nézegette. Az útra pillantgatott, ahol az útszéli fákon túl lőszerszállító kocsik meg a trén szekerei haladtak. Rágta a kétszersültet.

– Te nős vagy, Arszenyij? – A hangja is idegen volt, mintha kérdezte is volna meg nem is.

– Még hogy nős! Egy éve sincs, hogy együtt vagyunk. Húshagyótól kezdve.

– És jó feleség?

– Az első évben mindegyik jó – mondta Szenyka, csak úgy hanyagul, a kétszersültet kebelezve. Illendőségből mondta, de nem így gondolta.

– És hogy hívják?

– Je-ka-tye-ri-ná-nak – mondta Szenyka és abbahagyva a rágást.

…Még Kátykának sem szólították. Az utcán csak azt mondták rá, hogy „kesztyű”, és ebben nemcsak az volt a sértő, hogy kis növésű, hanem az is, hogy nem önmaga van külön, hanem hogy valakihez oda kell csapódnia, és elhagyni őt nem valami nagy dolog. Szenyka pedig egy szólásmondással válaszolt, amely szerint: a kéz jó barátságban van a kesztyűvel. És amikor elkezdett vele járni, nevettek a lányok is meg a legények is, hogy nem tudott egy magas, dolgos lányt találni magának? Mit fog csinálni ezzel a csöppséggel?

A lányt is gúnyolták, hogy a fiú minden bordáját össze fogja törni. A gúnyolódás ellenére ő a megérzésének hitt, úgy vonzódott a lányhoz, hogy ki sem lehet mondani – és milyen meleg, örömöt árasztó feleség lett Katyonából! Nemcsak az ő Kamenkájukban, az egész tambovi járásban nem találni párját! Előfordul, hogy az ember nagyon megszeret egy lovat, mert se ostor, se gyeplő nem kell hozzá: nem is a szóból, hanem az ember gondolatából, szinte előbb, mint ő maga, kitalálja, merre forduljon, hogyan húzzon. Ha pedig egy asszony ilyen, azzal hogy érzi magát az ember? Hogy mikor alszik, eszik-e egyáltalán, nem lehet tudni, amikor ő felébred, már elröppent, már intézi a dolgait, csak hogy Szenykának legyen mit enni, minden jó legyen, ne legyen gondja.

De nem is ez a dolog lényege, hanem az, hogy nagyon édes vele, mintha az ember édes csontot szopogatna, oda, oda, oda törekszik. S hogy mit ki nem talál! Olyat talál ki!... Tiszta szívből csinált neki gyereket, nem tudta eleget nézni, örömmel tapogatni, hogyan kerekedik a hasa. Nem hagyták, hogy a végéig örüljön.

Arszenyij még az arcán is végigsimított, hogy elűzze a nem helyénvaló gondolatokat. Körös-körül ott topogtak, rejtőzködtek és kúsztak a katonák, és mindegyik otthon hagyott egy-egy Kátykát, s most nem a szánkat kell tátani, és reá emlékezni. Vajon e nap végén maga Szenyka is életben lesz-e még?

– Tudsz lovagolni?

– Mit kell azon tudni?... Nálunk mindenki jól tud. Nálunk a járásban foglalkoznak lótenyésztéssel, és a lovakat...

Az ezredes úgy ugrott fel, mintha forró serpenyőre ült volna: „Nehogy a lövészek!” – és egy kis ösvényen keresztbe az út felé lendült: egyik kezével is felkapott valamit, a másikkal is – és máris indult. Velük szemben a kiküldött zászlós szalad: azt mondja, a neháztüzérség

már magától felkerekedett, ide telepszik át! Az ezredes megörült: „Na, mi is induljunk!” Odaértek a lövészekhez, velük együtt mentek az úton a birtok felé. Szenyka ezredese az ezredparancsnokkal kezdett tanácskozni, az a lóról hajolt le hozzá. A lövészek pedig válogatott legények, jól tápláltak, tartják az alakzatot. Kérdezgetik Szenykától: Mi a parancs?

Hová megyünk, nem tudod? – Hová! – felelte nekik Szenyka fontoskodva. – Ahol a bottal biztosan elérnek, mért késtek a gyülekezéssel? – Elmondott nekik egyet s mást a mai csépelésről.

Még nem értek el a birtokig, amikor valami új kezdett ropogni, nem lehetett egyből tudni, hogy mi az. Lekapták a puskákat és a levegőbe tüzeltek. Szenyka is hátrahajtotta a fejét: ó, az ellenség, repül, a szárnyain fekete kereszt. Ő azonban nem lőtt rá, nem esett kézre, csak elgondolkozott: hogyan repülhet a pogány, mikor semmi sem tartja? és milyen neki, amikor eltalálják és hengerbucskázik lefelé?

Elrepült.

A gazdaság nagy. A kertben több száz fa, de már erősen redves, kifosztották, sok ág letörve. A kert közelében százéves hársfák, tölgyek, egy saját kis erdő, tiszta, egyenletes, ösvényekkel – és állatok kóborolnak benne, szemmel láthatóan tenyészállatok. Lóistálló – az ajtaja tárva, belül tisztaság, itatók, de ló egy se. A házból valamiféle katonanépség díványokat, vörös bolyhos foteleket cipelt ki, belevetette magát és cigarettázik. Az ezredes láttán felugrottak, eltakarodtak.

Szenyka is leült, furcsának találta. Két főhadnagy a lövészektől már az ezredes mellett van, és azt sütötték ki, hogy felmennek a tetőre, szétnéznek. Szenyka nekiállt, hogy kinyissa nekik a padlásajtót. A házban sok csodálatos dolog van. Tükör – egy egész falat betölt, de már összetörték, nyilván elvettek belőle egy-egy darabot, hogy magukat nézzék benne. És a

bútor, a bútor! – de felforgatva, összetörve. A padlón összetört színes, mintás edények. És egy csodálatos biliárdasztal – posztó nélkül, a pereme nélkül, fekete, sima, a formája pedig, mint egy balta. Hogyan maradnak meg ezen a golyók?

– Te tahófalvi! – a főhadnagy Szenyka szemére húzta a sapkát – ez nem biliárdasztal, hanem zon-gora!… – Hát ide a falra meg mit szegeztek? – Ez márvány, családfa, ki kitől van, másképpen, kitől származik. – A másik emeleten sem kisebb a felfordulás: az ablakokról letépték a csipkét, a szekrényeket kiforgatták, a padlón ruhák, játékok, fényképek, könyvek, papírok. A főhadnagy felszedte: – Versenybizonyítványok. Jó lovakat nevelt.

Szenyka kinyitott minden padlásra vezető ajtót és a kis padlásablakot is. Az ezredes kitámaszkodott, de még mielőtt a távcsövet kitette volna, odaszólt Szenykának: – Idefigyelj, itt a park mögött van egy kozák század, hívd csak ide a tisztjüket! – Szenyka két lépcsőfokot kihagyva rohant, arra sem maradt ideje, hogy szétnézzen a házban, kiderítse, mi minden van benn.

Meg is találta a 6. Doni Kozák Ezred századának alkapitányát, amely a hadosztálylovasság helyett került ide a legnagyobb ágyútűz közben. Az már a Szenyka ötlete volt, hogy kért tőlük egy lovat, befogta egy homokfutóba, feldobott rá egy csomó szalmát, és a kancát a gyeplővel biztatva jött vissza a ledöngölt homokos úton, amelyre annyira ráborultak a fák ágai, hogy az eső nem esett át rajtuk.

Az ezredes magyarázott az alkapitánynak, és levelet írt, megmondta neki, hova menjen el. Eközben egész idő alatt erősödött a dübörgés, nagy rohangálás kezdődött: a birtok és a közeli erdő között a mi tábori ágyúink álltak – és hogy erőlködtek! hogy nekiláttak! mintha az egész faluban egyetlen járókelőt akarnának

eltalálni a kutyák, mintha mind meg akarnának szakadni azonnal! A csatában valami megváltozott.

Itt náluk is nagy sürgés-forgás vette kezdetét. A főhadnagyok a kardjukat fogva az ezredükhöz szaladtak. Az ezredes a homokfutóra ugrott, mintha csak ő rendelte volna oda:

– A Neuschlotti és a Péter-ezred rohamot indított! – kiáltotta Szenyka fülébe. – *Maguktól* indították! A hadtest parancsa nélkül! Így is kell! A lövészek támogatni fogják őket! A tarackok is mindjárt támogatni fogják! – És ő maga is legszívesebben a kancát megelőzve előrerohant volna.

A doni század is elnyargalt mellettük, az erdő felé vágtatott.

Szenykának jókedve van. Legszívesebben azonnal a németekre rohanna, akár egy szekérrúddal is, ha tudna szerezni egyet! Leszámolni minél hamarabb, és gyerünk haza. Ez azért komolyabb, mint amikor falu falu ellen! Jó látni, hogy támadnak a mieink. Gyerünk, mi is! Menjünk! – mit álldogálunk, várjuk, hogy elcsépeljenek? Napfényes, mozgalmas nap, és az idegen föld tágas – tipord, ne sajnáld. Na persze, nem lenne jó, ha náluk, Kamenkában harcolnának így. A kamenkai járásban, hála Istennek, soha nem harcoltak így.

Mindjárt a birtok mögött ott álltak az ágyúk. A kezelők váltás nélkül lőttek, vidáman sürgölődtek, a háború a jókedvet szereti! A nappali világosságban is látszott, hogyan csap ki a láng a lövés nyomán az ágyúcsőből. Az egyik irányzó minden lövés után az erdő felé lendítette az öklét: nesze neked, te átkozott! A közelben álló kapitány odakiáltott az ezredesnek: „Nő a céltávolság!” Az ezredes megmagyarázza Szenykának: „Ez azt jelenti, hogy a mieink előrenyomulnak!”

Csak a közepibe! Hát csak legyőzzük őket?

A németek szintén keresgélnek – nem a birtokot, hanem ezt az üteget. Itt árterület van előttük, a hullámzó füvet könnyű szellő borzolja, de amikor egy lövedék becsapódik, fekete oszlop emelkedik magasabbra a magas fánál, nagyobb egy tölgyfa kifordított gyökércsomójánál, és nem olyan tölcsér marad utána, mint a homokban, hanem mintha kiásták volna, és fekete, nagyon fekete.

És az egyik ütegünket megtalálták! Pontosan a lövegeink között – puff! puff! És egy lőszeres láda a levegőbe repült! És a benne lévő lőszer is robbant, egyre robbant! És a lovak szétszaladtak, a rémült emberek megpróbálnak elkúszni – már aki él. Szenyka lova is keresztbe ugrott az úton rémületében, Szenyka alig tudja irányítani – és be az erdőbe!

Az erdő felől pedig errefelé száguldottak a lövegmozdonyok: most kapcsolják fel őket, és szintén előre. – Mi van, innen nem tudnak lőni? – Nyílt tüzelőállásba!! – mutat az ezredes előre. – Közvetlen irányzással! Csapj oda, Arszenyij, guruljunk tovább!!

Az erdő nem nagy, átszaladtak rajta, utolérték az egyik lövészezredet – a másik kettő valahol már felfejlődött. Tágas mező, falu – amelyet tegnap foglaltunk el, itt is, ott is tanyák, és megint erdő, de már tömör fal, és azt mondja az ezredes, a Péter-ezrednek ott kell lennie. Az erdőnek ezen az oldalán nem tűnik el, nem oszlik fel a kartács okozta füst, és újabb keletkezik, *zárótűz* ijesztésként, hogy a mieink ne támadjanak erősebben.

– És jobbra?

– Nem hallod? tarackok! Ide, a Péter-ezred elé lőnek!

– Azok, amelyikek a vasútnál voltak?

– Azok!

– Ekkora hurkot csináltunk?

Mekkora tűz lobbant előttük az úton! mekkora fekete tölgy nőtt ki előttük! – épp hogy félreugrottak – a fülük eldugult – elugrottak, a földre lapultak (a gyeplő is kézben maradt) – és sok-sok repesz süvített, süvített el mellettük! Hogyan menekült meg a ló? És ők maguk? A kocsit meglyuggatták. Most már aztán le kell térni az útról: nyomás a mezőn keresztül, rugók nélkül, de ügetésben, trap, trap, trap! Itt van a tábori vezeték is... – Nagys... jó irányba megyünk? Mert a lövészek mintha a bal oldalon maradtak volna. – Mi pedig jobbra megyünk, kikerüljük a srapnelt – és gyerünk a Péter-ezredhez!

A hely még őrzi a németek melegét, reggel még az övék volt, itt hevernek az ő halottaik is, itt hevernek a mieink is, vannak sebesültek is, de nincs idő jobban szétnézni. Íme, itt állt egy német üteg, lőszerük felrobbant, két ágyújuk szétlőve, a lovak a hámban kimúltak, a többit elvontatták.

A kartács pedig még mindig a levegőben van, húzz jobbra!

És akkor két kicsi lövedék pukkant – nem előttük, hanem mögöttük! –, nem szállt el a fejük fölött. Ezek a mieink, ide figyelj, a mieink lőnek röviden, az ördögadták!

Nyargaltak mindenen keresztül! Az ezredes a vállát tapogatta. – Arszenyij, ez megkarcolt engem! – Kigombolkozott. – Itt, a vállamon karcolt meg. Lehet, hogy a mieinktől kaptam, de inkább attól a repeszgránáttól az úton, csak most kezdett el sajogni. – Beкössem, nagyságos uram? – Nem kell, menjünk gyorsabban!

Fél órával ezelőtt még németek voltak itt: patrontáskák, tölténytárak szétdobálva, géppuskahevederek, külön egy fej nélküli holttest, és egy másik a fejével együtt (a zsebei kiforgatva, már átkutatták), ép és törött puskák, és színes csomagolásban talán ennivaló, de folyik a harc: nincs

idő megállni, lehajolni. Íme, beértek az erdőbe, és a géppuskák közelről kelepelnek – a mieink? a németek? Nem lehet továbbmenni. – Kösd a lovat egy fához, gyalog folytatjuk.

Az erdőből pedig sebesültek vánszorognak velük szemben – jaj, de messzire kell még menniük… Az egyik integet, henceg: sokat elfektettünk *belőlük*, a mieink csak úgy özönlenek előre! A másiknak az egész melle be van kötözve, a köpeny a vállára vetve, hörög: döntögetik a mieinket, döntögetik… Egy zászlós vánszorog, a nyakán sebesült meg, nem tudja elfordítani a fejét, sír az ezredesnek, de nem a fájdalomtól: nincs mivel lőni, az utolsó patronjainkat lőjük el, miért nem hoznak, ki gondolkodik itt a hátsó felével? Az ezredes: és mennyit szórtak el hátul? A zászlós legyint, vért köp: így van, szórják a patront a katonák, nem tudnak vigyázni rá.

Az erdőt nagy tisztás szakítja meg. Itt, a szélén árok van, benne víz, előtte a Péter-ezredbeliek hasalnak, nem bújnak ki, és nem lőnek. A tisztáson út vezet át, kevesebb mint kétszáz szazseny távolságra valami csoda közeledik: mintha kereke lenne, de a kereket nem látni, él, de nincs feje, nincs farka. Mozgatható teteje van, hallani, hogy géppuskából tüzel, nyomában kicsi füst keletkezik – zs-zs-zs!

Mi ez? – nagy a riadalom, soha nem láttak ilyet. Be tud jönni ide az erdőbe is, vagy csak az úton halad? – Teherautó! – kiált fel Szenyka ezredese. – Az árkon nem tud átjönni, megfeneklik! – És mi van rajta? – Vas lemezekbe burkolták, ezért nehéz, nem jön ide. – És mivel lőnek róla? – Aknavetővel, kicsi kaliberű, nagyobb ijedelmet okoz, mint amennyi a harci ereje. – El kéne fogni, nagyságos uram? Két oldalról ássunk gödröt az útján, vagy robbantsuk fel? – Mivel robbantod fel, mikor lőni sincs mivel, elfogyott a patron? – A patront már hozzák – vigyázat! – mindjárt lesz patron, feküdj!

De már ezelőtt szaladva jött egy altiszt; jobbról, a neuschlottiaktól azt üzenik: az a parancs, hogy mindenki vonuljon vissza! Erre Szenyka ezredese: – Ezért a „vonuljon visszáért” fejedet veszem! Itt helyben agyoncsaplak!! – De hát, nagyságos uram, nem én találtam ki, elvezetem az alezredeshez, aki a kúriánál van, neki pedig levelet hoztak, ott telefonon adták tovább!… – Zászlóaljparancsnok, kérem, maradjon itt, ne higgyen a badarságoknak! És ha meghozzák a patronokat, lehetőség szerint nyomuljon előre. Hallja? – a mi neháztüzérségünk tört előre, belövi magát, mindjárt olyan támogatást kap, amilyenről nem is álmodott!

Én pedig elmegyek ezzel az altiszttel, ellenőrzöm a dolgot, és ott, annál a kúriánál lelövöm! Vond vissza, kurafi, azonnal, mindenki előtt! – Nagyságos uram, agyon is lőhet, de telefonon továbbították…

– Blagodarjov, kerülj hátra, hozd ide a szekeret!

*

Még Usdauban, amikor lőtték őket, Vorotincev fejében annyira szétaprózódott, szertefoszlott minden, hogy az elkövetkező órákban össze sem tudta szedni. Már az akkori lövöldözéskor olyan tempót vett fel, ami a megszokott életben elképzelhetetlen lett volna, és úgy érezte, mintha három ember helyett gondolkodna veszett gyorsasággal, a robbanások és tüzek füstje pedig a fején megy keresztül, és minden, amit lát, ami vele és másokkal történik – minden ebben a szürkés kékségben úszik.

Pontosan maga előtt látta a térképet, és értette a hadművelet menetét: amikor balról csökkent az ellenség nyomása, a felgyülemlett, gyötrődő erő magától előre lódult – nem a hadosztály rendelte el, a századoknál kezdődött! (Hiszen mérhetetlen erők szunnyadnak ebben a népben! Hiszen megszokták, hogy győznek!) Kényszer nélkül, maguktól indultak

meg a Péter-ezredbeliek és a neuschlottiak – de három lövészezred, nem Vorotincev beavatkozása nélkül, a támogatásukra sietett, hogy balra kiterjeszkedjenek, és még két tüzérosztály. (Arra különösen büszke volt Vorotincev, hogy a támadásunk előtt egy órával kitalálta, hogy az elkezdődhet!) És az első siker után egymásra pillantva mindnyájukban megszűnt a veszélyérzet, és még gyorsabban és belefeledkezve törekedtek előre.

A parancsnok odakiáltott az ütegnek: „Köszönöm a kiváló munkát!” – és a tüzérek, irányzók és tűzmesterek „hurrát” kiáltottak, a levegőbe dobálták a sapkájukat. Ez az egész maguk kezdeményezte sikeres támadás egyetlen óráig tartott, fél tizenegyig, de ebben a végtelen órában Vorotincevet teljesen eltöltötte a boldogság – nem annyira azért, mert két-három versztányit előrenyomultak, nem annyira azért, mert az ellenség menekült, hanem azért, mert a támadás magától alakult ki, magától született, és egy győzelmes hadseregnek ez a legfőbb ismérve. És a hadsereg iránt érzett büszkeség lehetővé tette, hogy Vorotincev egy órán át teljesen világosan gondolkozzon: hogyan segítse elő a támadás kibontakozását? hogyan fordítsa azt jobb felé, hogy lecsapjon a németek szárnyára? Hol keresse Duskevics tábornokot? hogyan vonja be a Litvániai Gárdaezredet?… Ezzel szemben minden egyéb, ami nem volt fontos, homályba veszett: vajon miért ültek és rágták a kétszersültet a tónál, amelyben kacsák úszkáltak? gyalogosan voltak – hogy került alájuk a homokfutó? és pontosan mikor sebesült meg a vállán? És a boldogság ködén, a csata füstjén, a kötetlen létezés ködén át állandóan ott látta Blagodarjov arcát, amely sohasem volt szolgai, de mindig méltóságteljesen tettre kész, jóindulatú, sőt elnéző, nem volt szemtelen, megfontoltságot, egyéni akaratot tükrözött. És volt ideje megérezni: milyen jó, hogy rátaláltam erre a katonára.

És ezzel az altiszttel, meg a visszavonulási paranccsal mindez megszakadt, mintha szikla omlott volna le, vagy átvágták volna az utat. Vorotincev ordítani kezdett, és valóban kész lett volna az altisztet helyben agyonlőni, de nem azért, mintha hazugnak tartotta volna, hanem elkeseredésében, mivel rájött, hogy egész reggel ettől félt, csak nem tudta, hogy ez miben fog megnyilvánulni. Amikor meghallotta a hírt, beléhasított a bizonyosság: ez megtörténhetett! Az biztos, hogy ez ránk vall!

A Péter-ezred nem kapott ilyen parancsot, de rajta keresztül, mint az áram, az akaratot gyöngítő gondolat átszivárgott a lövészekhez is. A neuschlottiaknál pedig, akik már megkezdték a visszavonulást, hiába próbálta meggyőzni a tiszteket Vorotincev – a parancsot a telefonos vette át, egy értelmes, nyugodt kisorosz altiszt, aki szó szerint meg is ismételte, mivel leírta: „A hadosztály parancsnokának. A hadtest parancsnoka elrendelte, hogy azonnal vonuljanak vissza Soldau irányába”, a parancsot pedig Struzer főhadnagy, a hadosztály híradós tisztje továbbította, az altiszt jól ismeri a hangját, mivel az illető a közvetlen fölöttese.

Ennek a nagy fenyőerdőnek a kiemelkedő déli szélén, ahonnan ők most leszedték feleslegessé vált telefonvonalukat, magasan a fenyőfán ott ingadozott a németek frissen készített megfigyelő állása, amelyet egy órával ezelőtt találtak el. És Vorotincev elkezdett felfelé mászni, majdnem leszakadt alatta, annyira ingatag volt a még nem egészen kész hágcsó, és akkor elkezdett fájni a válla. Minden forgott körülötte, még arra is gondolt, hogy nem tud felkapaszkodni. Mire számított, mit fog onnan látni? – de át kellett tekintenie a környéket. A vagy nyolc szazseny magasságban lévő kis állás még egyáltalán nem volt körülkerítve, nem volt korlátja, és az embernek vagy egy ághoz kellett kötnie magát, vagy kapaszkodnia kellett az egyik kezével. Vorotincev az ép kezével megkapaszkodott, a másikkal pedig a távcsövet fogta, és azzal igazgatta a

csavarját is. Először a most balra esti rész szélére nézett, látta az ismerős usdaui dombot, a leégett malom kőalapzatát, reggeli lövészárkaikat, amelyeket tölcsérek tarkítottak, mint valami fekete himlőpettyek. És mindezek mellett meglátta a csatárláncban, teljesen felegyenesedve közeledő német gyalogságot, amelyet nem fogadtak se szuronyok, se golyók, akadály nélkül haladhatott!!

Kész. A csata is eldőlt. A nap is eldőlt.

Ezek szerint a Viborgi Ezred már nincs. És teljesen fölöslegesen csépelték szét azt a sok testet és fejet.

Alulról felkiabáltak, hogy itt van Duskevics tábornok, és azt kérdezi, mit lát. De ezt Vorotincev nem kiálthatta oda mindenki füle hallatára. Azt mondta, lejön. A távcsövét kissé jobbra irányította. És meglátta, hogy a németek már a vasútvonalat is átlépték. És csak a nagy kanyarnál lőtt még egy üteg a vonalon túlról. És mélyebbről, az előző támogatására, előző állásából tüzelt Szmiszlovszkij tíz tarackja. S még sokkal távolabb, a terep által rejtve, de a lövések alapján azonosítani lehetett még egy nehéztüzér osztályt, különösen az ágyúikat a nagyon szapora tüzelésükből. Pontosan ide lőttek, a nagy erdő mögé, amerre az egész támadást vezetni kellett volna, amerre az már fordult is volna... Hiába... A sokversztányi belátható mezőn emberek és egységek mozogtak és kavarogtak, szemmel láthatóan egységes irányítás nélkül.

A távcső szíja beleakadt egy ágba, Vorotincevnek fájt a válla, a lába megcsúszott, nehéz volt lefelé menni, majdnem lezuhant.

Mintha meg is süketült volna, nem hallotta a saját hangját, amikor elmondta Duskevicsnek, mit látott, és azt sem hallotta, amit az izgatott, széles arcú Duskevics neki mondott. Egy szót sem hallott, az arcát pedig mintha álmában látná, de arra rájött, hogy a

hadosztály a Soldauból telefonon érkezett parancsra kezdte el ugyan a visszavonulást, ám a hadtest parancsnoka semmiről sem tud! És ott elöl neki kihelyezett egységei vannak, félig átkarolva, ő pedig hozzájuk igyekezett. És ki fogja fedezni a visszavonulást? Erről nem szól a parancs. Fedezet nélkül vonuljon mindenki? Jó, hogy megteremtették a kapcsolatot a két hadosztály között, csak ez segít, hogy kikeveredjünk. De az egész csatamezőn ottmaradtak a sebesültek – azokkal mi lesz most?…

Duskevics távozott, de megjelent Blagodarjov a szekérrel, és ők mentek tovább, ahol tudtak, út nélkül és úton. Szedelőzködött a tábori üteg a nyolc ágyújával, a parancsnoka egy kövön ült, mintha fejsebet kapott volna, és reszketett. A műúton tajtékos lovak vágtattak a szekerekkel, bezzeg ha előre kell menni, alig vánszorognak. És a gyalogos egységek összekeveredve vonultak, lármáztak, káromkodtak. Sütött belőlük az a különös katonadüh, amely akkor fogja el őket, amikor nem ők, hanem *felül rontják el a dolgot*.

Annak a pajtának a közelében haladtak el, ahol a lövészekkel megegyeztek, és itt találkoztak a Litvániai Ezred egyik zászlóaljával: parancs nélkül, Krimov ezredes kérésére vezette a parancsnoka, hogy elfoglalja a terepvonalat. A gárdisták szigorú arccal, a fejüket se mozdítva meneteltek a visszavonuló csürhével szemben, mintha közönyösek lennének, gondolataikat magukba zárták, perceik meg voltak számlálva.

A hadtestparancsnok azonban sehol sem volt! Sehol sem tűnt fel egyébként mindenhol jelenlévő autója. Pedig Vorotincev éppen hozzá igyekezett most, amikor már sehol senkit sem tudott megállítani, amikor már nem lehetett megmenteni ezt a csatát. Legelőször is szeretett volna egy pofont mérni a gőgös, pimasz pofájára! beleköpni, leütni a lábáról! Szerette volna,

szerette volna... – de mit tehet egy alacsonyabb rangú? és mit enged meg az egyenruha? Semmit!

Még csak nem is mondhat neki valami olyat, amilyet az sose hallott, és nem is fog hallani. De az út is hosszú volt Soldauig, eleinte zsúfolt is, csak azután lett kissé szabadabb. Blagodarjov hajtotta a kancát, ahogy csak bírta. És a ló táncoló combjainak mozgásán szűrődött át, hogy mit is tudna mondani Vorotincev a hadtestparancsnoknak – de a hosszú út alatt jobb belátásra tért. Csak azt szeretné hallani ettől a fafejűtől: hogyan volt képes elrontani a századok által kezdeményezett támadást? hogyan szalaszthatta el a lehetőséget, hogy kiegyengesse a gyalogság megbillent, felbomlott bal szárnyát? Értelmes feleletet nem várhat, de legalább meghallja, milyen hülyeséget talált ki...

A hadtestparancsnok autója békésen álldogált a törzs épülete előtt.

Vorotincev leugrott a homokfutóról, és futtában belökte a nehéz ajtót – és éppen akkor lépett ki a gépteremből a lógó bajszú, görbe orrú parancsnok, szeme bárgyú, homloka bátorságot sugároz, melle feszül, a válla kihúzva, és minden percben kész meghalni Istenért és a cárért az életre-halálra folyó csatában. De jó lenne karddal széthasítani ezt a birkafejet! Vorotincevet nem érdekelte a szolgálati hierarchia látszata és annak érzékelhetősége, a saját hangját sem hallotta, de azért a megkívánt módon tisztelgett, és a hadtestparancsnokra kiáltott:

– Kegyelmes uram! Hogyan adhatott ki visszavonulási parancsot egy győzelemre álló csatában? Hogyan volt képes elpusztítani ilyen ezredeket?!

Artamonov arcán a gyáva védekezés sötét árnya suhant át.

– Én... nem adtam ki ilyen parancsot...

Ó, te hazug, ó te hitszegő, te halbajuszos – pontosan ezt lehetett várni, hogy letagadod!... Ezek szerint Struzer főhadnagy találta ki a parancsot?

Egy ilyen csata!! Egy ilyen csata!!! – és birka módjára veszni hagyni!...

*

A gépteremben éppen csak véget ért a Szamszonowal folytatott beszélgetés, és Artamonov jelentette neki: „Minden támadást visszavertem. Állok, mint a szikla. Végrehajtom a feladatot.” Hát hogyan jelenthetett volna másképpen, hogy ne hozzon szégyent a saját nevére? Katonás, büszke, erőteljes válasz. Azonkívül pedig a szétszaladt dolgok a végén valahogy összejönnek, Artamonov ezt már megszokta a szolgálat során. Íme, a kapcsolat is megszakadt Neidenburggal, nagyon jó. Később majd jelenteni lehet: az ellenség két hadtestének nyomására vonultam vissza. Két és fél hadtest. Háromszáz ágyú. Négyszáz ágyú. És páncélozott autók. Ágyúval felszerelve. Később mindez elrendeződik valahogy, lesznek majd pártfogók is.

De azért zavaros volt a dolog. Mert hát az életét féltette Artamonov? A szolgálatát, a nevét féltette, nem pedig az életét! Méltó módon meghalni, dicsőség övezte névvel – ő akár ebben a pillanatban kész.

És autóba ugrott, a sofőrt noszogatta – valahova oda, előre, ahol még ott vannak a mieink! És a szélvédő mögött nem kapott levegőt! – felállt, és állva utazott, nyelte a szembe fúvó szelet. Köpenyének alja a vörös béléssel kifelé fordult, röpködött, mint két vörös zászló.

Szembe ment a visszavonulókkal, megszégyenítve őket, hogy a tábornok félelem nélkül oda megy, ahonnan ők menekülnek. Nem határozta meg a védelem vonalát, vagy hogy melyik üteg hol álljon tüzelő állásba, és milyen irányba lőjön – ezt nélküle is

megmondják. Ő ment – hogy lelkesítsen, megmutassa magát, levegőt szívjon.

A vörös bélés lengett, de ő állt, mint a szikla.

26. fejezet

Bevonultunk Allensteinba. – Pervusin ezredes. – A hadtestparancsnok elutasítja javaslatát. – A valószínűtlen város. – Kljujev tábornok. – A pilóta hírei a jobbszárnyról.

Őfelsége, a Hellének Királya 1. Névai Ezredének élzászlóalja vonult be elsőként Allensteinba, lövés nélkül, és anélkül, hogy a puskákat lövésre készítették volna elő.

Annyi valószerűtlen dolog történt egyszerre, hogy a város már káprázatként lebegett a névaiak szeme előtt: létezik-e a valóságban vagy nem? A saját lábukon, nem pedig álmukban járnak benne? Hány napig kellett vánszorogniuk az üres, elhagyott országban, nem látni egyetlen lakost sem, csak a lerombolt tanyákat és az erdőkben a ritka falvakat, messziről elkerülni a városokat, és szinte szándékosan a legvadabb erdei átjárókat keresni a tavak között, hogy aztán váratlanul, fényes nappal, éhesen, porosan, fáradtan bevonuljanak Poroszország egyik legszebb városába – egy tükörtiszta városkába, amely éli a maga békés, megszokott, de ünnepinek tűnő életét, nem egyszerűen a saját megszokott lakóival, hanem sok idegennel is telítve – és mindez egyből, egyetlen lépéssel a néptelen erdőtől. Két hétig meneteltek harc nélkül, szinte az sem volt bizonyos, hogy egyáltalán folyik-e a háború, és most, amikor bevonultak ebbe a városba, pontosan látták, hogy nem folyik: a lakosok a járdákon mentek a dolguk után, éppen gazdagságuk és védtelenségük folytán biztonságban érezték magukat, beléptek a nyitva tartó üzletekbe, vitték a vásárolt holmit, gyerekkocsikat toltak, volt, aki a bevonuló katonákra nézett, de olyan is volt, aki rájuk se pillantott – azt lehetett gondolni, hogy a zászlóalj gyakorlatról tér vissza a megszokott Roszlavlba, ahol már mindenki ismeri őket – csak az egyszerű Roszlavlhoz képest igencsak megváltoztak ezek az épületek, és a lakosok különösen öltözködnek. A

katonák lépést tévesztve meresztették rájuk a szemüket.

És e bizonytalan külföldi furcsaságok között (lehet, hogy az egész el is tűnik, ha meg akarjuk tapogatni) egyetlen hozzájuk tartozó valaki volt csak magabiztos, Pervusin ezredes, akit az ezred szeretett. Itt jött, mint mindig, a könnyed járásával, lengette a bal kezét, az egészséges, határozott ember hetyke, kissé ravasz tekintetével nézelődött, szinte akaratlanul azt sugallva, hogy ő mindent tud, mindent számba vesz, és úgy cselekszik, hogy a katonáknak jó legyen. Miután egy árnyékos helyen megállította a zászlóaljat, és rendelkezett, hogy helyezzenek ki őröket, különösen a nyitva tartó borkimérések elé, Pervusin azt mondta:

– Ha valaki a tiszt urak közül nyiratkozni, borotválkozni szeretne, avagy a cukrászdába akar menni, parancsoljanak, de csak felváltva.

Kétheti, szenvedésekkel teli menetelés után az ezredes pimasz, meredt szeme láttán, és azért, mert a szabadon növő, ápolatlan bajusza miatt egyáltalán nem látszott az ajka mozgása, ez az egész akár tréfának is hathatott, holott egyáltalán nem volt tréfa, és a tisztek kezdtek elkéredzkedni, és elmentek, mint Szmolenszkben vagy Lengyelországban, a pultra tették a kétfejű sast ábrázoló pénzt – a segédek meg a bolttulajdonosok udvariasan és gyorsan kiszolgálták őket, 50 kopejkával számolva egy márkát. Nemrég még híreket továbbító civileket, hadi szolgálatos biciklistákat fogtak el – most meg a német borotva lágyan csúszott az orosz tisztek nyakán. És megszűnt a kettősség, mint amikor a távcső csavarjának elfordításával beáll a helyes méret és kép: az egyenruhák harcolnak, de az már túlmenne az emberség határán, ha mindenki harcolna mindenki ellen. Egy nagy házra lepedőt akasztottak ki orosz felirattal: „Őrültek háza. Kérjük, ne jöjjenek be, és ne zavarják a betegeket.” Nem mentek be, nem zavarták őket. Az egyenruhás német ápoló tisztelgett az orosz

tiszteknek. És amikor észrevették, hogy valamelyik arra járó tiszt tud németül, a nők közrefogták és megkérdezték tőle: „Miben reménykednek? Képesek önök legyőzni egy kulturált népet?” De azért meghívták őket kávéra és szendvicsre.

Az, hogy a kicsi, szűk város telítve volt lakókkal, még egy újdonsággal szolgált: azzal, hogy ezt a várost nagyon nehéz volna *elfoglalni*, nincs hova elszállásolni egy majdnem teljes hadtestet, de még egy ezredet sem. És Pervusin elindult, immár a város utcáin és átjárókon át, hogy megkeresse a hadosztályparancsnokot meg a többi ezred parancsnokát, és azt tanácsolja nekik, hogy az ezredeket nyílt táborban helyezzék el a városon kívül, tóhoz vagy folyóhoz közel, annak az erdőnek a szélén, amelyikből kijöttek.

Találkozott kevés beszédű barátjával, Kabanovval, a Dorogobuzsi Ezred parancsnokával – és az azonnal beleegyezett a dologba. Kahovszkijt, a Kasirai Ezred parancsnokát is megtalálta, akinek idegesen rángatózott a feje. Vele is egyből megegyezett, és ők maguk, felsőbb parancsnok nélkül, hozzávetőlegesen ki is jelölték, kinek hol lesz a körlete. Alekszejev, az előző hadtestparancsnok idejében igen fejlett szinten állt és támogatott volt a hadtestnél az ezredparancsnokok önálló cselekvése és együttműködése. És a féltékenykedés és áskálódás helyett a többség barátságos munkakapcsolatot tartott fenn egymással.

A továbbiakban azonban nem volt szerencséje Pervusinnak: elhaladt egy kis parkosított tér mellett, ahol vagy tíz lovas álldogált, egyesek a lovukat fogták, mások a szökőkút melletti padon ültek – nem tehette meg, hogy ne vegye észre a hadtestparancsnokot, és ne mutatkozzon be neki.

Egyáltalán nem volt elkényeztetett tiszt, egy zászlós fia, minden vagyon nélkül, kereskedőlányt vett feleségül, igaz, hogy a mukdeni sebesülése után Vlagyimir- és György-keresztet kapott és néhány egyéb

kitüntetést is; majdnem egykorú volt a hadtestparancsnokokkal és a hadseregparancsnokkal, de megfeneklett, már nyolc éve ezredes volt. Nem lehetett kideríteni, soha nem beszéltek róla, titkos levelezés útján terjedt, de nyilvánvaló, hogy valami nagyon magas rangú személlyel szemben elkövetett szemtelensége miatt titkos utasítás alapján megakadályozták a további előrelépést. Ennek ellenére, amikor jelentést tett a nála rangosabbaknak, nem vágott durcás pofákat, nem emlékeztetett a sérelmére, különösen háborús időben nem.

Nem lehetett elkerülni a hadtestparancsnokot, és Pervusin ezredes, a hatvanadik évéhez közeledve könnyed tartással, könnyed hangon jelentést tett magasra emelkedett kortársának, Kljujev tábornoknak az őrökről, az intézkedésekről, amelyekről annak talán nem is kellett tudnia.

Kljujev rendelkezett a katonaember arcához tartozó kellékekkel, különösen bajusszal, ami nélkül egy tiszt illetlennek számít, de ha közelebbről megvizsgálta az ember, nem volt ez katonaarc, nem is volt arc, nem voltak igazán egyéni jegyei. Hogy ezt mindenki észrevette-e, vagy nem mindenki látta, de mindenki hozzászokott, hogy ezen a helyen Alekszejev tábornok, az előző hadtestparancsnok egyszerű, kissé komor, mindenki által szeretett arcát lássa maga előtt – akit nemrég, a háború kitörésekor előléptetéssel a Délnyugati Front törzskarához osztottak be –, nem tudni. Azonban jelentéstétel közben mindenkinek arra kellett gondolnia: „akárhogy igyekszel, ha kibújsz a bőrödből, te akkor sem leszel Alekszejev."

És Kljujevnek ezt le kellett olvasnia a jelentést tevő tisztek arcáról, és ezért nem szerette őket, Pervusint meg különösen már az első perctől nem szerette a pimaszul dülledt szemében állandóan tükröződő bátorsága miatt. A kellemetlen érzés négy nappal ezelőtt még jobban elmélyült, amikor a bal oldalról jövő ágyútűz tombolása közepette Pervusin

volt olyan szemtelen, hogy személyesen megjelent a hadtestparancsnok sátrában – megkerülve a dandárparancsnokot! megkerülve a hadosztályparancsnokot! –, és „ezredeinek tisztjei nevében” engedélyt kért, hogy lecsapjon balra, segítsen a 15. hadtestnek! Ilyen példátlan függelemsértést nemhogy nem várt az alárendeltjei részéről, de még elképzelni sem tudott a hadseregben! Lehet, hogy Alekszejev idejében ez volt a rend, de Kljujev felháborodása éppen Pervusin ellen irányult.

Akkor nem teljesítette kérését. (De az ötletet felhasználta saját előmenetele érdekében: felfelé jelentette, hogy egész hadtestével kész segítséget nyújtani.) Ugyanezzel az ellenérzéssel hallgatta most is Pervusint, kereste a lehetőséget, hogy beleköthessen. Pervusin most is elkövetett egy hibát, az ezredek városon kívüli elhelyezésére gondolt ugyan, de nem az elhelyezésre vonatkozóan kérdezett, ezt jobban megcsinálják Kljujev nélkül, hanem azt kérdezte, nem rendeli-e el a hadtestparancsnok a nagyobb biztonság kedvéért az Allensteint különböző irányból érintő négy vasútvonal megrongálását? (Itt keresztezték egymást Poroszország fővonalai.)

Kljujev megvetően azt válaszolta, hogy ez nem az ezredparancsnok gondja, de ha már annyira akarja tudni, a frontparancsnok kiadta a direktívát: a német vasútvonalakat nem szabad megrongálni, meg kell őrizni a mi támadásunk számára. Jobb lesz, ha (adja ide a térképet) az egyik zászlóalját a várostól északra helyezi el az ezredes, az úgynevezett „városi erdőben”, és széles félkörben állítja ki őrségnek.

Ezt a bajt ismerte Pervusin: a magas vezetőséggel véletlenül sem szabad találkozni, még kevésbé szabad gondolkozni helyette, hogyan lenne jobb.

Most már csak az volt hátra, hogy merev, kerek, bátor arcot mutasson, megismételje a parancsot, és csak a szemével jelezze: „Úgysem leszel Alekszejev!”

És három kemény lépéssel, ahogy jött, elmenjen, és előrevigye azt a zászlóaljat, amelyiknél mélyebbre az egész háború során senki sem hatolt be Németországba.

A törzs tisztjei, a hadbiztosok és gazdaságiak nélkül, a padon az árnyékban azt számolgatták, mennyi kenyeret rendeljenek a várostól, hogy az készen legyen estére, meg az ezredeknek is elég legyen, mennyit fizessenek érte, és jut-e még egyéb élelmiszer vásárlására is. Sok egységnél már egyáltalán nem maradt kétszersült és só, másoknál csak egy napra való, és a lovak már nem kaptak zabot.

Itt az árnyékban a forró nap kellemesen meleg volt. Békésen csobogott a mitológiai figurákkal díszített kis szökőkút. Néhány lépésnyire tőlük nyári ruhás német nők haladtak el, gyerekeket vezettek és toltak kocsiban, szemben egy rövidáruüzlet nyitva, egy kocsis idős német párt szállított. És a villamos és autó nélküli városka békés, szétszórt hangjain kívül semmilyen más hang nem jutott el idáig, semmi olyan dübörgés, még távolról sem, amiről az ember azt gondolhatná, valahol egy nagy bádogdarabot kalapálnak.

Kétheti nem igazi háború után, miközben állandóan menetelt, de egyszer sem lőtt, a 13. hadtest egy valószerűtlen paradicsomi helyre került – és ezzel véget is érhetne az egész háború!

Kljujev tábornok, aki közel negyven éve teljesít katonai szolgálatot, soha életében nem volt háborúban – sem kadétként, sem zászlósként, sem a Volhiniai Gárdaezred parancsnokaként, még kevésbé Őfelsége kíséretének tagjaként. „Különleges megbízatások” céljából a hátországban tartották a török hadjárat idején, és „különleges megbízatásokat teljesítő tábornokként” a japán háború idején. Mint gyakran kitüntetett és megjutalmazott tiszt, immáron egy körzet törzskarának parancsnoka, joggal remélhette, hogy soha nem is vesz részt háborúban. De

íme, elkövetkezett a háború, és neki fel kellett váltania Alekszejevet a hadtest élén.

Az igaz, hogy Kljujev tábornok gyakorlatokon többször is részt vett. És hadtestének mostani kéthetes menetelése mindeddig szerencsés módon gyakorlatra emlékeztetett, amelyet a katonák rossz élelmezése, a nehézkes összeköttetés, a balról jövő erős lövöldözés nehezített meg (éppen ma babrált ki a sorssal, amikor elküldte Martoszhoz a Narvai és Koporjei Ezredet, akik már egyszer odamentek, de aztán visszajöttek) – ő azonban nem válaszolt azokra a sáv mögötti eseményekre, az ő sávjában egyelőre minden elviselhetően folyt, csak attól félt, hogy valami hibát követ el, óvatlan rendelkezéssel felborítja a törékeny egyensúlyt, vagy hogy az *események* váratlanul betörnek valamelyik oldalról. Kljujev szenvedett, semmiben sem érezte biztosnak magát, és nem érzékelt támogatást a tisztek részéről, a hadtestben mindenki számára idegen volt. Az ellenségről semmit sem tudott. Itt Allensteinban nem adott parancsot, hogy keressenek épületet a törzs számára, nem volt teljesen meggyőződve, hogy elfoglalta a várost, és itt maradhatnak éjszakára.

Váratlanul (vajon nem *az* kezdődik-e?...) egy homokfutó gurult be, kiugrott belőle egy repülős, szaladt, hogy jelentést tegyen (hogy halkabb legyen, ne hallják az utcán, a homokra ültették Kljujev lába elé). Most érkezett vissza keleti irányban folytatott felderítő útjáról, harminc versztányit repült, majdnem a Dadey-tóig – és két menetoszlopot látott, hadosztály hosszúságú volt mindkettő, errefelé tartanak. Nem ereszkedett olyan alacsonyra, hogy megállapíthatta volna, a mieink-e, de...

De... – tanakodtak, sustorogtak a törzsbeliek, a térdükön nézegették a térképtáskákat, odavitték őket Kljujev és Pesztyics tábornoknak – nem lehet más: Blagovescsenszkij hadteste jön Szamszonov parancsára, hogy nekik segítsen!

Megegyezett az idő is, az irány is és a katonák száma is! És holnapra itt egy erős *ököl* lesz, két hadtest! Ha pedig Martosszal is egyesülnek, akkor még nagyobb lesz az ököl!

Igaz, hogy Pesztyics, a hadtest törzsének parancsnoka azt ajánlotta, hogy ellenőrzés céljából küldjenek el egy másik, rangosabb és tapasztaltabb pilótát is, Kljujev azonban elutasította, és megparancsolta, hogy nevében azonnal írjanak levelet Blagovescsenszkijnek, miszerint ő a hadtest háromnegyed részével bevonult Allensteinba és itt tölti az éjszakát, az ellenség sehol sincs, hajnalban pedig átadja Allensteint Blagovescsenszkijnek, ő meg elvonul Martosz irányába.

És rendelkezett, hogy keressenek épületet a törzs számára.

És akkor (*ez az! ez az!*) – a városon túlról, közelről erős puskatűz hallatszott, sőt kisebb ágyúkból is lőttek.

Kljujev elsápadt, kiszáradt a szája. Hogyan tudtak ilyen észrevétlenül közel lopakodni a németek? és most elzárják a visszavonulás útját?

Egy lovas elnyargalt; hogy kiderítse a dolgot.

Néhány percig szaporán lövöldöztek. A németek az utcán nem titkolták az örömüket. De csak egy helyen lőttek. És egyre ritkábban, egyre ritkábban.

És elhallgattak.

Kljujev aláírta a levelet, lepecsételte a küldeményt, átadta a pilótának: szálljon le valamelyik menetoszlop mellett, és továbbítsa a küldeményt az első tábornoknak.

A fiatal pilóta a megbízatástól büszkén a homokfutóra ugrott, és elhajtott a repülőgépéhez.

Visszajött a lovas: nyugat felől váratlanul egészen az allensteini házakig jött egy német páncélvonat, és

tüzet nyitott a Névai és a Szofija Ezred táborára. A mieink nem ijedtek meg, elkergették.

– Meg kell rongálni a síneket! – adta ki a parancsot Pesztyics.

*

A pilóta nem jött vissza se egy óra múlva, se kettő múlva, az éjszaka beálltáig se.

Ez azonban senkit sem nyugtalanított, mivelhogy a repülő szerkezetek gyakran elromlanak.

Igaz, a földön is küldtek egy tiszti járőrt a menetoszlopok elé. Estére visszalovagolt egy tiszt és jelentette, hogy abból a *mi* menetoszlopunkból rájuk lőttek.

De ez sem nyugtalanított senkit, mivel nálunk gyakran előfordul, hogy a sajátunkat lőjük…

27. fejezet

Martosz tábornok, az akkurátus ember. – Harckészültség és hadtestének tönkretétele. – Az Orlau alatti csata. – Hogyan mérte fel Martosz a poroszországi helyzetet? – Sáncolás. – Sikertelen kísérlet arra, hogy Kljujevtől segítséget kapjon. – A Mühlenért folyó csata. – Parancsot kap, hogy vonuljon Allensteinba. – Azzal fenyegetőzik, hogy nyugdíjba megy.

Nyikolaj Nyikolajevics Martosz gyalogsági tábornok akkurátus ember volt, ahogy mondani szokták: „Ki ne ömöljön egy csepp se!” Nem tudta elviselni az orosz lomhaságot, „várjunk”, „a reggel okosabb az esténél”, aludjunk rá egyet, azután meg legyen, ahogy Isten akarja. A nyugtalanság minden jele, a legkisebb homályos folt azonnal élénk kutatásra, döntésre, válaszra ösztönözte. Megvolt benne a hadvezér veleszületett adománya: gyorsan, pontosan és józanul eligazodott bármilyen helyzetben és a legellentétesebb adatok között, és minél rosszabb volt a helyzet, annál élesebben átlátott a dolgokon és annál jobban buzgott benne az energia. Ha a legkisebb dolog is kiderítetlen maradt, nem tudott elaludni, égette az ügy, így aztán keveset alhatott, leginkább cigarettázott, egyre cigarettázott. Keveset alhatott, de a hadtest törzse is, mert azt a bizonyos kiömlött cseppet senkinek sem bocsátotta meg, nem értette, hogyan lehet egyáltalán kiönteni, az egészet követelte, ha a földről kaparják is fel. Minden alkalommal belebetegedett, ha nem teljesítették a parancsot, ha nem tisztáztak egy kérdést, ha az válasz nélkül maradt. Nem fáradt bele, hogy minden beosztottján a legapróbb dolgot is számon kérje, hogy mindent olyan formában adjanak át neki, mint a kifényesített ezüstpénz – de az orosz tisztek nem voltak hozzászokva az ilyen rezsimhez, és átkozták Martoszt; ezt találta elviselhetetlennek Krimov is, szidta is a parancsnokot, hogy az „agyonhajszolja a törzset”. Krimov szerint egyetlen tábornok sem lehetett volna dühítőbb, mint Martosz.

Bár egész életét a hadseregben töltötte (tizenkilenc éves korától, a török háborútól kezdve), Martosz annyira nem hasonlított a tekintélyes, lassú orosz tábornokokra, hogy ügyesen beöltözött civilnek hatott – sovány, mozgékony, mintha nem is ötvenhat éves lenne, szellemes, folyton egy nádpálcával járt, és kigombolt köpenyben.

Már negyedik éve volt a 15. hadtest parancsnoka, mindenkit ismert, a hadtest pedig büszke volt a parancsnokára, és sok téli és nyári hadgyakorlaton, gyakorlótereken megtapasztalta, mennyivel jobb a többi hadtestnél. A Martosz által kinevelt hadtest méltó lett a parancsnokához. És itteni volt a hadtest, a Varsói Katonai Körzethez tartozott, Martosz éppen erre a hadszíntérre készítette fel, és jogosan került éppen az ő hadteste Poroszországban a legmelegebb helyre; augusztus 23-ától kezdve harcolt, amikor a többi hadtest még menetelt a semmiben, s nem véletlen, hogy éppen az ő hadtestének kellett az oldalával kitapogatnia, Martosznak pedig megfejtenie a helyzetet, amelyet még nem értettek egyetlen magasabb parancsnokságon sem, neki kellett megfejtenie és meghatároznia a csapás helyes irányát.

Valami más azonban igazságtalan volt: a mozgósítás első napján elvették Martosztól a 6. és a 15. lovashadosztályt, amelyekben minden századparancsnokot ismert, de még a kért Gluhovi Dragonyos Ezredet sem hagyták meg neki, viszont ráerőltették a kiképzetlen Orenburgi Kozák Ezredet, amely csak a varsói rendőri szolgálat során szerzett tapasztalatokkal rendelkezett, a tábori szolgálatot nem ismerte, és nem is akarta vállalni. Szamszonov hadseregében egyetlen hadtest volt, amelyik készen állt a csaták nehézségeinek elviselésére – és ezt fosztották meg a lovassági támogatástól, sőt az ismeretlen pusztaságba küldték lovas felderítés nélkül. Az is igazságtalan, hogy a vezetés már a harcok előtt fölösleges meneteltetéssel gyötörte el a 15. hadtestet:

kelet felé masíroztatta az általános összevonás kedvéért, azután pedig néhány napi menetben visszaküldte. (Martosz már a harmadik háborúban harcolt, de még soha nem látott ilyen zűrzavart és hajszát.) A hadtesthez adott repülős egységben pedig összesen hat, elavult aeroplán volt, minden motor kiszolgálta az idejét, csak a pilóták égtek a hősiességtől, és repültek, így aztán a hadtest mégsem maradt légi felderítés nélkül.

A félénk városi kozákok úgy végezték a felderítést, hogy a helybéli lakosoktól összegyűjtötték a híreket. És így várták a Neidenburg bevételéért megvívandó csatát, ami elmaradt. Martosz augusztus 23-án adott először pihenőt a hadtestnek, de Orlaunál váratlanul németekbe ütköztek, és napközben harcba szálltak. A hadtesttüzérségnek volt lőszere, és kitűnően lőtt. A Szimbirszki és a Poltavai Ezred parancsot se várva rohamra indult (ez pedig nem mindig jó), és veszteségeket szenvedett. Kidőlt a sorból két dandárparancsnok, három ezredparancsnok, néhány zászlóaljparancsnok, sok tiszt és több mint háromezer altiszt és katona. Az ellenségnek pedig több mint hat ezrednyi gyalogsága volt, előre kiválasztott és megerősített harcállásban tizenhat üteggel. A kétnapos harcban, amelyet fülledt, csepergős éjszaka választott el egymástól, az oroszok elfoglalták Orlaut és Frankenaut, feladták, majd hajnali rohammal ismét bevették, és az ellenség szétverve menekült az állásokból, felszerelést, sebesülteket és holttesteket hagyva maga után – még álló holttesteket is, amelyek beszorultak a sűrű, erős, fiatal fenyvesbe.

Kiderült, hogy Scholtz német hadteste volt itt, amely békeidőben is ezen a helyen állomásozott. Tehát az ellenség egyáltalán nem menekült el Kelet-Poroszországból, amint ezt a front törzse állította. És ahogy ment előre, és bal oldalával napról napra az ellenségbe ütközött, Martosz jött rá elsőként, hogy Scholtz hadteste valójában ferdén helyezkedik el, és

parancsot sem várva, ő fordult először bal felé. A pilóták segítettek neki kideríteni, hogy a Mühleni-tó mögött nyugatra a németeknek megerősített állása van.

És mindezt egy olyan hadtesttel kellett végrehajtani, amelyik két hete nem látott pihenőt, a rossz szállítás miatt éhezett, és éjszaka nem alhatott – éjjel kellett átrendezni és megfordítani az egységeket. Ahhoz, hogy Scholtzot megverje, szüksége volt a szomszédok segítségére. Jobbra, valahol messze, Kljujev cammogott. Martosz már 23-án, az orlaui csata hevében a szomszédjához fordult, ahogy ez a parancsnokok között szokásban volt, levélben segítséget kért Kljujevtől: küldjön Orlauba két ezredet. Kljujev azonban, bár gyorsan megkapta a levelet, és hallotta az ágyúdörgést, csak a következő napon küldött segítséget, megkésve. Martosz már egyedül is megnyerte a csatát. Martosztól balra még fenyegetőbb űr tátongott, Kondratovics hadteste nem ért oda, csak Mingin hadosztálya, az is, amikor 26-án hirtelenjében megtámadta Mühlent, nem értette meg az ellenség szándékait, nem tudta rohammal bevenni a megerődített állásokat, és gyorsan elmenekült déli irányba. Martosz pedig azt a parancsot kapta 26-ára, hogy ne vegye be Mühlent, ne Scholtzcal álljon szembe, hanem az üres északi résszel, vegye be Hohensteint, sőt haladjon északkelet, Allenstein irányába. Háborgó lélekkel Martosz elküldte a jobbszárnyon lévő két ezredet, hogy vegyék be Hohensteint, a többiekkel pedig egyre inkább északnyugat felé fordult Scholtz ellen, 27-ére virradóra pedig merész éjjeli helyváltoztatással teljesen északnyugati irányba fordította a frontot, a mühleni vonallal szemben (a fogatoszlopok még sokáig bolyongtak az utakon).

Miután rájött, hogy az ő megtépázott hadosztályai ezt a védelmet nem tudják legyőzni, 26-án este Martosz ismét tábori levelet küldött Kljujevnek, aki minden harc

nélkül észak felé menetelt, hogy adjon át, ha nem is egy hadosztályt, de legalább a két legközelebbi ezredét. De nem volt meggyőződve róla, hogy Kljujev átadja. Holott csak úgy lehetett volna megmenteni az ütközetet, ha bevonják Kljujev egész hadtestét, és Martosznak rendelik alá. A hadseregtörzs Neidenburgban tűnt fel – és Martosz már éjszaka kérte: most, de csak most, augusztus 27-én lehetne szétverni az egész német középet – és akkor semmiféle konfiguráció nem menti meg a porosz hadsereget –, de ahhoz Kljujev hadtestének a 27-ére virradó éjszaka Martoszhoz kellene mennie! És az egyik hadosztály odaért volna éjfél előtt, a másik pedig utána.

A hadsereg-parancsnokság, mivel nem értette meg, hogy csak azért lehet Neidenburgban, mert Martosz támadja a németeket, nem teljesítette a kérést.

Hát igen, Martosz nemrég mutatkozott be Szamszonovnak egy varsói szállodában (tulajdonképpen már fiatal tisztként ismerte, Szamszonov egy évvel fiatalabb, mint ő). Nem, nem vette észre, hogy mozgékony, gyors felfogású és határozott lenne. A puhány Posztovszkij pedig kész katasztrófa, kevésbé megfelelőt nem is tehettek volna mellé.

Martosz volt az első olyan hadtestparancsnok, aki nem a hadtesttörzsnél töltötte az idejét, hanem a parancsnoki ponton, ahonnan látni az ellenséget, és ahol a lövedékek robbannak. Ezt ő nagyon fontosnak tartotta, minden távol töltött időt veszteségnek érzett, és 27-én reggel, amikor az ő szakaszukon már minden oldalról dübörgött, és a számítások szerint a törzsnél már kialhatták magukat – Martosz elküldött egy ezredest a faluba a telefonhoz, hogy ismételten határozottan kérje a hadseregtörzstől, hogy Kljujev egész hadtestét azonnal irányítsák ide!

A Mühlenért folytatott harc nehéz volt, hat orosz ezred állt kilenc német ezreddel szemben, betörtek a faluba, foglyokat ejtettek, és visszavonultak. Mire visszajött a telefontó(az ezredes, több száz srapnel és repeszgránát robbant, több tucat hordágyat elvittek, egyik-másik helyen a tartalékok váltották fel a zászlóaljakat, itt-ott áthelyezték a tüzelőállást, elvontatták a kilőtt ágyúkat, szapora tüzeléssel majdnem lelőtték a saját repülőjüket. Szerencsétlenségére Posztovszkijjal beszélt – de hogyan is követelhette volna, hogy feltétlenül hívják a telefonhoz a parancsnokot? És Posztovszkij nemet mondott azzal az indoklással, hogy „a parancsnok nem akarja zavarni Kljujev tábornok kezdeményezését."

Martoszt semmivel sem lehetett volna jobban felbőszíteni, mint ezzel a válasszal. Ledobta a távcsövet, leszaladt a padlásról, és a fenyők között rohangált, és a dombon keringett, káromkodott magában, átkozódott, és nem tudott megállni. Nem követte el azt a hibát, hogy elhiggye, a kérését valóban jelentették a parancsnoknak, aki az okos fejével átgondolta, és sajnálta volna keresztezni a határozatlan Kljujev kezdeményezését. Nem, egyből fel lehetett ismerni Posztovszkij tintanyaló lelkét, a félelmét, nehogy eltérjen a front tegnapelőtt kiadott direktívájától, meg a kicsinyesen jelentőségteljes képét, ahogy jelentéstétel nélkül a parancsnok nevében beszél. De hogyan is képzelhető el ilyen alárendeltségi viszony, amikor Martosz hadtestparancsnok ugyan, de Kljujev bátyuska nemrég még egy körzet törzsparancsnoka volt, Posztovszkij pedig szállásmester mellette.

Mit tehetett Martosz? – hagyta volna abba a harcot, amikor már átkeltek a megerősített folyón, amikor Mühlent már bekerítették, a német zászlóalj pánikszerűen menekült – és személyesen vágtatott volna hátra, hogy maga telefonáljon, tudakolja meg, felébredt-e a parancsnok? Az ilyen bőszítő percekben,

amelyek a katonai szolgálatban elkerülhetetlenek, amikor a fölülre állított fajankók mindent a legrosszabbul és legártalmasabb módon csinálnak, az ember legszívesebben ledobálna magáról minden katonai holmit, meztelenre vetkőzne, úgy ölné vízbe magát, hogy ne legyen köze semmiféle mundérhoz!

De hívták, várták, jelentést tettek neki és kérdezték, és ekkor megjött a tábori postán a válasz Kljujevtől is: a Narvai és a Koporjei Ezredet Hohenstein felé irányították. És a fáradhatatlan Martosz visszanyerte egyensúlyát, ismét a csatával foglalkozott.

Így aztán a parancsnoki megfigyelő ponton, jó összeköttetésben az ezredekkel is meg a tüzérséggel is, harminc cigarettát elrágva és ebéd nélkül, Martosz tűrhetően töltötte volna a napot. A harc alábbhagyott, felzárkóztak, helyet változtattak. A németekhez is megérkeztek a tartalékok meg az ágyúk. Megjött a hír, hogy Kljujev két ezrede elérte Hohensteint, Martosz pedig parancsba adta, hogy menjenek azonnal tovább. Délután négy órakor, nem hagyva időt a németeknek, hogy kifújják magukat, a sajátjainak pedig, hogy lélegzethez jussanak, Martosz újabb rohamot indított valamennyi ezred részvételével, és nagyon jól haladtak, körülfogták Mühlent, de a felsőbbség nem hagyta, hogy Martosz kivárja az óhajtott pillanatot: bevágtatott egy lovas, telefonhoz hívta, a hadseregtörzstől keresték sürgősen.

Martoszra nagy szükség volt most a parancsnoki ponton! Annyira nem akart elszakadni onnan, elmenni beszélgetni, még Kljujevet sem akarta megkapni! – ám az angyalbőr nem tűrt önkényeskedést. Mindent a törzsparancsnokra hagyva Martosz a telefonhoz vágtatott, hogy minél hamarabb visszajöhessen.

Az állandó német hálózat nagy, súlyos készülékében Martosz világosan meghallotta Posztovszkij csikorgó stílusát – de mit most a stílus,

kisebb gondja is nagyobb, nem akart hinni a fülének, egyik lábáról a másikra állt, mintha parázson táncolna.

– Martosz tábornok, a parancs a következő – nyújtotta monoton hangon Posztovszkij. – Holnap reggel induljon Allenstein irányába, hagy egyesüljön a 13. és a 6. hadtestekkel. Ott egy nagy, három hadtestből álló *ököl* van előkészületben.

Martosz csodálkozott, nem, nem értette: nem Kljujev jön ide, hanem ő megy Kljujevhez?

Igen, pontosan így van.

Martosz szűk mellkasa úgy robbant, mintha közvetlen találat érte volna. Nem kapott levegőt, megszűnt élni! Ez az irodakukac semmit nem értett, és nem volt képes megérteni! Nem értette, hogy a 15. hadtest most vívott egymagában sikeres, heves csatát az ellenség Poroszországban található összes elképzelhető élőerejével, az egésszel, ami ez ideig itt megjelent! Nem értette, hogy ennek a csatának minden órája aranyat ér az egész hadsereg számára, és hogy ide, ide kell hozni az erőket, nem pedig elvinni innen. Nem értette, hogy a mai nap Martosz egész életének, egész katonai karrierjének legdicsőbb napja! Igen, csakhogy a 15. hadtest még *nem teljesítette a parancsot,* hogy vonuljon messze északra.

– Hívja a telefonhoz a parancsnokot! – ordította Martosz magas és vad vezénylő hangon. – Ebben a pillanatban hívja ide!

Posztovszkij megtagadta a kérés teljesítését. Hát igen, ahhoz át kellett volna mennie egyik szobából a másikba, és még lépcsőkön fel.

Miért a parancsnokot? A parancsot a nevében…

– Ne-e-m!! – ordította Martosz, amíg még hang jött ki a torkán, amíg el nem vágták a nyakát. – Nem!! Mondja meg a parancsnok, melyik tábornoknak adjam át a hadtestet, engem pedig el is tá-vo-lít-hat-nak a

hadtest éléről! Nem szolgálok tovább!! Nyug-díj-ba megyek!!

Posztovszkij nem kezdett el szintén ordítani (egyébként nem is tudott). Posztovszkij nagyon lehalkította a hangját. Posztovszkij megrökönyödve mondta:

– Jó. Jó, jelentem. Egy óra múlva a telefonhoz hívom.

Hogy a farkasok tépjenek szét egy óra múlva! Egy óra múlva engem nem fogtok felhívni!

Kisfiús alakjával könnyedén, mint egy labda nyeregbe pattant, és vágtában a parancsnoki pont felé indult, a segédtiszt alig tudott a nyomában maradni.

Sötétben jött a hír, hogy Kljujev egész hadtestét Martosznak rendelték alá. Martosz rohant, hogy telefonáljon a jobb oldalon lévő hadosztálya parancsnokának, hogy az gyorsan küldjön egy újabb tábori levelet Kljujevnek: azonnal jöjjön ide segíteni.

A mi hírközlésünk annyiból áll, hogy magányos lovasok vágtatnak az idegen földön, talán éppen ellenséges egységek között. Telefonvonalak vannak mindenütt, de nincsenek műszaki csapatok a működtetésükre.

28. fejezet

Szamszonov gyötrődik Neidenburgban. – Mi van Mingin hadosztályával? – Zavaros jelentés Blagovescsenszkijtől, a jobbszárny összeomlott. – Artamonov tartja magát, „mint a szikla.” – A másnapra szóló hadseregparancs elkészítése. – Séta a városban. – A menekülő estlandiak. – „Kétszersült nélkül!” – Krimov jelentése: összeomlott a balszárny is. – Artamonovot leváltják.

Szamszonov gondolatai számára Neidenburg sem hozott megnyugvást, nem kapott lehetőséget, hogy közvetlenül részt vehessen a dolgokban. A reggeli ébredéskor idegen mennyezet fogadta, az ablakon át a régi lovagrendi város tetőire és tornyaira látott, megmagyarázhatatlanul közelről hallatszott az ágyúzás, az el nem oltott tüzekből füst szivárgott be, és a városban összekeveredett a két élet – a német polgári és az orosz katonai élet. Mindkettő a maga törvényei szerint folyt, a másik számára értelmetlen módon, de feltétlenül meg kellett férniük ugyanazon kőfalak között, és már reggel, a törzsbelieket megelőzve együtt kihallgatást kért tőle a város orosz komendánsa és a német polgármester. A város készleteiből lisztet kellett elvenni, hogy kenyeret süssenek a katonáknak – számolgatás, ellenkezés, magyarázkodás. A komendáns által felállított rendőri szolgálat nem okoz-e kárt a lakosságnak? Az oroszok ellenőrzésük alá vonták a jól berendezett német kórházat, de abban német orvosok és német sebesültek vannak. Épületet és szállító eszközöket rekvirálnak az orosz kórházak számára – milyen feltételekkel, milyen alapon?

Szamszonov becsületesen igyekezett megérteni, és igazságosan megoldani az ellentéteket, amelyeket egyébként mindkét részről jóindulattal kezeltek. De szórakozott volt. Az foglalkoztatta, ami láthatatlanul és elérhetetlenül a homokon, az erdőkben, százversztányi területen szétszórva történt, és amiről nem siettek jelentést tenni neki a törzsbeliek.

Noha a katonai hierarchia szerint a felsőbb parancsnoknak van hatalma, az ő akarata érvényesül a törzs tagjaival szemben, nem pedig azoké vele szemben, az események különös alakulása folytán gyakran fordítva történik: a törzs tagjaitól függ, miről értesül és miről nem a felsőbb parancsnok, miről rendelkezhet és miről nem.

Az elmúlt nap is, mint a többi, azzal ért véget, hogy a hadtestekhez elküldték a lehető legokosabb parancsot, hogy azok mit csináljanak ma, és azzal a meggyőződéssel, hogy minden a legnagyobb rendben van, a hadseregtörzs nyugodtan aludni tért. Reggelre a törzs egyik-másik tagjánál az előző napinak ellentmondó anyagok gyűltek fel, ám azok tartalma ellentmondásba kerülhetett azzal, ami mellett az illető tegnap erősen érvelt – így aztán nem kellett minden jelentéssel azonnal a parancsnokhoz sietni. Egyes tegnapi parancsokat talán meg is kellett volna változtatni – de reggel már azok alapján kezdődtek el a harcok, meg különben is késő már. És a parancsnok kényelmesen tölthette el a reggelt, gondolván, hogy Isten segítségével minden aszerint fejlődik, ahogyan ő akarta és elrendelte, vagyis jó irányban.

Azt azonban nem lehetett eltitkolni előtte, hogy a közeli ágyúzás milyen eseményekhez kapcsolódott Mingin hadosztályánál, amelyet valamilyen oknál fogva nem vasúton szállítottak Novogeorgijevszkből Mlawába, hanem száz versztát gyalogoltatták a vasút mellett, majd később még ötvenet. Tegnap gyors menetből valamennyi ezredével támadásba kezdett, és a jobb oldalon lévők majdnem elfoglalták Mühlent, a bal oldalon álló Revali és Estlandi[34] Ezred szintén sikeresen haladt előre, de erős tűzbe került és elvonult. Mingin pedig, amikor megtudta, hogy a bal oldali ezredek elvonultak, elvonult a jobb oldaliakkal is, elszakadt Martosztól, mintegy megnyitva annak

[34] Reval Tallinn, Estland pedig Észtország északi részének régi (*német*) neve.

jobbszárnyát. Más egyebekben a hírek nem voltak pontosak: milyen nagyok a veszteségek? melyik terepszakaszig vonultak vissza? Mivel a hírek pontatlanok voltak, ez lehetővé tette, hogy egyelőre ne értelmezzék öltet túlságosan nyugtalanítónak, annál is inkább, mivel az ágyúzás ma reggelre távolabbra került, jobbra, Martoszra irányult.

Szamszonov figyelmesen megnézte az eléje tett térképet. Rendelkezett, hogy küldjenek parancsot: melyik, Neidenburgtól tízversztányira lévő falunál ne hátráljanak semmiképpen tovább Mingin ezredei. Reménykedett, hogy hamarosan Minginhez csatlakozik Sirelius gárdahadosztálya. Az utóbbit, vagy Kondratovics hadtestparancsnokot nagyon várta ma reggel Szamszonov, de nem jöttek.

Talán nem is egy tisztet kellene elküldeni a dolgok tisztázása céljából, hanem magának a parancsnoknak kellene odamennie és megnéznie? De ha az ember elmegy Mingin hadosztályához, akkor valamelyik másik részről bukkan fel valami fontos dolog.

Így, megbízható hírek nélkül, konkrét tennivaló nélkül kínlódott Szamszonov a nap egész első felében: hol ismét Knoxszal volt elfoglalva (ellovagolt vele a magaslatra, és onnan néztek a távolba), hol a hadbiztosokkal, hol a kórház parancsnokával, hol Posztovszkijjal, hol az Északnyugati Front távirataival. És már ebéd felé közeledett az idő, amikor egy kozák járőr meghozta Blagovescsenszkij jelentését, amelyet az a múlt éjszaka két órakor írt.

A jelentés annyira különös volt, hogy Szamszonov csak pislogott, a homlokát ráncolta, fújtatott, és a törzs tagjaival egyetemben semmit sem értett belőle. Arról, hogy menjen és segítsen Kljujevnek, Blagovescsenszkij mintha nem tudott volna: erről nem számolt be, nem mentegetőzött, miért nem teljesítette. De ennél is kevesebbet tudott a németekről, volt egy különös mondata: „A felderítés nem szolgált hírekkel az

ellenségről.” És ugyanott, hogy a Gross-Bössau alatt vívott reggeli csatában (milyen csatában? mikor tett róla jelentést?!) Komarov hadosztálya több mint négyezer embert veszített! Vagyis a hadosztály negyedét?! És ezenközben nincs hír az ellenségről?! És itt már egy olyan pont neve következik – húsz versztával délebbre Gross-Bössaunál –, ahova a hadtest visszavonul, nyilván, miután Bischofsburgot elhagyta, de egy szó magyarázat nincs hozzá! És miféle német csapatok kerültek oda? Ha pedig azok menekültek volna, de menekülés közben Blagovescsenszkij oldalába ütköztek, hogyan lehetséges a négyezer fős veszteség?... De nem menekülhettek, hiszen Rennenkampf nem közeledik, tehát feltartják, vagy nem? Ezek szerint Blagovescsenszkijjel szemben nem állhat semmiféle komoly erő. Akkor meg honnan vannak?

Ha pedig mégis Rennenkampf felől jönnek, akkor miért nem jön Rennenkampf? Ó, az az okos ember!

Szamszonov valahogy elbújt Knox elől, és ezzel a kitérő, nem, hazug jelentéssel úgy járkált a Landrat[35] sötét termében, mint egy felzavart medve, és a sötét tölgyfa asztalra borulva a fejét fogta.

Milyen szerencsétlen módon megváltozott a háború képe, rongybábut csinált a parancsnokból! Hol van az az áttekinthető csatamező, amelyiken oda lehet lovagolni a bátorságát vesztett tiszthez, vagy maga elé lehet hívatni az illetőt? Már a japán háborúban elhomályosult, eltávolodott, és hol van most? Hetven versztán át, az ellenség országában, golyótól és fogságtól fenyegetve hozták a kozákok a hazug, aljas, áruló írást! És nem tudja elérni, hogy megértsék, kijavítsák a dolgot, hogy bátorítsa a gyávát, megváltoztassa a parancsot – amíg a kozákok meg nem etetik, nem pihentetik a lovaikat, és nem lovagolnak tizenkét órát visszafelé. A vezeték nélküli

[35] Kerületi főnök. (*német*)

távíróállomások nem találják meg egymást, a repülő szerkezetek nem szállnak fel, vagy nem térnek vissza. És a saját, egyetlen autóját sem lenne jó elküldeni Blagovescsenszkijhez, no meg ahhoz is lovas kíséret kellene. És hetven verszta megtételére, ami Kutuzov idejében öt verszta volt, maradnak ugyanazok a paták, az ugyanolyan hosszút lépő lovak. És csak holnap lehet megtudni erről az időszakról, rendbe jön-e a 6. hadtest, odaér-e az övéihez, vagy teljesen leszakad, elvész, és Szamszonov hadserege úgy marad ott, hogy már levágták a jobb karját?

Szamszonov azzal az érzéssel ült le ebédelni, hogy levágták a jobb karját, egyáltalán nem tudott enni, s már teljesen nyíltan komor volt, összevissza válaszolt Knoxnak.

De az ebéd közepén váratlan öröm érte: helyreállt az 1. hadtesttel a reggel megszakadt összeköttetés, és átadták Artamonov jelentését: „Reggel óta nagy erőkkel támadom az ellenséget Usdau alatt. Minden rohamot visszavertem. Állok, mint a szikla. Teljesítem a feladatot.”

És a parancsnok magas, domború homloka megfiatalodott, felragyogott – és minden világosabb lett az asztal körül. Élénken kérte a magyarázatot a jóindulatú Knox is.

A jobb kar elveszett, de a bal, a most nagyon fontos kar, erővel telt meg. És milyen igazságtalan volt a parancsnok ezekben a napokban Artamonovval, karrieristának, meg hebehurgya embernek vélte! Most pedig ő tartja a fő irányt, az egész hadsereget, és nem kell azt gondolni, hogy túlozna, akkor nem fogalmazhatott volna ilyen erősen, ilyen kifejezően: mint a szikla.

Az ebéd kellemes percekkel ért véget. Szamszonov szeretett volna részleteket is tudni, a készülékhez akarta hívni Krimovot vagy Vorotincevet, amelyik közelebb van, ám a vezeték ismét elszakadt.

Annál is inkább foglalkozni kellett a központi hadtestekkel. S bár még csak délután három óra, nyilván ideje elkészíteni a holnapra szóló hadseregparancsot: jobb hamarabb, mint később. Természetesen okosabb lenne nem egész napra rendelkezni, hanem csak órákra, a helyzetnek megfelelően, de mindenki így szokta, nem mi vezettük be: egy huszonnégy órában egy parancs.

Az ovális asztalon a parancsnok elé terítették a térképet, és Szamszonov Filimonovval meg két ezredessel a sarkokat lenyomva fölé hajoltak, helyet változtattak, az ujjukat vezették, a műveleti osztály ezredese pedig tájékoztatásul felolvasott a régebbi jelentésekből és rendelkezésekből.

Ezt a több kézzel végzett munkát Szamszonov mindig magasztos szertartásnak érezte. Véletlen okok – a megvilágítás, egy szemrebbenés, az, hogy valaki állt, avagy ült az asztalnál, egy ujj vastagsága, egy tompa ceruza – zászlóaljak, sőt ezredek sorsát dönthették el. Szamszonov egyeztette a vonalakat és nyilakat, a felsőbb parancsokat és a saját elképzeléseit: amennyire csak képes volt, lelkiismeretesen igyekezett ésszerű határozatot hozni. Még verejtékcseppek is potyogtak a térképre, Szamszonov zsebkendővel megtörölte a homlokát. Talán fülledt a levegő a forró napon a Landrat termében, amelynek kicsi, keskeny ablakai vannak?

A parancs szokás szerint az elért eredmények rögzítésével kezdődik. Nem is mutat rosszul: az 1. hadtest visszaverte a németek támadásait Usdau alatt, Mingin hadosztálya, bármibe kerül is, tartja magát, ahol megparancsolták, a 15. hadtest elfoglalta Hohensteint, és hamarosan beveszi Mühlent, a 13. Allensteinban van, a 6. pedig… a 6. is rendbe jöhet még.

Mi legyen holnap? Világos, hogy a központi hadtestekkel egyre inkább balra fordulunk, Artamonov

kevésbé mozgékony hadteste szolgáljon majd a hadsereg fordulásának tengelyéül. Nem javasolunk támadást, diplomatikusan azt írjuk neki: „tartsa magát Soldau *előtt*”, és ezzel semmiképpen sem keresztezzük a legfelsőbb főparancsnok akaratát. Kljujevnek elrendeljük, hogy gyorsított menetben induljon Martoszhoz. Martosznak pedig… itt Filimonov a következő mélyenszántó megfogalmazást javasolta: „saját vonala mellett vonuljon balra, vesse át az ellenséget a szárnyra”.

Csak egyet nem tudtak meghatározni a hadtestek számára: milyen erős az ellenség, hogyan helyezkedik el, és milyen hadtestekből áll.

És íme, máris szinte készen volt az asztalon a másnapra szóló hadseregparancs. A munka olyan volt, mintha sötétben bokrokon vergődnének át, a parancs azonban javítás nélkül került papírra, szép, dőlt kézírással.

Szamszonov azért csak nem volt meggyőződve, hogy valóban minden készen van. És betegnek érezte magát, nem kapott levegőt:

– Kérem, uraim, járok egyet a friss levegőn, azután aláírjuk, van időnk.

Filimonov és Vjalov ezredes engedélyt kértek, hogy vele mehessenek. A kopasz, csillogó tökfejű felderítő parancsnok pedig átvitte a parancsot Posztovszkijnak a másik szobába, és az azonnal észrevette, mennyire ellentétben áll ez a parancs az Északnyugati Frontnak azzal az utasításával, hogy szigorúan észak felé kell támadni.

– Hova tették a szemüket? Nem Kljujevnek kell Martoszhoz mennie, hanem Martosznak Kljujevhez. Így egy nagy *ököl* képződne!

Már délután öt óra volt, a hőség csökkent, de a kövek forrók voltak, és a parancsnok az utcán sem

kapott levegőt. Levette a sapkáját, ismét letörölte a verejtéket.

– Menjünk, uraim, a város szélére, ott van egy kis liget vagy egy temető.

Noha már tegnap is látta, de most a napos részen volt – a parancsnok megállt Bismarck szobra előtt. Virágokkal körülültetve, élére állítva egy nyers, barna sziklakő, meredek peremével felfelé. És ebből domborodott ki egyharmadnyira, keményen és sarkosan Bismarck fekete alakja, mintha éppen sötét gondolatokba merülne.

A kiválasztott utca az északnyugati útra, Mingin hadosztálya felé vezetett, s talán nem is véletlenül vágyott arrafelé a parancsnok. Hátratett kézzel ment, ahogy szeretett. Elölről nézve tekintélyesnek hatott, hátulról azonban akár egy fogoly, s hozzá még a fejét is lehajtja. Nem bocsátkozott beszélgetésbe, a tisztek kissé lemaradtak.

Szamszonov érzékelte, hogy nem jól csinálja. Helyesebben: valami fontosat nem tesz meg, de nem tudta meghatározni, hogy mit, nem tudott áthatolni a ködfátylon. Szeretett volna elvágtatni valahova, előrántani a kardját, ám ez értelmetlen lett volna, és nem illett volna a helyzetéhez.

Elégedetlen volt önmagával. Filimonov is állandóan nyíltan elégedetlen vele. Aligha elégedettek a hadtestparancsnokok is. És a frontparancsnokság gyávának nevezte. És rosszallással gondolt rá a vezérkar is.

De hogy mit csináljon, azt senki sem tudta neki megmondani.

Az utca utolsó házainál kezdődött a kis liget. Mindnyájan be akartak fordulni a ligetbe, amikor az út felől felzörgött és begördült egy homokfutó, azután a második, majd egy kétlovas szekér. A kocsisok ostorral hajszolták a lovakat, mintha közelről üldöznék őket,

fegyelmezetlenül hajtottak, ami nem illik a hadseregtörzs szálláshelyén. Szamszonov kísérői ugrottak, hogy megállítsák őket, Filimonov, megigazítva vállrojtját, dühös arccal az út közepére állt. Szamszonov azonban még nem tulajdonított jelentőséget a dolognak, bement a ligetbe és leült egy padra.

Az utcán csak nem csitult a zaj. A fogatok megálltak, de érkezett még néhány. Hangok morajlottak, és az érkezés sorrendjében elhallgattak. Filimonov fenyegető hangja hallatszott, ahogy a katonákat kikérdezte, (a nem engedte tovább őket. Szamszonov megkérte Vjalovot, menjen oda és tudja meg, mi történik. Az udvarias Vjalov megkésve jött vissza, zavarban volt, hogyan is jelentsen. Filimonov hangja pedig erősen emelkedett, keményen szidalmazott.

Vjalov megmagyarázta a dolgot: ezek az Estlandi Ezred szétzilált maradványai meg még néhány a revaliak közül (akiknek *bármibe kerül is,* innen tízversztányira kellett volna kitartaniuk), rendezetlenül visszavonultak, és íme, Neidenburgig gurultak, természetesen nem tudván, hogy itt van a hadseregtörzs. De ennél is tovább akartak menni.

Szamszonov nyugtalanul felállt, kapkodta a levegőt, és mivel elfelejtette feltenni a sapkáját, zavartan a kezében vitte, és kiment a tűző napra, az utcára.

Szinte egy egész alakulat gyűlt össze: néhány fogat, négy tiszt külön, aztán vagy másfél száz katona, de jöttek újabbak is. Parancsot kaptak, hogy álljanak négyes sorba, de miféle sorok voltak ezek! Bizonytalan görbe vonalak, lángoló arcok, sokukon sapka sem volt, mintha imádkoznának, nem pedig sorakoznának, az egyiknek nincs köpenykoszorúja, a másiknak a lábánál hever, vajon puskája van-e még mindnek? A jobb szélen álló fekete bácsikának csajka lóg az oldalán, alját

átütötte egy szilánk, de azért ő nem dobta el. Vagy két tucatnyi sebesült is volt közöttük, egyiket a felcser kötözte be, a másik saját magát, volt, akin beszáradt, kötés nélküli foltok éktelenkedtek. Már megálltak, de mintha meg se álltak volna, hajlottak, zúdultak volna arrafelé, amerre az imént még haladtak. Vadul néztek, és az volt a furcsa, hogy egyáltalán tartottak még valamilyen fegyelmet.

A parancsnok közeledtére Filimonov „vigyázz”-t ordított (Szamszonov „pihenj”-t mondott) és elkezdett hangosan jelenteni – de nem is jelentett, hanem megszégyenítette ezt a csürhét, az emberi ábrázatukat vesztett katonákat... A parancsnok eddig csak szobában hallotta beszélni a szállásmesterét. Nem várta tőle ezt a zengő, erős, dühös hangot. Filimonov úgy kiabált a sor előtt, mint egy olyan törzstiszt, aki nem herdálta el a becsületét, no meg ahogyan az alacsony növésű, hiú tábornokok szoktak.

Szamszonov hallgatta Filimonov kiabálását, amint az egész Estlandi Ezredet árulással, gyávasággal, szökéssel vádolta, s közben a felhevült, kihívó katonaarcokat nézte. Azt a rendkívüli, kihívó kifejezést látta rajtuk, amelyik az élet végén jelenik meg, amikor már semmiféle tábornoki szemrehányás nem jut el a lelkükig, és már az is csoda, hogy engedték magukat megállítani, pedig a kőkerítés se állíthatta volna meg őket.

Ezt a kihívó, ezt a rendkívüli kifejezést Szamszonov azonnal megkülönböztette attól a kifejezéstől, amelyet 1905-ben látott a lázadók arcán a szibériai vasúton, ahol javában folytak a katonagyűlések, bizottságok rendelkeztek, ahol zengett a „le vele!”, a „gyerünk haza!”, szétverték az állomásokat, a büféket, erőszakkal elvették a mozdonyokat a maguk szerelvényei számára: „Mi vagyunk az elsők! gyerünk haza! le vele!” Ott semmit sem számítottak a tisztek, és a lázadók száz torokból ordították: „le vele” – le veletek, akármilyen jók

voltatok hozzánk, hogy az anyátok… nem kell a jó a kezetekből, azt adjátok végre, amit kiérdemeltünk!

De itt, ezeken az eltorzult arcokon, amelyek nem remélt módon visszatértek a halálból az életbe, részvét tükröződött a tisztek iránt: mi a vérünket adjuk nektek, hogy az anyátok… és ti?? és ti??

Szamszonov érezte, hogy elpirul, talán senki sem veszi észre a napfényben, feltartotta a tenyerét, leállította az ordítozó szállásmestert, és halkan elkezdte kérdezgetni – először a véletlenül ide került tiszteket, csak egyikük tartozott a századhoz, azután a katonákat is.

Azok pedig nem szoktak hozzá, hogy elmondjanak valamit, egymás szavába vágva, összefüggéstelenül beszéltek, mit is értettek ebből az egész süvöltő halálból? Több száz ágyúból rájuk zúduló lövedékáradatban, egyetlen kicsi árok nélkül, a répaföld sekély barázdáiban. A saját tüzérségünk pedig sehol, vagy nem válaszolt, amikor pedig jött néhány ágyú, azokat azonnal kilőtték. Ennek ellenére puskával meg gépfegyverekkel, távoli lövésekkel válaszoltak az ágyúknak. Sőt rohamra indultak, sőt a német lövészárkokig is eljutottak. És minden patronjukat ellőtték. És akkor a gyalogság kezdte átkarolni őket. És akkor hátulról a lovasság is megjelent (lehet, hogy nem is jelent meg). Akkora dübörgés az utolsó ítélet alkalmával se lesz, az öreg katonák se hallottak olyat soha. Az ő ezredükből vagy háromezret szanaszét szórt. Á-á, ezt nem lehet elmondani…

Ő, ő a hibás. Hisz ő hallotta tegnap ezt a lövöldözést, és ma reggel el akart menni hozzájuk – miért nem ment el? Már csak azért is hibás, mert *itt* várta be őket, és nem kereste meg *ott*, a bajban. De nem is ez a lényeg, világosan beléhasított, amit sehogy sem értettek a Landrat sötét termében: még tegnap írta nekik a mai napra vonatkozóan, ennek a nyughatatlan tábornoknak a tanácsára, melyik utat

vágják el a németek előtt, mintha repülni tudnának, az az út húsz verszta távolságra volt tőlük. És odaküldte őket az eleven parázsra, az egyetlen olyan helyre, ahol a németeket megfigyelték, ahol azok álltak és harcoltak. És ezeknek a tönkretett ezredeknek ma még azt parancsolta, hogy „bármibe kerüljön is”…

Miközben beszéltek, még jöttek hátulról, odaért a zászló is, György-kereszttel a tetején lévő tartóban és jubileumi szalagokkal. Odaért a zászló és szó nélkül beállt a bal szélre, és vele egy csoport katona is – hiányos, sebesült, lerongyolódott csapat.

És megfontolt, halk hangját – amelyet azonban mindenki hallhatott – felerősítve, Szamszonov odaszólt:

– Hányan vagytok itt revaliak?

És az őrmester kurtán rávágta:

– A zászló. És egy szakasz.

Az estlandiak hátsó sorából pedig felszólítást se várva egy türelmetlen, rekedt hang azt kiáltotta:

– Kegyelmes uram! Harmadik napja nem kaptunk kétszersültet!

– Hogyan? – borult el még jobban a parancsnok, és arrafelé fordult. – Harmadik napja?

Az egész tegnapi napon eleven parázson jártak, tüzérség verette őket, és még szuronyrohamra is mentek, és kilenctizedük meghalt – és még csak nem is ettek?

– Nem kaptunk kétszersültet!! – erősítették meg összevissza kórusban.

A parancsnok magas, súlyos teste előrelódult, látták. A segédtiszt odaugrott, hogy megtartsa, de nem kellett, a tábornok lábon maradt.

(Pedig sokkal jobb lett volna neki, ha összeesik és odakiáltja: „Bevallom, testvérek, én tettelek tönkre

benneteket!” Megkönnyebbül a szíve, ha mindent magára vállal, és már nem parancsnokként áll fel.)

De csak halk hangon rendelkezett:

– Azonnal adjanak enni mindenkinek. És helyezzék el őket, hogy pihenjenek.

És rajta maradt a teljes súly.

És makacsul lépegetve visszaindult a városba.

A Bismarck kőtömbjénél a sarok mögül szembe jött a parancsnokkal néhány lovas, akiket a törzs egyik tisztje kísért. Az megmutatta nekik a tábornokot. Leugrottak, és lépteiket szaporázva görbe lovas lábukkal Szamszonovhoz mentek.

Egy lovassági tábornok, egy dragonyos ezredes és egy kozák ezredes volt a csoportban.

Stempel vezérőrnagy (hogy mennyi tábornok van a hadseregében, Szamszonov a homlokát ráncolta: persze, Ropp egyik dandárparancsnoka) jelentette, hogy egy dragonyos ezredből, a 6. Doni Lovasezred három és fél századából, valamint egy lovastüzérütegből összevont alakulat parancsnokaként érkezett ide. A csapatot a hadseregparancsnok megbízásából Krimov ezredes szervezte, és azt a feladatot kapta, hogy állítsa helyre az élő összeköttetést az 1. és a 23. gyalogos hadtest között.

Szamszonov még látta az estlandiakat és a revaliakat, a fejében még ott kavargott, milyen nagy baj érte őket, ő maga milyen hibákat követett el, arra pedig jól emlékezett, hogy mindenféle ideiglenes csapatátirányítás mindig a bajban történik, de az idő haladt, és végig kellett gondolnia a dolgot, meg kellett értenie.

– Igen? Jó, ez jó… Ezek között a hadtestek között valóban…

A parancsnok kezet fogott mind a hármukkal, a kozák ezredest pedig már ismerte! Azonnal emlékezett

szerény, kissé durva arcára, ősz kefehajára, ősz kefeszakállára a Novocserkasszki Ezredből:

– Iszajev? Ha jól emlékszem, Alekszej Nyikolajevics?

Már hetven felé jár, de kifogástalanul szolgál.

– Pontosan, kegyelmes uram!

– De miért három és fél század? – mosolyodott el enyhén Szamszonov.

És Iszajev örült a lehetőségnek, hogy panaszkodhat, talán ismét összeszedheti az ezredét – magyaráz. De furcsán néz Szamszonovra.

Stempel is különös módon néz rá. Ketten összenéznek.

– Rossz hírnek rossz a hírmondója is – húzta össze magát az egyszerű Iszajev.

Szamszonovba beléhasított: mi jöhet még?

A szikár Stempel kihúzta magát, és úgy nyújtott át egy küldeményt, mintha halálbüntetést várna érte.

– Utolért bennünket Krimov küldönce. Azt mondta, ezt adjuk át.

– Mi ez? – kérdezte Szamszonov, mintha hallani könnyebb lett volna. Az ujjai közben már bontották a Krimov bonyolult kézírásával írt papírt:

„Kegyelmes uram, Alekszandr Vasziljevics!

Artamonov tábornok buta, gyáva és hazug. Oktalan parancsa miatt a hadtest dél óta rendezetlenül visszavonul. Ezt ön előtt titkolják. Elvesztegettük a Neuschlotti és a Péter-ezred és a lövészek nagyszerű győzelmét. Usdau feladva, s kétséges, hogy Soldau tartható-e még estig...”

Ha ezt szavakban mondanák el, akár eskü alatt is, nem lehetne elhinni. De Krimov ok nélkül nem írna le ilyesmit.

Szamszonov kiegyenesedett, elvörösödött, rázkódni kezdett, mellkasa úgy járt, mint egy fújtató. Elgyengülve, magát bűnösnek érezve vánszorgott ide, de íme, van egy nála is bűnösebb gonosztevő! És igaza erejével elkezdett ordítani az útkereszteződésnél:

– Le-vál-tom a gazembert!

És felemelt kezével Bismarck érdes emlékművére támaszkodott.

– Továbbítandó parancs! Azonnal helyre kell állítani az összeköttetést Soldauval. Artamonov tábornokot leváltom hadtestparancsnoki tisztéről. Duskevics tábornokot nevezem ki. Közöljék az 1. hadtesttel és a frontparancsnoksággal.

Mintha a kőre támaszkodott volna, mintha a bal kezével – de nem volt már bal keze.

Azt is levágták.

29. fejezet

A hátborzongatóan üres város. – Kezdődik a fosztogatás. – Jaroszlav felszereli magát térképekkel. – Kozeko az önellátást védelmezi. – Haritonov szakasza is. – A katonák lakomája kakaóval.

Tegnap még majd leestek a lábukról, annyira hajszolták a Narvai és a Koporjei Ezredet észak felé, nem engedték, hogy a kutaknál megpihenjenek, még az esti szürkületben is egyre észak felé meneteltek, sötétben ütöttek tábort. Az a hír járta, hogy másnap Allenstein városában kenyeret sütnek és osztanak. 27-én reggel a szokásos huzavona, késlekedés után, amikor a parancsok sehogy se készültek el, és nem küldték őket szét, a zászlóaljak meg tétlenül toporogtak, s közben tudták, hogy a lábukkal fognak megfizetni mindenért, a Narvai és a Koporjei Ezred megkapta a parancsot, hogy forduljon balra, Allensteinnal ellenkező irányba, és ezzel adja vissza a láthatatlan németeknek azokat a versztákat, amelyeket tegnap gyalogolt el előlük, siessen a szomszéd segítségére, ahogy három nappal ezelőtt is éppen ezek az ezredek rohantak – feleslegesen.

Talán a dandárparancsnok kapott ezenközben valami felvilágosítást. Talán még az ezredparancsnokoknak is jutott valami a magyarázatból. De a zászlóaljakban a tiszteknek semmit sem magyaráztak meg, s még jóindulattal sem lehetett mást mondani a tegnapi menetelésrőf meg a mairól, mint azt, hogy hülyeség vagy gonosz tréfa. És mit gondolhattak a katonák? Jaroszlav Haritonov nagyon szégyellte magát a katonák előtt ezért az ide-oda rángatásért, amelyet az ő testük szenvedett meg, mintha ő maga lenne az a gonosz törzsbeli áruló, akire mindezért gyanakodtak.

Ám ezredeikre váratlan jutalom is várt a két teljes heti éhes ide-oda járkálásért: délben, ragyogó napsütésben, egyenletesen lengedező szellőben, vidám

felhőgomolyok közepette a jó rálátást biztosító griesslinneni magaslatokról feltárult előttük az első város, és egy óra múlva akadály nélkül bevonultak a városkába, Hohensteinba, amely úgy négyszázszor négyszáz szazsennyi területet foglal el, és ez nemcsak azért meglepő, mert meredek háztetői szorosan, de mégis tágasan állanak, hanem azért is, mert teljesen néptelen, ezért az első pillanatban félelmetes is. Teljesen üres volt! se egy orosz katona, se egy békés lakos, se egy öreg, se egy nő, se egy gyerek, sőt még egy kutya sem volt sehol, csak óvatos macskák tűntek fel olykor. Egyik helyen levert spaletták, itt-ott kiszakított rámák, összetört üveg. Az élen haladó ezred először el se hitte, harcolni készült a városért, tartalékot különítettek el, felderítőket küldtek mindenfelé. Nem messze, ugyanabban az irányban dörögtek az ágyúk, kelepeltek a géppuskák, de maga a csúcsos tetejű város a háború szeszélye folytán teljesen üres volt – és ép! Látszott, hogy jövetelük előtt sem vívott senki harcot a városért, ha elfoglalta is, ugyanilyen üresen, harc nélkül, s úgy is hagyta el.

Az allensteini műútról még harcias lendülettel tértek le az ezredek, még készek voltak átvonulni az egész városon és továbbmenni, amerre parancsolták, de, ahogyan az a mesében történni szokott, a varázslat alatt álló területen megtett néhány lépés után a hősből elszáll az erő, elejti a kardját, kopjáját és pajzsát, és már mindenestől a varázslat hatalmába került; úgy itt is a zászlóaljakat megcsapta valami az első háztömbökből, egyenetlenné váltak a lépteik, a fejek különböző irányokba fordultak, enyhült, megszűnt a szándék, hogy a csatazaj felé közeledjenek, valami oknál fogva már nem hatott rájuk a dandár, az ezred akarata, senki sem kényszerítette őket, nem vágtattak be lovas küldöncök újabb parancsokkal. És a zászlóaljak kezdtek jobbra, balra fordulni, külön helyet kerestek maguknak a városban, de még a zászlóalj egységes akarata is megbénult, és külön-külön feléledtek a századok, majd azok is szakaszokra

bomlottak – és az a csodálatos, hogy ezen senki sem csodálkozott, elvarázsolt, bénító volt a levegő.

Jaroszlav ennek ellenére igyekezett megőrizni a tudatot, hogy ennek nem kellene így lennie, hogy ott, távolabb várják a segítségüket! Hatalma azonban nem terjedt túl a szakaszon. De íme, hangtalanul, észrevétlenül szétfolytak, felszívódtak a szakaszok is, akár a víz, amikor maga keres szabad folyást és szabad területet magának. És Haritonov legjobb, legrendesebb katonákból összetevődő szakasza sem állhatott egymagában fegyveresen a tűző napon, jogot szerzett a pihenésre.

És az ételre? Ennyi kimerítő nap után, fogyatkozó fejadag mellett – olyan erkölcstelen volt, hogy a szünet nélküli éhségtől hajtva egyenként, kettenként, hármanként kezdtek az ő katonái is elszivárogni. Volt, aki elkéredzkedett, mint a rendes Kramcsatkin, odajött, kivágta a lépést és a szemét forgatta – az egész hasa a parancsnok hatalmában van! „Engedélyt kérek önhöz fordulni, nagyságos uram. Eltávozásra kérek engedélyt élelmiszer-utánpótlás céljából!”

Volt, aki elosont, és már hozta is a cukrot, és színes csomagokban a kekszet, kiejtette a kezéből, és elbújt a szakaszparancsnok elől. Erkölcstelen? Megbüntesse? De hiszen éhesek, ez olyan szükséglet, amelytől a csata kimenetele is függ. Miért kell annyira vigyázni az elhagyott, meghódított tulajdonra? Jó lenne megbeszélni a többi tiszttel, de azokat nem lehetett látni, és akkor kivel beszélje meg? Felnőtt ember, tiszt, maga dönt.

Itt meg makarónit hoznak, amit a parasztok sohasem láttak! És még különösebb dolgot: konzervdobozokban háziasan sütött borjúhúst. Naberkin, egy alacsony, mozgékony katona ragyogó szemmel hozza a hadnagyának, örül, hogy kedveskedhet neki:

– Nagyságos uram! Ne restellje megkóstolni! Milyen ravaszul megcsinálták!

Ez nem bűn, a katonák lelke tiszta, ők ezt megszolgálták. De valamit meg is kell főzni vagy melegíteni – a házban vagy az udvaron, tüzet rakva a téglaházak között. De az még ennél is érdekesebb, még a tisztek is csodálkoznak, hogyan őrzik a németek a tojást: fehéres, nyilván meszes vízbe rakják, és onnan frissen veszik ki, hány hónap múlva?

A raktárakra a németek nem tesznek súlyos lakatokat, mivel a németnek buta fogalmai vannak: ha zár van rajta, akkor tilos és senki sem veszi el. Az a hír járja, hogy a városban nagy raktárak vannak, más zászlóaljak már eljutottak hozzájuk, megelőztek bennünket.

Nem, itt valami nem jól van... Nem, így nem jó! Meg kell tiltani! Azonnal sorakoztatni kell mindenkit, és meg kell magyarázni...

Ekkor azonban a fürge, szolgálatkész altiszt, Jaroszlav támasza a szakaszban, jelentette neki, hogy a város szélén kaszárnya van, és az irodában sok térkép! És Jaroszlav nagyon szerette volna ezeket a térképeket látni, még mielőtt tovább mennének! Végezetül is az ő szakaszának katonái rendesek. És szigorú paranccsal ott hagyta az altisztet, magához vett egy kedvetlen katonát, és a kaszárnyába sietett vele.

A kaszárnyában mászkált néhány harácsoló, de egyiküket sem érdekelte a német egyenruha és az altiszti felszerelés. A sarkit; nyitott irodában valóban ott voltak összerakva Kelet-Poroszország kilométer-centiméter felbontású, német nyelvű és nagyon szépen nyomtatott térképei, sokkal olvashatóbbak azoknál, amilyenekből a Narvai Ezredben egy zászlóaljra egy példányt adtak. Jaroszlav megmutatta a katonának, hogyan tegye eléje a térképeket és vegye el, amelyiket már megnézte, majd kikereste azoknak a helyeknek a térképét, ahol már jártak, és ahova még elmehetnek.

Egészen más a háború, ha az embernek teljes térképkészlete van! És mohón nézte a Visztula környékének térképeit – varázslatosak az olyan helyek térképei, ahol az ember nem járt, de hamarosan járni fog! Haritonov összerakott egy sorozatot, amely tartalmazta a Visztulán való átkelést is, és három csomagot a közeli helyekről (feltétlenül ad egyet Groholecnek).

A mohó, gyors, szakszerű válogatás közben hamarosan űr keletkezett Jarik lelkében: nem tudott teljes szívből, igazán örülni a térképeknek, valami homályos bánatérzés töltötte el, sőt talán félelem – attól félt, hogy elkésik, nem ér vissza az ezredhez, hogy az ezred elmegy? Nem, ez más félelem volt – talán a baj előérzete? Máris szaladt vissza az ezredhez, nem volt nyugalma! Nincs ideje megnézni a legénység számára készült német kaszárnyát, pedig az jobb, mint odahaza a hadapród iskolásoké. Bensőjét riasztó feszültség töltötte el, és már nem akart válogatni, elvinni, megnézni valamit, csak minél előbb vissza a katonáihoz.

A katona vitte az átkötött térképcsomót, Jaroszlav sietett a szakaszhoz, és látta, milyen nagyon megváltozott a város ez alatt az egy óra alatt: az elvarázsolt idegen városból már hozzánk hasonlatos, megszokott város lett. Tenyeres-talpas katonák járkáltak ide-oda, mint otthon a faluban, jól ismerve a helyet, és a tisztjeik nem kiáltottak rájuk; nem Haritonov dolga volt, hogy közbeavatkozzék. Egy hordó sört gurítottak. Baromfit is találtak a városban, és már kitépett véres tollakat görgetett a szél az úttesten, és színes burkolópapírt, üres dobozokat sodort. A csizmák alatt recsegett, amit kiszórtak vagy kitörtek. Egy bezúzott ablakon át felforgatott lakás látszik, még nem tették teljesen tönkre a nemrég még oly kedves rendet, de a komódokat feldúlták, a padlón pedig abroszok, kalapok, fehérnemű hevert.

És Haritonov riadalma fokozódott: mi van az *ő* szakaszával? Csak nem az ő szakasza is?…

Mintha két kisebb sarzsi őrt állt volna egy üzlet ajtajában, a katonákat nem engedték be, de a tisztek elől félrehúzódtak – és bement egy ismerős tiszt, és valami oknál fogva Haritonov is utána. Ruházati üzlet volt, az elülső elárusító részlegben a kirakatnál katonák járkáltak, Jaroszlav felismerte Kozeko legényét, a hátsó helyiségben tisztek öltöztek át, próbáltak – esőköpenyeket, kötött kabátokat, meleg alsóneműt, kamáslit, kesztyűt, mindezt lárma nélkül, tárgyszerűen, egymás mellett szorosan, székek és legényeik segítségével, időnként kis szőnyegeket, női kabátokat forgattak, nézegettek.

Kozeko is itt volt, sárgásbarna meleg alsónadrág volt rajta. Megörült:

– Haritonov, Haritonov! Használja ki a lehetőséget, válogasson meleg holmikat! Hiszen hamarosan lehűl az idő, máris milyenek az éjszakák! Az ember nem gondolhat állandóan a halálra, gondoskodnia kell…

Jaroszlav nem látta, ki van még itt, lehet, hogy ismerősök is. Az egyetlen ablaktól messze, félig vakon állt, és nem is Kozekót látta, nem annyira az arcát és szikár alakját, mint inkább a sárga, bolyhos meleg alsónadrágot. És azt mondta neki, lehet, túl hangosan, talán a többiek is hallhatták:

– Ez szégyen.

Kozeko felélénkült, szokásos módján azonnal a ki nem mondott érvekbe kapaszkodott, és még Jaroszlav mellszíját is megragadta, hogy az ne mehessen el, és végighallgassa:

– Miért lenne ez szégyen, Haritonov? Gondoljuk csak végig. Önnek és nekem nincs meleg holmink, és ugyan mikor fognak adni? Maga is ismeri az orosz hadbiztosságot. És fázunk, és köpenyben alszunk a

puszta földön. Nehéz így felfázni? Az éjszakák pedig egyre hidegebbek lesznek. Erre nekünk nem is személyesen van szükségünk, ez a hadsereg számára szükséges, jobban fogunk harcolni. Vegyen egy kötött kabátot is!

Haritonov nem az ingerültségbe fáradt bele, nem a nagy igyekezetbe, hogy helyrehozza a dolgokat, hanem elfáradt a lába, a szeme és a lelke, ahogy a múzeumban szokott: nem akart tovább menni, látni, süllyedjen el ez a gazdag város, jobb lenne a homokot dagasztani az itt töltött napok helyett. Undorító lett minden holmi. Milyen könnyű holmik nélkül élni!…

– De nem ilyen módon… – Haritonov bágyadtan, fáradtan elhárította Kozekót. Igyekezett kiszabadítani a szíját, de nem volt könnyű kivenni a markából.

– Hanem ugyan milyen módon? Na, milyen módon? Vásároljuk meg? Azért jöttünk be, hogy vásároljunk, de kinek fizessünk? A gazda elmenekült. Kérem, hagyhat itt pénzt, de az kié lesz? Egyébként pedig, mi annyi zsoldot kapunk, hogy abból nem sokat vásárolhatunk.

– Hát, nem tudom… – Jaroszlav nem tudott mit mondani, de undor töltötte el. Kiszabadította magát, a kijárat felé fordult, Kozeko utána lépett, és a vállánál fogva visszatartotta. Az arca ráncos volt, mintha sírna, halkan magyarázott, szinte fülbe:

– Jó, egyetértek, hogy ez nem helyes. Ha arra gondolok, hogy a front akár Vilnát is elérheti, és az ellenség betör az én kicsi fészkembe, ahol a napsugaram van, és szétdúlja, mint ezeket az elbűvölő kis lakásokat… De hiszen én semmit sem akarok, semmiféle kitüntetésre sem vágyom, és ezt ön is tudja! – Szinte könnybe lábadt a szeme. – De nem engednek haza, amíg legalább a kezem le nem szakad. Avagy a lábam. Ezért azt javaslom: öltözzön fel minél melegebben, mert téli hadjárat lesz, Haritonov! Vegyen fehérneműt! És kötött kabátot!…

Minél gyorsabban vissza a saját szakaszához! Jaroszlav még mindig hitte, hogy az *ő* szakasza… Nemcsak holmikra nem vágyott, még az evéstől és ivástól is elment a kedve.

Növekedett benne a baj előérzete.

Valahol a városban égett valami – erősen, magas lánggal, makacsul. Bármikor tűzvész törhet ki: itt is, ott is katonatüzek égtek, tábortüzek, közöttük katonák vándoroltak, mint a cigányok, valamit cipeltek. Mennyire megváltozott két óra alatt a Narvai Ezred!

Egy szekérre, különféle holmik és egy doboz parfüm tetejére biciklit kötöztek.

Ilyenek a mi ezredünk tisztjei! De a katonák a népélet erkölcsi ereje, ők egyből megértenék, de senki nem magyarázta meg nekik, Jaroszlav maga a hibás – megkóstolta a konzervet, és dicsérte, ezzel kezdődött. Erőtlennek érezte magát, úgy érezte, nincs joga, hogy ő, akinek még a bajusza sem nőtt ki, oktassa az apakorban lévő parasztokat az élet alapigazságaira, de kötelessége lett volna, különben miért kapta a vállapot?

Eltévedt, tett egy kerülőt, és még a saját helyét sem ismerte fel, amikor meglátta a hosszú, keskeny hátú Vjuskovot, ahogy az egy lepedőből kötött batyut cipel a vállán.

De Vjuskov-e? Talán mégsem ő?… Utolérte, rákiáltott:

– Vjuskov!!

Erőlködve mondta ki, de csattant, és Vjuskov elejtette a batyut, tett egy lépést, el akart szaladni, de mégsem szaladt el, hanem megmakacsolva magát hátrafordult. De nem nézett a hadnagyra, elfordította az arcát.

És ez az a katonája volt, aki a vagonban olyan gyönyörűen mesélt, mosolygós, szimpatikus, a

szmolenszki vidék lelke?! Milyen rejtőzködő, nem őszinte, zárkózott az arca! Mint kiderül, nem rendes ember...

– Mit csinálsz?? – kérdezte Jaroszlav erős, meggyőző hangsúllyal. – Hova viszed? Kinek? Hiszen nemsokára golyózáporba megyünk, lehet, holnap már nem is élünk, megvesztél, megőrültél? – Reménykedve, szenvedőn hozzátette: – Mi történt veled, Vjuskov?

A katona ugyanolyan zárkózottan, rá se nézve hadnagyára, tompán azt válaszolta:

– Bocsásson meg, nagyságos uram. Megzavart az ördög.

– Na, gyere velem, gyere!

Ám Vjuskov lába mintha a földbe gyökerezett volna, nem mozdul a batyu mellől.

Szembe velük pedig Kramcsatkin jön, a szakasz legjobb katonája – nem, ez nem Kramcsatkin! – miért olyan vörös, imbolyog járás közben, dalol vagy valamit mormol? – de mégis Kramcsatkin, meglátta a tisztjét – és összeszedi magát, és felveszi a lépést, sőt még ki is vágja a sima kőlapokon – de miért bicsaklik meg egyik lába a másik után, miért mereszti olyan vadul a szemét – a kezét azonban pontosan a szabályzat szerint lendíti:

– Nagys...ág...os uram, engedélyt kérek jelentéstételre! Kramcsatkin Ivan Feofanovics közlegény eltávozásról...

De a gonosz erő ívbe hajlította a becsületével együtt – és kegyetlenül elterült a járdán, a tányérsapkája elgurult.

Lelkecském! Büszkeségem, Ivan Feofanovics!

Szörnyülködve, de talán már dühösen is, Jaroszlav továbbsietett. Mert megmondták: a fosztogatókat kegyetlenül el kell verni, testi fenyítést kell kiszabni rájuk! De ő úgy gondolta, hogy a fosztogatók holmi

távoli, idegen gonosztevők, nem pedig a saját Narvai Ezredének katonái, nem az ő szakaszának katonái!

Azonnal sorakoztatni kell őket fegyverrel és teljes felszereléssel, és kiállítani a forró napra! És lehordani őket, a lelkükre beszélni! És mindegyikkel tisztázni, mit vett el! És mindegyikkel eldobatni!

Ez az a ház! A kapu tárva-nyitva, és látszik, hogy a kis udvaron hogyan nyaldossa a forró láng a rúdra akasztott kormos kondért. Körülötte, téglákon, ládákon, ami éppen akadt, vagy tizenöt ember ült Haritonov szakaszából. A földön és a lábuk mellett konzerves dobozok, különféle ennivaló hevert, már nem is nagyon éltek vele, inkább ittak, csajkával és bögrével mertek a kondérból. Haritonov agyán átfutott: ezek berúgtak! A kondérból szeszesitalt mernek!?... De minek akkor a tűz?...

Nem, az arcok nem részeg révületet tükröztek, hanem barátságot, áhítatos húsvéti jóindulatot. Asztal melletti békességgel, ráérősen mosolyogtak egymásra, beszélgettek, meséltek. Távolabb gúlában voltak a fölösleges puskák.

Meglátták a hadnagyukat – nem ijedtek meg, felélénkültek, megörültek, helyet csináltak neki.

– Nagyságos uram!... Nagyságos uram, ide, hozzánk, legyen szíves! – Ketten a bögrékkel igyekeztek, az egyik kiöblítette, a másik nem, versenyezve telemerítették, a hadnagyhoz vitték, forrón és csurig, és az egyik húsvéti mosollyal azt mondta:

– Nagyságos uram, micsoda kakavó!!

Ám az alacsony, gömbölyű, de gyors lábú Naberkin megelőzte:

– Igyon kakavót, nagyságos uram! Hogy mivel nem erősíti magát az aljas németje!

És… nem szabad kiabálni. Nem szabad szidni őket. Nem szabad büntetésből felsorakoztatni. Visszautasítani sem szabad, amit csodálkozva, szívből kínálnak.

Haritonov nyelt egyet üresen. Azután pedig egy korty kakaót.

Az udvar hátsó fala alacsony volt, mögötte beépítetlen terület, távolabb pedig egy manzárdos, emeletes ház égett. A tetőcserepek apró lövésekként roppantak szét. Először sűrű, fekete füst csapott elő a manzárdból, azután pedig egyszerre több lángnyelv egyesült erős, egyenletes lánggá.

Látták, ám senki sem szaladt oltani.

A füst és a láng recsegve dobta, vitte a magasba a fölösleges, idegen anyagot, a fölösleges, idegen munkát – és azok tűznyelven susogták, sóhajtották, hogy most vége mindennek, se megbékélés, se élet nem lesz többé.

30. fejezet

Blagovescsenszkij tábornok el van keseredve. – A 6. hadtest pánikszerű éjszakai menekülése.

Miután éjszaka visszavonult huszonöt versztányira Bischofsburgtól, a németek ellen biztosította magát az újjászervezett utóvéddel, amelyet változatlanul Nyecsvolodov vezetett – a megrendült Blagovescsenszkij augusztus 27-én reggel megállapodott a Mensguthnak nevezett kis helységben, és sem ő, sem a törzse egész nap nem adott ki semmi rendelkezést a hadtestnek. Az utóvéd addig maradt állásban, ameddig szükségesnek látta. A gyalogoshadosztályok és a lovashadosztály egységei, ha éppen úgy találták jónak, elvonultak kérdezés és a hadtestparancsnokság értesítése nélkül. Blagovescsenszkij gyalogsági tábornok még csak századparancsnok sem volt háború idején, most pedig mindjárt egy hadtestet kapott. Volt vasúti szállítási parancsnok, a katonai híradás parancsnoka, a japán háború idején ügyeletes tábornok volt annál a törzsnél, ahol a vasúti utazási engedélyeket kiadták, és tudományos alapon utasítást állítottak össze arról, hogyan, milyen esetben és ki kaphat ilyen igazolványt. Tegnap azonban óriási csapást mértek az életére – és a tábornok lelkének most nyugalomra volt szüksége, hogy összeszedje és összeragassza, ami széthullott.

Csendes is volt az egész nap: éjszaka olyan messzire elmentek, hogy a németek nem szorongatták őket. Ám a háborúban nem sokáig tart a nyugalom, még huszonnégy órát sem hagyták pihenni! Délután öt óra után harci zaj hallatszott északról, az utóvéd felől. A távoli német ágyúkból elkezdtek röpködni a repeszgránátok Mensguth irányába is. Blagovescsenszkij tábornok keblében ismét úrrá lett a riadalom, és a törzs is elkomorult.

És akkor – már csak ez hiányzott! – egészen másfelől, az oldalbiztosításra kiküldött kozák századtól

benyargalt Mensguthba egy kozák a jelentéssel. A jelentésben pedig minden jól leírva: hogy százada innen tizenöt verszta távolságra összeütközésbe került az ellenséggel – de nem állta meg, hogy el ne mondja: ő maga is ott volt! És hogy nemrég verekedett a németekkel! És Mensguth közelében látta ezrede másik századát.

FILMKOCKÁK

lelassította lovát a kis hetyke kozák,

és a jelentést rázva, és a válla mögé mutogatva – hogy, úgymond, verekedtünk! – örömmel odakiáltotta földijeinek:

A németek!.. , a németek!...

És elvágtatott, nem késlekedhet, át kell adnia a törzsnek a jelentést.

= A földiek pedig a tágas udvaron, a kerítésen túl azonnal felugrottak: a németek?!... itt vannak – a németek?! Te jó ég, a lovak meg nyergeletlenek!

Elrohantak, felnyergeltek,

futva vezetik ki a lovakat az istállóból,

és befűzik a kápaszíjat, nyeregbe ugranak -

és máris kifelé, kifelé az udvarról!

Lódobogás.

= Ej! majdnem az egész század – vágtában az utcán! Dobogás végig az utcán!

= A keresztutcán pedig, távolról egy alkapitány (az ő ezredükbe való, ugyanolyan a váll-lapja) épp csak meglátta:

= vágtat, vágtat a lovasság!

= futás vissza futás!

Itt van a közelben a törzs.

És a dragonyos ezredeshez. Az éppen az első kozák által hozott jelentést olvassa.

Az alkapitány:

...des úr, kérek engedélyt jelentéstételre! A szomszéd utcában – német lovasság, egy hadosztálynyi erővel!

És az alkapitány egyáltalán nincs megijedve:

– *Engedélyt kérek, hogy a törzs őrségét sorakoztassam a lovasság visszaverésére!*

A dragonyos ezredes azonnal, teljes hangerővel kiadja a parancsot:

– *Törzsügyeletes! az őrséget azonnal fegyverbe-e!!*

= Az ügyeletes kapitány pedig már menet közben:

– *Fegyverbe-e-e!!... fegyverbe-e-e!!!...*

= Mekkora készültség! – a gyalogság már rohan is kifelé a helyiségeiből, a puska a kézben!

És mennyien vannak! két század van itt!

Derék parancsnokaik késedelem nélkül vezényelnek:

– *Szakasz, oszlopba sora-kozó!...I-ga-zodj!...*

Kisebb gondjuk is nagyobb. Már szaladnak is kifelé a kitárt kapun, és azonnal arra fordulnak, amerre az alkapitány mutat: arra! arra!

= A szobában pedig a dragonyos ezredes jelentést tesz az ősz, elgyötört, ernyedt tábornoknak, aki minden szótól egyre erőtlenebb lesz:

– *Kegyelmes uram! az ellenség lovassága betört Mensguth helységbe! intézkedtem...*

Jaj, milyen nehéz ez a beteg öregembernek! Pontosan ezt a szörnyűséget várta! De hiszen ő beteg! beteg lett a mártír tábornok! Orvoshoz kell vinni!... kórházi

nyugalmat kell biztosítani!... még a szája is lefittyed, nem képes megtartani a formáját:

– *Ortelsburgba!... gyerünk, Ortelsburgba!...*

= A dragonyos ezredes erélyesen intézkedik. Felmálházunk! elmegyünk!

= A törzs tisztjei éppen a falra akarták akasztani a térképet – nagyon jó, hogy nem volt rá idejük, összecsavarjuk!

A törzsnek nem sok időbe telik elkészülni! Futva viszik a holmikat,mindenki tudja, mit kell vinnie.

= Az autó pedig készen van, már előállt!

A tábornok is siet, amennyire tud, karon fogva vezetik.

És már – megtelt az autó! És elindulnak! természetesen lovas kozák kísérettel, ott pedig kocsik, homokfutók, ki, amin tud – ki a kapun! menjünk! menjünk! minél gyorsabban!

= Műút.

Nem műút, hanem menekülők áradata, de nem is futnak (túlságosan szűk a hely), hanem özönlenek.

Mindenki, mindenki élni akar, nem szeretne fogságba esni – gyalogság-édesanyánk sem: és lőszeres ládákon, magukon az ágyúkon – mindenki visszavonul,

mi talán rosszabbak vagyunk?

és a tábori konyha szakácsa hajtsa félre a gulyáságyú könyökcsövét, és a fogatosok! a fogatosok! nekik kell elsőkként visszavonulniuk, de elállják az útjukat!

Mozgások keltette vegyes zsivaj.

És hogyan ússzon át ezen az emberfolyamon a hadtestparancsnok autója, hogy minél gyorsabban megelőzzön mindenkit? – mert neki különösen gyorsan kell haladnia, mert az ő élete a legértékesebb!

Dudálni kell?

Nem segít.

A módszer a következő: az elöl haladó kozákok megtisztítják az utat, legalábbis az út szélét, mit akarsz, te barom?! – és az üres helyre beúszik az autó, mögötte pedig azonnal bezárul a sor.

A tábornok már a fejét is alig tudja megtartani, neki már minden mindegy, vigyetek, vigyetek.

= Lemegy a nap.

És a távoli kép már rosszul látszik. Szürke massza folyik.

Egyébként ott elöl tűz van.

Nagyobb kép.

Nagy tűz.

Még nagyobb, közelebbi.

Ez Ortelsburg. Ég.

Teljesen lángban áll.

Gyakran, szünet nélkül ropognak a robbanó tetőcserepek.

Amint az a menetoszlop elejéről látható:

= egyszerűen nem lehet odamenni, a városon keresztül.

= Az oszlop leáll, leáll.

Csak a hadtestparancsnok autója, a kozákok közreműködésével, kardlapozással

– *Mit akartok, birkák? Fél-re!* – győzi le az útakadály utolsó szazsenyeit, oldalt fordul, hogy kerülőt tegyen.

Ugrál egy kicsit a hepehupán, és elindul, mutatja az utat a város mellett. Meglódulnak, és utána (az égő város fényében).

Visszafelé már sötét van. De ott, messze, hátul valami mozgás. Nyugtalanító, gyors mozgás

errefelé tart!

Átható kiáltások!

– *Lo-vas-ság!...*

– *Bekerítenek!*

= Kavarodás! Hová menjenek az útról? Dugó!

Az arcokon félelem és szörnyülködés (a tűz fényében).

Eh, legyen, ami lesz! A homokfutó oldalt fordult – át a csatornán, a kátyúkon! – felborult!

= Nem tesz semmit! Aki tud, térjen ki!

Puskalövések.

Ezek a mieink, a menetoszlopból. Arrafelé, hátra lőnek a lovasságra!

A lovasságot nem látni. Valamiféle árnyak látszanak, eltűntek.

= Most pedig egy ló nyargalt el,

valakit ledöntött, az a paták alá került:

– *Á-á-á!...*

Távolabbról „hurrá-á-á” hallatszik. Sűrűbb lövöldözés.

Nem lehet tudni, ki lő. Tessék, a levegőbe küldik.

– *Szá-zad! csatár-láncba! feküdj!*

Kicsi alakok fekszenek le az út mindkét oldalán.

A földön felvillan lövéseik fénye.

= Lovakat sebesített meg! A lőszeres ládát – kézben viszik! viszik! az embereket! csak tapossák!

– *rá-á-á!... á-á-á!..,*

Egy megvadult fogat! az emberek félreugrálnak, menekülnek az útról. Amit vittek, amit fogtak – mind eldobálják.

= Jaj, elszabadult egy ágyú! Elütött egy szekeret! egy másikat!

Recsegnek, törnek a szekérrudak.

= Itt meg az istrángokat vágják! Szekér az árokba, maguk a lovakra!

Mindez hol a városi tűz visszfényében látható, hol a tűzzel a háttérben.

= Megindult egy lőszeres láda – az emberek félreugrálnak.

Az út megtisztult az emberektől, csak a lovak taposnak az eldobált holmikon, ugrálnak, a kerekek dülöngélnek...

És egy egészségügyi kocsi nyargal, ahogy csak bír!

és hirtelen elszáll egy kereke! menet közben száll el – és magától! A kocsit megelőzve! gurul előre! a kerék!! valami oknál fogva egyre nagyobb lesz, egyre nagyobb!!

Betölti az egész vásznat!!!

A KERÉK! – gurul, a tűztől megvilágítva, magától! feltartóztathatatlanul! mindent letarolva!

Esztelen, szaggatott lövöldözés! géppuskatűz! puskalövések!!

Gurul a kerék, a tűz által megvilágítva!

Az örömteli tűz által!

Bíborvörös kerék!!

= És kicsi, ijedt emberarcok: miért gurul magától? miért ilyen nagy?

= De nem, már nem. Kisebbedik.

Íme kisebbedik.

Egy egészségügyi kocsi közönséges kereke, és mindjárt vége lesz. Szétesett.

= Az egészségügyi kocsi pedig rohan az egyik kereke nélkül, a földön húzza a tengelyét... mögötte a gulyáságyú, a csöve letörve, le akar válni.

Lövöldözés.

= A csatárlánc fekszik és lő – oda, hátrafelé.

= Onnan pedig a homályból, az út mellett lovasok! igen, lovasság vágtat ide ránk! na, elvesztünk, nincs menekvés! és ordítanak, kiabálnak feléjük a dragonyosok:

– *A tieitek nagyunk! Hiszen a tieitek vagyunk, hogy az anyátok! Kire lövöldöztök?!*

31. fejezet

„Die höchste Zeit.” – Szamszonov kétségei. – Egy merész csapás megment! – Imádkozás. – Artamonov feladja Soldaut. – A Második Hadsereg helyzetjelentése. – Szamszonov látnoki álma. – Nagyboldogasszony napja. – Előre kell menni! – Véleménykülönbségek a törzsben. – Elutazás és az utolsó távirat.

A leplen és a gúzsba kötöttségen, amelyek ezekben a napokban állandóan zavarták Szamszonovot a gondolkodásban, váratlanul áttört és felszínre bukkant valami, ami nem illett oda, a gimnáziumi évekből, egy mondat a német olvasókönyvből: „Es war die höchste Zeit sich zu retten.”[36]

A részlet Napóleonról szólt az égő Moszkvában, semmit nem jegyzett meg belőle, de ez a mondat mindig a fejében volt a különös „die höchste Zeit” – a legmagasabb idő – szókapcsolat miatt. Mintha az idő csúcs lehetne, és a csúcson adódhatna egy pillanat arra, hogy megmeneküljön.

Hogy Napóleonnak annyira veszélyes lett volna Moszkvában, és lett volna egy végső pillanata a menekvésre, azt nem tudni, de a parancsnok szívét most komor aggodalom töltötte el, hogy ezek az órák az ő számára pontosan „die höchste Zeit”.

Csak azt nem tudta, hol mered ez a csúcs, és melyik oldalra kell elrugaszkodnia. Nem volt képes világosan átlátni a hadsereg helyzetét, és határozott parancsot kiadni.

Artamonov árulása miatt védtelenné vált a hadsereg egész bal oldala – vajon meg kellene változtatni a hadtesteknek szóló parancsot, amelyet napközben előkészítettek? És mit kell megváltoztatni benne? Hogy a központi hadtestek balra fordulva mérjenek csapást – erre lenne szükség? Mit változtasson meg? Általában fogja vissza a központi

[36] Legfőbb ideje volt, hogy meneküljön.

hadtestek támadását? Hisz főképpen ezt róják fel bűnéül. A Zsilinszkij által ráragasztott *gyávaság* bélyege már negyedik napja kínozta Szamszonovot. Támadásra utasítsa a szárnyon lévő hadtesteket? Nagyon jó lenne, de ez most teljesíthetetlen.

És a törzs tagjai közül senki sem jött határozott változtatásokat kérni.

És eszébe jutott, hogy a japán háború idején milyen szívósan tartotta magát a jantaji bányáknál egy kozák hadosztállyal, az usszuriakkal és szibériaiakkal, szilárdan fedezve Kuropatkin hadseregének balszárnyát (Rennenkampf ott is a jobb oldalon volt) – még azt is javasolta, hogy Kuropatkin karolja át a japánok szárnyát.

Kuropatkin azonban nem merte, és szükségtelenül visszavonulást rendelt el, és így elveszítette a liaojangi csatát. Holott ok nélkül nem kell bátortalannak lenni. Egy merész csapás megmentheti a kilátástalan helyzetet is, ezt bizonyítja a hadtörténet.

Tehát nem szabad most megismételni Kuropatkin ingadozását, hanem bátran, határozottan támadni kell a középső hadtestekkel!

A távíró ismét működött. Majdnem egyidőben azzal, hogy elküldte Artamonovnak a leváltó táviratot, Szamszonov megkapta annak megkésett jelentését: „Súlyos harcok után az ellenség kemény nyomására visszavonultam Soldau irányába.” A tábornok hazug természete alapján elképzelhető volt, hogy már kiürítették Soldaut is. De nem, a távíró egész este Soldaun keresztül adott.

Onnan jelentették, hogy Duskevics tábornok az első vonalbeli állásokban van, a hadtestparancsnokságot ideiglenesen Maszalszkij herceg tábornok, a tüzérség felügyelője vette át.

Nem küldték el azonnal a táviratot Artamonov leváltásáról a frontparancsnokságra. A hadtestet

feltételesen bocsátották csak a hadsereg rendelkezésére, lehet, hogy a leváltást nem hagynák jóvá. Zsilinszkij és Oranovszkij azonban hallgatott. Általában véve hallgattak, mintha ma nem lettek volna fontos és jelentős harcok, és holnapra sem vártak volna ilyeneket.

A parancsnok sötét, komor, gondterhelt arccal elhagyta a törzs szobáit, elment pihenni a sajátjába. Az arckifejezése alapján senki sem jött volna rá, egyedül ő érezte: lelkének egy rétege mintha elvált volna a másik rétegtől, és szép csendben, lassan-lassan elkezdett lefelé csúszni.

És Szamszonov állandóan figyelte ezt a hallhatatlan mozgást.

A szobája nappal hűvös volt, most azonban fülledt, noha a vékony háló alatt a fél ablak nyitva állt.

Szamszonov csak a csizmáját húzta le, és lefeküdt.

Még nem sötétedett, a párnájáról egy nagy metszetre látott a falon, mintha csak gúnyolódnának vele: Nagy Frigyes a tábornokai körében, mind derék férfiak, pödrött bajszúak és legyőzhetetlenek.

Különös. Csupán néhány óra telt el, de már nem táplált haragot sem Blagovescsenszkijjel, sem Artamonovval szemben a hazugság meg a visszavonulás miatt. Mert csakis a szorongatottság, a rossz helyzet, a zűrzavar miatt tehettek így. Az irántuk érzett haragnak levezető, elterelő jellege volt, igazságtalan. Miért haragudna rájuk, amikor maga is eléggé hibás már? Rájuk vetítve a saját hibáját, még igazolta is őket Szamszonov: a hadtestparancsnok is alig van befolyással az események menetére ebben a térben széthúzott háborúban.

Ám ha igazolja a beosztottak hibáit, mi marad akkor a hadvezérből?

Egész katonai szolgálata folyamán nem gondolta volna Szamszonov, hogy egyszer ilyen nehéz helyzetbe kerülhet, mint most.

Ahogy egy napraforgóolajjal teli, felrázott üvegnek is szüksége van rá, hogy leülepedjen, áttetsző napsárga legyen, az üledék az aljára kerüljön, a légbuborékok felfelé menjenek – így vágyott megtisztulni a parancsnok lelke is. Ehhez pedig, ezt pontosan tudta, imádkozásra van szüksége.

A mindennapi, reggeli és esti, megszokásból és sebtében, az ügyekre elkalandozó gondolatok közepette elmondott ima olyan, mint a felöltözöttnek a mosakodás egy maroknyi vízzel: egy kicsi tisztaság, szinte észre sem lehet venni. De a koncentrált, elmélyült imádkozás, az imára áhítozás, amikor azt semmi sem helyettesítheti, Szamszonov emlékezete szerint az ilyen ima mindig megváltoztatja és megerősíti az embert.

Nem hívta Kupcsikot, a legényét, felkelt, kitapogatta a gyufát, kis lángra meggyújtotta a csiszolt asztali lámpa kanócát, az ajtót bereteszelte. Az ablakot azonban nem függönyözte el, szemben nem volt emelet.

Szétnyitotta a fehér fémből készült, nyakban hordható kozák tábori ikontartóját, és a három szárnyával megállította az asztalon. Nehéz térdeivel a padlóra ereszkedett, nem nézte, tiszta-e a hely. És így, a nehéz súllyal a térdén, elégedetten érzékelte, hogy az fáj; szemét a keresztre irányította és az összecsukható oltár két ikonjára – Sárkányölő Szent Györgyre és Szent Miklósra –, s imádkozni kezdett.

Először végigmondott két-három ismert imát – „Támadjon fel az Úr...”, „Élő Isten, segíts meg bennünket...”, azután pedig hang nélküli imádkozás következett, öntudatlanul megfogalmazott, néma valami, ami csak ritkán támaszkodott a kötött szövegű, az emlékezet által megőrzött cölöpökre: „...fényességes

orcád, ó Életet adó!”, „istenszerető és legkegyesebb Istenanya...” – és ismét szavak nélkül, füstfelhőben, homályban, egyik rétegről a másikra ugrálva, amelyek úgy mozdultak, mint zajlás idején a jégtáblák.

Azt, ami leginkább nyomasztotta, nem kész imákkal, még csak nem is a saját szavaival tudta teljesebben és igazabb módon kifejezni, hanem azzal, hogy a szaggatóan fájó, de már el is felejtett térdére nehezedik; állhatatosan, odaadóan és némán néz. Így tudta teljesebben Isten elé tárni egész életét és egész mostani fájdalmát. Hiszen Isten maga is tudta, hogy Szamszonov nem személyes becsvágyból, nem hatalomvágyból szolgált, és nem ezért díszíti mellét a sok kitüntetés. Ma sem neve megmentése érdekében kért győzelmet csapatai számára, hanem Oroszország nagyságáért, mert ez a mai csata sok mindent eldönthetett a sorsában.

Imádkozott, hogy ne legyenek hiábavaló áldozatok. Ne pusztuljanak el hiábavaló módon azok, akiknek a hirtelen testükbe fúródó ólom és vas miatt még keresztet vetni sem marad idejük a halál előtt. Imádkozott, hogy Isten világosítsa meg elgyötört agyát, hogy „a legmagasabb idő” csúcsán helyes döntést hozzon, és ezzel tegye lehetővé, hogy az áldozatok ne legyenek hiábavalóak.

Térden állt, egész súlyával a padlóra nehezedett, nézte a szemével egy magasságban lévő kis oltárt, suttogott, hallgatott, keresztet vetett – s mintha a keze minden keresztvetéssel kevésbé lett volna nehéz, a teste se olyan súlyos, és a lelke se oly sötét: minden nehézség és sötét dolog hangtalanul és láthatatlanul lehullott, levált róla, távozott tőle. Isten magára vette a terhét, hiszen neki minden teher magára vételéhez van ereje.

És mintha a rangja is eltávolodott volna a parancsnoktól, Neidenburg városa meg a két lépésre lévő törzs is – az imádkozó magasra szállt, hogy

megérintse a legfelsőbb erőt, és alárendelje magát akaratának. Hiszen az egész stratégia és taktika, az ellátás, híradás, felderítés – vajon nem mind hangyák nyüzsgése Isten akaratához képest? És ha az Úr kegyes lenne és beavatkozna a csata menetébe, ahogyan az a hagyomány szerint a régi időkben többször megtörtént, akkor a csoda folytán minden baklövés ellenére nyerhetnénk.

Az apró szemű hálón kívül már régóta ott verdesett egy fényes fekete éjjeli lepke, olyan nagy volt, és olyan zajt csinált, mintha nem is lepke, hanem madár lenne.

Lehet, hogy szokatlan mérete és fenyegető színezete rossz előjel?

Szamszonov letörölte a fülledtség okozta verejtéket, és felállt az imádkozásból.

Senki se jött hozzá, sem kérdéssel, sem örömhírrel, sem rossz jelentéssel.

Több tízezernyi ember szétszórtan csatázott, a harc folyt magától, nem érintette a parancsnokot. Lehet, hogy nem akarják megzavarni a pihenését? Jobb, ha megy, és megtudakolja maga.

Először elhaladt az őrök mellett, kiment a szabadba. Ott kellemesen hűvös volt és sötét (mivel megsérült a villanytelep, az utcák világítás nélkül maradtak).

A csatazaj tompán, távolról hallatszott, mintha a mi csapataink egyre távolabbra vetették volna vissza az ellenséget. (Lehet, hogy a csoda már el is kezdődött?)

A törzshöz sok petróleumlámpát és gyertyát hoztak, ezért még fülledtebb és forróbb lett a levegő a szobákban. Mindenki a helyén volt, mindenki végezte a dolgát. Készítették a jelentést az elmúlt napról a frontparancsnokság számára.

Megkapták, de óvatosságból nem akarták odaadni a parancsnoknak, ám végül csak átadták neki Artamonov friss, sötétedés előtt érkezett táviratát.

...Súlyos harc árán a hadtest megtartotta Soldaut...

Hogy tudnak írni! Micsoda leleményes tollak! Azt is írhatta volna, hogy megtartotta Varsót, és fel lehetne terjeszteni a Szent András-rendre.

...Minden kapcsolat megszakadt. A veszteségek óriásiak, különösen tisztekben. A csapatok hangulata jó (...??). A csapatok engedelmesek...

De könnyen az ellenkezőjére válthatnak.

...A várost különböző ezredek maradványaiból álló elővéddel tartom...

És az utóvéd neki *elővéd*. Tud fogalmazni.

...Ahhoz, hogy támadásba menjünk át, új erőit érkezésére van szükség, az eddig érkezettek már mind nagy veszteségeket szenvedtek. Éjjel a hadtest valamennyi egységét rendezem, és támadásba megyek át...

Immáron „új erőit érkezése” nélkül? Elképesztően pimasz alak. És egyáltalán miért írta alá ezt a táviratot? Hogyan merészeli figyelmen kívül hagyni a leváltását? A felsőbb összeköttetéseiben bízik...

Szamszonovnak a megnyugodott szíve nem engedte, hogy feldühödjön. A törzsnél pedig nagyszerűen ment a munka. Már kétszer letisztázták, és a törzsparancsnok lágy poroszkáló járásával a parancsnokhoz vitte a frontparancsnoksághoz szóló napi távirati jelentést.

...Ma második napja, hogy a hadsereg az egész fronton harcot folytat. A foglyok kikérdezése alapján kiderült... (Lehet, hogy úgy van, de lehet, hogy nem...) A balszárnyon az 1. hadtest megtartotta állásait, azután kellő alap nélkül elvezényelték onnan (az ember

még ki sem káromkodhatja magát kedvére), amiért is én eltávolítottam Artamonovot a hadtest éléről. Középen Mingin hadosztálya nagy veszteségeket szenvedett, de a vitéz Libavai Ezred megtartotta állásait. A Revali Ezred szinte teljesen megsemmisült.

– Írják hozzá – parancsolta Szamszonov –, hogy a zászló meg egy szakasz megmaradt belőle.

...Az Estlandi Ezred rendezetlenül visszavonult Neidenburg felé... a 15. hadtest... a roham sikerrel járt... a 13. elfoglalta Allensteint... Az utolsó hírek a 6.-ról... helytállva a Bischofsburg alatti szívós küzdelemben...

Ez egyáltalán nem csüggedt jelentés. Sőt, győzelmi jelentés. De hiszen... bárcsak igaz lenne. Blagovescsenszkij? – talán nem is vonult vissza olyan jelentős mértékben, tartja Mensguthot, és nemsokára átvonul Allensteinba. Így talán igazából nem is állnak olyan rosszul a dolgok?

Hadd tudja meg holnap reggel Zsilinszkij, hogy a németek egyáltalán nem menekülnek a Visztulán túlra, hanem minden erejükkel a Második Hadseregre zúdultak.

Éjjel fél tizenkettő volt. Már csak alá kellett írni a jelentést és elmenni aludni.

Csak még egy... Csak még egy fontos kiigazítást kellene tenni a holnapra szóló parancsban. Csak egy fontos rendelkezés hiányzik – és akkor tisztázódik az egész zűrzavar, és megnyugszik a lelke.

De a fejét mintha bepólyálták volna.

És a parancsnok lehajtotta fejét, és a szobájába vonult aludni.

Mielőtt Kupcsik, a kozák fogatolt üteg trombitása eloltotta a lámpát, a falon még egyszer felvillantak Frigyes derék, büszke katonái.

Szamszonov azt gondolta, mindjárt elalszik: sötét van, csend van, a dolgát – amit lehetett – elvégezte, és annyira, de annyira elfáradt. Amíg mozognia, tevékenykednie kellett, szeretett volna lefeküdni, mozdulatlanná válni. Most, amikor levetkőzve lefeküdt a nyugalmas ágyban, kővé vált a párna a feje alatt, és cselekvési vágy borzolta, késztette mozgásra kezét, lábát.

Elviselhetetlen, ha ennyi napon át az eltompulásig terheli a fejét. És idegeskedik a távírókészülék mellett, hogy mikor kúszik elő belőle kígyóként a néma szalag, és nem tudja, hogyan mar belé, milyen sértéssel alázza meg.

Most talán a távírókészüléket gyűlölte legjobban Szamszonov. A Zsilinszkijjel való közvetlen kapcsolat kötél volt a nyakán.

Mint álmatlanság idején mindig, nagyon gyorsan, kegyetlenül elszaladt az idő. Pedig az ő szeme előtt úgy maradt, szinte el sem mozdult a mutató arról a pontról, ahol utoljára látta. Miután körmével felpattintotta az óra dupla fedelét, Szamszonov szomorúan bámulta a világító számlapot: negyed kettő... két perc múlva kettő... fél három...

Négykor pedig már virradni fog.

Hogy biztosabban elaludjon, ismét imádkozott, többször elmondta a „Miatyánkot” és az „Üdvözlégyet”.

Semmit sem lehetett látni. De a füle mellett világosan, jóslatszerűen felhangion valami:

– Elszenderedsz... Elszenderedsz...

Egymás után, többször.

Szamszonov megdermedt a félelemtől: mindentudó, prófétikus hang volt, talán hatalma van a jövő fölött, de a szó jelentését nem sikerült megértenie.

– *Elalszom*? – kérdezte reménykedve.

– Nem, elszenderedsz – helyesbített a kérlelhetetlen hang.

– *Aludni* fogok? – találgatta a fekvő lélek.

– Nem, elszenderedsz! – válaszolta a kérlelhetetlen angyal.

Teljességgel érthetetlen. Feszülten gondolkozott, igyekezett megérteni a szó jelentését, és a megfeszített gondolkodástól felébredt.

A szobában már világos volt, mivel a függöny nem volt összehúzva.

És a fény hatására egyből világos lett a szó értelme: az *elszenderedsz* azt jelenti, hogy meghalsz.

Hideg verejték öntötte el. És még húrként zengett a prófétahang. Mikor is van nálunk Mária elszenderedésének napja?

Feszülten gondolkozott: Poroszországban vagyunk, ma – augusztus, augusztus 28-a[37] van.

És hideg, jeges érzés fogta el, és hangyák futkostak a hátán: Ma van Nagyboldogasszony napja, az Istenanya, Oroszország pártfogója halálának napja. Íme most, most kezdődik Nagyboldogasszony napja. Az elszenderedés napja.

És nekem azt mondták, hogy meghalok. Ma.

Szamszonov rémületében felkelt. Fehérneműben ült, mezítláb, összekulcsolt kézzel.

Távolról, de már állandóan és jól hallatszott az ágyúdörgés.

Az ágyúdörgéstől visszatért a frissessége. És világossá váltak a gondolatai!

A katonák már halnak, a parancsnok pedig fél!

Amilyen az éjszaka, olyan az álom is!

---

[37] A régi naptár szerint augusztus 15-e Nagyboldogasszony napja.

Szamszonov erőteljes, friss hangon átkiáltott Kupcsiknak az első szobába – ébresztő!

Az pedig abban a percben magához tért, és felöltözve már hozta a kancsót és a tálat a mosakodáshoz.

Az arcát érő hideg víztől, az ablakon beözönlő, vakító világos fénytől és a makacs ágyúzás hallatán a parancsnok számára villámcsapásszerűen világossá vált: menni kell! el kell menni innen! még közelebb kell vinni a törzset a csapatokhoz!

Neki magának, oda a pokolba! Katona módra, lóháton! A doni kozákok atamánja, a szemirecsjei kozákok atamánja miért nem ül lovon?! Most legszívesebben maga vágtatna rohamra! Rajtaütéssel elfoglalná az ellenség ütegét! – ilyen vér folyik az ereikben, ilyen háborút kíván! Ej, a török háború, az volt az igazi!…

Mint a barlangjából előtörő medve, ing nélkül, nagy szőrös testével az ablakhoz ment, és sarkig kitárta. Örvendetesen hűvös levegő áramlott be. A városka ünnepélyes homályba; szinte menyasszonyi fátyolba burkolózott, és külön-külön, semmihez sem kapcsolódva fogadta a napot, nyújtózkodott, úsztak a tetők, tornyok, csúcsok, a meredek tetőket díszítő lovak.

Mennyire jóra fordulhat még minden! Mekkora felszabadulás! – nem kell fogolyként a törzs szobáiban és a távírókészülék mellett ülni, előremehet, cselekedhet! Már tegnap meg kellett volna tenni! Milyen egyszerű gondolat! Egyúttal Knoxtól is megszabadul.

A parancsnok rendelkezett, hogy keltsék fel a törzs tagjait. Bialystokban sokáig alszanak. Amíg az *Élő holttest* felébred, egy-kettő – már nincs is összeköttetés, nincs Szamszonov, nincs kit kioktatni.

Megszabadult!!!

De a törzs tisztjei úgy készülődtek, ahogy a nők szoktak – két óra hosszáig. Lassabban keltek fel, mint a parancsnok és nehezebben tértek magukhoz.

A törzset kétfelé osztották. Az egész irodai, törzskari és adminisztrációs részleg huszonöt versztával hátrébb vonul, át az orosz határon, a biztonságos Janowba. A műveleti osztály – hét tiszt, a parancsnokkal – előreindul.

Akiknek vissza kellett vonulni, azok elfogadták a döntést, nem tiltakoztak.

Akiknek előre kellett menniük, azok komorak, elégedetlenek voltak. Szamszonov szinte éhgyomorra, az örömteli reggeltől felfrissülve járkált és mindenkit siettetett. Még ennél is több örömöt okozott, megkönnyebbülést hozott, és megbékítette rosszakaróival az a távirat, amelyet most adtak át neki, és Bialystokból éjjel egy órakor küldtek el.

„Szamszonov tábornoknak. Az önre bízott hadsereg vitéz egységei becsülettel teljesítették nehéz feladatukat az augusztus 25-i, 26-i és 27-i harcokban.

Parancsot adtam Rennenkampf tábornoknak, hogy lovassága révén lépjen kapcsolatba önnel. Remélem, hogy ma a központi hadtestek összehangolt tevékenységével visszavetik az ellenséget. Zsilinszkij.”

Ebben már megmutatkozott az ima hatása. Mindannyian oroszok vagyunk, ki is tudunk békülni. Meg tudjuk bocsátani a sértéseket. Hiszen helyes – a központi hadtestekhez! És Rennenkampf is odalovagol ma. Együttesen, közösen – talán nem győzzük le a poroszt?

Annál sértőbb, hogy a hét tiszt, akiket magával akart vinni, egységesen elégedetlenkedett. Álló megbeszélésre hívta őket össze.

– Van valami elképzelésük, uraim? Kérem, mondják el.

Posztovszkij nem merte. Természetesen, logikusabb lett volna, ha ő Janowba megy és ott irányít. Ám nem volt mersze vitába szállnia parancsnokkal. De minden tisztnek gyenge volt a pozíciója, mert a törzs ürügyén azt javasolták, hogy hátra küldjék őket, ne pedig előre. És ingadoztak. Filimonov látszott a legkomorabbnak, ő mindig elégedetlen volt minden határozattal – a sajátját kivéve.

– Engedje meg, hogy beszéljek, Alekszandr Vasziljics. Neidenburg jelenleg nem kevésbé első vonal, mint Nadrau, ahova ön menni akar. Az ellenség Neidenburg közvetlen közelében van. De akkor az egész törzsnek át kell mennie Janowba. Martosz kitűnően megbirkózik a dolgával, mi értelme oda menni?

És az egyik ezredes:

– Kegyelmes uram! Ön a hadsereg *minden* hadtestéért felel, nem csak azokért, amelyek most nehezebb helyzetben vannak. Ha előre megy, figyelmen kívül hagyja az *egész* hadsereg parancsnokának kötelezettségeit. Ha megszakítja a kapcsolatot a hadseregtörzzsel, megszakítja a hadtestekkel is.

Hogy össze tudnak zavarni bármilyen világos, egyszerű dolgot, meg tudnak indokolni minden kibúvót. A hét folyamán Szamszonovnak most először jól működött az agya, tiszta volt a lelke, erős, bátor és határozott volt – és azonnal gúzsba akarják kötni, és erőtlenné akarják tenni. De késő!

– Köszönöm, tiszt uraim. Tíz perc múlva lóháton indulunk Nadrauba. Az autó Janowba viszi Knox ezredest.

Knox ezredes azonban éppen hogy előre szeretett volna menni a parancsnokkal! Knox ezredes tornázott, megreggelizett, és tábori öltözékben, sportos léptekkel jött, hogy előreinduljon. Hozzájárult, hogy kis

útitáskáját vigyék a mögöttes területre. Szamszonov azonban az autóba tessékelte. „Valami rossz dolog történt?” – csodálkozott Knox. Szamszonov kissé odébb vezette, és tolmács nélkül, erőlködve fogalmazta az angol mondatokat:

– A hadsereg helyzete kritikus. Nem tudhatom előre, mit hoznak a következő órák. Az én helyem a csapatoknál van, önnek pedig vissza kell mennie, amíg nem késő.

Nyolc kozák átadta a lovát a nyolc tisztnek. Másfél századnyi katona kíséretül szegődött melléjük, hiszen elöl nyugtalanságra számíthattak.

Hét óra öt perckor lassú ügetésben, a neidenburgi utcák sima kövén csattogva, a lovascsapat az északi kijárat felé indult. A szép napsütésben megcsodálták a lovagrend régi várát.

A parancsnok kívánságának megfelelően csak elutazása után, 7:15-kor, közvetlenül a készülék leszerelése előtt küldték el az utolsó táviratot a frontparancsnoksághoz:

„…A támadó hadtestek vezetése céljából átmegyek a 15. hadtest törzséhez,

Nadrauba. A szikratávírót leszerelem, ideiglenesen nem lesz kapcsolatom önökkel. Szamszonov.”

NEM A VÉGZET KERESI A FEJET
– A FEJ MEGY A VÉGZET ELÉBE

32. fejezet

(augusztus 27.)

Az augusztus 27-i hadi események áttekintése. – A németek nem hisznek a sikerben, elaprózzák elképzeléseiket. – Éjszakai hadműveletek Waplitz falunál.

A németek napról napra teljes hadsereget vittek ütközetbe, és azt, hogy a távoli Mackensen-hadtesttel ha csak pár órára is, megszakadt a kapcsolat, különleges hibaként érzékelték: azonnal repülősöket küldtek ki, azonnal mellék kapcsolódási pontokat kerestek, hogy helyreállítsák a telefonláncot. Az oroszok hadseregműveletei napról napra hadtestműveletekre estek szét: minden hadtestparancsnok, miután nem látta át az egész hadsereget, a maga külön háborúját vívta (vagy nem vívta). Soldaunál tovább folytatódott a szétesés: a várost már nem hadtest védte, hanem csak azok az egységek, amelyek maguk nem akartak továbbmenni.

És a németek mégis adtak huszonnégy órát az oroszoknak, hogy magukhoz térjenek. Bár François tábornok már délre elfoglalta a váratlanul elhagyott Usdaut, és nyitva állt előtte az út Neidenburg felé, műveleteiben nem érezte szabadnak magát, és nem védekezett Soldau felől könnyű fedező csapattal, hanem már este beásta magát; ellencsapást várt. Erre utasította a másnapra szóló hadseregparancs is: ne mozduljon Neidenburg felé, vesse vissza az oroszokat Soldaun túlra.

Hindenburg különösen a déli szárnyáért aggódott, mert 27-én este, amikor visszatért a hadseregtörzshöz a Scholtz hadtesténél tapasztalt szomorú események után, azt a hírt kapta, hogy François hadtestét teljesen szétverték, maradványai pedig az Usdautól huszonöt kilométerre lévő vasútállomásra érkeznek. Hindenburg azonnal a telefonhoz hívatta a vasútállomás komendánsát, aki megerősítette a hírt. (Csak éjjel derült ki, hogy egy gránátos zászlóalj menekült, amely megrémült a Péter-ezred rohamától – útközben pánikba ejtette a szekéroszlopot is, és a szekerek egészen a hadseregtörzsig nyargaltak.)

Scholtz megerősített hadteste pedig, amely csak egy fél hadosztállyal volt kevesebb, mint Szamszonov valamennyi központi hadteste együttesen, s az ütegekkel még erősebb is azoknál – egész nap a mühleni vonalon védekezett Martosz erős nyomása ellen. Scholtz úgy látta, hogy Martosz esetleg Hohensteinen keresztül megkerüli, vagy attól tartott, hogy idejön hozzá – Mühlent már elfoglalta –, ezért elvont egy hadosztályt az ellentámadásból, gyorsan átirányította; még azt is parancsba adta,

hogy a könnyebbség kedvéért a katonák dobják el a zsákjukat – de erre nem volt szükség.

Napközben kitudódott, hogy az oroszok elfoglalták Allensteint, ezért a németeknek hirtelen erre kellett fordítani von Below hadtestét, amely már a harapófogó másik ágánál állt, és Mackensent, aki már a Blagovescsenszkij által szabadon hagyott, a szükségesnél kétszer szélesebb folyosón menetelhetett.

A porosz hadsereget az óvatosság okozta vakság lepte meg: Scholtztól délre már rés tátongott, a front ott szétesett, alig tartotta magát a 23. hadtest rendezetlen egynegyede, és ügetett leplezésként Stempel lovasdandárja – Hindenburg mégis két orosz hadtest jelenlétét tételezte fel, és nem vette észre a bekerítés lehetőségét. A nap sikertelennek látszott, és nemcsak a klasszikus cannae-i győzelemre, hanem még az orosz hadsereg mély átkarolására sem adhattak parancsot. A porosz hadvezetés elgondolása az volt, hogy minél közelebbre gyűjtse össze tizenhárom szétszórt hadosztályát. A 28-ára virradó éjszakára kiadott parancsban szűkítették az átkarolás tervét: egyedül Martosz hadtestét kell bekeríteni, amely a leginkább zavaró és a legsikeresebb volt.

A pompázatos Oroszország tábornokairól a németek csak nem merték feltételezni, hogy ennyire megcsontosodtak, ennyire nincs elképzelésük a sokszázezres tömegek vezetéséről! Nyilván volt valami tervszerű Szamszonov hadtesteinek különös mozgásában, amely a kéz szétterpesztett öt ujjához hasonlított. Nyilván volt valami tervszerűség Rennenkampf titokzatos mozdulatlanságában is, akinek egységei felemelt kalapácsként az odaszállított porosz hadsereg tarkóját fenyegették. Rennenkampf még ma is beavatkozhatott volna nagy erejű lovasságával a gyalogság összeütközésébe – és meghiúsíthatta volna a németek elgondolását. De ő nem használta ki a németek által elvesztegetett huszonnégy órát.

Hogy Martoszt bekerítsék, három oldalról akartak csapást mérni Hohensteinre, Sontag hadosztályával pedig, amelyik még a legteljesebb volt Scholtz hadosztályai között, délről szándékoztak átkarolni Martoszt; hajnalban meg akarták kerülni a Mühleni-tavat, és el akarták foglalni Waplitz falut, meg a magaslatait.

Ez a parancs éjjel tizenkettőkor érkezett a hadosztályhoz, amely először beásta magát, mivel védekezésre készült, és késve kapta meg a napi kenyéradagját, a katonák pedig épp csak hogy aludni tértek. Sontag tábornok, a hadosztályparancsnok úgy döntött, hogy a hajnalt se várja ki, a sötétben támad, kihasználja a meglepetést. Azonnal, éjfél előtt felköltötték a hadosztályt, és kezdték felkészíteni a menetre. A dombos vidék és a töretlen

homokos utak megnehezítették a tájékozódást. Tapogatózva keresték a gyülekezési pontokat, eltévedtek. Az elővéd jobbra sodródott a kijelölt vonaltól, a fő erők eleje balra, a törzs az oszlophoz képest középre. A dragonyosok pedig a hadosztály tudta nélkül, és anélkül, hogy az oroszok megzavarták volna őket, még éjjel bevonultak Waplitzba, és a Poltavai Gyalogezred táborhelyén helyezkedtek el. Azután az orosz járőr felismerte őket, és a spontán lövöldözésben a német lovasság elvágtatott. Az orosz tábori őrség már a sötétben észrevette Waplitz előtt a németek élen haladó csapatának közeledtét, és lövöldözve visszavonult. Hajnal előtt, de átláthatatlan tejszerű ködben egy szétbontakozott német ezred intézett rohamot Waplitz ellen, ezt azonban az oroszok elszánt puska- és géppuskatűzzel fogadták. Hajnali ébresztéskor a katona mindig dühös és vérszomjas.

Ekkor rázendített mindkét fél tüzérsége is.

33. fejezet

Martosz álmatlan éjszarkái. – Kljujev nem jön! – Martosz tovább harcol. – Megsejti, hogy az ellenség éjjel támad. – Szasa Lenartovics álmatlanul sajnálkozik. – Éjszakai riadó. – Botorkálás a sötétben. – Vámadás ködben. – Szasa ábrándozik. – Wittmannsdorf reggeli látképe. – Emlékezés Jelenykára.

Szerencsére, de inkább szerencsétlenségére, Martosznak olyan volt a természete, hogy könnyen felindult, és nehezen csillapodott le. És ezekben a napokban állandóan idegesítette valami, az utolsó napon pedig különösen: az egész nap folyó harc váltakozó jellege, az állandó huzakodás Posztovszkijjal, ahelyett, hogy a Kljujev küldte hadtesttől segítséget kapott volna. Hohensteinben káoszt talált, és közben feszülten gondolkozott, hogy rájöjjön, mire készülnek a németek.

Estére azonban mégiscsak úrrá lett rajta a fáradtság, de ha ledőlt, odavolt az éjszakája. Most azonban annyira felindult, hogy este nem tudott szunyókálni. Már egészen sötét volt, amikor kiment a tanyai házból, hogy a padon ülve elszívjon egy cigarettát, ahogyan Poftava vidékén is szeretnek üldögélni sötét estéken a parasztház tövében a földhányáson. Csakhogy ott az esték még szeptemberben is melegek, itt meg máris borzongatóak. Martosz magára kapta a köpenyét, de sapka nélkül ült, hűtötte a fejét, és a halántékától hátrafelé simogatta, hogy megszüntesse a fájó pontokat. Még egy pirulát is bevett. Egy órát még elüldögél itt, megnyugszik – aztán ágyba zuhan, elalszik.

Várta Kljujev hadtestét, amely most már neki volt alárendelve. Nem remélhette, hogy az éjjel odaér, de jó lenne, ha reggelre! A másnapi harc minden eddiginél hevesebbnek ígérkezik, most egész Kelet-Poroszország

legfontosabb csatája várható – és nagyon kellene, hogy reggelre kétszer annyi erővel rendelkezzen!

Éjfélre elcsitult a lövöldözés, már nem villantak torkolattüzek. Csak hangtalan, halvány kicsi fények tűntek fel ritkán és hunytak ki. A csillagos ég másnapra is derült napot ígért. Mivel hadseregük szét van szórva, ez még jobb is.

Ezekben a napokban Martosz lényegében véve mindig csak győzött: nem engedte át a csatamezőt az ellenségnek, szüntelenül és mindenütt támadta és szorongatta, noha láthatóan kisebb volt a tüzérsége, és nem mindig szállítottak lőszert, még kevésbé élelmiszert és takarmányt. De azt egyáltalán nem tapasztalta Martosz, hogy az ő győzelmeiből kialakult volna egy nagy győzelem. Valamiképpen minden győzelme hiábavalónak bizonyult.

Azonnal meg kell kétszerezni az erőket! – és akkor minden győzelem a végső győzelemmé áll össze!

Kljujev hadteste azonban nem jött, csak nem jött. Még egy küldönc se érkezett tőle.

Végezetül az éjjeli sötétben bevágtatott egy kozák járőr.

Martosz kitépte a zászlós kezéből a levelet, és idegesen bement vele a világosba, a szobába.

Na nem, a háborúban nincs ilyen!! Ezt nem tábornok írta!! Ezt egy köszvényes vénember írta a két háztömbnyire lakó ismerősének, hogy nem tud átmenni kártyázni. Pedig Martosz abban reménykedett, hogy Kljujev személyesen siet a segítségére! De nem!! *Immár* Martosznak *alárendelve* azt válaszolta, hogy *nem áll módjában* éjjel útnak indítani a hadtestet! Hogy a hadtest augusztus 28-án reggel indul, de ennek is csak abban az esetben van értelme, ha Martosz tábornok vállalja és kezeskedik, hogy táborhelyét még egy napig, 29-én reggelig megtartja.

Siralmas!! Ez egy tökfilkó, nem tábornok!

De mit tehet?

Harcolni kell...

A kulikovói csatában Martosz vitéz, a brjanszki herceg kíséretének tagja egy csapat tatár markából ragadta ki Dmitrij Ioannovics fejedelmet.[38]

Visszavonuljon? Most nehezebb kilépni a csatából, mint támadni.

Tehát folytatni kell, ahogy a tapasztalt színész is tovább játszik, ha már megjelent a színpadon, noha látja, hogy a partnerei nem tudják a szöveget és badarságokat beszélnek, hogy a hősnőnek leesett a parókája, hogy a díszletről ledőlt a védőrács, hogy huzat van, hogy a közönség hangosan suttog, és valamiért az ajtók felé igyekszik. A játékot elszántan, könnyedén folytatni kell: ne miatta bukjon meg az előadás, sőt talán még meg is mentheti.

Minden nehéz – a háborút is, a csatát is nehéz elkezdeni. De ha már a hámba bújt az ember, bizonyos idő múltán a saját természetes gallérjának érzékeli, és már nem érzi benne furcsán magát.

Megint kiment a sötétbe.

Igen, balról mégiscsak lőnek. Waplitzon túl.

Igen, ott nem nyugszanak.

Másnap 28-a következett; 28-a[39] csakúgy, mint a duplája, 30-a, mindig fontos szerepet játszott Martosz életében. Sok sorsszerű vagy egyszerűen nevezetes, jó és rossz dolog történt vele ezeken a napokon. Amikor hadosztályparancsnok volt, akkor is a 15. hadosztályé, most is a 15. hadtest az övé, és abban harminc ezred van – és természetesen közötte van a Poftavai Ezred is,

---

[38] 1380. szeptember 8-án a Dimitrij Donszkoj nagyfejedelem vezette orosz csapatok győzelmet arattak az Arany Horda felett, melynek vezére Mamaj kán volt.

[39] Vagyis a régi naptár szerint 15-e.

Martosz szülőföldjéről. Úgyhogy holnap nem szabad késlekedni.

A lövöldözés folytatódott, nem hagyták abba. Igen, ez Waplitz és Wittmannsdorf között zajlik. Ott van egy mély szakadék. Komoly hely.

Hány katonát megöltek e napok alatt! És mennyire elfáradtak azok, akik nem haltak vagy sebesültek meg! És micsoda tisztek estek el! – Martosz mindegyiküket ismerte. Éveken át ismerte, egy hét alatt eltűntek. Nem egyhamar nevelődik ki a váltás. Ki fogja felváltani az igazi csapattiszteket, ha nem osztják el őket a frontok és a tartalékezredek között, hanem az első napoktól kezdve mindnyájukat a frontra küldik? Két-három hónapig lehet így harcolni. És ha tovább kell?

Lőttek, egyre lőttek. Egy tapasztalatlan fül számára ez annyit jelent, hogy nem képesek lehiggadni, valami nyugtalanítja őket az éjszakában. Martosz füle azonban érzékelte, hogy ez nem véletlenszerű. Akkor történik ilyesmi, amikor az éjszaka leple alatt nagy tömegek mozognak. Lehet, hogy a mieink is lőnek, de a németek előkészítenek valamit.

Scholtz helyébe képzelte magát, elemezte az előző nap eseményeit. Igen, megfelelő irány a szárny átkarolására. Az idő is megfelelő. Martosz szinte *látta* a németek éjszakai támadását.

A tábornok szervezete már éppen készen állt, hogy ágyba zuhanjon és aludjon. Ám kigyulladt benne valami figyelmeztető fény. És a szobába ment, felköltötte az alvó, kedvetlen, lusta tiszteket, telefonált és mindenfelé küldöncöket menesztett.

Parancsot adott, hogy riadóztassák a hadtesttartalékot, vigyék abba a bizonyos mélyedésbe, állítsák fel keresztben, és megígérte, hogy ő maga is hamarosan ott lesz. Kiadta a rendelkezést a tüzérségnek: két üteg változtasson tüzelőállást, a

többiek készüljenek fel más irányú tüzelésre. Balra, Mingin két – ha meggyengült állapotban is – megmaradt ezredének, a Kalugai és a Libavai Ezrednek figyelmeztetést küldött a helyzetről, a Waplitzban tartózkodó Poftavai Ezred parancsnokát pedig utasította, hogy készüljön fel a lehetséges éjszakai támadásra.

És már lábon voltak a törzs tisztjei, és gyűlölték nyüzsgő, darázsderekú tábornokukat. De náluk is jobban dühöngtek a felköltött és átrendeződő ezredek és ütegek. Az elgyötört, álmos emberek csakis értelmetlen rángatásnak vélhették ezeket az éjjeli parancsokat.

Martosz megint cigarettázott, ruganyosan járkált a kivilágított szobákban, nem vett tudomást az ellenséges viselkedésről, fogadta az elrendelt tennivalókról beszámoló jelentéseket. Természetesen előfordulhat, hogy a füle túlságosan gyanakvó, és a Waplitz környéki táj megtévesztő, no de nem azért jött errefelé tíz napon át, és harcolt öt napig a hadtest, hogy alva fogadja a vereséget. És a tábornok most talán jobban kívánta a német rohamot, mint a békés hajnalt.

És akkor benn Waplitzban megszólalt, dörgött több száz fegyver. Martosz a padlásra szaladt – és még megláthatta a halvány ragyogást Waplitz közelében, amely azonban fokozatosan kihunyt.

Ez az! Nem tévedett! Lovat kért és elvágtatott a tartalékhoz, abba a bizonyos szakadékba.

*

Az a század, amelyikben Szasa Lenartovics szakaszparancsnok volt, az elsők között vonult be Neidenburgba, lövöldözés és manőverezés közepette, de csata nélkül. Azután, mivel komendáns szolgálatot láttak el Neidenburgban, kimaradtak az Orlau alatti csatából, csak a halottakat temették el ott. Csak 27-én

délután érték utol Csernyigovi Ezredüket, de dandárjukat éppen akkor osztották be a hadtesttartalékba. Estig azonban minden oldalról hallották a dübörgést, vég nélkül vánszorogtak a sebesültek, vagy hozták őket, és nyilvánvaló volt, hogy másnap ők sem kerülik el a húsdarálót. S ahhoz, hogy bedaráljanak egy századot, egy szakaszt, nyomorékká tegyenek egy embert, egyáltalán nem szükséges egy egész háború, hadjárat, egy hónap, egy hét, sőt egy nap sem, elég egy negyedóra is.

A 28-ára virradó hideg éjszakán Lenartovics szakasza pajtában aludt, és ha jól belebújtak a szénába, még melegük is volt. A katonák látszólag mélyen, jóizűen aludtak, nem gyötörték magukat a következő nap miatt. Elméletileg Szasának is tetszhetett volna az éjjeli szállásnak ez a demokratikus formája, mivel azonban ezekben a napokban nem mosakodott, nem vetkőzött le, és gyorsan bomló holttestekkel bajlódott, elege lett a piszokból meg a kényelmetlenségből, egész bőre viszketett, és mintha az idegei is fájtak volna. Forgolódott a forró szénában és kiment, hogy kissé lehűljön.

Nem a közeli halál lehetősége miatt nem tudott aludni, nem, hanem főként azért, mert nem érezte helyénvalónak a halált. Valami nemes, nagy ügyért Szasa kész lett volna bármelyik pillanatban meghalni! Nem csak kamasz korában, de már gyermekkorában is hevesen vert a szíve a várakozástól, hogy most, most mindjárt történik egy rendkívül fontos, boldogságos *valami*, kigyullad, bevilágítja és megváltoztatja hazánkban és az egész földön az életet. És már nem volt egészen kisfiú, amikor kigyulladt, világított, íme, kivártuk! De kialudt, eltaposták.

Szasa kész lett volna vasláncokat összetörni nemcsak puszta kézzel, hanem akár a fejével is. És most a piszkos ruhánál is jobban gyötörte a bőrét, azért mardosta a bánat, hogy *nem oda* került, és most értelmetlenül könnyen meghalhatott *valami másért*.

Rosszabb dologba nem is keveredhetett volna: huszonnégy évesen meghalni az önkényuralomért! Miután olyan korán sikerült megismernie az igazságot, és a helyes utat választania, a további élete nem telt volna vak tapogatózással, hamleti kétkedéssel, hanem az *üggyel* foglalkozhatott volna – no de meghalni idegenek véres lakomáján, fajankók szánalmas bábjaként!...

És milyen rosszul alakult, hogy Szasa börtönbe sem került, száműzetésbe sem küldték – ott, a sajátjai között, ott, ahol világos a cél, ott bizonyára megőrződött volna az eljövendő forradalom számára is! Minden rendes forradalmár ott van, már ha nem emigrációban. Pedig háromszor elkapták – diák-összejövetel, gyűlés, röplap miatt, de minden alkalommal elengedték, fiatal korára való tekintettel nagyon könnyen elengedték, nem hagyták felnőni! Természetesen még nem veszett el minden. Ha ezekben a legközelebbi napokban, amikor majd vágni és taposni fognak, vágni és taposni, megússza, akkor megbízható utat kell keresnie, hogy elmehessen a hadseregből; legjobb lenne bíróság elé kerülni, csak nem katonaiköztörvényes ügyben, hanem – agitációért.

Az agitáció lett volna a legfőbb értelme annak, hogy a hadseregben van, ő igyekezett is, de hiába. Szakaszának katonái, mintha kiválogatták volna őket, nemcsak a proletár ideológiától állnak távol, nem hogy az osztályöntudat szikrája sincs meg bennük, de még a közvetlen hasznukra szolgáló legegyszerűbb gazdasági jelszót sem képesek felfogni a fafejükkel. Elkeserítően bárgyúak és alázatosak!

Milyen bonyolult kanyarokat csinál a történelem! Ahelyett, hogy egyenesen haladna a forradalom felé, ilyen háborúba fordul – és az ember erőtlen, mindenki erőtlen vele szemben.

Késő éjjel kezdett elcsendesedni a lárma, de amikor Szasa végre elszenderedett, lövések hasítottak

az álmába, mintha szeget vertek volna bele. Azután kiabálás hallatszott a közelben, lábdobogás, valaki keresett valakit; mennyire szerette volna, hogy nekik ne legyen közük a dologhoz! – hogy feküdhessen, meglapuljon és ne keljen fel akkor se, ha golyók fütyülnek fenn! de csak elérte az ő századukat is a „fegyver-be-e-e!”

Átkozott katonai rend! Valami hülye kitalálta, fölöslegesen, az ember meg engedelmeskedjen. Ki kell mászni a kellemes meleg szénából, kimenni a nyirkos sötétbe, ott még golyó is fogadhatja, és nemcsak neki magának kell kimennie, a fölösleges kardjában meg-megbotolva, hanem élénk hangon szólni is kell a katonákhoz, megjátszani, hogy neki nagyon fontos felvezetni és felsorakoztatni a szakaszt a teljes felszereléssel, és hallgatni a katonáktól meg az őrmestertől az undorító rabszolgai „parancs”-ot és „értettem”-et.

Aztán – „jobb-ra át! lé-pés...” – otthagyták a meleg pajtájukat, és a teljes sötétségben botladozva, egymásnak ütközve, szinte kézenfogva elvánszorogtak valahova.

Azt mondták, hogy a Poltavai Ezrednek mennek segíteni. A fene essen belé is, meg a segítségbe is, ne mentek volna oda elsőnek, akkor segíteni se kellene.

Lábukkal tapogatva átmentek a vasútvonalon, beleakadtak a váltókba, az elágazó sínekbe, falnak ütköztek – ez Waplitz állomása volt, nem működik, nappal látták. Egyenetlen talajon botladoztak, görbén haladtak, és kikeveredtek a sima műútra, ahol azt a parancsot kapták, hogy rendeződjenek négyes oszlopba; Szasa is elismételte a parancsot, és felállította a szakaszát. Itt az úton összegyűlt az egész zászlóaljuk, sőt több is – és együttesen továbbindultak a sötétben, de most már legalább sima úton.

Átmentek egy hídon. Azután továbbadták: „Vigyázat, balra szakadék van!” És sötét, semmit se látni.

És ekkor elöl hirtelen elkezdtek erősen, erőltetetten, dübörögve tüzelni! Olyan lövöldözés kezdődött, hogy nappal is félelmetes lett volna, hát még éjszaka! Rájuk lőnek? Nem, nem rájuk, senki sem bukott fel, golyók sem fütyülnek, de valami oknál fogva még a villanások sem látszanak, nagyon közel előttük, egészen a közelükben van, most mindjárt beleütköznek.

Szasának furcsán remegett a térde kalácsa, de csak az, nagyokat ugrott, a lábától függetlenül ugrált, ahogyan sohasem szokott. Világosságnál még szégyen is lehetne, de a sötétben maga sem látta.

Hangos, parancsoló vezényszavak csattantak: fejlődjenek csatárláncba, ki jobbra, ki balra. Botladoztak az út meredek töltésén, találomra cuppogtak egy mocsaras helyen, hideg víz csurgott a csizmájukba, talán halmokon, kis gödrökön át, talán kerti ültetvények között haladtak – egyelőre azonban lefeküdtek, elöl teljesen megszűnt a lövöldözés. És ismét vezényszavak: gyülekezzenek az úton, és rendeződjenek tartalékrendbe. És megint botladoztak, az árokba estek, cuppogtak ugyanazon a vizes helyen, megint kimásztak a műútra.

Szasa térde pedig továbbra is remegett, ugrált – csak úgy, magától –, nem hagyta abba.

Megint sokáig kiabáltak, rendeződtek, sorakoztak. Ismét elindultak. Bármilyen sötét volt is, ki tudták venni, hogy az út erdőbe ért. Áthaladtak rajta. Az erdő miatt nem látták előbb a felvillanásokat.

A továbbiakban valamennyi zászlóalj az úton ment, őket pedig megint a lejtőre küldték – ez alkalommal a malomgátra, a patakon át. Ott kúsztak, kúsztak felfelé a nyílt mezőn, a kemény földön.

Megint nem hallatszott erős lövöldözés, Szasa ismét úgy gondolta, hogy fölöslegesen járkáltatják őket, csak a lábukat törhetik fel. A térde megnyugodott. Nem a félelem váltotta ki a remegést, Szasa egyáltalán nem félt. Csak azt érezte, hogy ez *nem az a hely* és ő *nem ott van*, ahol kellene, és hogy semmiképpen sem kellene itthagynia a fogát.

Mintha világosodna, de semmivel sem lehet jobban látni: az éjszakai sötétséget még itt, a magaslaton is sűrű köd váltotta fel.

Valami út nélküli részen vagy rossz mezei utakon hajszolták őket, a csizmájukra ráragadt, ami ott nőtt, de, ami a legfontosabb, a hely tele volt vízmosásokkal, mélyedésekkel, gödrökkel, halmokkal, kővel, és a katonák azt mondták, az ördögök játszottak itt dobálósdit, azok forgatták így fel.

És akkor, most már egészen közel hozzájuk, egy versztányira jobbra ismét lövöldözés hangzott fel, több száz puskával lőttek. És géppuskával! De még mindig nem ide jött: jobbra és lentebb folyt a harc, nekik pedig felfelé kellett menniük, és minél gyorsabban, minél gyorsabban! És akkor homályos-tüzes lobbanások közepette elkezdett köpni és okádni a tüzérség! A miénk! A lövedékek átszálltak a fejek fölött, és – nesze neked! nesze neked! A srapnel homályosan csillant a tejfehér ködben. A német is elkezdett válaszolni, kissé jobbra robbantak a lövedékei.

Lenartovics egyáltalán nem óhajtotta a győzelmet, nem törekedett rá, mégis örömmel vette észre, hogy a saját tüzérségük van fölényben. Ez ellentmondott a „minél rosszabb, annál jobb” elvének, de azt ígérte, hogy nem fúródik testébe egy repesz. És az valahogy, amikor a *mi* tüzérségünk dübörgött, félelmetes módon, ám nyilvánvalóan szép volt.

Világosabb lett, de egyre tejszínűbb minden, három lépésnyire már csak a ködöt látták, a torkolattüzeket egyre rosszabbul. És ebben a sűrű

tejben, ezeken a nyaktörő vízmosásokon át már puskával a kézben és futva hajtották őket – valahonnan elkéstek! Lihegve felrohantak és azonnal le, és megint fel és megint le.

Biztonságosabb lett volna meghajolva szaladni, de ha úgy futottak, rogyadozott a lábuk. És felegyenesedve futottak. Néhány srapnel fölöttük robbant, de nyilván olyan magasan és annyira oldalt, hogy a golyók ártalmatlan borsószemekként peregtek le.

Parancsot kaptak, hogy fejlődjenek csatárláncba és lőjenek. Elkezdtek lőni, de hogy kire, hova? – semmit sem láttak, és rohantak tovább. (Szasa pedig nem vezényelt, hogy célra tarts, magának sem jutott eszébe.) Halottaink és sebesültjeink nem voltak. Talán valami kerülő úton futottak. És a hely egyre meredekebb lett. A szívük kalimpált, nincs erejük szaladni, méghozzá ilyen nyirkos ködben.

Egészen kivilágosodott, a nap is feljöhetett már, de az egész világra kiterjedő ködben még homályos korong formájában sem látszott.

Ahogy kissé lejteni kezdett a talaj, velük, a láthatatlanokkal szembe jött, és láthatatlanul csapott le az ellenség is. A villanások alig látszottak, de a golyók a közelben fütyültek, az egyik pedig kőbe vágódott, és világos fényt lobbantott.

Rég elfelejtették az álmatlan éjszakát, sőt a kifulladástól elszorult mellüket is – most perceken múlott, leverjük őket, vagy nem? Lesz rá időnk vagy nem lesz? Vagy mi őket, vagy ók minket! Ezt minden katona megértette, és megjött a kedvük, velük együtt Szasáé is. A tölténytáskája mindenkinek tele van, szívesen lőttek, majd beszakadt a dobhártyájuk a saját lövéseiktől, a saját füstjüktől nem kaptak levegőt – a tűz pedig csak beléhasított a tejbe. Csak nehogy valamiképpen a sajátjaikra! Szasa igazított, akinél tudott. És észrevette, hogy maga is lő a revolverével,

noha ez teljesen hiábavaló. Átugráltak az árkon is, kerítésen is, most pedig már halottakon – nem a mieinken, németeken! És borzadály fogta el meg büszkeség: hej, de nagyszerűen megyünk! mégiscsak erőt jelentünk.., ütőerőt!

Már a faluban verekedtek, a házak mögé rejtőztek, előbújtak, megkerülték. A katonák szuronyszegezve mentek, nem lehetett megállítani őket, Szasa is furcsa elégedettséggel lőtt, egy németet ő sebesített meg, nyomban fogságba is ejtették.

És egész idő alatt balra tőlük vörös golyó izzott – és a fehér homályon végre áttört a nap! Még az egész világ ködben lebegett, de már kezdett szétválni és megvilágosodni. Látni lehetett a nagy harmatcseppeket a puskazárakon és egyik-másik katona véres szuronyán. Az ő magaslatukról már csomókban oszladozott a köd – és jól lehetett látni az arcokat: zihálták, örültek és dühösek voltak. Ugyanúgy érzett Lenartovics is. És a füvön kék, vörös, narancsszínű harmatgyöngyök csillogtak, és a győzteseket már melegítette az új napon a sárga napkorong.

A végére valahogy minden könnyű lett. Nem kérkedés, nem csak úgy hallották, hanem a saját zászlóaljuk konvoja kísért a falun át hátra vagy háromszáz főnyi fogoly katonát meg egy tucatnyi tisztet, akik komoran hunyorítottak a nappal szemben; az egyik elveszítette a hegyivadász sapkáját, a másik karabély nélkül volt. Náluk pedig a számlálás után, az egész zászlóaljban három halott meg tucatnyi sebesült volt, az ő szakaszukban meg csak egy, de az is velük maradt, vidáman járkált és mesélt.

Ezenközben, mintegy hatásos színpadi díszletként, kibontakozott a ködből, magasságot, mélységet, perspektívát nyert, a szakadék aljáig pontos vonalakkal kirajzolódott minden tárgy, élő és halott lények, napos helyek és árnyékos völgyek mutatkoztak, színt nyertek

az ültetvények, a zöldek – az ő wittmannsdorfi magaslatukról, lejtőjükről jól látszott, hogy a szakadék alján egy néhány száz főből álló, hegyes sisakos oszlopot vezetnek, annál mélyebben pedig a mi kartácstüzünk által lekaszáltak tetemei hevernek.

Lenartovics mindezt a kertvégi padról figyelte, ahova leült pihenni úgy, hogy már nem sietett sehova, nem szaladt sehova, már semmitől sem félt. Különös diadalérzés töltötte el – a győzelemé, amelyet nem vitában aratott, hanem a saját testével, kezével, lábával vívott ki. Úgy ült ott, mintha ő lenne a fővezér, aki előtt elvezetik diadalának bizonyítékait. A katonákat nem engedték pihenni, odakiáltottak, hogy ássák be magukat a falu szélén, és Lenartovicsnak továbbítania kellett a parancsot, de neki magának nem kellett ásnia, nyugodtan ülhetett a padon, nézhette a kiharcolt színpadi látványt, a sötétkék völgyet, és az elcsendesedett világban – már senki sem lőtt a közelben – újra és újra számba vehette örömét, elemezhette a váratlanul rátört érzéseket.

Most könnyűnek érezte magát! Csordultig töltötte a remény: túléli ezt a háborút! És mekkora érték az élet! Hogy egy ilyen reggelen csak ülhet és szemlélődhet. Vagy szaladhat a hűvösben. Vagy biciklivel száguldhat azon a fasoron, hogy fütyüljön a szél a füle mellett. Vagy a szájába vehet egy narancsszínű, lágyan olvadó, déli őszibarackot. És mennyi elolvasatlan könyv van még! És mennyi el sem kezdett dolog! De nem!! – minden könyv, jegyzet, sőt *irodalom* (a fontos, illegális irodalom), az évek, hónapok és a közkönyvtárban végigült órák mögött feltűnt, előbukkant, és obeliszk formájában az égig szökkent a sajgó fájdalom – és a nők? Hogyan volt képes ezek alatt az évek alatt kihagyni a nőket? Hát nem ők a legfontosabbak, akikért mi mindnyájan életben maradunk?

Ez nem valami magasröptű gondolat, de pontosan így érezte. Egy félórával ezelőtt Szasa mindent

elveszíthetett volna – a megszerzett tudását is, a meggyőződését is, a vérkeringését is. De a nő szerelmének emléke, mint valami tárgyi, el nem veszett dolog, a földön maradna. Mintha azt nem fogná a golyó.

Szasa most örömmel érzékelte, hogy ebben is lesz része. Az utóbbi napokban mintha nyílt, égő sebbel járkált volna, s ahhoz minden hozzáért, ahol nem is számított rá. Elmerülve vitatkozott az orvossal a kórház lépcsőjén – kijött egy ápolónő – nagydarab! óriási mellekkel – hozzá egy szót sem szólt, és soha többé nem fogja látni – és, mintha törülközővel csapna végig a nyílt seben, elvonult. Ezekben a napokban előbukkantak az elmúlt évek hasonló emlékei, és csípték azt a sebet.

Leginkább pedig Jelja, Veronika évfolyamtársa – a közelmúltban Pétervárott, az utolsó ottléte alkalmával találkozott vele. Mindössze néhányszor látta – a nővéréhez jött, társasággal elmentek csónakázni, diákbutikon vettek részt, de külön, kettesben egyetlen estét sem töltöttek. A csónakban Szasa dühös volt, elege volt a fehér éjszakák körüli csámcsogásból, mindenkinek élesen válaszolt, Jelja pedig hallgatott, és vékonyka alakjával úgy ült a csónak orrában, mint az a nőalak, amelyikkel a skandinávok a hajóik orrát díszítik. Az összejöveteleken Szasa elemében volt – olyankor szellemes, gyorsan reagál, ellenállhatatlan, mindenki őt hallgatja; Jelja is figyelmesen hallgatta, ám köreikben szokatlan módon: a társasághoz tartozó lányok bátran beszélnek, véleményük van, és azt meg is védik, Jelja azonban csak néz a sötét szemével, talányosan hallgat minden elbeszélés, minden vita alatt, nem lehet tudni, egyetért-e avagy tiltakozik, csak újabb érvekre késztet. Keskeny, kicsi arcán az ajka gyermekien párnás, de nagyon jól emlékszik rá – egyszer futólag, tréfából megcsókolták egymást.

Pétervárott azonban semmit nem érzett, és nem kereste a lehetőséget, hogy kettesben maradjon a lánnyal: a pétervári napok zsúfoltak voltak, és nem a háborúra számítottak, hanem Szasa leszerelésére. Meg a nézetei miatt is kevés figyelmet szentelt a lánynak, mivel azokat az ő köreiben nem fogadták el.

Ellenben a háború első napjaitól kezdve világosan látta maga előtt: Jelja! Jelenyka! – Jolocska! És Szasát bántotta, hogy nem engedte, hogy az édes fullánk kifejtse hatását, miért volt olyan hülye Pétervárott júniusban, hogy nem vette észre, nem vonzotta a dolog: a lány merő ingadozás volt. Ami egy férfi legrosszabb vonása lehet, az ingatagság, a lányban az volt a legnőiesebb. Ingatta a fejét. Ingatta a nyakát. Ingatta a vállát. De különösen az egész vékony, kicsi, szoborszerű alakját, amikor lépteit meggyorsítva mulatságosan szaladni kezdett.

Mint az álnok kicsi hullámok, amikor elérik a hajót, elkezdik hintáztatni, dobálni – ugyanúgy kezdte Szasát is, sőt eljövendő fontos életét is elterelni, magával ragadni Jelenyka ezekkel az ingadozásaival. Szasa rájött, hogy feltétlenül a saját kezével kell megállítania ezt az ingadozást, lehetetlen, hogy ne tegye! A saját karjában kell elcsitítania a lányt, csak ezzel csitulhat el ő maga is.

De akkor még az sem jutott eszébe, hogy egy fényképet kérjen tőle, most pedig levelekben könyörgött, a levelek azonban teknősbéka lassúságával csúsztak át a cenzúrán, és Szasa csak két tréfás sort kapott Jolocskától Veronika levelében.

És most, most ezt az ördögadta *hazát* kell védeni.

34. fejezet

A neidenburgi komendáns gondjai, – A kórház áttelepítésre készül. – Vorotincev kifaggatja a légnyomást kapott Haritonovot. – Tánya Belobragina. – Vorotincev összegzi a helyzetet. – Bismarck sziklájánál. – Jelentést tesz Szamszonovnak.

Neidenburg orosz komendánsa, Dovatur ezredes csak véletlenül, a távírásztól tudta meg, hogy a hadseregtörzs elment a városból, az utolsók most indulnak, a távírókészüléket leszerelték. Neki pedig senki nem adott semmiféle utasítást. A stratégiai gondok közepette róla megfeledkeztek. Elrohant a törzs még itt lévő tisztjeihez, de azok csak a vállukat vonogatták, az utolsó ládáikat igyekeztek elhelyezni a Janowba induló fogatokon.

Ekkor a 6. Doni Ezred zászlósa jelentést hozott a parancsnoknak az összevont lovasdandár parancsnokától, és a komendáns nem tudta, hova küldje, de a jelentést sem vehette át. Éjjel fél füllel hallotta, hogy a dandárt Kondratovics tábornok parancsnoksága alá rendelték, de hogy Kondratovics hol van, hol található a törzse, azt végképp senki sem tudta. Ekkor befutott egy újabb futár: egész nap vágtatott Mlawából, a varsói postát hozta, állítása szerint benne egy levelet Szamszonov tábornoknak a feleségétől. A két futárnak, akik nem voltak hozzá beosztva, a komendáns épp oly kevéssé tudott tanácsot adni, mint neki magának a törzs tisztjei.

Csak tegnap estére oltottak el minden tüzet, takarították ki alaposan az utcákat, hogy most, a hatodik napon kezdjen normális képet ölteni a város, az üzletek működjenek – de a törzs elment, s mintha csak erre vártak volna, észak-déli irányban fogatok húztak át az utcákon, meg gyalogság, de nem zárt rendben, hanem kisebb csoportokban, rendezetlenül, sőt még egyesével is, és mindnyájan azt kérdezték, „melyik út vezet Oroszországba?

Neidenburg utcái olyanok, hogyha két fogat egymás mellé kerül, már megtelnek, ha az elsőt megállítják a városháza előtti téren, már az egész város bedugul, a katonák tisztek nélkül ordítoznak egymással, hogy álljanak le, a fogatoknak összeakad a lőcse, tépik az istrángot, a katonák verekszenek, az odaérkező udvarias tiszttel pedig pimaszkodnak. Az ablakokból a német nők kárörömmel figyelik a történteket. És a városban a fél komendáns századdal, amelyből még őrséget is állítanak, no meg a tekintélyes polgármester szívélyes közreműködésével fenn kell tartani a rendet.

Kevés erejével a komendáns lezárta a város két északi bejáratát, és parancsot adott, hogy minden egységet tereljenek kerülőútra. Még ez is elment volna, de amikor elszaladt a hadosztály tábori kórházába, meg a másik kórházba, megváltoztatta rendelkezését: az érkező fogatokat át kell vizsgálni, minden kevésbé fontos rakományt ki kell dobni belőlük, és a fogatot át kell adni a sebesültek elszállításához. Ő maga pedig a város bejáratához indult, és felkészített egy szakaszt, hogy ha kell, fegyvert használjanak az engedetlenekkel szemben.

A kórházban tanácskoztak az orvosok. A hadseregtörzs elutazása után egy-két órával már a levegőben lógott a város feladása. Épp csak elkezdődött a háború, még nem lehetett pontosan tudni, mennyire szigorúan fogják betartani az 1864-ben, a sebesültekre vonatkozóan kötött genfi konvenciót, amely szerint a kórház semleges terület, a sebesültekre nem szabad lőni és nem szabad fogságba ejteni őket, a kórház köteles fogadni mindkét fél sebesültjeit, a személyzet is sérthetetlenséget élvez, és egész idő alatt jogában áll ott maradni avagy távozni; felépülésük után a sebesülteket haza kell bocsátani, becsületszavukat kell venni, hogy a továbbiakban nem nyúlnak fegyverhez, és az a magánház, amelyik sebesülteket fogad be, szintén a genfi konvenció

hatálya alá esik. Nem tételezhették fel, hogy a konvenció aláírása után fél évszázaddal a háború ennyire kegyetlenné válhat, de az újságok ilyesmit írtak a németekről, azt pedig maguk az orvosok is tapasztalták, hogy ha sok a sebesült és kevés az ágy, lehetetlen egyformán bánni a sajátjainkkal és az idegenekkel. Ezért, miközben a kórházat evakuálásra készítették fel, nem lehetett megmondani, mi vár azokra, akik itt maradnak. Elosztották az orvosokat aszerint, hogy ki megy és ki marad. Elosztották az ápolónőket is. A Vörös Kereszttől érkezett idősebbeket hagyják itt, akik tapasztaltak az ápolásban. A fiatal önkénteseket, akik a mozgósítás zűrzavarában az első vonalba keveredtek, a hátországba küldik. Különböző mértékben tanulékonyak, még semmi hasznosat nem tudnak, csak vihognak, az egyik tréfáskedvű a folyosón biciklizve elütötte a gyógyszerészt. De a mindig szomorú Tánya Belobraginával kapcsolatban Fedonyin azt kérte a főorvostól, hogy őt feltétlenül hagyják itt.

Komoly előképzettsége nem volt ugyan, de nagyon lelkiismeretesen végezte a dolgát, és az általános ügyeletek mellett nagyon odafigyelt az arc- és nyaksérültekre. Ő nem is kérte, hogy elmehessen.

Általában véve az egész munka összezavarodott: mivel az indulási parancsot várták, és már sok száz fekvő sebesültjük volt, nem tudtak operálni, csak kötöztek. Elindultak, hogy kiválogassák az elszállítandókat. De hogyan? Még az állandó kórházban sem voltak biztos eszközök az üszkösödés elleni küzdelemhez, hát még a nehéz úton?

Igyekeztek, hogy a sebesülteknek ne szóljanak idő előtt, de azok megérezték, hogy ez szokatlan vizit, nyugtalanok lettek. Aki tudatánál volt és kissé tudott mozogni, mind azt kérte, hogy elmehessen. Talán mert együtt feküdtek, és minden a szemük előtt történt, mindnyájan úgy érezték, nem becsületes dolog itt maradni és heverni, amikor a földijeik harcolnak.

A szanitéc jelentette, hogy egy ezredes keresi az orvosokat.

– Valerjan Akimics, odamegy?

Fedonyin gyorsan a kijárat felé indult. A háromszögletű térre már jöttek befelé az üres szekerek, hogy aztán mindegyiket telerakják. A kő előtornácon, szétnyitott térképtáskával egy járóképes sebesült altisztet kérdezgetett a felhevült, gyűrött ezredes, kissé megemelt vállán el volt szakadva a zubbonya. Hevesen Fedonyin felé fordult:

– Ön orvos? Jó napot. Vorotincev ezredes vagyok a főhadiszállásról – és gyorsan kezet fogott. – Mondja, kérem, vannak eszméleten lévő friss sebesültjeik az első állásokból? Megengedi, hogy kikérdezzem őket? Tisztek vannak-e?

Az orvosok sem lomhák, ám ez a zömök és nagyon mozgékony ezredes messze fölülmúlta őket. Fedonyin átvette a ritmusát, gyorsan eszébe jutott:

– Vannak. Éjjel érkezettek. Reggeliek is. Van egy hadnagy a 13. hadtestből.

Alapos légnyomást kapott, de magához tért, most teljesen tudatánál van.

– A 13.-ból?? Érdekes! – csodálkozott, és váltott még gyorsabb ütemre az ezredes. És már ő vezette erős kézzel a könyökénél fogva Fedonyint. – Ön a 13.-hoz vagy a 15.-hez tartozik?

Nem sokáig kellett menniük a lépcsőn, a folyosón, két kórtermen át, és Fedonyin szintén sietősre váltott:

– Mondja, kérem, mi lesz a várossal?

Az ezredes Fedonyinra villantotta világos tekintetét, csak most nézett rá úgy, hogy az nem egyszerűen egy informátor, jobbra és balra sandított és halkan azt mondta:

– Ha sikerül megszervezni a védelmet, még megtarthatjuk.

– *Megszervezni*? – kapta fel azonnal Fedonyin. – Ezek szerint talán…? És a hadseregtörzs?

Az ezredes csak elhúzta a száját.

– Valahol nyugatra vannak tőlünk…

De már beléptek a kórterembe – és az ezredest minden várakozása ellenére mintha mellbe vágták volna, hátrahőkölt, elkomorodott, a homlokát ráncolta az orvosság, vér és genny tömény szagától.

Az első kórteremben, mindjárt az átjárónál a pap egy haldoklónak az utolsó kenetet adta fel, stólával takarta le az arcát.

– Hiszek, Uram, és gyónom… – Hányadszor, hányadszor, hányadszor mondta el ezeket a szavakat tompa, betanult, éneklő hangon ezekben a napokban, mégsem unottan, mintha először mondaná.

A második kórteremben az ablaknál találták meg azt a hadnagyot, és éppen Tánya Belobragina ült az ágya szélén; amint beléptek, a lány felkelt, az ablakközben a falhoz állt, leeresztett karját a háta mögött összefonta, és mélyen, sötéten, mereven nézett maga elé.

A hadnagy pedig a homlokán a kötéssel, de már a visszanyert kisfiús, éber pillantásával, még igyekezve is az érkezettek kedvéért, készségesen fogadta őket.

Fedonyin megvizsgálta az arcát, a pulzusát.

– Könnyebb egy kicsivel, igen?

– Igen! igen! – bizonygatta örömmel a szeplős hadnagy, és feljebb húzódott az ágyban, nem tudta, hogyan tegye hasznosabbá magát.

– Nem nehéz beszélnie, válaszolnia?

Tánya elpirult:

– Mi – csak egy keveset beszélgettünk, kiderült, hogy földim.

A lányt nem is lehetett meggyanúsítani, hogy bőbeszédű volna.

– Melyik ezredből való? – Az ezredes már az ágyon ült és szétterítette a térképet. – Talán a 15. hadtesthez tartozik? És mikor került oda?... Hol álltak? Hol sebesült meg?... És milyen egységek voltak a közelben?...

A hadnagy félig ült a párnákon, fénylő, szerelmes tekintettel nézett az ezredesre, és úgy válaszolgatott, mintha egy örömteli vizsgán lenne, büszkén, hogy minden kérdést tud és még a kisegítő kérdéseket is oda-vissza. Az az áldozatokra jellemző ifjonti, láthatatlan fény vette körül, amely nő nélkül alakul ki, amikor még nem volt nő az életében. A hangokat a lármán át hallja, a feje gyenge, nehezére esik a beszéd, de igyekszik erőt venni magán és minél pontosabban válaszolni. Magabiztosan mutatta a térképen, hogyan vitték őket tegnap este Hohensteinből nyugatra a közeli csata felé (magában: milyen nehezen lehetett mindenkit összeszedni, összekiabálni, összegyűjteni, a városból kivezetni), és hogyan hívták vissza őket (immár hányadszor, ezredüket sohasem vitték el a csata színhelyéig!), és úttalan utakon, hurkot rajzolva megint visszafordították Hohensteinbe (és este még pánik tört ki, a mieinkre lövöldöztek, de ez nem tartozik a dologhoz), Hohensteinből pedig (megint csak nem nehézségek nélkül) harci rendben kivezették őket és akkor... (A továbbiakat már csak az anyjának lehet elmondani, nem pedig az ezredesnek: a robbanás olyan közeli, hogy el sem lehet mondani, csak annyit tud kinyögni: ez a halál! – keresztet vet! – anyám, bocsáss meg! – de a következő robbanást már nem hallja...)

– Mi történt a vállával? – fordult az ezredeshez Fedonyin.

Az ezredesnek is eszébe jutott.

– Megnézi? Nyilván egy repesz sebesített meg tegnap.

– Nehezen tudja forgatni? – tapogatta a sebész.

– Kissé nehezen.

– Jöjjön be hozzám, itt, ezen az emeleten. A nővér odavezeti. – Tányának pedig: – A főorvos itt akarja hagyni magát. Nincs ellenére? Hosszú időre itt rekedhet.

A nővér merev, szomorú tekintete semmit sem változott, még csak érdeklődést sem mutatott, bólintott.

– Hát ki más maradna? Természetesen.

És várt, hogy az ezredest az orvoshoz vezesse. Amikor az ezredes gyorsan mozdította a fejét, úgy látszott, mintha egész ereje rövid, de szélesen ívelt szakállában összpontosult volna. Mellette a bajuszát észre sem lehetett venni: nem meredezett, nem lógott, nem pödrődött – csak azért árnyékolta felső ajkát, mert egy tisztnek nem illik bajusz nélkül járnia.

A hadnagynak pedig se bajusza, se szakálla nem volt, de még határozott vonalú ajka sem – ez a legkorábbi ifjúkor; és jóérzésű, kis tiszta lelkű és udvarias, amilyenek a nők által nevelt ifjak. Még semmit sem tudott az életről. Tánya csak egy évvel idősebb nála, de úgy gondolta, tíz évvel okosabb.

...Fogság?... Tánya mindenre készen állt. Most a fogságot, a sebesülést se érzékelné. Az még jobb lenne, ha hamarosan megölnék. Azzal a reménnyel sietett a frontra, hogy gyorsan meghal anélkül, hogy a kezét rátenné valakire. Teljesen mindegy, rosszabb nem történhet vele annál, ami megtörtént. Jobb meghalni, mint bánatban élni.

Odalenn az ablak alatt a keskeny kis utcán tolongás, zűrzavar volt. Katonák járkáltak csoportosan és egyesével, nem pedig sorokban. Az árnyékban

megálltak néhányan, letörölték a verejtéket, kidobálták a tarisznyákból a fölösleges dolgokat, a gyalogsági ásót, kisbaltát, patrontáskát – és ismét gyorsabban mentek. Senki sem állította meg őket. Két kozák pedig épp ellenkezőleg, valamit a nyereghez kötözött.

… Együtt olvastak. Együtt sétáltak, kézen fogva. És lassú beszélgetés közben tették meg az utat, amelynek minden hüvelyknyi hossza pótolhatatlan, feledhetetlen marad aztán egész életre. Nőtt, akár a növény; mindennek megvan az ideje: a leveleknek, a kötésnek, a virágzásnak. Vajon Tánya nem gyorsíthatta volna meg? – de nem ez a női sors, így nem szabad. És *az* a másik – semmivel sem jobb, nem szebb, nem igazabb – elkapta és leszakította, és nincs bíróság, ahol ezt a becstelenséget elítélnék.

A férfiak pedig? – talán csak a háborúban kemények, máshol sehol, semmiben.

Milyen értelmes tiszteket lehet kinevelni két év alatt – és utána húsz év alatt mennyire el lehet rontani őket. Mekkora elszántság, milyen nagy izgalom tükröződik a kisfiús homlokán, amikor a hadműveletről van szó!

– Ezredes úr! – tartotta vissza a zubbony ujjánál fogva a hadnagy, reménykedve nézett rá, és erőlködve, nehezen beszélt. – Azt hallottam, részleges evakuáció lesz. És én semmiképpen sem maradhatok itt, az szégyen! Nem kezdhetem az életemet hadifogsággal!! – Szemében könnycsepp csillant. – Kérje, hogy engem feltétlenül vigyenek el!

– Rendben van! – és az ezredes erősen megszorította a fiú kezét. Majd gyorsan: – Nővér!

Tánya határozottan elfordult az ablaktól, mindent ott hagyott, amiről gondolkozott, és olyan figyelmes, készséges, kényeztetéshez nem szokott, egyáltalán nem szeszélyes arccal fordult a megszólító felé, amilyen gyakran található az orosz lányok között.

Milyen sötét láng ég a tekintetében és milyen keménység rejlik az arcában – ez még nem a mostani, hanem a lehetséges arca! Talán a mélyre húzott fejkendő teszi, amikor a homlok is, a nyak is, a fül is el van takarva?

– Nővér, én megkérem az orvost, de maga is kísérje figyelemmel, hogy Haritonov hadnagyot ne hagyják itt. – A lány arca nem könnyelműségről tanúskodott, nem volt szükség fenyegetésre. Az ezredes valami oknál fogva megfenyegette az ujjával, maga sem várta volna, a szája azonban mosolyra nyílt: – Vigyázzon, mindenhol megtalálom! Hova való?

– Novocserkasszkba.

– Ott is megtalálom! – bólintott az ezredes. Gyorsan elindult az ágyak között.

És minden ágyon egy külön világ, egyetlen harc minden egyes testben: életben maradok, avagy nem? Meghagyják a kezemet, vagy nem? És az egész háború a hadseregek és hadtestek hadműveleteivel együtt jelentéktelenné lesz.

Egy idősebb, ám értelmes paraszt, talán tartalékos altiszt, okos gyanakvással tekinget mindenkire a lepedő alól. Egy másik ide-oda rángatja a fejét a párnán, és rekedten kiabál.

Minél előbb kifelé a mellbevágóan sűrű, bűzös kórteremből, hogy levegőt kapjon! A nővér kikísérte.

Amikor visszament, nem mindjárt ahhoz az ablakhoz, a hadnagy már elcsendesedett, elgyengült, megsápadt, de azért még rá tudott mosolyogni Tányára.

– Maga itt marad, kis földim? Írjon levelet a hozzátartozóinak, magamhoz veszem, gondosan elküldöm. Kije van ott?

Tánya arca olyan lett, mint a tojásfehérje. Szigorúan ingatta a fejét jobbra, balra. Ő nem ír. Senkinek.

Senkije sincs ott.

A háború után akárhova elmegy, csak Novocserkasszkba nem.

*

Vorotincev korán reggel beért volna Neidenburgba és még ott találta volna Szamszonovot, de kitérőt tett, hogy útközben megnézze, ki tartja a frontot – és senkit sem talált. Még kergette a menekülő Kondratovicsot – de nem találta meg.

Szamszonovot se érte be.

A fronton balról rés tátongott, úgy fájt, mintha a saját oldalában lenne, senki sem küldött oda csapatokat, de nem is voltak csapatok a Kexholmi Ezredet kivéve, amelyik az Estlandi és a Revali Ezredet váltotta fel; Sirelius tábornok rendelkezett vele, de az is ki tudja, hol keringett, egyszer sem ért el a frontig.

Szamszonov elmenetele is csodálkozásra késztette: miért nem adott parancsot, hogy északnyugat felől erősítsék meg Neidenburgot? Miért húzta szét a frontot, s miért a széthúzódott front mentén távozott?

Az Estlandi és a Revali Ezred maradványai és fogatoszlopai majdhogynem garázdálkodtak Neidenburgban, de Vorotincev nem foglalkozhatott velük. Arszenyijra bízta a lovakat, és másfél óra alatt, néhány háztömbben rohangálva kiderítette, mi történt a hadseregtörzzsel, rávette a futár zászlóst, hogy adja oda neki a lovasdandár jelentését, ő pedig várjon, egyelőre ne menjen tovább; különböző emberek, főleg sebesültek segítségével elég jól meghatározta a hadsereg központjának helyzetét, a Haritonov által mondottakból megértette, hogyan mennek a dolgok Hohensteinnél, de hogy a fennmaradó 13. hadtesttel mi

történt, az sötét, néma talány maradt; még kevésbé lehetett kideríteni, van-e rá remény, hogy Blagovescsenszkij és Rennenkampf kisegítő csapást mérjen. Vorotincev személyesen odarepült, odanyargalt volna, de a közeli bal oldali rés ott tátongott, hívta. És talán, amikor a kórháztól elvágtatott, már kész volt a terve.

Talán még a tegnapi, Soldauhoz való visszavonulás sem lett volna a végső katasztrófa, ha ezekben az órákban jóvá teszik.

A futár zászlóssal megegyezett, hogy Bismarck könnyen megtalálható sziklájánál találkoznak.

Bismarck idejében három uralkodó szövetséget kötött, és Kelet-Európa fél évszázadon át békében élt. Az orosz-német béke hasznosabb volt, mint ezek a tüntetések a párizsi bohócokkal.

A lovak ott álltak egy fához kötve. A hűvösben, a szobor és a virágágyás mögött Arszenyij ült. Gyorsan felállt, de csak félig, és fojtott hangon, odahajolva, bizalmasan súgta:

– Nagyságos uram, harapni kellene valamit!

Valami volt a csajkában.

– Tegnap is majdnem elrontottad nekem a dolgot a kétszersülttel… A lovakat megetetted?

– Hát hogyne! – sértődött meg Arszenyij. És az egyébként is nagy száját még előre csücsörítette: – A temetőben legeltettem, ott nagyon jó fű van.

A szikla mögött ülőhelyként két kő volt, és kézbe kívánkozóan ott meredezett egy kanálnyél.

– Hát te?

– Én majd maga után – utasította vissza a kínálást Arszenyij betanult tisztelettel.

– Nem, gyere, együtt.

– Hát akkor együtt – egyezett bele könnyen Arszenyij, térdre ereszkedett a csajka előtt, és elkezdett kanalazni.

Vorotincev is hol mohón, hol meg szórakozottan szedett a bal kezével anélkül, hogy rájött volna, mi van az edényben. A jobb kezével pedig, ott a megemelt térdén, a térképtáska kemény bőrfedelén igyekezett írni, hogy a futár zászlóst ne tartsa fel:

„Kegyelmes uram!

A bal szárnyon beszorítva, de nem szétvert állapotban (megnyerték a csatát, de egy ostoba félreértés miatt visszavonultak!) ott van hadseregének egyharmad része. De ott most három hadtestparancsnok tartózkodik (Artamonov, Maszalszkij, Duskevics) és nincs egységes akarat. Amennyiben Ön úgy találná szükségesnek, hogy odamenjen (a 6. Doni Ezred két-három óra alatt biztonságban odakísérné), egy energikus támadással helyrehozhatná a hadsereg egész helyzetét: lekötné és visszavetné François tábornokot, aki most el akarja vágni Önt.

Krimovval egyetemben nyomatékosan kérjük, hogy ezt a lépést válassza. Krimov ezredes most váltotta fel az 1. hadtest törzsparancsnokát.

Én Neidenburgtól nyugatra fogok tartózkodni, itt szinte semmiféle védelem nincs, csak egy nagy rés.

Vorotincev ezredes.”

Még azt kellett volna tanácsolnia, hogy a középső hadtestek vonuljanak vissza. De nem merte egyenesen kimondani, ezt magának Szamszonovnak kellett kitalálnia.

Megjött a futár zászlós. Vorotincev figyelmeztette: a jelentést égesse el, nyelje le, csak az ellenség kezébe ne kerüljön.

A varsói futár pedig eltűnt. És Szamszonov nem kaphatta meg a felesége levelét.

35. fejezet

Szamszonov reggel útnak indul lóháton. – Blagovescsenszkij újabb visszavonulásról tesz jelentést. – Martosz parancsnoki harcálláspontján. – Martosz győzött, és visszavonulást javasol.

Szamszonov már sok napja nem látta ilyen világosan a teendőit, nem volt ennyire biztos bennük. Csüggedt törzstisztjei élén frissen indult el Neidenburgból, a ló is frissen ügetett alatta. A rövid alvás ellenére frissnek érezte a mellkasát is.

A frissességet még fokozta a nyirkos augusztusi reggel, az, hogy a nap diadalmasan szétoszlatta a ködfoltokat, és megszüntette a leplet, amely hajnalban az eget bevonta.

Milyen nagyszerű reggel korán felkelni! Milyen jól tud az ember reggel gondolkozni és cselekedni! Mennyi reménnyel telve képzeli el a reggeli hűvösben a csata menetét! Mennyi gyönyörű reggelt érhet még meg egy ötvenöt éves ember!

Az utat nem maga választotta ki, kerülővel vitték, kelet felé írtak le hurkot, Grünfliess falun és a grünfliessi erdő sarkán át: a kozák kísérők parancsnoka meg a törzs tisztjei arról győzködték, hogy a Nadrau felé vezető rövid úton nyugtalanság uralkodik, felbukkanhat egy német őrjárat, leshelyről rájuk lőhetnek.

Ennek ellenére félúton lovasok tüzeltek rájuk jobbról, és közeledtek feléjük. A konvoj felkészült a harcra, őrjáratot küldött ki eléjük.

Kiderült, hogy a sajátjaik: egy szakasz dragonyos a 6. hadtestből, szakasznyi kíséret, hogy százötven versztán át, a senki földjén, a félig üres, idegen országban egy jelentést tartalmazó papírt kísérjenek, annak védelmet nyújtsanak. Ha a törzs nem tesz kerülőt, nem találkoznak velük.

Most 8 óra 30 perc van, Blagovescsenszkij jelentése pedig éjjel egy órakor íródott, huszonnégy órával a tegnapi előtt; éjjel írt akkurátus napi jelentés, mintha a közbeeső időben semmi lényeges nem történt volna. Hát megy végül is, hogy kisegítse Kljujevet? Biztosította a központi hadtestek hátát? Vagy határozott terepszakaszt foglalt el?

„…visszavonultam Ortelsburghoz…”

Le sem szállva a lóról – a térképet! Tegnap Blagovescsenszkij érthetetlen módon visszavonult Mensguth irányába, és ez veszélyesnek látszott. Ma pedig – ó, ha Mensguth alatt maradt volna! Ő azonban még húsz versztával tovább ment – az ismert úton, csak minél előbb Oroszországba…

A lovas zászlós nagyon akart mondani valamit, talán erről az elvonulásról szeretett volna szólni” de a parancsnok nem engedte. Magát kímélte, saját magabiztos, kemény tartását – a környezete számára.

És az alatt a hét óra alatt, mialatt a dragonyosok úton voltak – lehet, hogy Blagovescsenszkij már Ortelsburgot is elhagyta?… Lehet, hogy már Oroszországban van?…

És ugyan mit parancsolhatna most neki?… Hogy, bármibe kerül is, tartsa Ortelsburgot?… *Bármibe kerül is*… kerül is… Az ön hadtestének kitartásától függ…

És a zászlós a szakasszal meg a papírral elügetett. visszafelé. Hogy délután odaérjen vele.

Blagovescsenszkij jelentését kézről kézre, adták a torzs tisztjei. Értesíteni kell róla Kljujevet? De hogyan? Hiszen éppen útban van Martosz felé. Mi is Martoszhoz igyekszünk.

Talán a következőt tehetjük: az *Élő holttest*nek tudnia kell a dologról, meglehet, legalább egy kevés élet költözik a kezébe. És helyrehozza a dolgot. Most ezt lovasokkal Janowba küldjük, és onnan távirati úton továbbítják.

És ugyanúgy, a nagy térképtáskát a ló fején tartva, a parancsnok lendületesen írta:

„A 6. hadtest Ortelsburgtól délebbre hátrált, egy szemtanú tiszt szerint, rendezetlenül. A hadtest sokat szenvedett, fizikailag is, morálisan is meggyengült.

Nadrauba megyek, ahol döntést hozok a támadó hadtestekre vonatkozóan...”

Azt írta, „döntést hozok”, mintha már nem hozta volna meg: a központi hadtestekkel támadni kell! Blagovescsenszkij azonban mostanra olyan messzire hátra ment – megállítsa? Visszahívja a központi hadtesteket? Nagyon nem akaródzott! A hadsereg levágott karjai egyre inkább mozgásképtelenné válnak, pedig milyen jó volt a reggeli nekiiramodás, derék katonának érezte magát tőle Szamszonov! „Döntést hozok” – és elindította lovát az eddigi irányba.

Magukban zúgolódva a törzs tisztjei is utána indultak. (Posztovszkij, a papírok kitöltésének nagymestere, azzal vigasztalta magát, hogy még az ellenséges tüzérség közelében eltöltött néhány órát is előnyös lesz beírni a szolgálati jegyzékébe és a kitüntetéshez.)

Az egyik magaslatról széles kilátás nyílt a Maransen-tóra, amely hosszan a messzeségbe nyúlt. A nap a válluk felett sütött, a víz nem csillogott, sötét nyugalomban volt. És partját sötét erdő borította. A dombok lejtőin pedig szétszórtan élettelen kúriák cseréptetői piroslottak.

És saját gondjaitól elszakadva, megkönnyebbült lélekkel szemlélve a rajtunk kívül létező világot, a parancsnok megszólalt: – Micsoda szép ország, uraim!... És honnan vannak itt ilyen magaslatok, ilyen kilátás?

Szembe velük sebesülteket szállító szekérsor kapaszkodott felfelé, sok volt a szuronytól sérült. Volt, aki nyögött, de olyan is, aki teljesen frissen beszélt,

három tábornok jelenlétében meg annál is frissebben: éjjel szuronyharc volt egy falunál, vagy tíz versztányira innen. És egyszerre kiáltották: sikeres volt a harc, mi győztünk!

Most is dübörgött a közelben, tőlük balra.

Megvéd, megvéd bennünket az Úr és az Istenanya. Csak gyorsan előre, uraim, semmit sem tudunk!

„Nadrau” – a kis falu után csak így nevezték Martosz parancsnoki harcálláspontját, pedig nyugatabbra volt, a magaslatokon, egy erdő félkörében – nagyszerű hely, széles kilátással. Az első vonal eltávolodott, már nem értek el idáig a lövések, és néhány tiszt egy halmon állt fedezetlenül a tűző napsütésben, és egymásnak adogatta a távcsövet.

Lent az úton pedig, a vasút felé és rajta át, lassan menetelt egy oszlop – de nem, hadifogolyoszlopot vezettek, őrökkel körülvéve, igen! Foglyokat, legalább ezret!

A keskeny vállú, alacsony Martosz egy széken ült, és szintén a távcsőbe nézett. A hadsereg törzsének áttelepüléséről semmit sem tudtak! Nézelődtek, és a nappal szemben nem ismerték fel mindjárt a lovasokat.

A már nem fiatal hadvezér ifjúi könnyedséggel ugrott fel, a rövid nádpálcát, amelyet menet közben mindig lóbált, áttette a bal kezébe. És kihúzva magát a lovon ülő, testes parancsnok előtt, a nappal szemben hunyorogva, tiszteletteljesen jelentett:

– Kegyelmes uram! Az ellenség egy hadosztálynyi erővel éjjel megpróbált támadást intézni ellenünk egy mélyedésen át Waplitz falu irányában. Rájöttünk, hogyan képzeli el a dolgot, megzavartuk, sőt az irányítást is megakadályoztuk: a waplitzi temetőnél az ellenség a saját egységeit semmisítette meg, bizonyára közvetlen tűzzel, megfigyelés nélkül. A támadó hadosztályt szétvertük, visszavetettük, tartjuk a fontos wittmannsdorfi magaslatokat. Vagy kétezerötszáz

foglyunk van, legalább száz tiszt, tizenkét ágyút zsákmányoltunk. Bár igen legyengülten, a Kalugai és a Libavai Ezred hátba támadta az ellenséget, és közreműködött a győzelemben.

Martosz nem sajátította ki mások érdemeit, megosztotta a sikert a szomszédaival.

Minden nyilvánvaló: itt vezették a foglyokat, a tisztek kicsi csoportját pedig erre, a magaslat felé irányították.

Pontosan ezt a diadalmas pillanatot látta előre a parancsnok! E felé indult el reggel Neidenburgból! Nem hiába jött!

Szamszonov nyeregben ülve fogadta a hadtestparancsnok jelentését, de nehézkesen, egyidejűleg magabiztosan is mindjárt leugrott, átadta a kantárszárat, meg sem mozgatta a tagjait, nehéz kezével fölülről átölelte a vékony, csinos Martosz vállát, megcsókolta a tábornokot.

– Egyedül ön! Egyedül ön ment meg bennünket, galambocskám!...

És kissé hátrább lépve nézte Martoszt, a fele királyságát neki adta volna. Maga előtt látta a kitüntetést, amellyel ezt a keskeny mellet díszíteni lehetne – már ha nem lenne a táblázat, amely megszabja, milyen sorrendet kell betartani a kitüntetések odaítélésekor...

Posztovszkij ostoba ötletére, hogy Allenstein felé menjenek, már senki sem emlékezett. Talán éppen most kellene a hadtesteket határozottan balra fordítani, és erős csapást mérni a németek mögöttes területére? most jött el az ideje az oldaltámadásnak, amelyet már tegnap elrendelt a hadseregparancsban? Kitől hallhatná ezt elsőként, ha nem a győztestől?

– Szeretném hallani a véleményét, Nyikolaj Nyikolajics!

Martosz egyenesen tartotta merész, keskeny fejét, felvillant a szeme. Nem volt szüksége gondolkodási időre, nem vágott gondterhelt arcot. Az értelmes, ügyes tábornok a magától megemelkedő vállával, ügyesen pödört bajuszával ugyanolyan mokányul válaszolta:

– Engedelmével, azonnal vissza kell vonulni!

Nem ismerte az Artamonov és Blagovescsenszkij visszavonulásáról szóló jelentést, de veleszületett érzékével rájött, hogy hadtestének nem itt a helye, hanem minél gyorsabban hátra kell húzódnia! Amint a csigák meg a madarak megérzik a vihart – a légnyomásból vagy a csillagközi fuvallatokból –, úgy jutott ő is erre a gondolatra.

A parancsnok azonban: tessék? hogyan? – nem értette. Ugyan miért?

Egy kozák segítségével Posztovszkij is óvatosan leszállt a lóról, közelebb ment, és látván, hogy parancsnoka nem ért egyet, megszólalt:

– Micsoda? Ön pánikba esett! Balról már-már ideér a Kexholmi Ezred. Jobb felől megkapta a 13. hadtest dandárját. Maga a 13. is már-már – Posztovszkij még körül is nézett, hogy meglássa a hadtestet, de ott csak az erdő fala állt – megérkezik. S hozzá még Rennenkampf lovassága is. Ki engedi meg önnek, hogy visszavonuljon?

A határozatlanságot Martosz soha nem ismerte. Energikusan mondta a magáét:

– A hadtest harmadik napja egyfolytában harcol, és hat napból öt napja. Elveszítette legjobb, legmerészebb tisztjeit, néhány ezer katonáját. A hadtest erejét veszítette, és tovább nem alkalmas az aktív tevékenységre. Nincs lovasság, és vakon cselekszem. Fogytán van a tüzérségi lőszer, utánpótlás nincs. Már patron sincs elég. Szüntelen rohamaink nem jelentenek sikert a hadsereg számára, csak

bonyolultabbá teszik a helyzetét. Vissza kell vonulni, méghozzá azonnal.

És érveinek nyomása alatt semmivé lett az egész reggeli, jól felépített elgondolás, úgyhogy egy fikarcnyit sem lehetett visszahozni belőle. És nem volt az az örömteli támadás, ahova a parancsnoknak el kellett volna vágtatnia, vagy el kellett volna küldenie valakit. Itt már nélküle megnyertek, megtárgyaltak, javaslatokat tettek, és el is veszítettek mindent.

Martosz pedig még nem is tudott a szárnyon lévő hadtestek visszavonulásáról.

Szamszonov laposan pislogott, mintha álommal küszködne. Feje tetején még fekete, de máshol már őszülő hajáról levette a sapkát. Megtörölte a homlokát.

Homloka olyan nagy és védtelen volt, mint még soha: fehér célpont a védtelen arc fölött.

36. fejezet

Vorotincev keresi, kikkel fedezhetné Neidenburgot. – Beszédet intéz az estlandiakhoz. – Nagyszerű, Estlandi Ezred!

Heveskedése és sietsége közepette Vorotincev hibát követett el: ha már Kondratovics keresésével kezdte a napot, nem kellett volna letérnie a nyomról, utol kellett volna érni a fürge tábornokot, meg kellett volna szégyeníteni, vagy a főhadiszállásra hivatkozva rá kellett volna ijeszteni – és még föl lehetett volna állítani Neidenburgtól nyugatra mindazt, ami a 23. hadtestben képes maradt a védekezésre.

Kondratovics tábornok, aki olyan szerencsés volt, hogy hadtestét szétzilálták, és mintegy annak összeszedése ürügyén hosszú ideig vonatozhatott Varsó és Vilna között; Kondratovics tábornok ezen a reggelen kétségkívül valahol a közelben volt, hisz csak nem szellem talán? Először közelített az első vonalhoz, egyik helyen Vorotincev érkezése előtt egy órával látták, a másikon egy fél órával előtte.

Vorotincevnek azonban nem volt annyi türelme, hogy utána vágtasson, amíg pedig ő a híreket gyűjtötte a sebesültektől, Kondratovics berobogott Neidenburgba, s mivel ott senki magánál rangosabbat nem talált, rendelkezett: az Estlandi Ezred parancsnoka vegyen maga mellé hat századot és egy géppuskás szakaszt, és vonuljon vele kelet felé az országúton, őt, Kondratovics tábornokot kísérve és védelmezve. Úgy látszik, azt gondolta, nem teljes hadtestének egy megtépázott hadosztályát már úgyis Martosz alá rendelték, a Kexholmi Ezred hadállást foglalt el, és majd tartja magát, a többi gárdaezred egyáltalán nem jön el idáig – és neki, a hadtestparancsnoknak nincs mit csinálnia, biztonságosabb, ha az orosz határ mögé vonul, és ott várja, mivel végződik a dolog.

Vorotincev mindezt akkor tudta meg, akkor kapott észbe, amikor már Szamszonovnak elküldte a levelet.

Neidenburg reggel korán még a hadsereg törzsének szálláshelye volt, az összeköttetés és az utak központja és csomópontja – s íme, délre egyetlen tábornok sem maradt benne, egyetlen Vorotincevnél magasabb rangú tiszt sem, és semmiféle összeköttetése nem volt sem a hadtestekkel, sem a frontparancsnoksággal; az otthagyottaknak pedig a saját eszükkel és lelkiismeretük szerint kellett eldönteni, hogyan cselekedjenek.

Vorotincev olyan állapotban volt, hogy tisztán tudott cselekedni, végtelenül könnyűnek érezte magát, függetlenedett a saját testétől, a saját kívánságaitól és gondolataitól – csak egy mozgékony alkalmatosság volt, amely meg akarta menteni és jóvá akarta tenni, amit lehet. Azt a sebet, azt a rést a hadsereg bal oldalán mintha az ő mellébe vágták volna, és csak azt tudta, hogy ezt a rést az alatt a pár óra alatt kell betömni, míg a parancsnok az 1. hadtesthez ér.

A felduzzadt, felbolydult Neidenburgban rátalált Dunyin alezredesre, az estlandiak zászlóaljparancsnokára: erősen megtépázott négy százada tegnap estétől itt próbálta rendbe szedni magát, az alezredes pedig még maga sem döntötte el, mit csináljon. És egy másik alezredessel északról megjött még ugyancsak az estlandiak öt százada – de olyan századok, hogy mindegyik alig volt erősebb egy szakasznál. Még éjjel hadállást foglaltak, reggel pedig felváltották őket a kexholmiak.

Ennek a két alezredesnek és a megmaradt századparancsnokok felének Vorotincev néhány mondatban elmagyarázta a város helyzetét, a hadsereg helyzetét, hogy ezredük többi százada Oroszországba távozott az ezredparancsnokkal együtt, és hogy mit kell tenniük a megmaradottaknak. Beszélt, és közben az arcokat figyelte, mintha mindegyik egyéni vonásokkal

rendelkezne, valami fontos dologban azonban megegyeznek, abban, amilyenné formálták őket: a hadsereg hagyományai, a hosszú helyőrségi szolgálat, a társadalomtól elkülönített élet, és a társadalom részéről tapasztalt elidegenedés és megvetés, a haladó írók gúnyolódása, és a legfelsőbb tilalom, hogy politikáról, *anyagokról*[40] gondolkozzanak, az elszegényített vagy elszürkült intellektus, az állandó pénzhiány, és mindezeken keresztül letisztult és fegyelmezett formában a nemzet energiája és hősiessége. Ez az ő pillanatuk volt, és Vorotincev számára nem volt kétséges a válasz.

Ha kell, hát kell. A két alezredes vállalta, hogy alárendeli magát Vorotincevnek, de elmondták, hogy katonáik már nem állnak a lábukon, különösen nagy megrázkódtatást okoztak a német nehéztüzérség lövedékei, amelyek lövészárok nélkül érték őket. Vorotincev azt kérte, hogy legalább sorakoztassák fel mindnyájukat a nyugati kijáratnál, az Usdauba vezető útnál.

Miközben a századokat összegyűjtötték, és visszafelé kivezették a városból, s azok mentek komoran, morogtak és nézelődtek, Vorotincevnek sikerült találkoznia a kövérkés, kicsit pocakos, nagyon udvarias és szolgálatkész Dovatur komendánssal, és megegyezett vele a patronokra és a patronokat szállító fogatokra vonatkozóan, és megjelölte azt a helyet a várostól nyugatra, ahova összekötőt küldjön, amikor a város már megszabadult a fogatoszlopoktól, és mindenki más is elment.

A katonákat sűrűn állították fel, hat sorban, mindenki árnyékban volt, a szárnyak nem terültek szét, és kiabálás nélkül mindenki hallhatja, amit mondanak. A sorakoztatásnak ezen percei alatt Vorotincev hátrafont kézzel és biztosan szétterpesztett lábbal

[40] Mármint illegális anyagokról.

nézte váratlanul kapott csapatát, melynek jobb szárnyán egy hosszúra nőtt, fekete bácsika állt.

A két nap alatt, ameddig ezredüket csépelték, az életben maradottak is alaposan megszenvedtek: megjelent náluk a halál előtt állókra jellemző méltóságteljes lassúság, senki sem törte magát, hogy gyorsan teljesítse a parancsot, hogy jobban teljesítse, a mellét feszítse. Nem látni egyetlen gondtalan arcot, még olyat sem, amelyik színleli a jókedvet: ott, ahol a halállal kerültek érintkezésbe, kezdett lehámlani róluk minden szolgálati kötelezettség. Azért nem hámlott le még annyira, hogy egyetlen parancsnak se legyen hatalma fölöttük. Még egy egyszerű parancs is elérheti, hogy kimenjenek az állásokba – csak éppen szétszaladnának, holott az kellene, hogy tartsák az állást.

És mit lehetett most mondani nekik? Még nem tisztult ki a hallásuk, még nem fújták ki magukat, amióta megszabadultak a haláltól – és menjenek megint oda? És ez az idegen ezredes, lám, itt rohad, nem megy velük meghalni, csak őket hajtja.

Természetesen már sem holmi érthetetlen úri „becsülettel”, sem „szövetségesi kötelezettségekkel” nem lehet rábeszélni őket. (És Vorotincevnek magának sem sok kedve van hozzá.) A cár-bátyuska nevében kérje őket halálos áldozatra? – ezt megértik, erre egyből hajlanak. Általában a cárért – a meg nem nevezett, arc nélküli, örök cárért. De *ennek* a cárnak, a mostaninak a nevében Vorotincev szégyellte volna harcba hívni őket, és hamisan is csengtek volna szavai.

Akkor Isten nevében? Isten neve még kevésbé hatna rájuk! De Vorotincev számára is szentségtörés és elviselhetetlenül hamis lenne most varázsszóként Isten nevét kiejteni – mintha a Mindenhatónak olyan fontos lenne, hogy Neidenburg német várost megvédje éppen a németektől. És minden katona könnyen rájön, hogy

Isten nem válogat közöttünk és a németek között, miért nézik őket hülyének?

Maradt hát Oroszország, a Haza. És ez igaz volt Vorotincev számára, ő maga is így értelmezte. De azt is tudta, hogy *ők* ezt nem nagyon értik, házájuk nem sokkal terjedt túl a járás határán – ezért a hangja is bizonytalanul, hazug módon, nevetséges pátosszal csengene – és csak rosszabb lenne. Tehát a *Haza* szót sem ejthette ki.

Nem alakult a beszéd.

Ám a súlyos, fáradt, komor arcokat nézve a helyükbe képzelte magát, az izzadt köpenykoszorúk, az izzadt ingek, a vállakat nyomó szíjak alá, a csizmákba, amelyekben égtek a mosatlan lábfejek. És, miután fogadta a „vigyázz”-t és megadta a „pihenj”-t, elkezdett beszélni, nem csengő hangon, nem gyorsan, nem ordított, hanem ugyanolyan fáradtan és rendíthetetlenül, ahogyan azok érezték magukat, és ő maga is, mert még nem döntötte el teljesen a dolgot:

– Estlandiak! Tegnap is és immár harmadik napja kijutott nektek. Egyesek megpihentek közületek, mások nem. De látjátok: társaitok harmada, fele *elesett*. A háborúban sohasem egyformák az esélyek, azért háború. És nem azon kell gondolkoznunk, hogyan előnyös nekünk, hanem azon, hogy ne hagyjuk cserben a szomszédainkat.

Az lesz a legegyszerűbb, ha egyszerűen elmondja nekik, ahogy van, az egész helyzetet, a harci feladatot, ahogyan azt nem szokták az egyszerű katonáknak, a legőszintébben – pontosan erre van szükség. Na, nem szóról szóra a következőképpen: „Odavesznek a központi hadtesteink! A tábornokok összekeverték a dolgokat, a tábornokaink hülyék vagy gyávák, de ti, parasztok, mentsétek meg őket.” Hanem hogy célba érjen, a köpenykoszorú, a puskaszíj alatt is.

– Testvérek! – Szétterjesztette a karját és valósággal a földbe gyökerezett. És a felsorakozottak látták, és megérezték, milyen nagy és milyen szilárd. – Nem önzés, ha a többiek kárára elmenekülünk. Nem vagyunk messze Oroszországtól, elmehetünk – de akkor a szomszédos ezredek mind elpusztulnak. Azután pedig – bennünket is utolérnek, nem menekülünk meg mi sem... Látom, hogy meghaladja erőtöket, de itt a közelben rés van a fronton, senki sincs ott! Amíg a sebesülteket elviszik a városból, amíg a fogatoszlopok elmennek – be kell tömni! estig tartani kell! Nincs más, aki megtegye, csak ti.

Így beszélt, nem parancsolt, nem fenyegetett – magyarázott. És a komor, meggyőzhetetlen arcok azonnal értőn, együttérzőn felfénylettek, már-már sajnálkozva mosolyogtak, mintha sebesült madarat látnának – és már nem akartak! A lábak nem az előbbi irányba mozdultak, átkozott legyen az elmenetel! – de nem egész szavakkal, nem kiáltásokkal, mivelhogy sorban álltak, hanem artikulálatlan, meleg hangokkal, jóindulatú morgással válaszoltak.

És amint észrevette a felvillanó, nagylelkű mosolyokat, és hallotta a tagolatlan morgást, az ezredes összecsapta a bokáját, leengedte a karját, vigyázzba állt, visszatért az ereje, és már parancsolóan, zengő hangon kiáltotta:

– Csakis az önként vállalkozókat szólítom! Első sor! Aki vállalja – három lépést előre!

És – kilépett az egész sor!

És – még nagyobb meggyőződéssel, már győzedelmesen:

– Második! Aki vállalja – három lépést előre!

És a második is kilépett!

És a harmadik is.

És a teljes hat sor. Sötét arccal, botladozva – de előreléptek.

S bár tudta, hogy nincs miért örvendezni, illetlenség, nem helyén való, Vorotincev mégis elordította magát:

– Nagyszerű, Estlandi Ezred! Nem lett szegényebb Oroszország anyánk!

Íme, az anyát is bevetette hát…

NEM SZERETI A TORMA A RESZELŐT,
MÉGIS RAJTA TÁNCOL

37. fejezet

Vorotincev kozákokkal felderítésre megy. – Találkozás François tábornokkal.

Az idő pedig szorít, szaladt a lovas csapatához – a 6. Doni Ezred három, hozzá csatlakozott kozákjához meg Arszenyijhez. A kozákok nagyon jól jöttek neki – az egyik varkocsot visel, a másiknak sötét a pofája, a harmadik bozontos, mindhárom lovon ülő tigris.

– De te, Arszenyij, egyszerűen szégyenbe hozol. Hiszen azt mondtad, „tudok lovagolni”!

– Tudok is! Csakhogy szőrén, nyereg nélkül. Nálunk, Kamenkában minden ember így lovagol. A nyereg úri találmány.

Első nekibuzdulásában tegnap nyeregben lovagolt Blagodarjov, feltörte az ülepét, most eldobta a nyerget, a lábát lógatva lovagolt. Az ezredes szemrehányásaira válaszul tollpárnát kötözött a lóra, a madzagot a hasán vezette át, és elégedetten ült, a lábát lógázta, a három röhögő kozákot pedig elhessegette.

– Talán rossz így, nagyságos uram? – és úgy tűnt, hogy azonnal leveszi a párnát, ám közben meg sem mozdult. – Most aztán akár Törökországba is ellovagolhatunk!... – mondta védekezésül és felfújta az arcát.

– Még hogy Törökországba...

A puskákat keresztben a hátukra vetették, ahogy a lovasok szokták, és elindultak.

Egyik gond jött a másik után. Alig múlt el a gond, vajon meg tudja-e győzni a katonákat, hogy menjenek vissza abba a pokolba, ott volt a másik: megígérte nekik, csak estig kell kitartaniuk, de ha tovább kell, kivel váltsa fel őket? És ott tudja-e tartani őket estig az állásokban? Ha meg ott tartja, lesz-e valami haszna az áldozatnak, nem csapta-e be őket? Hiszen minden egyéb, az egész hadsereg nem tőle függ, és ahogy

alakul a dolog... Az ő szegény fejének az is éppen elég, hogy hova és hogyan állítsa fel ezt az öt, igaz, hogy összevont, de gyenge századot? hogyan húzódjanak szét északról, a kexholmiaktól dél felé, az usdaui műútig? Az egész távolságra nem lehet elég ennyi erő, márpedig az az alapelv, hogy ne legyen hézag a fronton.

Néhány versztát mezei úton ügettek, nem nyugat felé, hanem jobbra, abba az irányba, ahol Vorotincev érzése szerint a rés volt. Be is bizonyosodott, igen, rés van, üresség, egyáltalán nincs ott sem ember, sem saját, sem idegen, sem lakosok, sem kóborló lovak, sem kutyák, sem holttestek, sem baromfi. Ahogyan a ciklon középpontjában történik: körös-körül minden kavarog, forog, törik és sötét van, itt pedig az égszínkék csönd.

Itt és nem távolabb kellett bevárni és elhelyezni az estlandiakat, és Vorotincev jelzőnek itt hagyott egy kozákot, a többiekkel pedig meg akarta keresni a bal oldali szomszéd szárnyát, összeköttetést teremteni, csak azután visszajönni.

A nap, melyet nem takartak felhők, forrón sütött; izzott az elhagyott, nyílt és élettelen táj, és, úgy tűnt, itt aztán senkivel sem találkozhatnak.

Előttük egy kis magaslat, rajta kicsi fenyők. Vorotincev úgy döntött, hogy onnan néz széjjel. Az erős lovak könnyen vették az emelkedőt, a fenyők között rejtetten és a puha úton lágyan, csak a legmagasabb rész előtt csodálkoztak el valami furcsa, recsegő hang hallatán, amely azonnal el is hallgatott. Kiugrattak a domb tetejére és – németek?! Egy autó állt velük szemben! tíz lépésnyire! nyilván az előbb jött fel ide és bedöglött.

Az autóban négy német ült, akik legalább annyira meglepődtek, mint a négy orosz lovas.

Először mindenki elképedt.

A kozákok nagy szisszenéssel rántották ki a kardjukat.

A tábornok mögött ülő tiszt elővette, magasra emelte a revolverét. A másik hátsó ülésről rövid igazgatás után kidugtak egy géppuskát.

Blagodarjov könnyedén leemelte válláról a puskát és hátrahúzta a závárt.

Mindannyian egy hajszálra voltak attól, hogy elkezdjenek lőni és vágni, akkor pedig itt mindnyájuknak vége. A kozákok azonban parancsra vártak. A németek még inkább.

Az alacsony tábornok nem vette elő a revolverét, nem adott parancsot. A fejét forgatta egyre, és éles szemmel, csodálkozva nézett, mintha valami ritka, mulatságos dolgot látna, nehogy elijessze.

És Vorotincev ezt megértvén csak a kardja markolatán tartotta a kezét. (A puskát levenni sok időbe telt volna, nem is szokott hozzá.)

A bedöglött autó meg a lovak között, amelyek még csak nem is horkantottak, olyan csend lett, hogy a felmelegedett dombon, a gyantaillatú levegőben csak a lovak lélegzése meg egy bögöly vagy légy zümmögése hallatszott.

S miután lövés nélkül jutottak túl ezen a pillanatnyi csenden, melegen és magányos zümmögésen, mind a nyolcan a halál fölé emelkedtek.

A tábornok („nagys’uram, a tegnapi!…”) a fejét forgatva kíváncsian nézelődött, mintha el sem tudná képzelni, hogy rálőhetnek avagy karddal levághatják.

A füle megnyúlt és a fejéhez tapadt, mintha megijedt volna, pedig egy cseppet sem ijedt meg. Az arcában volt valami humoros – talán az oldalt meredő kefebajuszától? Egyszerűen értette a humort. És ezt azonnal be is bizonyította, amikor derűsen szemrehányást tett:

– Herr Oberst, ich hatte Sie gefangennehmen sollen.[41]

Ez a derűs, erőszakmentes, szemrehányó hangnem nyomban átragadt Vorotincevre is, még mielőtt végiggondolhatta volna a találkozás jelentőségét. Csak az előbbiekre válaszolva, még derűsebben, ép fogsorát villogtatva azt mondta:

– Nein, Exzellenz, das bin ich, der Sie gefangennehmen soll![42]

A géppuskát leengedték. A revolvert is. A kardokat is.

A tábornok megfontoltan kitartott a magáé mellett:

– Sie sind ja auf unseren Boden.[43]

A hangnemhez alkalmazkodva Vorotincev semmivel sem rosszabb érvet hozott fel:

– Diese Gegend ist in unseren Hand.[44] – Ez ugyan hencegés volt, de éppen ez kell, amikor rosszul állnak a dolgok: lehet, hogy itt, a hegy mögött gyalogságunk csatárláncai vannak. És már kissé keményebben: – Und ich wage einen Ratschlag, Herr General, lieber entfernen Sie sich.[45]

Ő az, ő az, a tegnapi, Arszenyij jól súgta, ő ugrott ki tegnap az autóból olyan könnyedén, derék katona, hiszen nem fiatalabb Szamszonovnál.

De a tábornok nem tudott, sőt nem is akart így beszélgetni:

– Bitte, Ihren Namen, Oberst.[46]

---

[41] Ezredes úr, foglyul kellene ejtenem önt.
[42] Nem, kegyelmes uram, nekem kell önt foglyul ejtenem.
[43] Ön a mi területünkön van.
[44] Ez a terület a mi kezünkön van.
[45] És azt merem javasolni önnek, tábornok úr, hogy jobb lesz, ha távozik.
[46] Hogy hívják önt, ezredes?

Miért ne, nem titok, tessék:

– Oberst Worotynzeff.[47]

Talán érzékelte, hogy az ezredesnek kényelmetlen megkérdezni egy tábornok nevét, avagy kedvére volt a beszélgetés, a tábornok udvariasan bemutatkozott maga is, de gyors szeme most is megőrizte humoros csillogását:

– Und ich bin General von François.[48]

Ó! Az 1. német hadtest parancsnoka! És szinte kézben, elfogható!?...

Szinte kézben, csak azt nem tudni, ki kinek a kezében.

De ami a legfontosabb: lőni és vágni addig természetes, amíg nem ismerjük egymást. Miután megismerkedtünk, valahogy nem emberhez méltó.

– Aha! Ich erkenne Sie![49] – kiáltott fel vidáman, fesztelenül Vorotincev. – War es gestern Ihr Automobil, das wir beinahe ebgeschossen haben? Was suchten Sie denn in Usdau?[50]

A tábornok a fejét rázta és hangosan nevetett.

– Es wurde gemeldet – meine Truppen seien schon drin.[51]

És helyeslően hunyorítva alulról felfelé végigmérte Vorotincevet. Ez háborús tréfa volt, és tudni kellett megérteni.

A kozákok megértették, és az általános hangnemhez csatlakozva elnevették magukat és felszabadult lármával visszadugták kardjukat a hüvelybe – a varkocsot viselő Kaszjan Csertyihin is, meg a ravasz, torzonborz Artyuha Szerga is.

---

[47] Vorotincev ezredes.
[48] Én pedig von François tábornok vagyok.
[49] Aha! Felismerem önt!
[50] Tegnap majdnem az ön autóját lőttük ki? Miért ment Usdauba?
[51] Jelentették, hogy csapataim már ott vannak.

Már a német tiszt is eltette a revolverét. A géppuska is alig látszott ki a sofőr háta mögül. Blagodarjov is a háta mögé tolta a puskáját, és már nem először súgta oda:

– Nagysuram… Az *oroszlán*, nézze! Elszerezték a mi oroszlánunkat!

Mivel eddig nem vette le a szemét a tábornokról és a géppuskáról, Vorotincev mostanáig nem látta, hogy az autó hűtőjéhez az az oroszlán van odaerősítve, az a játék, amelyik Usdaunál, valamikor réges-régen az ő lövészárkukban üdítette a szakaszt. És csodálatos, hogy az oroszlán teljesen ép.

Ahogyan ők az oroszlánt, a németek is észrevettek valamit, és vidáman sugdolóztak.

– Wer sind Sie aber, ein Russe?[52] – vizsgálódott François. Úgy tűnt, szeretne még beszélgetni. Mivel meg volt győződve, hogy ellenállhatatlan, el akarta bűvölni az ellenséget is.

– Ein Russe, ja[53] – mosolyodott el Vorotincev, mert részben megértette ezt az európai kérdést.

És végleg eldöntötte: elválunk egymástól, ez lesz a jobb. Nyilván azt ellenőrizte a tábornok, hogy a közelben vagyunk-e. Minél előbb fel kell állítani az estlandiakat. És sajnálkozva tisztelgésre emelte a kezét:

– Pardon, Exzellenz, es tut mir leid, aber ich muss mich beeilen![54] – És még a tábornok szemébe nézett. Majd a géppuskára sandított. Csak nem lőnek hátba? Ez lehetetlen! – Leben Sie wohl, Exzellenz![55]

A tábornok ugyanilyen tréfálkozó, szívélyes hangon, sőt sajnálkozva válaszolt, s közben három ujjával mint kicsi szárnyakkal integetett:

---

[52] Ön orosz?
[53] Igen, orosz vagyok.
[54] Elnézést, kegyelmes uram, sajnos nincs időm.
[55] Jó egészséget, kegyelmes uram!

– Adieu, adieu!

Ezt az integetést a kozákok is megértették, és azon nyomban az ezredes után indultak, gyorsan megfordították lovukat, vágtattak lefelé a dombról, elégedetten kurjongattak. Blagodarjov pedig utánuk nyargalt, hosszú lába csak úgy himbálózott a kengyel nélkül.

És a németek nevetésben törtek ki! Vorotincev még meghallotta, és először haragudott meg Blagodarjovra:

– A párnádon ülve!... Az egész orosz hadsereget szégyenbe hozod!...

Blagodarjov szépen, daliásan lovagolt, az arca elsötétült, meg volt sértve.

A német géppuska még mindnyájukat lekaszálhatta volna.

De a barátságos beszélgetés után ez lehetetlen volt. És egyáltalán nem lett volna méltó egy történelembe lépő hadvezérhez.

38. fejezet

A hadvezér gesztusai. – A főparancsnokság utasításai zavart okoznak. – François tábornok bekerítésre törekszik. – A megszállt Neidenburgban. – Két francia arisztokrata.

Egy elsőrangú hadvezérnek nem elég, ha győzelmesen harcol, emellé még szépen is kell harcolnia. A történelem számára nem lesz közömbös egyetlen gesztusa, vezénylésének egyetlen részlete sem. Vagy tökéletesre faragják, készítik az alakját, vagy buta szerencsefiának állítják be és kész.

Augusztus 27-én este François tábornok még nem tudta kiadni a 28-ára szóló parancsot: a szíve Neidenburg felé húzta, a helyzet ellentámadással fenyegetett Soldau felől, a hadsereg-parancsnokság is arrafelé irányította. Ilyen helyzetben egy kicsinyes parancsnok egész éjjel kínlódik és kínozza a törzset, várja, mi adódik, és akkor éjszaka elkezdenek percegni a tollak, írják a rendelkezéseket.

Hermann François azonban lakonikusan megírta: „A hadosztályok a maguk szektorában készüljenek fel a támadásra. A támadás idejét és jellegét holnap reggel hat órakor adjuk meg az Usdau közelében lévő 202-es magaslaton. A tisztek szíveskedjenek helyben tartózkodni, hogy átvegyék a parancsot”, és Usdau egyik épen maradt házában rózsaszín huzatú takaró alatt lefeküdt aludni. Ez gesztusértékű volt: a hadosztályparancsnokok és a különböző alegységek parancsnokai nem merték feltételezni, hogy holnap nem lesz támadás, vagy hogy a hadtestparancsnok nem tudja, mit fog holnap csinálni.

Fontos gesztus volt a parancsnokok gyülekezőhelyének megválasztása is: de nem is a 202-es magaslatot jelölte volna ki François, feltétlenül a malom magaslatát adta volna meg Usdaunál, ha csapatai nem nyomultak volna annyira előre.

A malom magaslata volt itt a legszebb és legjobban látható hely, különösen tegnap a még ép szélmalommal, amikor François helytelenül, de mégis kellemes eredménnyel megpróbálta elfoglalni. Tüzérségének fele összpontosított tűzzel, amelyet először alkalmaztak ebben a háborúban, ennek a magaslatnak a felszaggatásán és az itt lévő ezred megsemmisítésén munkálkodott. Tegnap délután láthatta François tábornok a halott és félhalott orosz testek tömegét a lövészárkokban és a magaslat lejtőin, az első ilyen tüzérségi eredményt életében.

(Igaz, az emelkedőn németeket is tömegével, a túl korai roham következményeként.) És amikor felment erre a magaslatra, ahol a malom romjai parázslottak (csak az éjszakai nyirkosság és a köd oltotta ki), rájött, hogy minden itt megtett lépése maga a történelem. Itt kezdődött a Neidenburg felé vezető műút is, amelyen neki történelmi jelentőségű ugrást kellett tennie. Itt vette észre François a sárga foltot is a mellvéd földjén – és sofőrjei lelkesen húzták ki a földből a gyilkos lövöldözést átélt, ép és kitűnően elkészített játékoroszlánt. Azt találták ki, hogy az egyik autó hűtőjére erősítik, és Usdau bevételéért megadják neki a legkisebb altiszti rangot, előrevetítve a győzelmek hosszú sorát, egészen a marsallbotig.

A parancsnokokat azonban az első vonalhoz közel kellett összehívnia. A sűrű köd bevonta a magaslatokat is, elmosta a részleteket. Karját a mellén keresztbe fonva François már a megadott idő ellőtt ott járkált. Magányát és jelentőségteljes voltát az is hangsúlyozta, hogy már tizedik napja figyelemre sem méltatta törzsparancsnokát, az árulót.

Korán reggel François eldöntötte, hogy az alá rendelt három hadosztály felével támadást indít Soldau irányába, ahogyan azt a parancsnokság követeli, a másik felét tartalékolja a titkos neidenburgi ugrásra. (És a műút kezdeténél össze kell gyűjteni az élen haladó rohamcsapatot – motorbicikliseket, bicikliseket,

az ulánus ezredet, a fogatolt tüzéreket.) Mivel az oroszok nem törődtek Soldauval és hallgattak róla, meg volt győződve, hogy onnan nem fenyegeti veszély, hogy az ottani oroszoknak csak az a gondja, hogyan vonuljanak vissza a folyón túlra.

Amikor a nagy pillanat elkövetkezik és kopogtat az ajtón, az első koppantás nem hangosabb a szívdobbanásnál, és csak a kiválasztott füle képes meghallani. Bár Soldau felől nem volt bizonyos, bár Scholtznál is, a bal oldalon váratlanul ágyúzás kezdődött éjszaka, és reggel is folytatódott – François tábornok biztosan érzékelte a sorsszerű jelzést! És saját kockázatára elindította a rohamcsapatot Neidenburg felé, de nem egyenesen, hanem déli irányú átkarolással: kapják el az orosz fogatokat, amelyek már bizonyára dél felé igyekeznek. Az egyenes műutat pedig fenntartotta a fő erők számára, hogy azokkal hamarosan indulhasson.

Soldau alatt reménykeltően alakultak a dolgok: az oroszok lanyhán lövöldöztek, ellentámadás nélkül elhagyták a várost. Scholtznál azonban nyugtalanítóan folytatódott az ágyúzás – és délelőtt tíz órakor, François terveit romba döntve, az utolsó pillanatban visszatartva őt az önkényeskedéstől, begurult az autó a sürgős hadseregparanccsal:

„Sontag tábornok hadosztályát az ellenség visszaszorította Waplitz falutól, és az továbbra is visszavonulóban van. Az ön hadteste azonnal küldje segítségére az összevont tartalékot. *A menetelésnek támadó jellegűnek kell lennie.* Azonnal el kell kezdeni. A helyzet sürgős cselekvést követel. Az indulást jelenteni."

Nem, nem született hadvezérnek sem Ludendorff, sem Hindenburg! Nem hallották meg a sorsdöntő koppantást. Az ellenség legkisebb mozgolódása félelmet vált ki belőlük, a legkisebb elfolyó érről azt képzelik, hogy valaminek kiesett az alja. Micsoda

gyáva, tehetségtelen parancs – frontális ellentámadásba hajszolni a hadtestét – már tizenöt kilométerről „támadó alakzat!” – amikor megérett, és csábítóan hívogat a legszebb átkarolás!

Mivel azonban már a császárig jutott a híre, hogy szemtelen, François nem tehette meg, hogy ne engedelmeskedjen.

De a gyáva középszernek csak nem tudott engedelmeskedni!

A kompromisszum a háborúban gyakrabban jelent pusztulást, mint bölcsességet. Azonban most csak a kompromisszum jelentett kiutat: François oda küldött a tartalékból egy hadosztályt, ahova parancsolták. Ő maga egy erős dandárral ott maradt a neidenburgi ugrás startvonalánál. És amint délre elfoglalták Soldaut – arról a szakaszról azonnal visszaszivárgott a hadosztály, kiegészítette hadtestparancsnoki tartalékát.

Tudta ő, hogy Ludendorff parancsai nem sokáig maradnak érvényben; déli egy órakor jött egy újabb összekötő tiszt az újabb paranccsal: a kiküldött segítség irányát változtassák keletibb, ferdébb irányra.

Nem, Ludendorff nem hadvezér! Egy hadsereget nem lehet szeszélyes női hangulatok szerint irányítani. Nem lehet „támadó alakzatban” elindítani, aztán meg „ferdébbre” fordítani. Maga Ludendorff sem tudta, mit akar, csak az volt a fontos, hogy kockáztatás nélkül, minden körülmények között megőrizze a presztízsét.

François sajnálkozott: nem kellett volna teljesítenie az első parancsot sem, magától érvényét veszítette volna.

„…Az egész hadművelet kimenetele mostantól kezdve az ön hadtestétől függ.”

De hiszen François hadtestétől függött az első órájától az utolsóig!

És elindította az előkészített dandárt a lovas vadászezreddel az Usdau-Neidenburg műúton! Elfoglalni a várost, és továbbmenni! És a lehető leggyorsabban széthúzni a harapófogót, jelzésként járőröket és őrsöket hagyni – és ezen az úton tovább Willenberg felé! És a tábori konyhák kövessék a csapatokat, és adjanak nekik enni! (A hadvezérnek katonái táplálékáról is gondoskodnia kell.)

Ő maga pedig, most már nem nagyon törődve azzal, hogy meglegyen a telefonkapcsolat a hadseregtörzzsel, két autóval nekivágott ellenőrizni és irányítani az elindult egységeket.

Egy magányos, kicsi fenyőkkel borított magaslaton mulatságos találkozása volt egy orosz őrssel.

A Scholtz segítségére küldött hadosztály útközben harcba keveredett egy orosz gárdaezreddel, amikor délután három órakor François tábornokot utolérte a harmadik parancs: ezt a segítő csapatot egyáltalán nem kell elküldeni, parancs törölve! François hadtestének feladata pedig a hadsereg-parancsnokság meglátása szerint az, hogy „zárja el az utat az ellenség déli irányú támadása elől, ezért még ma foglalja el Neidenburgot, holnap hajnalban pedig induljon Willenberg felé".

Stratégák, stratégák, várhatja az ember, hogy megvilágosodjanak. Ej, nem kellett volna reggel kétfelé osztódni, mennyi orosz fogatot zsákmányolhattunk volna még! A kompromisszum a háborúban mindig hiba!

A változó parancsok, feltételezések, csalódások és örömök közepette milyen észrevétlenül telt el a hosszú nyári nap! Délután öt óra körül a lovas vadászezred harc nélkül bevonult Neidenburgba, és nem talált ott orosz harci egységeket, csak mögöttes intézményeket és fogatokat. Csak egy keskeny gyalogsági sáv védekezett a műúttól északra (a krumpliföldről kilőtt golyóik tüzébe maga François is belekerült). A

tábornok nagyon elcsodálkozott: mennyire nem látták át a helyzetet az oroszok, ha még csak nem is tervezték védeni a kulcsfontosságú várost! Akkor mit várnak az egész háborútól? Hogyan merészeltek vállalkozni rá?

François csapatainak mozgását legjobban az orosz fogatok akadályozták. A reggel kiküldött rohamegység szekértorlaszokat hozott létre a Neidenburgtól délre eső utakon, a zsákmány között még a hadi pénztár is ott volt egyharmad millió rubellel. Az orosz fogatok még jobban összetorlódtak magában a városban: alkonyat előtt bevonult a városba François a törzsével, és autóik azonnal megálltak. A piactéren gyalog kellett elmenniük a szállodáig.

A csendőrök és egy gránátos zászlóalj (amelyik tegnap Usdautól huszonöt kilométerre megfutamodott, őrnagyuk most igyekezett helyre hozni a hibát) átkutatták a házakat, padlásokat, pincéket, elfogták, kihúzták és bekísérték a rejtőzködő oroszokat. És ez az egész szinte lövés nélkül történt.

A szálloda előtt együtt mutatkozott be a tábornoknak a német polgármester és az orosz komendáns. A komendáns jelentette, hogy kötelezettségei véget értek, hogy milyen állapotban vannak a kórházak, a raktárak, amelyeket a németek szereltek fel, és hogyan vannak elhelyezve a hadifoglyok. A polgármester nagyra értékelte a komendáns tevékenységét, hogy az megőrizte a rendet a városban, védte a lakosság életét és vagyonát. A tábornok köszönetet mondott a komendánsnak, és arra kérte, válasszon ki magának egy szobát, ahol egyedül lehet, szintén mint hadifogoly. És még a nevét is megkérdezte.

– Dovatur – felelte a kövérkés, fekete ezredes.

François-nak magasra szaladt a vörös szemöldöke.

– A keresztneve?

– Ivan – mosolygott az ezredes.

Hermann François szemöldöke még magasabbra szaladt, szája pedig megértő mosolyra húzódott.

A franciaországi arisztokrácia két messzire szóródott magva, szerencsétlen emigrációjának két különböző korszakából, a hugenotta és a Bourbon emigrációból, egy pillanatra találkozott Európa szélén, az egyik jelentést tett, a másik pedig lecsukatta.

François tábornok részére már készítették a szobát a szállodában. Sötétedett. A városban hangzavar uralkodott: vezényszavak hangzottak, szekerek nyikorogtak, lovak nyerítettek – és a káosz belenyúlt az éjszakába.

Az először elindított dandár, meg a lovas vadászok már Neidenburgon túl vonultak az alkonyatban a műúton – kelet felé, hogy meglegyen a bezáruló gyűrű második fele is.

Germán, germán, hej te selma,
Köpünk a Vilmosra, kell, na?
A seggfej Franzot pedig
Széjjeltépjük köldökig.

39. fejezet

A törzs tisztjei elkészítik a „csúszó pajzs” tervét. – Szamszonov gondolkodással töltött nadraui órái. – Menekülnek a narvaiak és a koporjeiek. – Megállítják őket. – Szamszonov megszégyeníti a megfutamodókat. – Amiben nem igazolhatja magát az ember... – Szamszonov beleegyezik az általános visszavonulásba. – Elvezényli Martoszt a hadtest éléről.

Martosz parancsnoki harcálláspontja mögött a magaslaton egy tiszta, bükkös és fenyves liget állt, a mögött pedig két udvarház. Ott helyezkedett el ideiglenesen Szamszonov mozgó hadseregtörzse és a kísérő kozák század.

Ne vonuljanak vissza? De mit csináljanak, a törzs tisztjei mászkáltak és zúgolódtak: telefon és távirati összeköttetés, sőt futárszolgálat nélkül, cél és értelem nélkül ide kergették őket az első állások közelébe. Közvetlen közelükben robbantak a német lövedékek, és bömböltek saját ágyúik, jól hallhatóan kelepeltek a géppuskák. A mühleni arcvonal, amelyet tegnap és tegnapelőtt a németek tartottak, most feléjük dübörgött, Martosz egyetlen hadtestét, amelynek védtelenek voltak a szárnyai, egyre szorongatták. És a Poltavai Ezred nem volt képes estig tartani a reggel győzelmesen megszerzett állásait Waplitznál. A parancsnok nem engedélyezte a visszavonulást, de azt sem tudta megmondani, hogyan jussanak ki ebből a szorult helyzetből. A visszavonulás magától megkezdődött, ahogyan senkit sem kérdezve a kemény fém is folyni kezd, amikor eléri az olvadáspontot.

Mivel nem fejezhették ki elégedetlenségüket a parancsnoknak, de értelmes választ sem várhattak, hogy az a nehéz fejével megértse, átgondolja a dolgokat – a törzs tisztjei most el akarták készíteni a visszavonulás ravasz tervét. (De Posztovszkij előrelátása folytán nem nevezték *visszavonulásnak*, nehogy később foltot vessen rájuk.) A földbe ásott kis asztalon az almafa alatt egy térkép volt, Filimonov

biztos kézzel mutogatott rajta, a törzs tisztjei pedig körüldongták. Hogy később semmit se vethessenek a szemükre, ennek a *csúszó pajzs* elnevezésű bonyolult tervnek a szakszerű operatív munka csúcsának kellett lennie: ahogyan a tárcsán csúszik a szíj, úgy kellett, nyugat felől megőrizve a védő falat, az északi részről a hátul lévőknek sorjában előre jönni dél felé, és beállni ugyanazon falba. A védő fal mellett legelőször a fogatoknak kell elvonulniuk, azután a 13. hadtestnek (csakhogy az mindezideig nem ért ide, ez a baj), ezalatt a 15.-nek kell tartania a frontot (ez a hetedik harcban töltött napjuk), meg a 23. hadtest maradványainak. Azután, a Poltavai és a Csernyigovi Ezredet hátvédül hagyva, a 15. hadtestnek át kell csúsznia balra. (Milyen nehézkesnek, lomhának tűnik egy hadtest, amikor vissza kell vonulnia!...) Amint a 15. visszavonulás közben eléri Orlaut, az első győzelme színterét, ismét elfoglalja a hadállást, de már délnyugati irányba, Neidenburg felé fordulva, a 23. maradványai pedig a háta mögött elvonulnak. Ezalatt a 13. az egész holnapi napon a mögöttes területen haladva (negyven verszta huszonnégy óra alatt) mindenkitől balra helyezkedik el – és így átengedi az egységeket az orosz határon.

Távolabb, egy fenyőfa alatt, durván ácsolt, széles, támla nélküli parasztpadon, mindenki szeme előtt ott ült a parancsnok, de mintha egy külön dolgozószobában lett volna. Az aranykard meg a térképtáska mellette hevert a padon, a sapkáját levette, csupasz, magas homlokát időnként zsebkendőjével megtörölte, noha a szellős árnyékban, amelyet augusztusi hűvös öntött el, nem lehetett melege. A törzs bánatára Szamszonov több órán át így ült – a nyakát megfeszítette, ritkán mozdult, tekintete üres volt, szokása szerint szívélyesen válaszolt, de csak egy-egy szótaggal. Talán megoldást keresett mindannyiuk számára. Talán már azt is elfelejtette, hogy egy egész hadsereg van alája rendelve. Két tenyerével, szétterülő ujjaival oldalt a padra támaszkodva, akár egy félóráig is teljesen

mozdulatlanul tudta nézni maga előtt a földet. Nem szendergett, nem pihent, nem az idejét töltötte hírekre várva – gondolkozott és kínlódott, az erejét meghaladó gondolatot, mint valami görgetegkövet tartotta szabadon hagyott feje tetején, ezért törölgette a verejtéket.

Mire várhatott? Azon az oldalon, amerre az arcát fordította, északnyugat felé talán Kljujev sűrű port felverő menetoszlopait szerette volna meglátni? Vagy talán Rennenkampf lovasainak pikáit? Avagy semmit sem látott, sehova sem nézett, csak arra figyelt, ami benne belül történik – tompa hangok kíséretében csúsznak szét a világmindenség rétegei, vagy már recsegve omladoznak is?

Arra az oldalra, amelyik felé ő ült, a domb tőzegrétbe lejtett, mögötte pedig, ide mindössze egy versztányira, jól láthatóan, a szemben lévő emelkedőn felfelé, balról jobbra haladt az út Hohensteinből Nadrauba. Ezen az úton egész nap gyér volt a forgalom, főként egészségügyiek használták, nem átmenő út volt, és kevéssé segített a 15. hadtestnek. De íme, jóval dél után Hohensteinből sűrűn jöttek a trén szekerei, lőszeres ládák, lövegmozdonyok, ágyú egy se, mindez rendezetlenül, és az előbbiekkel váltakozva, különálló gyalogos csoportok. A nap a törzs tisztjeinek a hátába sütött, és jól lehetett látni, hogy ez nemcsak hogy nem zárt rend, hanem már a puskákat is eldobták, vagy menet közben dobálják, de még a felszereléstől is igyekeznek megszabadulni, ki ahogy tud.

És ezt a menekülést Szamszonov, aki mozdulatlanul ült az árnyékban, és úgy tűnt, hogy semmit sem lát, az elsők között vette észre.

És gyorsan erős lábaira ugrott, és harsogva vezényelt a törzs tisztjeinek – nyargaljanak, fussanak keresztbe, tartsák fel és állítsák helyre a rendet!

És ki jobban, ki kevésbé szidta a parancsnokot, ezredes is, kapitány is kozákokat vett maga mellé, vagy csak felkapott egy használaton kívüli revolvert a törzs készletéből, és rohant lefelé a dombról a töretlen füves úton, azután a drótokkal elkerített legelőn és a mocsár gátján, majd ismét felfelé. Látni lehetett, hogyan rázzák a revolverüket, integetnek, az úton kavarodás keletkezett, a hátulsók még eldobálták a felszerelést, az elülsőknek pedig már fel kellett szedniük. Az összekötők oda-vissza nyargalásztak, jelentették Szamszonovnak, hogy a Narvai és a Koporjei Ezred menekül rendezetlenül Hohensteinből, a tüzérosztályt az állásaiban hagyták fedezet nélkül. Hogy a géppuskás alegység szintén megfutamodott. Hogy a Koporjei Ezred parancsnoka méltatlanul viselkedett. Hogy a visszavonulók megőrültek, abban a hangulatban vannak, hogy minden elveszett. De az ő közreműködésükkel, most majd… És a parancsnok rendelkezéseivel rohantak vissza: az úton végig válogassák szét a menekülőket egységek szerint. A megfutamodás körülményeiről kérdezzék ki a magasabb rangú tiszteket. Akit lehet, fordítsanak vissza Hohensteinbe, a bűnös ezredekből pedig egy-egy zászlóaljat sorakoztassanak az ezredzászló mellé.

Szamszonov felélénkült, ide-oda járkált, a távcsőbe nézett, és enyhe hunyorgása arca bajszos-szakállas alsó része fölött nyugodt vezetést, bölcs megoldást ígért: senki számára nem veszett el semmi, a parancsnok mindnyájukat megmenti! Végre megtalálta a hiányzó dolgot – talán éppen azt, amelyik miatt reggel ide indult! Napról napra egyre jobban hatalmába kerítette a gondolat, hogy maga menjen ki a front első vonalába – és íme idejött hozzá a front, látható távolságra.

Már a felnyergelt ló is ott várta a parancsnokot, ám sokáig tartott, míg rendet teremtettek a zűrzavarban, a két zászlóalj sokáig készülődött, sorakozott Nadrau előtt, ezalatt srapnelek százai

robbantak Martosz frontja fölött, és végbement az egységek aligha kedvező átrendeződése; a nap délutániból alkonyira fordult, amikor végre a parancsnok a felsorakozott vétkes zászlóaljakhoz mehetett. Minden nehézség nélkül nyeregbe szállt, és magabiztosan elindult.

És ott állt a két zászlóalj, várta, hogyan ítél felőle a tábornok, a két ezredzászló kibontva a jobbszárnyon. És a lovon ülő parancsnok az óriási alakjával, isteni felsőbbrendűséggel hozzájuk lovagolt, hogy csodás haditettre lelkesítse őket. Nagy, tömör feje tömören ült tömör testén. Szamszonov megszólalt, erőltetés nélkül is öblös hangja, amely valamiképpen az orosz harangok zengésére emlékeztetett, betöltötte a teret az oszlop hosszában és széltében egyaránt:

– Katonák, Narvai Ezred, Golicin tábornagy katonái! Koporjei Ezred, Konovnyicin tábornok katonái! Szé-gyell-jé-tek magatokat!! Felesküdtetek, hogy hűségesek lesztek zászlóitokhoz! Nézzetek zászlóitokra! Emlékezzetek a híres csatákra, amelyekért rúdjukat sasokkal díszítették! Meg György-keresztekkel!

Nem tudott keményebb szemrehányást tenni nekik! Nem tudta szidni és átkozni őket, hiszen ezek nemes lelkű orosz emberek voltak, és ő nemes tettekre sarkallta őket.

Ám a hatalmas hang csak úgy elszállt a fejek fölött és vele együtt a parancsnoknak a szavak erejébe vetett hite is. Az imént még nagyon jól tudta, mit kell mondania, hogyan késztesse csodás fordulatra ezeket a zászlóaljakat meg az ezredeiket és valamennyi központi hadtestet, de ekkor megszakadtak a gondolatai, nem tudta, mit mondjon a továbbiakban, és a homályból életének egy másik eseménye kúszott elő, mintha ez már megtörtént volna valamikor: megfutamodott katonák feltartóztatott sora áll előtte, csak még jobban

megtépázott zubbonyok, puskák, csajkák, még torzabb és izzóbb arcok – és akkor… Mi történt akkor?

A hadvezérnek jól kell beszélnie, ezt igazolja a hadtörténet. A nehéz pillanatban a hadvezér személyesen fordul a seregéhez, és a katonák fellelkesülve…

– Szedjétek össze katonabátorságotokat! Legyetek hűségesek a zászlókhoz és azok dicső nevéhez, akik…

Nem megy, a beszéd fonala elveszett és nem találja. De azért: *hogyan* voltak képesek? hogyan voltak képesek ilyen szégyenletesen…?

A hadvezér beszédére az jellemző, hogy rövid parancsokkal szólít cselekvésre, nem tűr ellentmondást a hallgatók részéről, és nem vár tőlük információt. Bár Szamszonov megkérdezte, hogyan, de azt nem, hogy miket éltek át az itt álló tisztek és katonák.

Groholec törzskapitány pedig, aki a pödrött bajuszával még a szégyensorban is legényes volt, megmagyarázhatta volna, és felhorkanva, éles hangon válaszolhatta volna, milyen jól álltak ők fedező biztosításként Hohenstein túloldalán, reggel pedig Martosz parancsára még rohamra is indultak, zavarták az ellenséget, hogy ne fejezhesse be az átkarolást a 15. hadtest szárnyán, de utána tucatnál is több üteg tüzébe kerültek, olyan tűzbe, amilyet a parancsnok maga talán soha nem tapasztalt – a harapófogó három oldalról szorongatta őket, saját ütegük meg csak három volt, lőszer is alig, ezért elhagyták a várost, nem volt elég patronjuk, és nem jött a beígért segítség a 13. hadtest másik részétől, az ellenség meg koncentrikusan, három oldalról kezdett nyomást gyakorolni Hohensteinre, délnyugattól egészen keletig, előtört a német lovasság, hogy lekaszabolja őket, de ők csak álltak, és egy orosz géppuska mentette meg őket, amely a városi toronyból tüzelt a támadó németekre. És akkor északkelet felől megjelent a várva várt porfelhő, ám nem Kljujev jött,

hanem az ellenség – és csak ekkor futamodott meg a zászlóalj...

A hátsó sorban pislogó Kozeko is elmondhatta volna bánatát bizalmasan a parancsnoknak: miért nem végződhetett másképpen a dolog, csak úgy, hogy futva menekülnek Hohensteinből, milyen rosszul fogták ki, és milyen szörnyű az embernek elképzelni magát véresen, széttépve vagy szurony által kiszúrt szemmel, eltűnésével pedig, még ha csak fogságba esik is, megrémíteni napsugarát, a kicsi feleségét, hogy mennyi holttestet láttak ezekben a napokban, nem örültek a németeknek sem, de a sajátjaikat össze se lehetett számolni. Mennyi áldozat? és miért? és – igazolható-e?...

Vjuskov közlegény pedig, aki szinte csak egyik szemével nézett elő egy idegen fej mögül: magát azért helyezték ide, hogy prédikáljon nekünk, a mi fejünk meg azért van, hogy magunk ítéljük meg a dolgokat.

Naberkin pedig az apró lábain: jaj, nagyon szaporán lődöznek, kegyelmes uram! Ilyen szapora lövöldözéshez senki sincs hozzászokva.

Kramcsatkin pedig az első sorban, közvetlenül a tábornok előtt, kihúzta magát, ahogyan csak tudta, kőkeményen felvágta a fejét, kimeredt, örömtől csillogó szemmel falta a tábornokot: amire képes volt, azt megmutatta, más gondolata nem volt.

És ezt a méltó harcost az ígéretével és hűséges felé fordulásával a tábornoknak észre kellett vennie – és erőt merített hűségéből.

– A Koporjei Ezred parancsnokát le-vál-tom! Az új parancsnok csatába vezeti a koporjeieket – Zsilcov ezredes lesz az! A japán hadjárat idejéből ismerem, bátor katona. Bátran induljatok utána és legyetek méltók...

Nagytestű lovon nagytestű tábornok – jól ült, olyan volt, mint egy szobor. És kezét Hohenstein irányába

emelte. Az előénekes a megadott jelre sólyomszárnyalással zendített rá a menetdalra. A zászlóaljak megfordultak, és elbotorkáltak a menekülésükkel ellentétes irányú úton. (Zsilcovnak pedig szavát vette a parancsnok, hogy parancs nélkül nem vonul vissza.) Ekkor Szamszonov is visszament a törzshöz.

De... valamit nem mondott el. Nem volt megelégedve a beszédével. Úgy tűnt, beszélt már jobban is. Mintha nem történt volna meg, ami az egész napban a legfontosabb.

És Szamszonov elnehezedett, elgyengült a nyeregben. Amikor felért a hegyre és meglátta a ligetből kilovagló Martoszt, aki ugyanolyan ruganyos volt, de már fáradt, a parancsnokban egy pillanat alatt megérett az elhatározás, hozzájárulását adta, amit reggel még nem tudott megtenni. Tíz perccel ezelőtt, amikor hadvezéri kezét felemelte, mit parancsolt a zászlóaljaknak? Nem visszavonulást, nem bizony! Amikor a liget szürkés árnyékában, a lemenő naptól védve meglátta Martosz elgyötört, vörös szemét, már azonnal hozzájárult. Végig sem hallgatta Martoszt, hogyan indultak meg maguktól az ezredei, hogyan hallgattak el maguktól a telefonok, kik haltak meg a legjobb parancsnokok közül ezekben az órákban – egyetértett. Beszédet tartott a megfutamodott zászlóaljaknak – és egyetértett velük.

Életének legjelentősebb döntését egy pillanat alatt hozta meg, és mintha nem is követelt volna belső munkát. De hogy ez mikor és hogyan történt és fordult így? Mikor nyert ellenkező értelmet minden mozgás és elhelyezkedés, amelyeknek a térképeken két hétig olyan biztosan összefüggő értelme volt? Mintha északból dél lett volna, keletből nyugat, az egész égbolt megfordult a fenyőfák tetején – mikor és hogyan veszítette el Szamszonov a csatát? Mikor és hogyan? – nem vette észre.

És már hozták is neki a *csúszó pajzs* ésszerű, jól felépített tervét – és abban is volt forgás, amely megismételte az ég forgását.

És támaszt keresve a forgásban, Szamszonov bizalommal helyezte nehéz mancsát most már kedvenc hadtestparancsnoka hegyes vállára, akit az első napokban nem értékelt:

– Nyikolaj Nyikolajics! A terv szerint a hadteste holnap Neidenburgnál foglal állást. Ott dől el minden. És Kondratovicsnak is ott kell lennie valahol. És a Kexholmi Ezrednek is. A hadtest irányítását adja át, menjen előre felderítés céljából és válassza ki az állásokat a város legkitartóbb védelmére.

Ez a parancsnok legnagyobb bizalmát jelentette: ismét Martoszra nehezedett a legnagyobb súly.

Martosz azonban nem értette meg: leváltották a hadtest éléről?? De miért váltották le a hadtest éléről? De miért marad hadtest nélkül? Csak azért, mert a parancsnoknak joga van kijelölni, kiküldeni?... Tudja-e egyáltalán a parancsnok, mit csinált?

– És siessen, galambom. Holnap ott dől el minden. Mi is odamegyünk.

A reggel tehertételként elhagyott Neidenburg most a menekvés kulcsának tűnt.

Egy kedves mozdulattal és csókkal bocsátotta útra Martoszt. És megtörte az akaratát. Mindaz, ami Martoszban ezekben a napokban viharzott, kiszikkadt.

Botból nádpálcává lett. Megmondták neki – és ő itt hagyta a hadtestet, és ment, ahova parancsolták.

Már alkonyodott. Szétküldték a parancsokat. (Az 1. hadtesthez: késedelem nélkül támadjon Neidenburg irányában. A 6.-nak pedig, hát a 6. az tartsa magát... bármibe... És a 13., amelyik nem érkezett meg? Most függetlenné vált Martosztól.) Elkészültek a törzs

tisztjei is. Győzködték a parancsnokot, hogy menjenek Janowba. Szamszonov: csakis Neidenburgba.

A reggel elviselhetetlen város most csalogatta, ha kell, meg is hal a falainál.

Akkor köréje tolultak a törzs tisztjei, hogy a ma reggeli út már nem kerül elég nagyot, még nagyobb kerülőt kell tenni.

Az ellenség srapneljei szinte a fejük fölött robbantak, már jól látszottak a torkolattüzek a sötétedésben. És Nadrauban, ahova feltétlenül be kellett menniük, repeszgránáttal felgyújtottak két házat. Nadrauban megszólaltak a géppuskák – ki lő? kire? – a szerencsétlen nap teljes zűrzavara. A tűz fényénél átszaladó embereket lehetett látni. Avagy menekülőket?...

Azután elcsendesedett a lövöldözés. A tűz lángolt, senki sem oltotta. A nappal láthatatlan kutyák üvölteni kezdtek.

Véget ért Nagyboldogasszony napja, és Szamszonov az érthetetlen álom ellenére életben volt, nem halt meg.

Szamszonov tábornok élt, de a hadserege már nem.

40. fejezet

Az első vereség megadta a hangot. – A tábornoki rangjelzés mint az alkalmatlanság jele. – Kljujev tábornok viselkedése. – Ostoba augusztus 28-ai rendelkezései. – A Névai Ezred céltalan csatája Kämmereiwaldban. – A Dorogobuzsi Ezred utóvédszolgálatban. – Kabanov ezredes. – A 13. hadtest visszavonulási parancsot kap.

Ki tudná megmondani, hogy egy hároméves háborúban, amely megtörte a nép szellemét, melyik volt a döntő ütközet? Számtalan volt belőlük, több dicstelen, mint dicső, mind elnyelte az erőnket és a magunkba vetett hitünket, vigasztalanul és hasztalanul elvitte a legbátrabbakat és legerősebbeket, csak a silányabbját hagyta meg. Mégis kijelenthetjük, hogy az oroszok Kelet-Poroszországban elszenvedett első veresége mintegy folytatta a Japántól elszenvedett tűrhetetlen vereségek sarát, és meghatározta a kezdődő háború jellegét: ahogyan az első csatát elkezdtük anélkül, hogy ésszerűen összegyűjtöttük volna az erőket, ugyanúgy a későbbiek során sem jutott soha időnk összegyűjteni őket, ahogyan először tettük, ugyanúgy vetettük harcba mindjárt odaszállításuk után, pihenő nélkül a kiképzetlen katonákat, ahol rés volt, azt betömtük, és egyre kapkodtunk, hogy visszaszerezzük, ami elveszett, nem gondolva végig, van-e értelme, nem törődve az áldozatokkal; morálunk már az elején megtört, sohasem szereztük vissza régebbi önbizalmunkat, már az első csaták után elhúzta a száját mind az ellenség, mind pedig a szövetségesek: milyen katonák ezek? – és ennek a megvetésnek a bélyegével harcoltunk egészen az összeomlásig, és nagyon hamar megfogalmazódott bennünk a kérdés: vajon *megfelelőek-e* a tábornokaink? megbirkóznak-e a feladattal?

Anélkül, hogy a legkisebb találgatást megengednénk magunknak, amennyire lehet, pontosan összegyűjtve és megismerve a tényeket, közelebb maradva a történészekhez és távolabb a regényíróktól,

széttárjuk a kezünket és kijelentjük, hogy ezt a végtelenül sok rosszat nem mertük volna kitalálni; hogy valószerűbb legyen, arányosan kevertük volna a fényt és az árnyékot. De az első csatától kezdve az orosz tábornoki rangjelzések az alkalmatlanság jeleként villognak, és az egyetlen Martoszon kívül talán nincs is más, akire hálás pillantást vethetnénk.

(És itt azzal a tolsztoji meggyőződéssel vigasztalódhatnánk, hogy nem a tábornokok vezetik a seregeket, nem a kapitányok vezetik a hajókat meg a századokat, nem az elnökök és vezérek irányítják az államot és a pártokat – de a XX. század túlságosan sokszor bebizonyította, hogy pontosan ők.)

Melyik regényírónak hinnénk el, hogy Kljujev tábornok, aki a központi hadtestet a legmélyebbre vitte be Poroszországba, azelőtt *sohasem* vett részt háborúban?! Nincs okunk feltételezni, hogy Kljujev buta lett volna, miért is, nem volt ő híján sem tudásnak, sem ügyességnek: azt a tényt, hogy hadosztályait nyilvánvalóan késve küldte Orlauhoz, úgy tudta beállítani, hogy a legfelsőbb főparancsnoknak, sőt az uralkodónak küldött jelentésekben ő szerepelt orlaui győzőként, nem Martosz; *ő* fenyegette bekerítéssel az ellenség szárnyát és kényszerítette ezzel visszavonulásra, a fogságban írt visszaemlékezéseiben pedig úgy alakította, fonta, csűrte-csavarta a dolgokat, hogy mindenki bűnös, csak ő, Kljujev nem. És nincsenek közvetlen információink, hogy Kljujev hitvány ember lett volna, sok más példa nyomán kétségtelen, hogy találnánk őszinte, az ő javára szóló bizonyítékokat, miszerint jó családapa volt és szerette a gyerekeket (különösen a sajátjait), és kellemes asztal melletti társalgó volt s talán még tréfamester is. De: semmiféle erény nem mentheti, nem igazolhatja azt, aki ezrek sorsának irányítását vállalta, és rosszul irányította őket. Sajnáljuk az újonc katonát, aki a kegyetlen háborúban az első lövések és robbanások viharába került, az új tábornokot azonban, bármilyen

kínos és kellemetlen helyzetben legyen is, nem sajnáljuk, nem mentjük fel.

Íme, mit csinált Kljujev tábornok: 27-én szinte egész napon át Allensteinban tartózkodott a hadtestével, Szamszonov hadseregének legtávolabbi részén, nem próbálta felderíteni a környéket, hogy van-e ellenség tőle jobbra, előtte, balra, hol és mennyi, hanem a hadsereg törzsétől kérte, hogy az Neidenburgból közölje vele. A Blagovescsenszkijtől kapott rejtjelezett szikratáviratot a törzse nem tudta megfejteni. Mivel meg volt róla győződve, hogy kelet felől Blagovescsenszkijen kívül senki sem közelíthet felé, Kljujev egy pilótát küld oda azzal a nyílt tájékoztatással, hogy ő 28-án nyugat felé, Hohenstein irányában fog támadni. A pilóta gyanútlanul alacsonyan repül a német menetoszlop fölött, lelövik – és von Below már 27-én tudomást szerez Kljujev szándékairól. Allensteinban pedig a mieink olyan jól, olyan kényelmesen elhelyezkedtek, nincs háború, és a 28-ára virradó éjszaka Kljujev nem teljesíti a közvetlen parancsot, hogy induljon Martosz megsegítésére – talán azért, mert sajnálja a katonáit? Nem, nem akarja, hogy valami is megzavarja a nyugalmát, nem akar fölöslegesen kockázatot vállalni az éjjeli meneteléssel. Nem indul el a kora nyári hajnalon sem, amint azt Martosznak megígérte – hanem csak augusztus 28-án délelőtt tíz órakor. Amikor elhagyja Allensteint, ezt nyílt rádiógramban jelenti be, a mieinkkel egyidejűleg az ellenséggel is közli útvonalát, hogy milyen terepszakaszokon, milyen időpontokban halad Martosz megsegítésére. Kljujevnek hat ezrede maradt, bőkezűen szétszórja őket. Allenstein védelmére, „Blagovescsenszkij érkezéséig”, otthagy kétezer embert (hogy ott pusztuljanak) – a Dorogobuzsi és a Mozsajszki Ezred egy-egy zászlóalját. Miután a hadtest menetoszlopát kivezeti délnyugat felé a hohensteini műútra, hamarosan halálra szánt utóvédként hátrahagyja a Dorogobuzsi Ezred másik részét is, mert

úgy gondolja, hogy üldözik. (Természetesen a tulajdon rádiógramja alapján, amelyet a németek reggel nyolc órakor fogtak el. A németek siettek üldözőket küldeni Kljujev hátába, sehogyan sem tudták megszokni, hogy az oroszok mindig késnek, és ha Kljujev azzal fenyegetőzik, hogy valahol ott lesz délben, csak estére ér oda.) Amikor a griesslinneni magaslatokról eléje tárul Hohenstein – az a csomópont és város, amelyet neki Martosz megsegítéseként tartania kell, és ahol már ott kínlódik az ő Narvai és Koporjei Ezrede –, Kljujev megáll és *vár*. Talán azt várja, hogy beérjen az egész menetoszlop? Talán azért bizonytalan, mert szeretné pontosan megállapítani, ki van ott Hohensteinben, hozzá négy versztányira? (A narvaiak és a koporjeiek pedig a város katlanából a magaslatokon megjelenő saját hadtestüket gyülekező németeknek vélik.) Kljujev és Hohenstein között felfejlődik egy újabb német csapat is – és ő nem akadályozza meg. Jobban értelmezhető eseményekre vár? Avagy újabb parancsra?

Egyetlen utasítást ad: az élen haladó Névai Ezredét oldalra küldi, hogy egész napos fölösleges harcot folytasson Kämmereiwald sűrű erdejében. És a kellemetlen Pervusin odavezeti az ezredet anélkül, hogy tüzérséget kapott volna, mindössze egy géppuskás századdal. Pontosan olyan erdei harcba viszi a névaiakat, amikor se előre, se oldalra nem lehet messzebbre látni húsz lépésnél, nem lehet megállapítani, honnan jönnek a golyók, amikor a lövések különösen hangosak és baljóslatúak, az erdő tetején viharosan ropog minden a srapnelektől, a golyók recsegve hasogatják a fákat, mintha robbantanák őket, a visszapattanó lövedékek pedig újabb lövéseknek hangzanak; amikor a mieink a mieink feje fölött lőnek, s a mieink golyójától esnek el, és fejüket vesztik még a bátor katonák is, és minden összegabalyodik. És ebben a csatában a Névai Ezred óráról órára szorongatta a hadosztálynyi német egységet (a hadosztály törzsét is szétkergette, a

tábornok nyolc katonával maradt ott), átvergődött néhány versztányi sűrű erdőn – és sötétedésre győztesként kiért a nyugati szélére. De erre a győzelemre nem volt szükség, nem volt szükség az erdőre sem, s az ezred parancsot kapott az elvonulásra.

A 13. hadtest menetelését reggel még a támadás vektoraként lehetett értelmezni. De a félnapos toporgásban a griesslinneni magaslatokon anélkül, hogy lőtt volna, tett volna valamit, észrevétlenül, egy jelentéktelen pillanat alatt romhalmazzá vált a hadtest. Akár a közelben lévő Martosz megsegítésére (jött egy tiszt tőle és hívta őket), vagy legalább önmagát mentve, egy órát sem vesztegetve *el kellett volna indulni* a déli irányba, amíg a tavak közötti átjárók szabadok!

Kljujev azonban egész Nagyboldogasszony napján, estig bizonytalankodott, habozott, s ott találta az éjszaka is.

Eme toporgás alatt a narvaiak és a koporjeiek odahagyták a németeknek Hohensteint, és elmenekültek dél felé. Eme helyben toporgás alatt a két magára hagyott utóvédzászlóaljat Allensteinban tűzzel árasztották el, lelövöldözték, a lovasság levágta. (A lakosok is lőttek az ablakokból, és egy géppuska is az „őrültek házából”, amelyet „kéretik nem zavarni”.) A hadtest reggel ésszerűen kerülőútra terelt Irénjét ezalatt elfogták, a védőőrséget pedig megölték. A hadtest fölösleges helyváltoztatásának biztosítása közben az erdei harcban felőrlődött a Névai Ezred. A biztonságot, no nem az elvonulás, a menekülés biztonságát, hanem Kljujev helyben toporgásáét, főképpen a háta mögött tíz versztával magára hagyott utóvéd, a Dorogobuzsi Ezred jelentette.

A Dorogobuzsi Ezrednek a maga nem teljes három zászlóaljával jutott a szerep, hogy röviddel Allenstein elhagyása után utóvédharcot folytasson. A hadtest

törzse sem a terepszakaszt, sem az időpontokat nem jelölte ki Kabanov ezredes számára, csak azt hagyta meg, hogy folytassa az utóvédharcot, amíg le nem váltják. Nagyon valószínű, hogy Kabanov ezredes józan fejjel ítélte meg Kljujev altábornagyot, a rendelkezéseit és terveit, de ez semmiféle befolyást nem gyakorolhatott Kabanov katonai kötelezettségeire. Csak az volt a dolga, hogy eldöntse, hol és hogyan lehet jobban és hosszabb ideig feltartani az őt szorongató ellenséget. Feltartani bármi áron.

Mi, akiknek a mindennapi életben legfontosabb gondunk önmagunk megóvása, nem veszünk tudomást a hivatásos katonáknak és más kötelességüknek élő embereknek erről a talányos viselkedéséről (mintha kemény nevelés mellett nem is belőlünk válnának ilyen emberek): milyen tántoríthatatlanul, természetellenes módon fogadják a gondolatot, hogy meghaljanak, és vállalják a halált, a korai és életük terveibe nem illeszthető halált. Hogy is van ez: az emberi lény immár nem utasítja el a halált? Mindig minden hadseregben megtalálhatók ezek a csodálatra méltó tisztek, akikben a férfilélek minden lehetséges, legmagasabb rendű állhatatossága összpontosul.

De az ilyen percekben, mint ezek a Nagyboldogasszony napiak, Kabanov számára már nyilván nem a kétség és a döntés a legfontosabb (ha a katonaság a foglalkozásod, akkor előbb vagy utóbb a foglalkozásodnak megfelelően fogsz meghalni is). Valószínűleg Kabanov gondolkodás nélkül odaadta volna a saját életét, ha ezzel feltartóztathatja az ellenséget. De minden katonájára szüksége volt, sőt még kevés is volt, mert az ellenség ott lihegett a hadtest mögött. S ha Kabanovnak voltak egyáltalán kétségei, azok a következők lehettek: a rábízott kedves ezredét feláldozza-e a hadtest fő erőinek megmentése érdekében? Vagy ezt az ezredet igyekezzen megmenteni? Az a nehéz, hogy az ezred parancsnokának vállalnia kell a sors szerepét az

ezredével szemben: *neki* kell halálra ítélnie az ezredet. Tüzérséget nem hagytak Kabanovnak. A lőszeres kocsik eltűntek, még mielőtt ideértek volna. Annyira nem volt lőszer, hogy négy géppuska közül csak egyet tudtak működtetni. Hamarosan elfogy a puskalőszer is. A huszadik század tizennegyedik esztendejében a dorogobuzsiaknak csak az orosz szuronyuk maradt a német tüzérség ellen. Az ezrednek valószínűleg el kell pusztulnia, és ez a minden dorogobuzsira kimondott ítélet a parancsnok lelkiismeretére nehezedett – de úgy, hogy azért ne zavarja a világos döntésben: hol válassza meg a terepszakaszt, hol helyezze el a lesállást a szuronyroham számára, hogy az a legrövidebb legyen, hogyan adhatják életüket minél drágábban, és nyerhetnek minél több időt.

Kabanov Darethennél választott ki egy ilyen terepszakaszt, ahol a magaslatok is megfelelőek voltak, az egyik szárnyat egy nagy tó zárta le, a másikat kis tavak láncolata. A dorogobuzsiak ott álltak és tartották magukat a nap egész verőfényes második felében és este is, amíg világos volt. Ott fogyott el minden lőszerük, ott ment az egész ezred háromszor ellentámadásba szuronnyal, ott esett el ötvenhárom éves korában Kabanov ezredes is, és a századokban húsz közül alig egy ember maradt életben.

És az a csoda – még nagyobb, mint a tisztek állhatatossága –, hogy azok a katonák, felerészben tartalékosok, akik egy hónappal ezelőtt bocskorban mentek el a bevonulási központokba, emlékezetük még elevenen őrizte a falujukat, a földjüket, gondolataikat, családjukat, és ezzel ellentétben semmit sem értettek, nem tudtak az egész európai politikáról, erről a háborúról, a hadseregnek erről a csatájáról és annak a hadtestnek a feladatairól, amelynek még a számát sem tudták megmondani – ezek a katonák nem szaladtak szét, nem ravaszkodtak, nem kerestek kibúvót, hanem valami titokzatos erő folytan átlépték azt a határvonalat, ameddig az ember szereti önmagát és

hozzátartozóit, és életben akar maradni – átlépték, és már nem önmaguké voltak, hanem a kegyetlen kötelességé, háromszor is felugrottak és tűzbe mentek a hangtalan szuronyokkal. Ha ugyanezt az ezredet a narvai helyébe képzeljük az üres, gazdag Hohensteinben, valószínűleg ők is ugyanúgy raboltak és lakomáztak volna (egy héttel azelőtt Willenbergben már ittak és kiöntözték a szeszt). Dobjuk át a narvaiakat a dorogobuzsiak helyére, erre a kegyetlen terepszakaszra (de ne versenyezzünk Tolsztojjal, adjuk melléjük Kabanovot és a zászlóaljparancsnokait) – és ők is abba a magasságba emelkednek, ahol az egyszerű parasztokat kezdjük hős daliáknak látni.

Nem gondoltak arra, hogy mások, ugyanolyanok, mint ők, elmennek, hazamennek, ők pedig, akik nem adósaik, nem rokonaik, sem édes testvéreik a többieknek, itt maradnak meghalni, hogy azok tovább élhessenek.

Hogy a halálra szántak mit gondoltak azon a napon, ha a kék, de idegen égre néztek, az idegen tavakra és idegen erdőkre – az ott maradt, az orosz tömegsírokba temetődött, amelyek a németek alatt is, és egészen a második világháborúig megmaradtak Darethen alatt.

Hogyan nézett ki Kabanov ezredes? Mivel hőstettét nem énekelték meg, avagy mert nehéz volt beszerezni, sehol sem jelent meg a fényképe, még kevésbé valamelyik katonájáé, akiket egyáltalán nem volt szokás újságban, folyóiratban bemutatni, nagy létszámuk miatt nem is lehetett volna, ez csak akkor helyénvaló, ha a halálba kell menni. A sajtó „szürke hősök” néven egy kalap alá vette – és ezzel elintézte őket. Fénykép nincs, és ez annál is sajnálatosabb, mivel azóta változott nemzetünk összetétele, változtak az arcok, és az objektív már soha nem találja meg azokat a bizalomkeltő szakállakat, azokat a barátságos szemeket, azokat a ráérős, nem önimádó kifejezéseket.

Senki se menesztett küldöncöt, hogy megmondja, az ezred teljesítette a feladatát, elvonulhat. A Dorogobuzsi Ezred elpusztult, kevesen úszták meg. Tíz katona kimentette elesett ezredesét meg a zászlót. Hiteles forrásokból ismeretes, hogy az Allenstein felől támadó németek késő éjszakáig, a megszokott alvási ideig nem tudtak előremozdulni.

*

Kljujev még ott várt volna, ám éjfél felé patákon érkezett a parancs a hadseregtörzstől:

„A hadsereg egységeinek jobb összpontosítása és a szükséges ellátás érdekében a 13. hadtest az éjszaka folyamán vonuljon... körzetbe, használja ki a tavak közötti átjárókat... (és itt a tegnap kihagyott átjáró neve következett, amelyhez ma már semmiképpen sem lehetett visszafordulni).”

Hála Istennek, a tegnapi és az azelőtti napok egyetlen harci feladatáról sem tettek említést. Ez Posztovszkij keze nyoma, milyen illedelmesen írja, mintha boldog békeidő lenne, hogy a jobb élelmiszerellátás érdekében célszerű lesz, ha a 13. hadtest éjszaka, hét tavon át ugrik húsz versztát egy tíz házból álló kicsi faluig – és ott mindent megtalál.

Az élelmiszerellátás nem lett volna fölösleges, a hadtest semmit sem evett, amióta előző nap Allensteinből eljött.

Menekülni! Elérkezett a menekülés ideje, és íme a parancs jogot adott a menekülésre, ezt Kljujev jól megértette.

És alkalmi utakon, más átjárókon, időnként az ellenséghez egészen közel, a hadtest hangtalanul elvonult.

Már nem hadtest, hanem három ezred a nyolcból: az összes többit elherdálták. A Kasirai Ezredet tizenhat ágyúval Kljujev Hohenstein alatt hagyta, hogy még egy utóvédharcot vívjon, még egy ezredet, hogy

elpusztuljon. A Névai Ezrednek most el kellett hagynia megnyert állását, és átvergődnie azon az erdőn, amelyet nappal elfoglalt. Az utász századról pedig egyszerűen *megfeledkezett* a hadtest törzse. Az lett a sorsa, hogy amikor felébredt, látta, hogy egyedül van, de nem mondták meg, hová menjen, körös-körül az ellenség – hát ezután már nem sokat fog látni.

Nyeríts, jó lovam,
Nyeríts hangosan,
Hallja, hallja meg
Az édesapám,
Kérje, kérje meg
Az édesanyám,
Az útját vegye
Kék tengerhez ő,
Aljából vegyen
Marék homokot,
Zöld kertjébe szórja
Kis tégla fölé,
Amikor majd abból
Kikel a homok,
Akkor tér haza
Az édes fia.

41. fejezet

(augusztus 28.)

Az orosz főparancsnokság Berlin elleni támadásra készül. – Az Északnyugati Front törzsének be nem avatkozó magatartása. – Blagovescsenszkij pihenni viszi a hadtestét. – Artamonov hadtestének nincs parancsnoka. – Hiábavaló az oroszok középen aratott győzelme. – Az augusztus 28-ai hadműveletek áttekintése a német oldalról. – Rennenkampf nem jön. – A porosz hadvezetés eláll a bekerítéstől. – François megvalósítja.

Danyilov tábornok, beosztása szerint a legfelsőbb főparancsnokság szállásmestere, a harmadik személy az orosz hadseregben, a vezetésben való részvétele szerint pedig az első, az utóbbi napokban fontos kérdések kidolgozásán munkálkodott szorgalmasan: tervet készített, hogyan szervezzék át azonnal főkormányzósággá a meghódított Kelet-Poroszországot (főkormányzónak a sokak által ismert Kurlov tábornokot szánták, akiről majd a későbbiekben lesz szó), hogy minél gyorsabban befejezzék a harci tevékenységet, Rennenkampf felszabaduló hadseregét pedig dobják át a Visztulán túlra, hogy az Berlin irányában végezzen hadműveletet. Ennek érdekében arra kérte az Északnyugati Frontot, máris gondoskodjon róla, hogy Rennenkampf egyik hadtestét irányítsák át Varsó felé.

Oranovszkij, a front törzskarának parancsnoka nem tudta tiltakozással kivédeni a kérést, mert minden alulról felfelé irányuló tiltakozás megingatja a tiltakozó helyzetét és előmenetelét, és már rendelkezett is, hogy a hadtestet irányítsák vissza a vasúthoz. (Rennenkampf helytelenül értelmezi az éjszakai parancsot, hogy részben menjen Szamszonov megsegítésére, beljebb viszi ezt a hadtestet Poroszországba és komoly szemrehányást kap ezért a szolgálati vétségért.) Oranovszkij nem merte határozottan jelenteni felfelé azt sem, hogy az Északnyugati Front törzsénél kezdenek nyugtalankodni. Azt jelentette, hogy Soldau alatt a létszám elégtelensége miatt kissé visszaszorították az 1. hadtestet, hogy a Második Hadsereg előtt váratlanul megjelent François és Mackensen hadteste, amelyek Rennenkampf-frontja elől eltűntek – de ez egyáltalán nem okozott gondot a főhadiszállásnak, és a 28-áról 29-ére virradó éjszaka távírókészüléken folytatott hosszas beszélgetés után Danyilov elérte, hogy Oranovszkij az ő újabb terve szerint a gárdahadtestet Varsó alól minél gyorsabban dobja át az osztrák frontra, Szamszonovról pedig könnyedén megjegyezte, hogy annak mintegy öt hadteste van, elboldogul velük.

A nap eseményei miatti nyugtalanságot Zsilinszkij és Oranovszkij Szamszonovon vezette volna le, de megkönnyebbülésükre (ezután mindenben ő lesz a bűnös) Szamszonov megszüntette az összeköttetést. Így meg is nyugodtak. A frontparancsnokságnak voltak lovasai, autói és repülői is, ennek ellenére semmiféle kísérletet nem tett, hogy megtalálja az elveszített hadtesteket, sem arra, hogy kezébe vegye Blagovescsenszkij hadtestének meg Artamonov egykori hadtestének irányítását, és azokat a Második Hadsereg magvának megsegítésére irányítsa: ez túlságosan sok vesződséget jelentett volna a front törzskara számára, no és megalázó is lett volna, ez nem tartozott szolgálati kötelezettségei közé.

Ezalatt Blagovescsenszkij jobbszárnyon lévő hadteste a maga életét élte, mintha semmiféle hadseregnek semmilyen szárnya nem lenne, és nem tartozna annak felelősséggel. Önkényesen, megállíthatatlanul szinte az orosz határig rohant, és ott már senkit sem zavart többé, senkit sem nyugtalanított, egyelőre kiszállt a háborúból. Blagovescsenszkij tábornoknak, aki sikeresen elkerülte, hogy Artamonov előtt egy nappal leváltsák a hadtestparancsnokságról (és mindezt a jelentések késedelmes és hozzáértő megfogalmazásának köszönhette!), az augusztus 26-i ijedelem után, amikor hirtelen összeütközött a németekkel, az ijedelem után, hogy Bischofsburgnál fogságba esik vagy Mensguth alatt megölik, az augusztus 27-i, sőt 28-i hajnali lidércnyomásos visszavonulás után, amikor a rémület hulláma öntötte és sodorta el az egész hadtestet, idegei gyógyítása céljából, de még inkább hatvanéves korára való tekintettel, szüksége volt rá, hogy kívülről jövő, idegesítő parancsok nélkül éljen, és ő maga se vesződjön ilyenek kiadásával. Hála Istennek, senki nem üldözte, és el volt szakítva a távírdától és telefontól, így lehetősége nyílt, hogy magához térjen és a hadtestnek is időt adjon, hogy magához térjen. Nem adott parancsot arra sem, hogy tartsák Ortelsburgot, a közúti és vasúti csomópontot, hanem úgy rendelkezett, hogy kerüljék ki az égő várost, adják fel harc nélkül, és menjenek messzebbre, az utaktól félre, eldugott helyre.

Mennyire szerette volna Blagovescsenszkij, hogy ne jöjjenek vissza a dragonyosai, akiket éjjel jelentéssel Szamszonovhoz küldött – nem arról van szó, hogy megöljék őket, nem, de tartsák ott őket a hadsereg törzse mellett, osszák be valamelyik másik egységbe. De ha visszatérnek is parancsot hozva, az ne ma legyen, hanem holnap, holnapután, hagyják, hogy kialudja magát, megerősítse lelkét a nyugodt zugban. De, jaj, hiába reménykedett! – a fáradhatatlan dragonyosok átvergődtek ötven versztányi úton az idegen földön és augusztus 28-án délben meghozták a parancsnok sajátkezűleg, nagy betűkkel írt sorait:

„Bármibe kerül is, tartson ki Ortelsburg térségében. Az ön hadtestének kitartásától függ...”

Hova menjen? – Ortelsburg már húsz versztára van ide!... Blagovescsenszkij keserves bánatban olvasta, olvasta újra, majd ismét elolvasta a teljesíthetetlen parancsot. Összehívta a törzs tisztjeit, és alaposan megtárgyalta velük, milyen okoknál fogva abszolút lehetetlen teljesíteni ezt a kellemetlen parancsot.

És a rábízott hadtest biztonsága érdekében (és sok alárendeltje megkönnyebbülésére) Blagovescsenszkij úgy döntött, hogy helyesbíti a hadseregparancsnok rendelkezését: nemcsak ma nem megy tovább az egész hadtest, hanem még holnapra is pihenőt kap. És egyedül neki, Blagovescsenszkijnek kellett erőfeszítéseket tennie: illő, meggyőző jelentést kellett összeállítania, miért hagyták el Ortelsburgot, s hogy az másképp nem is történhetett volna:

„...Ortelsburghoz közeledve megállapítottuk, hogy az egész város ég, a lakosai gyújtották fel. Ez természetesen kitervelt csapda volt. Nem találtam lehetségesnek, hogy a magaslatokon maradjunk, és dél felé irányítottam a hadtestet.” És még azt is hozzá kell tenni: „Az emberek elcsigázottak, kérem, adjanak pihenőt.” És egy még okosabb gondolat: nem kell mindjárt elküldeni a papírt (lovassal egy orosz városig, onnan táviratilag), hanem meg kell várni a holnap reggelt, amikor elkezdődik a pihenő, csak akkor kell útnak indítani.

Mit törődött ez a hadtest a balszárnyon lévő 1. orosz hadtesttel, ahol Artamonovot leváltották, ám az parancsolólag jelen volt, Maszalszkij idegesen egy napra vette át a parancsnokságot, Duskevics pedig csak most érte utol és vette át – nem volt meg az egységes akarat, nyomasztotta a saját visszavonulása, szintén üldözés nélkül, tehetetlenségében veszélytelen elszivárgásba kezdett – az orosz határon túlra, Mlawa irányába. Az orosz határ, noha az nem várvonal, nem lövészárkok vonala, csak egy egyezményes vonal a földön – mintha megóvna a németektől, megnyugtatóan hatott. A hadtestben már tudták, hogy Neidenburg a németeké. De az itt tartózkodó tucatnyi tábornok, mivel nem volt közvetlen parancsuk a határozott cselekvésre, nem volt képes dönteni.

Így augusztus 28-án az orosz fél mindent megtett, amire az ellenség diadalához, a tannenbergi revanshoz szükség volt. És csak az áldozatul szánt központi hadtestek nem viselkedtek engedelmesen. A Kexholmi Ezred, amelyik csak a nap közepére érte el az első vonalat, estére már elveszítette állománya felét. A Waplitz alatti csata meghiúsította a Hohenstein alatti bekerítés „szűkebb” változatát. Ezen a napon a központi részen minden

csatát vagy az oroszok nyertek meg, vagy a németek nem nyertek meg. A csaták forgatagában azonban úgy alakul a háború képe, hogy amit a kiváló ezredek megnyernek, azt alkalmatlan hadtestek és hadseregek azonnal semmissé teszik. Minden csatával, amelyet a központi részen taktikailag megnyertek, az oroszok egyre jobban elveszítették a napot, egyre jobban a pusztulás felé haladtak.

A német oldalon azonban ez még nem látszott ilyen világosan. Scholtz hadtestének véres harcai érthetetlen sikertelenségbe fulladtak, mint amikor nem jönnek össze azok a dolgok, amelyeknek feltétlenül össze kellene jönniük. Előfordult, hogy a visszatérő lovas századaikat a saját gyalogságuk orosz lovasságnak nézte, és erősen lőtte, majdnem szétszórta. Tüzérségük a saját gyalogságukat lőtte. Az oroszok váratlan oldaltüzébe kerültek és visszavetették őket. Egész napi harccal szinte semmit sem haladtak. A reggeli waplitzi sikertelenség után minden egység tempót vesztett. Scholtz egyik hadosztálya eltévedt a reggeli ködben, és néhány órán át nem tudták megtalálni. Kämmereiwald erdejében pedig a Névai Ezred megtépázott egy másik német hadosztályt és törzskarát. Sőt még maga Hindenburg és Ludendorff is, a saját autójukban ülve, pánikba esett egy kis időre ezen a napon Mühlen alatt, amit orosz foglyok idéztek elő: egészségügyi századok és lövegfogatok rohantak elő és kiabáltak: „jönnek az oroszok!” Egész nap attól tartottak, hogy Kljujev és Martosz egyesül. François tábornoknak nem engedték bekeríteni őket, hanem a központ segítségére rendelték. Von Below és Mackensen hadtestparancsnokok pedig egész nap azon vitatkoztak, melyikük vonuljon Hohenstein felé és melyikük dél felé.

Mackensen mint rangidős parancsot adott Below-nak, hogy az tegye szabaddá az utat az ő hadteste előtt. Below nem engedelmeskedett. Elküldtek egy repülőst a hadseregtörzshöz, hogy döntsék el a vitát. Ekkor Mackensen teljesen felhagyott minden mozgással, és pihenőt adott a hadtestének. Hindenburg csak délután négy órakor talált utat telefonon Mackensenhez és utasította, hogy bekerítés céljából vonuljon déli irányba. Ám egy óra sem telt a telefonhívás óta, le kellett mondani a bekerítésről és Mackensent is meg Belowot is Rennenkampf ellen kellett fordítani: olyan (hamis) hírek érkeztek; hogy Rennenkampf három hadteste és lovassága nyugat felé tart. A német hadtestek pedig szét voltak szóródva, és háttal voltak az új veszélynek. („Rennenkampfnak csak közelednie kellett volna, és mi verve vagyunk” – írta Ludendorff.)

Valójában pedig Rennenkampf erre: a napra azt a fontos parancsot kapta Zsilinszkijtől, hogy kezdjen hozzá Königsberg megfigyeléséhez-körülzárásához. Ám a 28-ára virradó éjszaka,

mivel mégiscsak elfogta őket a nyugtalanság a Szamszonov frontján történő események érthetetlensége és az ott újonnan megjelenő német hadtestek miatt, Zsilinszkij és Oranovszkij táviratot küldött Rennenkampfnak, hogy balszárnyával nyomuljon Szamszonov felé, és küldje előre a lovasságot. Nem akarván háborgatni Rennenkampf álmát, a táviratról csak reggel hatkor tettek jelentést neki. Ő szétküldte a parancsot, de a lovasság fő ereje (a nahicsevani káné) csak 28-án este tudott elindulni. Gurko tábornok közelebb volt a csatához, de ő sem vett részt benne: az ő Allenstein irányában tett mély, de megkésett portyája csak azt bizonyította, hogy Rennenkampf milyen könnyen beavatkozhatott volna korábban, és megfordíthatta volna az ütközetet.

Ez idő alatt a porosz hadsereg törzskaránál már átfogalmazták az augusztus 29-ére vonatkozó parancsot. *Erről* a parancsról Ludendorff nem tesz említést az emlékirataiban, de Golovinnak az a véleménye, hogy a parancsot kitűnően kidolgozták, teljesen tudományosan: Mackensen és Below hadtesteinek lehető legkisebb áthelyezése révén kialakult egy új front Rennenkampffal szemben, François és Scholtz hadtestei pedig Szamszonovot üldözve és megkerülve egyidejűleg hálót, félig-meddig zsákot alakítottak ki a közeledő Rennenkampfnak is. A parancsban azonban már nem szerepelt Szamszonov hadseregének bekerítése.

E nap estéjén a porosz hadvezetés, eltemetve a Cannae-ról szőtt álmait, azt jelentette a főhadiszállásnak, hogy „A csatát megnyertük, holnap folytatjuk az üldözést. Az északi hadtestek bekerítése, lehet, nem sikerül többé.”

Hindenburg és Ludendorff döntése a középszerű emberek diadalát tükrözte. Csak az intuíció csillogása hiányzott belőle.

Ez az intuíció az önkényeskedő François-nál csillogott, aki mit sem tudott Lev Tolsztoj tanácsáról: „értelmetlen elállni az olyan emberek útját, akik minden energiájukat a menekülésre fordítják”. És a parancsot túlteljesítve hajszolta, egyre hajszolta François az ulánusait és páncélozott autóit Neidenburgon keresztül – és tovább kelet felé, Willenbergbe!

A makacs Mackensen pedig felbőszült, amiért megváltoztatták a hadseregparancsokat, megsértődött a Below-val folytatott vitájában hozott döntésen, megszüntette a telefonkapcsolatot az utolsó parancs előtt, és immár a parancsok és változtatások számára elérhetetlenül délnek indult, ugyancsak Willenbergbe!

De ne feledkezzünk meg a német ellátás folyamatos munkájáról sem, aminek köszönhetően a német egységek minden ide-oda ugrálás ellenére nem szenvedtek hiányt semmiben: mindig jóllakhattak, megvolt a felszerelésük és fegyverük.

42. fejezet

Szanya és Kotya bevonul a hadseregbe. – Búcsú Moszkvától. – Nem követtek-e el hibát – A Csillagvizsgáló. – Jókedvvel a jövőbe. – Söröző az Union alatt. – Mi választotta le Szanyát Tolsztojról? – Az ugrás és az állam. – A nép boldogsága és a narodnyikok. – A nép és az értelmiség. – A társadalmi rend és a lélek rendje. – A történelem áramlása. – Ha megszólal a trombita. – Talányok.

Búcsúzásként bejárni egész Moszkvát teljesíthetetlen feladat még a fáradhatatlan fiatal lábak számára is, még ha csak a fontos helyeket veszik is célba. Minden útkereszteződésnél három-négy út adódik, minden kihagyott utcával veszteséget szenved a bejárás. Reggel elmentek a Sándor Hadapród Iskola irodájába, ahova estére még vissza kell menniük, azután utolsó alkalommal be az egyetemre, és ezzel végeztek is a dolgukkal, minden egyéb csak búcsúzkodás, nem célra irányul, hanem ahogy kedvük tartja. Nem is igazi moszkvaiak, idegenek, és hogy elszorul a torkuk, hogy szédülnek – Moszkva, nem akarlak elhagyni, fáj itthagyni téged! Az a szokás, hogy mindenki a Megváltó templománál lévő tágas téren üdvözli Moszkvát és ott búcsúzik el tőle. Onnan pedig a rakpart mentén egyszerre húsz-harminc kúp alakú tetőt láthat az ember – háztetőket, harangtornyokat, a Kreml tornyait. És a lábak maguktól indultak el a rakpartokon, a rakpartok pedig száz lépés szélesek, és amit a házaktól látni, és amit a korláttól lát az ember, az két különböző dolog. A hidak jobbra hívogatnak, ott van a Tretyakovka, de nincs rá idő, azért legalább meg kellene érinteni, meg kellene paskolni, simogatni a mintás falát. Akkor a Kremlen keresztül! – ez csodálatos séta, ilyen aztán sehol sincs, a dolgai miatt sohasem ér rá az ember, kihagyja – no de ma!... A Kreml város a városban, a Kitaj-gorod is város a városban, a Varvarka, az Iljinka, a Nyikolszkaja is, sűrűn tele van faragással, stukkóval díszített házakkal, minden fordulónál templom, amelyek ma, Nagybol-

dogasszony napja alkalmából mind tömve vannak, és még vagy két kolostor is van mindegyik utcán, hívogatnak, ígérgetnek, az egyik bojárpalotát, a másik szűk kupec városrészt. Tudod, lehet, hogy jó is, hogy Moszkvát soha nem építették semmiféle terv szerint – mindenki úgy kerítőzött el, ahogy jónak látta, egyetlen kicsi sarok sem hasonlít a másikra, ettől Moszkva. Még el kellene menni a bulvárokra, el kellene mennünk még a tavakhoz is, tisztelegnünk kellene a Művész Színháznál, útközben, az Ohotnij Rjadon meg kellene tömni a hasunkat, azután pedig végig kellene mennünk az Arbat valamennyi mellékutcáján – de mikor, hallod? Hiszen megint el kell menni a Znamenkára a papírokért. És Puskinhoz ne mennénk el a Sztrasztnajára? Villamosra üljünk? – azok nem mi lennénk, úgy nem lehet búcsúzkodni egyetemista múltunktól. Már múlt? már nem jövünk vissza? De, visszajövünk! (Van, aki nem jön vissza, de talán csak nem mi leszünk azok?...) És be fogjuk-e fejezni tanulmányainkat? Feltétlenül be fogjuk, hogyne fejeznénk be!...

Milyen csodálatos dolog egyetemistának lenni Oroszországban! – úgy tűnik, mindenki örül, hogy hallhatja, mindenki kedves hozzá, az élet valamennyi útja nyitva áll előtte!

De – elmúlt... Ez az utolsó nap.

Elmaradtak a kedves kövek, elmaradtak! És könnyűek lettek az elmenők lába alatt a járdák és az úttestek, mintha nem egész súlyával nehezedett volna rájuk a láb. Szanya és Kotya, akik, mint félénk déli legénykék, csak nemrég léptek ki először egy moszkvai pályaudvar terére, két év alatt megismerték és megszerették Moszkvát, és már valamilyen vonatkozásban föléje is nőttek – és ebben a fölényükben ma különösen nagylelkűen szerették a várost.

Volt azonban a mai moszkvai szemlélődésnek még egy árnyalata: a város nem nagyon érzékelte a háborút, nem várta benne a végzetet. Ha nem tudnának a háborúról, és nem néznék meg figyelmesen az itt-ott kiragasztott hirdetményeket, nem vennék észre a fürdőbe menő tartalékosok csapatát, talán rá sem jönnének, hogy Oroszország már negyedik hete harcol: egyáltalán nem fogyatkozott meg a közönség, nem lett kevesebb a kocsi a moszkvai utcákon, nem szürkültek meg az arcok, nem lettek színtelenebbek a ruhák, épp olyan vidám zsivajjal folyik a kereskedés és éppoly díszesek a kirakatok; talán csak katonából lett több az utcán, meg itt-ott zászlókat és a cár fényképét lehetett látni, amelyeket nem szedtek le az uralkodó közelmúltbeli, fényes moszkvai látogatása után. Kotya és Szanya mindezeket a megfigyeléseket sietve közölte egymással, csak a bennük motoszkáló végső következtetést, az abból adódó kétségeket, amelyek mindkettőjük belsejét borzolták, nem mondták ki hangosan: vajon nem siettek-e hebehurgyán kizárni magukat ebből a teljes, bánat nélküli életből? Természetes dolog, ha a zokogó, gyászoló, haragvó Moszkvából a harcoló sereghez mennek – de egy ilyen eleven, jókedvű városból elmenni – nem siették-e el a dolgot? Ez a kétség azonban egyelőre bizonytalanul és hangtalanul mocorgott a lelkük mélyén, még nem létezett. Ha kimondanák hangosan, növekedésnek indítanák, és fájdalmat okoznának a másiknak. Különösen Kotya nem tudta kimondani, mivel ez szemrehányás lett volna Szanyának: miért ment el hozzá Rosztovba? miért kérdezte meg, hogy ne álljanak-e be önkéntesnek? – merthogy elsőként ő tette fel a kérdést. Más dolog, hogy Kotya azonnal elfogadta: nagyon helyes, menjünk! Őszintén szólva Szanya érkezése előtt nem így gondolta, de akkor egy pillanat alatt belévillant, hogy – nagyon helyes, természetesen menni kell, megyünk, anya határozottan ellenezni fogja, de ennek ellenére megyünk! (Olyan határozottan ellenezte, hogy tizenkét órán át egyfolytában tartott a

könnyes rábeszélés és idegtépés, és az erős, kemény anyját Kotya eszméletlen állapotban hagyta ott.) És még ma reggel a hadapród iskola irodájában sem lett volna késő visszalépni (de egymás előtt lehetetlen volt!), most pedig már késő, késő.

És a két barát a szokásosnál gondtalanabbul osztotta meg egymással a gondolatait – az összes többit, és nevetgélt.

Második alkalommal a Szergij Nehéztüzér Hadapród Iskolába szóló papírokat adtak nekik az irodán, ahogy ők szerették volna, és megmondták, holnap reggel hány órakor kell jelentkezniük, mit vigyenek magukkal, mit ne vigyenek – és már az esti harangszó is elhangzott, amikor jólesően sajgó lábbal átvágtak az Arbat téren a Nyikitszkij bulvárra. Elhaladtak Blank állatkereskedésének, minden kisfiú vadaskertjének kis szigetei, meg a Borisz és Gleb templom között, m átjáróban, ahol, miközben kifordult a Vozdvizsenkára, a kis villamos csodálatos módon utat adott két összeölelkezett részegnek, és figyelmeztető csengetése egybeolvadt a harangok odafent zengő hangjával, a bérkocsik lovainak patkócsattogásával, az igáslovak nehéz lépteivel és a teherhordó szekerek nyikorgásával a macskaköveken, az újságárusok kiabálásával, az utcai árusok hívogatásával, az Arbat általános zajával. Itt: „hé, vigyázz!” – kiáltott dölyfösen a gyalogosra a bérkocsis, ott: „na, gyerünk!” – csapkodták ostorral a kerékvetőbe akadt szekér elé fogott lovat.

A két fiatalember estére erősebben érezte az illatokat, amelyek hol egy cukrászda, hol egy vendéglő, hol frissen sütött kenyér felől szálltak feléjük, csapták meg az orrukat, és úgy gondolták, most harapnak valamit egy vendéglőben, utána pedig kerülnek még egyet.

A Nyikitszkij bulváron észrevettek maguk előtt egy ősz tarkójú, magas, sovány férfit, aki könyveket vitt a

hóna alatt, csomagolatlanul, csak úgy, összevissza. Alig pillantották meg, egyből felismerték, órákon keresztül szokták látni a hátát: a Rumjancev könyvtárbeli ismerősük volt. És Kosztya oldalba bökte Iszakijt, mondván:

– Nézd, a Csillagvizsgáló!

Szanya mérgesen figyelmeztette: Kotya nem tudta fékezni a hangját, sohasem tudott halkan beszélni, a Csillagvizsgáló meghallhatja, hátrafordul, s az kényelmetlen lenne. Dehogy volt az ismerősük, soha nem mutatkoztak be egymásnak és nem beszélgettek, de a férfi egyszer az olvasóteremben szemrehányóan feléjük nézett, amikor ők túl hangosan suttogtak, el is hallgattak nyomban, máskor pedig ugyanígy vitt a hóna alatt vagy tucatnyi könyvet a folyosón, és szétszórta, a fiúk pedig éppen ott voltak, kétfelől odaugrottak, felszedték a könyveket, s bár minden maradt a régiben, lényegében nem ismerik egymást, de azért mégiscsak ismerősök lettek: nem köszöntek szabályosan, de fejet hajtottak, ha találkoztak, és félig-meddig el is mosolyodtak. Ám oldalról gyakran látták az asztal mellett. A Csillagvizsgáló valamiképpen kivált a Rumjancev Múzeum tekintélyes, szellemi könyvtári közönségéből: lehet, hogy a barlangmély szemgödréből sötéten ragyogó szeme miatt, amitől állandóan mélységesen komoly volt az arca, lehet, azért, mert oldalról nagyon keskenynek látszott, keskeny volt a feje és az egész alakja, de az is lehet, hogy különös, gondolkodó póza miatt: hosszú karjaival az asztalra könyökölt, kis sátrat képezett belőlük, az ujjait összekulcsolta, szakállának leghosszabb szálait alig érintve simogatta, mereven a fejek fölé, a felső polcokra és a kórus alá nézett. Egy ilyen pillanatban nevezte el Kotya Csillagvizsgálónak, de hogy valójában mivel is foglalkozott, arról fogalmuk sem volt, elsőként megszólítani kényelmetlen lett volna. Most azonban:

– Odamegyünk? – kérdezték egyszerre.

A búcsú adta szabadság Moszkva fölé emelte őket. Semmit sem volt szabad elveszíteniük, csak nyerhettek! És egyik oldalról utolérték, egymásra néztek és intonációval enyhítették az udvariatlanságot, hogy a neve nélkül köszöntik:

– Jó napot!....

– Jó napot!....

Az öreg meg se rezzent. Mély tekintetét a fiatalemberekre vetette, nem is nézett rájuk olyan magasról, csak keskeny alakja miatt látszott magasnak, és magasról megismerte a fiúkat.

– Á-á, a két fiatalember! Nagyon örülök. – Bal könyöke alatt megigazította a könyveket, szabad jobb kezét pedig a fiúk felé nyújtotta. A ruha ujja alól előbukkanó keze feje keskeny volt ugyan, de a tenyere széles, mint egy kézművesnek.

– Varszonofjev vagyok.

A fiúk is megmondták a nevüket. Világos, keskeny övvel átfogott lenvászon ingben álltak az öreg előtt, fejükön diáksapka, Kotya azonban mindjárt lekapta a magáét, és hangosan bejelentette:

– Kész! Ez az utolsó nap! Holnap bevonulunk a seregbe. Önkéntesen!

Ez nem dicsekvés volt nála, mindig ilyen volt: dalolt a bensője és dalolva beszélt, széles, csontos arca ünnepélyesen ragyogott, és karja magától lendült szét, hogy mutassa, milyen tágas az élet.

És Pavel Ivanovics Varszonofjev engedte, hogy kerekre nyírt, erős, őszes kefeszakálla és ferdén növő erős, őszes bajusza kissé szétnyíljon. Ez nyilván mosoly lehetett, noha a szája szinte nem is látszott.

– Szóval így állunk? – Figyelmesebben megnézte az egyiket, azután a másikat. – Hm-m-m. – Hangja is barlang mélyéről jött dörögve. Még egyszer megnézte

a fiúkat. – És nem félnek, hogy a kollégáik *hazafiaknak* fogják titulálni önöket?

– Há-át... – kereste a szavakat igazolásképpen Szanya – természetesen annak fognak titulálni. De ez bizonyos értelemben így is van...

– És miért ne lehetne az ember hazafi? – kérdezte Kotya fenyegetően, hangosan és énekelve. – Hiszen nem mi támadtunk, hanem bennünket támadtak meg! Szerbiát támadták meg!

Az öreg, homlokát lehajtva, vizslatóan nézett rájuk.

– Igen, mintha így lenne. Azonban a „hazafi" szó az utóbbi hetekig majdnem egyet jelentett nálunk a „fekete százasokkal", ezért is mondtam.

– És mit gondol? – támadt rá Kotya. – Helyesen cselekszünk? Avagy nem?

Íme, itt az alkalom! – a barátja megsértése nélkül még egyszer ellenőrizheti a maga számára: Ez az öreg mondhat valami nyomósat is.

Varszonofjev felhúzta az egyik szemöldökét.

– A dolog helyes vagy helytelen voltát csak az önök meggyőződéséből kiindulva lehet eldönteni. – És tágra nyit sötét szemében szikra villant. – Önök valószínűleg szocialisták...?

Szanya szégyenlősen megrázta a fejét.

Kotya sajnálkozólag hangosan cuppantott.

– Hogyan?! Nem?... Akkor, remélem, anarchisták...?

Nem, a fiúk nem bólintottak rá.

És azt vették észre, mintha az öreg nem nevetné ki őket. De szörnyen komoly arcán elképzelhetetlen is lett volna a gúnyos mosoly, az összeérő bajusz és szakáll

között kevéssé látszott a széthúzódó száj is, de íme – a szeme könnyedén felcsillant.

– Én például hegeliánus vagyok! – jelentette ki Kotya keményen és felelősségteljesen az öregnek. Nagyon határozottan tudta kifejezni magát, előrenyújtotta az állát, az állkapcsa pedig megfeszült.

– Tiszta hegeliánus? – csodálkozott az öreg. – Hiszen ez ritkaság!

– Pontosan az. Tiszta! – erősítette meg keményen, büszkén Kotya. – Ő pedig – mutatott ujjával Szanya mellére – tolsztojánus.

Ezalatt továbbhaladtak, ismét kijutottak a Nyikitszkij kapuhoz.

– Tolszto-jánus? – csodálkozott az öreg oldalról méregetve a fegyelmezett, bizonytalan Iszakijt. – Te jó ég, akkor hogyan mehet a háborúba?...

De észrevette, hogy ez Szanyát milyen érzékenyen érinti: a fiú összezavarodott, szenvedően nézett, s közben eltolta homlokáról lágy, búzaszínű haját.

– Már nem vagyok tiszta tolsztojánus.

– Ez meg mi? – kiáltott fel Kotya, aki egyre szabadabban érezte magát a kiváló öreg társaságában. – Valamikor húst sem evett! Csak gondoljon bele, mit fog most csinálni a hadseregben? Ott nem válogathat az ember, ott mindenki egyformát kap!

Barátok között ez nem volt sértő, Szanya lágyan mosolygott, de elégedetlen volt magával.

Nyilvánvaló jóindulattal nézett az öreg az egyikre is, másikra is.

– Mi lenne, fiatalemberek, ha nem sietnének a kisasszonyokhoz...? Talán bemehetnénk valahova, megihatnánk egy sört? De maguk valószínűleg meg is éheztek?

Nem, nem siettek a kisasszonyokhoz. Szinte egymásra sem néztek. Jó! Nagyon érdekes lesz az utolsó napon ismeretségbe kerülni az öreggel.

– Akkor várjanak itt egy pillanatig, be kell mennem a gyógyszertárba.

Már ott is volt előttük a Nyikitszkaja gyógyszertár hátsó fala, elzárta előttük a bulvárt. Varszonofjev megkerülte. Menet közben kissé meggörnyedt.

– Ej! – kapott észbe Kotya. – El kellett volna venni a könyveket, hogy vigyázzunk rájuk, legalább megnéztük volna őket! Akkor is csak felszedtük, de nem néztük meg. Idefigyelj, Tolsztojt ne emlegesd különösebben, Tolsztojról már nemigen lehet újat mondani.

Szanya mosolygott, nem akart vitatkozni.

– Hiszen te hoztad szóba.

– Inkább ő mondja el, mit gondol arról, hogy mi a hadseregbe... Azután pedig bedobunk neki valamilyen történelmi témát, tudod, valami olyat, hogy mi az *általános nézet* Keletre vagy Nyugatra vonatkozóan...

A villamosok ívben haladva csikorogtak és csengettek. A bérkocsisok méltóságteljesen vagy sietősen vittek egy-egy utast. A bulváron áramlott a sétáló tömeg, mintha semmiféle háborúról nem tudnának, egy hosszú copfos kislány zeneórára ment a kottáival, egy rendetlen pincér lógó fehér köpenyben ételhordóval átszaladt a bulváron, vitte valakinek a megrendelt ételt. A Nyikitszkaja kereszteződésében, a félkör alakú épületnél, amelyen a „Kosztya bácsi" cigaretta vidám reklámja díszelgett, egy karcsú fekete-fehér rendőr állt, szigorú rendet tartva maga körül. A villamosok is különböző hirdetéseket hordoztak a tetejükön. A cégtáblák hosszú sora is, amely idáig kísérte a fiúkat a kereskedők neveivel mint értéket teremtőkkel, a bonyolult, ragasztott, kidomborodó, görbe és egyenes betűikkel a város tárgyi létét és

örökkévaló voltát tanúsították – mégpedig teljesen irreálisan, mert a fiúk holnap már nem lesznek benne. Csak az Union mozi tanúsította, hogy ő ezt tudja: „A SZLÁV TESTVÉREK VÉDELMÉRE, *szenzációs filmillusztrációja a mindnyájunk által átélt, óriási történelmi...*” – egyébként pedig a város állt és áramlott, a régi maradt és változott, és érzéketlen óriás mivoltában nem tudta megérteni, milyen különleges, magasztos nap ez a mai, az utolsó nap, hogy a fiúk milyen határvonalat lépnek át merészen. Elszakadt, elmaradt a megterhelt város – de nem, nem is fájt a szívük, mert ami a legjobb ebben a városban is meg őbennük is – azt magukkal viszik.

Ezt ők úgy fogalmazták meg, hogy „vesznek egy mély lélegzetet”. Szanya kissé elfordította a fejét, összehúzta a szemét, mindkét kezét barátja vállára tette, és álmodozva mondta:

– Hallod! Hogy ezt mindet... Hogy ezt mindet... – Körülnézett, kereste a szót, hogyan nevezze meg ezt a mindet, de nem talált rá nevet. Különben is mindketten értették, kik érthették volna meg egymást úgy, mint ők! – És a háború után ugye el kell jönni ugyanerre a helyre? Igen?

– Igen, igen! – ragadta meg meggyőződéssel barátja vállát Konsztantyin. S még fel is emelte egy kicsit, ereje annyi volt, mint Ivan Poddubnijnek.[56]

Jó hangulatuk, felszabadultságuk az egész színes, zsibongó, csattogó mindenség fölé emelte, a féktelen, örömteli erő a jövő felé húzta őket. És ha már megtörtént, itt is van a baj, megfigyelésük szerint még abban is sértetlenül ellehet az ember, és gyönyörködhet a baj félelmetes szépségében!

A gyógyszertár mögül előjött Varszonofjev és intett nekik, hogy menjenek az Union felé. Nem, nem volt görnyedt, csak fedetlen fejét a hátrafésült őszes,

---

[56] I. Poddubnij – híres birkózó (1871-1949), világbajnok.

világos hajával kissé előretolta, mintha hallgatózna vagy nézelődne.

– Itt, az Union alatt van egy jó söröző, és rendes közönség látogatja.

Nem is volt annyira nem evilági az öreg.

Az ajtón belül először az illatok csapták meg őket, meleg, örömteli illatok és kissé csípősek és sűrű sörszag. Három egybenyitott helyiség, egyszerűen három szoba, egyik a Nyikitszkajára nyílt, a másik a zárt udvarra, a társaság errefelé tartott. Kotya oldalba bökte Szanyát: sör és hal mellett a természettudományi kar ismert professzora ült, és vele együtt néhány hallgató. Itt-ott tisztek, meg talán ügyvédek. És sehol egy nő, védett terület, ahol a férfiak szabadidejüket eltölthetik. Az elszámolás miatt ott hagyott üres üvegekből látszott, hogy hosszú órákat töltenek itt, és alaposan kibeszélgetik magukat. A szétrakott újságokat, folyóiratokat is olvasták. Menet közben Kotya felkapta a *Nyivá*t, Szanya pedig a *Russzkoje Szlovo*t.

Egy ablak melletti asztalt választottak, a szorosan rakott sörös ládák között.

– Eddig minden jól megy – közölte Szanya. – Ausztriában is támadunk, Poroszországban is, mindenütt sikerrel.

– Ezt hallgassák, ezt hallgassák meg! – szólt hangosan Kotya. – Lord Kitchener hadügyminiszter parancsa a hadseregnek: „A nőkkel bánjanak udvariasan, de kerüljék az intim kapcsolatot!” Na? Hogy mire nincs gondja!... Na?...

Harsogva hahotázott, de valóban mulatságos is volt. Mások is lármáztak, nevettek itt, nem volt csend a sörözőben. No meg nagyon is ehetnékjük volt már, megéheztek, és inni sem lenne rossz, minden adva van.

– Hát akkor, fiatalemberek, húslevest, vagdaltat, mit óhajtanak? – kérdezte a szívélyes öreg. – Nincs

kifogása a hús ellen? – fordult gondoskodóan Szanyához.

– Húslevest! Mindkettőnknek! – döntött Kotya.

Kihozták a levest – aromatikus pára, összetett, ínycsiklandó illat.

Varszonofjev két adagot rendelt.

– És önnek, Pavel Ivanics?

Varszonofjev gyertyaként magasra tartotta hosszú, fehér ujját.

– Az önök életkorában öröm enni, az enyémben pedig öröm az önmegtartóztatás.

– Hát hány éves, Pavel Ivanics?

– Vegyék úgy, hogy pontosan ötvenöt.

Ősz haja, beesett arca alapján többet vártak, de az ötvenöt sem kevés, elfogadták. Pavel Ivanics a rendelést is feladta, a sört is szétosztotta, és jóízűen ette hozzá a savanyú borsót. Megkérdezte Szanyától:

– És miért távolodott el Tolsztoj gróftól?

Szanya nem válaszolt azonnal. Először meg kell gondolni, hogyan fogalmazhatna pontosan. Általában nem szokott sietni. Kotya határozottan kivágta helyette:

– A szekér miatt!

– A szekér miatt?

Szanya még gondolkozott egy keveset és bólintott.

– Igen. Tudja, egy műveltebb paraszt levelet írt Tolsztojnak. Hogy, azt mondja, államunk egy felfordított szekér, egy ilyen szekeret pedig nagyon nehéz, kényelmetlen húzni, meddig kell még húznia a munkás népnek? Nincs itt az ideje, hogy a kerekeire állítsák? És Tolsztoj azt válaszolta: ha a kerekeire állítják, azonnal belemásznak azok, akik felállították, és arra kényszerítik magukat, hogy húzzák őket, és

maguknak nem lesz könnyebb. De hát akkor, mi a teendő?

Szanya bűntudatosan nézett, nem foglalta-e le túl sokáig Pavel Ivanics figyelmét a maga dolgával. De nem, Pavel Ivanovics szívesen hallgatta.

– Azt mondom én: hagyják ezt a szekeret az ördögbe, egyáltalán ne törődjenek vele! Fogják ki magukat belőle, és menjen mindenki szabadon. És mindenkinek könnyű lesz... – Védekezően Pavel Ivanicsra nézett: – És Tolsztojnak ezt a tanácsát én, aki szintén paraszt vagyok, egyáltalán nem tudom elfogadni. Apám gazdaságában semmi pénzért nem dobnám ki a legutolsó szekeret sem, feltétlenül a kerekeire állítanám. És ökrök nélkül, lovak nélkül, akár magam is elhúznám. – Ismét ellenőrizte, nem untatja-e partnerét. – Ha pedig ez a szekér az orosz államot jelenti, hogyan lehetne felfordulva otthagyni? Ezek szerint mindenki mentse saját magát? Elmenni a legkönnyebb. Sokkal nehezebb a kerekeire állítani. És elindítani. És nem engedni, hogy holmi csavargó népség felkapaszkodjon rá. A Tolsztoj által ajánlott megoldás felelőtlen. És, szerintem, félek kimondani... nem tisztességes. – Saját jelentéktelenségének tudatában bűntudatosan hozzátette: – Ez, a közös szekér húzásának megtagadása, volt az, ami Tolsztojban legelőször elkeserített. Türelmetlen hozzáállás. Azután meg más is.

– Miféle más?

– Hát, például, ha figyelmesebben olvassuk... A szeretet nála nem több, mint a teljes, világos egyéni értelem következménye. Azt is írja, mintha Krisztus tanítása a ráción alapulna – és ezért még *előnyös* is számunkra. Hát ez aztán nem... Éppen fordítva van, földi megítélés szerint a kereszténység egyáltalán nem racionális. Az is benne van, hogy az igazságérzet fölötte áll minden földi számításnak!

Az öreg szeme elővillant a barlangi mélységből. De kissé tréfálkozva mondta:

– I-i-gen... Ezek szerint letért a tiszta vonalról... Az életben ez a legnehezebb dolog: tisztán követni egy vonalat, ahogyan a barátja követi a hegeli vonalat. A kevert vonal mindig könnyű, mindenki számára elérhető, akinek nincs foga, az is levesként eheti.

Éppen ki is hozták.

Kotya pedig, aki nem tudta elviselni ezt a tolsztojánus beszélgetést, és örömmel védte meg a barátját, azt mondta:

– Nem is olyan nagy tolsztojánus, bocsásson meg neki. Nem is igaz, hogy tolsztojánus lenne. A falujában például *narodnyiknak* nevezik.

Varszonofjev szétfújta a bajuszát.

– Hogy én micsoda társaságba kerültem!

És rendelt még két sört.

Varszonofjev megtudta, hogy a fiúk három évet végeztek a bölcsészkaron, hogy Kotya inkább történész, Szanya pedig inkább filológus. És tiszteletteljes érdeklődéssel Kotyától azt is megkérdezte:

– Ha megengedi, szeretném megtudni, hogy Hegelnek melyik gondolata a legkedvesebb az ön számára? Melyik jut azonnal eszébe?

Kotya széles arca egyetlen lendülettel fültől fülig terjedő széles mosolyra húzódott, de egyben elgondolkodó is maradt. Sok szép volt Hegelben – a fogalom fejlődése, az ellentmondások önmozgása. De leginkább:

– Talán a dialektikus ugrás!

Az *ugrásban* volt valami csábító.

Varszonofjev élvezettel összefonta ujjait az asztalon.

– De ha ön hegeliánus, akkor helyeselnie kell az államot.

– Én... helyeslem is – értett egyet Kotya rövid habozás után.

– De az állam nem kedveli a hirtelen szakítást a múlttal. A megszakítás, az ugrás számára pusztító hatású.

Ettek. Itták a kellően hűvös és erős sört. Varszonofjev sós kétszersültet rágott.

Világítottak a fehér fogai, mind ép volt és egyenletes.

– Ha megengedi a kérdést, ön mivel foglalkozik, Pavel Ivanics? – kérdezte harsogva Kotya.

– Hogyan is mondjam... Egyes könyveket elolvasok, másokat pedig megírok... Vastagokat olvasok és vékonyakat írok.

– Nem egészen világos, amit mond.

– De ha túlságosan világos, akkor nem is érdekes.

Kotyának az volt a szokása, hogy, mit sem törődve az udvariassággal, csak tört előre, és Szanya szenvedett ettől. Segíteni akart elterelni a beszélgetést a kérdezősködésről:

– Ezt komolyan gondolja?

– Tudja, minél fontosabb számunkra az élet valamelyik oldala, az annál homályosabb. Csak a legegyszerűbb dolgok teljesen világosak. A legtöbb költőiséget a találós kérdésekben tapasztaljuk. Nem vették észre, milyen csipkefinomságú a gondolatmenetük?

– Két széliben két gyűrű, közepiben kis szeg – mondta egy felolvasó energikus ritmusában

Kotya és felnevetett. Egyébként hangossága nem rítt ki az általános zajból, és a zaj őket is magába foglaló kerek falán belül tisztán hallották egymás szavát, mintha csend lenne.

– Van ennél jobb is. Este még szabadon ugrál a fehér nyuszi, éjfélkor pedig a tálon fekszik.

A találós kérdést azon a különösen mély, éneklő hangján mondta el Varszonofjev, amely különbözött eredeti hangjától, de méginkább a zsibongva zabáló, sörös hangoktól.

– És ez mi? – érdeklődött Kotya.

Pavel Ivanovics ugyanazon a hangon suttogta titokzatosan a bajusza alól:

– A menyasszony.

– De miért tálon?

– Ha egyenesen megmondjuk, hogy az ágyon, akkor nincs találós kérdés. Költői átvitel. Tálon, mivel megadó, védtelen, ki van terítve.

Vajon nem pirult el egy kicsit Szanya? Nem, gondolkozott.

Ettek, ittak.

Varszonofjev szétfújta a bajuszát.

– A szavak pedig elkopnak, és gyakran elfedik az értelmet. Mert mit jelent az ma, hogy valaki narodnyik?

Szanya összpontosított, hagyott mindent, ami az asztalon volt. Egészséges kinézete, sztyeppen szerzett barnasága ellenére, amit még itt, a söröző kicsi ablakainak fénye mellett is észre lehetett venni, egyáltalán nem sztyeppiekre jellemző, hanem lágy arca volt, lágy nézésű szeme a napszítta haja alatt szünet nélküli belső munkáról tanúskodott, nem engedélyezett sok beszédet, de ha megszólalt is, azonnal kész volt visszavonulni a partnerével szemben.

– Há-át... aki szereti a népet. Hisz annak szellemi erejében. Annak örök érdekeit a saját rövid életű és apró érdekei fölé helyezi. És nem önmagának, hanem a népért, annak boldogságáért él.

– A boldogságáért?

– I-igen, a boldogságáért.

Varszonofjev szemei a széles szemöldökívek biztos fedezékéből két fénysugarat lövelltek ki.

– Csakhogy a nép többsége számára a boldogságot az jelenti, ha van mit ennie, van ruhája, jólétben él, teljes megelégedettségben, így van? De ahhoz, hogy étellel ellássák, felruházzák, ha belegondolunk, ahhoz is egy egész évszázad kell. Amíg az örök érdekekig eljutunk – ebben akadályoz a szegénység, a rabság, a tudatlanság, a rossz állami intézmények –, és amíg mindezt kicseréljük vagy megjavítjuk, legalább három narodnyiknemzedékre van szükség.

– I-igen, lehetséges.

Varszonofjev pislogás nélkül tudott nézni, nem veszítve szeme elől, amit megfigyelt.

– És mindezek a narodnyikok, akik az egész népet akarják megmenteni, nem törődnek önmagukkal, ugye? Kénytelenek mindenki mást semmirekellőnek tekinteni, aki *nem* áldozza fel magát a népért, hanem mondjuk a művészet valamelyik ágával foglalkozik, vagy az élet elvont értelmét keresi, vagy, ami még rosszabb, a vallást búvárolja, a lelkét menti, nemde?

Szanya annyira figyelmesen hallgatta, hogy már belefáradt. Felemelte a kezét, feltartotta az ujját, hogy valamit közbevessen, mert később elfelejti:

– Hát ha az ember a népért hoz áldozatot, nem mentődik meg a lelke? Magától?

– És ha az áldozat nem megfelelő? És mondja – a népnek nincsenek *kötelezettségei*? Kizárólag csak jogai? Ül és várja, hogy mi megadjuk neki a

boldogságot, azután jönnek az örök érdekek? És mi van, ha ő maga nem kész erre? Akkor sem a jóllakottság, sem a műveltség, sem az intézmények cseréje nem segít?

Szanya megtörölte a homlokát, le nem vette a szemét Varszonofjevről.

– Nem kész – milyen vonatkozásban? Erkölcsi emelkedettségben? De akkor ki kész?...

– Hát éppen ez az, hogy ki?... Lehet, hogy a mongolok bejöveteléig megvolt az erkölcsi emelkedettség, mi pedig, ahogy megfogant, úgy őrizzük. De amióta a népet elkezdték az ördög keverőjében keverni – akár Rettegett Ivántól számítva, akár Pétertől, akár Pugacsovtól, és ne hagyjuk ki a feketeszázas kocsmárosainkat és 1905-öt se – mi van a láthatatlan orcájára írva? mit őriz bezárt szívében? Vegyük csak ezt a pincért – elég kellemetlen fizimiska. Fölöttünk pedig ott az Union, a mozi, a művészet eme antikrisztusa, a zongorista a sötétben játszik – vajon mi van a lelkében? micsoda pofa bújik még elő az Unionból? És miért kell szüntelenül feláldozni értük magunkat?

– A zongorista meg a pincér – jelentette ki Kutya – nem a szorosan vett nép.

– Hogyhogy? – Varszonofjev feléje fordította őszes, világos fejét a világító, hátrafésült frizurával. – Meddig hajtogatjuk még, hogy csak a muzsik a nép? Már milliók tűntek el belőlük – hová lettek?

– Akkor pedig szigorúan tudományos alapon meg kell határozni, hogy mi a nép!

– Igen, mindnyájan szeretjük a tudományt, de azt, hogy mit értsünk a népen, senki sem határozta meg. Mindenesetre nem csak az egyszerű falusi nép tartozik bele. És nem lehet az értelmiséget elkülöníteni a néptől.

– Az értelmiséget is meg kell határozni! – erősködött Kotya.

– Ezt sem tudja senki elvégezni. Például az egyházi személyek semmiképpen sem tartoznak nálunk az értelmiséghez, ugye? – Kutya pillanatnyi prüszkölését egyetértésként értelmezte. – És aki *retrográd* nézeteket vall, az sem értelmiségi nálunk, legyen bár a legelső filozófus. Az egyetemisták ellenben értelmiségiek, még a bukdácsolók, az évismétlők és a puskázók is…

Varszonofjev nem bírta ki komolyan, szakálla egyértelműen a nevetés miatt vált el a bajuszától. A bajuszára ráragadt a sörhab. Odaszólt a kellemetlen pincérnek:

– Még egy kört, legyen szíves.

Az asztalnál enyhült a hangulat, de Szanya még komoly maradt: valami csak nem oldódott meg e rövid beszélgetés során, elakadt, a levegőben lógott. Nemcsak gondolkozott a beszélgetésen, az valósággal ránehezedett.

– Apropó, fiatalemberek, ha nem szerénytelenség részemről, szeretném tudni, kik a szüleik. Melyik társadalmi rétegből jöttek?

Kotya elvörösödött és hallgatott, mintha félrenyelt volna. Kelletlenül és szófukarul csak annyit mondott:

– Az én apám meghalt.

És sört töltött.

Szanya azonban tudta, Kotyának fájó pontja, hogy az anyja vásári kofa, hacsak teheti, kerüli a témát. És elszakadva gondolataitól, megvédte a barátját.

– A nagyapja doni halász. Az én szüleim meg parasztok. Én vagyok az első a családban, aki tanul.

Varszonofjev elégedetten összefonta és szétbontotta az ujjait.

– Tessék, itt a példa. A föld mellől is jöttek, ugyanakkor a moszkvai egyetem hallgatói is. Önök a néphez is meg az értelmiséghez is tartoznak. Narodnyikok, de önként mennek a háborúba.

Igen, ez nehéz és hízelgő választási lehetőség volt, hogy hova sorolják magukat.

Kutya feltépte a halat, mintha a saját keble lenne.

– Már kezdem érteni, hogy ön nem híve a néphatalomnak.

Varszonofjev rásandított.

– Hogyan találta ki?

– Talán, az ön véleménye szerint, a néphatalom nem a kormányzás legmagasabb formája?

– Nem – hangzott fel halkan és súlyosan.

– Hát akkor milyet javasol? – tért vissza Kutya örömteli, már-már gyermekies kihívó stílusához.

– Javasolni? Nem is merek. – Nézett, csak nézett a két barlangból sötét ragyogó szemeivel. – Ki képzelheti magáról, hogy képes ideális intézményeket kigondolni? Csak az, aki úgy véli, hogy *előttünk*, a mi fiatal nemzedékünk előtt semmi fontos nem történt, minden csak most kezdődik. És csak mi meg a bálványaink ismerjük az igazságot, és aki nem ért velünk egyet, az ostoba vagy gazember. – Mintha kezdett volna haragra gerjedni Varszonofjev, de azonnal lecsillapult. – De ne tegyünk szemrehányást éppen a mi orosz ifjainknak, ez általános, az egész világra érvényes törvény: az elbizakodottság az elégtelen fejlődés legfőbb ismérve. Aki nem elég fejlett, az elbizakodott, aki nagyon fejlett, alázatossá lesz.

Nem, Szanya nem tartott lépést a beszélgetéssel: hallgatta az újat, és a korábban mondottakon gondolkozott. Mennyi mindenről beszéltek már, elejtették és tovább mentek. De mindazt reménytelenül elszalasztva, ennek az utóbbinak most elébe ment:

– Lehetséges-e egyáltalán ideális társadalmi rend?

Varszonofjev kedvesen Szanyára tekintett, igen, idegen, kitartó, meredt tekintete kedves is tudott lenni. Akárcsak a hangja. Halkan és szüneteket tartva azt mondta:

– Ennek a szónak van jobb alkalmazási lehetősége is, és az az első – *a lélek rendje!* És az ember számára semmi sem lehet értékesebb lelke rendjénél, még az eljövendő nemzedékek boldogulása sem.

Na, ez már érdekesebb. Hiszen Szanya is úgy gondolta: választani kell! Hát nem ezt mondta Tolsztoj is? De a nép boldogsága? – azzal hogy állunk?

Csak úgy szaporodtak Szanya homlokán a hosszanti barázdák. Varszonofjev pedig azt mondta:

– Mi csak arra vagyunk hivatottak, hogy tökéletesítsük lelkünk rendjét.

– Hogyhogy hivatottak? – vágott közbe Kotya.

– Talány! – állította le ujjával Varszonofjev. – Mindenesetre a nép és a nép boldogulásának istenítése közben valahogy el ne tiporják a saját lelküket: mert lehet, hogy valakinek önök közül kell majd meghallania valamit a világ szent rendjéről!

Elhallgatott. Kortyolt egyet. Sokadszor is letörölte bajuszáról a habot.

A fiatalság számára ez csábító, egyszerre villant fel a szemükben: miért ne? nem hiába érzek én magamban valamit!

De azért tovább kíváncsiskodtak:

– És a társadalmi rend?

– A társadalmi rend? – Varszonofjev láthatóan kevesebb érdeklődéssel vett néhány szem borsót. – Valamelyiknek jobbnak kell lennie az összes rossznál. Lehet tökéletes is. Csakhogy, barátaim, ezt a

legjobb rendet nem találhatjuk ki önkényesen, nem tervezhetjük meg *tudományosan*, pedig mi szeretünk mindent tudományosan csinálni. Ne bízzák el magukat, hogy ki lehet találni, s aztán a szeretett népüket beleszuszakolni. A történelmet – Varszonofjev megrázta hosszú fejét – nem a ráció irányítja.

Na tessék! Tessék, még ez is! Szanya itta a szavakat, Szanya a kezét is összetette, meg akarta fogni.

– Hát akkor mi irányítja a történelmet?

A jóság? a szeretet? Ha Pavel Ivanics valami ilyet mondott volna, az összekapcsolódott volna azzal, amit különböző helyeken különböző emberektől hallott – s az olyan jó lett volna!

De nem, Varszonofjev nem tette könnyebbé a dolgot.

– A történelem irracionális, fiatalemberek. Megvan a maga, számunkra talán felfejthetetlen szövete.

Varszonofjev ezt reményvesztve mondta. Eddig egyenes háttal ült, most meggörnyedt és a szék támlájának támaszkodott. Se az egyik fiúra, se a másikra nem nézett, csak az asztalt bámulta, vagy a sörösüveg homályos képein nézett át. Sem Kotyát, sem Szanyát nem győzködte semmiről, de zengőbb hangon kezdett beszélni, és minden mondata kerek egész volt – vajon nem szokott-e előadásokat tartani valahol?

– A történelem úgy növekszik, mint az élő fa. A ráció pedig balta a számára, rációval nem lehet felnevelni. Vagy, ha úgy tetszik, a történelem egy folyó, saját törvényei szerint folyik, fordul és örvénylik. De jönnek az okosok, és azt mondják, hogy poshadt a tó, vizét át kell engedni egy másik, jobb medencébe, és helyesen kell megválasztani a helyet, ahova az elvezető árkot ássák. A folyó áramlását azonban nem szabad megszakítani, ha akár egy hüvelyknyire is megszakítjuk, már nincs áramlás. Nekünk pedig azt

javasolják, hogy ezer szazseny hosszúságban szakítsuk meg. A nemzedékek, intézmények, hagyományok, szokások jelentik a folyamatos áramlást.

– Talán már javasolni sem szabad semmit? – ellenkezett Kotya. Elfáradt.

Szanya lágyan Varszonofjev ruhája ujjára helyezte a kezét.

– És az áramlás törvényeit hol kell keresni?

– Az talány. Meglehet, teljesen elérhetetlenek számunkra. – Varszonofjev nem örvendeztette meg Szanyát, maga is sóhajtott egyet. – Semmi esetre sem a felszínen, ahonnan az első forró fejű kihalászhatja. – Hosszú ujját ismét felemelte, akár egy gyertyát: – A legjobb emberi rend törvényei csak a világ dolgainak rendjében lehetnek meg. A világmindenség fogalmában. És az ember rendeltetésében.

Varszonofjev elhallgatott. Könyvtári pózába merevedett: karja kis sátor alakjában az asztalon, kerek, lapát formára nyírt szakállát ide-oda húzogatta összefont ujjai fölött.

Talán nem kellett volna minderről beszélnie. De ezek nem egészen megszokott egyetemisták.

Kotya komoran itta a sört. Homlokán kidagadt az ér a gondolkodástól.

– Hát akkor semmit sem tehetünk? Csak megfigyelhetjük a dolgokat?

– Minden igazi út nagyon nehéz – felelte Varszonofjev állát a kezében fogva. – És szinte láthatatlan is.

– És a háborúba menni helyes dolog? – tért magához Kotya.

– Azt kell mondanom, hogy igen! – bólintott határozottan Varszonofjev.

– És miért? Ki tudhatja ezt? – makacskodott Kotya, noha az a bizonyos papír már a zsebében volt. – Hogyan lehetne ezt megtudni?

Varszonofjev becsületesen széttárta mind a tíz ujját.

– Bebizonyítani nem tudom. De érzem. Amikor megszólal a trombita, a férfinak férfinak kell lennie. Legalább önmaga előtt. Ez is megmagyarázhatatlan. Valamiért így kell, hogy Oroszország gerincét ne törjék meg. És ezért a fiatal férfiaknak háborúba kell menniük.

Szanya azonban mintha nem is hallotta volna ezt az utóbbit. Ő azt értette meg, hogy az útnak vagy hídnak láthatatlannak kell lennie. Csak kevesek számára láthatónak. Különben az emberiség már rég átkelt volna rajta…

– És az igazságosság? – kötözködött mégis, mert itt valami kimondatlan maradt. – Talán az igazságosság nem elégséges elv a társadalom felépítéséhez?

– De! – fordította Szanya felé a két csillogó barlangot Varszonofjev. – Csakhogy nem az, amit a kényelmes földi paradicsom számára mi találtunk ki. Hanem az az igazságosság, amelynek szelleme már előttünk, nélkülünk és önmagában is létezett. Nekünk pedig meg kell oldanunk ezt a talányt!

Kotya jó hangosat sóhajtott.

– Csupa talányt mond nekünk, Pavel Ivanics, és csupa nehezet. Valami könnyebbet nem tudna?

Pavel Ivanics ravaszul elhúzta a száját.

– Mondok egyet. Ha felállnék, az égig érnék, ha kezem, lábam lenne, megkötözném a tolvajt, ha szám és szemem lenne, mindent elmondanék.

– Ne-em, Pavel Ivanics – tréfálkozott a kissé már kapatos és a helyesléssel elégedett Kotya, és a hal farkával megkopogtatta a tányért. – A legfontosabb

kérdést, érzem, a legfontosabbat mi elmulasztjuk feltenni önnek. Később pedig a fronton sajnálni fogjuk.

Varszonofjev megenyhült, elmosolyodott.

– A legfontosabb kérdésekre kitérőek a feleletek. A *legfontosabb* kérdésre soha senki sem fog válaszolni.

RÖVID A TALÁNY MEGFEJTÉSE, DE HÉT VERSZTÁNYI IGAZSÁG VAN BENNE

43. fejezet

Csernyega szokásai. – Az őrmester irányítja az üteget. – Éjszakai indulás a Slaga-M. felé. – Ösztönösen védekezésbe mennek át. – Átengedik a visszavonulókat. – Aki nem ment ki innen, az nem is fog.

Tyerentyij Csernyega alig emlékezett az apjára, a mostohaanyja nevelte, ahogyan éppen adódott, azután jött egy mostohaapa is, Tyerentyij pedig elment, nem sokat kapott tőlük. A kétosztályos falusi iskolában meg az egyosztályos kereskedelmi iskolában se valami sokat szedett össze. De nincs is szüksége tanulásra meg könyvekre annak, akinek jó szeme és füle van az élethez. Ha szükség volt rá, eleven eszével Csernyega megértette a művelt emberek, akár a tisztek beszélgetését is.

Hallotta, hogyan beszélget Hrisztyinyics ezredes dandárparancsnok Venyeckij alezredes ütegparancsnokkal a tüzérség általános dolgairól: mekkora a fölösleges veszteség nálunk vontatóeszközökben meg az ágyúkban csupán azért, mert egy ütegben nyolc ágyú van, a németnél pedig hat vagy négy; arra pedig, hogy hat nyolcágyús üteget nyolc hatágyússá szervezzenek át, nincs pénze a kincstárnak, olcsóbb az ágyúkat vonszolni anélkül, hogy azok lőnének, és hogy az ütegparancsnokok belevesznek az üteg gazdasági dolgaiba, abba, hogy miként őrizzék meg és tartsák tisztán a készleteiket, nincs idő a lövészetre, nincs idő a harcászati kézikönyvek olvasására, különben is mind elavultak, az újabbak pedig el se jutottak hozzájuk, mire kitört a háború.

Csernyega csak még jobban meggyőződött róla, hogy ha valaki fontos a tüzérségnél, hát az az őrmester! – mert ugyan kin nyugszik az egész mindenség?

Tényleges szolgálata alatt Csernyega lövegtalpkezelőből első kezelővé és lövegparancsnokká

lépett elő. Most a háborúban pedig, miután az első napon behívták és a harmadik napon Szmolenszkbe szállították, Hrisztyinyics ezredes látókörébe került, az futólag megnézte az őszes, bozontos embert, és azt mondta Venyeckijnek:

– Egy ilyen karakán legényt kár szakaszvezetőnek tartani, tegye meg őrmesternek!

Ezt helyesen vette észre, Csernyega pedig tudta magáról, hogy kitűnő őrmester lesz. Miután megismerte Venyeckijt, arra is rájött, hogy Hrisztyinyics nem ajánlotta volna bármelyik ütegbe őrmesternek. Venyeckij ismerte az irányzókészüléket, az optikai távmérőt, a lőtávolságot, de finom úriember volt, a katonákkal bocsánatkérően beszélt, parancsait kérésként adta ki, és az ütegnél nem lett volna egyetlen kemény ököl sem, ha Csernyegát nem teszik oda őrmesternek.

És már az első kiabálás, kavarodás alkalmával magáénak érezte az új tisztséget, és az egész üteg egyből elismerte. És egy ilyen háborúban, amilyen most kezdődött, ki volt az ütegben a legfontosabb, ha nem az őrmester? Két hétig az ágyúkat nem kapcsolták le a mozdonyokról, nem foglaltak el tüzelőállást, és hogy a tiszt urak fejében ott voltak-e a harcászati szabályzatok – az semmin nem változtatott. Megmondták, melyik úton kell haladni, de ez a hadosztály menetoszlopa alapján amúgy is világos volt, no meg jelentéseket írtak. Ám az üteget Csernyega vezette, ő etette-itatta, helyezte el éjszakára, ő gondoskodott a lovakról, vigyázott a lőszerre, és az egész üteg őt ismerte el legfőbb emberének, a lovak a fülüket mozgatták, érezték, hogy Csernyega megérti őket. (Igen, a lovak azonnal reagáltak, ahogy először meglapogatta a nyakukat. Jaj, nagyon ismerte őket, adta-vette – nem haszonszerzés céljából, hanem szenvedélyből. Csernyegának nagyobb szenvedélye volt a ló, mint az asszony.)

Tyerentyij elvitt a vállán egy savanyú káposztával teli hordót, meghajlította a patkót, a tízkopejkást, kalapácsot dobált a vásárokon – ahogy Oroszországban sok szabadidejükben és nagy erejüket fitogtatva az emberek versenyezni szerettek. Maga is olyan volt, mint egy hordó. Nem nőtt nagyra, de ez az erején nem látszott meg. És az *egész* erejét a tűzvész és árvíz esetét kivéve még soha nem kellett latba vetnie. Félerővel sikerült neki minden az életben, amit csak akart, mert sok mindenhez értett, sok mesterséget ismert; a mesterség nem vízhordó rúd, nem nyomja az ember vállát, veleszületett erejét pedig tartalékolta. És Csernyega most a háborúban is csak a fele erejét mutatta ki, ezzel is elboldogult, félig álmosan, félig nevetve vezényelt; a háború egyáltalán nem jókor tört ki, harminckét éves, a legszebb korban van, úgy kellene átvészelni, hogy ne legyen kára belőle.

De amikor az éjszaka közepén riadóztatták, mindaz, ami az ismeretlen, néptelen helyen, a csapdában való vergődés miatt a katonakeblekben egész héten át felgyülemlett, most világos parancsban, nem, engedélyben öltött testet: „gyerünk, fiúk, húzzuk el a csíkot!”

Csernyega két szívdobbanásnyi idő alatt összeszedte minden erejét, ami csak benne rejlett, és az alezredeshez rohant:

– Nagys’uram, csak mondja meg: mit kelt csinálni?

Venyeckij alezredes a sátorban a gyertya fényénél megragadta az őrmester izmos karját.

– Ezen a kis patakon át kellene kelni, Csernyega! – És egy kis világos tincs hullott a homlokára, a kiterített térképen, az összecsukható tábori ágyon, amelyet most már örökre itt hagynak, a szokásosnál gyorsabban, bizonytalankodás nélkül mutatta: – …Hogy ne kelljen kimennünk a műútra, ne tegyünk kerülőt, ott egyébként is németek vannak, itt a kis patakon van valami híd, lehet, hogy megrongálták,

lehet, hogy elkorhadt, a hozzá vezető utak mocsarasak – de nekünk át kellene kelnünk rajta! Tíz versztát megtakarítunk, a németet is kikerüljük, és mindjárt erre a kis Slaga-M. földszorosra jutunk.

A térképtől nem lesz bölcsebb az ember. Zöld, fekete, kék, tavak, tavak, tavak, nem tudnak átmenni rajta, Csernyega a kerek szemével gyorsan átlátta, gyorsabban, mint várni lehetett volna – de azért csak megragadta a dolog.

– Mi ez a Slaga-em?

Slaga – nagy kalapács, lengyelül pedig *„szlag trafi”* – dögölj meg, üssön meg a guta…

– Nyilván így nevezik a gátat – vagy malomgát, vagy Mörken falu töltése. Mörkent elkerüljük, a Slaga-M.-et azonban nem tudjuk kikerülni. Csak az marad életben, aki átmegy a Slaga-M.-en, mert itt…

Itt elpusztulnánk! És Csernyega is megfogta az alezredes vállát, de csak óvatosan, hogy össze ne nyomja.

– Nagys’uram, megértve! A tiszteket küldje csak előre, mi meg majd felszedelőzködünk valamennyi fogattal!

– És… a lövedékek… érted, Csernyega?…

– Mán hogyne érteném! – ugrott ki Csernyega a sátorból. – Inkább a kezünket dobjuk el, de a lövedékeket visszük. Elringatjuk, mint az asszonyok csecsét!

Íme, itt van a tűzvész, az árvíz, de még annál is veszélyesebb, és az ilyen percekben egy tisztnek nincs keze, keze az őrmesternek van! Csak halkan, bocsánatkérőn köhécselnek, kétszáz éve tanulják, de egyszer majd elküldik őket a…

Ha Csernyega úgy gondolja, ott hagyja a lövedékeket, ha százszor is vinni parancsolják. Most azonban az a gondja, hogy kevés a lövedék, márpedig

minden lövedék öt katonaéletet ment meg, ha nem húszat.

És Csernyega oroszlán módjára a tüzéreire ordított, túlkiabált minden más parancsot, lármát, lónyerítést és csörömpölést. Ismerte az üteg az őrmesterét, de még nem ismerte igazán, mert eddig az éjszakáig nem volt háború! Ez az oroszlánordítás mindenkinek tudtára adta, hogy most aztán senki se lustálkodjon, ha a lovak nem bírják – a hátunkon visszük az ágyút. (Az ordítás az ordítás, de azért csak visszafogottan: éjjel messzire elmegy a hang, nehogy megtudják a németek, hogy felszedelőzködtünk és hogy merre tartunk.)

És a bajban felbolydult a derűs, csendes éjszaka, amelyben a hold eltűnése után csak a csillagok világítottak. Nem jelentették be, de gyorsan elterjedt a híre, és mindenki tudomásul vette, hogy valahol van egy híd, és ahhoz a hídhoz kell sietni, mert ha elbontják, mi elvesztünk. Csernyega megállás nélkül futkosott a menetoszlop mellett előre-hátra, és mindenütt volt ideje rendbe tenni a dolgokat. Meggörnyedtek és húztak, mintha szembeverő esőben, mintha lövöldözés alatt mennének, meg sem pihentek a katonák. A mezei út kanyargott, mások keresztezték, az elágazásoknál a tiszti felderítők által kiállított eligazítók várták őket. A kis patakhoz közelebb Csernyegának megvoltak a maga felderítői, hogy lábbal tapogassák ki, hol ingoványos a talaj és mennyire. Megkínlódtak a hídig is: eltévedtek, lesüllyedtek, kifogták a lovakat… A hídon is megdolgoztak: az utolsó tanyán szétszedték a csűrt, s a sötétben kicserélték a gerendákat, megjavították a hidat. A lovakat is megitatták. A híd után sokáig mélyedésben haladtak, azután kissé meredeken felfelé, megint befogták a lovakat, míg végezetül kijutottak a kemény földre. Ilyen a háború: éjfélkor ébresztették fel őket, és éjszaka véghezvitték azt, amire nappal nem lettek volna képesek. Ezzel aztán el is telt az egész rövid éjszaka.

Otthagyták a hidat és az agyonbarázdált sötét utat a hadosztály hátralévő részének, az ő ütegük már pirkadatkor, jobboldalt erdősávtól védve, hangtalanul kivonult a műútra. Senki sem lőtt, senki sem vágta el az útjukat, kilövöldözték magukat az elmúlt napokban. Csendes éjszaka volt, mintha nem is lenne háború.

Közvetlenül a műútnál, mielőtt kijutottak volna az erdőből, az üteget megállították. Ők értek ide elsőnek, ezek szerint hosszú a kerülőút, de lehet, hogy az ezredek eltévedtek. Már elég jól lehetett látni, de még nem volt teljesen világos. Jobbra egy versztányira ott volt a magaslaton az út mellett az a bizonyos Mörken nevezetű falu. Balra pedig a műúton, mindössze háromszáz szazseny távolságra, de már a lejtőn és a mélyedésben ott várta őket az átkozott Slaga-M., és ha a felderítőkre nem fognak tüzelni, tizenöt perc múlva az üteg már túl lesz rajta. De az első szakasz parancsnoka azt mondta, hogy egy verszta távolságra lesz még egy másik ilyen szűkület. Amikor pedig a másodikon is túljutnak, pontosan ott lesznek, ahol nem egészen három nappal ezelőtt voltak.

Három napig kellett vonszolódni valamennyi ágyúval, fogattal úgy, hogy egyetlen lövedéket se lőttek ki, megtettek egy negyven versztás kerülőt, hogy most azon kínlódjanak, azért törjék magukat, hogy valamiképpen visszajussanak ugyanoda, ahonnan elindultak!

Csernyega leült az erdő szélén egy nagy tuskóra, a keze is lógott, a lába is elgyengült, sajgott. De már se enni, se aludni nem kívánt.

A faluból kerékzörgés és beszélgetés hallatszott. A mieink közeledtek az úton. Mindjárt ide özönlenek, csak sikerüljön elébük vágni.

Visszajöttek a felderítők: a Slaga-M. szabad! Sehol senki! Szabad. Egy kis gát, két szazseny széles, de szabad. Két szazseny? – ajaj!

És most már nem rejtőzködve, csengő hangon, messze hangzón: „Ló-ó-ra!… Hajtók, felülni!” – és az üteg forduljon ki az útra és ereszkedjen le a Slagához.

És ekkor a német ágyúk váratlanul elkezdték lőni Mörkent. És egyből kigyulladt egy ház. És azonnal megszólaltak a német oldalról a géppuskák – de hol van a német oldal? – ott vannak a németek is, ott vannak a mieink is, a mieinkből van több, ott jön, vánszorog még az egész hadtestünk. És a mélyben, ahol nem ég, minden oldalról lobbannak a lövések nyomán a szikrák – a falutól balra is, a falutól jobbra is, a fejük fölött hátulról is. Egyetlen oldal kétségtelenül biztos: a Slaga-M. szabad, itt ni, a lejtő alján, a Slaga-M., amely miatt feldagasztották a mocsarat, véresre törték a lábukat, és a lovakat végkimerülésig hajszolták. Ha most gyorsan elfoglalják az utat és leereszkednek oda, akkor még megelőzik a szekéroszlopot – azt, amelyik Mörkenből vágtában errefelé menekül a lövöldözés elől, zörögnek a kerekek, és a gyalogság is menekül az útszélen.

Ezek sorsfordító pillanatok, amikor sem az ember, sem az egész egység nem tud magáról, amikor nem hallatszik a hang, a parancsnok nem látható, és az embernek magának kell döntenie – de nem is dönt, hiszen nincs idő gondolkozni, csak hirtelen minden eldől.

Az ágyúk beértek – jobb tüzelőállás nem is kell! – vajon leereszkedjenek-e a lejtőn? onnan nem lehet lőni. Csernyega felugrott, és olyan mozdulattal, mintha ezer rubelt szórna szét a szélben, mutatta az első ágyúnak, hol forduljon meg. Majd a másodiknak is.

Megtehették volna, hogy nem hallgatnak rá: miért az őrmester? Megvárjuk a parancsnokot. Ott vár bennünket a kis gát, ez a kis gát Oroszországba vezet! Egész éjszaka botladoztunk, izzadtunk, toltunk, mi vagyunk az elsők, jogunk van Oroszországba menni!

A nagylelkűség azonban úgy terjedt, mint a fertőzés, és a hajtók betanult mozdulatokkal odavezették az ágyúkat, és a csontos pofájú Kolomika már kapcsolta is le a magáét a mozdonyról. És szaladt a törzskapitány, mindkét kezével integetett! mit integet? nem kell? nem kellett volna? De kell!... nagyon helyes, derék legények vagytok!

És Venyeckij alezredes keskeny alakjával kifordult az erdőből, és kardját meg táskáját az oldalához szorítva felszaladt a falutól oldalra eső kis magaslatra. A telefonosok pedig utána, tekerték lefele a kábeldobot.

Már teljes volt a fény, a hajnal az erdő és a hátuk mögött rejtőzködött. Elöl a nyílt halmokon és a halmokon túl mindenfelé szétterjedt a dübörgés. Nem mentek el éjjel, ahogyan akarták – nem mentek el, nem ment el a 13. hadtest, és most tűz alá került.

Csernyega ütegének négy ágyúja a műútnak erre az oldalára fordult, a mozdonyok visszahajtottak az erdőbe, innen húzták elő a lőszeres ládákat, jobb tüzelőállást ki sem lehet találni! Az úton elszáguldottak az első megvadult szekerek, előzték egymást és összeakadtak – ha ez van itt, mi lesz a gáton? Rohanásukat megszakítva álvonult az úton az ötödik, a hatodik és a hetedik ágyú...

Ekkor pedig odaért a gyalogság, micsoda gyors lábú népség, honnan veszik az ilyeneket?

– Kik vagytok? – kérdezte tőlük oroszlánvicsorgással Csernyega az árkon túlról. – Kik vagytok? Miért jöttetek?

– Zvenyigorodiak! – válaszolták.

Csernyegát elöntötte a sötét indulat.

– Mit képzeltek, az anyátok keservit, zvenyigorodi marhát őrizni jöttetek, mi meg lőjünk helyettetek? Na, egy kettő, fordulni, fedezni!

A tüzérek, akik Csernyega mellett a dombon voltak, kiugráltak, és nem annyira hangerővel, mint kézzel, ököllel megállították a zvenyigorodiakat. Lökdösődtek, megfordultak, egymásba ütköztek – és megindult visszafelé az első hullám, még bátortalanul és készen rá, hogy visszaforduljon. De ott is, akárcsak itt, megjelent egy tiszt – és nem a Slaga felé irányította őket, hanem elvezette az úttól, és megmutatta, hova álljanak be.

Még nem bukkant elő a nap az erdő mögül, csak először csapott elő onnan vörösen, amikor a zvenyigorodiak beásták magukat elöl a lejtőn, a tüzérek mellvéddel vették körül a tüzelőállásokat, a lövedékeket a frissen emelt halom mögé rakták – és megszilárdult a Slaga-M. védelme, amellyel a hadtestparancsnok, aki rohant bele a vakvilágba, nem törődött.

Az üteg nem kezdett mindjárt tüzelni: a közeli versztákon összevissza lőtték egymást, jobbról balra, a középről kifelé, a kerületről be. Az oroszok kezdtek a jobbszárnyra menekülni, arra az útra, amelyiken Csernyega ütege vonszolta magát – és ugyanazon az erdőszélen bukkant elő a Névai Ezred két zászlóalja a magas, félelmetes Pervusin ezredessel, akit jól ismert az egész hadosztály és valamennyi tüzér. Itt a kis vízmosásban gyülekeztek, megpihentek, a sebesülteket átkötözték, elmondták, hogy éjszakától kezdve jönnek egy távoli erdőből, két zászlóalj kivált, a városba tévedt, és most nincsenek sehol; az ő zászlóaljaik pedig a mieink és a németek kereszttüzébe kerültek, alig tudtak elmenekülni. Éppen a zvenyigorodiak lőtték őket.

Most elosztották a helyet, hol vannak a mieink és hol az ellenség. A németek jobbról támadtak – errefelé is, a falut is, a várost is. Amint a nap kezdett előbukkanni a fenyőfák mögül, a mély helyről idelátszott cserepes tetőivel, kéményeivel éppen az a Hohenstein város, amely felé tegnap egész nap

meneteltek, de nem értek oda. Úgy látszik, a városban a mieink vannak, de teljesen körülzárva, és a harc kezdete elhúzódott.

Venyeckij pedig már vezényelt: – Első! Szögmérő… irányzék… srapnel… gyújtó… tűz! – és az első ágyú után felbőgött az egész üteg.

A srapnel alaposan aprít, ha egy zászlóalj zárt rendben vonul – három perc múlva nem létezik.

Válaszként a német lövedékek is egyre közelebb csapódtak be, ám a nappal szemben nem találták meg ütegünket.

A Szofija Ezred átvonult!

Vonultak az ütegek, lövegparkok!

Vonult a Mozsajszki Ezred!

És nem a perceket, nem a lövedékeket, nem a saját sebesültjeiket számolták, hanem ezeket az elvonuló menetoszlopokat: hány tud még átcsúszni? Hányat vágnak el?

Kilőtték az irányzókezelőt – Csernyega beállt irányzókezelőnek.

A falu már több helyen égett, füst gomolygott, a füstből a mieink bukkantak elő, lovon, gyalog, mentek és szaladtak, és nem volt vége.

Két zászlóalj a zvenyigorodiakból. Összekeveredett és szétvert egységek maradékai, valahonnan a dorogobuzsiak kicsi csoportja, és Hrisztyinyics ezredes, a saját parancsnokuk a lemaradt fél üteggel.

Megismerte őket! A kezét rázta: nagyszerű, derék legények vagytok! Visszaintegettek neki, kiabáltak. Hrisztyinyics leugrott, megölelte a törzskapitányt.

És gyerünk az árokba, nem szabad itt sokáig ölelkezni. A németek kezdték pontosan az utat lőni – és akit nem találtak el, az menekült róla. Az út tiszta lett. Elvágták őket. Most már nem tudnak tovább menni.

Pervusin pontosan erre várt: most már az ő Névai Ezredének katonái is leereszkedtek a szabaddá lett Slagához.

Felkerekedtek, menekültek a fedezékből a zvenyigorodiak.

És maga Hrisztyinyics adta ki a parancsot: az ágyúkat egyesével a mozdonyra! És amint a lovakhoz kapcsolták az ágyúkat, azonnal sebes vágtában a Slaga felé indultak.

A mi Venyeckijünk csak nem marad ott. Kár lenne érte, igyekvő úriember.

De nem, itt szalad, mint egy nyúl, a telefonistákkal. A vezetéket meg tekerjék fel maguknak a németek.

Elbődült még két ágyú.

Amit tudtunk, megtettük, testvérek, tartsatok meg jó emlékezetetekben!

Aki pedig Hohensteinben maradt, annak vége.

5. SZ. DOKUMENTUM
augusztus 29.
A legfelsőbb főparancsnokságtól

...A keletporosz fronton augusztus 25-én, 26-án és 27-én kitartó harcok folytak Soldau-Allenstein-Bischofsburg térségében, ahol az ellenség a Gumbinnentől visszavonult hadtesteket és a friss erőket összpontosította. Allensteint elfoglalták az orosz seregek. A német csapatok különösen nagy veszteségeket szenvedtek Mühlennél, ahol is teljes visszavonulásban vannak...

...Továbbra is energikus nyomást gyakorlunk...

44. fejezet

Krisztus nem emberkéz alkotta ábrázolásának napja. – Szamszonov Novocserkasszkra emlékezik. – Nincs többé védelem. – Szamszonov beleszól a zászlóaljak feladataiba. – A fenségesen felkelő nap. – Rossz hírek az erdőben. – Szamszonov új állapota. – A törzs tisztjeinek javított terve. – Az egységek összekeveredése Orlaunál. – Szamszonov búcsúja a csapatoktól. – Vorotincev jelenléte fölösleges. – A törzs továbbmegy.

Abgar, a leprás edesszai uralkodó hallotta, hogy Júdeában van egy próféta, meggyőződött róla, hogy ez a Messiás, elküldött hozzá, és kérte, hogy jöjjön el az ő országába, élvezze vendégszeretetét. Ha pedig ez nem lehetséges, engedje meg, hogy egy festő lerajzolja, és küldje el a képmását. És miközben Krisztus a népet tanította, egy művész nagy igyekezettel próbálta megörökíteni vonásait. De azok oly csodálatosan változékonyak voltak, hogy kárba veszett a munkája, és lehanyatlott a keze: ember nem volt képes Krisztust ábrázolni. Akkor Krisztus, látván a művész elkeseredését, megmosakodott, és arcát a törülközőhöz szorította, és a víz festékké változott. Így jött létre Krisztus nem emberkéz alkotta képmása, és ez a törülköző meggyógyította Abgart. Később pedig a kép a város kapuján függött, hogy azt a támadásoktól megvédje. És a régi orosz fejedelmek testőrségükbe fogadták a Megváltó nem emberkéz alkotta képét.

Ezt valamikor a novocserkasszki katonai templom papja mesélte el Szamszonovnak. Gyerekkorától fogva, a jekatyerinoszlavi kormányzóság kicsi falusi templomától kezdve Szamszonov sok templomban állta végig az esti ájtatosságok, istentiszteletek, imádkozások, gyászszertartások százait, ha összeadnák, ezek az órák imádkozással, gondolkodással, emelkedett lélekkel eltöltött hosszú hónapokat tennének ki. Sok templomban szállt rá a kékesszürke tömjénfüstben a békét hozó lélek, sok templomban volt miben gyönyörködnie, ha felemelte a

fejét. De sehol sem érezte magát olyan jól, olyan lélekemelően szabadon, mint a hatalmas, magas novocserkasszki székesegyházban, amely eggyé vált a Doni Sereggel és a várossal. De az egész Novocserkasszk összhangban volt Szamszonovval: meredek, szakadékos, megingathatatlan, a hegyen meg szétterül, három, a pétervárinaknál alighanem szelesebb sugárútja van, a pétervári Gosztyinij dvorral vetekedő vásárcsarnoka, a templomtéren tíz ezred díszszemléjének fogadásához sem szűk a hely. A Novocserkasszkban töltött két év volt Szamszonov életének legboldogabb korszaka, és éppen ezekre emlékezett melegen és bánatosan a mai álmatlan éjszakán, éppen az ottani augusztusi istentiszteletekre.

Krisztus nem emberkézzel alkotott ábrázolásának emléknapja mindjárt Nagyboldogasszony után következik. Ezt az éjfélt, a Nagyboldogasszony napjáról Krisztus nem emberi kézzel alkotott ábrázolásának napjára virradóra Szamszonov tábornok most nyeregben töltötte, de mintha ott sem lenne. Az utolsó percig elmúlt Nagyboldogasszony napja – és az Istenanya nem nyújtotta együttérző kezét az orosz hadsereg felé. És már nagyon kevés volt a remény, hogy Krisztus odanyújtja.

Mintha Krisztus is, meg az Istenanya is elhagyta volna Oroszországot.

Éjjel két óra felé, a legsötétebb időszakban a törzskari csoport kerülő úton, alig járt ösvényeken elvergődött egy hat házból álló kicsi faluig Orlau közelében, s ez a név most gúnynak hatóan idézte az első csata dicső nevét. És itt, a toporgás, az összevisszaság közepette, tapogatózva, hallás alapján anélkül, hogy látták volna, a 6. Doni Kozákezred századától és a Kalugai Ezred fogatoszlopától megtudták, hogy a nyugati oldalon már nincs semmiféle pajzs, ahogyan azt a „csúszó” tervben elgondolták, hogy a Kalugai és a Libavai Ezred (lehetséges emberi erőit kimerítve) már este elhagyta

azt a terepszakaszt, amelyet a parancs szerint a támadás egész napján át tartaniuk kellett volna – és most a sötétségben, a közelben, ide három versztányira van az első vonal! Benn Orlauban pedig összegabalyodtak a szekerek, és verekedéssel teszik szabaddá az utat.

Két hadtest még odafenn maradt, a felfordított korsóban – annak pedig bezárult a szája. És Neidenburg – amint azt mindnyájan egyöntetűen fennhangon állították, de a térkép alapján nehéz is lett volna mást gondolni – már a németek kezén van.

Annál jobban igyekeztek a törzs tisztjei – gyerünk tovább, minél előbb! Figyelmeztették Szamszonovot, hogy nem is kellett volna Neidenburgba indulniuk, hanem a távolabbi úton egyből Janowba kellett volna menniük! De, ó jaj, a parancsnok nem hallotta meg szavaikat, nem értette meg őket, már nem érzékelte sem a tisztségét, sem a kötelezettségeit! Ahelyett, hogy az egész hadseregben gondolkozott volna, elkezdte a zászlóaljparancsnokokat irányítani.

Szamszonov óráról órára önállóbb lett, és függetlenné vált törzsbeli tanácsadóitól. Mintha nem is létezne számára a hadseregtörzs; egy csapat segédszolgálatos, másodrangú tiszttel meg mit kezdjen? Szamszonov egy, az ott éjszakázók után kitakarított szobában ült az asztalnál petróleumlámpa mellett, sapka nélkül ült a nagyfejű tábornok, homloka mintha értetlenséget sugárzott volna – és a berendelt tiszteknek egymás után osztogatta parancsait a térkép alapján: hogyan fordítsák állásba a Kalugai és a Libavai Ezredet, milyen tüzérség támogassa őket, mely utakat és milyen helyeken kell ellenőrizni, megtisztítani a 15. hadtest közeledő fogatai számára. Részletesen magyarázott, végighallgatott minden ellenvetést, udvariasan beszélt, „galambom”, „kérem”, nem engedte, hogy más hangulat legyen úrrá rajta.

És már a hajnal is kivilágosodott, és a reggel is szétömlött az ablakon túl, fölöslegessé tette a lámpát. Szamszonov egyáltalán nem sietett, még elüldögélt a térkép mellett (még mindig nézegette, reménykedett, hogy beér a 6. hadtest), lassan végighúzta ujjait a kettéfésült széles szakállán, nyugodt vonalakban megcsavarta balra és jobbra, és végig a kerek nyírás szélén. Nagy, nyitott szemének mintha nem is lenne szüksége alvásra.

Most már evakuálhatta volna végre a törzset! De nem, beosztása teljesen értelmét veszítette – és a törzs tisztjei a vállukat vonogatva és a hidegtől vacogva lóra szálltak, hogy az első vonal mellett valami oknál fogva Orlauba menjenek.

A járatlan erdei utat, amelyet a térkép pontokkal jelölt, már feltörte és megtöltötte a szekerek, homokfutók sora, a sok láda, valahova puska- és ágyúlőszert szállítottak, amelyekre itt volt szükség. Egy kétlovas szekér elakadása miatt mindenki megállt, nem tudták kikerülni, és el lehetett képzelni, hogyan fog az ilyen utakon vergődni a két csapdába került hadtest. A lovasok, törzstisztek és kozákok csapata az ágakat félrehajtogatva, libasorban elhaladt a szekerek mellett.

Az erdő pedig még keskenyebb lett, már csak egy vékony ék volt. Eddig csak a fenyőfák tetején sütött át a nap, de útjuk most az erdő bal széle felé kanyarodott, és a félhomály után rájuk zúdult a vörös nap teljes tomboló fénye, amint éppen csak előkúszott a másik erdő, a húszversztás, végtelen, sötétzöld grünfliessi erdő csúcsa fölött, amely sötéten várta a visszavonuló orosz hadsereget. Az erdőtől kétszáz szazseny távolságra volt egy szakadék, amely egy legelős, patakos lapályra vezetett, és az egész vidék felül párává ritkuló ködben remegett.

Szamszonov összerezzent, úgy nézte ezt a párát és a napot, mintha először látná.

Ez a lebegő fennköltség többet megvilágított számára, mint amennyit az utóbbi, gondolatokban sem szegény huszonnégy órában megértett.

Ebben a párában és ködben lovas menetük leereszkedett a megrongált malomgátra, és ismét felfelé ment – Orlauba. Ez a közelmúltbeli harcok, támadások és veszteségek, a Csernyigovi Ezred zászlajáért folytatott verekedés helyszíne volt, és ha bejárnák és szétnéznének egy kicsit, sok friss sír várna itt rájuk. Az erős hullaszag pedig, ami hol innen, hol onnan legyintette meg őket, azt jelezte, hogy nincs is eltemetve mindenki. De a parancsnokon kívül mintha senki sem gondolt volna arra a mezőre – az útkereszteződésnél pedig még mindig nem szűnt meg a szekértorlódás. Nyugatról meg egyre újabb szekerek érkeztek.

Itt töltötték a reggelt. Megszűntek az összeköttetés lehetőségei, az idegen országban váratlan és szélsőséges helyzetben volt szétszórva öt gyalogoshadosztály, öt tüzérdandár, lovasság, utászok – híreket pedig, és csakis rosszakat, véletlenszerűen, egyes emberektől tudtak meg, nagyon megbízható híreket, jöttek azok mindenfelől, az erdőből, a legjobb híradós parancsnok sem tudta volna pontosabban megszervezni.

Megtudták, hogy elesett Kabanov ezredes, és szétverték a Dorogobuzsi Ezredet. Megtudták, hogy a Koporjei Ezred Hohensteinnél tegnap este a visszatérés után egy óra hosszáig sem tartotta magát, ismét megfutamodott, és Zsilcov, az újonnan megbízott ezredparancsnok a földbe szúrt zászló mellett térdelve főbe lőtte magát. De még ennél rosszabbat is megtudtak: elesett Martosz tábornok, a Szamszonov kíséretéhez tartozó kozákok jelentették, hogy ez biztos.

Ezt a három hírt jelentették Szamszonovnak. Az háromszor vette le a sapkáját és vetett keresztet. Így tette meg Zsilcovot tegnap ezredparancsnoknak. Így

küldte el Martoszt is. De arcának szomorú nyugalmán és új kifejezésén már ez sem változtathatott.

Szamszonov mintha elkezdett volna hallgatózni. De nem a körülötte zsivajgó lármát hallgatta. Nem is a távoli lövöldözést. Hanem csak úgy.

Elejtette, sőt talán el is felejtette legfontosabb gondolatát – hogy megy és megvédi Neidenburgot. Most otthagyta a törzset Orlauban, és csekély kísérettel az első állásokba lovagolt a Kalugai Ezredhez. Amikor odaérkezett, ott találta a szakadékban a zászlóaljparancsnokot, aki husánggal kergette ki a bokrokból az állásokból elszökdöső katonáit, és jövetele céljáról megfeledkezve – hogy meg kell erősíteni az állást – külön beszélgetést folytatott ezzel az alezredessel.

Orlauban pedig munka nélkül lézengtek a dühös, hamuszürke törzstisztek, és nem mertek elmenni onnan a parancsnok nélkül. Ekkor azonban történt valami kellemesebb dolog: váratlanul megérkezett, jelentéstételre jelentkezett, és újabb rendelkezéseket kért Pesztyics tábornok, a 13. hadtest törzsparancsnoka. Mint kiderült, a hadtest él, megvan, ide igyekezett, csak nem ismerte a helyzetet, és nem volt parancsa. És kezdtek Orlau felé közeledni a 15. hadtest ezredei is. Elmesélték, milyen nagyszerű dolgot vitt véghez a Kremencsugi és az Alekszopoljei Ezred, amikor utóvédként csapdát állítottak Kunchenguthnál: az alkonyatban volt idejük bemérni a távolságot, elhelyezni a géppuskákat és lövészeket, és a sötétben tűzzel árasztották el és visszavetették a németek három fegyvernemét, amelyek nagy számban a hadtest üldözésére siettek. Az ezredek most is frissek voltak, és minden magasabb rangú tiszt bízott benne, hogy mindjárt megérkezik a segítség a szárnyon lévő 6. és 1. hadtesttől is.

A törzs tisztjei felélénkültek: helyre kell állítani a csúszó pajzsot, és még minden jóra fordulhat.

Nekiültek, hogy megfogalmazzák, leírják a helyesbített tervet. A 13. hadtest erőltetett menetben (az e nélkül sem késlekedett) vonuljon vissza... irányában... számításba véve... a 15. és a 13. maradványai... tartsák a frontot... Nehézséget jelentett, hogy nem volt elég hadtest- és hadosztályparancsnok, pedig ha azokat összeszedik és jól rendelkeznek velük, a törzs biztonságban orosz területre menekülhet. Ennek érdekében a következőt találták ki: egyetlen parancsnokot kell kijelölni minden bajba jutott egység fölé. Tegnap ilyen volt Martosz, de Martosz elesett. Nagyon jó lett volna Kondratovics, de senki se látta Kondratovicsot. Így természetes volt, hogy az általános visszavonulás vezényletét Kljujevre bízzák, noha ő volt leghátul, de Pesztyics majd magához veszi, és személyesen viszi el neki a parancsot. Még az volt a kérdés, aláír-e egy ilyen parancsot Szamszonov?

Ekkor jött a biztos hír, hogy ma reggel Mörken falunál az utolsó támadás alkalmával odaveszett az egész Kasirai Ezred, valamint parancsnoka, Kahovszkij a zászlóval együtt.

Ez idő alatt Orlauban, nem is benne, hanem a közeli mezőn összeverődtek az egységek, a teljesek meg a vegyesek is, minden egy helyre szorult, és rendelkezésre várt. Elmentek a szekéroszlopok, a lövegparkok, elszállították a sebesülteket, de a tömeg csak nem ritkult. Nyílt hely volt, a délelőtti nap égetett, nem volt elég víz, az ennivalót már említeni sem érdemes, és a hat nappal ezelőtti csata miatt rothadás szaga érződött. A katonák védtelen, reményt vesztett táborrá formálódtak.

Az öt napon át dübörgő front pedig valahogy fáradtabb lett. Mintha a németek meglágyultak, megbocsátottak volna, nem akarták utolérni, kiűzni az oroszokat.

Egy aeroplán szállt el a tábor fölött, arra se lőttek rá.

Dél felé Szamszonov visszatérőben volt az első vonalból, de a kanyargós út miatt nem a ház felé lovagolt, ahol a törzs tisztjeit hagyta, hanem egyenesen a tarlón át, a dombos tájon – egyenesen a tábor felé, annak sűrűjébe.

Szokatlan volt az egységek összekeveredett elhelyezkedése, amelyeknek nem volt parancsuk. Szokatlan volt a tábornok érkezése úgy, hogy nem vezényeltek sorakozót, igazodjot, nem kiáltott kétszáz torok. De még ennél is szokatlanabb volt maga a tábornok, aki nehézkesen, fáradtan ült a lovon: levett sapkáját leeresztett kezében lógatta, feje tetejét a nappal süttette, arckifejezése nem parancsnoki volt, hanem együttértő, szomorú. Nem felelt meg a szabályzatnak az sem, hogy a testőr Atamán Ezred kék hajtókás köpenye, gomblyukában a Szent György-kereszt szalagjával, ki volt rajta gombolva. Olyan volt az egész, mint valami templomi, ám különös ünnepség, harangzúgás nélkül, vidám női fejkendők nélkül: feljöttek a hegyre a komor parasztok a környező falvakból, és lóháton körüljárta őket a földesúr, vagy talán egy főpap, és meglehet, földet ígért nekik vagy esetleg paradicsombeli életet az itteni szenvedéseikért.

A parancsnok nem kiabált a katonákkal, amiért eljöttek az első vonalból, nem hajtotta őket, nem követelt semmit. Halkan, szívélyesen megszólította a közel állókat: „Melyik egységből, fiúk?” (válaszoltak), „Nagyok a veszteségek?” (válaszoltak), keresztet vetett az elesettek emlékére, „Köszönöm a szolgálatot!... Köszönöm a szolgálatot!...” – bólintott egyik oldalra, a másikra. És a katonák nem tudták, mit válaszoljanak, és mély lélegzet vagy sóhaj szállt csak a tábornok felé, nem az „örömmel szolgálunk!” Továbbment a parancsnok. És ismét, fásultabban: „melyik egységből, fiúk?... nagyok a veszteségek?... köszönöm a szolgálatot!...”

Miközben a tábornok elkezdte a táborban ezt a búcsújárást, egy másik mezei úton lovasok érkeztek:

egy ezredes meg egy hosszú lábait kengyel nélkül lógató katona. Más alkalommal az ezredes bemutatta volna ezt a katonát a tábornoknak, és György-keresztet kért volna számára. Most a tábor szélén hagyta, maga pedig befelé indult.

Az ezredes arra a hírre jött ide, hogy itt van a tábornok. És ideért, és már Szamszonov mellett volt, beszélni kezdett, de az szórakozottan, idegenül észre sem vette. Az ezredes közelről kísérte a tábornokot.

A parancsnok hangja jóságos volt, és mindenki, akihez búcsúzkodva és köszönetet mondva kedvesen szólt, jóindulattal nézett utána, nem akadt gyűlölködő tekintet. Ezt a fenségesen szomorú, fedetlen fejet, ezt a szőrös, felismerhetően orosz, összetéveszthetetlenül orosz arcot, a sűrű fekete szakállt, a közönséges nagy fület és orrot, ezt a láthatatlan súly által nyomasztott, daliás vállat, ezt a lassú, cári lovagfást nem illette átok.

Vorotincev csak most látta meg (hogy nem vette észre azonnal? a tábornok arckifejezése nem lehetett pillanatnyi), most látta meg, hogy Szamszonov egész arcán a veleszületett végzetszerűség kifejezése ül: ez az ember egy hét pudnyi áldozati bárány! Kissé magasabbra nézett, magánál magasabbra, várta, hogy kidudorodó homlokára felülről lecsapjon a bunkó. Talán egész életében várta anélkül, hogy tudott volna róla. Várta, és most itt volt.

Azokban a napokban, amikor nem találkoztak, Vorotincev igyekezett jót gondolni a parancsnokról, sok minden eszébe jutott, amit felróhatott neki, de mentséget keresett számára, és izgult, hogy határozottan és ne megkésve cselekedjen. Az első este megérezte, hogy biztosan és erősen tudna hatni rá a döntő percekben. Még ingadozott is, hogy ne maradjon-e ott a hadseregtörzsnél senkinek, semminek, odacsapódott valakinek, idegen szemnek, fölösleges és mindenkit bosszantó embernek. Az elmúlt napokban szeretett volna visszajönni, találkozni

Szamszonovval, figyelmeztetni, segíteni neki, hogy ne kövessen el ballépést – mert ezt a ballépést, mint most ráébredt, Vorotincev az első perctől kezdve várta.

És négy és fél nap alatt végbement a Második Hadsereg teljes katasztrófája. És egyáltalán az egész orosz haderő katasztrófája. De ha (Szamszonov ünnepélyes és megbocsátó arcát látva)... ha nem (ezt a Péter előtti, Moszkva előtti stílusú búcsúzkodást látva), ha másképp...

És milyen hírrel érte most utol Szamszonovot: hogy tegnap óta visszavonulva, egyre visszavonulva még mindig tartják magukat az estlandiak, nyílt terepen, egyetlen géppuskával, az utolsó töltényekkel... de ugyan miért? Az 1. hadtesthez miért nem ment el a parancsnok? És miért van itt, egy ilyen védett helyen csőcselék? Miért szivárognak el a katonák erőtlen, kicsi csoportokban? Legalább egy fél napig tartanák magukat, ütőképes éket gyűjtenének össze, és akkor áttörnének! De mindez az információ, amire Szamszonovnak kétségkívül szüksége volt, valami oknál fogva mégsem volt szükséges.

– Kegyelmes uram!

Szamszonov a felhevült, bekötött vállú, állán vörös foltos, poros ezredeshez fordult, és jóindulatúan, bár anélkül, hogy felismerte volna, feléje bólintott. Neki is megbocsátott. Neki is megköszönte a szolgálatot.

– Kegyelmes uram! Megkapta tegnap a Neidenburgból küldött levelemet?

Szamszonov arcán a bűntudat fellege vonult át. Lehet, hogy félig-meddig tudott róla, lehet, hogy önkéntelenül mondta:

– Nem, nem kaptam meg.

Most mit csináljon? És kinek mondja most el, hogyan történt Usdaunál? És szintén tegnap Neidenburgnál?...

Késő, fölösleges: Szamszonov olyan magasságban lebegett, hogy nem volt erre szüksége, már nem kerítette körül földi ellenség, nem fenyegették, már fölötte állt minden veszélynek. Nem, nem a bűntudat fellege, hanem a meg nem értett nagyság fellege vonult át a parancsnok arcán: meglehet, látszatra olyat tett, ami ellentmond a megszokott földi stratégiának és taktikának, ám az ő új szempontja szerint minden mélységesen igaz volt.

– Vorotincev ezredes vagyok! A főhadiszállásról! Én…

Most, amikor nem is bejárta a tábort, hanem a tábor és az egész csatatér fölött lebegett, a tábornoknak nem kellett emlékeznie múltbéli földi találkozásokra és múltbéli dolgokra.

De miért búcsúzkodott? Hova készül? Tegnap reggel a központi hadtestekhez ment, de kire hagyta őket ma? Miért nem készített elő egy csoportot a kitörésre? S vajon a revolvere tára tele van-e?

Nem. Életkoránál fogva, és mert sok évet eltöltött lovassági tábornoki rangban, mindenképpen becsukódott volna az ezredes jó tanácsai előtt, még akkor is, ha nem lebegett volna. Az emelkedettsége jelentette a védtelenségét is.

A két ló feje egymás mellé került. És Szamszonov váratlanul Vorotincevre mosolygott, és egyszerűn azt mondta:

– Nekem már csak Kuropatkin[57] sorsa maradt.

Felismerte volna, mégis?

*

Vita nélkül aláírta az eléje tett hadseregparancsot.

---

[57] A. Ny. Kuropatkin (1848-1925) korábbi hadügyminiszter az 1904-5-ös orosz-japán háborúban vereséget szenvedő orosz haderő főparancsnoka volt.

Hirtelen megnyúlt az arca, elernyedt. Amikor ebéd után a hadseregtörzs lóháton elindult Orlauból, Szamszonov tábornok még tartotta magát a nyeregben. De útközben szekeret szereztek, és Szamszonov tábornok meg Posztovszkij szorosan egymás mellé felültek rá. És himbálóztak menet közben.

45. fejezet

Szasa Lenartovics az egész napot pergőtűzben tölti. – Hol a kiút? – Esti hírek a visszavonulásról. – Lenartovics dezertál. – Visszavonulási jelenetek. – A háború értelmetlen volta. – Lenartovics Szamszonov tábornokba ütközik. – Önöknek, csernyigoviaknak, külön köszönet.

Szasa Lenartovicsot csak reggel fogta el az örömteli, állatian örömteli érzés, hogy *győztek* – ugyan kit győztek le?... győztek – de minek? Sokáig nem bocsátotta volna meg magának ezt az állati érzést, ha az pár óra alatt el nem illan.

Mit hozott ezredüknek ez a győzelem – zsákmányolt fegyvereket, vagy másfél ezer főből álló fogolyoszlopot, s ezt most mind az ezred után kell vonszolni? Semmit sem adott a győzelem. És nem is adhatott. Csak meghosszabbította a szenvedést, növelte az áldozatok számát. Ezzel a győzelemmel nem lett vége a harcoknak, és semmivel sem telt könnyebben a nap, sőt nehezebb lett: egész nap dühödten verette őket a német tüzérség; a németek nem pazaroltak embert az ellentámadásra, hanem lőttek, lőttek az ágyúkkal. És azok mennyivel nagyobb kaliberűek, mennyivel több lövedékük van! – a reggeli győztesek egész nap eleven célpontokként ültek, nem egyszer az elkerülhetetlen halált várták, és a tüzérségi tűz közepette mélyebbre ásták magukat, kidobálták a kiásott földet, hátrébb húzódtak, a sebesültek pedig elkúsztak, elmentek vagy elvitték őket.

Az ágyútűz egész idő alatt intenzív volt, néha pedig pokoli zárótűzzé sűrűsödött. Kiüresedett lélekkel, szellemileg fáradtan, ernyedten, önmaga számára is idegenül Szasa nem remélte, hogy megéri az estét. Összegörnyedve ült a nem elég mély lövészárokban, ágyútöltelék minőségében megvetette önmagát, megvetette önmagában az ágyútölteléket. Mit lehet akkor várni a többiektől, a fejletlenektől, műveletlenektől, ha ő, az aktívan gondolkozó ember

semmit sem tud kitalálni, szembeállítani az eseményekkel, csak ült a sekély gödörben, biztonság okáért a térde közé fogva a fejét, és egész nap azt várta, hogy belécsap, vagy nem csap belé, passzívan vár, és már élni sincs kedve. Igyekezett összeszedni a gondolatait, valami okos, érdekes dologra összpontosítani, ám semmi sem jutott az eszébe, az üres csontfoglalat csak ott ült a nyakán, és várta, hogy eltalálják, vagy nem találják el.

Az általános hadkötelezettség mellett nem is lehet másmilyen a háború, csak ilyen értelmetlen: erőszakkal belehajszolják az embereket, nem kívánják meg, hogy gyűlöljenek, hajtják a számukra ismeretlenek ellen, akik hozzájuk hasonló szerencsétlenek. Az ilyen háború nem igazolható. Más dolog, ha önként vállalt háborúról van szó, a valódi örökös társadalmi ellenség elleni háborúról: az ember felismeri ezt az ellenséget, maga választja magának, és nem rettenti el, hogy őt is megölhetik.

Ha ezeknek a veszteségeknek a tizedrészét, ennek a kitartásnak a tizedrészét, meg ezeknek a lövedékeknek a felét a forradalomra fordítanák, milyen nagyszerű életet lehetne teremteni!

Ha az ember lövéseknek kitéve egyetlen ilyen napot átél, belevénül. Csak ezt az egyetlen, utolsó napot élje túl, és valamit változtatni fog. Szasa ezt pontosan megértette: változtatni kell! Még ma éjjel, amint a lövöldözés csendesedik.

De hogyan változtasson? Az meghaladta Szasa erejét, hogy az egész háborút megállítsa. Ezek szerint a maga számára kell megállítania. De hogyan? A legészszerűbb az volna, ha emigrálna – elszalasztott lehetőség –, emigrálna, mint sok barátja tette. Ott, náluk, Svájcban, Franciaországban, tekintet nélkül a háborúra, a maga természetes módján folytatódik a szabad pártélet, az eszmecsere, az élénk munka. De

innen, a poroszországi lövészárkokból csak a fronton keresztül lehet *emigrálni*. Azaz fogságba kell esnie.

Lehet! Fogságba juttatni magát ésszerű is, lehet is: megmarad a legfontosabb, az élete, a tudása, a társadalmi beidegződései. Azután mindezt átadja a dolgozóknak, nincs ebben semmi elítélnivaló. Fogságba juttatni magát lehetséges, de nehéz. Lövöldözés közben nem lehet nyíltan elmenni. Éjszaka eltéved, agyonverik, megölik. Hogy az ember fogságba essen, ahhoz a csapatok alapos és szerencsés keveredésére van szükség. S miután megadta magát? Hol a biztosíték, hogy a németek majd hisznek neki, szocialistát látnak benne? Holmi császári tiszt fog-e vele sokat teketóriázni? Meg általában véve, szükségük van-e szocialistákra? A sajátjaikat is harcolni küldik. Svájcba pedig nem engedik be, hadifogolytáborba zárják. Természetesen az élete akkor is megmarad. De hogyan menjen át?...

Ez a logikus gondolatmenet nehezen fogalmazódott meg, valósággal szétrobbant tőle a feje. Vége lesz valaha ennek a napnak? Vége lesz valaha a lövöldözésnek? Honnan van a németeknek ennyi ágyújuk? ennyi lőszerük? Őrült vezetőink hogyan merészeltek háborúba kezdeni ilyen aránytalanság mellett?

De a nap megmentőként lement, a németek háta mögött ment le – és csak véget ért augusztus 28-a. A lövöldözés is elcsendesedett. Nem egészen, a géppuskák még sokáig szívszaggatóan kelepeltek a sötétben. De elérkezett az éjszaka. És Szasa élt.

Fokozatosan frissebb lett az éjszaka. Beérkeztek a gulyáságyúk, enni adtak. Sok volt az intéznivaló a szakaszban – létszámjelentés, az elesettek vagyontárgyai, Szasa mindezt az altisztre bízta. Lassanként mindenki kiegyenesedett, lazított, a hangok felerősödtek. Sorra vették az eseményeket egyik éjszakától a másikig, ki sebesült meg, ki esett el,

hogyan történt minden – és itt-ott már nevetés csattant fel – javíthatatlan népség! Nem siettek aludni, lélegeztek, éltek a beköszöntött éjszakában. A tisztek meglátogatták egymást.

Eltelt egy óra, eltelt kettő, Szasa semmit sem tett, megvacsorázott és dermedten ült egy tuskón a széttört kerítés mellett. Nehezen tudta összeszedni magát. Pedig csak egyszerűen el kellett volna menni. Veszélyes, de nem veszélyesebb, mint mikor reggel rohamra indultak.

Mit tesznek a kósza hírek? Nem adtak ki semmiféle parancsot, tájékoztatást, az ezred sötétségben volt, de valahonnan a katonák között is, a tisztek között is elterjedt, hogy megkezdődött a visszavonulás... – visszavonulunk... – A Kremencsugi Ezrednek már kiadták a parancsot... a Muromi és a Nyizsnyij Novgorodi is készülődik... Martosz tábornok elment... Torklust sehol sem találják... hamarosan mi is... hamarosan mi is...

Ez az érzés felülről árad szét: a parancsnokok menekülnek! eltűntek! Honnan derült ki, hogy eltűntek? Talán elestek vagy fogságba kerültek? Nem, a pletyka terjed, mint a fertőzés: a parancsnokok menekülnek! Hamarosan mi is.

És Szasa szíve elkezdett zakatolni: a biztos pillanat! most! Nem, nem szabad várni, amíg az ezrednek elvonulásra adnak parancsot, s miután innen elvitték, ugyanolyan tűznek teszik ki őket, csak egy faluval odébb. De egyedül kell elmennie. Mivel rosszabb ő Torklusnál? Elkezdődött az általános zűrzavar, könnyű lesz kimagyarázkodnia.

Eszébe sem jutott, hogy valakit is magával vigyen. A tiszti küldöncöt Lenartovics szinte soha nem vette igénybe. A katonák a szakaszban általában zárkózottak, ijedtek voltak, eszmékkel nem lehetett megközelíteni őket. Még a leginkább hangoskodóktól sem lehetett tréfából sem megkérdezni, ne döntsük-e meg a

parancsnokságot? – összeszorítanák a szájukat, hallgatnának.

Lenartovicsnak nem volt térképe. Most valami ürüggyel bement a törzskapitányhoz, és a házban gyertyafénynél megnézte, megjegyezte. Wittmannsdorf főutcája a kelet felé vezető útba torkollott. Három verszta… át kell menni a vasúton… még kettő… a templom felé fordulni… tovább három út kereszteződése… még visszaérkezhet hátulról az első vonalbeli állásokhoz… ott pedig – egy patak… ott van Orlau falu… Valahogy ismerős ez a név.

Lenartovics mindezt ügyesen kinézte, és elment.

Más dolga pedig már nem volt: a szakaszban mindent tudott az altiszt. A legértékesebb holmija, a jegyzetfüzete a gondolataival a zsebében lapul. Itt ez a hülye bot – a kardja, akár mindjárt, itt az úton eldobhatja. És a revolver, amellyel nem valami jól tudott lőni.

Már teljes csend lett, szinte béke: a géppuskák után az egyes puskalövések nem nyomasztottak, inkább megnyugtatóan hatottak. Sötét volt, de az út élt: nyikorogtak a kerekek, csattogtak a paták, pattogtak az ostorok, szidták a lovakat. Valaki nem vesztegette az idejét, elvonult.

Lenartovics nem ment vissza a szakaszhoz, felszabadult léptekkel ugyanabba az irányba indult. Mivel nem volt alakzathoz kötve, nem kellett kerekekhez igazodnia, könnyen megelőzte a vonulókat. Arra az esetre, ha feltartóztatnák, kifogásokat talált ki, hogy miért is megy.

De senki nem ellenőrizte az út forgalmát, mindenki ment, ahova kellett. Nehéz egészségügyi kocsik vánszorogtak. Csörömpöltek a lőszerkocsik, nyikorogtak az istrángok. Először csak egy sor ment, azután beözönlöttek oldalról, és tovább már két sor haladt, elfoglalták az egész utat. Ha szembe is jöttek,

káromkodtak, nem engedték át őket, tolakodtak. A sorban békésen haladtak, a lovasok beszélgettek, fel-felvillant a cigaretták parazsa.

Senki se ellenőrizte, és a zászlóst örömmel vitte tovább a lába. Még lett volna ideje visszafordulni, eltávozását még nem vehették észre, de ő szilárdan eldöntötte, hogy nincs joga értelmetlenül meghalni idegen érdekekért. Keményen lökte el magát a kemény úttól – és még önérzetesebben feltette magában, hogy nem lesz ágyútöltelék.

De az út nem volt olyan egyszerű, amilyennek a térképen látszott, és ez zavarta a szabad gondolkodásban. Emelkedők, lejtők, hidak, töltés – mindezt nem vette észre, amikor a térképet nézte. A templomot megtalálta, de tovább megint házak következtek, és elfelejtette, hol lesz az útelágazás. Valamiféle elágazást talált, de onnan fasorral beültetett út vezetett tovább, ő pedig mezei útra számított.

Senkitől sem akart kérdezősködni. És besötétedett. Erőt vett rajta a fáradtság, megmutatkozott a kimerítő huszonnégy óra hatása. Szasa letért az útról, lefeküdt egy boglya tövében. Nagyon szomjas volt, de nem volt kulacsa, és nem tudott vizet keríteni.

Hajnalban felébredt a szalmában, és vacogott a hidegtől. Összeszedte magát és visszament az útra, amikor is kozákokat látott meg, lépésben mentek, kisebb csapatokban – és visszabújt a boglyába. Ez erősebb volt az értelemnél, mintegy vele született. Gyerekkorától kezdve ösztönösen minden kozákot ellenségnek érzett, alakulatukat zárt, ostoba erőnek. És még a tiszti ruhában is (egyébként azt mondták, jól áll neki az egyenruha) diáknak érezte magát a kozákokkal szemben.

Elhaladtak a kozákok, elment a hosszú szekérsor, és Szasa kilépett az útra. Valami halomba botlott,

kiderült, hogy katonakenyér – már száraz, sőt penészes is. Kenyér nélkül mentek támadásba, ez meg itt kidobott kenyér! – valaki valami más szállítmány számára kiürítette a szekeret.

Éhes volt! De különös lenne, ha egy tiszt kenyeret vinne a hóna alatt. A kardjával felszeletelt egyet, szétrakta a zsebeibe, megrágott egy keveset, és továbbment.

Feljött a nap. Továbbra sem tartóztatott fel, nem kérdezett senki senkit. De mindenkiben, aki lovon vagy gyalog ment, volt valami új, amit nem is lehet megnevezni: mintha fegyveresen, felszereléssel, dolgukat végezve vagy csapategységben vonulnának, mintha ez nem is menekülés lenne, hanem parancsnokainak engedelmeskedő hadsereg menetelne, de már nem az igazi: nem úgy fordultak a tisztek hangjára, és az arcokon ott tükröződött, hogy nem a közös, hanem a saját gondjukkal vannak elfoglalva.

Nagyszerű! Annál biztonságosabb Szasa számára.

Kiderült, hogy jó az út, Orlauba vezet, és lement a malomgáthoz, de az erdőből ide vezetett egy másik út is, és a két úton annyi ágyú, lőszeres láda, szekér, lovas és gyalogos verődött össze, hogy oldalról nem lehetett megkerülni őket, a sort kivárni pedig nem egyszerű. Az elkínzott, összerogyó lovakat lelőtték, kifogták. A gáthoz közelebb szorosabban álltak, összeakadtak a szekerek.

Egy lőszerkocsi rúdja beleszaladt az előző fogatba és megölte a lovat. A lovakat átfogták, kiabáltak, majdhogynem verekedtek. Felbőszültek a tisztek is, a katonák is, a kis termetű, homlokán bekötözött törzskapitány vadul üvöltötte a magas zászlóaljparancsnoknak:

– Szuronyokkal tartóztatom fel, de nem engedem át!

A zászlóaljparancsnok pedig csak legyintett rá a hosszú karjával:

– Kerekek alá töröm a gyalogságát!

Mindkettő a saját katonáit igyekezett átengedni, mást egyet se. Ám ekkor a gáton beszakadt két deszka – és javítók után kiabáltak. A katonák közül mentek az önkéntes ácsok is. Felülről látni lehetett, hogyan nyüzsögtek ott a tisztek, mindegyik mutatta és tanította, hogyan kell csinálni. De az ácsmester, egy megtermett, tömött, ősz bajuszos öreg, akin csak ing volt a derékszíj nélküli nadrágon kívül, válogatás nélkül tisztet, katonát elküldött onnan, és mutatta és csinálta, ahogy jónak látta.

A nap már magasan állt, égette az összeszorult népet. És a patakban, amely nem volt széles, a víz mellig ért, elkezdtek lovakat itatni, aztán pedig fürödni is, először katonák, majd a tisztek is, a vizet egészen felkavarták.

A másik oldalon pedig, a lejtőn és a magaslaton volt a nevezetes csata helye, itt fektették el az első néhány ezer embert, akik megtöltötték a neidenburgi kórházakat – és most még inkább értelmetlennek tűnt a háború: azért áldoztak fel ezreket, hogy egy kicsit északra szorítsák a németeket, most meg azért torlódtak össze éhesen, dühösen, ostorozták egymás lovait, másztak egymás pofájába, mert a németek ugyanazon a helyen dél felé szorítanak bennünket.

De semmiféle baj, semmi vérontás nem képes megingatni az oroszok türelmét. A másfél ezer ember közül, akik a gát előtt szorongtak, senki sem fogta fel a dolog értelmetlenségét, senkinek nem lehetett megmagyarázni.

Lenartovics már többektől hallotta, hogy ezen az éjszakán feladták Neidenburgot. Akkor hová özönlik ez az áradat, és miben reménykedik maga Lenartovics is?

Nem nagyon értette a dolgot. Csak Orlauig nézte ki az utat, a továbbiakat nem gondolta végig.

Fent, oldalt, az átkelés sorára várva egészségügyi kocsik álltak, az egyikben egy szívélyes alezredes feküdt sebesülten. Beszélgetésbe elegyedtek, az alezredes elővette a térképet, a testén kiterítették, és együtt nézték. Szasa valamit mesélt neki, hogy miért és hova küldték s közben megjegyezte: egy nagy erdőnyelv... ha átvág az irtássávon... Grünfliess falu Neidenburg irányában... Maradjon az erdőben és várja be a németeket? De most már kár fogságba esnie, ebből a káoszból tisztán is ki lehet kerülni. De ki lehet-e? A visszavonuló hadsereg útján nagy kiterjedésű erdő zöldellt – azon túl pedig bizonyára géppuskák vannak.

„Bekerítenek” – erről valamiképpen mindenki meg volt győződve. Szasa nem akart levetkőzni, és a mocsaras fenéken átgázolni, ezért sok időt veszített a gáton.

Orlau közelében rendezetlenül gyülekeztek az egységek, és valamire vártak.

A kertekben kiásták, amit találtak – répát, sárgarépát, megették. Ezen a sokadalmon kellett Szasának átvágnia a kinézett erdő felé. De most már bátran haladt, tudta, hogy ebben a zűrzavarban senki sem fogja megkérdezni, feltartóztatni.

De tévedett. Ezt a gyülevész népséget valaki körüljárta, köszöntötte, valamit mondott neki. És Lenartovics felismerte a hadseregparancsnokot (Neidenburgban közelről látta).

Igen, Szamszonov tábornok volt az! A nagy testű lovon, maga is nagy testű ember, akár egy dalia egy olajnyomatos képen, lassan bejárta a karavánszerájhoz hasonlatos tábort, mintha nem venné észre, milyen szégyenletes módon különbözik az a díszszemlén megszokott alakzattól. Senki sem vezényelt „vigyázz”-t, ő senkinek nem engedélyezett „pihenj”-t, olykor

sapkájához emelte a kezét, máskor nem katona, hanem civil módjára levette a sapkáját, és ezzel a mozdulattal búcsúzott. Elgondolkozó, szórakozott volt, nem élt a parancsnok fő erejével, a megfélemlítéssel.

Már egészen közel lovagolt, de Lenartovics zászlós nem sietett félreállni, nem tudta levenni a szemét, örömteli tekintetét erről a látványról! Á-á, szóval, ezt kell önnel csinálni! – milyen jóságos lett egyszerre. Á-á, íme, mikor lágyul meg, lesz szentképhez hasonlatos – amikor jól kupán vágják! De várjon, várjon csak, fog még maga kapni!

Így bámult Lenartovics elragadtatott gyűlölettel, a parancsnok pedig egyenesen feléje lovagolt. És egyenesen tőle, majdhogynem a rangját is megjelölve, egyenesen a zászlós szemébe nézve alázatos, közönyös tehénszemével, atyai módon egyenesen tőle kérdezte:

– Á, ön? Ön kicsoda?

Ezt jól elhibázta! – gondolkozni sincs ideje, el sem illanhat, a körülállók várják, hogy mondjon valamit. Hazudjon? – azt nem lehet… Akkor minél határozottabban, annál jobb:

– A 29. Csernyigovi Ezredből, kegyelmes uram! – és tisztelgés helyett egy kézmozdulat, ahogy a hal billenti meg az uszonyát. (Ha életben marad, ezt egyszer még elmeséli Veronikának meg a pétervári barátainak.)

Szamszonov nem csodálkozott. Egyáltalán nem gondolkozott el, hogyan kerül ide a Csernyigovi Ezred, nem kellene itt lennie. Elmosolyodott, meleg, emlékező fény suhant át az arcán:

– Á-á, a dicső csernyigoviak!…

(Na, ebbe belekeveredett! Most mindjárt elkezd kérdezősködni.)

– …Önöknek, csernyigoviak, külön köszönet…

És elbocsátóan bólintott. Értő módon. Hálásan.

És tovább léptetett.

Mintha a lova is bólintott volna, mélyen meghajlította a nyakát.

A parancsnok széles háta méginkább a mesebeli daliára emlékeztetett, aki keserves bánatban áll a keresztútnál, és fejét lehorgasztva mondja: „ha jobbra mész… ha balra mész…”

46. fejezet

A 13. hadtest visszavonulását akadályozó nehézségek. – Megkönnyebbülten fogadják a visszavonulási parancsot. – Az utóvédek meghaltak. – A hadtestek keresztezik egymást a grünfliessi erdőben. – A lovasság távozása. – Lövik a gyalogságot. – Az eljövendő összeomlás előjelei.

Mintha csak viccből, szándékosan hozták volna olyan helyzetbe a 13. hadtestet, hogy minél kényelmetlenebb legyen neki a visszavonulás. A tavak úgy helyezkedtek el, hogy a hadtest ne tudjon átcsúszni az egyetlen menekülési útvonalon. Ferdén, délkeleti irányban kellett volna elvonulnia, de mindjárt útját állta a hét verszta hosszú Plautziger-tó, két távoli vízfelületét megállást parancsoló karokként széttárva, kék mélységével gonoszul villogott a hadtest felé: „nem engedlek ki!” A bal kar végénél a két szazseny széles Slaga-M. gát lebegett – és az ellenséges porosz víz itt mindjárt kicsi tavak sorával és a Maransen-tó szintén széttárt hat versztás nyúlványaival zárta el a hadtest útját. Miután a Slaga M.-ért drágán megfizetett, de csak kijutott délkelet felé, a hadtestnek megint egyetlen kiútja volt Schwedrichnél – egy híd és töltés, és vékony fonálként kellett átbújnia rajta. Miután pedig átjutott, nem a saját ferde irányának megfelelő szabad térségre jutott, hanem egy észak-déli irányú folyosóba szorult két vízi akadály között: háta mögött a tavak, amelyeket elhagyott, előtte a tíz verszta hosszú Lansker-tó az elmocsarasodott Alle-folyó által egybefűzött kicsi tavak gyöngysorával. És amikor ezt a második akadályt is leküzdötte, harmadszor is a víz ölelésébe került a hadtest – hat verszta hosszúságban ismét tiltón tárta szét nyúlványait a szerteágazó, hosszú farokban végződő Omulew-tó. És a hadtest most már semmiképpen sem tudott arra menni, amerre kellett, kénytelen volt engedelmesen dél felé átbújni, hogy beleütközzön a szomszédos 15. hadtestbe, és továbbvonulni arra, ahol az utakat már elvágta az ellenség. Sőt, miután az Omulew-tavat elhagyta, a

végtelen grünfliessi erdőbe került oly módon, hogy a Grünfliess és Kaltenborn közötti egyetlen kövesút pontosan keresztben haladt vele, így aztán kanyargós erdei utakon kellett kivergődnie.

Pontosan ennek a szerencsétlen 13. hadtestnek jutott osztályrészül, amely már enélkül is mindenki másnál többet gyalogolt, hogy Allensteintől kezdve negyven óra alatt hetven versztát tegyen meg, egy darab kétszersült nélkül és olyan lovakkal, amelyeket nem etettek meg és nem fogtak ki.

De talán csak a ló nem érti meg, milyen különleges formája a harcnak a menekülés. Hogy a lent lévőket támadásba küldjék, a fent lévőknek jelszavakat, érveket kell kitalálniuk, kitüntetéseket kell osztogatniuk, fenyegetőzniük kell, különben elkerülhetetlenül nekik kell elöl menniük. Hogy milyen feladat a menekülés, azt nyomban és egyértelműen megérti mindenki fentről lefelé, és az alacsonyabb rangúak kevesebb ellenállással fogadják, mint a hadtestparancsnok.

Teljes lendülettel, készséggel fogadja, akit álmából költöttek fel és három napja nem evett, a beteg, a sebesült, a buta – csak az marad közönyös iránta, akit már nem lehet felébreszteni. Legyen bár éjszaka, rossz idő, ez az egy cselekvés mindenkit magával ragad, és mindenki kész az áldozatra, nem kér érte jutalmat.

Az elmúlt éjszaka a 13. hadtest még nem tudott a 15. segítségére sietni, mert fáradt volt, és az ellátás lemaradt. A következőn pedig senki sem morgott a lemaradt konyha miatt, nem kérdezte, mikor lesz pihenő, hanem szokatlan gyorsasággal mentette fegyelmezetlen testét az ellenséges erdőkből és tavak közötti átjárókból a hadtest.

Kivéve az utóvédeket.

Tizennégyben az orosz hadsereg utóvédei nem mentették magukat megadással. Az utóvédek elhulltak.

A hohensteini katlanban a Kasirai Ezredet és a lemaradt Névai Ezred két zászlóalját körös-körül támadta von Below odaérkezett hadteste, két kis orosz üteget pedig tizenhat német nehézágyú meg hét tucat tábori ágyú hallgattatott el. De még tüzérség nélkül is déli két óráig harcoltak a kasiraiak, még ellentámadást is indítottak a vasútállomás ellen, és egyesek még estig tartották magukat az épületekben. A zászló mellett elesett Kahovszkij ezredes időt nyert, ahogyan azt megparancsolták neki.

Schwedrichnél, a tavak közötti szűk helyen az egyelőre leginkább épen maradt Szofija Ezred ásta be magát, és véres harcot vívott délután három óráig, így tette jóvá két évvel azelőtti bűnét: 1912-ben folt esett rajta, és azóta nem vehetett részt díszszemlén, mert a borogyinói csata százéves évfordulóján, a borogyinói mezőn az egyik katona kérvénnyel fordult a cárhoz. Most három századát összevonták, ám az sem tett ki száz főt. De elmaradtak az üldözők is.

A 13. hadtest végre maga mögött tudhatta az összes veszélyes, távoli helyet.

Ám utóvédeinek hősiessége sem segített rajta: a továbbiakban sem tudott széles frontot alkotni, pedig már végéhez közeledett augusztus 29-e. Az éjszaka folyamán át kellett csúsznia a 15. hadtest háta mögött, az pedig maga is ott szorongott, küszködött ugyanazokon az utakon. No meg a hadtest sem volt már hadtest, kevés ezred volt teljes, egyik-másik csak néhány századot tett ki. Igaz, még megvolt vagy száz ágyú, és nem maradtak le a lőszerkocsik sem, dél felé pedig jelentkezett Kljujev tábornoknál a 40. Doni Ezred, épen, frissen, most érkezett Oroszországból, kitűnő állapotban – az a bizonyos lovashadtest, amely az egész csata során hiányzott...

Kljujev tábornok nem örült az újabb tehernek, és nem tudta, mit kezdjen a Doni Ezreddel. Még kevésbé örült a Pesztyics által hozott parancsnak, hogy vegye át

mind a három hadtest parancsnokságát. Ezek aztán ügyesek! – mind elmenekültek, őt, Kljujevet pedig itt hagyták, hogy pusztuljon el a zsákban. És hol keresse ezeket az idegen hadtesteket, amikor a sajátját sem tudja számba venni?

Egy jó is volt: Kljujev eddig úgy tudta, hogy Martoszt alkalmasabb nyugati utakra irányították, hogy arra vonuljon vissza, neki meg az elhagyatott erdei utakat jelölték ki. De most megváltoztathatta a rendelkezést.

És alkonyat előtt, az Omulew-tótól, az utak felderítése nélkül, azt se nézve meg, ki menetel rajtuk, egész hadtestével nem balra fordult, amire parancsot kapott, hanem jobbra. És beleszaladt a 15. hadtest hátába.

A 15. hadtest az előző napokban úgy kimerítette az ellenséget, hogy mostanra aránylag akadálytalan visszavonulást biztosított magának: csak a tüzérség lőtt néha utána, és a németek csak azokat a helyeket foglalták el, amelyeket a hadtest már kiürített. De már nem egészében vonult vissza – a törzs nélkül, sok felsőbb parancsnok nélkül, akik vagy elestek vagy eltűntek –, és egy fél nappal hamarabb, mint ahogy azt a „csúszó” terv megkívánta, és ezzel tönkre is tette azt: a nyugat felől záró harci egységek elolvadtak. Sötétedésig csak a 23. hadtest maradványai tartották a „pajzsot”, nem tudni, milyen áron, a 15. pedig, mivel a németek megkaparintották a Neidenburg alatti utat, egyre inkább az átláthatatlan grünfliessi erdőbe húzódott, amely már jóval alkonyat előtt sötét és komor volt.

Itt ütköztek egymásba a hadtestek kilencven fokos szögben a végzetes útkereszteződésnél, a már átláthatatlan, sötét, erdei éjszakában, itt, ahol nappal négy szekér nem tudott egymás mellett elmenni, éjjel két hadtestnek kellett teljesen átmennie egymáson! Ha eddig az óráig valamiképpen még létezett az orosz

Második Hadsereg – ettől az útkeresztezéstől kezdve megszűnt létezni.

Hogy ott mennyit ordítoztak, fuldokolva és káromkodva, mennyi gyeplőt, kocsirudat ragadtak meg, lendítettek félre, hány ló pofáját verték össze, hány botot törtek el – csak az tudja, aki maga is megjárta a frontot. Az oszlop elején természetesen nem akadt magas rangú parancsnok, az alacsonyabb rangúak – már ha ott voltak – ordítozása pedig nem mindjárt ért el egymásig, nem ismerték fel, és nem jöttek rá, hogy be kell állni a kereszteződésbe, mint a cövek, minden katonának meg kell ragadni a vállát, megkérdezni, melyik egységhez tartozik, és az egész 13. hadtestet kelet felé kell irányítani, Kaltenborn felé, a 15.-et meg a 23.-at pedig dél felé. Így, kézzel végigtapogatva a két hadtestet, nem egymással keresztben, hanem egymástól elfelé kell küldeni őket.

Az erdei útkereszteződés, ahol napokig békés nap sütött a békés fenyők fölött, pokoli sötét hasadéknak látszott. Miután a kereszteződésben eléggé megdolgoztatta a torkát, de még mindig nem rekedt be, Csernyega elhallgatott, csak megszámolta, hogy minden fogata megfordult-e, és nem jött rá, hogy öt nappal ezelőtt ebben az útkereszteződésben tolták ki őket Haritonov, a segítőkész, szeplős hadnagy gyalogosai. És a mindent elnyelő sötétségben az úton, amelyen tovább haladtak, szintén nem ismerte fel a régebbi, a nappali, a forróságban is hűvös utat, amelyen egyszer már eljöttek Omulefoffenből, és ugyanoda vissza is mentek.

A két út által elválasztott tömegek találomra, megérzés alapján özönlöttek az erdőben, időnként megálltak. A katonák vánszorogtak, már két napja nem ettek, a kulacsukban nem volt víz, a szájuk kiszáradt, már akár sarat is szopogattak volna, már nem bíztak a tábornokaikban, hogy van valami értelme, hogy így hajszolják őket, és már titkolták századuk számát, nem

engedték szétválogatni magukat, egyszerűen oldalra kódorogtak, elaludtak a földön.

Csak a lovasság használta ki az adottságait, amelynek mozgékonyságára és gyorsaságára annyira nem volt szükség ezekben a napokban. Lovas a lovashoz húzódott, de méginkább doni a donihoz: aki látta, felismerte egymást és odaért, az mind egy lovas oszlopba tömörült. Náluk is megtörtént, hogy az egységekben olyan jóvátehetetlen elmozdulás, az agyakban olyan változás ment végbe, ami után már nem lehet helyreállítani a hadsereget. És a lovasság arra indult, ahol elképzelése szerint még volt kiút: a zsák legtávolabbi nyílásához. A végzetes útkereszteződést, ahol minden összezavarodott, már hamarabb, sötétedés előtt elhagyták. A falvakon, ahol hajnalban és holnap az orosz gyalogságnak majd harcolnia kell, a németeket megelőzve mentek keresztül. És a Willenbergig vezető húsz versztás utat, amely holnap a gyalogság számára olyan hosszú lesz, mint amelyik a mennyekbe vezet, a lovak frissen végigkocogták. A doniak útközben felszedték a legendás von Torklust, akit a hadteste nem volt képes megtalálni, a dragonyosok pedig a hadsereg törzsét. Willenberg már a németek kezén volt, még egyet kanyarodtak, áttörtek az erdőn, Chorzelében az átkelést irányító utóvédet hagytak, maguk pedig továbbmentek.

Ez nem is volt kevés. Ide, ütegek! Ide, lőszerkocsik! Ide, gyalogság! Törjetek át, mi várunk, mi tartjuk az ajtót.

De a fiúk valahogy nem jöttek, nem érkeztek meg.

Csak holnap, amikor már világos lesz, vergődnek ki az erdőből, és a németek álnok módon egy kilométernyire kiengedik őket a nyílt térre, utána pedig egytől-egyig legéppuskázzák őket.

29-én estére már nem létezett a Második Hadsereg, összekeveredett, irányíthatatlan tömeg volt.

29-én reggel a doni kozákok a közös orosz hadsereg megbízható részét alkották, estére ösztönösen rájöttek, hogy azért ők mégiscsak inkább doniak.

Miért vesznénk oda Oroszország anyácskáért?

A doniaknak megvan a külön életük, gyerünk, kozák, törjünk át!

És ez nem szemrehányás, nem ők kezdték.

Így mutatkozik meg előre az iskolai mágneses tekercs kisülésében az óriási égi háború.

A CÁR ÉS A NÉP – MIND A FÖLDBE JUT

47. fejezet

Emlékezés a kosztromai gyermekkorra. – A mezei istentiszteletek. – A Vorotincev nemzetség. – A test tehetetlensége. – Vorotincev és Blagodarjov a grünfliessi erdőben. – Haritonov is csatlakozik hozzájuk. – A térkép, a menekülés terve. – Találkozás Lenartoviccsal. – Nem olyan könnyű fogságba esni.

Pihenő testét lágyan elöntötte a tisztaság érzése. Hogyan aludt el, nem vette észre, hogyan ébredt fel, nem vette észre, sőt még fel sem ébredt. Csupán annyi ereje volt, hogy kinyissa a szemét, és a szeme előtt a közelben meglássa ezt a füvet, az érintetlen, egyenletes, selymes füvet; ettől öntötte el testét a tisztaság érzése. Lehet, hogy az oldalán feküdt, talán a mező sarkát is látta, de nem egészen világosan, a fű pedig lekötötte egész ellágyult, szórakozott figyelmét.

A gyermekkori fű. Pontosan olyan, mintha vetették volna, mondjuk, papsajt is keveredett belé, ilyen nőtt az ő elvadult udvarukon Zasztruzsjében, és ugyanilyen nőtt a falu széles utcáján is: sűrű, erős szálú, rövid, nem kaszálni való. Zasztruzsjében kevés ház volt, az állatokat nem hajtották ki az utcára, és olyan ritkán hajtottak végig rajta, hogy sem út, sőt még keréknyom sem maradt, teljes pázsit, amelyen a falusi gyerekekkel hemperegtek.

Csak annyi ereje volt, hogy alul lévő kezével megérintse, megmozgassa a füvet. Igen, olyan.

Többre nem volt ereje. Irgalmasan, üdvösen nem volt ereje még emlékezni sem: hányadika van, hol van, miért van itt, miért ez a nyugalom? De a kis fűtől lassan-lassan emlékezni kezdett.

A kápolnára. A kőből épült kicsi kápolna a másik utcán, kis kerítés mögött. Még csak nem is kápolna, mert egy ember sem tudna benne felegyenesedni. Valami kis falusi oltár tető alatt.

A rövid istentiszteletekre. A kápolna előtt is tartottak ilyeneket, és egyszerűen a mezőn is, amikor Nagyboldogasszony templomi ünnepén öt verszta távolságból hozzájuk ért a körmenet, amelynek idejét a kosztromai nyárnak megfelelően talán éppen úgy választották ki, hogy jelezze a gabona betakarításának végét.

Nagyboldogasszony napja – mikor is van? Volt már, vagy ezután lesz?... Nem jutott eszébe. Készségesen rejtve maradt minden, ami a közelebbi dolgok, az ébredés felé vezetett volna.

Az ősz hajú, tiszteletet parancsoló pap soha nem kocsival jött, mindig gyalog, hajadonfőtt. És a két ikont két-két asszony hozta. Ám a menet jórészt a kamaszok önkéntes seregéből állt. Két-három idősebb férfi feszülten, komolyan vitte a zászlókat, körös-körül pedig, mint szétszórt borsó, kopaszra nyírt, nagy fejű fiúk övvel átfogott fehér és sötét ingben, kezükben szentképekkel, nem nevettek, nem csintalankodtak. És kislányok hosszú, nagyon hosszú szoknyában, és a legkisebbek is mindig bekötött fejjel: nem illett, hogy a nők feje fedetlen legyen. Bocskorban vagy mezítláb jöttek, de mindig tiszta ruhában, és annyi egyszerű, megnyerő bizalom, annyi tiszta hit tükröződött az arcukon, a szétáradó, lágy kifejezés lemosta a vad csintalanságot. És a két egyforma zászló ünnepélyesen haladt a nagy nyitott térségben.

Az embernek elszorul a szíve minden emléktől, amely ahhoz a helyhez kapcsolódik, ahol ő felnőtt. Legyen bár másnak közömbös, semmi rendkívülit ne találjon benne, neki mindig ez lesz a legszebb a világon. Csak ott kanyarog olyan szomorúan a mezei út, és állnak úgy a kerítésoszlopok. És a megroggyant kocsiszín. A napóra az udvar közepén. A felpúposodott, elhanyagolt, kerítetlen teniszpálya. A tető nélküli, nyírfaágakból font lugas.

Amikor az öt gyerek között felosztották a nagyapa szegényes hagyatékát, az apja lemondott a részéről, csak azt kérte, adják neki Zasztruzsjét, hogy örüljön a lelke, magányos sétákat tegyen, a sikertelen életén gondolkozzon, merthogy föld már akkorra se maradt ott, a haszon csak annyira volt elég, hogy az intéző (aki egyben lovász is volt) meg a családja megéljen belőle; csak karácsonyra meg húsvétra küldtek Moszkvába a gazdáéknak két-három pulykát meg egy darab olvasztott vajat. Pedig szigorú, korai empire stílusú emeletes házukat annak idején Jegor Vorotincev lovasgárdista főhadnagy építtette, akit Erzsébet cárnő jutalmazott meg; a névre szóló, kalligrafikus írással megírt adományozó parancsot moszkvai lakásukon őrizték.

Ezzel a paranccsal, ezzel a lovasgárdista főhadnaggyal indult el az újabb Georgij élete, két nemzedéknyi civil után ismét a hadsereg felé. (Homályosan még többre is gondolt: hogy ők valamiképpen a kihalt ugrai Vorotinszkij bojári nemzetség folytatói, a híres Mihajla Vorotinszkij vajdáé, akit Rettegett Iván máglyán égetett meg, mert vetélytársat látott benne. Ám nem volt elég láncszem, nem lehetett bizonyítani a dolgot.)

A szeme már teljesen nyitva volt, és látta az egész mezőt, néhány beékelődött tölgyet a zárt tűlevelű tengerben, az alkony előtti fényt – és akkor egyből kitisztult a hallása is, és meghallotta, hogy nem túlságosan távol és nem is ritkán ágyúk dörögnek. És egy pillanat alatt elillant az ernyedt nyugalom, lelke üres katlana ismét zúgni kezdett, mintha izzó vasat kalapálnának, úgy vágott belé: Szamszonov elbúcsúzott a hadseregtől! Ez ma történt, innen néhány versztányira. Minden elveszett, nem lehet segíteni.

És az estlandiak már nincsenek vele, akiket ő győzött meg, ő fordított vissza, s vajon nem fölöslegesen küldött-e pusztulásba?

A lova sem volt már vele. Kettejük lovai. Arszenyij?...

Vorotincev könyöke segítségével felemelte eltörődött testét, elnézett balra, jobbra – nem látta Arszenyijt. Nyakát tekerve hátrafelé nézett, a válla is fájt, az állkapcsa is, és meglátta – itt van. Hanyatt feküdt teljesen kinyújtózva, feje egy tuskón. Ha aludt is, a szeme nyitva volt. De nem, nem aludt, nézelődött, az arca azonban olyan nyugodt volt, mintha aludna.

Ez az egy maradt vele. Vorotincev az egész hadseregre akart hatni, az egész hadseregnek akart segíteni. És egyetlen katonája maradt.

– Elaludtunk? – kérdezte nyugtalanul.

Arszenyij nem azonnal válaszolt, és nem is katonásan, kéjesen elhúzta a száját:

– A-ha.

– Hogyhogy? Nem kellett volna! – csodálkozott Vorotincev, de még mindig nem volt annyi ereje, hogy felugorjon, csak a másik oldalára fordult, Arszenyij felé. Elővette az óráját, de hiába nézte, nem tudta megállapítani, mennyi az idő.

A testnek megvan a maga ritmusa, a maga behatárolt tempója. Bármily viharosan kavarogtak is az ezredek és hadosztályok, merültek el a vereség szakadékában, mintha örvény szívta volna be őket, a test, ez a kicsi csomó nem kezdhetett ellenirányú mozgásba ebben a kavargásban, amíg valami addigi nem zárult le benne, nem hullott le róla a mozdulatlan álom és lusta heverészés a közeli fűszálak bámulása közben. A testnek bizonyos ideig mozdulatlanságra van szüksége, hogy magához térjen, egy bizonyos értelmű előző sebességről áttérjen egy immár más értelmű sebességre.

Hogyan alhattak el? És majdnem négy órát aludtak! Öt percre dőltek le... A hadsereg pusztul,

valakiket ki lehetett volna menteni, valamit tenni lehetett volna – ő pedig elaludt!

– Miért nem költöttél fel? Hiszen tudtad, hogy nem szabad aludni?!

Arszenyij cuppantott egyet, sóhajtott, ásított.

– De hiszen én is aludtam, nagys... nagys... Három éjszaka nem aludtam. Maga meg ötödik éjszaka. Hová mentünk volna?

Rendben van, igaza van, a test a földhöz simulva hever, hálás és még most sem képes felemelkedni. Ám a katona nem tudja, hogy az ezredes nem a fáradtságtól roskadt a földre. Osztrolenkától kezdve ötödik napja vágtatott, győzködött, felszólított – de itt összeroskadt. Elkeseredésében. Ezt az érzést eddig nem ismerte, s ezt az érzést nem tudta megbocsátani magának. Feküdt, tehetetlenkedett, a múltra gondolt – jó órában nem jut eszébe az embernek a múlt.

Megzavart emlékezete helyreállt, de Vorotincev még most sem tudta felfogni az óriási, jóvátehetetlen katasztrófa teljes nagyságát. Sem az egészet, se nagyobbik részét nem lehetett már jóvá tenni. De hát akkor mit lehet? Mit csináljon?! Mert valamit csinálni kell! I-i-gen, jutott eszébe – elveszett a térkép, a lóval együtt a térkép is. Így vakká lett.

Vorotincev felnyögött, öklével a homlokára ütött. Meghajlítva tehetetlen testét, amely hálás, olyan hálás a pihenésért, előre nyújtotta térdét és átkarolta. Legalább térképe lenne! legalább térképe lenne!...

Megmaradt a feje, fejében nagyjából megmaradt a terep általános képe, de ez nem az igazi.

Vorotincev még jobban Arszenyij felé fordult. Az ezredes figyelmes nézésére kelletlenül az is felemelkedett, kezével hátul megtámasztotta a törzsét, de a hosszú lábait meg sem mozdította. A sapkája a

földre esett, a haja kócos volt, arckifejezése komor, mintha sokat ivott volna. Pislogott.

– Jó helyre hoztalak, mondhatom – latolgatta Vorotincev. –Ha ott maradsz, nem kerítettek volna be.

– Lehet, hogy ott mán fejem se lenne – ingatta meg meggyőződésében segítőkészen Arszenyij. – Amit megittunk, amit elittunk, azt nem lehet elosztani.

Vorotincev ismételten elcsodálkozott a katona önérzetességén: mennyire önmaga tudott maradni anélkül, hogy az alárendeltségi viszonyt megsértette volna. Tiszti fensőbbség nélkül, mint maga köréhez tartozónak, halkan azt mondta neki:

– De kikeveredünk innen, nyugodt lehetsz.

– Mán hogyne keverednénk ki! – biggyesztette el a száját Arszenyij. – Egy ilyen erdőn át!

– Azt hiszem, nem megy ki a műútig. Mert a műúton németek vannak.

– Akkor majd itt őszölünk. Ameddig a bekerítést megszüntetik.

– Hogyhogy őszölünk?

– Megbújunk egy lombsátorban, amíg nem jön a tél. Gyökereken meg bogyókon élünk.

– Három hónapig?

Blagodarjov összehúzta a szemét, mintha a távolba nézne.

– Éléltek így emberek akár évekig is.

– Miféle emberek?

– Hát a pusztaiak.

– De mi nem vagyunk remeték! Mi beledöglünk.

Blagodarjov fölényesen sandított le feltámaszkodó helyzetéből.

– Ha a szükség úgy hozza, minden lehetséges.

– De mi nem szerzetesek vagyunk, mi katonák vagyunk. Mi kitörünk. És minél hamarabb, amíg van erőnk. Hiszen mardossa az éhség a hasunkat.

– Mán ki is marta – harapott rá üres fogaira Arszenyij.

Ez az egymás melletti alvás erőt adott nekik. Most már nem a zászlóaljakat kell összeszedni, hanem maguknak kell kikeveredni innen. Neki, Vorotincevnek el kell jutnia a főhadiszállásra, kiderítenie és elmondania az igazat. És akkor nem lesz hiábavaló ez az egész út! Ez az ő kötelessége, az egész körülkerített hadseregben egyedül az övé. A zászlóaljak összegyűjtésére vannak más tisztek.

És mintha megint kitisztult volna a füle. Vorotincev meghallotta – a csendet.

Már nem lőtt a tüzérség. Ritkán hallatszott egy-egy távoli puskalövés. Olykor kétháromm puskával eresztettek meg egy-egy sorozatot.

Ez azt jelenthette, hogy minden véget ért!

És Vorotincev megtámaszkodott, hogy felugorjon. (Csak nem a jó kezére, belenyilallott a vállába.) És Arszenyij után ő is felfigyelt: az mintha külön mozgatta volna a fülét, ernyedtségét feledve, élénken figyelt befelé a fák között.

Ágakat ropogtatva közeledett valaki.

Egyedül jött. Bizonytalanul.

– A mienk – határozta meg Arszenyij.

Ha egyedül jön, nem lehet más.

De a földön maradtak.

Az pedig jött. Vánszorgott. Egy tiszt. Sovány. Nem is fiatal, valósággal gyerek. Sebesült? – olyan nehéz neki a kard. Valahogy ismerős.

– Hadnagy! – szólította meg Vorotincev és felállt. – A rosztovi?

A bajusztalan, gyerekes kinézetű hadnagy az ijedtségről örömre váltott:

– Ó-ó, az ezredes úr!

– Hát magát nem szállították el? Csak nem gyalog jön a kórházból? – De válaszra sem hagyva időt: – Térkép nincs véletlenül magánál?

A hadnagyon nem is vállszíj volt, váll-lap alatti szíjak csatokkal, mindkét válláról egyenesen a derékszíjig. Vékony alakjához képest pedig a legnagyobb méretű tiszti táska, teletömve.

– Hogyne lenne! – ragyogott fel még jobban a sápadt hadnagy, és kinyitotta a táskát. És dicséretet várva hozzátette: – Méghozzá milyen pontos, német! Hohensteinben találtam! És a kórházban összeragasztottam. De erőlködve beszélt. És erőlködve állt. Hányingere volt, vagy szeretett volna lefeküdni?

– Milyen derék fiú! milyen derék fiú! – veregette meg Vorotincev a hadnagy hátát. – Hol sebesült meg? Igen, légnyomást kapott. A feje? Talán csak elmúlik. Tudja, mit, terítse le a köpenyét, és feküdjön le egyelőre, olyan sápadt!... Azt mondtam, feküdjön le!

Ő pedig már csavarta is szét, terítette ki a térképet a füvön – kétfelé nyitotta, megint kétfelé, megint kétfelé. És már ott hajolt fölötte, úgy hajolt rá, mint sólyom a zsákmányára. Hogy félórával ezelőtt még aludt, hogy egyáltalán képes volt nyugodtan feküdni, az most teljesen elképzelhetetlen volt.

– Arszenyij, adjál ágakat, hogy a sarkakat lenyomjuk. Hadnagy, mutassa meg, merre jött.

Vorotincev a térkép előtt térdelt, Haritonov pedig hason feküdt, a köpenykoszorú a melle alatt volt, ennek segítségével emelkedett magasabbra. Néha elfulladt a lélegzete, máskor becsukta a szemét, de igyekezett

megszakítás nélkül, pontosan és minél élénkebben beszélni. Beszélt, és azonnal mutatta a térképen az ujjaival, ápolatlan és tompa körmeivel, hogyan jött ki tegnap este Neidenburgból, amikor a műutat már elfoglalták a németek. Hogyan közelítette azt meg, távolodott el tőle, és hol töltötte az éjszakát. Ma pedig Grünfliess falu felé indult, de…

– Hogyan, már Grünfliesst is? Mikor vonultak be?

– Hogy ne hazudjak… vagy három órával ezelőtt…

Miközben ők itt aludtak…

…Hogyan képzelte, hogy megtalálja a 15. hadtesthez tartozó ezredét…?

– És ön szerint most hol vagyunk?

– Pontosan itt ni. Ha tovább megyünk, jobbra lennie kell egy irtásnak, azután jön az erdő széle, és fel kell tűnnie Orlaunak.

– Nagyon helyes, hadnagy! Onnan már mindent pontosan tudunk. De az ezredét már ne keresse.

Volt térképük, volt kiindulási pontjuk, a többi már a szemükre és az eszükre van bízva. A gondolatok gyorsan a szükségesre összpontosultak, mint a kezelők az ágyú köré, mint a század a „fegyverbe!” vezényszóra. Ahol a nagy zsák szája van, oda igyekszik minden orosz: talán még nincs bekötve. Mindenki arra törekszik, hogy a németek nyugati falától *messzebb* menjen ki, mi pedig a lehető *legközelebb* megyünk ki. A németek se nagyon állapodnak meg itt, mennek tovább, hogy kerekké tegyék, összezárják a gyűrűt. És itt nincsenek kitaposott utak, s ez annál jobb egy kis csoport számára. A nyiladékok éppen délkeleti irányúak, ahogy nekünk kell. Csak egy háromversztányi hurkot kell csinálni, megkerülni a grünfliessi erdő nélküli háromszöget. És aztán állandóan erdőben, tovább. A vasút sűrű erdőben halad, ott nem lesz senki. Azután megint a nyiladékokban kell haladni. Egyetlen kicsi hely van,

kétszer félversztányi rész, Modlken falunál, ahol az erdő a műútig nyúlik, egészen szorosan. Itt kell átmenni rajta! És minél kevesebb versztát kell megtenni. Ha kevesebb a verszta, kevesebb erőre van szükség, hamarabb ki lehet jutni. Megülni az erdőben és várni, hogy a műútról elvonuljanak, hamis számítás, de még szögesdrótot is kihúzhatnak. A lehető leggyorsabban el kell tűnni! De ma éjszaka már nem lesz rá elég idő. Tehát holnap éjjel. És huszonnégy óra alatt el kell érni a műutat. Íme, az útvonal is, az idő is, a hely is, a terv is készen van.

A kiterített térképen ott zöldellt Vorotincev előtt a grünfliessi erdő, amely óriási volt ugyan, de kétszázötven akkurátusan kirajzolt, megszámozott, gondozott négyzet alakú részre osztódott, és az elmenekült erdészeknek volt alárendelve – miért ne lehetne Vorotincevnek?

Elmélkedésének egy részét hangosan előadta Haritonovnak. Légnyomást kapott – ez gyenge pont lesz. Ám a hadnagy katonai buzgalma oly szilárd, oly ragyogó képpel és felszabadultan hallgatta a főtiszt tervét még a füvön fekve, a földből gyűjtve erőt, hogy kétségtelen volt: ő nem okoz gondot.

– Melyik hadapródiskolába járt, hadnagy?

– A Sándorba.

– Én is!

Mindketten megörültek. De nem volt idejük emlékeket idézni.

Blagodarjov mezítláb, nagy lábfejét a füvön húzogatva állt teljes magasságában. Mintegy madártávlatból nézett le a kiterített Poroszországra. Most megragadták, az övék volt.

Néhány órával ezelőtt tompa tehetetlenségben erőtlenül rogyott le Vorotincev ezen a helyen. Egy órával ezelőtt arra sem volt ereje, hogy gondolkozzon, mit kellene csinálni. Most pedig felcsillant és kialakult

egy biztos terv, és Vorotincev már úgy érezte, nem szabad elszalasztani a Pillanatot, és összenyomódtak, majd szétpattantak a rugók: gyorsan! minél gyorsabban!

– Gyere csak, Arszenyij, fogd meg a két sarkát.

Széttekerték, és az iránytűnek megfelelően állították be a térképet. És elveszett kis tisztásuk beilleszkedett az erdő szigorú rendjébe. És a keresztbe haladó nyiladék megmutatta, merre kell elindulniuk.

– Na, fiúk? – türelmetlenkedett Vorotincev. – Elindulunk? – És aggódva a hadnagyra pillantott: – Nehéz lesz? Pihenni kellene még egy kicsit?

Igen, jó lenne feküdni még egy kicsit, de:

– Kész vagyok, kész vagyok, ezredes úr!

Arszenyij hangosan cuppantott, és kezdte felhúzni a lábbelijét.

Vorotincev óvatosan összehajtotta a térképet, gondolkozott, hogyan kell legközelebb kihajtogatni, új éleket csinált, hogy a régi törötteket óvja.

Nyugat felé volt hozzájuk legközelebb nyílt terület, de még onnan sem szűrődött át a napfény, elnyelte az erdő mélye. A bronzszínű, hámló törzsek sötéten álltak, csak tűleveles tetejük csillant meg aranyosan a tízszazsennyi magasságban.

– Akkor! – vezényelt határozottan Vorotincev, s közben nézte, hogyan himbálódzik a beteg hadnagyon a kard. – Dobja el!

– Tessék? – értetlenkedett Haritonov. Csodálkozott. – Hogyan?

– Dobja el, dobja el! – mutatta Vorotincev. – Ez parancs! Én felelek érte. Én is hamarosan eldobom a magamét.

De még nem dobta el.

– Akkor… eltörjem, ezredes úr?

– Nincs ereje eltörni. Arszenyij, te jössz hátul. Vedd el a hadnagytól a köpenyt. – És ujjával intett válaszként Haritonov tiltakozására.

Libasorban indultak el. A sovány fiún most már csak a tábori táska, a revolver és a „hám” volt, nagy igyekezettel, feltartott fejjel ment a zömök, könnyű lábú ezredes meg a hosszú, kaszáló léptű katona között. A két köpenyen, a két puskán, a hátizsákon, csajkán, kulacson kívül Blagodarjov még egy felbontatlan ólompatronos ládikát is vitt, a derekán pedig utászlapát lógott – ennek ellenére mintha csomag nélkül lépkedett volna.

Megtették a kijelölt háromnégyzetnyi utat. Mentek még egy félnégyzetnyit. A vékony holdsarló is lehanyatlott, az erdőben már beállt a korai sötétség, de Arszenyij a nyiladéktól vagy tíz fával odébb észrevett egy tönkön ülő embert.

– Hö! – Mintha hordóba fújt volna. – Ott ül valaki!

Most az egész erdő olyan, hogy minden bokor életre kelhet.

Odanéztek a tisztek is. Ott ült. Nem lőtt. Nem szaladt el. Nem bújt el. De nem is rohant földijeit fogadni.

Felállt. Lassan feléjük indult.

A nyiladékban még volt annyi fény, hogy lássák, a jövevényen minden össze van kenve földdel, az arca is sáros, de büszkén előretolt és szigorú. Egy zászlós. Szintén kard nélkül. Észrevette az ezredesi váll-lapot, bizonytalankodott, hogy tisztelegjen-e. Nem tisztelgett, nem húzta ki magát különbsebben. Csak úgy erdei módon. A szemöldökét ráncolta. Mintha elgondolkozott volna vagy szúrna a szíve, késlekedve jelentkezett:

– Lenartovics zászlós, a Csernyigovi Ezredből.

Ez alatt az egy perc alatt Vorotincev már észrevette kigombolt köpenye alatt az egyetemi jelvényt. És ahogyan minden katonát és tisztet fel szokott mérni, mire használhatná az ezredében, a zászlóst is felmérte. És közben továbbgondolta, amit hallott: Csernyigovi Ezred, hát az biztosan nem a közelben van. De hát minden összekavarodott mostanában.

– Megsebesült?

– Nem – mondta komoran, öntudatosan a zászlós, és hozzátette: – De majdnem megöltek.

– Nem értem – szólt rá élesen Vorotincev.

Ugyan kit nem öltek meg „majdnem”, erről majd a háború után az asszonynak mesélnek.

Lenartovics a válla fölött hátrafelé mutatott.

– A falu felé akartam kimenni. De ott már németek vannak. A krumpliföldön géppuskával földre szorítottak, nem is tudom, hogyan kúsztam el.

– És hol van a szakasza? – kérdezte sietősen Vorotincev. Nem szabad elvesztegetni az éjszakát. Az égen olajszínű, csomós felhők csíkja húzódott végig, de nem ígért rossz időt. És Vorotincev nem hallotta, mit válaszolt közben a zászlós, meglehet, nem is hitte volna el a magyarázatát, de több és nagyobb dolog is összekeveredett itt és ment veszendőbe, mint ennek a zászlósnak az élete. Nem szívesen vett volna be egy ilyet az ezredébe, de azért látta, milyen katonaembert lehetne faragni ebből a szolgálatot lenéző egyetemistából. Jó az alakja, jól áll a feje.

– Itt marad? Vagy elmegy? Mi ki akarunk törni.

Pillanatnyi bizonytalanság, aztán az előbbieknél élénkebben és teljes készséggel:

– Ha megengedi.

Az ezredes élesen, keményen válaszolta:

– Figyelmeztetem: itt és most a szolgálat és kötelezettség rangokra való tekintet nélkül történik, és lesz érvényes. Vannak egészségesek és vannak sebesültek, ennyi a különbség.

– Rendben van, rendben van! – egyezett bele élénken Lenartovics.

Hiszen demokrata volt, és mindig gyötörte a „fentiekre” és „lentiekre” történő felosztás.

– Indulj! – intett Vorotincev a csapatának.

És elindultak.

Lenartovics valóban örült, hogy biztos kezekbe került. Nyelte a morzsás földet a krumplibokroknál, a közel becsapódó golyók befröcskölték földdel, már búcsúzkodott az élettől – a beteljesületlen, szinte el sem kezdett, olyannyira kedves életétől! –, gilisztamozgással hátrafelé csúszkált ki a végtelen barázdából, egyszer sem emelte fel a fejét – mit sem tudva magáról kóborolt az erdőben, és megsüketülve, összekarcolt, remegő kezével és kificamodott ujjával kotorta, egyre csak kotorta szájából a földet, szedegette az orrából és a füléből.

Fogságba esnie még nehezebbnek bizonyult, mint a végsőkig harcolni. Ilyen a háború – elhagyni sem lehet, megszabadulni sem lehet tőle. És ha itt nem gyanakszanak rá, nem tesznek neki szemrehányást, sőt azt ígérik, kivezetik innen, akkor menni kell, lőni kell, harcolni kell. Ha az embert meg akarták ölni, ha majdnem megölték, joga van ugyanazt tenni, ez már nem tréfadolog…

Meglátta a katonánál a kulacsot, a torka kiszáradt és remegett a szomjúságtól – de csak nem szánta rá magát, hogy inni kérjen.

48. fejezet

Már nem fájnak a sértések. – A törzs tanácstalankodása. – Támadás Saddek alatt. – Szamszonov megpróbálja elbocsátani a törzset. – Baklanov sírja. – Szamszonov tábornok utolsó órái.

Szamszonovot vezették, vitték. Testét nem ő mozgatta. Ő csak gondolkodott. A rétegek végleg beszakadtak, a por elült, szétoszlott és kitisztult – és vége lett minden homályos, bizonytalan mozgásnak. És világosan látta a mostani világot és valamennyi előző évet.

Az agyáról lehullt a nehéz lepel és a szívéről is leesett a kő: attól az órától kezdve, hogy Orlaunál körbejárta a katonákat és köszönetet mondott nekik és elbúcsúzott tőlük, leesett a kő, és megkönnyebbült a lelke. Bár az a kevés katona az Orlau alatti halmon nem bocsáthatott meg neki az egész hadsereg helyett vagy egész Oroszország helyett, lelke éppen az ő bocsánatukra vágyott. A hadbíróságra nem sokat gondolt: nem szokták elítélni azokat, akiket magasra állítottak – szemrehányást tesznek neki, tartalékba helyezik, más megbízatást adnak, a szégyen nem marja ki a szemét. És bár, meglehet, vizsgáló bizottságot állítanak fel, az hiába fog kutakodni, ezt már senki sem tudja kivizsgálni, elemeire bontani, késő. Isten akarata volt, és ezt mi nem érthetjük meg, se most, se máskor.

Már nem volt büszke lovas, szekéren utazott, zötyökölődött gyökereken és buckákon, vállával Posztovszkijhoz ért, de nem beszélgetett vele, sőt teljesen meg is feledkezett róla, csak szőtte, egyre szőtte a gondolatait.

A frontparancsnokságra, Zsilinszkijre nem gondolt, nem idézte fel a bántásokat és sértéseket, amelyek az elmúlt napokban annyira megviselték. Nem kereste, hogyan bizonyíthatná be, hogy a történtekért Zsilinszkij inkább felelős, mint ő, lecsillapodott és kitisztult a bensője, már nem zavarta, hogy Zsilinszkij

képes lesz kisiklani, büntetlenül kikerülni a dologból. Különös, hogy ettől a jelentéktelen embertől a vád, hogy ő gyáva, néhány nappal ezelőtt még annyira feldúlta, és egész hadtestekről hozott döntéseire hatással volt.

Talán a következőkön gondolkozott: milyen nehéz az uralkodónak méltó segítőtársakat választania. Mivel a rossz, önző emberek serényebbek, mint a jók, az odaadók, ők különösen ügyeskednek, hogy az uralkodó előtt kimutassák, színleljék, milyen hűségesek, milyen képességeik vannak. Senki sem láthat annyi hazugot és csalót, mint a cár – és honnan vegyen ő, aki ember, isteni képességet, hogy belelásson az idegen sötétségbe? Így aztán hibás választásainak áldozatává lesz, és ezek az önző emberek, mint a férgek, szétrágják az erős orosz oszlopot.

Gondolatai fennkölt lovashoz illettek, ő pedig szekéren rázkódott és zötykölődött.

Ilyen nyugodtan és általánosságokban gondolkozott Szamszonov, s ezek a gondolatok nem a törzskar mozgására vonatkoztak, hogy valami reménysugárra leljen, és kicsússzon a bekerítésből. A gondolkodás szünetében nem értette meg tüstént, amit jelentettek neki: a Janow felé vezető utat, amerre tartanak, elvágták, előttük a műúton németek vannak, és lövik az erdőből kivezető utat. A törzs tisztjei azt javasolták, hogy a déli irány helyett menjenek kelet felé, tegyenek kerülőt a távoli Willenbergre támaszkodva, mert Willenberg biztosan a miénk, a Blagovescsenszkijé. Szamszonov bólintott. Szamszonov nem tiltakozott.

Időt és versztákat veszítve vissza kellett fordulni, azután pedig a megfelelő nyiladékon keletnek indulni. A nyiladék kiválasztásán, meg az idő- és távolságveszteségen Szamszonov megint csak nem gondolkozott el. Mintha szellemi védőfal választotta volna el minden lehetséges kellemetlenségtől és a

külső élet izgalmaitól. És minél gyorsabban és jóvátehetetlenebbül folytak a külső események, annál lassabban folyt minden Szamszonov testében, annál alaposabban ülepedtek le a gondolatai.

Ő csak jót akart, de a legrosszabb történt, rosszabb már nem is lehetne. Ha a legjobb akarat mellett is ide juthat az ember, mi lesz akkor ebben a háborúban az önzők tetteinek következménye? És ha a vereségek megismétlődnek, nem újulnak-e ki Oroszországban a zavargások, mint a japán háború után?

Szörnyű és fájdalmas volt, hogy ő, Szamszonov tábornok ilyen rosszul szolgálta az uralkodót és Oroszországot.

Már estefelé járt, a nap lemenőben volt. A törzs tisztjeinek az volt a véleménye, hogy próbáljanak még egyszer dél felé fordulni, és ott keressenek átjárót. A parancsnok bólintott, bólintott anélkül, hogy különösebben elgondolkozott volna.

Elvarázsolt helyek következtek: elhagytak egy száraz, szép magas fenyvest, és bokros, süppedős, homokos utakkal átszelt lapos részen haladtak sok váratlan patakon és vízelvezető árkon át; az árkokon csak átgázolni lehetett.

Néhányszor kozák felderítők lovagoltak előre, de hamarosan géppuskaropogás hallatszott, és a felderítők visszajöttek: a térség el van foglalva. Ezt is elfoglalták.

De miféle kozákok is voltak a törzset kísérő században? Másod- és harmadrendűek, gyengék, félősek, az első lövésekre a bokrokba bújtak. Mintha kivesztek volna Oroszországból a kozákok – a szemirecsjei és doni kozákok atamánjának nem maradt egy századnyi jó kozákja sem!

A parancsnoknak gondolkoznia kellett, még sokat kellett ma gondolkoznia. Posztovszkij vagy Filimonov

legalább a törzskar vezetésében helyettesíthette volna, de mindkettő elfásult, és Filimonov arcáról mintha csak lemosták volna a kíváncsi, mohó kifejezést, mogorva lett, szipákolt, mint az influenzás. És Saddek falunál, mindössze négy versztára a műúttól, a törzskar fiatal tisztjei a parancsnoktól kérték, adjon engedélyt, hogy a kozák századdal rohamot indítsanak, és kitörjenek.

Az erdőszéltől több mint egy verszta volt a műút melletti magaslatokig, a nyílt hely kevés sikerrel kecsegtetett, a tisztek azonban hevesen kérlelték, hogy legalább egyszer megpróbálhassák, és Szamszonov megengedte. Mintegy álmában, anélkül, hogy eléggé átgondolta volna.

Vjalov ezredes támadásra biztatta az alkalmatlan kozákokat, azok bizonytalankodtak, nem mentek ki a kis erdőből, tiltakoztak, hogy a lovak fáradtak. Akkor Ducimetière törzskapitány „hurrá”-t kiáltva és kirántott karddal egymaga a géppuskák felé vágtatott, utána Vjalov és még két tiszt – a kozákok csak ekkor indultak meg. De már özönlöttek rendezetlen tömegben, összevissza a levegőbe lövöldöztek, kurjongattak, kiáltoztak, nem annyira az ellenséget ijesztve, mint inkább magukat biztatva. Azonban hármat szinte rögtön lelőttek a lóról, és a géppuskáktól ötven lépésre a kozákok befordultak az oldalt lévő erdőbe.

Ez a szégyenletes látvány visszaadta Szamszonov cselekvési és döntési képességét. Magához hívott mindenkit, a tiszteknek megtiltotta a második, immár gyalogos rohamot, megparancsolta, hogy forduljanak vissza észak felé, majd ismét keletnek, Willenberg irányába.

És ismét behatoltak a már sötétedő erdőbe, kimentek a kövesútra, és akadály nélkül, gyorsan Willenberg felé indultak. De három versztára onnan, az erdőből kivezető résznél, az alkonyatban találkoztak egy lengyel paraszttal, megkérdezték tőle: „Sok orosz katona van a városban?” Ő pedig hátranézve: „Nie,

panowie, tam wcale niema Rosjan, tylko Niemcy, duzo Niemców, dziś przyszlo”[58]

A törzskar tisztjei elkedvetlenedtek. Elkeseredetten ültek. Hol lehet Blagovescsenszkij hadteste?

Szamszonov pedig egy nagy tuskóra telepedett, lehajtotta a fejét, szakálla a mellét verte. Ha már a törzs is elkésett a kitöréssel, mi várhat holnap a hadseregre?

A tisztek tanácskoztak: éjszaka valahol át kell lopakodni, ez az éjszaka az utolsó remény.

Szamszonov pedig azt gondolta: Isten ujja! Ki homályosította el az agyát, hogy elhagyja a hadseregét? Az az ujj!

És határozottan kijelentette:

– Mindnyájukat elbocsátom, uraim. Posztovszkij tábornok! Vezesse a törzs kitörését! Én visszamegyek a 15. hadtesthez.

(A 15. és a 13. hadtest éppen ezekben az alkonyati percekben, a parancsnok háta mögött huszonöt versztára jóvátehetetlenül összekeveredett a végzetes útkereszteződésnél, és megszűnt létezni.)

A törzs minden rendű és rangú tagja a parancsnok köré tömörült, és egyetértésben, mindegyik a maga érveivel kezdte bizonygatni döntésének lehetetlen, elhibázott, abszurd, megengedhetetlen, meggondolatlan voltát. Ő az egész hadsereg parancsnoka, és nem kisebb a felelőssége... a szárnyon lévő hadtestekkel szemben és a front törzsével szemben... egyedül ő tudja pár óra alatt egyesíteni a megmaradt erőket... megmenteni Oroszországot az ellenség behatolásától...

---

[58] Nem, uraim, ott egyáltalán nincsenek oroszok, csak németek vannak, ma sok német jött.

Tegnap még, amikor nem egyezett bele, hogy Neidenburgból Nadrauba menjenek, nem mertek volna ilyen kitartóan ellenkezni vele. Ezen órák alatt azonban sok minden megváltozott.

Szamszonov ült az alacsony, természet adta erdei trónon, hallgatta őket, és behunyta a szemét. Arra gondolt, mennyire idegenek számára mindnyájan a törzskarban, egytől egyig – véletlenül együvé került társaság, az eszük járása és a lelkük is más. Egyedül Krimov volt hozzá hasonló, de őt elküldték.

A törzs tisztjeinek érvei szilárdan összeálltak, de Szamszonov nem hallotta, hogy azok tisztán csengenének. Nem tett nyíltan szemrehányást, de kihallotta az elmondottakból: nem az a gondjuk, hogy vele mi lesz, nem is az, hogy a hadsereggel mi történik, hanem a saját sorsuk: senki sem akart visszamenni vele, nélküle pedig a szolgálati kötöttség miatt nem menekülhetnek tovább.

De már ereje sem volt, hogy tucatnyi erősködő alárendeltjével vitatkozzon. Ám ami még ennél is rosszabb: nem maradt ereje, hogy a legénye, Kupcsik kíséretében elinduljon visszafelé a messzi sötétségbe.

Harmadik megoldást, hogy összehívják a még hadra fogható egységeket, és harcolva törjenek ki, senki sem javasolt. Eszébe sem jutott senkinek. Csak az maradt: *hogyan* jussanak ki? „Ezzel a bandával nem jutunk ki” – gondolták egyöntetűen a kozák századról. És elengedték őket: vergődjenek ki maguk, a törzs gyalog megy tovább. Ésszerűnek tűnt, hogy éjjel az úttalan utakon könnyebben kijutnak lovak nélkül. És ezen a vidéken lengyelek laknak, azok együtt éreznek velük.

Szamszonov a tuskón ült, szakálla a mellére borult, mintha megfeledkezett volna magáról. A vesztes hadvezér: ő volt a legnyugodtabb a törzs tisztjei közül.

Várta, hogy véget érjen a nyüzsgés, ami elvonja a gondolkodástól. Várta, hogy ismét elkezdődjön az egyenletes mozgás, és nyugodtan gondolkozhasson.

De miután megszabadultak a kozákoktól, lekantározták a lovakat és szabadon engedték őket, a törzs tisztjei még nem álltak készen az éjjeli menetre, még mindig piszmogtak. Az utolsó, már a hold világával keveredő szürke fényben Szamszonov homályosan látta, hogy a tisztek gödröt ásnak, és valamiket beletesznek a zsebükből. Látta, de nem tulajdonított jelentőséget a dolognak, már nem érezte parancsnokuknak magát, hogy parancsoljon vagy megtiltson nekik bármit. Várta, hogy végre elvezessék.

De Posztovszkij szolgálatkészen feléje közeledett, hozzá hajolt.

– Kegyelmes uram! Engedje megjegyeznem… Nem lehet tudni, mi lesz velünk… Ha az ellenség kezére kerülünk… lehet, hogy a fölösleges iratok és jelzések… Miért adjunk nekik lehetőséget ekkora fogásra?…

Szamszonov nem értette, miféle fogásról, miféle jelzésekről beszél…

– Alekszandr Vasziljics, minden fölösleges dolgot elásunk… A helyet megjegyezzük… Később visszajövünk, elküldjük… Ha az iratokat… mindent, ami a neveket elárulhatja…

A megértésnek arról a magaslatáról, amelyre Szamszonov ezen a hosszú napon emelkedett, az ilyen gondok semmiségnek tűntek. De a fiatalabbak is odamentek, és magabiztosan magyarázták, hogy nem szabad lehetőséget adni az ellenségnek, hogy rájöjjön, kit ejtett fogságba, hadd gondolja, hogy elszalasztotta, hogy az ezredzászlót is, ha nem lehet kimenekíteni, inkább szétvágják, elégetik, elássák, de nem adják át…

Milyen gyorsan megfordultak a dolgok: negyedórával ezelőtt még választhatott, beleegyezik-e egyáltalán, hogy velük menjen, vagy nem egyezik bele,

mert ezért könyörögtek neki. Most pedig már nem is nagyon kérdezik, mit csináljanak. Mint egy aranybálványt, mint a vadak az istenkéjüket, szoborként viszik magukkal, mert akkor nem száll átok a fejükre.

És az övére?

És már mentek is. Libasorban, Szamszonov valahol középen, Kupcsik pedig a háta mögött vitte az elengedett ló nyeregtakaróját. A hold halvány fénye bevilágított az erdőbe, ahol ritkább volt, meg lehetett különböztetni a fatörzseket, a bokros részeket, rőzsecsomókat, de csak a legközelebbieket, az emberek közül is csak a legközelebb lévőket. Azután megszűnt a fény. Elöl világító iránytűvel mentek, félig tapogatózva, megálltak, hogy ellenőrizzék az irányt, és akkor mindenki megállt. Sehogyan sem sikerült egyenesen haladniuk: hol egy gödröt kellett kikerülni, hol egy vízjárta helyet, hol egy sűrű részt, utána pedig megint ellenőrizni kellett az irányt.

Szamszonov tábornok szabadon gondolkozhatott. Most aztán beszélgetés nélkül, akadályok nélkül végiggondolhatta gondolatait.

Csakhogy... nem volt mit végiggondolnia. Igenis, nem volt mit. Már mindent eldöntött és végiggondolt. Megtisztult, felemelkedett. Csak annyi maradt, hogy emlékezzen.

De nem is a jekatyerinoszlavi falusi gyermekkor jutott eszébe. Nem a katonai gimnázium. Nem a lovas hadapródiskola. Nem a sok-sok szolgálati hely, esemény, bajtárs. Mindezt kihagyva valami oknál fogva ismét a dombon álló hatalmas, szigorú, ám érdekes, téglaberakásos katonai templom jutott eszébe. Kis-Oroszországban született, volt Moszkvában, élt Pétervárott, Varsóban, Turkesztánban, az Amuron túl – nem Don-vidékinek született, mégis oda repítette az emlékezet a tágas novocserkasszki halomra! Ide szabadon szárnyalhat a lélek! És nem is a felső részre,

ahol a Jermak-szobor[59] áll, hanem az alsóra, a Krescsenszkij-lejtőre, ahol csak kissé emelkedik a gránittalapzat az utcakő fölé, és arra oda van vetve egy bronz nemezköpeny és kaukázusi kucsma, mintha a gazdájuk, Baklanov[60] épp most járt volna ott, ledobta és elment.

A sírba, az altemplomba.

Így temetik el a katonát.

Ha voltak győzelmei, hogy azokat gránitba véssék...

Nehéz volt menni: lábai elszoktak a rendes járástól, de főként mert erősen fulladt, asztmásan fulladozott az egyszerű, megterhelés nélküli menettől.

Testünk akkor kerül próbatétel elé, amikor elveszítjük állásunkat, amely a többi ember fölé emel bennünket, és a közlekedési eszközöket, és az őrzésünkre rendelt eszközöket, és már nem a tábornoki váll-lap fejezi ki az ember lényegét, hanem a kihagyó szív, a tüdő csak részben működő felülete, mintha kétharmad része telerakódott volna – a láb is gyenge, megbízhatatlan: egyenetlenül lép, megbicsaklik, megbotlik a buckákban, mohában, rőzsecsomókban.

És az ember nem a sikeres haladásnak örül, nem annak, hogy talán sikerül kicsúsznia, hanem minden fennakadásnak, amikor elöl megállnak és egy fatörzshöz lehet dőlni, s egy kicsit kifújhatja magát.

Szamszonov szégyellt pihenőt kérni, de talán rá való tekintettel minden órában megálltak, leültek. Kupcsik azon nyomban a parancsnok alá terítette a lópokrócot. A sajgó lábak örültek a pihenésnek, hogy kinyújtózhatnak.

De nem lehetett sokáig ülni: múltak a rövid éjszakai órák, az utolsó lehetőség. Éjfélre a csillagokat

---

[59] Jermak XVI. századi kozák atamán volt, ő kezdte meg Szibéria meghódítását.
[60] Jakov Baklanov, híres XIX. századi kozák hadvezér.

is felhők vonták be. Teljesen sötét lett, már semmit sem lehetett látni, a vánszorgó kis csoport tagjai csak a recsegés, a szipogás és tapogatózás alapján érzékelték egymást. Az út pedig egyre rosszabb lett, egyszer mocsár cuppogott a lábuk alatt, máskor áthatolhatatlan bokros zárta el az utat vagy sűrű fenyves. Úgy vélték, veszélyes Willenberg felé menni. Veszélyes lett volna német járőrbe ütközni. Veszélyes lett volna eltévedni. Csoportba gyűltek, suttogva szólítgatták egymást. Nem tartottak több pihenőt. Amikor árok következett, Kupcsik és a kozákkapitány megfogták Szamszonov mindkét karját, átsegítették.

Átvonszolták…

Szamszonovnak nagyon nehéz volt a saját teste. Egyedül a teste. Csak az volt terhére, az okozott fájdalmat, szenvedést, szégyent, gyalázatot. Hogy megszabaduljon a szégyentől, a fájdalomtól, a tehertől, csak az kellett, hogy megszabaduljon a testétől. Csodás változás lenne, akar egy első, teljes lélegzetvétel az egész elszorult mellével.

Este még engesztelő bálvány volt a törzs tisztjei számára, éjfélre azonban már cipelhetetlen malomkő, bukott bálvány lett belőle.

Csak Kupcsikot volt nehéz lerázni: állandóan tábornoka mögött tartózkodott, és hol a hátát, hol a kezét érintette meg. De a bokrok közt való egyik átkelésnél Szamszonov egyszer csak becsapta kozák legényét: oldalra lépett és elbújt.

És megszűnt a recsegés, az ágtördelés, elcsendesedtek a nehéz léptek. Eltávolodtak. Elhaltak.

Mindenütt csend volt. Teljes, világraszóló csend, sehol semmi ütközet. Csak a friss éjjeli szellő fújdogált. Csak az erdő teteje susogott. Az erdő nem volt ellenséges, nem volt se német, se orosz, hanem Isten erdeje, minden teremtményt befogadott.

Szamszonov egy fatörzsnek dőlt, állt és az erdő zúgását hallgatta. A közelben leváló fenyőkéreg-darabka neszét. És a fenti, az ég alatti, megtisztító zúgást.

Egyre könnyebben érezte magát. Hosszú ideig szolgált, veszélyeknek és halálnak tette ki magát, a közelébe került és készen állt rá, és soha nem tudta, hogy ez ilyen egyszerű, ekkora megkönnyebbülés lehet.

Csakhogy az öngyilkosság bűn.

Revolverének kakasa könnyedén, halk nesszel hátrahúzódott. Szamszonov a földre dobott sapkájára tette. Lecsatolta a kardját, megcsókolta. Kitapogatta, s megcsókolta a feleségétől kapott medaliont is.

Néhány lépéssel odébb ment egy, az ég alatt tisztán látszó helyre.

Az eget felhők borították, egyetlen egy kicsi csillag világolt. Elfedte a felhő, aztán ismét előbukkant. Szamszonov térdre ereszkedett, a meleg fenyőtűkre, s mert nem tudta, merre van kelet, ehhez a kicsi csillaghoz imádkozott.

Először az ismert imákat mondta el. Azután semmilyeneket: térdelt, az eget nézte, szuszogott. Azután hangosan sóhajtott, a többi haldokló erdei lényhez hasonlóan, nem szégyellte magát:

– Uram! Ha tudsz, bocsáss meg nekem és fogadj be! Te látod, hogy semmit sem tehettem másként, és most már nem is tehetek.

A kiadó eddig megjelent könyvei:

Szerintem ezt a bort már valaki megitta egyszer. (*idézetes könyv*)

Ha elhagysz, veled mehetek? (*idézetes könyv – utánnyomás*)

Mentsd meg a világot, ne csinálj semmit! (*idézetes könyv – utánnyomás*)

Jean-Jacques Jelot-Blanc: *Louis de Funès, a színészlegenda*

Nevill Drury: *Mágia és boszorkányság*

Frédérick Leboyer: *A gyöngéd születés (utánnyomás)*

Frédérick Leboyer: *Shantala (utánnyomás)*

Alekszandr Szolzsenyicin: *A vörös kerék 1. – Tizennégy augusztusa*

Előkészületben:

Alekszandr Szolzsenyicin: *Nagy fába döfködte szarvát a kisborjú (munkacím)*

Hélène Parat: *A vérfertőzés*

Állítsátok meg a világot! Ki akarok szállni. (*idézetes könyv – utánnyomás*)

Ingeborg Stadelmann: *A bába válaszol (utánnyomás)*

Goldziher Ignác: *Előadások az iszlámról*

Karl Jaspers: *Mi az ember?*

John Dos Passos: *Manhattani kalauz*

Elisabeth Bürkler: *Gyermekem „emlékei” a születés előtti időszakból*

A KIADÓ ÁRUSÍTÓHELYE:

Könyvesasztal a Corvin Filmpalotában

E-mait: moldovan@c3.hu